LENİN - TARİHİ YAZANLAR ve YAPANLAR EDMUND WILSON

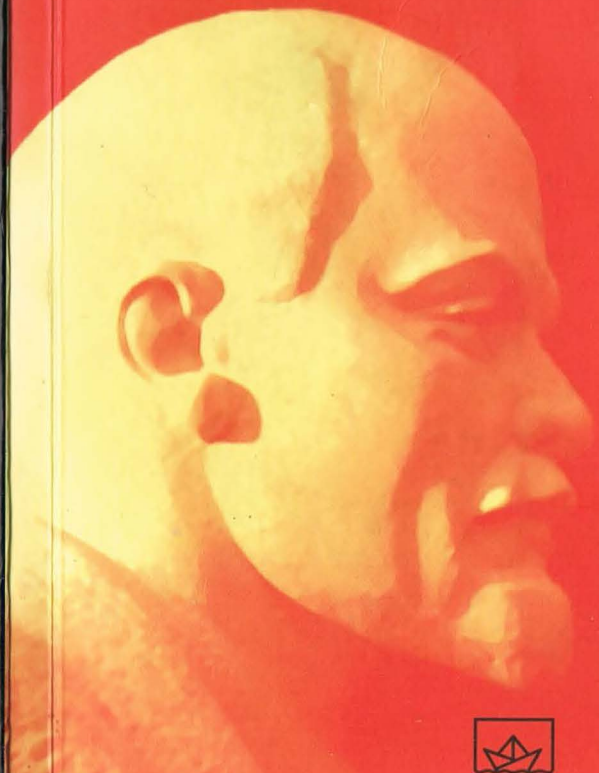
ithaki

MICHELET **VICO** BABEUF **SAINT-SIMON**
OWEN **FOURIER** MARX **ENGELS** BAKUNIN

LENİN

TARİHİ YAZANLAR VE YAPANLAR

EDMUND WILSON

CAN YÜCEL ÇEVİRİSİYLE

ithaki

EDMUND WILSON
(1895-1972)

Edmund Wilson, XX. yüzyıl Amerikan yazınının seçkin bir temsilcisidir. Daha çok edebiyat eleştirileriyle tanınan Wilson, gerek ele aldığı eserleri değerlendirmede gösterdiği başarı, gerekse kendine özgü renkli ve canlı üslubuyla her zaman önemli bir edebiyat eleştirmeni olarak kabul edilmiştir. Edebiyatla toplumsal sorunlar arasındaki ilişkileri incelemiş ve marksist edebiyat anlayışı üzerine çalışmalar yapmıştır. Wilson, uzun meslek kariyeri boyunca, *Vanity Fair*'e yazdı, The *New Republic*'in yardımcı editörlüğünü yaptı, *The New Yorker*'da kitap eleştirmeni olarak çalıştı ve *The New York Review of Books*'a sık sık katkıda bulundu. Wilson, aralarında *Axel's Castle*, *Patriotic Gore* ve bir kurgu çalışması olan *Memoirs of Hecate County*'nin de bulunduğu, yirmiden fazla kitabın yazarıdır.

İthaki Yayınları - 300
Tarih-Toplum-Kuram - 31
ISBN 975-273-069-8

To The Finland Station / Edmund Wilson
Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar

Türkçesi: Can Yücel

Redaksiyon: Yavuz Alogan

Yayına Hazırlayan: Masis Kürkçügil

Önsöz ve Giriş Bölümlerinin Çevirisi: Yavuz Alogan

© 1940 by Harcourt Brace & Co., renewed 1967 by Edmund Wilson..
© New introduction and revisions copyright, 1972 by the Estate of Edmund Wilson
Bu eserin telif hakları, Farrar, Straus and Giroux, LLC, New York ile yapılan anlaşma ile alınmıştır.
© Introduction, Louis Menand, 2003

1. Baskı İstanbul, 2004
Yayıncının yazılı izni olmaksızın alıntı yapılamaz.

Yayın Koordinatörü: Füsun Taş
Kapak Tasarımı: Murat Özgül
Düzelti: Murat Aydın
Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: Cemile Öz
Kapak, İç Baskı ve Cilt: Kitap Matbaacılık

İthaki Yayınları
Mühürdar Cad. İlter Ertüzün Sok. 4/6 81300 Kadıköy İstanbul
Tel: (0216) 330 93 08 – 348 36 97 Faks: (0216) 449 98 34
www.ithaki.com.tr
ithaki@ithaki.com.tr
Dağıtım:
Çatalçeşme Sok. Yavuz Han No: 26 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 512 76 00 Faks: (0212) 519 56 56

LENİN

TARİHİ YAZANLAR VE YAPANLAR

Edmund Wilson

Türkçesi: Can Yücel

İthaki

İÇİNDEKİLER

Önsöz - Tarihsel Romans **7**
Giriş **25**

BİRİNCİ BÖLÜM **43**
1- Michelet Vico'yu Keşfediyor 45
2- Michelet ve Orta Çağlar 49
3- Michelet ve Devrim 57
4- Michelet Yazdığı Tarihi Yaşamaya Çalışıyor 71
5- Michelet Milliyetçilikle Sosyalizm Arasında 75
6- Devrim Geleneğinin Bozuluşu: Renan 84
7- Devrim Geleneğinin Bozuluşu: Taine 95
8- Devrim Geleneğinin Bozuluşu: Anatole France 107

İKİNCİ BÖLÜM **123**
1- Sosyalizmin Kaynakları: Babeuf'ün Savunması 125
2- Sosyalizmin Kaynakları: Saint Simon'un Hiyerarşisi 136
3- Sosyalizmin Kaynakları: Fourier ile Owen'in Toplulukları 144
4- Sosyalizmin Kaynakları: Enfantin ve Amerikan Sosyalistleri 157
5- Karl Marx: Prometeus ile Lüsifer 172
6- Karl Marx Dünyayı Değiştirmeye Karar Verir 183
7- Friedrich Engels: Manchester'den Gelen Delikanlı 193
8- Marx ile Engels Ortaklığı 206
9- Marx ile Engels Mercekleri Parlatıyorlar 219
10- Marx ile Engels Tarih Yapımına El Atıyorlar 232
11- Diyalektik Miti 251
12- Marx ile Engels Yeniden Tarih Yazmaya Başlıyorlar 274
13- Tarihsel Oyuncular: Lassalle 308
14- Tarihsel Oyuncular: Bakunin 345
15- Karl Marx: Metalar Şairi, Proletarya Diktatörü 378
16- Karl Marx Masasının Başında Ölür 423

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **443**
1- Lenin: Ulyanov Kardeşler 445
2- Lenin: O Büyük Başöğretmen 473

3- Troçki: Yavru Kartal 509
4- Troçki Kendini Tarihle Eşleştiriyor 538
5- Lenin Kendini Tarihle Eşleştiriyor 557
6- Lenin Petrograd'da 569

EKLER 591
Ek A: Karl Marx: Bir Prolet-Oyun 593
Ek B: Marx ve Diferansiyel Matematik 602
Ek C: Engels'ten Marx'a, 13 Şubat 1851 605
Ek D: Herr Vogt ve Modern Ardıllar 609
Ek E: Otuzların Sonunda Marksizm 611

Bu metin yayına hazırlanırken, Can Yücel tarafından yapılan ve *Lenin Petrograd'da* (Ağaoğlu Yayınevi, 1967) adıyla yayımlanan çeviriye sadık kalınmış, metne kısmi sadeleştirmelerden başka müdahalelerde bulunulmamıştır.

ÖNSÖZ
TARİHSEL ROMANS

Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar[1] Eylül 1940'ta yayımlandı. Bu tarih Rus Devrimi'nin entelektüel kökenlerine ilişkin bir kitabın çıkması için ideal bir zaman değildi. Bir ay kadar önce, Mexico City'de, Leo Troçki'nin başı bir buz baltasıyla parçalanmıştı. Bundan bir yıl kadar önce, Sovyetler Birliği, Nazi Almanyası'yla bir saldırmazlık anlaşması imzalamış, böylece Hitler'in Polonya'yı işgal ederek İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmasına izin vermişti. Bundan beş yıl önce, 1934'te, Sergey Kirov'un öldürülmesi üzerine Stalin, Sovyetler Birliği'ndeki siyasal muhalefeti sistematik biçimde fiilen tasfiye etmişti. Siyasal temizlik hareketinden hemen önce, beş milyondan fazla insanın ölümüne yol açan bir iktisadi kolektifleştirme programı başlatıldı. 1940'ta Sovyet komünizminin yarattığı düş kırıklığı Batı'daki entelektüeller arasında hissediliyordu. André Gide, George Orwell ve John Dos Passos çağdaş komünizmin vahşetine ve ikiyüzlülüğüne ilişkin birinci elden değerlendirmeler yazmışlardı –Gide ve Dos Passos Rusya'yı ziyaretlerinden, Orwell ise İspanya'ya gittikten sonra. *Partisan Review* o sıralarda anti komünist solun yayın organı haline gelmişti.

---

1) Kitabın özgün adı, *Finlandiya İstasyonu'na*'dır. (Yavuz Alogan.)

Bu kitap ortaya çıktığı sırada Wilson "Sovyet deneyimi"ni bizzat savunma çabasından vazgeçmişti. 1935'te, *Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar* üzerine çalışmaya başladığı sırada, Dos Passos'u, Stalin'in gerçek bir Marksist ve "Rusya'da sosyalizm için çalışmakta" olduğuna ikna etmeye çalışmıştı. Kısa süre sonra Wilson da Rusya'ya gitti. Ziyaret güncesini Birleşik Devletler'de yaptığı seyahatlere ilişkin malzemeyle birlikte, *İki Demokrasiye Yolculuk* gibi çarpıcı bir başlık altında kitaplaştırdı. Aslında Wilson tanık olduğu korkuya ve baskıya ilişkin bulguları gizlemek için kendi günlüklerini sansürlemek zorunda kalmıştı. 1938'de bu tutumunu değiştirdi. Bir arkadaşına, "başlangıç halinde bile demokratik kurumları yok, ancak bu bakımdan başladıkları noktaya kıyasla fiilen daha kötü durumdalar," diyerek itirafta bulundu. "Siyasal bir mekanizmanın totaliter hakimiyeti altında yaşıyorlar," diyordu. Yazmakta olduğu kitap için gerekli olan sonuçları çıkarmıştı. Ekim 1939'da Louise Bogan'a, üzüntüyle, *Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar*'ı neredeyse bitirmek üzereyim (Sovyetler'in Finlandiya'yı ilhak etmek üzere olduğu şu sırada)" diyordu.

Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar Harcourt Brace tarafından yayımlandı. Ocak 1947'de kitap sadece 4527 adet sattı. Doubleday, yayın haklarını aldığı kitabı 1947'de tekrar bastı, ancak satışlar azalmaya devam etti. Kitap 1953'te Anchor Yayınevi'nin birinci baskısı ortaya çıkana kadar okurları cezbetmeye başlamadı. Anchor, kitabı 1955'te ve 1958'de yeniden bastı. 1960'larda yeterince satıldı; Wilson'ın hayatının son yılı olan 1972'de, Farrar, Straus ve Giroux, Wilson'ın Sovyet komünizmine ilişkin yorumunu doğruladığı bir giriş bölümüyle kitabın yeni bir baskısını yayımladı. "Bana ait olan bu kitap," diyordu Wilson, "başından sonuna kadar, ileriye doğru önemli bir adımın atılmış oldu-

günu, temel bir 'kopuş'un gerçekleştiğini, insanlık tarihimizde hiçbir şeyin aynen tekrarlanmayacağını varsayar. Sovyetler Birliği'nin, dünyanın bugüne kadar gördüğü en korkunç tiranlıklardan biri ve Stalin'in amansız Rus çarlarının en acımasızı ve vicdansızı haline gelmekte olduğuna dair hiçbir sezgim yoktu. Bu nedenle, bu kitap, devrimcilerin 'daha iyi bir dünya' uğruna yapmakta olduklarını düşündükleri şeye ilişkin temelde güvenilir bir değerlendirme olarak okunmalıdır."

Bu yaklaşım, zorluğu tamamen ortadan kaldırmadı. Wilson, *Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar*'da yer alan Stalin'le ilgili sayfaların gösterdiği gibi, 1930'larda Sovyetler Birliği'nde neler olduğunu biliyordu. Sorun, Stalin'le değil, kitabın kahramanı, eylem adamı olarak onun ideal entelektüel tipi olan Lenin'le ilgiliydi. Wilson, kendi Lenin portresi için sadece partinin denetlediği yayınları esas aldığını kabul ediyordu. (Wilson'ın, o sırada hiçbir eleştirel değerlendirme olmadığı iddiası doğru değildir: émigré (göçmen) Mark Landau-Aldanov'un *Lenin*'inin İngilizce çevirisi, Dutton tarafından 1922'de yayımlanmıştı.) Lenin karizmatikti ve özgeci bir insanseverlik izlenimi yaratabiliyordu. Aynı zamanda acımasız ve insafsız bir siyasetçi; Viladimir Nabokov'un 1940'ta *Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar*'ı okuduktan sonra Wilson'a dediği gibi, "İnsan sevgisinden oluşan, ama dibinde ölü bir fare yatan bir kova süt" gibiydi. Kitabın Farrar, Straus ve Giroux baskısına yazdığı giriş bölümünde Wilson, farenin bir an için görünmesini sağladı. Stalin rejiminin en kötü şöhretli özelliklerinin –terör, gösteri niteliğinde duruşmalar ve toplama kampları– Rusya'da Lenin tarafından başlatılmış olduğunu bu giriş bölümünde açıklamaya girişmedi (bunu Anchor baskısında, "1940'lardan İtibaren Özet" başlıklı bir ekte yapmıştı. Bu ek, bir başka yerde, "Otuzların Sonunda Marksizm" başlığıyla yeni-

den basıldı ve elinizdeki baskıda, Ek E'de yer aldı).

Bununla birlikte, *Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar*, büyük bir kitap olmasa da, önemli bir kitaptır. Yok olmuş bir dünyayı gün ışığına çıkarır. Tarih yazmak yaratıcı bir edimdir. Pek az insan bunu inkar eder, ancak bunun ne anlama geldiği konusunda herkes aynı fikirde değildir. Elbette bu, tarihçilerin olguları değiştirdikleri ya da gizledikleri anlamına gelmez; bu yaratıcılık değil, sahtekarlık olur. Tarih yazımında hayal gücünün rolü, var olmayanları uydurmak değil, var olanları anlaşılır kılmaktır. Tarihsel araştırmaya giriştiğiniz zaman ilk anda insana sıradan gelen iki gerçeğin derinleştiği görülür. Birincisi, geçmişe ilişkin bilginiz, bazen ele geçen sınırlı bir görsel kaydı ve hayatta kalan tek bir kişiyi bir yana bırakırsak, bütünüyle yazılı dokümanlardan gelir. Basılı metinlerden oluşan bir duvar sizi betimlemeye çalıştığınız hayattan neredeyse tamamen ayırır. Tarihsel olayları gözlemleyemezsiniz; tarihsel aktörleri sorgulayamazsınız; hakkında yazılmamış şeylerin çoğunu bilemezsiniz. Bu nedenle yazılmış olan her şey düzmece de olabilen bir önem kazanır. Yazılı bir anıdan birkaç satır, kaydedilmiş bir konuşmadan küçük bir parça, tesadüfen korunmuş bir mektup: Bütün bunlar, sadece suyun yüzeyine vurmuş küçük parçalar olsa da, aydınlatıcı bir anlam kazanırlar. Tarihçi bunlara tutunurken, aşağıda bir yerlerde, geçmişin devasa batık enkazı, gözlerden uzak, sessizce yatmaktadır.

Ansızın farkına vardığınız ikinci bir durum, bir bakıma, birincisinin tam tersidir: Ne kadar çok malzeme tarar, büyüklü küçüklü ne kadar çok parça keşfederseniz, konuyu anlamak o kadar zorlaşır. Tarihsel bir kişi söz konusuysa, az sayıda ayrıntının, günlük notların, mektupların, ikinci el anektodların, varsayımlara dayanan yayımlanmamış otobiyografik pasajların çevre-

sinde genellikle standart bir biyografik yorum oluşturulur. Bu ayrıntılardan psikolojik bir profil çıkarılır. Bu profil, çoğu biyografi girişimini nitelendiren dolambaçlı bir işlemle ayrıntıları yorumlamak için kullanılır. Gene de, biraz daha geniş dolaşarak ya da biraz daha derin kazarak, standart yorumla tutarsız ya da farklı bir yoruma uygun olduğu görülen ya da tutarlı bir yorumla desteklenmeyen parçalar oldukları için gözardı edilmiş olan ayrıntılar bulmak hemen her zaman mümkündür. Ve her zaman olduğu gibi, bunun altında bir ayrıntı düzeyi daha vardır ve bu böylece uzayıp gider. Tarih araştırması yaparken size gerekli olan bir içgüdü, tarama çalışmasına ne zaman başlayacağınızı bilmek; diğeri de ne zaman duracağınızı bilmektir.

Onu yakaladığınızı hissettiğiniz zaman durursunuz ve hayal gücü bu noktada önem kazanır. Tarih çalışmasında ve romanda başarının ölçütü aynıdır: Harekette bütünlük. Bir tarihi oluşturan, olgular, geçmişin anlık fotoğraf kareleri değil, öyküdür; göz tarafından uygun hızla izlenen olgulardır. Romancılar, yaptıkları çalışmayı, zaman zaman, bir karakter yarattıklarını, o karakteri belirli bir ortama yerleştirdiklerini ve karakterin ne yapacağını beklediklerini söyleyerek açıklarlar. Tarih farklı değildir. Tarihçinin karakteri gerçek kişinin yaptığı şeyi yapmak zorundadır, kuşkusuz; ancak bunun neredeyse kendiliğinden oluyormuş gibi görünebildiği esrarengiz bir tarz vardır. Tarihçinin tahayyül ettiği Marx, oluşabilecek her yeni koşulda Marx gibi davranmaya devam eder. Bu, koşulların betimlenmesine bir inandırıcılık da katar; kişi, zamana uyar. Dünya karakterin yürüyen ayaklarının altında döner. Kişiler ve ortam birlikte hayat bulurlar ve hareketlerinin kaydedilmesi, sürekli bir hareket, bir anlatı oluşturur. Geçmiş kendisini bir kurgu olarak açığa vurur.

Bu tarih yazma tarzına ilişkin hayalci bir değerlendirme gibi

görülebilir. Ancak tarih okuma tarzına ilişkin hayalci bir değerlendirme değildir. Okurlar dikiş yerleri belli olmayan bir yanılsama beklerler ve en durağan ya da dağınık metin üzerinde bile düşünmeye çalışırlar. Yanılsama bir kez zaptedildiğinde, tarihçinin geçmişi gün ışığına çıkardığına güvenirler. En önemlisi budur ve bu deneyimi önce tarihçi yaşamıyorsa, okurun nasıl yaşayabileceğini anlamak zordur. Bütüne ilişkin sezgi parçaların birikmesinden önce gelir. Zihnin işlemesi için, gerçekten de, başka hiçbir yol yoktur.

Tarihsel araştırmanın ampirik bir girişim olmasının ve tarih yazmanın yaratıcı bir girişim olmasının nedeni budur. Bilgi edinmek için tarih okuruz, peki bilgilenmeyi ne için isteriz? Yanıt biraz paradoksaldır: Bilgiyi anlama yeteneği edinmek için bilgiyi isteriz. Bir noktada olguların kabuğunu kırmak ve o anın içinde olduğumuzu hissetmek isteriz. Yabancı biri, bir partide, "Bana kendinizden söz edin," der. Hayat hikayenizi anlatmaya başlarsınız, ancak sizin gerçekten ifade etmek istediğiniz şey ve yabancının (gösterdiği ilginin sahici olduğunu farzedersek) gerçekten bilmek istediği şey nasıl biri olduğunuzdur. Zihninizi açabilmeyi ve karşısınızdakinin onun içine bakmasını sağlamayı istersiniz (sizin ilginizin sahici olduğunu farzedersek). Bilgi tek başına bunu sağlamaz. Marx'ın ya da Proust'un ya da Gertrude Stein'in ya da geç modern bir caddedeki sıradan adamın nasıl biri olduğuna, nasıl düşündüğüne ve dünyanın ona nasıl göründüğüne dair tek bir sezgi bin olguya bedeldir; zira bu sezgiyle donatıldığımız zaman, her olgu akla uygun hale gelir. Arta kalan bir pozitivizm olguyu ve sezgiyi birbirine karşıt terimler gibi gösterir: Sert bilgi, öznel empatiyle karşı karşıya gelir. Burada öncelikler tersine çevrilmiştir. Sezgisel bilgi, yani dünyanın onu yaşamak üzere orada olmadığımız zaman nasıl bir yer olduğuna

ilişkin duyu, tam da aradığımız bilgidir. Tarihsel çalışma konusunda asıl olumlu olan budur.

Wilson'ın sevdiği yazarları içeriye alma yeteneği vardır (ve hoşlanmadığı yazarlar için böyle bir yeteneği yoktur). Onun zamanında benzer yeteneğe sahip yegane Amerikalı eleştirmen, bence Alfred Kazin idi. Tarihsel bir anın içine alma daha karmaşık bir şeydir. *Axel's Castle*'da Wilson modernist edebiyata ilişkin bir anlatı yaratmaya çalıştı; *Patriotic Gore*'da İç Savaş sonrası Amerikan kültürüne ilişkin bir başka anlatı yaratmaya çalıştı. Bu kitapların ikisi de kendi sınırlarını aşmayı başaramaz. Bunun sebebi, Wilson'ın büyük fikirler konusunda bir gazeteci titizliğine sahip olmasıydı. Karmaşıklaştırma gazetecinin doğal düşmanıdır ve Wilson yüksek fikirler içermeyen, cazip metaforlardan yanaydı: *Axel's Castle*'da edebi biçime ilişkin sarkaç teorisi; *The Wound and the Bow*'da sanatsal yaratıma ilişkin yara teorisi; *Patriotic Gore*'da tarihe ilişkin deniz sümüklüböceği teorisi (varlık büyüdükçe tükettiği küçülür). Bunlar bağlamı öldüren öncüllerdir, çünkü her şeyi aynı, tek terimli açıklamaya indirgerler. Wilson, *Axel's Castle*'da Proust ve Joyce'u, *Patriotic Gore*'da Lincoln ve Holmes'u içeriye alabildi, ama bu kitaplar bir anlatıdan çok bir portreler dizisi gibi okunur.

Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar başka bir şeydir. Wilson bu kez doğal bir rota izlediği görülen bir konu bulduğu için belirgin biçimde heyecanlıydı. Bu heyecan okura da aktarılır. Başlığın bir romandan, Woolf'un *To the Lighthouse*'ından[2] esinlenmesi şaşırtıcı değildir. Wilson kitabını bir öykü olarak gördü ve bir öykünün verdiği geciktirim duygusunu hedefledi. *Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar*'ın karakterlerinin kendilerini nerede bula-

2) *Finlandiya Istasyonu* ile Woolf'un *Deniz Feneri* arasındaki benzerlik kastediliyor. (Y. A.)

caklarını bilseniz de heyecanınız azalmaz. Olayların örgüsü oldukça basittir: Burjuva devrimci geleneğin çöküşü, devrimci sosyalizmin ortaya çıkışı, komünizmin zaferi. Wilson öyküsünü karmaşıklaştıracak konulara girmekten kaçınır. Söz gelimi, İngiltere, Fransa ve Almanya'da komünist olmayan sosyalist bir idealin varlığını sürdürmesi; Rus siyasal hayatındaki liberal gelenek (Nabokov'un babasının mensup olduğu); Menşeviklerin başarıları ve başarısızlıkları pek değinilmeyen konular arasında yer alır. Ve kuşkusuz, kitap bugünlerde yazılmakta olsaydı Marksist ve Leninist düşüncenin, Wilson'ın değerlendirmesinde genellikle bir altmetin olan kısır yanı, rotanın yönünü belirleyecekti ve öykü Finlandiya İstasyonu'ndan çok Sibirya ya da Berlin'e doğru gidecekti.

Ancak günümüzde *Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar*'ı Rus Devrimi'ni anlatan bir kitap olarak okumayız. Bizi çeken başlığın vaat ettiği şey değildir; asıl ilgi uyandıran, altbaşlıkta belirtilen konudur: "Tarihin Yazılması ve Yapılması Üzerine Bir İnceleme". Wilson'ın kitabının asıl konusu tarihtir ve tarihin hayatın anlamını veren anahtara sahip olduğuna inanma duygusunu gayet başarılı biçimde canlandırır. Vico ve Michelet, Fourier ve Saint-Simon, Hegel ve Marx, hepsi buna inanıyorlardı. Lenin'in kişiliği konusunda ve kapitalizmin geleceği konusunda da yanılmasına rağmen Wilson, 1972 baskısına yazdığı giriş bölümünde, bu kitabın "devrimcilerin 'daha iyi bir dünya' uğruna yapmakta olduklarını düşündükleri şeye ilişkin temelde güvenilir bir değerlendirme" oluşturduğunu öne sürerken haklıydı. Wilson'ın Babeuf, Owen, Lassalle, Bakunin vb. portreleri, fikirleri 1940'ta hâlâ yabancı görülen figürler, bu içsel niteliğe sahiptir: Bu portreler koşullara düşünerek tepki gösteren insanları sergi-

lemektedir. Bir zamanlar W. H. Auden, boğulmaktan kurtulmaya çalışan bir adamın, içinde bulunduğu duruma dair düşündüğü için bir entelektüel olduğunu yazmıştı. Wilson'ın öyküsünde yer alan neredeyse bütün karakterler boğulmakta olduklarına inanıyorlardı ve bu inanç onları paniğe ya da umutsuzluğa sürüklemiyor, düşünmeye yöneltiyordu. Ve boğuluyorlardı: Toplumsal adalet düşleri, 1848'den sonra tekrar tekrar, tıpkı kardeşlik ve eşitlik düşünün 1789'dan sonra Napoléon tarafından yok edilmesi gibi yok edildi. Bu acınası durum yaşadıkları öykünün bir parçasıdır ve Wilson bunu biliyordu. Lenin'i Napoléon'a dönüştürmüş olsaydı, Lenin'in sosyalizme ihanetini Napoléon'un insan haklarına ihanetinin bir tekrarı olarak göstermiş olsaydı, öyküsünü doğru yörüngeye oturtmuş olacaktı.

Bu noktaya gelemedi. Wilson'ın tarihe duyulan inancı canlandırması, hatırladığı kadarıyla, Büyük Buhran sırasında bir gün New York'un doğusundaki bir caddede yürürken *Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar*'ı yazma fikri aklına geldiğinde, kendisi de bu inanca sahip olduğu için bu kadar başarılıdır. Wilson içgüdüsel olarak Marksizm konusunda kuşkucuydu; teoriye güvenmiyordu ve asla parti üyesi olmadı. Ancak tarihin bir tasarımı olduğunu ve Büyük Buhran'ın ancak bu tasarım bağlamında kavranabilecek bir olay olduğunu da düşünüyordu. Büyük Buhran, kapitalist düzenin uzun süredir kestirilen çöküşüydü. Ondokuzuncu yüzyıla açılan bir pencere olarak taşıdığı değerle birlikte, *Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar*, 1930'ların, pek çok insanın tarihi ya doğru tarafında ya da yanlış tarafında durabileceğiniz bir şey olarak düşündüğü (ve dünyanın da böyle düşünmeleri için onlara uygun sebepler verdiği) bir zamanın acı bir ürünüdür. Bu, inançtan ayırt edilmesi olanaksız bir fikirdi ve Marx pek çok insan için bu inancın peygamberiydi.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Atlantik Devletleri'ndeki sanatsal, siyasal ve felsefi hareketlerin pek çoğu, pragmatizm, estetizm ve anarşizm gibi, Marksizm de, moderniteye, sanayiciliğin, kentçiliğin, yasalara uyan bürokratik otoriteyle ve evreler halinde kültürel türdeşleşmeyle nitelenen bir küresel ekonominin yükselişine gösterilen bir tepkiydi. Bu gelişmelere her devletin ve her devletin içindeki grupların gösterdiği tepki farklıydı, çünkü her devlet ve her grup farklı olaylar tarafından moderniteye yönlendirildi ve olayları anlamlandırmak için farklı geleneklere yaklaştı. Marx 1840'ların adamıydı; tıpkı Dostoyevski, Herzen, Bakunin, Baudelaire, Flaubert, Wagner ve Mazzini gibi. Onların hepsi 1848 Avrupa devrimlerinin vaat ve başarısızlığıyla biçimlendirildi. Dünyanın bir dönüm noktasına yaklaştığını düşlediler. Bu dönüm noktası, daha önce, Fransız Devrimi zamanında da geçilmeye çalışılmıştı. Artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Uyandıklarında, eski düzen hâlâ yerli yerinde duruyordu ve pek çok bakımdan, eskisinden daha gerici ve daha zevksiz olduğu görülüyordu. Flaubert'in *Sentimantal Education*'da anlattığı, kuşaklara ilişkin öykü budur ve Marx'ın *Louis Bonaparte'ın On sekiz Brumaire'i*'nde şu ünlü sözleri de bunu anlatır: "Birincisinde trajedi olarak, ikincisinde fars olarak." İzleyen on yıllar içinde Kuzey Atlantik Devletleri'nde (İç Savaş'la moderniteye atılan Birleşik Devletler dahil) zaman zaman ikinci sanayi devrimi denilen süreç, teknoloji ve üretim kapasitesinde modernleşme sürecini tamamlayan bir hızlanma yaşandı.

Bütün bu kişilerin tepki gösterdikleri modernite duygusu nedir? "Üretimin sürekli devrimcileştirilmesi, bütün toplumsal koşulların kesintisiz kargaşası, sonsuz belirsizlik ve heyecan": Bu sözler 1848 devrimlerinin hemen öncesinde yazıldı. Elbette bunlar *Komünist Manifesto*'nun sözleridir. "Bütün sabit, donmuş

ilişkiler, onları taşıyan kadim ve saygıdeğer önyargılar ve fikirler zinciriyle birlikte yok ediliyor, yeni oluşan bütün ilişkiler daha kemikleşemeden köhneleşiyor. Katı olan her şey eriyor, kutsal olan her şeyin kutsiyeti ihlal ediliyor ve insan sonunda yalın duyularla, kendi hayatının gerçek koşullarıyla ve kendi türünün ilişkileriyle yüzleşmeye zorlanıyor." Sermaye büyük çözücüdür. Değişim, yeni, eşsiz ve süreklidir.

Modern öncesi toplumlarda, hayatın amaçları hayatın başlangıcında verilidir: İnsanların kendi kuşakları içinde yaptıkları, gelecek kuşak içinde de aynı şekilde yapılmaya devam edecektir. Anlam bütün sıradan âdetlerde ve varoluş pratiklerinde içkindir, çünkü onlar geçmişten miras kalmışlardır ve bu yüzden yeniden üretilmeye değerdirler. Bu fikir dünyayı ileriye götürmez, sadece bir döngü sağlar. Modern toplumlarda hayatın amaçları hayatın başlangıcında verili değildir; onların yaratılması ya da keşfedilmesi gerektiği düşünülür. Grup âdetlerinin ve pratiklerinin yeniden üretimi artık varoluşun başlıca amacı değildir; fikir, dünyayı tekrarlamak değil, değiştirmek, ileriye doğru götürmektir. Anlam artık sıradan hayatın pratiklerinde içkin değildir, çünkü bu pratikler herkes tarafından koşullu ve zamanla sınırlı olarak anlaşılır. Modern toplumlarda ölümün, büyük tabu, bir saçmalık, hayal edilebilecek en kötü şey olmasının nedeni budur. Çünkü hayatın sonunda insanlar geriye bakamazlar ve doğduklarında onlara verilen görevi yerine getirdiklerini bilemezler. Bu bilgi daima ileride, tarihin ufku üzerinde bir yerlerde gizlenir. Modern toplumlar hayatın uzun vadeli gidişatı içinde neyin değerli sayılacağını bilmezler, çünkü uzun dönemde neyin saygın bir konuma geleceğini bilmelerinin hiçbir yolu yoktur. Ölümle birlikte gelen yegane kesin bilgi, kişinin zamanına ilişkin değerlerin, kişinin birlikte yaşamaya çalıştığı değer-

lerin silinebilir olduğu bilgisidir.

Marksizm moderniteye bir anlam kazandırdı. O, bilerek ya da bilmeyerek, bireyin bir biçimi ve hedefi, bir yörüngesi olan bir dramada bir rol oynadığını ve modernitenin bu dramanın sadece bir bölümünü oluşturacağını söyledi. Tarihsel değişim keyfi değildir. Sınıf çatışmasıyla oluşur; bir içsel mantığa bağlıdır; bir sonuca işaret eder ve bu sonuç, sınıfsız bir toplumun kurulmasıdır. Marksizm bir toplumsal adalet çağrısını temel aldı, ancak böyle bir çağrının alınabilmesinin pek çok biçimi vardı. Onun daha derinlerde yatan cazibesi, anlamın, insanların katılabileceği, bizatihi tarihin içindeki bir anlamın keşfiydi. Wilson, *Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar*'ın 1972 baskısına yazdığı giriş bölümünde, bu kitabın "ilerlemede önemli bir adım atılmıştır, temel bir 'kopuş' gerçekleşmiştir" varsayımı üzerine yazılmış olduğunu açıkladığı zaman, kastettiği inanç budur.

Hayatın anlamını geleceğe yansıtmak, bireyi daha geniş bir süreç içinde eksik bir unsur olarak hayal etmek, ondokuzuncu yüzyılda asla Marksizm'le sınırlı olmayan bir etkinlikti. *Komünist Manifesto*'dan on bir yıl sonra yayımlanan *Türlerin Kökeni Üzerine* de (Marx'ta büyük hayranlık uyandırmıştı) şans ve değişimin yönettiği bir evreni betimliyordu. Ancak Herbert Spencer ve Sosyal Darwinciler, Darwin'in teorisinde bir ereklilik (teleoloji) ve bir değişim gerekçesi buldular. Sosyal Darwinizm bireyleri ırksal mükemmellik girişiminde sınırlı ortaklar olarak düşündü. Bireysel başarısızlık ya da başarı, onların Darwin yorumuna göre keyfi değildi; doğal "elenme" işleminin bir yan ürünüydü.

Marx'ın arkasında duran düşünür elbette Darwin değil, Hegel'di ve Hegel kitabının yazılmasında Wilson'a en büyük sorunu çıkardı. 1937'de, "Alman felsefesine ilişkin bir temele sahip olmayışımın bu konularda karşıma çıkan en büyük engeli oluş-

turduğunu gördüm," diyerek, Princeton'daki eski öğretmeni Christian Gauss'a itirafta bulundu. "Alman idealist geleneğine başkaldıran diyalektik maddecilik aslında tam da bu gelenekten çıkar; ve ona gerçekten sağlam bir değerlendirme kazandıracak herkesi Kant'tan başlayarak bilmeniz gerekir. Alman felsefesiyle asla başa çıkamadım ve ona katlanamıyorum ve öykümün o bölümünü desteklemekte büyük zorluk çekiyorum." Onu asla doğru dürüst anlamadı.

Diyalektik tam da Wilson'ın refleks halinde kaçındığı yüksek teori anlayışı türüydü. Aynı zamanda Wilson herhangi bir konudaki cehaletini kolayca kabul edecek bir adam da değildi ve *Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar*'ın bir bölümünü diyalektiğin temelde dinsel bir mit olduğuna (gazetecilikte yanlışı ortaya koymayı amaçlayan karakteristik bir uygulama) ilişkin açıklamaya ayırdı. Wilson'ın neden söz ettiğine dair hiçbir fikri yoktu. Bölümün başındaki "Diyalektik Miti" terimine getirdiği iki paragraflık açıklama –sav-karşı sav-gensav (tez-anti tez-sentez) modeli– Hegel'in diyalektiği değil, Fichte'nin diyalektiği idi. Ve Marx ile Engels kendi yöntemlerine "diyalektik maddecilik" ismini vermemişlerdi. Bu terim, Georgi Plehanov, Marx'ın ölümünden sonra Marksizm'i Rusya'ya getiren adam tarafından ortaya atıldı. Marx ve Engels kendi yöntemlerine "tarihsel maddecilik" demişlerdi.

Onlar hâlâ Hegelci'ydiler. Hegel'in diyalektiği onların felsefe yapma tarzlarının bir parçasıydı ve onlar bu diyalektiğin çıkarsamalarıyla, söz gelimi biyolojiyle ve diferansiyel matematikle uğraştılar. Bu yüzden Wilson'ın dalga geçmesi yersiz değildi. Ancak diyalektiğin tarihsel bir yöntem olarak kullanılması Marksist felsefedeki en güçlü unsurdur. Her toplumsal oluşumda maddi temel ile ideolojik üst yapı (Marksist terimlerle) ara-

sında bir ilişki vardır ve bu ilişki diyalektik olarak işler: Her biri diğerinden analitik olarak kısmen bağımsızdır, ancak her biri diğeriyle tam olarak üst üste biner, çünkü onlar tek bir uzamsal-zamansal bütünün hem yönleri hem de soyutlamalarıdırlar. Ve her ideolojik oluşumda bir ikinci yüz, başat inanç sisteminin negatif bir imgesi vardır, çünkü inanç sistemleri baskı altına aldıkları, dışladıkları ve gözardı ettikleri şeye bağlıdırlar. Bir perspektiften, baskı altına alınan ve dışlanan dış taraf iç tarafı tanımlar. Ve her paradigma kendi yok oluşunun tohumunu, yaklaşıldıkça bütün yapıyı çözmeye başlayan sınır-durumunu içerir. Böyle düşünmek için burjuva kapitalizminin düşmanı olmanız gerekmez. Bu sadece verimli bir tarihsel eleştiri yapma yöntemidir.

Diyalektik düşünce Wilson'ı cezbetmedi. Marksizm üzerine bütün yazılarında "Diyalektik"le alay etti. Bunun nedeni, kısmen, diyalektik düşünmenin Amerikalı entellektüellerin doğal olarak yapmadıkları bir şey olmasıdır. John Dewey bunu yapan birkaç kişiden biriydi ve Dewey bir Hegelci olarak eğitilmişti. Amerikalı eleştirmenler ikili bir analizi tercih etme eğilimindedirler: Başparmak yukarı ya da başparmak aşağı, yüksek ya da alçak, ilaç ya da zehir. Çoğu kültürel ürünün çeşitli tarzlarda ve aynı anda işlediğini görmeleri zordur. Kültürel bir sistemdeki her unsurun bütün diğerleriyle karıştığını, taşıdığı değerin diğerlerine bağımlı olduğunu, bu yüzden bir unsuru değiştirmenin her unsuru değiştirmek anlamına geldiğini görmeleri daha da zordur. Onların zaptedilemez itkisi, tıpkı Wilson'ınki gibi, soyutlamak ve basitleştirmektir. Gene de *Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar*'ı Wilson'ın diğer eserleri arasında öne çıkaran, tarihi bireysel fail ile toplumsal değişim arasındaki karşılıklı etkileşim olarak göstermeyi başarmasıdır. Ve Wilson'ın umutları ve niyetleri her ne olursa olsun, bu Marksizm'in kendi yok oluşu-

nun tohumunu içerdiğini açığa vurmaktadır. Carlyle ve Dickens ve Yeraltından Notlar'ın Dostoyevski'si gibi Marx da büyük bir nefret duygusuna sahipti. Wilson bunu gördü ve içerimlerini açığa çıkardı. Bu belki de bir düzeyde özdeşlendiği bir kişilik özelliğiydi.

Amerikan eleştirel düşüncesinin en iyi özelliği Wilson'da bol miktarda bulunmaktadır. O bir kuşkucuydu. Kitabına başladığı zaman, Marx ve Engels'in ikinci bir Aydınlanma'nın filozofları olduklarına inanıyordu. Bu onu cezbediyordu, çünkü kendisi de pek çok bakımdan bir onsekizinci yüzyıl insanıydı (ve sonraki hayatında bunu açıkça dile getirmekten hoşlandı). Başka insanların yanılsamaları aracılığıyla görme tutumu ve soyut fikirlere güvensizlik onun kişiliğinin parçasıydı. Amprisizm ve sağduyu –Hume ve Johnson, muhabir ve eleştirmen– Wilson'a gerekli olan felsefeydi. Marksizm kısmen teori kısmen de praksistir. Wilson en çok onun pratik yanına hayrandı: İnsanlar sanayi kapitalizmi koşullarında acı çekiyorlardı ve onlar için bir şeyler yapmak gerekiyordu. Bu teorinin, fikirlerin eylemin mahmuzu olarak kullanılmasına ilginç bir örnek olduğunu düşünüyordu.

Wilson, Marx'ın Kapital'indeki esas kusuru anlamıştı: Kapitalizmin çöküşü kehanetinin bağlı olduğu emek değer teorisi. Marx bir metanın taşıdığı değerin onu üretmek için gerekli olan emeğin bir fonksiyonu olduğunu varsaymıştı. Bu konuda asla bir put kırıcı değildi, çünkü Adam Smith ve David Ricardo da bu görüşü paylaşıyorlardı. Bu varsayım, Marx'a, imalatçının kârını, "çalınan emeği" ifade eden "artık değer" nosyonunu (bunu bizzat icat etmişti) kazandırdı. Marx'tan sonraki iktisatçıların belirttikleri gibi, bir malın değeri ya da fiyatı aynı zamanda ve meşru olarak, talebin bir fonksiyonudur. Alıcılar üretiminde ne ka-

dar az emek gerektiğine bakmaksızın kıt bir malın fiyatını yükselteceklerdir. Kuşkusuz, işçiler kendi emeklerinin değerini geri almak isterler; insanlar kimsenin satın almayacağı metaları üretmezler. Ancak emek ve talep fiyatı belirleyen pek çok faktörden sadece ikisidir. "Gerçek," Wilson'ın yazdığı gibi, "Bu türden bütün teorilerin yetersiz olduğudur: Gerçek fiyatlar bu türden formüllerin herhangi birinden çok daha karmaşık ve iktisatçıların nadiren dikkate aldıkları psikolojik faktörlerin daha da karmaşık hale getirdiği durumların sonuçlarıdır. Gene de Wilson, Marx'ın en azından modern hayatın hastalığını saptadığını ve bu hastalığın belirtilerinin anatomik yapısını cesur bir tutumla ortaya koyduğunu düşünüyordu ve Kapital üzerine yazılan sayfalar bu kitabın en akıllıca yazılmış bölümleridir.

Wilson, tarihin bir anlam taşıdığı fikrini cazip bulduğu kadar, Marksizm'de yaygın biçimde var olduğunu düşündüğü ve özellikle Troçki'de mahkum ettiği, tarihin er ya da geç kendi dengelerini bulacağı görüşüne de ihtiyatla yaklaşıyordu. Bakunin üzerine yazdığı bölümün sonunda bu eğilimi betimlerken, "Bu hesaba göre tarih," diyordu, "hangi devirde olursa olsun görüş açısı değişmeyen bir varlıktır. Öyle bir yargıçtır ki temyizi yoktur verdiği hükmün ... Bunu bildiğimize, yani haklı olduğumuzu bildiğimize göre, bildiğimiz gibi işi abartabilir, yalınkatlaştırabiliriz. Ve "Troçki Kendini Tarihle Eşleştiriyor" başlıklı bölümde Wilson, Bolşevikler iktidarı ele geçirdikten sonra Troçki'nin Menşeviklere hitaben yaptığı konuşmayı betimler. Troçki onlara şöyle demektedir: "Sizler, zavallı, bir başına kalmış kimselersiniz, iflas ettiniz; dürüldü defteriniz. Gayri gidin layık olduğunuz yere! Defolun tarihin çöplüğüne!" Wilson, ılımlı bir tutumla şu gözlemde bulunur: "Kimi zaman tarihin çöplüğüne atılan şeyler arasında, sonra oradan çıkarılması gere-

kecek değerli şeyler de olabilir. Stalinist Sovyetler Birliği'nin kanısınca, şimdi Troçki'de o çöplüktedir; ve bir başına kalmış bir kimsenin 'zavallı' bir kişi olduğu yolundaki eski görüşünü bırakıp, Ibsen'in Halk Düşmanı adlı oyununda Dr. Stockman'ın dile getirdiği şu kanıyı benimsese fena olmaz; Dr. Stockman, 'En güçlü adam, yalnızlıktan en az gocunan adamdır,' diyor. Bu aynı zamanda Wilson'ın Marx'ta gördüğü ve hayran olduğu bir şeydi ve kendisi hakkında da, bir haklılık payıyla, hissetmek isteyebileceği bir şeydi.

Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar'da Wilson'ın Troçki'yi sürekli küçümsemesi, 1930'ların sonunda ve 1940'ların başında Wilson'ın tanıdığı yazarların pek çoğunun, özellikle Partisan Review'dakilerin, bir zamanlar ya da o sırada Troçkist oldukları dikkate alındığında, çarpıcıdır. Ancak bu durum Wilson için alışılmamış bir durum değildir. O örgütlü muhalefete rağmen muhalifti. 1932 başkanlık seçimlerinde komünist aday William Z. Foster'a oy verdi ve aynı yıl içinde, "maddi servete dayanan bütün sınıfların feshedilmesi için zorunlu bir araç olarak ... geçici bir sınıf bilinçli işçiler diktatörlüğü" çağrısı yapan bir manifestoyu imzaladı. Ancak manifesto, imzalanması için dolaştırıldığı sırada Wilson'ın dikkatle belirttiği gibi, Komünist Parti'nin işbirliği ya da bilgisi olmaksızın yazılmıştı. *Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar*'ı yazdığı sırada bile Wilson, komünistlerle ve The New Republic'teki ve başka yerlerdeki yol arkadaşlarıyla atışıyor ve onlardan da tepki görüyordu. Wilson'ın dikbaşlılığı ve sistemlere duyduğu tepki dikkate alındığında, hayatının sekiz yılını, hem Almanca hem de Rusça öğrenmesini gerektiren bu kitaba ayırmasının ne kadar olağanüstü olduğu görülür. Belki de bu Wilson'ın nihayetinde bir yazar olduğu söylenerek açıklanabilir. Anlatmaya değer bir öykü bulduğunu ve bir yazar için bu kada-

rının yeterli olduğunu düşünüyordu.

Kendi kuşağından diğer pek çok Amerikalı entelektüelin aksine (gene Kazin bu bakımdan ona benziyordu) Wilson kendi gençlik döneminin siyasetlerine isyan etmedi. 1950'lerde komünizmi ve Sovyetler Birliği'ni kınadı, ancak bir anti-komünist savaşçı haline gelmedi. Sonraki kitaplarından biri, The Cold War and The Income Tax anti komünizme ve Amerikan dış siyasetine bir saldırı ve öylesine sert bir kitaptı ki, neredeyse Amerikan karşıtı olarak kabul edildi.. Wilson bu kitabı yayımladıktan sonra, günümüzde Amerikan Kütüphanesi olarak gerçekleşen bir projeye, "bir Amerikan sanatçılar topluluğu" oluşturmaya girişti. O kendine göre bir yurtsever olmayı seçti. Diğer şaşırtıcı şeyler arasında, The Cold War and the Income Tax, Wilson'ın yazıdan ne kadar az para kazandığını da ortaya koydu. Wilson'ın bir misyonu yerine getirme duygusu, yaratabileceği izlenimi hesaplamasına engel olacak kadar zorlayıcıydı. Hayatının son on yıllarında, Wellfleet ile Talcottville arasında mekik dokudu. O sırada uğraştığı öykü, Rus yazarları, İç Savaş edebiyatı, Ölü Deniz Parşömenleri dışında hemen hemen her şeye kayıtsızdı. Wilson tarihe olan inancını kaybetmişti, ama son yıllarında hâlâ *Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar*'da hayat verdiği büyük münzevilere, Michelet, Saint-Simon, özellikle de Marx'a benzemektedir. Karmakarışık bir ev ortamında durmaksızın yazmakta, kitapları pek az satmaktadır; karısı hastadır; çocukları üzerine tırmanmaktadır; alacaklılar kapıya dayanmıştır ve dalgın iç bakışları her ideolojinin sosyete fahişesi olan tarih üzerinde sabitlenmiştir.

Louis Menand

GİRİŞ, 1971

Kişinin kendi ülkesinde değil de bir başka yerde gerçekleşen toplumsal bir ayaklanmayı idealleştirmesi gayet kolaydır. Wordsworth ve Charles James Fox gibi İngilizler Fransız Devrimi'ni, La Fayette gibi adamlar da bizim Amerikan Devrimi'ni bu şekilde idealleştirebildiler. Rusya'nın Batı'dan uzaklığı, açıktır ki, Amerikalı sosyalistlerin ve liberallerin Rus Devrimi'nin baskıcı bir geçmişten kurtulmakta, ticari bir uygarlığı ıskartaya çıkarmakta ve Troçki'nin kehanetindeki gibi, gerçekten insani olan ilk toplumu kurmakta olduğunu hayal etmelerini daha da kolaylaştırdı. Bu konuda çok safça davrandık. Yeni Rusya'nın eski Rusya'nın önemli bir bölümünü, sansürü, gizli polisi, bürokratik yetersizliklerin yarattığı karışıklıkları ve gayet kudretli, vahşi bir otokrasiyi içermek durumunda olduğunu görmedik. Bana ait olan bu kitap, başından sonuna kadar, ileriye doğru önemli bir adımın atılmış olduğunu, temel bir 'kopuş'un gerçekleştiğini, insanlık tarihimizde hiçbir şeyin aynen tekrarlanmayacağını varsayar. Sovyetler Birliği'nin dünyanın bugüne kadar gördüğü en korkunç tiranlıklardan biri ve Stalin'in amansız Rus çarlarının en acımasızı ve vicdansızı haline gelmekte olduğuna dair hiçbir sezgim yoktu. Bu nedenle, bu kitap, devrimcilerin 'daha iyi bir dünya' uğruna yapmakta olduklarını düşündükleri şeye ilişkin temelde güvenilir bir değerlendirme olarak okunmalıdır. Ne var

ki burada, benim açımdan fazla umut verici bir önyargıyı ortadan kaldırmak için bazı düzeltmeler ve değişiklikler yapmak gerekir. Ekim Devrimi'nde sürekli olarak değerli olan şeyi –neyi ima ederse etsin– değerlendiriyormuş gibi yapamam.

Fransa'da güçlü biçimde varlığını sürdüren sosyalist geleneği azımsamakla suçlandım. Bu suçlama haksız değildi. Jaurès ve Zola nerede? Bana soruyorlar. Olmaları gereken yerde değiller, diye yanıtlamak zorundayım. Ve Anatole France'ın hak ettiğinden daha azını aldığını itiraf ediyorum. Le Petit Pierre'i ve sıkıcı Abbé Coignard'ı bu kitabı yazdığım zamana kıyasla daha fazla beğenmiyorum. Ancak *Histoire Contemporaine*'i tek ciltte toplanmış haliyle yeniden okuduğumda birincisine kıyasla daha çok beğendim ve onda günümüzün Fransız siyasetine ve toplumuna ilişkin şaşırtıcı biçimde doğru bir resim buldum. *Les Dieux Ont Soif*'e gelince, onun uzlaşmaz fanatiği Evariste Gamelin'in kişiliğinde yapılan tehlike uyarıları, o zamandan beri, Rus katliamlarının hoşgörüsüzlüğü içinde dehşet verici biçimde kanıtlanmıştır. Daha önceleri kendilerinden pek çok şey öğrendiğim bu Fransız Devrim'i sonrası yazarlarına karşı genelde yeterince adil olmadım.

Marx ve Engels'e gelince, ekleyecek bir şeyim yok. Bir İngiliz Marksist bilimci olan Sayın David McLellan geçenlerde Marx'ın *Grundrisse*'i dediği şeyden, Ekim 1857 ile Mart 1858 arasında yazılan ve şimdiye kadar sadece 1939 tarihli bir Rusça baskısı ve 1953 tarihli bir Almanca baskısı olan bin sayfalık bir el yazmasından İngilizce'ye çevirilmiş bölümleri yayımladı. Sayın McLellan bu elyazmasının önemi üzerinde ısrar ediyor, onu "Marx'ın düşüncesinin en önemli bölümü" olarak betimliyor ve "Marx'ın düşüncesinin sürekliliğine ilişkin *Grundrisse*'yi dikkate almayan her tartışma daha başından mahkum edilmiş olacaktır," diyor. Bu

elyazması Marx'ın oluşturduğu bütün sistem için tasarladıklarını ana hatlarıyla ortaya koymak için gerçekleştirdiği bir tür girişimdi ve Sayın McLellan'a göre, bazı bilimcileri, Marx'ın "gerçekten bir hümanist, bir varoluşçu, hatta bir "tinsel varoluşçu" [her neyse]" olduğu sonucuna yöneltmişti. Ancak, nihayetinde, *Grundrisse* asla yayımlanmadı ve sadece Marx'ın eserlerini bitirmekte duraksamasına ilişkin bir başka örnek olarak kaldı. Yarım kalmış bu eserlerin yol açtığı sorunların Marx'ın boğuşamayacağı kadar çok olduğuna inanıyorum. (*Grundrisse*'nin esas olarak iktisadi olduğu ve gene de Homeric şiirlerin –ilkel olması gereken bir kültürün ürünü olarak– mükemmelliği konusunda her zaman yaptığı gibi, psikolojik sorunları tamamen çözümlenmeden bıraktığı için tökezlediği görülmektedir.) Das Kapital'in, Marx'ın yayımladığı yegane bölüm olan ilk cildinin bir tür dolandırıcılık olarak ayakta kalmasının nedeni budur. Proletaryanın kapitalistle karşılaşmasını, emek değer meselesi üzerine amansız bir sınıf savaşının eşiğinde bırakır. Çok sayıda vasat adamın yarattığı değer sorunu elyazmasının kesildiği noktada bırakılır. Ancak Das Kapital'in bu birinci cildinin bulaşıcı öfkesi kitap yayımlandığından bu yana devrimcileri harekete geçiren şeydir. Yayımlanmamış daha erken malzeme temelinde Marx'ın entelektüel gelişimini izlemek gayet boş ve kuru, akademik bir üste çıkma uygulamasına benzemektedir. Marx'ın insanların okumasını istediği şeyi onlar okumuşlardır ve istenen duyguları yaşamışlardır.

Çok sevimli bir Lenin görüntüsü vermekle de suçlandım ve bu eleştiride bir doğruluk payı olduğuna inanıyorum. Ancak bu kitabı yazdığım sırada Sovyet hükümetinin izin vermiş olduğu ve istenen sonucu verecek şekilde düzenlenmiş değerlendirmeler dışında ulaşabileceğim neredeyse hiçbir şey yoktu. Troçki, haya-

tının Leninli bölümünde, bu gözetimin aile hatıralarını bile güvenilmez hale getirdiğine inandığını söyler. Bizzat Troçki de *Hayatım*'da Lenin'e, kitapta da belirttiğim gibi, onu nerdeyse Eflatun ve Sokrates'e eşitleyerek övgüler düzer. Lenin'in daha ters yanını görecek konumda olan, Pyotr Struve ve N. Valentinov gibi kişilerin Sovyet hükümetinin sansürüne uğramamış izlenimleri ancak son zamanlarda yayımlanmıştır. Vladimir Ilyiç'in sadece kendisiyle anlaşmazlığa düşmeyen kişilere özel bir ilgi ve nezaket gösterdiği, diğerlerine karşı gayet katı ve kaba olduğu görülmektedir. Gerek Struve gerekse Valentinov onun yetiştirdiği ve teşvik ettiği ilk kişilerdi, ancak ansızın ilişkileri kesildi ve suçlandılar. Struve, Lenin hakkında şunları yazdı (sözlerini, Richard Pipes'ın kitabı, *Struve: Liberal on the Left, 1870-1905*'ten aktarıyorum):

"Ilk anda Lenin bende hoş olmayan bir izlenim bıraktı ve bu izlenim bütün hayatım boyunca sürdü. Hoş olmayan, onun sertliği değildi. Sıradan bir sertliğin daha ötesinde bir şey, Lenin'in hasım olarak gördüğü kişilerle ilişki kurma tarzında, kısmen kasıtlı kısmen de karşı konulmaz biçimde organik, varlığının en derinlerinden kopup gelen bir tür alaycılık vardı. Ve beni de, ona dürüstçe yaklaşmış olmama rağmen ilk anda bir hasım gibi hissetmişti. Bu duyguda ona akıl değil, sezgi, avcı "içgüdüsü" denebilecek bir şey rehberlik ediyordu. Daha sonra Plehanov'la da uzun süre çalıştım. O da saldırmak ya da aşağılamak istediği kişilerle ilişkilerinde alaycılığa yakın bir sertliğe sahipti. Ancak Lenin'le kıyaslandığında Plehanov bir aristokrattı. Her ikisinin de başka insanlara davranış tarzı, çevrilmesi mümkün olmayan Fransızca "*cassant*"[3] ifadesiyle betimlenebilir. Ancak Lenin'in "*cassant*"ında dayanılmaz biçimde pleblere özgü ve aynı zamanda cansız ve itici biçimde soğuk bir şey vardı.

3) Fr., tersleyici, soğuk, nobran. (Y. A.)

"Bu Lenin izlenimini çok sayıda insan benimle paylaşıyordu. Burada sadece birbirinden çok farklı iki kişiyi anacağım. Vera Zasuliç ve Mikhael Tugan-Baranovskiy. Hayatımda karşılaştığım en ince düşünceli ve zeki kadın olan Vera Zasuliç, Lenin'e karşı fiziksel tiksintiye yakın bir antipati duyardı. Sonraki siyasal kavgaları sadece teorik ya da taktik farklılıklardan ötürü değil, doğalarının derin benzemezliğinden kaynaklandı.

"Yıllarca kendisiyle çok yakın beraberliğim olan Mikhael Tugan-Baranovskiy pek çok insanın haksız yere onda aptallık gibi gördüğü o her zamanki saflığıyla bana Lenin'e duyduğu dayanılmaz antipatiden söz ederdi. Lenin'in erkek kardeşi Aleksander Ulyanov'u çok yakından tanımıştı. Dehşete yakın bir hayretle onun kardeşi Vladimir'den ne kadar farklı bir adam olduğunu söylerdi. Ahlaki bakımdan saf ve sağlam olan Aleksandr Ulyanov, yabancılarla ve düşmanlarla olan ilişkilerinde bile gayet kibar ve anlayışlıyken, Viladimir İlyiç'in kabalığı gerçekten de acımasızlığa varıyordu.

"Gerçekten de, kendi adamlarına yönelik tavrında Lenin, soğukluk, küçümseme ve acımasızlık saçıyordu. Lenin'in hoş olmayan, hatta insana itici gelen bu niteliklerinin bir siyasetçi olarak sahip olduğu gücün bir belirtisi olduğu o zamanlar bile benim için gayet açıktı. Gözü, sağlam ve şaşmaz bir biçimde ilerlediği hedefinden başka bir şeyi görmezdi. Ya da daha doğrusu, zihinsel gözünün önünde, daima bir hedef değil, az çok uzak da olsa bütün bir sistem, o sistemi oluşturan bütün bir zincir vardı. Bu zincirin ilk halkası siyasal dostlarından oluşan dar çevre içindeki iktidardı. Lenin'in, benim için başından, ilk karşılaştığımız andan itibaren gayet açık olan kabalığı ve acımasızlığı, onun hem içgüdüsel hem de bilinçli olan boyun eğmez iktidar aşkına psikolojik olarak çözülmez biçimde bağlıydı. Böyle durumlarda,

bir kural olarak, hangisinin hangisine hizmet ettiğini, iktidar aşkının bir adamın benimsediği nesnel bir görevin ya da yüksek bir idealin hizmetinde mi, yoksa tam tersine, bu görev ya da idealin dinmek bilmez bir iktidar susuzluğunu gidermenin sadece bir aracı mı olduğunu belirlemek zordur."

Valentinov'un tanıklığı (*Meetings with Lenin* başlıklı kitabında) bu görüşleri bütünüyle onaylar: "Kendi projelerine onun kadar çoşkuyla bağlı, kendi iradesini öylesine dayatan, insanları kendi kişiliğine öylesine bağlayan, ilk bakışta öylesine sözünü sakınmaz ve oldukça kaba görünen, görünüşte hiçbir cazibe taşımayan biri olamazdı. Ne Plehanov ne Martov ne de bir başkası Lenin'den insanlara geçen o doğrudan hipnotik gücün gizine ulaşabilmişti. Lenin'in onlara bile hükmettiğini söylemeliyim. Ancak Lenin başardıktan sonra eşsiz ve tartışmasız bir lider olarak onu izlediler, çünkü demir iradeli, enerjisi asla tükenmeyen, fanatik bir inancı eylem içinde, pratik etkinlik içinde, kendine olan sarsılmaz güvenle birleştiren bir adam, özellikle Rusya için çok nadir bir fenomen olarak kendisini sunan tek kişi Lenin'di..." Valentinov'la ayrılık anı geldiğinde, aralarında şu konuşma geçmişti. "Felsefe alanında görüşlerinizi desteklemediğimi anladığınız anda, beni en azılı düşmanlarınızla aynı kategoriye nasıl soktuğunuzu ve beni nasıl azarladığınızı asla unutamam," dedi Valentinov. "Tamamen haklısınız," diye karşılık verdi Lenin. "Bu konuda kesinlikle haklısınız. Marksizm'den ayrılan herkes benim düşmanımdır. Kültürel inceliği olmayan insanlara el uzatmam. Onlarla aynı masaya da oturmam..." "Lenin elimi sıkmadan dönüp gitti ve böylece Bolşevik örgütten ayrılmış oldum."

Komünist olduğu dönemde Lenin'le konuşan Ignazio Silone şöyle der: "Salona her girişinde atmosfer değişiyor, elektrikleniyordu. Fiziksel, neredeyse elle dokunulabilir bir fenomendi bu.

İnsanlar Sedia'ya doluştuklarında, St. Peter'e olan inancın bütün kiliseye bir sıcaklık dalgası yayması gibi, herkesi saran bir coşku yayıyordu. Fakat onu görmek, onunla yüz yüze konuşmak, keskin, aşağılayıcı yargılarını, sentez yapma yeteneğini, kararlarının buyurgan tonunu gözlemlemek, her türlü gizemi ortadan kaldıran çok farklı bir izlenim yaratıyordu. 1921 Moskova ziyareti sırasında işittiğim kısa ve kaba bazı ifadelerinin beni fiziksel bir darbe gücüyle nasıl sarstığını hatırlıyorum."

Bertram D. Wolfe, Gorki'nin konuya ilişkin makalelerini ararken, komünistlerin çıkardığı *Days with Lenin*'in (Leninli Günler) Lenin'le Gorki arasındaki ilişkilere dair çok çarpıtılmış, hatta yeniden yazılmış bir değerlendirme içerdiğini gösterebilmiştir. İkisi arasındaki temel farklılığın Lenin'in sınıflar açısından, Gorki'nin ise insanlar açısından düşünmesi olduğu görülür. Gorki, Hıristiyanlığa bağlı olmasa da, dini daima ciddiye alıyor ve *bogoiskatelstvo*'dan, *Tanrı arayışı*'ndan söz ediyordu. Bu durum Lenin'i öfkelendiriyordu: "Her dini fikir, ne kadar küçük olursa olsun her türlü Tanrı fikri, hatta Tanrıyla çok küçük bir flört bile, tarif edilemeyecek kadar berbat bir durumdur." Gorki, entelijansiyayı, sanatçıları, yazarları ve bilim insanlarını savunmayı görev edinmiş ve Lenin onu bu kişilerin sorumluluğunu üstlenebileceği bir konuma atamıştı. Gorki ona dilekçe yağdırıyordu. Bu durum Lenin'in sabrını taşırdı. Gorki'ye devrimin taşıdığı öneme kıyasla bunların saçmalıklardan ibaret olduğunu söyledi. Gene de, Stalin'in aksine, Lenin'den bir lütuf beklemek ve suçlanan pek çok kişinin salıverilmesini sağlamak mümkündü. Yirmili yılların başında Gorki, Sosyal Devrimciler'in idam edilmemesi için arabuluculuk yapmaya çalıştı ve Lenin'i onunla bütün kişisel ilişkilerini kesmekle tehdit etti. Lenin bu baskıya boyun eğerek, Sosyal Devrimciler'in, haklarında verilen hüküm

infaz edilmeksizin hapishanede tutulmalarını sağladı, ama Stalin onları derhal "tasfiye ettti." Gorki, Sovyetler Birliği ile dış dünya arasında iyi ilişkiler geliştirme amacıyla *Beséda, Sohbet* adlı bir dergi çıkardığında, derginin Rusya'da satılmasına ve herhangi bir Rus yazarın katkıda bulunmasına izin verilmedi. Gorki, Devrim'in ortadan kaldırdığı düşünülen zorbaca önlemlerin tekrarlanması konusunda Lenin'i uyardığı zaman, tavsiyesine kulak asan olmadı. Nihayet Gorki'nin farklı tarihlerde eleştiriden tamamen yoksun olmayan üç Lenin nitelemesi yazdığı görülür. Bunların sonuncusu ve en iyi bilineni, *Days with Lenin*, Stalin döneminde önemli ölçüde değiştirildi. Özgün metin şu sözlerle sona eriyordu: "Sonunda galip gelen gene de bir insanın dürüst ve doğru bir tutumla yaptıklarıdır, bunlar olmasaydı o kişi insan olamazdı." Bu sözler şu şekilde değiştirildi: "Vladimir Lenin öldü. Ancak düşüncesinin vârisleri ve iradesi yaşıyor. Onlar yaşıyorlar ve onun insanlık tarihinin en büyük zaferi olan eserini sürdürüyorlar." Gorki'nin Yahudiler'e ilişkin bütün sözleri, Lenin üzerine daha erken yazılarının birinde yer alan aşağıdaki bölümle birlikte Sovyet baskısından çıkarılmıştır:

"Lenin'le çoğu kez devrimci taktiklerin ve hayat tarzının acımasızlığı üzerine konuşuyordum.

"'Ne bekliyorsunuz?' diye sordu, hayret ve öfkeyle. 'Böylesine görülmemiş derecede yırtıcı bir mücadelenin içinde insanlığı dikkate almak mümkün mü?...'

"Bir keresinde bana, hararetli bir tartışmanın ardından, 'Bir savaşta zorunluluğun ve gereksiz darbelerin niceliğini hangi ölçüyle ölçüyorsunuz?' diye sordu. Bu basit soruya ancak şiirsel biçimde yanıt verebilirdim. "Sanırım başka bir yanıt yok" [Bu ne anlama geliyor?]....

"Bir keresinde ona şunu sordum: 'Sadece bana mı öyle geli-

yor, yoksa gerçekten insanlar için üzüntü duyuyor musunuz?'

"'Sadece zeki olanlar için üzülüyorum. Aramızda pek az zeki insan var. Bir halk olarak bizler genellikle yetenekliyiz ama zekamız uyuşuk. Zeki Rus hemen her zaman bir Yahudi ya da biraz Yahudi kanı bulaşmış biridir.'"

Lenin'in Ruslarla uğraşırken ve tartışırken kaba olmasındaki maksat anlaşılabilir, ancak insanları gücendirmesi ve kendisini benim bu kitapta sergilemeye çalıştığım ölçüde iyiliksever göstermemesi beklenmedik bir durum değildir.

Ayrıntısını bilmediğim için bu kitapta değinilmeyen iki kişisel epizoda, devrimci hareketle bağlantısı bakımından önemli olmasa da, burada yer vermek uygun olabilir. Chushichi Tsuzuki'nin *Eleanor Marx: A Socialist Tragedy*'sinden öğrendiğime göre, Karl Marx'ın Bayan Marx'ın annesi tarafından Marx'lara verilen ve zaman zaman ücretsiz olarak onlara hizmet eden sadık hizmetçileri "Lenchen"den gayri meşru bir oğlu vardı. Çocuk, Henry Frederick Demuth adıyla annesinin nüfusuna kaydedildi. Doğduğu sırada, Haziran 1851'de Marxların durumu iyice kötüleşmişti. Soho'da, iki oda içinde oldukça sefil bir hayat sürüyorlardı. Çocuk muhtemelen bir işçi sınıfı ailesine emanet edildi ve seksenlere kadar ortalarda görünmedi. Bir ara taksi şoförlüğü yaptı, daha sonra Avustralya'ya göç etti. Karısını ve geçimleri babası tarafından sağlanan dört çocuğunu terk etti. Eleanor Marx, Frederick konusunda daima rahatsız edici bir haksızlık duygusu yaşadı. Babasını aşırı biçimde idealleştirmişti ve Frederick'in babasının Engels olduğuna kendisini inandırmaya çalışmıştı. Öyle olmadığını öğrendiğinde şok geçirdi. Gene de onunla dostça ilişkilerini sürdürdü ve onu bir ölçüde sırdaş gibi gördü. Lenin'in aralarında bir aşk ilişkisi olduğu söylenen çok yakın bir

kadın arkadaşı olmasının daha insani bir Lenin portresini mümkün kıldığı görülür. Inessa Fédorovna Armand İskoç bir anneyle Fransız bir müzikhol şarkıcısının kızıydı. Büyükannesi tarafından Rusya'ya getirilmiş, orada zengin bir Franko-Rus sanayicinin çocuklarına mürebbiyelik etmiş ve on sekiz yaşındayken bir sanayicinin oğluyla evlenmişti. Sonunda bir Bolşevik, Lenin'in adanmış bir öğrencisi oldu. Kocasını terk etti, ancak en küçük iki çocuğunu yanına aldı ve kocasının şirketi Bolşevik devrimi tarafından tasfiye edilene kadar ondan mali destek görmeye devam etti. Zamanla Lenin için vazgeçilmez biri oldu, ona Bethooven çalıyor ve parti toplantılarına katılıyordu. Beş dili gayet akıcı biçimde konuşması biraz Almanca'dan başka dil bilmeyen akıl hocasının çok işine yarıyordu. Onları bir cafe'de gözlemleyen bir Fransız sosyalist, Lenin'in "küçük çekik gözleri hep küçük Fransız kızın üstündeydi" (*avec ses petits yeux mongols épiait toujours cette petite française*) der. Krupskaya zaman zaman ondan söz eder ve bir noktada Lenin'le artık pek anlamı kalmayan evliliğinden istifa ettiği ve alanı Inessa Armand'a terk ettiği söylenir. Inessa, Lenin'in "*siz*" yerine "*sen*" diye hitap ettiği çok az sayıda insandan biriydi ve ona sık sık mektup yazardı. Inessa Armand, 1917'de Petrograd'a giden mühürlü trende Lenin'e eşlik eden küçük Bolşevik grubun içindeydi. Üç kez hapse atılmış ve bir keresinde Arhangel Vilayeti'ne sürülmüştü. Pek çok değerlendirmeye göre, doğal olarak çekici bir kadındı, ancak hayatının sonraki yıllarında, "usanmış, genellikle üşümüş ve aç" olarak betimlenmiştir; "yüzü aşırı çalışmanın ve kendini ihmal etmenin yol açtığı tahribatı göstermeye başlamıştı." Zor koşullar altında yük vagonlarında seyahat ederek gittiği Kafkasya'da, 1920'de tifüsten öldü. Bertram D. Wolfe, *Encounter* of February'de (1964) Inessa hakkında konuştuğu Angelica Balabanov-

na'nın görüşlerine yer verir. Balabanovna, Inessa Armand'ın ölümünün Lenin'i "çok sarstığı"nı söylemektedir. "Daha önce onu hiç böyle görmemiştim. 'Iyi bir Bolşevik'i ya da iyi bir dostu kaybetmenin verdiği üzüntünün çok ötesindeydi. Çok değerli ve çok yakın birini kaybetmişti ve bunu gizlemek için en ufak bir çaba göstermiyordu." Balabanovna ve diğerleri Inessa'nın Lenin'den bir kızı olduğunu öne sürüyorlardı. Kız, sonunda Stalin tarafından öldürülen bir Alman Komünist'le evlenmiş ve kocasının ölümünden sonra Ulyanovlar tarafından himaye edilmişti. Sosyalist siyasal konferanslarda Inessa'yla birlikte çalışmış olan Balabanovna, Wolfe'a şöyle demişti: "Inessa'ya ısınamadım. Bilgiçlik taslardı. Giyinişiyle (hep aynı sade giysiler) düşünce ve konuşma tarzıyla tam bir Bolşevik'ti. Pek çok dil konuşur ve bildiği bütün dillerde Lenin'in sözlerini kelimesi kelimesine tekrarlardı." Sadece kendi planlarına itiraz etmeksizin uyan kişilere bağlılık göstermek Lenin'in kişilik özelliğiydi.

Isaac Deutscher, Lenin'in hayatını anlattığı ve bitiremediği kitabının birinci bölümünü oluşturan *Lenin's Childhood*'da (Lenin'in Çocukluğu) kahramanının kökenlerini önemli ölçüde aydınlatmıştır. Ulyanov ailesine dair bilgiler Lenin'in büyük babasının kuşağından öncesini kapsamıyor. Deutscher'e göre bu insanlar aslında köylü olmalıydılar. Muhtemelen, Moğol, Tatar ya da Kalmuk soyundan geliyorlardı. Büyük baba kaçak serfler için bir barınak olan Astrahan'a gelmişti. Bizzat Lenin, "Büyük babam hakkında bildiğim hiçbir şey yok," demiştir. Her zaman çok yoksul bir terzi olan bu Ulyanov, hayatının sonraki dönemlerinde bir *meshchánin*, yani bir tür alt orta sınıf üyesi olarak kaydedildi. O zamana kadar, görünüşe bakılırsa düşük statüsünden ötürü, bir aile ismi olmamıştı ve yurttaşlık haklarından yararlanmasına izin verilmiyordu. Lenin'in babası eğitim alanında verdiği hizmetler

sayesinde onursal bir soyluluk ünvanı kazanmış ve orta sınıf entelijansiyaya yükselmişti. Lenin, annesinin oldukça yüksek bir tabakadan gelmesine ve kendisini bir bilgin olarak görmesine rağmen, daima kaba ve oldukça vulgar özellikler taşıdı.

Deutscher'in siyasal tarih bakımından benim çok uzaktan bakarak yaptığım değerlendirmelerden çok daha ayrıntılı olan üç ciltlik Troçki biyografisinde beni yazdıklarımda düzeltme yapmaya zorlayan herhangi bir şey bulamadım. Troçki'nin ilk yılları konusunda Deutscher genellikle benim de yararlandığım kaynaklara bağlı kalmıştır: Troçki'nin kendi özyaşam öyküsü ve Max Eastman'ın *Leon Trotsky: The Portrait of a Youth* (Leon Troçki: Bir Gencin Portresi) başlıklı kitabı. Ne var ki, *Trotsky's Diary in Exile, 1935* (Troçki'nin Sürgün günlüğü, 1935) başlıklı kitapta bir şey buldum. Buna göre, Lenin'in kraliyet ailesinin idamı hakkında hiçbir şey bilmediği ve bunu onaylamadığı doğru değildi. Kitabı yazarken aksi yönde tahminde bulunmama yol açacak şekilde yönlendirilmiştim. Bu mesele Sovyetler Birliği'nde örtbas edilmişti. Troçki, ve kolayca tahmin edilebileceği gibi Lenin de, bu konuda gayet soğukkanlı davranmışlardı.

"Sverdlov'la konuşurken, laf arasında sordum: 'Öyle mi, peki Çar nerede?' 'O iş tamam,' diye yanıt verdi. 'Kurşuna dizildi.' 'Peki ya ailesi.' 'Ailesiyle beraber.' 'Hepsi mi?' diye sordum. Biraz şaşırmıştım. 'Hepsi,' diye yanıtladı, Sverdlov. 'Ne düşünüyorsun?' Tepkimi görmek için bekliyordu. Yanıt vermedim. Daha sonra, 'Kim karar aldı?' diye sordum. 'Kararı biz aldık, burada. Ilyiç, özellikle bu zor koşullarda Beyazlar'ın eline canlı bir bayrak vermemek gerektiğine inanıyordu...' Başka soru sormadım ve meselenin kapandığını düşündüm. Aslında bu karar sadece anlık bir çözüm değil, bir zorunluluktu. Hızla yerine getirilen bu adaletin şiddeti, amansız biçimde savaşmaya devam edeceğimi-

zi ve hiçbir şeyin bizi durduramayacağını bütün dünyaya gösterdi. Çar ailesinin idamı sadece düşmanı korkutmak, dehşete düşürmek ve cesaretini kırmak için değil, kendi saflarımızı sarsmak, onlara hiçbir dönüş yolu olmadığını, önümüzde ya tam bir zafer ya da tam bir çöküş olduğunu göstermek için de gerekliydi. Parti'nin entelektüel çevrelerinde, muhtemelen endişeye kapılanlar ve başlarını sallayanlar oldu. Ancak işçi ve asker kitleleri bir an bile duraksamadılar. Onlar başka türlü bir kararı anlamayacaklar ve kabul etmeyeceklerdi. Lenin *bunu* gayet iyi hissetmişti. Kitleler için ve kitlelerle birlikte düşünme ve hissetme yeteneği, özellikle büyük siyasal dönüm noktalarında, onun en yüksek özelliğiydi....

"Yurtdışındayken, *Poslédnie Nóvosti'de*, kurşuna dizme, cesetlerin yakılması vb. üzerine bir betimleme okudum. Bunun ne kadarı doğru, ne kadarı uydurma, en ufak bir fikrim yok, zira hükmün nasıl yerine getirildiğini [Çar ve Çariçe ve bütün çocukları, önce kurşuna dizilmişler, sonra süngülenmişler ve bir maden kuyusuna atılmışlar] asla merak etmedim ve açık konuşmak gerekirse, bu türden merakı hiç anlamam."

Bu yeni baskıda, özgün metin üzerinde pek az düzeltme yaptım, ancak özgün ekleri eski yerlerine koydum ve bütün baskılarda "Otuzların Sonunda Marksizm" olarak görülen, ancak *The Shores of Light* başlıklı derlememde yer alması kronolojik olarak daha uygun olan "1940'tan İtibaren Özet"[4] bölümünü çıkardım.

4) "1940'tan İtibaren Özet" *Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar*'ın 1953'te Anchor Books tarafından yayımlanan ilk baskısında yer aldı, ancak Farrar, Straus & Giroux, 1972'de kitabı bu giriş bölümüyle birlikte yeniden bastığında, Wilson bu bölümü çıkarmayı tercih etti. Bu deneme, elinizdeki baskının Ek E'sinde "Otuzların Sonunda Marksizm" başlığıyla yer almaktadır.

Yazar, eleştiri, bilgi ya da ödünç malzemeden ötürü aşağıda adı geçen kişilere teşekkür eder: Max Eastman, Christian Gauss, Franz Höllering, Sidney Hook, Robert-Jean Longuet, Mary McCharty, Max Nomad ve Herbert Solow. Yazar, özellikle bazı bölümlerde E. H. Carr'ın Bakunin biyografisini, Arno Schirokauer'in Lassalle biyografisini ve Leon Troçki'in Lenin biyografisinin birinci cildini esas almıştır; Max Eastman'ın kitabı, *Marx, Lenin, and the Science of Revolution*'a özel olarak borçludur.

Kitabın bazı kısımlarını ilk kez yayımlayan *The New Republic* ile *Partisan Review* da teşekkürü hak etmektedirler.

Ek A'da "Halk Cephesi" döneminde Stalin'in yerel taraftarları arasında rağbet gören, Marksizm'in biraz gülünçleştirilmiş bir versiyonuna yer verdim. Konuyu yorumlamak bakımından muhtemelen yeterli olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1

MICHELET VICO'YU KEŞFEDİYOR

1824 yılının Ocak ayında bir gün felsefe ve tarih okutan, genç bir Fransız profesörü okuduğu kitabın çevirmen dip notları arasında Giovanni Vico adına rastlar. Vico için verilen kısa bilgi öylesine sarar ki onu, hemen İtalyanca öğrenmeye koyulur.

Vico bir yüzyıl kadar önce yaşamış, yazmış çizmiş ise de, Fransızca'ya hiç çevrilmemiştir, İtalya'nın dışında pek az tanınır. İtalya'nın kenar-köşesi Napoli'de, tam İtalyan Rönesansı Engizisyon eliyle kuşa benzetildiği sırada doğmuş, fukara bir alimdir. Vico, anlı sanlı bir soydan gelmediği için, adı da deliye çıktığından Üniversite de dikiş tutturamamış; ama ilerleme yolu tıkanıp, kendi yağıyla kavrulmak zorunda kalınca, çevresince tutulmayan düşünlerinde büsbütün ileri gitmiş, 1725 yılında, *Milletlerin Doğası ile İlgili ve Halkların Doğal Yasalarının Yeni İlkelerine Işık Tutan Yeni Bir Bilimin İlkeleri* adlı bir kitap yayımlamıştır. Vico, Francis Bacon'ı okumuş, Bacon'ın doğal dünyanın incelenmesi için önermiş olduğu yöntemlere benzer yöntemlerin insan tarihinin incelenmesine de uygulanabileceği kanısına varmıştır. Daha sonra, bütün çeşitli ahlak sistemlerini içine alacak, böylece evrensellik kazanacak bir yasa sistemi kurmak amacıyla, felsefeyle Tanrıbilim'in diller ve insan eylemleri çerçevesi içinde ta-

rihsel bir incelemeye konu edilmesi düşüncesini savunan Grotius'u okumuştur.

Genç Michelet de yeni bir tarih biliminin ilkelerini aramaktadır. Tasarladığı çalışmalar arasında "ırkları bireyler olarak ele alan" bir tarih, "şairlerin felsefe açısından incelenmeleri" adlı bir dizi, "halkların özelliklerini sözlüklerinden kavrama" üstüne bir eser yer almaktadır. "Felsefe ile tarihi, birbirlerini bütünledikleri için, karmaştırmak" istemiş, kendi öyle diyor. Haziran ayında Vico'ya erişiyor, birinci cildi bir solukta okuyor. Michelet ile Vico'nun kafalarının toslaşmasından yepyeni bir felsefe-sanat dünyası, yani yeniden yaratılan bir toplumsal tarih dünyası doğmuştur, dense yeridir. Michelet, yıllar sonra hayatındaki bu anı şöyle özetliyor: "1824... Vico... Çaba... Cehennemi ayrıntılar... İhtişam... Altın Dal..." Sonunda da diyor ki: "1824'ten bu yana, Vico'dan kaptığım ateş sardı sarmaladı beni. Vico'nun o yüce tarihsel ilkesiyle inanılmaz bir esriklik içinde yaşadım."

Bugün bile Vico'yu okurken, Michelet'nin duyduğu coşkunluğa az çok kapılmamak elde değil. *Scienza Nuova* (Yeni Bilim) adlı kitabında 17. yüzyıl sonlarındaki bir taşra fıkıh okulunun tozları arasında yarı skolastik bir risalenin yıpranmış, paslanmış çarkları içinde, çağdaş anlamda toplumsal-bilimsel, insan-bilimsel bir kafanın uyanışıyla; dile gelişiyle karşılaşmak insanı afallatıyor, yüreğini kaldırıyor. Bu kitapta, adeta bir Akdeniz manzarası var karşımızda. Vico'nun o sekmez sezgi ışınları zamanın uzak erimlerini kararlan sisleri dağıtır, o bulut biçimli destanları silip süpürür. Gölgelerdeki ejderhalar azalmış, yarı-Tanrılar, Tanrılar ağır ağır açılmaya başlamıştır. Artık gördüğümüz hep, bilip tanıdığımız, yeryüzünden bildiğimiz insanlardır. Anahtarını kendi can evimizde araştırmayı öğrendik mi, anlamlarını doğru dürüst kavramaya başladık mı, öteden beri bizleri şaşalatan

efsanelerin ürünleri olduğu anlaşılacak, aynı efsane bizler için kendimiz gibi insanların serüvenlerini dile getirecek, şimdiye dek kapalı kalan bir belgeler kutusu açılacaktır.

Sonra sırf bir serüven öyküsüyle de kalmıyor bu belgeler. İnsan tarihi o güne dek büyük kişilerin hayat öykülerinden bir dizi, dikkate değer olayların bir çetelesi, ya da Tanrının yönettiği bir gösteri olarak yazılagelmiştir. Ama artık toplum gelişmelerinin kaynaklarından, çevrelerinden etkilendiğini, bireyler gibi belirli büyüme aşamalarından geçtiğini görmüşüzdür. "Bilinen tarihin olguları ilkel kaynaklarına dayatılmalıdır," diyor Vico (Bu sözleri zaman zaman Vico'nun asıl metninden ayrılan Michelet çevirisinden aktarıyorum). "Böyle yapılmadığı içindir ki, şimdiye dek, bu olgular toplu bir temelden, süreklilikten, tutarlıktan yoksun görünmüştü." Şöyle sürdürüyor sözü: "Eşyanın doğası denen şey, eşyanın belirli zamanlarda ve belirli yollarda olagelişlerinden başka ne ki? Nerede aynı koşullar yer almışsa, orada aynı görüngüler (fenomen) karşımıza çıkacaktır, başka görüngüler değil." Derken diyor ki: "En uzak çağları kefenleyen o kör karanlık içinde bizlere yol gösterecek bir ışık beliriyor; şu söz götürmez gerçekten söz ediyorum: *Toplumsal dünya, kesin olarak, insanoğlunun eseridir*. Dolayısıyla bu dünyanın temel ilkeleri, insan usunun uğradığı değişimlerde aranmalıdır." Bir başka yerde de diyor ki: "Hükümetler, yönetimler yönetilenlerin yapısına uygun olmalıdır; hatta yönetimler bu yapının bir sonucudur."

Michelet'nin, Vico'da bulduğu bu düşünceler, ilk defa Vico tarafından toplu olarak savunulmuşsa da, bunlar Michelet'ye yabancı düşünceler değildir. Vico'dan bu yana, Onsekizinci Yüzyıl "Aydınlanım"ı yer almıştır. Voltaire, Michelet daha dünyaya gelmeden önce, Tanrılar'ı, yarı-Tanrıları silip süpürmüş; Montesquieu insan kurumlarının ırksal yerleşim ve iklime nasıl yakından

bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Üstelik Michelet, az sonra Herder'de evrimci kültür kuramını, Hegel'de de toplumsal değişimin kimyası üstüne bir açıklama bulacaktır. Peki öyleyse, Scienza Nuova, 1820 yılının düşünürü için nasıl olmuş da esrikleştirici bir vahiy gücü kazanmıştır? Vico, o çapı geniş, zorlu, hayal gücü zengin dehasıyla, ilk defa olarak, insan toplumunun "örgensel" niteliğini ve insan yaşamını örgütleyen kuvvet ve etkileri tarih içinde yeniden kaynaştırmanın önemini gereği gibi kavramıştı da ondan. "Vico'dan gayrı ustam yok benim," diyordu Michelet, "Vico'nun o yaşayan kuvvet, yani insanlığın kendi kendini yaratma ilkesi kitabıma öz ve bir başka yön kazandırdı." Vico başardığı işi şöyle özetlemişti: "Ben insan yasasının nasıl biçimlendiğini açıkladım ve bu yasaya can veren törelerin, geniş anlamıyla dinlerin, dillerin, saltanatların, ticaretin, toplumsal katların, imparatorlukların, yasaların, silahların, yargıların, cezaların, savaşların ve barışların ve ittifakların oluşumuna elveren belirli aşamaları ve düzenli süreçleri araştırdım. Bu aşamaları ve bu gelişme sürecini göz önünde tutarak incelediğim bütün bu toplumsal öğelerin şaşmaz, ölümsüz bir ayara göre işlediğini, o yolu değil de bu yolu tutmuşlarsa, bunun o ayarın yüzü suyu hürmetine olduğunu saptadım." Michelet, Ağustos'ta, öğrencilerine ödül dağıtımı töreninde yaptığı konuşmasında Vico'yu destekleyen şu sözleri söyler: "Bir bilgi dalını öbürlerinden ayrı koyanlara yazıklar olsun! Bilim birdir, tektir. Diliyle, edebiyatıyla, tarihi, fiziği, metamatiği ve felsefesiyle bir bütündür; birbirinden alabildiğine ayrı gibi görünen konular aslında birbirine bağlıdır. Daha doğrusu, tek bir sistemi meydana getirirler." Birkaç yıl sonra da Michelet, "Vico'nun genel ilkelerini doğrudan doğruya tarih sunumuna uygulama" diye tanımlayacağımız büyük eserine başlar.

2

MICHELET VE ORTA ÇAĞLAR

Onsekizinci Yüzyıl Aydınlanımı ve Fransız Devrimi'yle başatlaşan bir düşünce vardır: İnsan evrimi ve insanın kendi kendini geliştirmeye yetkin olduğu düşüncesi. İşte bunu, ustası Bacon'da tomurcuk halinde de olsa bulmamıza rağmen, Vico'da göremeyiz. Vico, bütün özgünlüğü bir yana, gelişme ereğini göğe aktaran, selameti Tanrının inayetine bağlı bireysel bir sorun kılan Tanrı-bilimsel görüşten kendini hiçbir zaman bütün bütüne kurtaramamıştır. İnsan toplumlarının sıralı gelişim aşamalarından geçtiğini kavramışsa da tarihi hayalinde tekrarlı bir çevrimler dizisi olarak canlandırmışa benzer.

Oysa 1798'de doğan Michelet'nin gerisinde Devrim geleneği yatmaktadır. Napoléon ve Bourbon Restorasyonu yıllarında büyümüş, delikanlılığında Katolikliği kabul etmiş, Tuilleries Sarayı'nda Parme Prensesi'ne eğitmenlik etmesi söz konusu olunca, "peki" demiştir. Ama, hep yoksulluk çekmiştir. Ailesi, her iki kanattan da okumuş küçük burjuva sınıfındandır. Dedelerinden biri Laon Katedrali'nde orgcuydu. Matbaacı olan babası, Napoléon'un basını baskı altına alması yüzünden iflas etmişti. Jules doğmadan iki yıl önce, basımevi Jakoben yayınları arayan polislerin baskınına uğramıştı; Furcy Michelet'nin başını haydi haydi yiyecek sertlikte bir bildirge açıkta, masanın üstünde duruyordu, komiser nedense bu sayfaları incelemeyi akıl edemedi. Ama

o sırada gebe olan Madam Michelet karnındaki bebenin sonradan ölü doğmasını hep bu baskının yarattığı yılgıdan bildi. Jules Michelet on yaşındayken, babası borç yüzünden tutuklandı. Kocasını cezaevine kadar geçiren anasının yanında Jules de vardı. Daha sonra Napoléon polisi, Michelet Basımevi'nin kapısını mühürledi: Bu olay Jules'ü öylesine sarstı ki, yıllar sonra karısına tabutunu mühürlememesini vasiyet etti. Geleneksel burjuva perdahına yatkın göründüğü gençlik yıllarında bile, Devrim ilkeleri Michelet'nin üstündeki derin etkisini yitirmedi.

1830 Temmuzu'nda X. Charles'a karşı tepki, bir ayaklanmayla sonuçlandı; işçilerle öğrenciler Paris'i üç gün ellerinde tuttular ve asla teslim bayrağı çekmediler. Hâlâ Vico ile dolup taşan Michelet, Büyük Devrim ülkülerinin yeniden harlanmasıyla Vico'nun çevirilerinin yeni bir anlam kazandığına inandı. Bu düşgörüyle şahlandı adeta. Bir coşkunluk sağnağı içinde oturup, olanca hızıyla *Evrensel Tarihe Giriş* adlı kitabını yazdı. Bu kitap, "Paris'in yanan kaldırımlarına karşı çalakalem yazıldı," diyor. Kitaba şöyle başlıyor: "Dünya dönmeye başlayalı bir savaştır gidiyor, dünya durdukça da sürüp gidecek. İnsanın doğaya, ruhun maddeye, özgürlüğün kaderciliğe karşı savaşı bu. Tarih, bu bitip tükenmez savaşmanın tutanağından başka bir şey değil." Hıristiyanlık insanlığa doğru ahlak yolunu gösterdi. Fransa da toplumsal alanda doğru yolu göstermelidir artık. "Toplumsal ve düşünsel sorunlara Avrupa'da bulunan çareler, Fransa tarafından yorumlanıp, aktarılıp, halklaştırılmadıkça, etkisiz kalmaya mahkumdur."

Ama, işçilerin zaferi kısa sürdü. Eyaletler Paris'i desteklemeye yanaşmadılar; liberal burjuvazi ise, cumhuriyeti yeniden kuracak yerde, Orleancı Parti'ye satıldı. O da meşruti hükümdar

olarak Louis Philippe'i başa geçirdi. Michelet bu sefer Louis Philippe'in kızını okutmak üzere, yeniden Tuilleries Sarayı'na döndü. Ama kendisi için çok daha önemli olan bir iş de kopardı bu arada. Kayıtlar Dairesi Müdürlüğü'ne atandı. Arşivler Muhafızlığı'na getirildi. Eski Fransa'nın fermanları, yasaları, resmi yazışmaları elinin altındaydı artık; hemen *Orta Çağ Tarihi*'ni yazmaya girişti.

Michelet, aklında Vico, kulaklarında Temmuz Devrimi'nin yankıları, evrak mahzenine girdiğinde, yeni bir geçmiş, Fransa'nın sahici geçmişi, ilk defa canlandı adeta, hayal gücüne açtı kapılarını. Michelet tarihinin, erken Gaul soylarını ele alan, belge kıtlığından sonraki incelemelerin bile aydınlatamadığı dönemleri işleyen, birinci, ikinci ciltleri, Michelet'nin kendi yöntemi için ortaya attığı deyimle "geçmişi diriltme" bakımından pek başarılı değildir. Sadece ülkenin tasvirine ayrılan *Fransa Haritası* adlı bölümde asıl Michelet'yi bulabiliriz. Ama, belgelerin bol olduğu çağlara geçtikçe, mucize gerçekleşmeye başlar.

Michelet'nin bu sıradaki mektupları, tarihçiye düşen görevi nasıl anladığını, bu göreve nasıl canla başla sarıldığını gösteren değerli bir kaynaktır.

"Sanırım," diyor, "çalışmalarımı odaklaştırma sayesinde, görünürdeki bütün aykırılıkları eritecek, olaylara yaşam içinde sahip oldukları bütünlüğü tarih içinde de kazandıracak yoğunlukta bir alev elde ettim. En önemsiz olguları bile bütün öbür insani eylem dallarına başvurmadan yorumlayamaz oldum; gitgide sınıflandırmalarımızın geçerli olmadığını anlamaya başladım... Birbirine yabancı bunca öğeyi kaynaştırmaya kalkışmak, insanın can evine huzur kaçırıcı kocaman bir gücü sığıştırmaya savaşmak demek oluyor. Onca tutkuyu yeniden canlandırmak, dirlik düzenlik bırakmıyor insanda. Koskoca halkları eritip kaynaştıra-

cak kadar sıcak bir ateş, kendi ocağını da kasıp kavuruyor... Şimdiye dek (Rönesans'ı yazmaya başlamıştır) bunca bağdaşmaz öğelerin canlı bir bütün içinde birleşmesinden meydana gelen bu kadar kocaman bir tınazı kaldırmaya kalkışmamıştım... Belirli bir heykelin, bir resmin hukuk tarihinde başlı başına bir olay olduğunu göstermek, toplumsal hareketi derebey evliyalarının dolaplarını sırtlamış güçlü kuvvetli toprak kölesinden tutup, Saray fantezisine (Goujon'un Diana'sı mesela), Béranger'ye dek kovalamak üzere, bilimde (hukukta, sanatta vb.) hiç yan yana dokunmamış iplikleri eğirmeye giriştim. Bu çifte iplik, sanayi ile dinden eğirilme. Bu karşılıklı eylemleşmeyi hayalde şöyle böyle canlandırmak kolay, ama bu eylemin *niceliğini* ve *yordamını* şu ya da bu noktaya dek kesinlikle ortaya koymak, böyle yeni bir kuramı bilimsel bir temel üzerine oturtmak az iş değil."

O dediğimiz alevin saydamlaştırdığı Orta Çağ kayıtlarının, efsanelerinin gerisinde yeni bir engin-görü, panorama, odağa oturmuştur artık. Daha önce Fransız arşivlerini gerçekten inceleyen olmamıştır; tarihler, çoğu, öbür tarihlerden aktarma yazılmıştır. Michelet, derin bir sessizlik içinde, yirmi yıl arşınladığı o kimsesiz dehlizlerde, uzun yıllar önce çileler çekmiş ve artık geçmişin içinde boğulmuş ruhların kulağına neler fısıldadığını anlatır. O savaşlarda ölüşmüş askerler ona gelip, çetin gerçeği hatırlatmakta, Walter Scott biçimi, allı pullu öyküler yazmak için mi kendilerine yanaştığını acı acı sormakta, şövalye çağının "kiralık menkıbecileri," Monstrelet ile Froissart'ın, görmezden geldiği şeyleri de kağıda dökmesini dilemektedirler. Michelet'ye "romantik" dendiği olmuştur; yazdığı tarih canlıdır, renklidir, ilk bölümlerinde tumturaklı, cafcaflı yerler vardır. Ama Michelet'nin temel davranışı, kendisinin de üzerinde ayak diredigi gibi, gerçekçidir. "Kendi bağıma çalıştım ben," diyor, "Romantizm

bana uğramadan gelip geçti." Yirmi yaşındayken tuttuğu günlüğüne de şöyle yazmıştı: "Aşağı yukarı hepimiz romantiğiz. Ciğerlerimize dolan havada yüzüyor bu hastalık. Bu hastalığa karşı tepki gösterebilmek için kendini vaktinde sağduyuyla, içtenlikle donatmışlara ne mutlu!"

Michelet'de de o koca koca Orta Çağ öykülerini buluruz. Yeni bir yoğunluk, canlılık kazanmışlardır üstelik. Ama tarihçi bunları öyle ele almış, öyle işlemiştir ki, efsane bulutu kalkmıştır üstlerinden. Bütün bu öyküler, Michelet'nin kınadığı romantik kurgu okulunun aklından bile geçmeyen ekonomik, toplumsal hareketlerden kurulu bir artperdedeki izdüşümleriyle sunulmuştur. Romantiklerin başlıca özelliği, sivrilmiş bireylere pir aşkına gösterdikleri büyük ilgiydi; Michelet ise, böyle bireylerle ilgileniyorsa, hareketlerin, grupların temsilcileri olmaları dolayısıyladır bu. Eski kayıtların tumturaklı ağzında eski duvar halılarınca solan, bizden uzaklaşan Haçlı Seferleri, Yüzyıl Savaşları, Michelet'de talimli, toplu, tüfekli savaşların alanına aktarılır. Ne eksik ne az, aynı saygı, aynı dikkat ölçüsüyle ele alınır. Tarihçiyi ilgilendiren şey, bireylerin atılganlık, yiğitlik gösterileri değil, savaş tekniğinin gelişmesidir.

Köylü ayaklanmalarıyla ilgili bölümde köylülerin içler acısı halini anlatan satırlar aklımıza geliyor; Philippe de Valois, Philippe le Bel'i bir yana bırakmışızdır. Michelet anlatır: "Bugün pek az şato kaldı ayakta. Richelieu ve Devrim fermanları hesaplarını gördü. Gene de yolumuz Ardennes Ormanı'na, Montcornet Boğazı'na düşer de, Taillebourg ya da Tancarville Şatoları'nın eteğinden geçerken, gözümüz, yukarlardan bizi gözetleyen kırpışık, yanpiri göze takılırsa, kalbimiz sıkışır, yüzyıllar boyunca bu kulelerin eteğinde harcanıp gidenlerin çektiği çilelerin ağırlığı çöreklenir içimize. Eski tarihleri okumuş olmak lazım değil

bunun için. Atalarımızın çoktan unutulmuş acılarla burkulan yürekleri, içimizde çarpıyor hâlâ. Yaralı nasıl kesik kolunun acısını duyarsa, öyle."

Doğru, Michelet, Jeanne d'Arc'ın tutulmasına, adının yayılmasına önayak olmuştur, ama halkın milliyet duygusunun sözcüsü olarak yapmıştır bu işi. Jeanne d'Arc mistik diye, evliyadır diye değil. "Bu gerçekliği söz götürmez öyküden daha güzel bir efsane olabilir mi?" diyor Michelet. "Ama bu öyküyü bir efsaneye çevirmemeye bakmalıyız. Koşullarını en insanca olanına dek sofuca koruyup gözetmeli, o dokunaklı, o iç parçalayan insan canlısı yanına saygı duymalıyız... Gene de tarihçi bu öyküyü yazarken ne derece duygulanmış olursa olsun, idealizmin, ülkücülüğün ayartısına kapılmamalı." Öte yandan Jeanne d'Arc'ın, olumsuz, eli bağlı Hıristiyan yiğitliği karşısına, eylem içinden kopuşan Yeni Çağ'a özgü bir yiğitlik örneğini çıkardığını ısrarla savunur. Görülüyor ki, tutumu toptan usçudur. Kilise düşmanı, demokratik Onsekizinci Yüzyıl felsefesine dayanmaktadır. Belki de bu yüzden, bütün önemine rağmen, *Orta Çağ Tarihi*, olanca keskin sezgisi, söz sanatından yana eşsiz bölümleri bir tarafa, Michelet tarihinin öbür parçalarına kıyasla, bence, pek başarılı değil. Michelet'nin hayranlık duyduğu şeyler; o şövalye ruhlu, Hıristiyan Yüzyılların üstüne titrediği erdemler değil, bilginin, sanatçının yiğitliği, dinde, politikada Protestanca davranış ve insanoğlunun kendi durumunu usa vurma, anlayıp kavrama, böylece kendi gelişmesini denetleme yolundaki çabalarıdır. Orta Çağ Tarihi boyunca Michelet, Rönesans'ı özlemektedir.

Jeanne d'Arc'tan sonra hızını kesen XI. Louis saltanatı Michelet'yi iyicene usandırır; hiçbir zaman hepten can sıkıcılığa düşmese de, kendisini ilgilendirmeyen bu devirleri yazarkenki bıkkınlığını, sevecenlikten yana duyduğu tıkızlığı fark ettirir bize.

XI. Louis saltanatının ortalarında, uzun uzun içini çeker, der ki: "XV. yüzyıl tarihi, uzun bir tarih; yılları uzun, günleri, saatleri uzun. O çağda yaşayanlar için de böyleydi bu. O çağı yeniden ele alıp, zamanı yeniden yaşamaya girişen için de öyle. Yani tarihi bir oyundan öte bir çaba olarak alan tarihçi geçmişin yaşamına dalmaya kalkıştığı anda, o çağın sıkıntısı içine yuvarlanıyor... Yaşam nerde ki bulasın bu çağda? Kimin canlı, kimin ölü olduğunu kim kestirecek ki? Hangi yanla ilgileneyim ki? Bütün bu kişiler arasında kalleş, ikiyüzlü olmayan kim var ki? İnsan gönlünün beslenegeldiği ilkeleri, düşünleri dile getiren, göz dolduran kim var ki ortada? Bu çağla ilgisizliğin, ahlakça aşağılığın epey derinlerine inmiş bulunuyoruz. Daha da derinlere ineceğiz üstelik."

Bu arada, Michelet'nin çağında, gerici kuvvetlerle cumhuriyet arasındaki savaş, yeniden kızışmıştır. Kilise, Michelet'nin tarihini kötülemektedir. Devrim çocuğu, devrim ilkelerini savunma ödevini yeniden yüklenmek zorunda kalır. Prenses Clémentine evlenir, Michelet de Saray'daki görevinden ayrılır; College de France'ta adamakıllı tutunmuştur artık. Cizvitlere karşı bir dizi konferans verir. Uğraşdaşları arasında dövüşken Quinet ile Leh yurtseveri sürgün Mickiewicz de vardır. "Hereket, hareket!" diye yazar, 1842 Temmuzunda. "Hareketten gayrisi deva olamaz derdimize! Olanca gücümüzle düşünce ve eylemi yürütebilmek zorundayız, bunu sade insanoğluna değil, insanın katına ulaşmaya savaşan, insanın düşünme gücü potansiyeline sahip öbür yaratıklara da borçluyuz." 1843'ten başlayarak, Michelet kesin, uzlaşma bilmez bir yol tutmuştur. Orta Çağ'a sırt çevirir, hak ettiği ilgiyi, sevecenliği bu çağa göstermiş olduğu kanısındadır. Ama, artık bu çağı idealleştirmek, ülküleştirmek tekin değildir; geçmiş kültür, eninde sonunda gericiliğe yol açmaktadır; eski ti-

ranlıklar, yiğitlik efsaneleriyle geri gelmektedir. Michelet de doğrudan siyasal eyleme katılmadıysa da yazdığı tarihi XV. yüzyıldan, "Amaçları, başarıları ardından gelen olayların kargaşası içinde güme gitmiş," diye yakındığı Fransız Devrimi'ne atlatıverdi. Gücünün doruğundadır bu ara, 1848'de patlak verecek olan ve yavaş yavaş kabaran heyecanların baskısı altında, ömrünün sonuna dek uğraşıp duracağı o üç yüzyılın destanına balıklama dalar. Yazdığı *Orta Çağ Tarihi*, bu büyük eserinin yanında olsa olsa bir giriş, bir önsöz sayılmalıdır.

3

MICHELET VE DEVRİM

Olgun Michelet acayip bir kişidir. Birçok bakımlardan, sıradan bir tarihçiden çok, Balzac gibi bir romancıyı andırır. Romancının toplumsal ilgisine, insan mizacını kavrama yetisine, ozanın hayal gücüne, tutkusuna sahiptir. Bütün bunlar, güç yan yana gelen rastlantıların birleşmesi sayesinde, çağdaş yaşam üzerine çevrilecek yerde, geriye, geçmişe yönelmiş, olgulara karşı bilimsel bir düşkünlükle karmaşıp Michelet'yi altından kalkılması güç araştırmalara, incelemelere sürüklemiştir.

Kapalı büyümüş, kendi köşesinde kendi yağı ile kavrulmuştur. Michelet'nin ilk yılları yoksulluk, güçlük, acı içinde geçmiştir. Yıllarca boş kalmış, camı çerçevesi kırık, içinde rüzgarların cirit oynadığı karanlık, rutubetli bir eski kilisede doğmuştur. Babası bu yapıyı matbaasını yerleştirmek için ucuza kapatmıştır. Bütün delikanlılığı ve gençliğinin epey bir kısmı kasvet verici çevrelerde geçmiştir. "Ben," diyor, "Paris'in iki kaldırım taşı arasında, bir ayrık otu gibi güneşsiz büyüdüm." Jules Michelet on beş yaşına girinceye dek, evlerine et, şarap girmiş değildir: Haşlama sebze ile, ekmekle nefislerini körletirler. Jules okula gittiği sıra kiraladıkları bodrumda kışları ocaksız, ateşsiz yaşarlar. Jules'ün elleri öyle berbat çatlamıştır ki, çatlak yerleri ömrünün sonuna dek kaybolmamıştır. Daracık bir yerdi bodrum, anasıyla babası boyuna kavga ederlerdi, Michelet de seyircileri. Jules on

sekiz yaşındayken, anası kanserden öldü. Okulda, sıska, garip, ürkek bir çocuk; öbür çocukların alayından kurtulamadı. Arkadaş edinemiyordu, bambaşka bir dünyadan geliyordu öbür öğrencilerin arasına. Arkadaşları okul paydos edince, burjuva rahatı, bolluğu içindeki evlerine giderler, Jules ise, eve gidince matbaa makinesinin başına otururdu. Harf dizmeyi on iki yaşındayken öğrenmişti.

Ama o kasvetli, barınılmaz bodrumda, makinenin başında koskoca bir imparatorluk kurmaktadır kendisi için. Karnının açlığına, incecik bedenini sarsan ayaza karşı direnmek için hayalinin, usunun sıcaklığına, besisine veryansın ediyordu. Her şey bir yana, Jules anasıyla babasının büyük umutlar bağladıkları, ellerinden gelen olanakları önüne açtıkları tek çocuğudur evin. Yıllar sonra damadına, torununun eğitimi konusunda yazdığı mektupta şöyle diyor: "En önemli sorun, Etienne! *Anamın babamın bana ettiği iyiliği* torunumdan esirgeyecek değilim elbet. Onlar, nice fedakarlıklara katlanarak, bana gönlümce çalışabilmem için gerekli zamanı, özgürlüğü sağladılar. Öyle saçma sapan halkçı özentilere kapılmayalım. İşçi ya başkalarının ya da kendi alın yazısının *kölesi* olmaktan kurtulamıyor. Ben anamın babamın sayesinde bundan kurtuldum." Öte yandan, Paris'in insanın içine işleyen karakışları Michelet'nin gençliğini zindan etmişse de, Michelet Parislidir; bu, onun için ömrü boyunca, büyük bir kültür mirasına konmuşluk demek olacaktır. Mektuplarının birinde Paris'e duyduğu sevgiyi şöyle anlatıyor: "Paris, o bizim binlerce tuşlu piyanomuz, o bütün düşünsel kaynaklarıyla her gün yepyeni ezgiler çalan araç!"

Bir de Michelet'ye özel bir dünya görüşü, yetişim kazandıran şeyler arasında Micheletlerin bir matbaacı ailesi olduğunu analım. Bu uğraş birliği, daha doğrusu matbaa makinesi, matbaacı-

lara bir ilgi, çıkar birliği, *lonca dayanışması (evprit de corpı)* sağlar. Basın, Michelet için çağdaş düşüncenin başlıca timsali, matbaa ise, bir din yerini tutacaktır ileride. Micheletlerde, Michelet'nin tarihinde bütün yürek kaldırıcılığıyla anlattığı o büyük Rönesans matbaacılarından, Etienne'lerden, Alduse'lardan geçme bir ruh vardır; o engin bilgi sahibi matbaacı aileleri ki, antik dünyanın bulunuşunun yarattığı heyecanlar içinde uyku durak bilmez, klasik eserleri dizmekle yetinmeyip, metinleri ayıklar, açıklarlardı. Michelet'nin babası da son nefesine dek oğluna tarih çalışmalarında yardımcı olmuştur. Michelet'nin basın-özgürlüğüyle candan ilgisinde, bilimin ilerlemesine yürekten bağlılığında matbaayı hâlâ bir serüven, bir fetih sayan bir matbaacı çocuğunun coşkunluğu yatmaktadır. Michelet'ye, güç, sevimlilik kazandıran şeylerden biri de XIX. yüzyıl aliminden çok Rönesans'ın son büyük edebiyat ustalarına benzeyişidir. Genç yaşta, o zaman için bile seyrek görülen bir tamlıkla Latince'yi, Eski Yunanca'yı öğrendi; sonra da İngilizce'yi, Almanca'yı, İtalyanca'yı söktü, bu dillerin edebiyatını, felsefesini hatmetti. Elindeki beş on kuruşla hemen bütün Batı Avrupa'yı karış karış dolaştı, gitmeye gücü yetmediği yerleri de, mesela Slav Avrupası'nı, eline bu yerler üstüne ne geçtiyse satır satır okuyarak, gözüyle görmüş kadar öğrendi. Michelet sınırlanmış bir alanda uzmanlık edinmiş, bildiklerini üniversiteden devşirmiş, sıradan bir modern bilgin değildir; görürsünüz ki, Michelet her şeyleri okumuş, bütün anıtları, resimleri görmüş, bütün yetkililerle görüşmüş, bütün kitaplıkları, arşivleri taramıştır, elinin altındadır hepsi. Goncourt Kardeşler'e göre, Michelet'nin çekiciliği eserlerinin elyazması olduğu tanısını uyandırmasından ileri gelmektedir. "Michelet'nin eserleri basılı kitabın bayağılığından, kişisizliğinden uzaktır, adeta bir düşüncenin imzası, elyazışıdırlar."

Ama aslında Michelet'nin gerileyerek bulduğu konak, matbaacılığın ilk aşamasıdır; gazeteciler ve kürsü ebelerinin ilk-el bilgisiyle okur arasına tahta perde kurmasından önceki aşama yani. Michelet doğrudan kaynaklara giden, bu kaynaklardan devşirilebilecek olanı kaydeden kişidir; benimsediği bu rol, üniversite yasaklamalarını bir yana attığı gibi, okur karşısında da çok büyük bir sorumluluk duygusunu gerektirmektedir.

Michelet böylece, ta baştan, sıkıntıya, yıkıntıya dayanıklı düşünsel bir kale içinde kendini berkitmeyi öğrenmiştir. Hayatının dış koşulları bozuk, gönül karartıcıdır hâlâ. Madam Michelet'nin ölümünden sonra Jules'ün babasına, yarı pansiyon, yarı tımarhane olan bir kurumun müdürlüğünü verdiler. Michelet orada eski rejimden arta kalma, kafadan sakat, düşkün ihtiyarlar, onlara göz kulak olan doktorlar, hademeler arasında gençliğinin sekiz yılını boşu boşuna harcadı. Jules bunak bir markizin genç bakıcısıyla evlendi. Ortak bir yanı yoktu kadının Michelet'yle; on beş yıl sonra da veremden öldü, iki de çocuk bıraktı ardında. İşte bu yıllarda genç profesör Michelet, sabahın dördünde kalkar, okur yazar, derslerini hazırlardı. İkindi gezintilerinde bile yanına kitap alırdı. Yakın bir dostu olmuştu bir tıp öğrencisi; onunla, kendi dediği gibi, gençliğini yutan düşünsel tutkuları paylaşabiliyordu; ama bu genç de vereme tutuldu, Michelet'nin yaşlı gözleri önünde eridi gitti.

Sınırlı bir bireysel deneyimin büyük bir hayal gücü eseri haline gelişine belki de Michelet'den daha şaşırtıcı bir örnek bulunamaz. Yoksul bir matbaacının o çelimsiz, ürkek oğlu, kitaplarında içini dökmeye başlayınca, dünyaya romantik çağdaşları gibi kişisel coşkular, yarı-Tanrı umutsuzlukları değil, modern dünyanın derebeyliğin içinden doğuşunun acılı dramını sundu.

Michelet'nin Fransa tarihi, bütün girift liği, çeşitliliği, ayrıntı bolluğuyla muazzam bir eserdir, ama öyle de gözüpek bir duygu temeli vardır ki, bunu kolayca Michelet'nin kendi yaşam deneylerine bağlayabiliriz. Fransız Devrimi'ne doğru emekleyen yüzyıllar, yıllar yılı içini dökmeyi, boşalmayı, tanınmamış haklarını kazanmayı, başkalarıyla kaynaşmayı özleyip duran kimsesiz bir gencin öyküsüne benzer. Bu öykünün doruğu, Bastille'in düşmesinden bir yıl sonra Federasyonlar'ın kurulması, Fransa'nın dört bir yanından toplulukların kardeşlik andı içmek, Devrim'e bağlılıklarını dile getirmek için yan yana gelmeleri anıdır. Michelet bu görüngüyü inceleyen, üzerinde duran ilk tarihçidir. "Sanırım, tarihin hiç bir anında," diyor, "insan gönlü böylesine açılıp göğermemiş, sınıf, servet, parti ayrılıkları böylesine toptan unutulmamıştır." Ama bu, sadece bir andır, hemen ardından yeni amaçlar, umutlar, eski güdülerin seli altında kaybolur, düzensizlik, karman-çormanlık başlar yeniden. Önderler, yeni ile eski arasında duydukları iç çelişkiler yüzünden ziyan olup giderler; nitekim, Michelet de sağlam bir cephe tutmadan önce, Saray'daki efendileri ile devrimci gelenek arasında bir hayli sallanmıştı. Michelet zaten bir zıtlar döneminin çocuğudur; dolayısıyla toplumsal değişmelere özgü şaşkın kişilerle siyasal sapıkların tarihçisi olarak katına erişilmez bir usta olabilmiştir. Toplumsal-ekonomik düşünüde bir devre sonra nasıl belli başlı bir yer tuttuğunu ileride inceleyeceğimiz, o "toplumsal bir düzen içindeki zıtlıklar" düşüncesi Michelet'yi öylesine sarar ki, tarihinin eski rejimin *çıkmazı* üstüne daha sonra yazdığı ciltlerinde bir türlü kendini kurtaramadığı ters yüzlerinde (paradokslarında) bu düşüncenin izini görmemek elde değildir. Bireyi ve siyasal kuruluşu bölüp felce uğratan iç karşısav (antitez) Michelet'de sınıf dayanışmasıyla yurtseverlik arasındadır; bundan öte de Miche-

let'nin dünyasını mıknatıslaştıran, bu dünyaya bir ahlak öğretisi kazandıran iki karşıt duygu kutbu göze çarpar: Bencillik ve insan dayanışmasına doğru itki.

Yeniden dönelim Michelet'nin yaşadığı yüzyıla. Michelet, 1789 Devrimi'nin tarihini daha bitiremeden 1848 Devrimi olup bitmiştir. 1848'de, Şubat Devrimi'nin arifesinde Michelet'nin verdiği dersler öyle kışkırtıcı bellenir ki, zorla ara verdirilir, ama Devrim'den sonra kürsüsüne yeniden oturtulur Michelet. 1851'de Louis Bonaparte kendi kendini İmparator atayınca Michelet de üniversiteden emekliliği filan hesaba katılmaksızın atılır; sadakat andı içmeye yanaşmadığı için arşivdeki işine de son verilir. Bir süre eli bolarmış! olan Michelet yeniden beş parasız kalmıştır; toplum içinde sözünü dinletmesine elveren işinden olmuştur, tarihiyle başbaşadır artık. "Yoksulluk nedir bilen, her şeyi bilir," der. *Devrim Tarihi*'ni Robespierre'in yıkılışıyla bitirmiş, XI. Louis'nin ölümüyle Bastille'in düşüşü arasında kalan boşluğu doldurmaya koyulmuştur. Bu iş sona erince Robespierre'in yıkılışından başlayarak öyküyü yeniden ele alır, Waterloo'ya kadar getirir.

Yıllar geçtikçe, cilt üstüne cilt, *Fransa Tarihi*'nin şaşırtıcı sürekliliğini besleyip olgunlaştırdıkça, yüzyılın üç çeyreğini geride bırakmış olan Michelet eserine büsbütün derinden bağlanır. Michelet, öbür tarihçiler hep bir yana, çağının Fransız'ına geçmişini tanıtan insandır. Lamartine, Montalambert, Flaubert, Victor Hugo, Heine, Herzen, Proudhon, Béranger, Renan, Taine ve Goncourt Kardeşler gibi değişik yazarların elinden düşmez. Düşünür olduğu kadar sanatçıdır da. Böylece düşünsel dünyanın birbirinden alabildiğine uzak bölümlerine işlenmiş, bir sürü yazarı, bir sürü bakımdan etkileyebilmiştir.

Michelet'nin temel öğüdü saydığı görüşlerinin tartışmasını bir sonraki bölüme bırakabiliriz; zira düşüncelerini tarih anlatımı için seçtiği düzeyden aşağı yukarı ayrı bir düzeyde ortaya koymaktadır hep. Önce tarihini bir sanat eseri olarak ele alalım, felsefi uzanımlarını gözden geçirelim.

Tarihi, Vico'dan kaptığı anlayışla, kendi kendini yaratan insanlığın, yani toplumun örgensel yapısını yansıtma kaygısıyla yazışta Michelet'nin karşılaştığı iki belli başlı sorun vardır. Bunlardan biri, mektuplarında dert yandığı asap bozucu yüktür; onca savruk malzemeyi kaynaştırmak, insan eyleminin çeşitli dalları arasındaki karşılıklı ilişkileri belirtme yükü. Öbür sorun da bir çağın tarihini yazarken o çağı o çağda yaşamış insanların gözüyle görme, onların gözüyle o çağın özel biçimini, rengini yakalama, geçmişe yaşanmakta olan zamanmış gibi dönebilme, o dünyaya, daha sonra ne hallere girebileceğini bilmiyormuş gibi, sonrasını, geleceğini unutmuş olarak yanaşma sorunu. Michelet bu şakaya gelmez marifeti kendine iş edinip, üstesinden gelmekte büyük bir düşünür, büyük bir sanatçı olduğunu kanıtlamıştır.

Kaynaştırma ödevinin ilk güçlüklerinden biri bireyin yığınla ilişkisidir. Michelet'nin bu konudaki başarısı, romanda bile aşılamamıştır, dense yeridir. *Devrim Tarihi*'nin bir yerinde diyor ki: "Bu tarihin sağlamına saptayacağı, her vesile ile doğruluğunu ortaya koyduğu bir şey daha var, o da, halkın çoğu zaman, önderlerinden önemli oluşudur. Kazıyı derine götürdükçe, en iyi öğelerin altta, karanlık derinliklerde yattığı yolundaki inancım pekişti. Anladım ki, yığınların düşüncelerini dile getiren o parlak, güçlü sözcülerden ibaret değil bu dramın oyuncuları. Başkaları üzerindeki etkileri, başkalarından gördükleri etkiden çok daha az. Baş oyuncu halktır. Halkı yeniden bulmak, hak ettiği yere

yeniden oturtabilmek için, ipi halkın elinde olan ve öteden beri tarih oyununun sırrını çözmede başlıca anahtar sayılan o hızlı kuklaları asıl boyutlarına indirmek zorunda kaldım." Genel olarak, sivrilmiş kişileri ele alışta Michelet'nin ölçütü, onları yoğuran toplumsal grupla ilişkileri, bu toplumsal grubun duygularını, isteklerini dile getirişteki güçleridir. Gene de Devrim önderlerinin kişilikleri bile bütün canlılıkları, gariplikleriyle ortaya konmuştur; zaman zaman bu kişileri öyle yakından seyredersiniz ki, bedence, ruhça geçirdikleri değişmeleri, oturup kalkışlarında, giyinişlerindeki yenilikleri sezersiniz; hayatlarının en gizli köşelerine dek sokulur, aşk maceralarına bile kulak misafiri olursunuz. Michelet bireylerle toplulukları işleyişte aynı kertede başarılıdır. Bir kentin ya da bir kesimin, Lyon'un, Avignon'un, Vendée'nin özel kişiliği de aynı ustalıkla, aynı sezgi üstünlüğüyle ortaya konur ve bu kenti, bu kesimi oluşturan çeşitli öğeler tek bir insan mizacında yer alan öğeler gibi karşılıklı etkileri, eylemleşmeleriyle ele alınır. Sonra IV. Henry'nin katili Ravaillac ya da XVIII. yüzyıl mistiği Madam Guyon gibi önemce geriden gelen kişilerle, alın yazısında Devrim sonrasının olanca hayal kırıklığını, umutsuzluğunu birleştiren o Amiens'li öğretmen Grainville gibi hiç tanınmamış kimseler çıkıverir karşımıza; geçerayak çiziliverilen bu kenarda kişilerin ödevi, toplumsal bünyenin bir hastalığını ya da bir işlevini, fonksiyonunu, tek bir hücre içinde açıkça görmemizi sağlamasıdır.

Michelet'nin bireyler ve yöresel grup hareketlerini ta yamacından belirlemeyle bütünü toptan çözümleme çabaları arasında gidiş-gelişte ve sarkaçlanıştaki ustalığı, hüneri, gitgide şaşırtıcılığı artan teknik üstünlüğünün özelliklerinden biridir.

Michelet'nin kendi yönteminin üstesinden gelmeye başlayışı, Devrim Tarihi'nin ortalarına doğru, eyaletlerdeki gelişmeleri Pa-

ris'teki olaylara bağlama kaygısıyla muazzam bir klavyeden ses getirme zorunda kaldığı sıradır. Devrim'e doğru çıkan yüzyılların Michelet Tarihi'nin en başarılı bölümleri olduğunu savlayan Lytton Strachey ile söz birliği edemeyeceğim. (Sözü geçen XVI., XVII., XVIII. yüzyıllar, Devrim'le ilgili ciltlerden sonra yazılmıştır.) Devrim çok daha düzensiz, çok daha güç bir konudur; Michelet'nin bu konuyu işleyişteki tıkış-tıkışlığı, çentikliliği, aslında hem devrimci, hem gerici bir alay vaaz için metin denkleştirme kaygısıyla yalınçlaştırılagelen girift bir gerçeği yakalama yolunda Michelet'nin gösterdiği kararlılığın kanıtıdır. Kralcı ve Robespierreci tarihleri yayınlanmış olmasına rağmen, (Michelet'ye bakılırsa bunların hepsi mutlakiyetçi tarihlerdir) Devrim'in ilk cumhuriyetçi tarihini yazan Michelet'dir. Gene de önce gelen yüzyıllara ayrılan ve Michelet'nin daha ağır gelişmelerden kurulu, pürüzsüz bir düzlük üzerinde çalışabildiği ciltlerde tarihin ritimli geri dönümleri öyle birikmece bir güçle, öyle bir senfonik çapla, öyle içten içe dokunmuştur ki, sanatçının bu dönemde tarihsel malzemeyi kullanışta gücünün son kertesine ulaştığını söylemek boyna borçtur. Michelet temalarını parmağında oynatmakta, adeta bir halat örermiş gibi bırakıp bırakıp yeniden ele almaktadır: Sınıflar Genel Meclisi'nin belirli aralıklarla toplanışının yeni bir önem kazanması; Saray'ın gitgide kısırlaşması, beceriksizleşmesi; savaş sanatının yavaş yavaş gelişmesi; Aydınlanma Çağı'nın doğuşunu muştulayan kitaplar, Protestanlara karşı kovuşturmalar, manastırlarda Katolikliğin çöküşünü belirten büyücülük davaları... Gene de halat dokuma, kaba bir benzetme. Hayatın kendi özünden gayrı hiçbir benzetme, Michelet'nin, mesela XIV. Louis ile ilgili ciltlerde Saray dalaveraları ve Molière'in komedilerinin konularıyla ekonomik durumu birbirine bağlayıştaki sunuş ustalığını; ya da Niyabet dönemiyle ilgili cil-

din bütünlüğünü karşılayabilir. Bu cildi yazarkenki sıkıntılarını mektuplarında ahlıya pohlıya şöyle dile getirir: "Yeniden derleyip toplaması bundan daha güç, bundan daha dağınık, çapraşık konu olamaz." Michelet, liberal Naib'in iyi niyetlerinin içinden çıktığı o can çekişen sınıfa dolaşıklığı yüzünden nasıl sonuçsuz kaldığını büyük bir incelikle anlatır. Öykü, bir durumu okurlarının aklına çakmak için bulup buluşturmada Michelet'nin ustası olduğu fıkralardan biriyle biter: Orléans Dükü, giriştiği dönüşümler fiyasko verip, zevki safadan gayrı avuntusu kalmayınca, isyan eder, der ki: "Zavallı memleket, bir ayyaşla bir pezevengin eline kalmış!"

Zaman zaman Michelet anlatıyı keser, zamanın genel yaşamını, törelerini, giyimini, ruhsal havasını betimler; bu parçalarda da ele aldığı devirle kendi kişiliğini eşleştirmedeki dehasını ortaya koyar. İşte bu, sıradan bir tarihçiyle Michelet'nin benimsediği yöntem arasındaki başlıca ayrımlarından biridir. Sıradan tarihçi, tarihsel anlatımın ilerisinde ne olacağını bilmektedir, çünkü aslında hangi olayların yer aldığını bilir; Michelet ise okurunu zaman akıntısının üst başına, su başına oturtarak, bizlerin o zamanların halkıyla karşı karşıya gelmemizi, yiğitçe davranışlarını paylaşmamızı, onların başlarına gelen felaketler karşısında dehşet duymamızı sağlar, sonunda bu olayların sonunu bilsek bile, bu kaynaşma hali içinde sonraki gelişmeleri unutur gibi oluruz. Michelet bir şair duyarlığıyla her tempo, hareket ya da çap ve genişlik değişmesinin hakkını verir, değişik evreleri zaptedebilmek için çeşitliliği sonsuz bir teknik geliştirir. Yazdığı tabiat bilgisi kitaplarında arı kuşunun seyirtmece dalışını, balıkçılın kanat çırpışını, tarla kuşunun hafifliğini, türküsünü, puhu kuşunun sinsi çullanışlarını Tennyson'a özgü bir tıpatıplıkla anlatışı karşısında

hayranlık duyduğumuz bu deha, tarih alanında çok daha olağanüstü bir başarıya ulaşmaktadır. Devrim'i hazırlayan gelişmeler, önce de anlattığım gibi, tek bir eksen etrafında dönen yan-olaylarla sunulmaktadır. Michelet kendi yorumlarıyla fazla araya girmeksizin, belirli eğilimlerin yeniden çıkıverişini, çeşitli bireyler ve grupların davranışlarında giderek nasıl mayalandığını gözümüzün önüne sererek, işlerin yürüyüşünü bizlere kavratır. Michelet'nin bir kuşaktan bir kuşağa kralları kovalarken, bize eski erdemi nasıl yitirdiklerini, halkla ilişkilerinin nasıl koptuğunu anlatıştaki hünerine çıkışabilecek bir başka edebiyat örneği bulunabileceğini sanmıyorum. Fontainebleau ve Versailles Saraylarının azman sofaları, sanki gitgide büyür, büsbütün soğur, saraylar da küçülür, kimsesizleşir; bu kişiler, Michelet'de, çoğu iğrenç değil, sadece zavallıdırlar; tarihçi bir zamanlar yaşadığı sanatoryumdaki biçare insan yıkıntılarını hatırlamaktadır. Sonunda bir de bakarız, Louis, Güneş Kral'ın kendisi de penceresiz odasına kapanmış, güneşi tutulmuş adeta, ihtiyar ve sağır Madame de Maintenon'un karşısında otura otura sıkıntıdan patlamış, rahiplerin bitmez tükenmez kavgalarını dinleye dinleye bıkkınlık getirmiş, dayanamaz artık, dillere destan terbiyesini filan bir yana atar, içerleyip durduğu parlamentoya karşı açar ağzını yumar gözünü; koca Kralı bu halde görünce ilkin biraz irkiliriz ama, fazla yadırgamayız da. Mutlakiyetin son bir timsalini vermek için, Michelet hiç bir yorum katmaksızın, Versailles'daki fıskiyeler için Marly'de kurulan ve gıcırtıları, uğultusu fersah fersah öteden insanın içini ürperten su tesislerinin harcanan avuç dolusu paraya rağmen ikide bir bozuluşunu, tamire gelenlerin bir türlü işin içinden çıkamayışını anlatmakla yetinir.

Federasyonlarla ilgili bölümler dağdağalıdır; *Terör*'ün son günleri üstüne yazdığı bölümlerde cehennemi, adeta dayanılmaz

bir yoğunluk, yeğinlik vardır. Zihnimizin gerisine Paris'in ağız ağıza dolu mezarlıklarını soluğumuzu kesercesine yerleştirdikten sonra, Michelet uzun bölümler boyunca bizi komite odalarının, Başkent Meclisleri'nin durmadan daralan korku, yılgınlık havasının içine, hepsi birbirinden iğrenç insan toplaşmalarının arasına hapseder. Mektuplarından birinde, "Tarihimin ritmini değiştirmeye başladım," diyor. "Büyük bölümler yok artık, birbiri ardından koşuşan ufak parçalardan kuruluyor metin. Yıldırının başlıca özelliği de zaten nabzın alabildiğine hızlanışıydı." Tarihi artık, yıl yıl, ay ay değil, gün gün ele almakta. Nasıl olduğuna dair eline bilgi geçtikçe, havaya bile bu karmaşa içinde ödev veriyor. "On üç Ekim, tanyeri ağardığında, hava soğuktu, yağmurluydu" –Girondist'lerin giyotine gittiği gün– "Kurşuni günler olur hani, bezginliğine bezgindir; üstelik, kış günlerinin kırbaçlayıcı, dinçleştirici sertliğinden yoksundur. İşte böyle gamlı, lagar günlerde insanın lifleri gevşer, aşağılanır kişi. Hükümlülere canlandırıcı ilaç, içki verilmesini yasaklamayı da unutmadılar bu arada." Derken Directoir gelir, herkes rahat bir soluk alır, hayat canlanır. Halk, evlerinden çıkar, sokaklarda dolaşmaya başlar. Ardından büyük bir gelişme, Napoléon'la temponun hızlanışı... Artık siyasal kurumların çok üstüne yükselir, Irlanda'dan Rusya'ya kadar, Avrupa'yı kuşbakışı seyreder, bütün Batı'yı içine alacak gelişmelerin arifesinde olduğumuzu anlarız.

Tabii başka bir alanda Michelet'yi andıran ve Sodom ve Gomorre ile ilgili ciltlerinde düşkünlüğü, bozuluşu resmedişi bakımından Michelet'ye epey şey borçlu olan, üstelik mizaçların göreceliği kuramını Michelet'den esinlemiş olması gereken romancı Marcel Proust'un sonradan kullandığı, meşhur ettiği dikkate değer bir hilesi daha vardır Michelet'nin. Tarihinde önemli oyuncular, çoğu, değişik dönem ve durumlarda bize gösterilir-

ken, hiç de birbirine uymayan izlenimler yaratırlar üstümüzde, yani her biri belirli anlarda, belirli rolleri oynarken, daha sonra oynayacağı roller hiç hesaba katılmaksızın, o andaki halleriyle görünür bize. Michelet, *Devrim*'in beşinci kitabının sonunda ne yaptığını şöyle anlatıyor: "Tarih zamandır," diyor. İşte bu, Tolstoy gibi başka esin kaynaklarını da gözönüne almak şartıyla, Proust'un kişilerini dramatik bakımdan zıt taraflarıyla sunma tarzını ve böylece ekonomik grafiklerde zaman içre gerisin geri dalgalanan uzun çizgilere benzer etkiler yaratma yöntemini bile bile benimseyişinde hayli ağır basmış olmalı. Bununla birlikte Michelet, belli, bu yöntemi, usa vurup savunmadan çok daha önce, toplumun gelişen örgenliğiyle kendini eşleştirme çabası sırasında ve tarihsel kişileri söz konusu anda çağdaşlarına göründükleri gibi değerlendirme, daha doğrusu, o kişilere o anda toplum gözünde sahip oldukları değeri verme kaygısı içinde çalışırken kendiliğinden, doğal olarak bulmuştur. Öte yandan bulduğu zıtlıklarla Proust'unkinden ayrı sonuçlara varmaktadır. Çünkü, hele Devrim dönemini ele alırken bir düzenden başka bir düzene geçişte bir bireyin değerinin, hatta kişiliğinin nasıl değiştiğini göstermektedir. Mesela Voltaire, eski düzenin incelmişliğiyle yeni düzene duyulan özlem arasında kalmış, Saray çevresindeki kliklerden birinin oyununu oynayan zeki bir genç olarak görünmekte ilkin; derken Chevalier de Rohan'ın dayağını yiyip, İngiltere'ye kaçıp oradan dönüşünden sonra, sosyeteden uzak duran, yazı yazmak için evine kapanan son derece ağır başlı bir insandır; ardından Ferney'de geçirdiği ilk yıllarda, eski kafalı yeğeninin etkisi altına düşüp, düşünsel gücünü boşlar. Fransa'nın o, bugün var yarın yok sınırlarında, etrafına geride bıraktığı çevreye benzer bir mabeyin toplar; derken insanlığın uyanmakta olan vicdanının sözcüsü olarak, Sirven ile Calas'ın savun-

masına koşar, kıran kırana bir eylem içine atar kendini; en sonunda, ölümünden sonra, 1791'de yeni kuşak, ölüsünü Pantheon'a taşır, böylece Voltaire, hayal meyal kavradığı Devrim'in başlıca dehası sayılıp sağlığında ummadığı doruklara yükselir. Abbé Sieyès de öyle. Üçüncü Zümre üstüne yaprakçasını (risale) yazdığı zamanlar korkunç bir adamdır, Konvansiyon sırasında ise ürkek, zayıf bir adem. Michelet'nin alabildiğine nefret ettiği ve önemini yöntemli olarak küçümsediği Napoléon bile, birden yatkın bir ışık altında görünür, Mısır seferi sırasında bir ululuk anı yaşar.

4

MICHELET YAZDIĞI TARİHİ YAŞAMAYA ÇALIŞIYOR

Michelet'nin yazdığı tarihe dalıp gidişi, ele aldığı konuyla kendi özünü eşleştirişi, görülmedik aşırı uçlara sürükledi onu. Kendi yaşamının heyecanları, olayları tarih anlatısı içinde yer yer baş vermeye başladı, öte yandan yazdığı tarihin olayları da yaşamına karışır oldu. Proust, Michelet'nin bu yanını eğlenceli bir hale getirmiştir: "Bu, benim en güçlü, aynı zamanda en zayıf tarafım olmuştur," diye konuşturuyor Michelet'yi. "Bir yaşam gereksinmesi bu, benim için. XV. Louis saltanatının en yüce noktasında, mutlakiyetin Fransa'da özgürlük diye bir şey komadığı sırada (yüzyılı aşkın bir zaman bu, 1680'den 1789'a dek) iki yıl bir ağrıdır yapıştı başıma, şu tarihe ara versem mi acaba diye kara kara düşünür dururdum. Tenis Kortu'nda and içtiler de (20 Temmuz, 1789) ben de kendimi toparlayabildim." Ama Michelet'nin mektuplarında ışığa çıkan örnekler, Proust'un öykünmesinden bin kat acayip. Mesela: "Devrim'i yeniden yaşama, diriltme çilesini çekmek az yük değil. *Eylül*'ü ve ölümün bütün yılgılarını tek tek yaşadım; Abbaye'de doğrandım; şimdi de Devrim Mahkemesi'ne, yani giyotine gidiyorum." Bir de şu söze bakın: "Bana gelince, üç bakımdan saygın bir an yaşıyorum; Konvansiyon'un can evine girmek üzereyim; Terör'ün eşiğindeyim; aynı

zamanda da karım döl yatağından yeni bir "ben" söküp çıkarmak üzre... Emin ol, bu sallantılı an, benim için silme korku dolu." Eninde sonunda dank eder kafamıza, Michelet çağlar arasından kendi yolunu arayan, uzun zilletler çeken, sevinçli yeniden-doğuşlara gönenen, dört yanı kasıp kavuran, çıkmaza girmiş çatışmaları, çarpışmaları kendi özünde paralana paralana yaşayan insan ruhudur. Onun içindir ki, nihayet 1789 yılına geldiğimizde, Michelet'nin doğuşunun Merovenj ve Karolenj hanedanlarından bu yana olup bitenlerin bir bakıma hazırladıkları bir olay olarak kaydedildiğini görünce, pek şaşırmayız. Üzerimizdeki etkisi hiç de yadırgatıcı değildir bunun; tabii buluruz, işlenen konunun özünden gelen bir şeydir bu. Aslında bize söylediği şudur: "Bu demirleblebi dönemin baskısı altında insan bilincinin insan tarihine yeni bir anlayışla bakması ve ne anlattımsa hepsini kavraması mümkün olmuştur."

Ama, insanın olmuş-bitmiş bir tarihe girebilmesi de olacak iş değildir, ne de ondokuzuncu yüzyıl insanı onaltıncı yüzyıl insanının kafasını olduğu gibi diriltebilir. Koskoca bir tarihi yeniden canlandırıp, üstelik sanat biçimlerine, boyutlarına bağlı kalamazsınız. Kişi geçmişte olup bitene bunca ilgi gösterir de kendi çağında olup bitene kayıtsız kalabilir mi hiç? Kişi, kendi çağında olup bitene kayıtsız kalmayınca da bu olup bitenleri değiştirmenin bir çaresine bakacaktır elbet.

Michelet de bir çok yönlerden çekiştirilmektedir. Bir kere ele aldığı konu öyle geniştir ki, ömrünün ve gücünün sınırlılığı yüzünden etrafına çekmek zorunda kaldığı duvarları zorlamaya başlar. *Fransa Tarihi*, konunun özel yanlarını da bütünlüğüne incelemek üzere yazılmış bir dizi küçük kitaplara taştı. Michelet bizi çağların içinden nefes nefese geçirmekte, olanca hızıyla konuşmaktadır; arada dili bulanıklaşıyor, çatallaşıyorsa anlatmak

istediği bir alay şey vardır da ondan. Önsözlerinden birinde, adeta özür dilercesine, anlatısında sanatın gerektirdiği bakışım, simetri bakımından rastlanabilecek aksaklıkların tarihsel olguların elvermeyişi yüzünden ileri geldiğini açıklar; bir ciltlik *Fransız Tarihi*'yle ilgili olarak da mektuplarından birinde şöyle der: "Bilemezsiniz o uzun yüzyıllar dizisini bir sanat eserinin bütünlüğüne sokabilmek ne güç!" Aynı zamanda bilim tutkusu onu arşiv dehlizlerinde dört döndürmektedir. Çeşitli Devrim kuruluşlarının günlük kayıtlarına dayanan ilk tarihi o yazmıştır; Hotel de Ville de az sonra yanacak olduğuna göre, Komün kayıtlarını kullanmış olan tek tarihçi de odur. Hayatını yazan öğrencisi Gabriel Monod, gerçi, başvuru kaynaklarını bilgince bir düzenle vermeyişinden yakınır; ama titiz Taine ile kıskanç Sainte-Beuve bile, Michelet'nin tuttuğu yolun kendilerininkine alabildiğine yabancı olmasına rağmen, eserinin geçerliğini teslim ederler.

Sonra da Michelet, geçmişe yeniden dalışında, sözü geçen olayları o çağdaki insanların gözüyle görmemizi sağlama bakımından başarılı olsa bile, daha sonraki çağın görgüsü, bilgeliğiyle donanmıştır, araya girmekten alamaz kendini. Etkileyemeyeceğini bile bile, okurlarını durmadan uyarır, öğütler, azarlar. Bu arada da çağdaş olaylar dikkatini boyuna çelmektedir. Cizvitlere karşı yaprakçalar yazar, Devrim geleneğini, 1870'den sonra da Fransa'yı savunur. Sadık, ama tedirgin Monod'un dediğine göre, derslerini meydan nutuklarına döndürür. Tarih çalışmalarından "bir eylem ilkesi" elde etmek, "bilgilerden öte bir şeyler, bir ruh, bir istem" devşirmek istediğini ısrarla söyler. Kendi kendisiyle bağdaşamamasından yakınır, ömrü boyunca karşısına dağlar gibi dikilen muazzam işlerin hakkından geleceğim diye sıkar kendini, zorlar. "Uyum yolunu bir daha bulmamacasına yitirdikten sonra," diyor, "öteden beri sürdüğüm yaşama yeniden

döndüm. Bir gülle yaşamı bu, başka bir şey değil!" Öte yandan yazdığı tarih, damarını, boyutlarını bulmuştur; eylem uğruna asıl işini bırakmaya yanaşmaz. Toplumsal gelişmeleri heyecanlarla izlerken ve 1848'de dostu, yoldaşı Quinet seçimlere katıldığı zaman bile, Michelet politikaya girmek istemez. Çocukluk, gençlik yılları, onu Davranışçılar'ın deyimi ile, kendi kendiyle yetinme ve edebiyatla bilimsel araştırmalara koşullamıştır. Saçları bile yirmi beş yaşında ağarmıştır. Ömrünün sonunda kendinden çok genç bir kadınla evlenmiş, bu ikinci evliliğinde sevecenlik hayranlıkla donanmışsa da, eserine baktığımızda görürüz, genç yaşta yalnızlığı benimsemiş bir insanın alışkanlıklarından bir türlü kurtulamamıştır. Geceleri çalışırdı; yaşayanlarda inanç, güven uyandırabilmek için ölü yüzyılları kendine yoldaş etmiş, onlardan güç, inanç devşirmiştir.

5

MICHELET MİLLİYETÇİLİK İLE SOSYALİZM ARASINDA

Michelet, derslerinde ve yaprakçalarında, yaşayanlara neler söylüyordu acaba? Ömrü boyunca devrimsel davaları durmadan depreştiren ve devrimsel geleneğin yenilmesiyle sona erer gibi görünen buhranlardan Michelet'nin çıkardığı sonuçlar neydi? İnsan evriminin hangi yönde yürüdüğüne ve yürüyeceğine inanıyordu?

1848'den az önce ve *Devrim Tarihi*'ne başlayacağı sıralarda, Michelet *Halk* adında bir kitapçık yayınladı.

Kitabın, *Kölelik ve Nefret* başlıklı ilk yarısında, modern sanayi toplumunun bir çözümlemesi yer alıyordu. Yazar, sınıfları bir bir ele alarak, hepsinin toplumsal-ekonomik ağa yakalanmış olduğunu, bireylerin sömürerek ya da sömürülerek, çoğu zaman da hem sömürücü hem de kurban durumunda olmak üzere, ayakta kalabilmek uğruna komşularıyla ölüm kalım düşmanlıklarına düştüğünü, ama üst basamaklara atlasa da genel bozulumdan kurtulamadığını gösteriyor. Meslekten tefeciye, dava vekiline oldum olası borçlu ve her an tarlasından atılma korkusu içinde yaşayan köylü, fabrika işçisine özenir. Makineye boyun eğerken eli kolu, basireti bağlanan, birkaç saatlik boş vaktini de sefahatle gavur ederek büsbütün çöken fabrika işçisi, zanaatçıya

özenir. Ama o da patronunun kölesidir, burjuva özentileri iflahını keser. Öte yandan, burjuvazi arasında, imalatçı, kapitalistten borç alma zorunda ve her an aşırı üretim dalgası yüzünden iflas tehlikesiyle karşı karşıyadır, emrinde çalışanları öldüresiye çalıştırır. İşçilerinden nefret etmeye başlar, çünkü onlar makinelerinin kusursuz işleyişine sekte vuran tek belirsiz öğedir. İşçiler de ustabaşından nefret ederek fit olurlar. Esnaf ve tacir yok pahasına mal koparma sevdasındaki müşterilerinin baskısı altında piyasaya çürük mallar sürmesi için imalatçıyı sıkıştırır; en feci halde olanı odur belki de, müşterilerinin ağız kokusunu çekmek zorunda, rakipleriyle ölümüne kavgalı, ne ortaya yeni bir şey çıkarmakta ne de yeni bir malı örgütlemektedir. İki yakası bir araya gelmeyen, bir yandan da saygınlığını korumaya uğraşan devlet memuru, hem esnaf gibi, tacir gibi aşağıdan almak, hem de siyasal ve dinsel görüşlerinin hükümetin görüşleriyle çatışmamasına dikkat etmek zorundadır. Sonunda da bir eli yağda, bir eli balda sınıfın burjuva çıkarlarını milletin en az kamu canlısı takımına, kapitalistlere bağlamıştır. Komünizm denince korkudan ayılıp bayılırlar. Halkla artık hiç bir ilişkileri kalmamıştır; kilitli kapılarının gerisinde boşluktan, ayazdan gayrı bir şey yoktur.

Öyleyse ne yapmak gerek? *Halk* adlı kitabın ilk yarısı bizler için bugün ne kadar oturaklı ve sağlamsa, ikinci yarısı da o kadar gülünçtür. Michelet XIX. yüzyılın bir çok yazarları gibi hakikat yolunu göstermeye başlayınca, ipin ucunu kaçırır. Bu XIX. Yüzyıl hakikatlarını İngiliz edebiyatından da biliriz biz: Ruskin'in "Güzellik"i, Meredith'in "Doğa"sı, Mathew Arnold'un "Kültür"ü hep aynı kapıya çıkar; hep büyük harfli, kodaman, soyut laflar, günlük belalara karşı puslu kehanetler halinde sunulur. Michelet de tarih alanından, kendi olaylar meydanından dışarı çıktı mı, liberal XIX. yüzyılın en kötü düşünür tiplerine me-

det okutur. Cicili bicili fişekler kaba, çiğ renkleriyle gözleri kamaştırır, sözüm ona aydınlatacağı ne varsa, hepsini gizler. Michelet burjuvazinin halkla ilişkisini yitirdiğini söylemektedir; aynı burjuva devrimsel geleneğe ihanet etmiştir. Bütün sınıflar birbirinden nefret etmektedir. Peki öyleyse ne yapmak gerek? Birbirimizi sevmemiz gerekmiş! Küçük çocuklar gibi olmalıymışız, sizin anlıyacağınız, saflaşmalı, sabır küpü hayvanlara dönmeliymişiz! Eğitimi de unutmayalım! Zengini, yoksulu aynı okula gitmeliymiş, zengin gururunu, tafrasını unutmalıymış! Bütün bu çocuklara yurda inanç aşılamalıymış! "Yalnız burada haklı olarak bir diyeceği olabilir herkesin," diye Michelet duraklar, "bende inanç bu kadar kıtken, sağa sola nasıl inanç aşılayacağım?" Michelet'nin karşılığı şu: "Kendi içini araştır, çocuklarını düşün, Fransa'yı orada bulacaksın!"

Bütün bunların yanı sıra, belki de uzanımlarını kendisinin de kavramadığı bazı kesin sözler ediyor: "Demek insan, ruhunu maddi durumuna göre biçimlendirmeye gelmiş dünyaya. Acayip! Anlaşılan, yoksulun ruhu, zenginin ruhu, tüccarın ruhu apayrı şeyler..! Demek insan, maddi durumunun kuklası sayılıyor!" Zaman zaman mistikleşen halk anlayışı, sonunda insanlıkla eş bir birleşime vardı. "Halk," der, "ülküsel açıdan ele alındıkta, halkta bile güç bulunan bir nitelik. Şurada, burada gördüğüm oldu, ama halkın bir sınıfındaydı bu, bir bölüğündeydi, o da geçici ve sakat. Öz biçimiyle, tam gücüyle ancak dehalarda görünüyor bu nitelik, ancak onlarda bu ruh yaşıyor."

Sosyalizmi istemez; Fransa'daki onca mülk zaten haddinden fazla parçalanmıştır, Fransızlar'ın mala bağlılığı da büyüktür. Üstelik milli kaynakların Fransız devlet memurlarının eline teslimini de bir karabasan sayar. "Hayır, hayır: Burjuvazi ile halk birbirini tanımasını, sevmesini öğrenmelidir."

Ardından 1848 Devrimi gelir. Paris proletaryası sosyalistlerin yönetiminde, kendilerine vaat edilen kamusal işyerlerini isteyeyim derken, burjuvaların kurşunlarına hedef olur. "Bugünün adı anılmasın hiç." diye yazar günlüğüne, "*Halk* diye bir kitabım var ya, böyle olacağını bilsem, hiç yazar mıydım!"

Gene de çağının adamı olarak kalır, birçok siyasal düzenin iflasını görmüş bir kuşağın üyesi, Katolikliğe yatkın bir insan, toplumsal etkenlerin karmaşasına oyuncak olmuş bir kişi olarak kalır ömrü boyunca. Halk adlı kitabında "Genci, ihtiyarı, hepimiz yorgunuz," demiştir. "Niye açık söylemeyelim bunu, madem yüzyılın yarısı demek olan uzun, yorucu günün sonuna vardık... Benim gibi türlü sınıflardan geçmiş, nice vartalar arasında halkın yediveren güdüsünü yitirmemiş, ama buna rağmen kendi içlerinde kopan çatışmalarda güçlerinin aslan payını yitirmekten kurtulamamış kimseler için bile böyle bu." Michelet, tarihinin ciltlerine paralel olarak yayımladığı toplumsal araştırmalarda XIX. yüzyıla özgü ahlak öğütlerini sunmaktan geri durmadı. Sonu bozuk ve sakat ilişkilerden sonra, geç de olsa, mutlu geçen ikinci evliliğinin esinlediği *Aşk ve Kadın* adlı eseri, hercai Fransız aile bağlarının kutluluğuna yeniden inanmaya çağırarak, Fransız ailesini ayakta tutma yolunda bir çabadır; üstelik Michelet anasının gözü bir tanışının bu kitap sayesinde randevuevlerinin iflas etmekte olduğunu söylemesi üzerine, keyfinden dört köşe olur. *Oğullarımız* adlı kitabında da oldum olası liberallerin son umudu olan öğretime sarılır; *İnsanlığın İncili* adlı kitabı da eski dinlerin en iyi yanlarını denkleştirerek yeni bir din kurma yolunda günümüzde nicesine rastladığımız çeşitten bir denemedir.

Daha sonraki evrelerde eserini oyuna getirir gibi olan olumsuzluğun çekimine dayanmasına elveren şey, mizacının olumlu

kutbudur; dolayısıyla III. Napoléon'un zulmü altında yazdığı ve eski rejimin son günlerini anlatan o korkunç ciltlerle uğraşırken, avuntu makamında iyi niyetli birkaç saçma ortaya dökmesini Michelet'ye çok göremeyiz. İşte bu ciltlerde, Michelet'nin başlıca edebi ayıbı olan o romantik laf ebeliği silinir gider, öteden beri hayranlık beslediği birkaç yazardan biri olan Tacitus'un etkisi kendini gösterir. Gitgide keskinleşen, bilenen ve Stendhal'ın iğneli soğukluğunu andıran bir üslupla politika oyunlarıyla entrikaları teşrih masasına yatırır; ve bir tragedya dehşeti yaratmada misli bulunmaz bir güçle kör zindanlarda çürüyen siyasal mahpuslar ve densiz rahibelerin yaşamının; koskoca Protestan topluluklarının XIV. Louis'in Dragonnade'ları tarafından kesilip biçilmesinin, sürülmesinin; düşüncelerinin, bulunçlarının sesine uyduklarî için kalyonları boylayan forsaların kırbaç altında uğradığı işkencelerin ağırlığı, gitgide içimize çöken yüküyle tarihini öyle bir koyulaştırır, tarihin uçurumlarını yeryüzünden silkilip atılmış, unutulmuş milyonlarca insanın ömrüyle öyle bir doldurmaya başlar ki, neredeyse kitabı kapatıp bir daha da insanlığın geçmişini karıştırmak istemez olursunuz. Aynı dönemde doğanın harikalarını lirikçe kutlamak üzere yazdığı bir dizi kitabı, *Böcek, Kuş* vesaireyi okuduktan sonra, Michelet'nin karısından kaptığı söylenen bu doğa bilgisi merakının bile, insan davranışlarının gitgide böceklerin, kuşların davranışlarına yakınlaştığını bize sezdiren tarih çalışmalarında meşum bir rol oynadığına hükmedeceğimiz gelir. *Türlerin Kökeni* adlı kitap yayımlanmak üzere, naturalizm, okulu ortaya çıkma arifesindedir.

1870-71 yıllarının Michelet üstündeki etkisi yıkıcı olur. İstila anında Paris'te değildir. İlk yenilgilerin haberini alır almaz, bana da bir iş düşer, bir yararım dokunur diye Paris'e döner. Başkentin kuşatılması sırasında oturduğu ev yanar, yalnız onun

oturduğu kat kurtulur, bu arada emektar çalışma koltuğu yanar. Michelet yetmiş yaşındadır, saldırıdan önce geri hatlara çekilir.

Savaşın ilanından önce, Marx, Engels ve daha başkalarıyla birlikte milletlerarası barışçı bir manifestoyu imzalamış ve *Avrupa Karşısında Fransa* adlı bir yaprakça yayımlamış, dünya işçilerine bir işçi sıfatıyla seslenerek, tümünü silahlı bir barış birliği kurmaya çağırmıştır. Ama, Fransa'nın davasıyla dünya işçileri davasını birbirine karıştırması burada da göze çarpmaktadır. "Büyük işçi partisi, çalışan, çalışkan, üretici milletler," der, "ölüm partisine karşı silaha sarılmalıdır." Bu ölüm partisi sadece Prusya-Rusya militarizmidir. Devrim'in bu ana kadar yürütülüşündeki ılımlılığı, över; sadece bir kişi ölmüştür diye avunur. Sosyalistler övgüye değer bir ölçülülük göstermişlerdir; sosyalizm daha çok yöresel bir sorundur: Yirmi altı milyon köylüye karşılık, sadece on milyon işçi vardır, üstelik İkinci İmparatorluk'un kurulmasına önayak olmuş olan köylüler hâlâ mülkiyet safındadırlar. Bütün sınıflar kardeşçe işbirliği yapmalıdırlar; Fransa "toplumsal sorundan" hiç korkmamalıdır.

Az sonra, Pisa'da sürgünken, Paris Komünü'nün haberi, Paris'in teslimi haberinin ardından Michelet'ye ulaştı, felç geçirdi. Bu, hayatındaki üçüncü işçi ayaklanmasıydı; Bu sefer bir komünist hükûmeti Paris'i iki buçuk ay elinde tutacaktı, Versailles'daki burjuva hükümeti tutsaklarını kurşuna diziyor, Komün de burjuva rehineleri, aralannda Paris Başpiskoposu.da olmak üzere, öldürüyordu. Burjuvazi, başkenti bombardıman etmiş; Komün, devlet dairelerini yakmıştı. Paris halkı Versailles birlikleriyle sekiz gün dövüşmüş, kadın erkek, yirmi bin, otuz bin kişinin kesilip biçilmesi üzerine yenilgiyi kabul etmişti. Bu iç savaş haberleri Michelet'ye ulaşınca, ikinci ve daha ağır bir kriz geçirdi, sağ koluna inme indi, dili tutuldu.

Gene de işine yeniden koyulacak kadar iyileşti. Notlarını yanında getirmişti, delice bir coşkunlukla tarihine sarıldı, bıraktığı yerden, Robespierre'in yıkılışından başlayarak, yeniden ele aldı. Michelet'nin son cildi, saygın olduğu kadar acıdır da. Tarihi örgensel açıdan anlayışı, gerçi insanlığı bir bütün olarak görmesine elverdi ama, gene de insanlığı milletler çapında ve düzeyinde işlemeyi âdet edinmişti. Bununla birlikte, tuttuğu tez Fransa bakımından, "patrie"yi (yurdu) devrimsel gelenekle eşleştirmesine elveren özel bir milliyetçilikti. Fransa, Devrim adına dünyayı gütmeye, aydınlatmaya hak kazanmış bir milletti. Ama eski milliyetçilik, Michelet'nin gelişmesini izlediği toplu amaç, toplu çıkar yönündeki geniş esin, Jeanne d'Arc'ın peygamberliğini ettiği ve 1789 Federasyonlarının gerçekleştirdiği milliyetçilik, 89 ilkeleriyle hiç bir alıp-verdisi olmayan bir şey haline geliyor, çağdaş emperyalizme dönüyordu. Fransızlar arasında zaten bir yabancı olan ve Devrim'e ihanet eden Napoléon ve ondan da beteri Üçüncü Napoléon, Michelet için milliyetçi ülkünün maskaralaşmasıydı. Michelet Tarihi, son ciltlerinde eski anlayışından ötelere taşmaktadır. "Büyük yurtsal devrimin ortasında doğmuştum," diyor girişlerinin birinde, "büyük sanayi devriminin doğuşunu gördüm, yaşadım. Babeuf teröründe doğup, Enternasyonal'in terörünü gördüm, yaşadım." XIX. yüzyıl tarihinin üç kelimeyle özetlenebileceğini ileri sürüyor; bu kelimeler: Sanayicilik, militarizm ve sosyalizmdir.

Öykünün gerisini getiremeyecek kadar yaşlanmıştır artık, Napoléon'un sürülmesiyle keser tarihini. Son cildinin son sözleri bir mezar taşı yazıtı niteliğini taşımaktadır: "Ama tarifsiz bir sakarlıkla, Napoléon'u St. Helena'ya oturttular; bu yüksek, gözönündeki sahneyi o alçak, bir Kaf Dağı'na çevirsin, halkın yufka yüreğini sömürsün, türlü yalan dolanla imparatorluğun ba-

şına gelen belaları yenilesin diye sanki." Bu sözler Michelet'nin de mezar taşı yazıtı olacaktır. Bunu yazdıktan sonra kalbi durur, ölür (9 Şubat, 1874). Eserinin son ciltleri ölümünden sonra yayınlandı. Tarihine devam etmek istiyordu; ama hem anlattığı öykünün, hem de yaşadığı olayların en uygun yerinde öldü; ona yakışan da buydu. İleride de göreceğimiz gibi, bundan sonraki gelişmeleri ele alabilmek için yeni bir görüş açısı gerekliydi. Michelet'nin Üçüncü Cumhuriyet'le yüzyüze gelişini hayal etmek güç.

Ama eseri özüyle, tözüyle bütünleşmişti. Dönüp Michelet tarihine bir kez daha göz attığımızda, kitabın o noktada kesilmekle dengeli, ölçülü bir sanat bütünlüğü kazanmış olduğunu görmemek elde değil. O ilk yarı barbar yüzyıllar hızla birbirini kovalar, çağdaş milliyetçiliğe doğru yol alırlar, Jeanne d'Arc dönüm noktasıdır bunun; derken kısa bir duraklama; ardından da o büyük milletlerarası Aydınlanma ve Bağımsızlık hareketi –Rönesans, Reformasyon– öykünün çerçevesini taşmasına yol açar (daha doğrusu İtalya ile Almanya o çerçeveden içeri taşarlar); sonra Rönesans kocar, hız azalır, sunum çapı genişler, Fransa'nın birleşmesini, Fransız milliyetçiliğinin yoğunlaşmasını izleriz, bunlara paralel olarak da Devrim'de doruk noktasına erişen yeni bir Rönesans'ın gelişmesini seyrederiz. Çap genişledikçe genişler, hemen her gönülde yatan aslanı bir bir inceleriz, zaman zaman tek bir gün Orta Çağ yüzyıllarından biri kadar zaman alır; derken dananın kuyruğu kopar, tempo hızlanır, çap yeniden açılır; Devrim dramıyla milli destan, devrini tamamlamıştır. Burada tarihi yorumlamıyorum, ne de doğru dürüst Michelet'yi yorumluyorum; sadece bu kitabın boyutlarıyla, abartılarıyla bende bıraktığı izlenimi dile getiriyorum. Bu, anlatma zorunu duyduğu ve çağdaşı dünyanın bütün oynamalarına, kendi uğraş

hayatının türlü sallantılarına rağmen, kıvamını bozmadan sonuna eriştirdiği öyküydü. Bu eseri, milliyetçi ülküyle insanlığın yaşamını bağdaştırma yolundaki ana çabasını ne kerte gerçekleştirebileceğine bir ölçü olarak da inceleyebiliriz.

Fransa Tarihi eşsizliğine eşsiz ve belki de bir daha rastlayamayacağımız bir araştırmanın, bir hayal gücü çabasının ürünüdür; tek bir insanın yeni bir milletin gelişimini aralayıp anlama, kavrama yönündeki bu ölesiye didişimi kolay yenilenemeyecektir. Bitirip kapattığımızda bize onca insan kuşağıyla birlikte yaşamışlık, yakından tanışmışlık duygusunu aşılayan başka kitap bilmiyorum ben. Bu kitap bir de şunu duyurur size; "Biz bu öykünün son bölümüyüz, bundan sonraki bölümü yazmak, yaratmak da bize düşüyor," dersiniz.

Ama nasıl? Michelet söyleyemez bize bunu. Zekasının parlak ışığı geniz yakan bir yüce-söylemin, retoriğin dumanları içinde söndü gitti.

6

DEVRİM GELENEĞİNİN BOZULUŞU: RENAN

Michelet genç bir yazara, "Sende hiç birinde (edebiyatçılar) olmayan bir şey var," der. "Sen halkın özsuyunu sezmişsin. Ben bile, sana yolladığım cildi (*Devrim Tarihi*'nin birinci cildi) yeniden okudum da baktım, yaya kalıyorum bu bakımdan. Benim şiirim çoğu zaman karanlık, halk yığınlarına açık değil."

Büyük Devrim'de derebey aristokrasisinin elinden iktidarı kapan Fransız burjuvazisi, hükümet ederkenki bütün biçim ve kalıp ayarlamaları boyunca ve bir yandan kral safındaki gericiliğe, bir yandan da sosyalist işçi sınıfı ayaklanmasına göğüs germe zorunda kaldığı halde, üstün sınıf olarak durumunu korumasını bildi; ama arada bir Kralcılar, Bonapartçılar ve rahiplerin dürtüsü ile kendini toparladığı zamanları saymazsak, bu sınıfın devrimsel geleneği cılızlaştı. "Devrim" kelimesi, burjuvazinin mal-mülk düzenine işçi sınıfının aşağıdan sataşması anlamına gelmeye başlıyordu. Fransa'da XIX. yüzyıl büyük bir edebiyat aşamasıdır, belki de şiirde Elizabeth çağıyla, resimde de İtalyan Rönesansı'yla kıyaslanabilecek bir aşama. Ama bu edebiyat, toplumsal hayalgücü bakımından zenginliğine rağmen, bir Devrim Edebiyatı olmaktan çıkmıştır. Aydınlanma'nın bilime tutkusu sürmektedir, ama Aydınlanma'nın siyasal canlılığı

kalmamıştır; ve Romantizm Hareketi'nden bu yana, edebiyat anlayışı, XVIII. yüzyılı seçkinleştiren dil açıklığından, ciladan, hünerden öte yeni bir incelik, bir işlenmişlik kazanmaktadır. İlk ve özgün devrimsel ilkeleri durmadan öne süren, çalışmalarının kalkış noktası kılan Michelet'de alabildiğine gelişmiş olan bu edebiyatın başlıca süslerinden biri haline gelmek üzeredir. Çeşit çeşit insanların içine işleyişteki romancı sezgisi, toplumsal ve ruhsal giriftliği kavrayışı ve sanatçı ustalığı yüzüsuyu hürmetine, düşüncelerini paylaşmayan kimseler tarafından bile zevkle okunur olmuştur.

Gene de modası geçecektir. *Michelet Niye Artık Okunmuyor?* adıyla 1898'de, Michelet'nin yüzüncü doğum yılı dolayısıyla yayımlanan yazının yazarı, bu kutlama törenlerinin Michelet'nin hakkını veremeyeceğini söylüyor. "Michelet okunmuyor," diyor. "Çünkü Michelet'yi anlayan kalmadı." Zamanında bütün 1850 kuşağı ardından koşmuş olsa bile, Michelet yüzyıl sonundaki köpeksi gençliğin gözünde en büyük günahı işlemiş, peygamberlik taslamıştır, coşkun inançlı bir düşünür olmanın acısını çekmektedir. Michelet, Devrim dinini yaratan adamdır, Devrim de bugün gözden düşmüştür; Akademi üyeleri Devrim'e haddini bildirmişler, her şeylerini ona borçlu olanlar bile Jakoben yıldırısının gölgesinden öcü gibi korkar olmuşlar, devrimci geçinenler bile Devrim'i yarım ağızla anmaya başlamışlardır. Üstelik Michelet kiliseye saldırmıştır, oysa kiliseye artık saygı gösterilmektedir.

Ardıllarına geçmeden önce, Couture'ün kara kalem resminde Michelet'ye bir göz daha atalım: Bu 1842 yılının Micheletsi'dir, her an gergin, rahatlama nedir bilmeyen, o kararlı azimli çehre, o ayak takımına özgü çene kemiği, oturaklı çene, durmuş oturmuş ağız, kabarık, ateşli delikleriyle çekme, biçimli bir burun,

kanat gibi kalın kaşlar altında, kendi özüyle çekişmenin keskinleştirdiği bir duyarlığı siperleyen, kenarlarında sürekli zorlamadan kırışıklıklar belirmiş derin ve delici gözler.

Bir de Renan ile Taine'e bakalım. Michelet'de yüz, Michelet'nin yaratmasıdır. Ama, Renan ile Taine'in yüzünde tuttukları uğraş tarafından yaratılmışlık vardır: Renan, koca göbeği, şiş şiş elleri, tombalak, toparlak yüzüyle, sarkık, yaban domuzumsu gözkapaklarıyla, Fransız baş papazlarının en zekisi, en namuslusudur, ama bir baş papazdır nihayet. Taine (Bonnat'ın portresinde) gözlükleri, çipil gözleri, dazlak kafası, didon sakalı, konuşkan kaslarıyla Fransız profesörlerinin en parlağıdır, ama tepeden tırnağa bir Fransız profesörüdür, başka bir şey değil. Michelet, o kıpırdak, coşkun kuşağın çocuğu, kendi kişiliğini yoğurmuş, zanaatını kendi yaratmış, kendi yerini kendi açmıştır. Buna karşılık Renan ile Taine okumuş kastların üyeleridir. İkisi de Michelet gibi, doğruyu aramayı her kaygıdan üstün tutmuşlardır: Papaz olmak üzere yetişmiş Renan, kilise ağzı tarihi benimsemesine imkan görmeyince, semineri bırakmış, papaz elbiselerini soyunup atmış, *İsa'nın Hayatı* adlı kitabının yarattığı rezalet de College de France'taki kürsüsüne malolmuştur. Taine'in maddeci ilkeleri, üniversite yılları boyunca üstleri için öyle bir umacı haline gelmiştir ki, sonunda öğretmenlikten vazgeçmiştir. Ama, ikisi de uğraşdaşları tarafından önce yadsınmışlarsa da, çok geçmeden kurulu toplumun bilge kişileri olarak resmen benimsenmişlerdir. İkisi de Akademi üyeliğine seçilmiştir. (Gustave Flaubert, Renan'a taş atarak sorar, der ki: "İnsan *bir kişi* olmuşken, tutar da *bir şey* olmak ister mi?") Oysa birkaç yıl önce Michelet ile Quinet en sonunda Panthéon'a törenle taşınmamışlar mıdır?

Michelet'den yirmi otuz yaş genç kuşağın adamı Renan ile Taine ağabeylerinin etkisi altında kalmışlar, ikisi de Michelet gi-

bi, muazzam bir bilgiyle sanatçı vergisini birleştirerek, Michelet'nin yolunda geçmişi yeniden yaratma işine sarılmışlardır. Renan büyük bir heyecanla okulda Michelet tarihini okuduğunu anlatır. "Yüzyıl bana kırık bir çimentonun çatlakları arasından ulaştı... Papaz olmayanlar arasında da okumuş, ciddi insanlar olabileceği kafama dank etti; kilisenin, Kadim Tarih'in dışında da bir şeylerin var olduğunu gördüm... XIV. Louis'nin ölümü benim için dünyanın sonu olmaktan çıktı. Kadim zamanlarda ve XVII. yüzyılda esamisi okunmayan düşünler duygular belirdi önümde."

Renan, İlahiyat Fakültesi'nden ayrıldıktan üç yıl sonra 1848 Devrimi oldu ve kendi dediğine göre, sosyalizm sorunları adeta yerin dibinden fışkırdı, ortalığı korkuya saldı. "Renan bu soruları *Bilimin Geleceği* adlı bir kitapta ele almayı sınadı, XVIII. yüzyılda geçer akçe olan umutları andırır bir ilerleme düşgörüşü sundu bu kitapta, ama bunu Saint-Sulpice Kilisesi'nden aktardığı vaiz edasıyla, mihrap ışığına sarmalayıp dile getirmekte bir sakınca görmedi. İnsanlığın dileği ona göre ne bir siyasal formül, ne de iş başındaki bürokratlar arasında bir değişmeydi, "yeni bir ahlak, yeni bir inanç" gerekliydi. Tarihçi Augustin Thierry bunları yazılarında kısaca, üstü kapalı anlatmasının daha yerinde olacağını öğütledi. Kırk yıl sonra, söz konusu kitabı en sonunda yayımladığında, Renan diyordu ki: "Fransızların açıklık üstünde ayak diremeleri, kılı kırk yarma huyları, açıkça söylemek gerek, insanı düşündüklerinden ancak bir parçacığını söylemekle yetinmeye zorluyor, düşüncesinin derinliklerine işlemesini engelliyor. İşte bu kitabı yazdığım sıralarda Fransız edebiyatının bu özelliğini fena halde yadırgıyordum. Fransız dili sadece açık düşünceleri dile getirmeye elverişli; oysa yaşamın dönüşümünü yöneten en önemli yasalar açık değildir, bize yarı-ışık içre görü-

nürler. Bu yüzden, şimdi Darwinizm diye anılan ilkeleri ilk sezenler arasında olmalarına rağmen, Fransızlar bu ilkeleri kabulde sona kalmışlardır. Anlamadıkları, kavramadıkları için değil, dillerinin alışkanlıklarına, iyi kurulmuş cümle kalıbına uymadığı için bu ilkeleri benimsemede gecikmişlerdir. Dolayısıyla Fransızlar, pekala kavradıkları birtakım değerli gerçekleri yaramaz, ya da dile getirilmesi olanaksız diye bir yana atmışlardır." Ama büyüklerinin öğütlerini dinlemekten geri durmamış, kitabı yayımlamamıştır. Siyasal davalardan Fransız burjuvazisinin genel olarak soğumasını Renan'da açık seçik izleyebiliriz. İlerlemeye umut beslemektedir hâlâ, ama bu umut, Fransız doğacılarında Darwinizm'e reva gördükleri için kınadığı davranışa benzer bir kayıtsızlıkla gelişmelerini küçümsediği siyasal bilimi dikkate almayan, sadece genel bilime yüzü dönük bir umuttur. Michelet, Louis Bonaparte'a bağlılık andı içmemek için işini gücünü bırakadursun, Renan bu and işini hiç önemsemez. "Bence," der, "sade önceki Hükümetlerde ödev almış, ya da yeni Hükümete karşı tertibe girişme niyetlisi olanlar and içmeyi reddetmelidir. Geri kalanların direnci, bir bulunç, vicdan zarifliğiyle arkalandığı hallerde saygıya değer sayılsa bile, bence, yersiz bir tutum. Devlet işlerini hizmete en ehil insanlardan yoksun kılması bir yana, yapılan her şeyi, yer alan her olayı ciddiye almak gerektiği sanısını uyandırıyor. Bana bir şey soran olmadı daha; hem açık söyleyeyim, şimdiki rejimi hiç de benden çok tutmayan uğraşdaşlarımdan ayrılıp ortaya çıkacak kadar önemli bir kişi de saymıyorum kendimi. Şu anlaşılıyor ki, uzun bir süre politikadan uzak durmak zorunda kalacağız. Sağlayacağı nimetlerde gözümüz yoksa, ne diye sırtlanalım yükü?"

Gene bu sözler arasında da dikkatinizi çekmiştir, devlet işi, devlet hizmeti ülküsü hâlâ dört ayak üstüdür. Renan, 1869'da

Temsilciler Meclisi seçimlerine katılıyor. Seçim parolası: "Ne devrim; ne savaş. Savaş, devrimden daha az yıkıcı olmayacaktır." Ateş bacayı sardıktan sonra bile, Prusyalılar Paris'i kuşatırlarken, Renan barış görüşmelerine girişilmesini savunmakla o sırada hiç de tutulmayan bir davranışa kapılandı.

Fransız burjuva aydını, 1870'den sonra, tuhaf bir duruma düştü; hem başat sınıftan, hem de yenilgin millettendi, hem sınıfının ayrıcalıklarından yararlanıyor, hem de yenilgisinin düşkünlüğünü çekiyordu; işte bu çelişme tuhaf davranışlara yol açtı. Edmond de Goncourt, günlüğünde, Fransa-Prusya Harbi ve Komün sırasında Renan'ın göz açıcı bir resmini çiziyor; Renan'ı kendi alanında birçok şey borçlu olduğu Almanları, arkadaşlarının sert itirazlarını umursamadan överken; Fransız hıncının sözcülerine karşı kısacık kollarını sallayarak İncil'den parçalar okurken; ülkücülerin gözünde Katolikliğin yurtseverlik duygusunu hurdaya çıkarmış olduğunu ileri sürerken ve "Ülkücülerin yurdu, düşünmelerine el verilen yerdir," derken görüyoruz. Bir gün pencereden halkın alkışları, bağırıp çağırmaları arasında bir alayın geçişini seyrediyordu, suratını buruşturarak döndü geriye, "İçlerinde tek bir adam yok!" diye bağırdı. "Erdemin ne demek olduğunu bilen tek bir kişi bile yok içlerinde."

Ama Renan'ın erdemden anladığı neydi? Bu erdem hangi genel kurala dayanıyordu? Renan'ın eserinde bütün o güler yüzlü hoşgörüsüne rağmen, bir haşinlik vardır. Hangi okulda öğretilmiştir bu erdem? Renan'ı yoğuran aslında kilisenin sıkı düzenidir; Kilise'ye karşı gösterdiği o ahlak gözüpekliğini besleyen sorumluluk duygusu, kendine yeterlik, yetiştiği papaz okulundan; yurtseverliği de, hurdaya çıkardığını söylediği, ama artık inanmaz olduğu Katoliklik'ten aktarmadır. Adeta, erdem, Renan için

yapmacıktan benimseme zorunda kaldığı bir alışkanlıktır. İlkin Aydınlanma'nın amaçlarına canla başla bağlanmış, Kutsal Kitap'ın Voltaire'i destekleyen, dolayısıyla Aydınlanma'yı bütünleyen bir bilimsel eleştirisine girişmiştir, ama önce de belirttiğimiz gibi, Aydınlanma Hareketi, Fransız burjuvazisinin toplumsal-ekonomik ereklerine ulaşmasından sonra, bir bakıma çökmeye yüz tutmuştur; Renan'ın erdemi de Michelet'ninki gibi bir toplumsal motor değil, gitgide boşlukta sallanan bir kandile dönmüştür. Girişlerinden birinde çizdiği ahlak değerleri listesinde evliya, ermiş başta, eylem adamları da sonda gelmektedir; çünkü, ona sorarsanız, ahlak yetkinliği uğraşı alanına sokulduğunda, dünyanın yetkinsizliğine boyun eğeceği için ergeç gücünü yitirecektir. İşte bu görüş Michelet'yi hayli kaygılandırmış, "Dostumuz Renan'ın coşkunlukla salık verdiği bu olumsuz, eli bağlı iç özgürlük öğretisi, kendi selameti, hidayetiyle uğraşıp dururken, dünyayı kötülerin eline teslim edecek," diye sert uyarmalarda bulunmaya zorlamıştı. Renan'ın 1884'te College de France'ta Michelet, Quinet, Mickiewicz adına konan ödül törenindeki konuşmasının tınıyla, seslenimiyle, dovüşken öncellerinin seslenimini karşılaştırmak yerinde olacak. Renan, doğruyu bir dava haline getirmek zorunda kalmış olanların hırgürü çevremizde sürüp giderken, doğruyu, gerçeği dinginlikle, huzur içinde aramanın önemi üstünde bütün ağırlığıyla durur. Ama doğrultur kendini: "Olamayacak bu ama," der, "adımız savaşın ilan tahtasına çoktan geçti. Barış kısmet değilmiş bize." Gene de sokaktaki başkaldırıcıyla masasının başındaki bilgin arasındaki ilişki bütün bütüne kopmuş görülmektedir.

Renan'ın kendi zamanına karşı davranışı, *Hıristiyanlığın Kaynakları* adlı kitabında çok daha iyi beliriyor. İnsan elinden çıkma eserler için tarafsız denebilirse tabii, kadim dünyanın bo-

zulumu ve Hıristiyan dininin doğuşu üstüne yazılmış bu büyüleyici kitap için tarafsız demek gerek. Evrensel anlayış ve hakseverliğe doğru çaba, Renan'ın en çekici yanlarından biri. Ama kitabın sanat biçimi, cümlelerinin dökümü bile taraf tuttuğunu ele veriyor; öyküyü bitirmeye kalmadan, bir de bakıyoruz ki, terazi bir tarafa kaymış. Isa üstüne bir ciltle başlayıp, Marcus Aurelius üstüne bir ciltle sona eren *Hıristiyanlığın Kaynakları*'nda Roma Imparatoru, açık söylemek gerekirse, daha ucuz kurtarıyor kendini. Goncourt Kardeşlerin "Fénelon'laşmış Michelet" adını taktıkları *Isa'nın Hayatı* cildi bana hep kitabın en az başarılı bölümü gibi gelmiştir. Renan Isa'yı sevimli bir doktora çevirir, daha doğrusu bir çeşit Renan haline getirmeye özenir, dünyayı kendine hayran bırakan, yaşama gücü aşılayan simgesel tragedya yanını küçümser. Pavlus'u daha iyi anlatır, ama sevimsiz kılar. En çok akılda kalan olay, Pavlus'un Atina'ya gelip Yunan heykellerine atıp tutmasıdır. Renan da ona karşı yükseltir sesini, "Ey iffetli, ey güzelim tasvirler," diye bağırır. "Ey gerçek Tanrıların, Tanrıçaların tasvirleri, bu bacak kadar boylu, çirkin Yahudi sizi put diye kötülüyor!" Roma Imparatorluğu'na karşı yöneltilen radikal, köktenci bir bildiri diye yorumladığı Kıyamet bölümüne gelince, Yuhanna'nın yağdıracağı şimşeklerin demirini dövmek, o rengi bozuk alaşım ucubelerini karmak için *Daphnis ile Chloe* çeşidinden tatlı bir klasik çoban öyküsüne çok daha elverişli olan Patmos Adasını seçişinden tutturup, baştan sona o yiğitçeyi alaylı bir hava içinde sunar. Anlaşılan, Renan bütün ömrünce edebiyatına gönül bağlamış olduğu Yahudiler'in ahlak canlılığından soğumaya başlamıştır. Marcus Aurelius'a gelip dayanınca da Hıristiyan tedirginliğini boşlayıp Yunan-Roma kültürünü yeğlediği ortaya çıkmakta, kitabın sonu da bu hava içinde bağlanmaktadır. Aşağı yukarı bir yirmi yıl önce *Isa'nın Hayatı*'nı ya-

yımlayışından bu yana, Renan'ın ilgisinin, dikkatinin, yavaş yavaş, nasıl başka yana kaydığını görebiliriz. Başta Renan, "Marcus Aurelius ile soylu efendilerinin dünya üzerinde hiçbir sürekli etkisi olmamıştır. Marcus Aurelius, gerisinde hoş kitaplar, iğrenç bir oğul, can çekişen bir dünya bırakmıştır. İsa insanlık için bitip tükenmez bir ahlak pınarı olarak ayaktadır. Çoğunluk için felsefe yetmez, ermişlik de gerektir onlara," der. Ama, Marcus Aurelius için yazdığı ciltte (1881'de yayımlanmış), Romalılar'ın hukuk dönüşümleriyle, Hıristiyanlığın İncil doğrularından ayrı olarak, kendi başlarına insansal, hümanist ilkeleri uygulamaya çalıştıklarını saptamaya çalışır. "E, öyleyse, Hıristiyanlık gerekli miydi?" diye sorası gelir insanın. Yeterince gelişmiş bir toplum bu dünya görüşüne kendiliğinden varamaz mıydı yani? Marcus Aurelius, İsa'nın erdem aşkıyla donanmış olduğu gibi, üstelik bir de Roma beyidir. İmparatorluğun kapılarını zorlayan akıncılara karşı ister istemez dövüşe dururken, dünya ahvali üstüne derin derin düşünen Marcus Aurelius, 1870'ten sonraki Fransız aydınları için eksiksiz bir örnek olarak sunulur: Siyasal gelenekten yüz çevirmiş, milletçe yenilgiye razı, çağdaş eğilimlerden tiksinti getirmiş, ama kendi başına değerli sayılası amaçları kovalayan, böylesine özellikleri kendi kişiliğinde geliştirmeye çalışan bir adem. "Marcus Aurelius'un erdemi, bizimki gibi, usa, doğaya dayanırdı. Saint Louis çok erdemli bir insandı ve zamanının yargısına göre, büyük bir kraldı, çünkü Hıristiyandı. Marcus Aurelius ise insanların en dini bütün olanıydı, ama puta tapar olduğu için değil, ergin bir insan olduğu için. Şu ya da bu din için değil, insan doğası adına övünç örneğiydi... Salt iyiliğe, eksiksiz hoşgörüye, acıma ve horlama ile karınaşmış bir kayıtsızlığa ulaşmıştı. Bilgenin kendisi için kurduğu tasımlama, düzenci, hakbilmez insanların ortasında ömür sürerken, her şeye rıza göstere-

bilmekti. Haklıydı da. En sağlam iyilik, tam bıkkınlığa, dünyada her şeyin boş, kof olduğunu kavramaya dayanan iyiliktir. Bundan daha usa yakın bir inanç olmamıştır, bu inanç bugün bizim inancımızdır." Böyle bir ahlak tutumu kağıt üstünde hoş görünebilir göze, ama kuşakdaşlarını desteklemek şöyle dursun, ne halleri varsa görsünler demeye sürükleyecektir kişiyi. Öyle bir önder düşünün ki, Marcus Aurelius'un Stoizm'inden fetva çıkarsın, evliyayı insanların en ulusu saymamız gerekir diye başlasın söze, sonra da eylemin değerine inanmadan eylem adamlığı oyununu oynayan bir bilgeyi örnek diye önümüze sürsün, böyle bir önderin, etrafına kaç kişi ve ne biçim kişiler toplayacağını siz varın kıyas edin!

Gene de Renan büyük tarih eserini ortaya çıkarmayı başardı. *Hıristiyanlığın Kaynakları* bir şaheserdir, belki de düşün tarihlerinin en büyüğüdür. Renan'ın bize eşsizce sunduğu, bizim de ondan bir daha unutmamacasına devşirdiğimiz şey, öğretilerin, kavramların, simgelerin değişik kişiler ve ırklar elinde nasıl sürekli dönüşümler geçirdiğini bize sezdirişidir. Eşi bulunmaz bir zeka duyarlığı ve sunuş inceliğiyle, İsa'nın sözlerini ve öyküsünü çeşitli bileşimlerden geçerken ve her bileşimde yeni bir şey haline gelirken adım adım izlemektedir: Havarilerin Hıristiyanlığı, İsa'nın Hıristiyanlığı olmaktan çıkmış; Yunanlılara, Yahudilere çekici kılındığı ölçüde İncil Hıristiyanlığı değişmiş; Neron Roması'nın Hıristiyanlığı ilkel Hıristiyanlıktan bambaşka bir nitelik kazanmıştır. Düşünlerimiz sonsuz bir dikkatle çözümlenmesi gereken uzun ve dolaşık ipliklerden dokunmuştur. Şunu da gözden kaçırmayın ama: Renan'ın üstüne ağırlığını verdiği nokta, din ve felsefe kavramlarının göreceliğidir. Michelet'de de görecelik yer alır, onun oyuncuları da değişen koşullar karşısındaki kişisel yeteneklerine göre, değişik tarihsel durumlarda de-

değişik roller oynarlar, ama başat değerler hiçbir zaman kuşkuya düşürülmez. Daha sonraki kuşağın üyesi Renan için ise, değerlerin özü sallanmaya başlar; bakarız, Renan bu dünyada herşeyin boş olduğundan, kof olduğundan dem vurur. Gözden kaçırılmaması gereken bir şey daha var: Michelet'de insan olaylarının tam ortasındayızdır, düşüncelerin yavrulaması çeşitli insan faaliyetlerinin sadece bir tanesidir; oysa Renan'da her şeyden önce düşünlerle hemhal oluruz, insan tarihinin geri kalan bölümleri bir ard-perde olarak üstünkörü çekilir geriye; dokumanın kasnağı sayılır bu bölümler, biz sırf dokumayı izlemeye savaşırız. Gerçi Renan'ı okudukça çevremizde dolandırıverdiği bir hayal büyüsüyle bu satırların yazıldığı zamanların içine dalarız ama, yazarın ana işlevi din ve kadim bilgeliğin metinleri içinde önümüze düşüp dolaştırmaktır bizi. *Hıristiyanlığın Kaynakları* hâlâ Michelet'nin örgensel tarih anlayışına uygun olsa bile, bu tarih bütün olarak insanın değil, sadece tek bir insanın formülleşmiş, kalıplanmış düşüncelerinin tarihidir.

7

DEVRİM GELENEĞİNİN BOZULUŞU: TAINE

Renan'ın çağında onca hayranlık uyandıran üslubunda göze çarpan bazı çürüme belirtileri vardır. Renan, Fransız edebiyatının XVII. yüzyıl diline dönmesi gerektiğini, klasik sözlüğün modern duygu ve düşünceleri işlemeye yeteceğini ısrarla öne sürüyordu; kendi üslubu da hayli seçkin bir eda içinde, klasik açıklık ve ağırbaşlılık yoluna bağlı kalmıştı. Gene de Renan'ın dengi dengine gibi görünen dilinde, bulanıklığa kaçar bir hal vardır. Bütün o sımsıkılığı, götürücülüğü, heyecanlı titreşimleriyle ele alındıkta, Michelet'nin dili yanında, Renan'ın düzyazısı silik, yalınkat kalır. Bir oturuşta Renan'ı uzun boylu okuyunca, anlam bulanır, içiniz geçer.

Taine'in bıraktığı etki bambaşkadır. Taine geçmişe dönmek niyetlisi değildir, zamanını mahmuzlayıp gitmiştir. Ama, böyle giderken zamanının en sevimsiz yanlarını da sergiler; hem biçimde, hem üslubunda XIX. yüzyıl burjuvazisinin baş özelliklerini inceleyebiliriz dersek yeridir; çünkü Taine'i açmaya görün, kitaplarının özüne geçmeye kalmaz, bu dediğimiz özellikler kendini gösterir.

Amiel, Taine'den şöyle yakındıydı: "Bu yazarın benim üzerimdeki etkisi, kasnakların cayırtısı, makinelerin uğultusu, labo-

ratuvarların kokusu kadar bezdirici." Amiel haklı: Taine modern makinesel üslupların başlıcalarından birini yerine oturtmuştur. Kitaplarında yorulmak bilmez bir dakiklik, düzayar bir güç vardır; bütün o sevecen zekasına ve çağdaşı dünyanın bazı eğilimleri karşısında duyduğu duraksamalara rağmen, yer yerinden oynasa, o dediğim dedik, ukalaca seslenimi, makinenin zengin ettiği burjuvanın lök gibi oturmacasına rahatlığını, sığlamacasına güvenini elden bırakmaz. Bu bakımdan bir zamanlar göklere çıkardığı Macaulay'e benzer; ama öyle bir Macaulay ki, yüzyılın ikinci yarısında büyümüş, kafası felsefeye daha yatkın, yüzyılın gidişi karşısında iyimser olacak yerde, ekşi, buruk. Taine'in, Macaulay üstüne yazdığı bir bölümde kendinden önce gelenleri kendinin daha sonra düşeceği yanılgılarla kınadığını okumak tuhafına gidiyor insanın. Çünkü Taine'in kendisi, doğacı tarafsızlıktan yana olduğunu istediği kadar temcitlemiş olsun, bir çeşit orta sınıf ahlak sığlığı bakımından Macaulay'e rahmet okumaktadır. Macaulay'de ayıpladığı işportacı tekniği, Taine'in de başlıca kusurlarından biri, bunun lamı, cimi yok.

Burada görünen, tam çürüme hali de değil; Taine'in upuzun cümleleri, sürüp giden fasılları, azman bölümleri, kendinden emin bir sınıfın dur otur nedir bilmeyen, arttıkça artan üretimini temsil ediyor. Ama insan bütünlüğüne gölge düşürecek bir eksiklik var, bu da Taine'in zevkten yana yetersizliğinde kendini açıkça gösteriyor. Fabrika'nın veryansınıyla XIX. yüzyıl salonunun döşemesi ve bezemesini birleştirmeyi nasılsa ayarlıyor. Taine'in yazılarının geniş bir yüzölçümü, bir kat boya üstüne geçilmiş benzetmelerle örtülüdür. Bu benzetmeler cük oturduğunda iyidir, başarılıdır ama, başarılı düştüklerinde bile, çoğu, fazla üstüne düşülmüştür; geri kalanları ise, gülünçtür, kaba sabadır. "Hava ve ateşten bir yaratık," der Voltaire için, "coşmaya teşne

bir varlık; öbür insanlara ölçününce çok daha titreşimli, çok daha uçucu atomlardan kurulu bir insan; zihin yapısı ve dengesi hem onun kadar oynak hem onun kadar dakik bir düşünür bilemiyorum. Onu bir solukta dengesi bozulabilen ama dakikliğe gelince, öbür ölçekleri kolayca alteden hassas terazilere benzetebiliriz. Bu teraziye sadece çok hafif ağırlıklar, ufağın ufağı şeyler konmalıdır, ama bu şart yerine getirildikte, kefesine neyi korsan ko, tıpatıp ve sekmeden ölçecektir." Bu benzetmeye bir diyecek yok, Voltaire üstüne oldum olası akıl edemediğimiz bir doğruyu dile getirmekte. Ama birkaç yaprak sonra karşımıza dikilen şu sözlere ne buyrulur: "XVIII. yüzyılı bir sofra etrafında toplanmış bir meclise benzetiyorum; sanki türlü yiyecekler önlerine konmuş, yetmiyor da ille özene bezene hazırlanmış, adabıyla sunulmuş, kolay yenir, kolay sindirilir gibi olmaları gerek, üstelik öyle sıradan da değil nadide yemek gerek; zihin bir obur, tatlı, lezzetli yiyeceklerle ağzına layık gözlemelerle doyurulmalı. Beylerin duygusallığı iştahlarını büsbütün kabartacağı için, o zaman işte sarılacaklardır kaşığa!" Peki ama XVIII. yüzyıl edebiyatının "tuzu baharı yerinde" bir edebiyat olduğunu öğrenmek için bunca lafı ne zoruna dinleyelim? Bilgeliğin nükteyle salçalandığı ağızlara pelesenk; Taine bunu böylece söylese ya! Ama o, bütün konukseverliğiyle bize bir şölen hazırlayacak, öyle de bir şölen ki başta yenmez yutulmaz nesneler sunacağı korkusuyla oturacağız sofraya, derken konuklar duygusallıkları iştahlarını büsbütün kabartıp özene bezene hazırlanmış yemeklere saldırınca, rahat nefes alacağız. Daha sonra *Çağdaş Fransa'nın Kaynakları* adlı kitabının *Devrimci Hükümet* üzerine bölümünde belki de bütün edebiyatta eşine güç rastlanır kötülükte bir mecaz çıkacak karşımıza. Taine sözüm ona bütün kamu canlısı, kamu düşüncelisi insanların ya kafasının kesildiği ya da saklanacak delik ara-

dığı, anca tam cahillerle, gözü kanlıların ış başında bulundukları o dönemde Fransa'nın halini anlatıyor aklınca. "Altüstlük tamdır," der, "Devrim yönetimine boyun eğmiş Fransa başı üstünde yürüyen, ayaklarıyla düşünen bir insana benzemektedir." Amma da zevksiz laf etmiş, der, geçersiniz. Ama, bir sonraki bölüm şöyle başlamasa: "Başı yerde ayakları havada bir insan düşünün!" Sonra da bu mecazı yarım yaprak boyunca işler de işler! Michelet'nin olanca içtenliğiyle çaktırı çaktırıverdiği, ama akılda çok daha fazla kalan imgeleriyle Taine'in en cük oturttuğu imgeleri bir karşılaştırın: Rönesans, İdris Peygamber gibi ikiye doğranmış; Çar ile İsveç Kralı inip Avrupa Sarayları'nda kol gezmeye başlamışlar; söylenmemiş sözler, korkudan buz kesildikten sonra, Konvansiyon'un havası içinde eriyivermişler; XVIII. yüzyılın Fransızcası dünyayı ışık gibi dolaşıyormuş... falan filan...

Taine'in yüzeyi, dış görünüşü üstüne bu kadar sözle yetinelim. Yalnız şunu da geçer ayak belirtmek gerek: Michelet ile Renan ve Taine arasındaki ayrımların bir tanesi de, bu daha sonraki kuşak yazarlarının bir yüzeyle, karşımıza çıkmış oldukları kanısına varmamızdır. Oysa Michelet'de dikkatimizi çeken, yüzey değil, sunduğu şey, yani toplumsal varlığın yaşayan karmasıdır. Michelet'nin başlıca kaygısı insanlara, olaylara sıkı sıkıya bağlı kalmaktır; nasıl Odisseus Proteus'la güreşirken yapışır ona, geçirdiği bütün değişimler boyunca asılır, bırakmaz, Michelet de öyle can havliyle sarılarak tarihi alteder. Ve bu kıran kırana güreş sırasında ortaya özgün bir edebiyat biçimi çıkarır. Ayağına köstek olacak hazırdan hiç bir düşünü yoktur; düşünleri bir etraflıca düşünme, ölçünme niteliğindedir, salınmışlardır havanın üst katlarına, yüzerler orada. Michelet'nin asıl davası olup bitenledir, olayladır. Oysa hem Renan, hem Taine, insan yaşamının keşmekeşini düzene sokayım derken, kendileri-

ni gerçek yaşamdan ırak düşüren sistemleştirmelere başvururlar. Renan, sözünün tatlı tatlı, aksaksız akışını bozabilecek taşkın olaylardan, heyecanlardan tüm tüm kaçar. Taine ise, tarihini otomatik olarak görüngüleri ayıklayan bir makineyle besler, sonunda bir çeşitten örnekler bir bölüm ya da fasılda, öbür çeşitten örnekler de öbür yanda toplaşır, Taine'in geniş, basit genellemelerine ayak uyduramayanlar ise, saf dışı bırakılır. Önemli olan tezdir, savdır, bu savı besleyecek görüngülerde pek çeşitliliğe gelemez Taine. Gene de Taine, bu dikkate değer makinesiyle değerli bir mal imal etti.

1850'lerde erginleşen sanatçı ve düşünür kuşağı, aşağı yukarı politikadan elini ayağını çekmişti. Louis Bonaparte'ın 1851'deki Coup d'Etat'sı fena bozmuş onları, çaresiz, yıkkın kılmıştı. Taine, Renan gibi, III. Napoléon'a bağlılık andını bir dava haline getirmeye yanaşmadı. Ona göre, gerçi salaktılar filan ama, seçmenler istediklerine iktidar bağışlamaya yetkiliydiler; kendisi gibi bir ayrığın seçmenlerin isteğine uymayışı bir baş kaldırma, böyle bir davranış da örgütlü topluma karşı saldırı demeye geleceği için "münasebetsizlik"ti. Öte yandan üniversite profesörlerine imzalamaları için sunulan ve yönetime "minnettarlık"larıyla "hürmet ve merbutiyetleri"ni dile getiren bir belgeyi geri çevirdi. Bir arkadaşına o sırada yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Bizlere politika en azından bir on yıl yasak. Tek alan, katışıksız edebiyatla saf bilim."

Taine gibileri yüzyıl başındaki romantiklikten, devrimsel coşkunluktan, duygusal taşkınlıktan uzaklaşmakta, kendileri için sonradan, Naturalizm diye adlandırılacak bir nesnellik, bilimsel gözlem ülküsü hizalamaktadırlar. Hem Renan hem de Taine, Michelet'nin kıncı taraf tutuculuğuna taban tabana zıt bir uzaktanlık havasındadırlar; ikisi de bilimden dem vururlar bo-

yuna. Tarih bilimi Taine için, Michelet için olduğundan çok daha az insansı bir uğraştır. 1852'de "tarihi örgensel dünyada olduğu gibi bir anatomi ve fizyoloji ile donatarak, bir bilim haline getirme" amacından söz eder. *Titus Livius Üstüne Deneme* adlı kitabına yazdığı önsözde (1856) şöyle der: "Spinoza'ya göre, insan doğa içinde, bir imparatorluk içinde bir imparator değil, bir bütünün parçası olarak yer alır, varlığımız demek olan o ruhsal otomatın hareketleri, içinde bulunduğu madde dünyasının hareketlerinde olduğu gibi belirli yasalar tarafından yönetilir." Görüyorsunuz ki, insanlığın kendi kendini yaratması ve özgürlüğün alın yazısıyla savaşı söz konusu değildir. Bir otomatın bir başka otomat içinde işlemesidir bütün dava. 1863'de yayımlanan *İngiliz Edebiyatı Tarihi*'ne girişte, Taine bütün felsefesini, tasımlamasını ortaya koyar: Edebiyat eserlerini ele alışta ana sorun, öbür bilim dallarında olduğu gibi, makinesel sorundur. "Etki toplamı, onu üreten güçlerin büyüklüğüne ve yönüne göre bütünüyle vücut bulan bir bileşik"di. Ahlak sorunlarıyla fizik sorunlar arasındaki tek ayrım, ahlak sorunlarında söz konusu olan nitelikleri ölçebilecek hassas, kılıkırk yaran araçlardan yoksun oluşudur. Ama, "erdemle fenalık, göztaşı ya da şeker çeşidinden bileşimlerdir; bütün edebi eserler, ırk, çevre ve an çerçevesi içinde çözümlenebilir."

Bu kuramın kupkuru bir eleştiri örneği ortaya çıkaracağı sanılır; ama Taine'in edebiyata büyük bir düşkünlüğü, üstelik edebiyat olaylarını dramatikleştirmede az bulunur bir vergisi vardı. Edebiyatı tarih devirleriyle halkların çiçeklenmesi olarak incelemesi sayesinde Michelet'nin "geçmişi bütün canlılığıyla yeniden kurma" yolundaki öğretisine yeni bir çalışma dalı kattı; edebiyat eleştiriminin Taine'e borcu ödenir gibi değildir. Taine'in tasımlamasına bakarak, eserleri kimyasal bileştiricilerine ayırıp çö-

zümlemekle yetineceği kanısına düşsek yeridir; ama o eserleri göstermelikler olarak sergiler, önümüze sürdüğü her göstermeliğin kendi çeşidi içinde nasıl kusursuzca gelişmiş olduğunu bize saptamaktan kıvanç duyar. Soyutça söyledikleri bir yana, bu eserlere beslediği ilgi öyle hayvan-bilimsel bir gözlemin çok daha ötesindedir. Taine'in Ingiliz edebiyatını kendisi için bulunmaz bir konu kılan güçlü birtakım ahlak tercihleri vardır. Dr. Johnson'u "çekilmez" diye dehlemekle birlikte, Püritenleri Cromwell-ertesi çığırın hoppalıklarına karşı çıkarıp birbirine düşürmekten korkunç zevk alır; hele turnayı gözünden vurduğu bir yer vardır kitapta: Bu çağın dram yazarlarını tasvirinin ardından Milton'un sesi gürülder, "Şeytanın çocukları, sizi!" diye haykırır. Yüceliğine bizi gerçekten inandırdığı bölümlerden biri de Alfred de Musset ile Tennyson'u karşılaştırdığı ve bir çeşit Ingiliz ahlakını hayli hırpalayan bölümdür: "Wight Adası'nda oturmuş, yitik destanları giydirip kuşatan, allayıp pullayan öbür şair geliyor aklıma. Güzelim kitapları, dostları, hanımelleri ve güller arasında ne mutlu kimbilir! Tanrı daha da mutluluk versin! Ama öbürü, onca perişanlığın, sersefilliğin ortasında, çok daha yücelere erişti. Kuşkularının, umutsuzluğunun doruğunda sonsuzluğu gördü; biz fırtınaların dövdüğü bir kayanın tepesinden denizi nasıl seyrediyorsak, öyle. Şanlarıyla, yıkımlarıyla dinler, olanca çilesi, alın yazısıyla, kara yazısıyla insan soyu, dünyanın seçkin nesi varsa hepsi, bir şimşek çakışı içinde göründü ona. Hayatında hiç değilse bir seferlik derin coşkunlukların iç fırtınasını, varlığı kişiyi yaşatan, yokluğu kişiyi öldüren istekleri duydu. Öyle sanatsevici değildi, tad almak, zevk çıkarmakla yetinemezdi; insan düşüncesine damgasını bastı; dünyaya insanın, sevginin, doğrunun, mutluluğun ne olduğunu anlattı. Çile çekti ama, hayaller de kurdu; çöktü ama yarattı da. İçinde büyüttü-

gü düşünü can evinden çekti çıkardı, kanlı, canlı, öyle gösterdi dünyaya. Başkalarının düşünlerini gözleriyle, elleriyle okşamaya benzemez bu. Dünyada insanoğluna layık bir tek başarı vardır. O da uğruna can verdiğimiz, inandığımız bir doğruyu ortaya koymak. Tennyson'u dinleyen kimseler, bizim burjuva seçkinlerinden, bohemlerden daha iyi kimseler, ama ben Alfred de Musset'yi seviyorum, Tennyson'u değil."

Bu, sadece Musset'nin değil, aynı zamanda Taine'in de savunması. Bu fasılda içimizi kaldıran şey, Taine'e de saygı beslettiren o aydınca yiğitliktir. Yalnız dikkat çekici olan şey, dayanacağı metni bulmak için 1830 kuşağına dönüşüdür. İkinci İmparatorluk'ta, yaşamını adadığını sandığı artık bilim dışında, Taine için ahlak esintisi kaynağı olacak pek az şey vardı. Anatomi, ruhbilim derslerini izledi, akıl hastalıkları uzmanlarıyla düştü kalktı. Gene de determinizm yetmiyordu ona; bu öğretiye bağlılığını istediği kadar berkitsin, makinesel evren içindeki hücresinden mantıklı mantıksız türlü gedikler bulup, sıvışmaya çalışır. Sanat felsefesini yazmaya oturunca, sanatçının ya da resmin "hayırlılık ölçüsü" diye bir ahlak değeri koşma zorunda kalır. Son yıllarında da yurtseverlik çağrısına uyduğunu görürüz.

Fransız yenilgisiyle Komün, Taine'i fena sarstı, bocalattı; 1871 sonbaharında oturup ömrünün son yirmi yılını alacak ve ölüp yarım bırakacağı koskocaman, üstelik mizacına uygun düşmeyen bir işe atıldı. Taine politika ile ekonomi bilimlerini söküp, Büyük Devrim'in arifesinden Napoléon'u da araya alıp, çağdaşı topluma dek uzanan hükümet süreçlerini incelemeye girişti. Amacının salt bilimsel olduğunu, Fransa'ya karşı davranışında, Atina'ya ya da Floransa'ya göstereceği uzaktanlıktan ayrılmayacağını istediği kadar söylesin, nafile! Çağdaş Fransa Tari-

hi'nin açık seçik bir siyasal ereği vardır; bir önceki yüzyılın sonundan bu yana, aydınlanma burjuvazinin o andaki aydınlanmasını, malını, mülkünü; haklarını borçlu olduğu Devrim karşısındaki eski tutumundan nasıl fersah fersah uzaklaştığını da bundan anlayabiliriz.

Michelet ile Renan'ı okuduktan sonra, *Çağdaş Fransa'nın Kaynakları*'nda, ilk gözümüze çarpan şey, bu kitabın bir tarih değil, sadece uzun bir deneme oluşudur. Renan, öbür olayların geri plana itilmesine elvererek bir düşünler tarihçisi olmuştur, kabul, ama Taine sadece bir edebiyat tarihçisidir ve parlamentoları, ayaklanmaları ele almaya kalktığında düpedüz yaya kalmaktadır. Kitaplar, resimler kitaplıklarda, müzelerde seçilip huzur içinde incelenebilir ve toplumsal yaşam üstüne bunları açıklamaya yetecek ölçüde bilgi, konuşmalardan, yolculuklardan, gezilerden derlenebilir. Ama Taine büyük bir toplumsal kavga üstüne dilediği kitabı okuyabilirse de bu belgelerin temsil ettiği gerçekleri hayalinde canlandırmasına elverecek kişilikten, deneyimden, görgüden yoksundur. Yukarıda aktardığım nitelendirme örneklerinde siyasal genellemelere girişince nasıl beceriksizleştiğine, ama bir yazarı betimlemeye iş düşünce, birdenbire nasıl parlayıverdiğine dikkat etmişsinizdir. Tarihinin hemen bütün yapısını oluşturan genellemelerle sınıflamalar arasında olayların hareketi güme gider. Bir kere, Michelet'nin herşeyi olduğu gibi anlatma çabası içinde, kendisi için çizdiği çerçevenin dışına taşmaya yönelişine karşılık, Taine söz konusu öğeleri elden geldiğince dışarıda bırakacak bir plan, tasarı ortaya koymakla işe başlar. Emeli, söylediği gibi, kamusal erklerin, güçlerin tarihini yazmaktır; diplomasi, savaşlar, maliye ve kilisenin tarihini yazmayı başka tarihçilere bırakmaktadır. Derken genel siyasal ve toplumsal eğilimler üstüne birtakım yalınçlaştırmacalar önerdikten son-

ra, bunları destekleyecek belge kanıtlarını sunmaya geçer. Taine'in zamanında oluşan bir yenilik de pir aşkına olgular derlemenin tarihin ana işlevlerinden biri sayılışıydı; Taine de ufak tefek olguların bilimsel değeri üstünde önemle duruyordu. "Bakın," diyordu, "size şimdi birtakım kanıtlar sunacağım, siz de bunlardan istediğiniz sonucu çıkarın"; ama bu kanıtları seçenin kim olduğunu, niye bu seçmede karar kıldığını soracağımız aklına gelmiyordu. Önce söz konusu yalınçlaştırmacayı akıl edip bunlara uyacak kanıtları sonradan toplamış olmakla onu suçlayabileceğimizi düşünemiyordu; Büyük Fransız Devrimi gibi karmaşık, karışık, düzensiz bir konuda, insanlığın geçirdiği buhranların en şimşekleme olanı üstünde yazdığı ciltlerde daha baştan Romen harfleriyle birtakım başlıklar oturtup, bunların dışında dişe dokunur bir şey olamayacağını yekten ileri sürmesi karşısında kuşkulanabileceğimiz nedense onu kaygılandırmıyordu.

Renan, hatırlıyacaksınız, kadim dünyanın bozuluşu sırasında gereği duyulan insanların ermişler değil, bilgeler olduğunu söylediğinde, Marcus Aurelius'un temsil ettiği uygarlığın niye kendi başının çaresine bakıp insanlığı da niye boş yere uğraştırdığını sormak zorununu duymuştuk; aynı şekilde Taine de eski rejimin çökmesinin kaçınılmazlığını açıklarken, söz konusu rejimin en göze çarpan fenalıklarını iktidardaki sınıfın giderdiğini söylemekte ve halk biraz daha sabırlı, akıllıca davransaydı, geri kalan aksaklıkların da kendiliğinden düzeltilip bunca gürültüye yer bırakılmamış olacağını üstü kapalı ileri sürmektedir. Dinlerle devrimlerin kaçınılmazlığını yargılamada doğruluk ölçüsü, bu toplumsal sarsıntılarla aramızdaki uzaklığa, dolayısıyla onları serinkanlılıkla tartışabilmemize bakar demek istiyor. Taine, din inancı ve liberal düşünü yüzünden mutlakiyetçi rejimin yürüttüğü baskıları, kovuşturmaları küçümser, önemsizleştirir, so-

nunda da anlattığı öykünün çerçevesi dışına atar; sonra da o anda zindanlarda sadece yedi kişinin bulunduğunu anlatarak, öte yandan halkın zıvanadan çıkmış hunharlıkları üstünde durarak, Bastille'in zaptının barbarca ve anlamsız bir gösteri hevesinden öteye geçmediğini okura aşılamaya çalışır. Belgeleri tamam ve gerçekten sağlam bazı bölümlerde köylünün içinde yaşadığı dayanılmaz koşulları anlatmış olmasına rağmen, köylüler malikanelere el koyarak, ekmek çalarak yasaları çiğnemeye başlar başlamaz, söylenimi, tınısı acılaşır, üzgünleşir. Michelet'nin üstünde onca coşturucu etki bırakan Federasyonların 1789'da toplanacağına yakın, Taine alaylı, öğütlemeli ağıza başlar. Devrim ordusunun başarıları daha baştan yazdığı tarihin yaprakları dışında bırakılmıştır, üzerlerinde durulmaz bile. Devrim önderleri ise, en ufak bir sevecenliğe layık sayılmaksızın, hayvan-bilimsel bir gözle sunulur. Taine'den rivayet, bu önderler "bir timsah sürüsü" imiş!

Peki ama, Alfred de Musset'nin lafı edilince, sersefillik, perişanlık, düşkünlük ortasında insanlığın yüceliklere erebileceği görüşünü benimseyen Taine nerde kaldı? Önce de sözünü etiğimiz insan biçimindeki Proteus, kitaplığından taze çıkmış Taine'i, aklı baştan alıcı kıvranmaları, değişimleriyle oyuna getirip, yere yıkmış, ezgin büzgün, kitaplığa dehlemiştir. Taine, sade Marat karşısında yılmakla kalmaz, Danton'u, Madam Roland'ı karşısında bulmaya görsün, hemen o profesör üstünlüğünü kuşanır. Gözü kanlı, kanı deli insanları karşısında bulur bulmaz, bütün kültürünü, ayrıcalı durumunu onların yararlıklarına borçlu olsa bile, uzaktan bir dudak büküş sözünü soğuklatır; hayalinin bütün parlak renkleri donuklaşır. Nerde o, eskiden akademi çevrelerinin kimseyi beğenmezliğine, titizliğine isyan eden gözüpek doğacı diye sorarsınız. Bize benimsetmeye çalıştı-

ğı tasımlama, yaşam düzeni, bakarsınız, ev erkeğinin ürkekliğiyle aydının bağımsızlığını bağdaştırıcı bir ekleştirme düzendir. Devlet fazla ileri gitmesin, diye yırtınır: Tabii yabancıya, ipsize karşı orduyu, polisi elde tutacağız; orası öyle, ama "Şeref ve Vicdan"a, Taine'in XIX. yüzyıl soyutlamalarından seçip bağrına bastığı bu ikiz gözdeye hiç karışmayacağız, ne de kişisel teşebbüsü arkalayan ve genel genliğin sağlanması için tek çare olan sanayiin özel ellerle işleyimine dokunacağız.

Anlaşılıyor ki, Taine'in kafasında Büyük Devrim'in ayaktakımı ve Paris'in devrim yönetimiyle, Komün'ün sosyalist devrimi eşleşmiştir. Renan gibi, o da, yeryüzünün kaymak tabakası olarak atanmış bir avuç üstün kişiden gayrısına karşı hiçbir dayanışma isteği duymamaktadır; Michelet üstün insanın üstünlüğünü halkı temsil yeteneğine göre ölçerdi; işte bu görüşten kaymada, Taine, Renan'a bile rahmet okutmuştur. Her gün rastlaştığı burjuva tanışlarından da pek hoşlanmaz; ama baktı ki burjuva yasası ve düzeni ters biçim üstün adamların elinde sarsılır gibi oluyor, o saat yardımına koşar.

Bir çakaralmazlık vardır bir yanda; ilk eserlerinde olduğu kadar içtenlikle sarılmaz bu işe. Eski rejimden hazzetmez; Devrimle arası hoş değildir; Napoléon ile yeğeninin kurduğu askeri Fransa'yla da yıldızı barışmaz. Sonra da öğretisine bir ahlak temeli kazandırma emeliyle Fransız ailesi üstüne yazmayı kurduğu övgüyü ve seçkinlerce incelenip uygulandığında hayırlı, ama bayağı takımının eline düştü mü, öldürücü bir güç haline gelen bilimin iyi ve kötü kullanımları üstüne düşündüklerini enine boyuna anlatmak üzere tasarladığı çağdaş Fransa ile ilgili incelemesini bütünlemeye ömrü vefa etmez.

8

DEVRİM GELENEĞİNİN BOZULUŞU: ANATOLE FRANCE

Renan ile Taine'den yirmi yaş genç kuşağın adamı, Anatole France, Komün sırasında yirmi yedi yaşındaydı. Cephede hizmete bünyesi elverir görülmediği için, geride alıkonulmuştu; Milli Muhafız Alayı'nın üyesi olarak, istihkamlarda Vergilius okuyordu. Paris'te sosyalist yönetim kurulunca, Paris'in savunmasına katılmaya zorlarlar diye, takma bir ad, bir de Belçika pasaportu uydurup, burjuvaların karargahı olan Versailles'a kaçtı. Oradan anasına babasına yazdığı mektupta Komüncü tutsaklarından bir bölüğü gördüğünde duyduğu iç hoşnutluğunu anlatır: "Süprüntüler, insan demeye bin tanık ister, bir de hallerini göreydiniz." Luxembourg'daki barut deposunun patlaması ta Versailles'dan duyulmuş, pek korkmuştur halk. Genç Anatole France alevleri gözler, Paris'teki ailesini merak eder. Komün bastırılmış, Louvre ile Milli Kitaplık kazasız belasız kurtarılmıştır. Anatole France, Paris'e dönüp "Paris'te düşünsel yaşamın büsbütün yitirilmediğini" sevinçle gördükten sonra, bir arkadaşına şöyle yazar: "Çılgınlık ve Cinayet Hükümeti tam programını uygulamaya kalkacağı sırada, dize geldi, çöktü en sonunda; Paris, yıkıntılar üstünde üç renkli bayrağını dalgalandırıyor."

Parisli bir kitapçının oğludur. Voltaire Rıhtımı üzerindeki ai-

le dükkanı yüzyıl ilerledikçe büsbütün zenginleşen Paris kültürünün takas noktalarından biriydi. Bilgini, romancısı, şairi hep oradaydı. Dükkan, Akademi'nin yamacındaydı; Anatole France on beş yaşındayken yazıp onur ödülü kazandığı bir ödevin sonuna çizdiği resme Thibault Kitabevi'yle Akademi'nin kümbetini de oturtmuş, aralarına bir çizgi çekmişti. İki yıl sonra Akademi toplantılarından birinde dinleyici olarak bulunan babasına yazdığı mektupta diyordu ki: "Enstitü'nün kutlu çatısı altında oturup su gibi akan sesleri, en seçkin şiirleri dinlemiş olan size, tarlaların yeşilliğinden, göğün mavisinden, köy evlerinin saz damlarından başka bir şey görmemiş ben, şimdi nasıl cevap yazacağım?"

Taptığı kişilerden biri Renan'dı. *Corint'te Düğün* adlı manzum oyununda *Hıristiyanlığın Kaynaklarını* dramlaştırdı; *Sylvestre Bonnard'ın Suçu* adlı romanın, kendi halinde, masum ama ince zekalı bir bilgini canlandıran parçasının Renan'ın Sicilya'daki serüvenlerinden esinlenme olduğu söylenir. Renan'ın son kitaplarından biri olan *Felsefi Dramlar*'a yazdığı girişten insan yaşamına alaylı bir acımayla bakma cümlesini kaptı, kullandı, meşhur etti. Dahası var, genç France ilk başarısını kocamış Renan'ın tatlandırılmış bir öykünmesiyle kazandı. Sonradan nefret ettiği *Sylvestre Bonnard'ın Suçu* adlı eserinin, Akademi'ye sunulmak üzere yazıldığını da açığa vurdu. Akademi de bu iltifatı karşılıksız bırakmadı. Anatole France elli iki yaşında Akademi'deki yerine kuruldu. Son günlerinde, Voltaire Rıhtımı'ndaki annesini hoşnut etmek için ne lazımsa hepsini yaptığını da söyleyecekti.

Gene de ağzından ballar akan genç France'ın görünen yüzünün gerisinde saklı bir şeyler vardı. France bazı tatsız darbeler yemiş olan üstün yetenekli bir insandı. Babasının gönderdiği papaz okulunda, Stanislas Koleji'nde, hâlâ eski toplumsal değerler

geçerlikteydi. Okulda geçirdiği yıllar boyunca bir tek ödül kazanamadığını katibi, Jean Jacques Brousson'a anlatır acı acı. Bütün ödüller tanınmış aile çocuklarına, soylu soplulara giderdi; öğretmenler okulun reklamı için bu yolu tutmuşlardı. "Şöyle böyle ödüllerden birkaçı, tabii, burjuvalara, doktor, noter, avukat oğullarına sadaka kabilinden verilirdi, şiir okuma, resim, dilbilgisi ödülleri filan... Kodaman sofrasından yere dökülen kırıntıların dağıtımında bile kayırma olurdu." Öğretmenleri anasına, babasına France'ın kalın kafalı olduğunu söylemiş, okuldan almalarını öğütlemişlerdi; oğullarına toplumsal mevkiinin ötesinde öğretim sağlayacağız diye yok yere para harcıyorlardı, vazgeçmeliydiler bu işten. France'ın babası hayata çiftlik yanaşması olarak atılmış, asker olmuş, bu arada kendi kendini yetiştirmiş, yavaş yavaş Voltaire Rıhtımı'ndaki dükkana çalışa çabalıya ulaşmış bir kunduracı oğluydu; Anatole bütün ömrünce büyük burjuvaziye, soylulara karşı küçük burjuvazinin kızgınlığını gönlünden silemeyecekti. Akademi'de kendisine oy vereceğini vaat edip de sözünü tutmayan bir vikonta fena halde öfkelenmiş, "Yanılıyorsunuz, beyefendi," diye girişip, özür dilemeye çalışan Akademi üyesinin ağzını şu sözlerle kapamıştı: "Bana verdiniz oyunuzu! Söz vermiştiniz değil mi? Sizin gibi bir asil kişi sözünden dönecek değilya! Yanılıyorsunuz, beyefendi, bana verdiniz siz oyunuzu!" Babasına, "Bu çocuğu okuldan alıp dükkanınızda çalıştırın," diyen Stanislas Koleji öğretmenlerinden biri, Akademi'ye üye seçildiğinde kendisini tebrike geldiği zaman, adamı kovalamıştı. France, Katolik eğitimin insanın doğal içgüdülerini felce uğratmaya yönelmişliğine, güzelliği, Volupté'yi, arzuyu düşman bellediğine inandığı için papazlara kızgınlığı katmerleşmişti.

Anatole France'ın bu yanı Dreyfus davası sırasında büsbütün

ortaya çıktı. 1895'de, yani France elli yaşındayken, Fransa'yı yerinden oynatan bu dava toplumun olanca yapısını sıgaya çeken, mesela Komün gibi, özlü bir toplumsal buhran değildi. Sadece liberal burjuvaziyle, ordu, Kralcılar ve kilise arasındaki bir çatışmaydı. Aslında ürkek, çekingen bir insan olan France'ın o sırada Yahudi bir dostu vardı, Madam Caillavet diye, evinde bir salon açmıştı yazara, ilerlemesine yardım ediyordu; Dreyfus'ün koruyuculuğunu üstüne almasında bu hatunun büyük etkisi olmuş olsa gerek. Bu sayede Dreyfus davasına yeniden bakıldı, sonunda Dreyfus affa uğradı. Bu çatışmaya karışmasında başka bir etken daha vardı; o da, France'ın temsil etmekle övündüğü Fransız edebiyatı geleneğine Rabelais ile Voltaire'in öncülüğü ile yerleşmiş olan haksızlıkları giderme ve gerici kuvvetlerle savaş eğilimi. Söylevler verdi, yaprakçalar dağıtıldı, o ara Bernard Shaw biçimi bir yergici oldu çıktı. Fransız toplumunun üst tabakalarını gülümsemeli ama öldürücü bir çözümlemeye hedef kılan o son derece eğlendirici *Çağdaş Tarih* adlı kitabı bu Dreyfus aşamasının ürünüdür. *Mall Üstündeki Karaağaç*'ın başlangıcında, France, esere bir anahtar, bir neden sağlamak istercesine, herhalde babasını hatırlayarak, bir kunduracının zeki oğlunu sürer ortaya. Kendi halinde bir ana babanın parlak oğlu Piédagnel devam ettiği papaz okulundaki baş papazın sevecenliğini çeker üstüne. Ama oğlan öğretiden, akideden yana zayıftır; Verlaine'in, Leconte de Lisle'in aşk şiirlerini defterine geçirirken yakalarlar. Baş papaz, bir Renan daha mı yetiştiriyoruz diye korkmaya başlar, tam kilise ayinlerine, sırf güzellik kaygısıyla da olsa, ısındığı sırada oğlanı istemeye istemeye okuldan uğratır. Elişlerine zerre yatkınlığı olmayan Piédagnel apar topar eskici dükkanına yollanır; kilise yüreklendirdiği bütün umutları kendi eliyle biçiyor, kendi yarattığı eğilimleri kendi kurutuyordur. Ama Piédagnel,

France'ın dediği gibi, bütün ömrünce sürecek bir tutkuyla kapı dışarı edilmektedir; rahiplerden, papazlardan nefret gönlünden gayrı silinmeyecektir.

Bu olay Anatole France'ın ustası olduğu Fransız dilinin olanca özlülüğü, olanca keskinliğiyle döktürülmüş ve son satırını okuyuncaya dek okuduğumuzun muştasını sırtımızda duymamıza elvermeyen bir sanat yetkinliğiyle öyle bir anlatılmıştır ki, belki de France'ın yazdığı en dokunaklı eserlerden biridir. İlk bölüme girişe bakarak, Piédagnel'ın romanın kahramanı olacağını sanırız. Ama, eskicinin oğlu bir daha karşımıza çıkmaz. Kahramanlık, M. Bergeret'ye düşer; Bergeret, daha az dokunaklı, biraz daha alaya alınmış bir başka Sylvestre Bonnard tipidir. Bu zat, fen bölümünün ağır basması yüzünden derslerini Allahın belası bir bodrum katında verme zorunda bırakılan bir Latince profesörüdür. (France'ın zamanında edebiyatçılar fene inançlarını yitirmek üzeredirler, fen konularıyla yıldızları barışmaz artık.) Daha sonra, Bergeret, Dreyfus'ün mahkumiyetine karşı cephe alır, kamunun şöyle böyle dikkatini çeker, Paris'e göçüp daha oturaklı bir kürsünün başına çöker. France'ın bu eserde şavulladığı şey, Piédagnel tipinde kendi durumuyla babasının durumunu, yani eskicinin torunuyla eskicinin oğlunu iç içe getirmek, daha sonra da Stanislas Kolejini de gerisine almak üzere olgun France'a karşılık olan M. Bergeret'nin Piédagnel'in yerine geçmesine elvermektir. Böylece, Paris'teki Bergeret ve taşradaki Piédagnel ile toplumsal merdivenin bütün basamakları bir bir aşılmış olur. Bundan sonrası, Anatole France'ın başarılı Bergeret olarak geçireceği serüvenlerdir.

Voltaire Rıhtımı'nın küçük burjuvası, büyük burjuva olma yolundadır artık. Kitapları ekmek peynir gibi satılır, Fransa'nın bütün tren istasyonlarında boy gösterir eserleri. Zenginleşir; is-

tediği resimleri, kitapları, döşemeyi, dilediği cicibiciyi satın alabilir. Madam Caillavet'in salonunda, Paris'in en gözde edebiyatçısı olarak baş köşeye oturur. Halindeki tutukluktan, dilindeki pelteklikten eser kalmaz, herkesi ağzının içine baktıran bir salon konuşmacısıdır artık. Kocaman bir ev tutar kendine, Madam Caillavet'den el etek çekmeye başlar, sonunda da büsbütün keser ilişkilerini.

Bir hayli sıkıcı bir insan olsa gerek bu hanım; France'ın eninde sonunda pençesinden kurtulmak istemesinde şaşılacak bir şey yok. O amansız, o dişli, o her şeye sahip çıkma merakıyla France'ın yazdığını, çizdiğini denetlemekte, yazara göz açtırmamaktadır. Gene de France üzerindeki etkisinin büyük olduğu sıralarda, diyelim *Al Leylak*'tan *Crainquebille*'e kadar ki devrede, yazar her zamankinden daha sevimli, daha belirli bir izlenim uyandırmaktadır üstümüzde. Siyasal direnme zoru, yazarın çok daha gümrah duyularını seferber etmekte, gerçek mayasının ortaya çıkmasına elvermektedir, düşünceleri de daha bir yerine oturmaktadır. Madam Caillavet, France'ı hele o bitip tükenmez tarih alaylamacalarından uzaklaştırıp, çağdaş yaşam üzerine roman yazmaya yüreklendirmekte yerden göğe haklıdır.

France çünkü fazla tutkundur tarihe; Homeros Yunanistanı'ndan III. Napoléon Parisi'ne dek çeşitli çağların özünü yakalama kaygısıyla bir alay roman, öykü yazmıştır; eserlerinin asıl ağırlığı bu türdedir. Çağdaş Fransa üzerindeki incelemelerini bile *Çağdağ Tarih* diye adlandırmaktadır. Ama, yirmi otuz yıl içinde Michelet'nin tarih düşgörüsü, France'ın konakladığı noktadan ne kadar ırakta kalmıştır! Dediğim gibi, France'ın bütün özelliği bir çağın ruhunu yakalama çabasıdır, hepsi o. France daha sonra aşırıya götürülecek bir kültün başlıca öncülerinden biridir; düşün için düşün kültüdür bu. Görüngüleri bilelim, anla-

yalım, demeye geliyor; böylece gönlümüz hoş olacak, üstelik işlerin nasıl yürüdüğünü, sonsuz, sayıda şeylerin sonsuz biçimlerde, kalıplarda iyiliğini yitirmeyeceğini görmekten derlenen bir üstünlük de duyacağızdır. Ama, bu görüngüleri oracıkta bıraksak da olur yani; bunlardan bir yöntem, bir öğreti çıkarmaya, üzerinde eylem yürütebileceğimiz sonuçlar derlemeye hacet yoktur. Ama France bu kadar ileriye varmaz. Göreceğimiz gibi, sistemler kurmaktan, arada bir de kamu karşısında insanca çalımlara girişmekten geri durmaz. Gelgelelim onda Michelet'nin alın yazısıyla özgürlük, insan ile doğa, madde ile ruh arasında süren savaş üstüne kurduğu heyecanlı ve aşınmayan düşgörüden eser yoktur; oysa bu düşgörü yüzyılın başlarında nasıl açık seçik, nasıl da sağlamdı, onu da unutmayalım! France'ın elinde ise bu, özgürlüğün, ruhun ve insanın nasıl yenilegeldiğini, ortada bir şey yokmuş gibi, gönül rahatlığıyla göstermek üzre oynanan bir oyun haline gelir. Homeros'ta Akhilleus'un öfkesinden kopuşan kargışlı türküler sığırtmaçlar arasındaki konuşmalarla kesilir, budanır; Jeanne d'Arc savaş çağrısıyla etrafına bir alay insan toplayıp bir yiğit mertebesine eredursun, onun gibi karabasanlı bir kız, barış ve Hıristiyanca sevgi üzerine öğütler döktürürken, kuşatılmış Paris'in surları dibinde, bir ok yiyiverir can evine. Ne var ki, bu çizilen manzaranın tutarlığı da eksiktir. *Yahudiye Valisi* adlı kitabında Renan'dan kapma bir oyun vardır. Renan, Pavlus ile Gallio'nun karşılaşmasını anlatırken, olayın cilveli yanına parmak basar: Gün görmüş Romalı Gallio'nun, koskoca valinin gözünde, Pavlus bir hiçtir. Oysa Gallio'nun içinden çıktığı uygarlığın sonu gelmiştir, geleceği temsil eden Pavlus'tur. *Yahudiye Valisi* adlı kitapda da France, valiyi Isa'nın adını bile unutmuş göstererek Renan'ın oyununa özenir. Ama daha sonra tam tersi yolu tutar: *Ak Taş Üstüne* adlı romanında, işi

uzun erimli tutunca, geleceğin aslında Pavlus'a değil, Gallio'ya ait olduğunu öne sürer; çünkü Hıristiyanlık çöküp gittikten sonra ayakta kalacak olan uygarlık, France'a göre, aydın Romalıların hayal ettikleri uygarlık olacaktır. Öte yandan, France, Voltaire'in dünyada kavrayamayacağı alaycı bir incelikle evliya öykülerine şirin nazireler de yazmıştır. Thais ile Paphnuce serüveni de yosma ile evliyaya aynı ölçüde sevecenlik duyduğumuz bir dramdır. France, zaman zaman tarihsel hayal gücünü zorlamacasına, denemeler yazarak gönlünü eğlendirirdi; mesela Caesar'ın fetihlerini Romalıların dize getirdikleri Galyalı beylerden birinin açısından anlatırdı. Bütün bunlar kitap raflarından, toplu bir amaç güdülmemesine, derlenip çatılmış bir bilgi karmaşası, rahatına düşkün bir okuma tiryakisinin düzensiz, yönsüz merakının ürünleriydi.

Anatole France'ın daha sonraki kitaplarının en hırslı olanlarından birini adadığı Fransız Devrimi dönemine geldiğimizde, yazarın konuyu *Çağdaş Tarih* adlı kitabını okuduktan sonra hiç ummayacağımız bir açıdan ele aldığını görürüz. *Tanrılar Susamışlar*, terör yıllarının öyküsüdür; Anatole France bu romanında ters, dar kafalı, gönül fukarası bir Robespierre ile sevimli, Epikürcü, zevk ehli ve kibar düşkünü bir baş mültezimi, yani Devrim'in en çirkin yanıyla eski rejimin en çekici yanını karşı karşıya getirir. France gençliğinde XIV. Louis' den şöyle söz etmişti: "Michelet'nin o dâhice gözüyle bütün aşağılığı ve zavallılığı içinde gördüğü o bet, o iğrenç varlığa ötedenberi gösterilen sersemce hoşgörünün sonu gelmiştir artık." Gerçi France, *Tanrılar Susamışlar*'da Louis'yi böyle kötü gözlerle görmez, gene de romanına kahraman olarak bir asil değil, eski rejim sırasında zengin olmuş, eski toplumun safasını sürmüş, gün görmüş bir burjuvayı seçer, üstelik onu elinden geldiğince ahlak üstünlü-

güyle donatır. Jakoben Gamelin azdıkça azar, amansızlaşır, sonunda da günahsız Brotteux'yü giyotine gönderir. Brotteux ahir zaman Bergeret'sidir; ama öyle bir Bergeret ki, –orospuyla arasında geçen serüvene bakın mesela– Anatole France, Sylvestre Bonnard'ı hatırlatan sulu gözlü bir duyarlıkla aguşuna basmaktadır onu.

Hem sonra Gamelin, *Thais*'teki Paphnuce'ün sevimliliğini göz göre göre yitirmiş bir eşinden başka ne ki? Tuzu kuru burjuva el üstünde tutulmaktadır artık. Brotteux güzelim evinden, o keyifli toplumsal yaşamından olmuştur. Ama bütün bunlara klasik bir yüreklilikle göğüs germekte, giyotine götürülürken, yolda Lucretius okumaktadır. Anatole France eskisi gibi lüks içinde yaşamakta; ama, sezeriz, bu rahatı gözden çıkarmaya gönlü elvermez artık. Gene de keyfini çıkaramaz rahatın, mutsuzdur. France'ı yazar olarak kötülemek zamanımızda moda oldu bir bakıma; ama bu France'da zaman zaman kendinin de özendiği, ama üstesinden gelemediği şeyler bulacağımızı sanmaktan ileri geliyor az çok, eserine bulduğumuz kusurlardan değil. Çünkü Anatole France, Taine ve Renan gibi XVIII. yüzyıl Aydınlanması'nın cılızlaşmasını temsil etmekle kalmıyor, bu geleneğin tam çöküntü halini gösteriyor bize; onca sanat, onca zekasıyla anlattığı şey, tüm ilkeleri un ufak olmuş bir düşünsel dünyanın öyküsüdür. Anatole France'da, ahlakçı Paphnuce, Gamelin, insan yaşamının boşluğuna tek avuntu diye ortaya sürülen *Volupté*'nin, arzunun bayraktarı olan ten severle her daim çatışma halindedir; ahlakçı sevimsizleşe, musibetleşedursun, ten sever de kısırlaşmaktadır.

Siyasal alanda France bir sosyalisttir. Gene de daha sonraki kitaplarından ikisi, *Tanrılar Susamışlar* ile *Meleklerin İsyanı*

devrimlerin eninde sonunda yıktıkları rejimlerden hiç de daha az baskıcı olmayan tiranlıklar haline geleceklerini saptamak üzere yazılmıştır. *Penguenler Adası* adlı genel tarih denemesinde, modern sanayi uygarlığını öfkeli proleter anarşistlerin elinde yerle bir ettirir. Ama, yerine daha akla yakın, daha özgür bir düzen de gelmez; asiler efendileriyle birlikte süpürülür gider, ortada ta eskiden olduğu gibi toprağı işlemeye yatkın kimseler kalır. Vico'nun tekrarlı çevirilerine geldik dayandık, görüyorsunuz, hani nerdeyse Tanrı da karışacak işin içine. *Penguenler Adası* bir yergi olarak sunulmaktadır. Ama bu çeşit düşünceler France'ın kafasını öteden beri kurcalayıp durmaktadır. Siyasal yazılarının başına, "Ağır ağır, ama emin adımlarla, insanlık, bilgelerin düşlerini gerçekleştirmektedir," diye yazmıştı. Gelgelelim Taine ve Renan için bir düzenbağı, bir güç kaynağı olan bilim karşısında gördüğü karabasanlar bu inancını sarsmaktadır. Taine makinesel kavramlar ve düşünlerden sağlam, elle tutulur bir yöntem ve biçimsel bir mantık temeli devşirebilen, ama ahlaksal ve estetik, yani güzelduyumsal değerleri maddeci ilkelerinden apayrı tutan bir maddecidir. Anatole France ise boyuna karamsarlığa, kötümserliğe düşen, yaşamın makinesel yapısı ve insanoğlunun hiçliği üstüne en olmadık kuşkulara kendini kaptıran, günahı boynuna, bir iyimserdir. Larousse'da gökbilim üstüne yazılar okur; o "yeryüzü illeti" diye andığı insanlığın korkunç evren boşluğunda bir başına dönüp duruşu, düşgörüsü üstüne perendeler atar; Pascal'ın karşısında ıspazmozlar geçirdiği, Leopardi'de kavuruculuğu süren, Alfred de Vigny'nin şiirlerinde hâlâ soylu mısralar gelberi eden, Thomas Hardy'nin romanlarında ise fazla aşırılaşıp az çok gülünçleşen bu düşgörü, sırtında sabahlığı, ayağında pantuflaları, elinde Larousse, köşesine kurulmuş oturan Anatole France'ın ağzında lala-paşa eğlencesi haline gelir.

Mr. Haakon M. Chevalier, France üstüne yazdığı övülesi incelemede, gerek alaycılığını, gerekse geniş çapta bir eser ortaya çıkarmadaki kaşarlanmış aczini zekasının dikişsizliğine yorar: çünkü France'ın istihzası iki ağızlı bir bıçaktır; çeşitli görüşleri kendi içinde uzlaştırmayı beceremez, bir de belirli bir öğretiye uzun boylu bağlanamaz ki, üstüne dörtbaşı mamur bir eser ortaya çıkarsın. "Açık seçik düşünler karmaşası, kaos'u" diye kınanacak biri varsa, Voltaire değil belki, Anatole France'dır. France'ın son yıllarındaki eserleri öncekilerine kıyasla daha sağlam, daha hırslıdır. Gene de o örgensel tutarlıktan yoksundurlar. Bu eserlerde bulduğumuz ne diye sorarsınız, iç ürperten bir cazırtıyla sönen harlı umutlar, toplumsal başkaldırma dürtüleriyle karmaşık sevda hayallemeleri ve France yaşlandıkça büsbütün koyulan bir nihilizm, uğursuz bir hiççilik. Ancak, o noktada bir keskinlik, yoğunluk bulabilmektedir artık, çelişik dürtülerden bir tekini bile sonuna dek götürememişliğin acısını ancak böyle çıkarabilmektedir. Alaycılığı gayrı bambaşka bir ısırıcılığa, yabanlığa varır. Ayrı konmuşluk, yalıtlanmışlık duygusu derinleşir. Proust'un daha sonra eserine başlıca tema olarak seçip usanıp bıkmamacasına işleyip işleyip önümüze sürdüğü o aşkta yalnızlık, insanın bir başkasıyla duygularını paylaşamazlığı yüzünden çektiği kahır sorunu üstünde Proust'tan önce ayak direr. Hem Al Leylak'da hem de daha önce yazdığı Jacoste adlı maraz öyküyle hizalanabilecek olan *Soytarının Öyküsü*'nde evlilik bağları, toplumsal töreler ya da soydaşlık engelleri yüzünden çıkmaza giren o romantik aşk uçurumu, yerini nevrastenik tutkular ve yasaklamalarla çatallaşan tıkanıklıklara bırakmıştır. Michelet de yuvanın tek evladıydı, Michelet de toplumsal ayarsızlık çekmişti ama, hemen gerisindeki Devrim'den büyük bir insan girişkisinde saf tutan kardeşleriyle bir birlik, beraberlik duygu-

su devşirebilmiş, tarih üstüne çalışmalarıyla kendini önemine ve akyazısına inandığı bir insan dünyasının parçası haline getirmeyi becermişti. France'da ise kuşku, umutsuzluk uçurumları o alabildiğine gelişmiş zekasının ince ipleri, tırapezleri altında canavarlar gibi yatıp dururken kalkıştığı ipcambazlığı tekinsizleşmektedir.

Bu arada, Dreyfus davası sırasında Zola'nın adı listeden silindiği için France, Legion d'honneur nişanının kordelasını geri yollar. Akademi oturumlarına da katılmaz, ama ömrünün son demlerinde, rica rica üstüne, döner Akademi'ye. Rusya'daki 1905 Devrimi sırasında işçi sınıfından dinleyicilere nutuklar çeker. 1914 Savaşı'nı destekler, yetmiş yaşında silah altına alınmasını ister, derken Müttefiklerin karşıdan gelen barış tekliflerini geri çevirdiğini işitince, yurtseverce davalara yüz çevirir. "Evet," der Marcel Le Goff'a, "bizim kapıcı gibi konuştum, yazdım; utanmıyor değilim ama, başka türlü de olmazdı ki!" Gene de savaşın sonuna doğru bile savaş aleyhine sesini yükseltmez. Korkmuştur: Clemenceau, eski dostu, Dreyfus işinde dava arkadaşı Caillaux'yu hapse atmıştır; Anatole France'ın da hükümete karşı ağzını açacak olursa, aynı şeyin kendi başına geleceği fısıldanmıştır kulağına. Çevresine asalaklar, kadın hayranları doluşmuş, dört bir yanı müzelik eşyalar; köktenci, solcu kimseleri kabul eder, görüşür, "Yoldaş" deyip durur onlara. Brousson, "Niye sosyalizme kaydınız?" diye soracak olmuş bir gün. "Sürükleneceğime, kaydım ya, daha iyi," diye cevap vermiş. Le Goff anlatıyor; başka bir ziyaretçiye, gelecek için ne düşündüğünü sorunca, şöyle karşılık vermiş: "Gelecek mi? Benim zavallı dostum, ne geleceğinden bahsediyorsun sen! Ne gelecek var, ne de başka bir şey. Her şey silbaştan olacak hep. İnsanoğlu kuracak edecek, yıkacak sonra kurduklarını. İnsanlar kendilerinin dışına çıkıp,

hırslarından kendilerini kurtarmadıkça, bir şeyin değişeceği yok. Daha sakin devreler gelecek, ardından daha velveleli devreler. Ama insanlar birbirlerini öldürüp duracaklar, e tabii ara da verecekler buna zaman zaman." Alabildiğine geniştir çevresi, alabildiğine naziktir, alabildiğine de domuzca davranır hepsine. Voltaire'in içinde duyduğu öfkeyi topluca üstüne yöneltebileceği tek bir hedef bulmuş olması bir baht açıklığı doğrusu. Anatole France'ın gününde ise, Dreyfus davası koşuşmasından sonra, Kilisenin bir yergici için evliya menkıbelerini ayıba bozmaktan öte üzerinde duracak bir yanı kalmamıştır. France, tuzu kuru bir zevk ehlinin, Epikürcü'nün avuntularını sağa sola öğütlemeye devam eder; ama, "Sen benim içime bir girsen," demiş bir gün Brousson'a, "bir görebilsen içimi, korkarsın." Nöbet içinde, titreyerek ellerini ellerine almış, bakmış, bakmış gözlerinin içine. Dolu doluymuş gözleri, yüzü allak bulak. "Bütün dünyada benden daha bedbaht bir kimse yok," diye içini çekmiş. "Herkes beni mesut sanıyor. Ömrümde mesut olmadım ben, bir saatçik bile mesut olmadım ömrümde."

Derken bu hiççilik, bu acı iç dökmeler, bir zamanlar kulağa tatlı, hoş gelen o saflık perdesini bozmaya, içtenliğine kuşku düşürmeye başlar. Anatole France'ın gitgide soğuduğumuz çocuksu bir yanı vardı; bu da dilin daha masum çağlarına dönebilme çabasıyla yakından ilgisiydi. Bergeret dizisinde Rabelais diliyle çağdaş siyasayı eleştirmesine, Abbé Cognard üstüne yazdığı kitaplarda da XVIII. yüzyıl vurgularıyla çağdaş kurumları alaya almasına sırt veren, hatta günlük konuşmasında sözlerini fosilleşmiş laf ebelikleriyle yağlamaya kadar varan bu arkaikleşme eğilimi içten gelme bir zaaftı. Ama kocamış çağında, yalnızlıktan, Savaştan, biricik kızının ölüm acısından kurtulmak için sığınak aradığında, çocukluk anılarına, bir zamanlar gerçekten gönül

okşayan eski tarzına, *Dostumun Kitabı* ve *Pierre Nozière* gibi kitaplarındaki üsluba döner. Ama bu sefer, Racin'e Sesleniş gibi bazı güzel parçaları, Renan'ın da dediğince, XVIII. yüzyıldan beri değerini değil, itibarını yitirdiğini son yıllarında öne sürdüğü geleneksel Fransızca vadisindeki denemelerini saymazsak, *Küçük Peter, Hayatın Baharı* gibi kitaplarının bütünü, özenti ve soğukneva şeylerdir. Nasıl da ele aldığı konuların üzücü, dişe dokunur sert yanlarını yumuşatır, mayıştırır! XIX. yüzyılın güneşi altında olgunlaşmış o güleryüzlü sanat canlılığı, XX. yüzyılın başlarında ortalığa çöken toz ve kül tadını dağıtamaz. France'ı masasının üstüne eğilmiş, o sevimli, alaycı kara gözleri, İkinci İmparatorluk modası sivri sakalıyla sunan Zorn'un gravüründen France'ın kendisinin de tiksindiği ve haklı olarak "Sulanmış bir Camambert peynirine döndürmüş beni" diye kötülediği Van Dongen'in yağlı boya resmine dek bir dünya değişmiştir.

Sonunda, ömrü boyu el üstünde tutulan, pohpohlanan France genç kuşakların hışmına da uğrayacaktır. France'ın hâlâ bir dereceye kadar bel bağladığı o görüngülerin tekrarı ve nesnelerin göreceliği kavramı, sembolistlerin ve artçılarının elinde Anatole France'ın bile kavrayamadığı bir noktaya sürüklenmiş, buna karşılık, France'ın siyasayla ilgilenmesi, toplumsal buluncunun yalpalayışı gibi özellikler gençler için anlam taşımaz olmuştur. Sembolistler toplumsal yalıtlanma ve yabanlaşmayı toplum karşısında hayal kırıklığına uğrama hayalini bile kaldırmayan bir aşırılığa vardırmışlardır. France ölünce, Akademi'deki yerine geçen gözde sembolistlerden biri, Akademi'ye giriş törenini France'ı kötülemek için ganimet bilmiştir. Aşırı sembolistler, dadaistler ve daha başka neo-romantik genç yazarlar da cenaze günü, fırsat bu fırsat diye, *Mevta* adlı zehir zakkum bir manifesto yayınladılar. Pierre Drieu de la Rochelle "Bu Tanrısız, bu dokunaklı sevgiden

habersiz, bu dayanılmaz umutsuzluktan, bu görkemli öfkeden, bu belirgin yenilgilerden, bu temelli yengilerden yoksun adam" diye veriştirdi. "Bu şüpheci, bu sevimli şüpheci beni açmıyor," diye girişti Joseph Delteil. "Ben heyecanlarla heyheylenmişim. Beni kızıştıran şey, iyimserlik, inanç, taşkınlık, coşkunluk." France'ı korkaklıkla, eyyamcılıkla, gelenekçilikle, yurtseverlikle, gerçekçilikle, Devrim'e hıyanet etmekle suçladılar.

Göreceliğin son katına varıp, otomatik yazıya ve tımarhanelerde delilerin elinden çıkma belgelere aklını takan, sorumsuzluğu bir ödev, ahlak keşmekeşini bir ahlak kuralı halıne getiren bu gençler, bireyin toplumla ilişkisi konusunda bir çemberi bütünlediler, belki de Michelet'nin bu çembere katıldığı noktanın gerilerine bile düştüler; gördüler ki zoruna atacakları bir sonraki adım, onları götürebileceği kadar ileri götürmüş oldukları göreceli̇k öğretisinin dışına atacak, yeni bir inanç, yeni bir yasa, belirli ilkeler ve bir eylem planıyla işe başlama zorunluğuna itecektir. Dadaistlerin sembolist prototipleri arasında yer alan Rimbaud, Komün'de döğüşmüştür; Lautreamont'un da Ikinci Imparatorluğa karşı ayaklanmalar sırasında Napoléon polisi tarafından öldürüldüğü söylenir. André Breton'un *Ikinci Sürrealist Manifestosu*'nda bir de bakarız Rimbaud ve Lautréamont'un adı Marx ile Lenin'in adlarının yanı sıra boy göstermiş. Dadaizmden bir adım daha ötesi komünizmdir ve hiç değilse bir iki eski dadaist bugün Komünist Partisi'nin sıkısına uyacak kadar bu işte ciddi olduklarını göstermişlerdir.

Ama Burjuva Devrimi geleneğini Anatole France'ta çöküntüsüne dek inceledikten sonra, daha gerilere gidip sosyalizmin tam ters yöndeki gelişimini izlememiz gerekli.

İKİNCİ BÖLÜM

1

SOSYALİZMİN KAYNAKLARI: BABEUF'ÜN SAVUNMASI

Robespierre'in düşüşünü kovalayan Direktuvar yönetimindeki rahatlama yıllarının huzurunu kaçıran biri varsa, o da (takma adıyla) Gracchus Babeuf'tür.

Direktuvar ile Fransız Devrimi, Bonaparte egemenliğine elveren bir gericilik dönemine girmiştir. Mutlakiyetin derebeysel kalıplarını kırıp geçerek, soyluyla ruhbanın malını mülkünü elinden alıp toplum karşısına bir kurtuluş hareketi niteliğiyle çıkan büyük burjuva ayaklanması, sonunda serveti halkın oransal olarak dar bir bölümünün kucağına yığmış, böylece yeni sınıf çatışmalarına kapı açmıştır. Terör'e karşı uyanan tepkinin hızıyla Devrim ülkülerinin alabora edilmesine göz yumulmuştur. Direktuvar'ın beş politikacısı ve onlarla elbirliği eden tüccarlarla bankerler el konmuş gayrimenkuller üstüne fırıldaklar çevirmekte, ordu iaşesinden vurgun vurmakta, ha babam para basmakta ve durmadan düşen Louis altını üstüne borsa dalaverelerı döndürmekteydiler. Bu arada, 1795-96 kışında, Paris'in işçi halkı sokaklarda açlıktan, soğuktan kırılmaktaydı.

Babeuf'ün babası, Luthercilerle anlaşma olanaklarını görüşmek üzere Calvinciler tarafından Avusturya'ya gönderilip sonradan orada yerleşerek Maria Theresa'nın ordusunda binbaşılık ve

sarayında çocuklarına eğitmenlik etmiş bir Protestandı. Adam Fransa'ya dönünce sersefil kalmış, Babeuf de bu yüzden okuyup yazmayı sokaklardan topladığı gazetelerden binbir güçlükle öğrenebilmişti. Babası oğluna Latince ve metamatik de belletmişti. Ölüm döşeğinde oğluna Plutarch'ın tarihini vermiş ve ömründe Caius Graccus gibi bir adam olmak istediğini söylemişti. Babeuf'e ölünceye dek halka hizmet edeceğine kılıcına el bastırıp and içirmişti.

Bu, 1780'de olmuştu. Devrim patlak verdiğinde Babeuf yirmi dokuz yaşındaydı. Bastille'in zaptında, o da oradaydı. Somme'da Roye adlı bir kasabacıkta derebeyi haklarını kollayan bir noterin yanında yazıcılık etmişti bir ara, artık derebeyi arşivlerini ateşe vermektedir. Ondan böyle, gazeteci olarak, memur olarak Devrim hareketine öyle bir ateşle katılır ki, başı bir türlü beladan kurtulmaz. Somme meyhanecilerini Kurucu Meclis'in kaldırdığı eski şarap vergisini ödemeyin diye ayaklandırır, el konmuş malikaneleri haraç mezat satar, köylülerin orta malı topraklarını yoksul köylülere dağıtır. Babeuf, içinde bulunduğu eyalet çevresine göre fazla hızlıdır. Toprak sahipleri, yöresel makamlar habire onu yakalayıp hapsederler. Paris'te o ara yoksulluk korkunçtur; Babeuf, resmi makamların, besin darlığını kötüye kullanmak için kıtlığa bile bile yol açtıkları kanısına varır, bir soruşturma komisyonu atanmasını sağlar. Derken hükümet, komisyonu dağıtır; Babeuf de eyaletlerdeki memurluğu sırasında görevini kötüye kullandı diye aslı astarı olmayan suçlamalarla kovuşturmaya uğrar.

Termidor'dan sonra, Devrim'in ilk temelleri üzerinde ayak direyen unsurları etrafına toplar. *Halkın Kürsüsü* adlı gazetesinde, genel oy hakkını kaldırıp, seçmen olabilmek için servet kayıtları koyan yeni 1795 Anayasası'nı kötüler. Sade siyasal değil, ekonomik eşitlik ister. Aç yurttaşları boğan o korkunç, sözüm

ona birlik-beraberlik yerine, iç savaşa çoktan razı olduğunu ilan eder. Ama, soylularla kilisenin malına mülküne el koyan zümreler, mülkiyet ilkesinin özüne sadık kalırlar. *Halkın Kürsüsü* kapatılır, Babeuf'le arkadaşları hapsi boylar.

Babeuf hapisteyken, yedi yaşındaki kızı açlıktan ölür. Ömründe yoksul kalmayı bilmiştir Babeuf. Onu sevenler halk arasındadır sade. Yüklendiği resmi görevlerden derlediği nimet değil, beladır. Hapisten çıkar çıkmaz ilk işi, Direktuvar politikasına cephe alan ve "Eşitler Derneği" diye tanınan bir siyasal kulüp kurmak olur. Kaleme aldıkları, ama o sırada yayımlanmayan *Eşitlerin Manifestosu*'nda, kişisel toprak mülkiyetinin kaldırılmasını isterler; "Toprak kimsenin malı olamaz"... "Duyduk duymadık diyen kalmasın, biz, koskoca çoğunluğun ufacık bir azınlığın çıkarına çalışıp didinmesine, ter dökmesine katlanamayız artık. Sayısı milyonu bile bulmayan birtakım insanlar yirmi milyonu aşkın cinsdaşının hakkı olan şeyleri elinden alacak da susacak mıyız biz yani! Yeter artık!... Ne düzendir bu, ne biçim dalaveredir? Zaman zaman bazı dahiler, bilgeler bunun sözünü ettiler ama, alçak sesle, titrek sesle. İçlerinden bir yürekli çıkıp da gerçeği olduğu gibi dökemedi ortaya... Fransız Halkı! Gözlerini ve gönlünü mutluluğun bolluğuna yönelt ve bizimle birlikte Eşitler Cumhuriyetini tanı ve kur!"

Eşitler Derneği de kapatıldı; Bonaparte kendi bastı kulübü. Ama yeraltına göçme zorunda bırakılınca, bu sefer de bir ayaklanma tertibine giriştiler; yeni bir yönetim, Direktuvar kurmayı önerdiler. "Büyük bir milli mal-mülk" birliğine elveren bir anayasa hazırladılar, planlı bir toplumun yapısını dar bir ölçüde de olsa, kağıda döktüler. Kentlerde nüfus yoğunluğu azaltılacak, halk köylere dağıtılacaktı. Devlet yeni doğmuş bebenin "üstüne gidecek", yeryüzündeki ilk anlarından başlayarak gözetecek

onu, ana bakımını, ana sütünü güven altına alacak, sonra da alıp *maison nationale*'e (millet evine) götürecek, orda çocuk gerçek bir yurttaşa yakışır bilgi ve erdemler edinecekti. Böylece herkes için eşit öğretim olanağı sağlanıyordu. Gücü kuvveti yerinde olan herkes çalışacak, ağır ya da tatsız işleri bütün yurttaşlar nöbetleşe göreceklerdi. Yaşam gereçleri hükümetçe sağlanacak, millet sofralarında yenip içilecekti. hükümet bütün dış ticareti denetleyecek, basılan ne varsa, hepsini elden geçirecekti.

Bu arada kağıt paranın değeri düşe düşe sıfırı buldu nerdeyse. Direktuvar, durumu kurtarmak için geçer akçeyi arazi bonolarına çevirdi, onlar da piyasaya sürüldükleri gün yüzde seksen iki iskontaya bindi; kamu, hükümetin iflas ettiğine iyiden iyiye inanırıştı artık. Sadece Paris'te yardıma muhtaç beş yüz bin kişi vardı. Babeuf'çüler başkenti tarihsel önem taşıyan bir manifestoyla yaftaladılar; diyorlardı ki: "Doğa her insana tüm nimetlerden yararlanmada eşit hak bağışlamıştır; toplumun amacı bu hakkı savunmaktır; Doğa her insana çalışma zorunu koşmuştur; suçlu durumuna düşmeden kimse bu zordan kurtulamaz; 'doğru dürüst toplumda' ne yoksul ne de zengin olacaktır. Devrim'in ereği her çeşit eşitsizliği kaldırmak, herkesin genliğini, refahını, sağlamaktır; öyleyse Devrim 'daha sona ermemiştir;' 1793 Anayasası'nı silkip atanlar halkın canına kastetmişlerdir."

Kahvelerde Eşitler Derneği'nden bir üyenin bestelediği bir türkü bir ağızdan okunur; "Soğuk bir yandan, açlık bir yandan –Bütün hakları haklanmış halkın– Yazık, o ballar dolusu kovan –Yabanlara talan m'olacaktın– Türedi bu, kılını kıpratmadan –Bal tutmuş, yalıyor parmağın– Hasta çorbasız, emekçi işsiz –Kök sökerken bu zavallı millet– Başta beyinsiz bir çifte Meclis –Nazır diye beş de musibet– Askerler gözde, halkçılar hapis –*Yaşasın bre böyle Cumhuriyet!*"

Babeuf'ün "isyancı komitesi"nden ordu ile polis içinde çalışan ajanlar öyle etkin olmaya başladılar ki, hükümet bu birlikleri Paris'in dışına yollamaya kalkınca, ayak dirediler, bu yüzden de yeni bir hükümet buyruğuyla dağıtıldılar. Mayıs'ın (1796) başlarında, tasarlanan ayaklanmanın arifesinde, Eşitleri bir hain kuş ihbarladı, önderler derdest edildi, kodese atıldı. Babeuf'ün yoldaşları gönlünü onlardan yana koymuş bir polis bölüğünü elde etmeye davrandıkları sırada, tehlikeyi sezen hükümetin yolladığı yeni bir muhafız taburu bölüğün önünü kesti, kırıldılar.

Babeuf ibret-i alem' için Vendôm'a bir kafes içinde götürüldü, oysa bir Fransız yurttaşı daha az önce Avusturya'da aynı kötü muameleye uğradı diye Paris hop oturup hop kalkmıştı.

Babeuf'ün altı duruşma boyunca süren ve yazılısı üç yüz yaprağa dolup taşan savunması insana dokunan, içine, usuna oturan bir belgedir. Babeuf ölümle yüz yüze olduğunu biliyordu; biliyordu Devrim'in çıkmaza girdiğini. Fransızlar Bastille'in zaptından bu yana yedi yıldır süren doğum sancılarından yılmışlardı. Yüreklerinden artık koparıp sökecekleri heyecanın tümü o ilk yazda Bonaparte'ın başına geçeceği orduya yönelmişti. Terör'den bu yana zordan, zorbalıktan bıkmışlardı. Babeuf, Jakoben'lerin arda kalanlarıyla birlik kurmuştu, halksa onlardan gına getirmişti; Giyotinle bağdaşmasız ve kesinkes düşünceler, kafalarında aynı kapıyı çalar olmuştu; günlerini gün etmeye fırsat buldukları için yeniden hoşnuttular; bir havailik sardı cümleyi. Daha o zamandan burjuvaziye özgü o mal mülk içgüdüsü, bütün dürtülerin üstüne çıkmaya başlamış, öbür güdüleri, ülküleri alt eder olmuştu. Paraya pula bir yerden kanca atanlar, attıkları kancaya olanca güçleriyle asılıyorlar, malların yeniden paylaşılması sözü yüreklerini ağızlarına getiriyordu. Yoksullar da

döğüşmeye gönüllü değildi artık. Babeuf bütün bunları biliyordu ve savunmasında sosyalizmin çok daha sonraki aşamalarını muştulayan bir gerçekçilik, bir ağırbaşlılık vardı. Bu artık Devrim'in o şatafatlı, taşkın ve şaşalatıcı dili değildi. Genel olarak halkın "gün bugün" dediği bir sırada, Babeuf, hem geriye hem ileriye bakıyor; içinde yaşadığı toplumun, hâlâ Devrim'in ağzını kullanmasına, özgürcülükten, eşitlikten, kardeşlikten dem vurmasına rağmen, tümüyle yeni bir varlıklı sınıfın kucağına düştüğü bir dönemde, büyük bir yüreklilik ve seziyle bu çapraşık durumu çözümleyebiliyordu. Savunması, Aydınlanma'nın gerçekleşmemiş düşünlerinin bir özeti ve ergeç gerçekleştirilmeleri zorunluğunun saptanmasıydı. Bu savunmada Sokrates'in savunmasıyla kıyaslandığında insanın yüzünü kara çıkarmayacak görkemde yerler, parçalar vardı.

Bu davadaki gerçek sorun, diyordu Babeuf, hükümete karşı bir tertibe girişilmiş oluşundan çok, egemen sınıf için yıkıcı olan bazı belirli düşünlerin yayılması sorunudur. Direktuvar yönetimi altında halk egemenliğine aldırılmadığını, seçme ve seçilme hakkının belirli zümrelerin tekeline verildiğini gördüm diyordu. İmtiyazların hortlatıldığını da görmüştü. Halkın basın ve toplanma özgürlüğünden, dilekçe sunmak, silah taşımak hakkından yoksun bırakıldığını da görmüştü. Yurttaşlardan yasaları onaylama hakkının bile alınıp ikinci bir meclise verildiğini görmüştü. Yürütme erkinin halkın elinden alındığını, halk denetlemesinden ırak kılındığını da görmüştü. Sosyal yardım ve eğitimin unutulup bir yana atıldığını da görmüştü. Sonunda da halkın candan desteğiyle, beş milyona yakın oyuyla onaylanan 1793 Anayasası'nın yerine bir milyon, o da şüpheli oyla kaytarılan ve halkça tutulmayan bir anayasanın geçirildiğini de görmüştü. Şu halde hükümete karşı tertibe giriştiği savı doğru olsa bile (ki

doğruydu, ama yargılama sırasında yalanlamıştı) yolsuz, yasasız bir otoriteye, karşı girişmişti bu işe. Devrimlerin ana nedeni, toplum yaylarının dayanabileceği son noktaya geldiği halde, daha da burulmak istenmesidir. Halk baskıya karşı baş kaldıracaktır; haklıdır baş kaldırmakta, çünkü toplumun amacı büyük çoğunluğun mutluluğunu sağlamaktır. Halk hâlâ belinin bükük durduğuna akıl erdirmişse, baştakiler ne söylerse söylesin, Devrim sona ermemiştir. Ya da sona ermişse, bunun vebali gene baştakilerin boynunadır.

Avrupa'da mutluluk yeni bir düşün. Ama biliyoruz artık, mutsuz, yeryüzünün gerçekten en önemli kuvveti; mutsuzlar kendilerini boşlayan yönetimlerin gerçek efendileri olarak konuşma hakkına sahip. Biliyoruz artık, her insan her türlü nimetten yararlanmada eşit hak sahibi: Ve toplumun asıl amacı bu hakkı savunmak ve topluca yararlanılan nimetleri çoğaltmaktır. Bu arada iş de, yararlanmada olduğu gibi, herkesçe paylaşılmalıdır. Doğa hepimizin çalışmasını buyurmuştur; bu ödeve yan çizmek suçtur: Başkalarının zararına sanayinin ya da yeryüzünün ürünlerini kendi önüne çekmek suçtur. Gerçekten sağlam bir toplumda ne zengin olur ne yoksul. Böyle bir toplumda bizdeki gibi bir mülkiyete yer yoktur. Bizim veraset ve elden alınmazlıkla ilgili yasalarımız insan öldürücü kurumlardır. Toprağın bireyler tekelinde tutuluşu ve toprak ürünlerinden bu bireylerin ihtiyaçlarının çok ötesinde büyük büyük paylar koparmaları düpedüz hırsızlıktır ve bütün hukuk kurumlarımız, sıradan iş muameleleri filan barbarca yasaların izin verdiği bitip tükenmez bir eşkıya çapuludur.

Ama siz, benim düşünlerimin toplumu yeniden barbarlığın kucağına atacağını söylüyorsunuz, diye devam ediyor. Yüzyılımızın büyük feylesofları hiç de sizin gibi düşünmüyorlardı; ben

onların öğrencisiyim, tilmiziyim işte. Iyisi mi siz, mutlakiyet yönetimini niye bizim şimdiki cumhuriyet yönetiminden daha az engizisyon canlısıymış diye sıygaya çekin; benim Mably'nin, Helvetius'un, Diderot'nun, Jean Jacques'ın muzır kitaplarını ele geçirmemi önlemedi diye krallığı sıkılayın. Siz günümüzün insan-severleri bilin ki, ben o eski insan-severlerin ağusundan tatmamış olaydım, şimdi sizin ahlak ilkelerinizi paylaşacak; bu dünyanın güçlü azınlığı için atılan palavralara kulak verecek, belki de çilekeş yığınlara daha da amansız davranılmasını öğütleyecektim. Farkında mısınız? Bana karşı hazırladığınız suçlamada Rousseau'nun 1758'de yazdığı bir fasıl da yer alıyor; yazılarımın birinde anmıştım ben bu sözleri. Rousseau bu fasılda, "Başkaları açlıktan ölüşürken, tıkınmaktan, ziftlenmekten utanmayan iğrenç insanlar"dan söz ediyor. Bu açıklamayı yapmaktan kaçınmıyorum, çünkü bu yeni tertipçinin başını belaya sokarım diye kaygılanmama yer yok; sizin deyiminizle bu "muzır unsur" mahkemenizin yargı yetkisi dışında. Hele o halkın göz bebeği, duygulu, insan canlısı Mably daha beter, daha gözü kara bir kumkumacı değil mi? "Fenalıklarınızın zincirini kovalarsanız," demişti, "göreceksiniz, zincirin son halkası servet eşitsizliğine kancalı." Içine yerleştirildiği kutudan bir daha çıkarılmamış olduğu halde, üstüne bunca yaygara kopardığınız *Eşitler Manifestosu,* Mably'den, Rousseau'dan öte bir şey söylemiyor ki. Ve Diderot, "Kral asasından, rahip bastonuna kadar insanlığa hükmeden şey, kişisel çıkardır; kişisel çıkar mülkiyete dayanmaktadır; mülkiyetin köküne balta indirilmedikçe, feylosofların en iyi yönetim biçimi hangisidir diye tartışmaları lafazanlıktan başka bir şey değildir," demişti. Aynı Diderot, imparatorluklarda görülen düzen eksikliğinin, bir günü bir güne uymazlığın tüm malların kamuya mal edilmesiyle giderilebileceği düşüncesini ileri sürer;

aynı Diderot her yurttaşın topluluktan gereksindiği kadarını alıp, topluluğa verebileceği kadarını vermesini ve mülkiyet denen o murdar ilkeyi diriltmeye kalkışanların insanlık düşmanı ve tehlikeli bir çılgın diye kapalı bir yere tıkılmasını önerir! Yurttaşlar, oysa siz eşitliği kurmaya çalıştığım için bana "tehlikeli bir çılgın" deyip çıktınız!

Peki öyleyse, şimdi Direktuvar yönetiminde ve Meclis'inde yer alan Tallien ile Armand de la Meuse'ü niye karşınıza çekip yargılamıyorsunuz? Tallien, daha birkaç yıl önce, *Sans-Culottes'ların Dostu* gazetesini yayımlarken, "Servetteki eşitsizlik azaltılır azaltılmaz, keşmekeşin de sona ereceğini," söylemiyor muydu? Armand de la Meuse ise, Konvansiyon kürsüsünden, "Her namuslu yurttaş, gerçek eşitlik kurulmadıkça siyasal eşitliğin kötü bir aldatmacadan ileri geçmeyeceğini açıkça söylemekten çekinmeyecektir," dememiş miydi? "Devrim kurumlarının en amansız yanılgısının mülkiyet haklarını kayıtlamakta ve halkın açgözlü zenginlerin fırıldaklarına kurban gitmesini önlemede gösterdiği savsaklıktır," diye kükrememiş miydi?

İsa, komşumuzu sevmemizi ve kendimize nasıl davranılmasını istiyorsak, başkalarına da öyle davranmamızı öğütlemişti; ama İsa'nın da eşitlik kuralını yaymaya çalıştığı için fesatçı diye kovalandığını iyi biliyorum.

İşlerin nasıl yürüdüğünü vaktiyle görmemiş de olsaydım, gerçek, kafama dank edecekti. Yazılarım yüzünden hapse atıldığımda, karımla üç çocuğumu geride kimsesiz bırakmıştım; hem de o korkunç kıtlık sırasında. Ekmek vesikası altmış grama indirildiğinde yedi yaşındaki kızım açlıktan öldü; öbürleri de öyle zayıfladılar ki, cezaevinden çıktığımda tanıyamadım onları. Bizler açlıktan avurtları çökmüş, gözleri kafaya kaçmış, ayakta sendeleyen Parisli binlerce aileden biriydik.

Onlar için daha iyi bir düzen kurulmasını istediysem, bu düzeni zorla kurmak aklımdan geçmedi. Bütün istediğim, halkın aydınlatılması, her şeye güçlü olduklarını ve haklarının dokunulmazlığını anlamalarıydı. Haklarını istemeleri gerektiğini halka anlatmayı ödev sayıyordum kendime; ama halkın rızası olmadan girişilebilecek işlerde ben yokum.

Ama Mably'nin, Diderot'nun, Rousseau'nun, Helvétius'un hakkından gelemediği bir davada ben kimim ki başarı kazanabileyim! Bir kere bu ustaların sadece çırağıyım ben, hem sonra cumhuriyet, krallıktan çok daha hoşgörüsüz bir yönetim.

Babeuf yargıçlara Vendémiaire tertibine girişen Kralcıların affedilip koyverildiklerini, düzmece kral partisinin, beş yerine bir direktör (yönetmen) getirilirse başa, yeni Direktuvar Anayasası'nı benimseyeceklerini açıktan açığa, sağda solda söylediklerini hatırlattı. "Eşitler Derneği, Midi'de Cumhuriyetçilere karşı girişilen kırıma benzer bir tertibin kendilerine karşı da hazırlanmakta olduğuna inanmıştır; boş bir kuruntu değildir bu, elde kanıtlar vardır," diyen Babeuf, gerici güçlerin Cumhuriyetçilere karşı giriştikleri zulüm seferini öyle canlı bir şekilde anlatmaya koyuldu ki, yargıçlar konuşmasını yarıda kesip, duruşmayı ertesi güne bırakmak zorunda kaldılar.

Babeuf, savunmasının sonunda, ölüm cezasını yemekten ne şaşkınlığa ne de korkuya düşeceğini söyledi. Devrim çabası içinde hapse, kanlı ölümlere çoktan alıştığını belirtti. "Ama," dedi, "benim ve arkadaşlarımın çocuklarıyla karılarının başımıza gelenlerden dolayı utanç duymayışı, bizi desteklemek için yargı evine gelişleri en büyük avuntu bizler için."

"Ama, ah, çocuklarım," diye sonuçladı, "bu sıraların yukarısındaki yerimden –sesim ancak burdan erişebiliyor size, çünkü yasaları çiğneyerek sizinle görüşmeme bile izin vermediler– tek

ama büyük bir üzüntüm var, size dile getirecek: Her nimetin başı olan özgürlüğü size miras bırakmak isterdim, oysa kölelik olacak görüp göreceğiniz; oysa her türlü kötülüğe yem bırakıyorum sizi geride. Size verecek bir şeyim yok. Size uygar erdemlerimi, tiranlığa karşı duyduğum derin nefreti, özgürlük, eşitlik davasına candan bağlılığımı, halk için beslediğim gönülden sevgiyi bile bırakamayacağım. Armağanın bu kadar öldürücüsünü vermeye razı olmuyor gönlüm. Çaresiz üstünüze yığılacak olan krallık ezintisi altında, bıraksam da ne işinize yarayacak o erdemler? Kölelikmiş görüp göreceğiniz; son anlarımda işte bu kaygı kemirecek ruhumu. Bu durumda zincirlerinizi nasıl sabırla taşıyabileceğiniz üstüne öğüt vermem gerekirdi size, ama ona da dilim varmıyor."

Uzun çekişmeden sonra, oylama Babeuf'ün aleyhine döndü. Ogullarından biri şamdandan yapılmış bir hançeri hırsızlama Babeuf'ün eline ulaştırdı. Yargının açıklanması üzerine, Babeuf Romalılar'ın biçimince kendini hançerledi, korkunç bir yaraydı yarası, gene de ölmedi. Ertesi günü (Mayıs'ın 27'si, 1797'de) giyotine götürüldü, yoldaşlarından otuzu idam edildi ardından, bir çogu da ya kürek, ya da sürgün cezası giydi.

Ölmeden önce, Babeuf karısıyla çocuklarını emanet ettiği bir arkadaşına gönderdiği mektupta şöyle diyordu: "Inanıyorum, ilerde bir gün bizim insanoğlu için önerdiğimiz mutluluğu sağlama çarelerini arayan kimseler çıkacak."

Savunmasının bütünü bir yüzyıl saklı kaldı. Gazeteler ancak birkaç parçasını yayınlamışlardı; tekmili ta 1884'de basıldı. Anısı bile yıllar yılı tukaka edildi, umacıya çıkarıldı adı.

2

SOSYALİZMİN KAYNAKLARI: SAINT-SIMON'UN HİYERARŞİSİ

Babeuf, büyük Fransız Devrimi ilkelerini mantıksal sonuçlarına vardırma yolunda son bir çaba, bir can havli sayılsa yeridir. Babeuf'le aşağı yukarı aynı zamanda doğmuş olmalarına rağmen, bir sonraki yüzyılın ilk yıllarında sivrilen eşitlikçiler ve kolektivistler bambaşka bir dünyanın insanlarıdırlar.

Kont Saint-Simon bunların baş örneğidir. XIV. Louis'nin sarayında vakanüvislik etmiş o ünlü dükün ailesinin körpece bir dalındandır; kontluk unvanını tepmiş ve atası gibi düklerin üstün önemine inancını yitirmişse de, öte yandan, mal sahibi sınıfların, özellikle Saint-Simon ailesinin önemine nedense inanmıştı. On yedi yaşında, oda uşağına her sabah kendisini, "Kalkın, *monsieur le Comte!* Unutmayın, önemli işler bekliyor sizi!" diye seslenerek uyandırmasını emretmişti; ve Terör sırasında cezaevinde yatarken, atası Charlemagne'ın karşısında belirip, hem büyük bir yiğit, hem de büyük bir feylesof yetiştirmenin sade Saint-Simon ailesine vergi olduğunu bildirdiğini anlatırdı; Charlemagne'ın savaş alanındaki başarılarını Saint-Simon düşünsel alanda yenileyecekti.

Saint-Simon, Devrim'e uzak durdu. Eski düzenin yıkılmaya mahkum olduğuna inanıyordu; daha önce sömürgelerin safında

dövüşmek üzre Amerika'ya gitmiş olmasına rağmen, Devrim, onca, çok yıkıcı bir süreçle oluşmuştu, bu yüzden harekete edimli olarak katılmaya gönlü razı olmamıştı. El konulan malikaneler üstüne dönen fırıldaklara karışmış, epeyce de para yapmışsa da, bu paranın yüklücesini bir ortağına kaptırmıştı. Derken atası Charlemagne'ın tutacağı yolu göstermesi üzerine, büyük bir düşünür olabilmek için, yiğitçe bir saflıkla düzenli çalışmaya koyulur.

İlkin Politeknik Okulu'nun karşısında bir ev tutar, fizik, matematik okur, sonra Tıp Fakültesi'nin yanında bir eve taşınır, tıp okur. Bir ara kendini hovardalığa verir; dediğine göre, sırf ahlak kaygısıyla, görüp öğrenmek için. Bir salonum olsun diye evlenir, sonra karısını boşar. Madam de Stael'e tanıtır kendini; Madam kadınların, Saint-Simon da erkeklerin en parlağı olduğuna göre daha da parlak bir çocuk ortaya çıkarabilmek için işbirliği etmelerini teklif eder ona. Madam de Stael güler geçer ama. Saint-Simon zihnini açmak için Almanya'ya, İngiltere'ye uzanırsa da, aradığını bulamaz bu ülkelerde.

Saint-Simon'un hayat öyküsünü okurken, bu adamın aklından biraz zoru varmış diyeceğimiz gelir ama, bakarız ki, aynı devrin bütün sosyal idealistleri böyle sağı solu belli olmayan, heyheyli kimseler. XIX. yüzyılın ilk yılları epeyce karışık bir dönem, gene de yalınkat düşünlere hâlâ cevaz verilmekte. Fransız Devrimi'ne temel olan XVIII. yüzyıl usçu felsefesi hâlâ birçoklarının düşünüsüne dayanak olmaktaydı. (Saint-Simon'un öğretimine D'Alembert göz kulak olmuştu.) Ama bütün sorunlara çare bulacağı sanılan usçu felsefe, toplumu despotluktan ve yoksulluktan kurtaramamıştı. Kilisenin yetkesi eski sosyal düzenin tutarlığı da yitmiştir; ne de mesela Ansiklopediciler (Saint-Simon'un tasarılarından biri de XIX. yüzyıl için bir ansiklopedi

hazırlamaktı) gibi az çok yetkeli sayılan bir düşün organı vardır ortada. İnsanlığın nasibini baştan aşağı düzelteceği beklenen makinesel buluşlar, görüldü ki, bir sürü insanı perişan ediyor; ama ticaret ve imalatın baskısı daha o ezici kerteye de varmış değil ki, insanseverlikle felsefe gözden düşüp çelimsiz, aylak kişilerin gönül eğlencesi sayılarak bir yana atılabilsin. Bu yüzden de geçmişin düzeninden yoksun kalmış, öte yandan ilerinin toplumunu da sezemeyen Fransızlar diledikleri düzeni önermede, gelecek için zihinlerinde beliren rastgele umutları öne sürmede hür sayıyorlardı kendilerini.

Kimisi daha değişik, daha romantik bir Katolik düzenine dönmeyi denedi. Ama bu bakımdan Saint-Simon'un hakkını yemeyelim. Charlemagne'ın soyundan olmasına ve Orta Çağ'a beslediği hayranlığa rağmen, Devrim sonrası dünyasını olduğu gibi kabul edip, bu dünyayı daha anlaşılır hale getirebilecek, sistemleşmeye elverebilecek ilkeler bulmak için ters akımların içine dalmaktan ve bu bakımdan aydınca bir yüreklilik göstermekten geri kalmadı. Bu her telden çalan, bu muazzam özenti, bu çevrilmedik taş bırakmak istemeyen meraklı, bu yeni Fransa'da karaya oturup da yeni insanlığın topuna karşı soyluca bir sorumluluk yüklenmeye and içmiş eski rejim kontu, *Bir Cenevolanın Mektupları* adlı kitabıyla, 1802'de yayımlamaya başladığı dizilerce yazıyla –çağının meslekten düşünürleri tarafından bile anlaşılmayan– bazı temel öğeleri ve geleceğin toplumuna ışık tutan eğilimleri kavramış ve üstlerine parmağını basmıştır.

Saint-Simon'a göre XVIII. yüzyıl temelli bir yanılgıya düşmüştür; bir yandan insanoğlunun sınırsız bir istem özgürlüğüyle donanmış olduğunu, bir yandan da fizik dünya olaylarının değişmez yasalarla düzenlendiğini varsayarak, insanı doğadan koparmıştır. Çünkü insan toplumunun da yasaları vardır; top-

lumsal gelişme bilimi diye bir şey vardır; insan tarihini inceleyerek bu bilimin üstesinden gelebiliriz.

Saint-Simon, tarih üzerine giriştiği incelemelerden, toplumların sıralaşmalı denge ve bozulma devreleri geçirdiği sonucuna vardı. Onca, Orta Çağ bir denge; Reformasyon ile Rönesans ise bir bozulma devresiydi. Toplum artık yeni bir denge devresinin pekiştirilmesine hazırdı. Bütün dünya bilimlice örgütlendirilmeliydi; bu da, belli bir sanayi sorunuydu; XVIII. yüzyılın sandığı gibi metafizik bir sorun değil tabii. Devrim'in eski usul politikası sosyal gerçeklere uymuyordu; ne de Napoléon'un askeri diktatörlüğü, toplumun ihtiyaçlarını karşılıyordu. Napoléon, toplumun ereği durmadan savaş, durmadan fetih sanmıştı, oysa ana erek üretim ve tüketimdi. Toplumsal sorunların halli, çatışan çıkarların ayarlanmasına bakar; öyleyse politikanın esas işi çalışmayı ve çalışmanın koşullarını denetlemektir. Liberaller birey özgürlüğü üstünde ayak diremekle yanılgıya düşmüşlerdir; toplum içinde parçalar bütüne bağımlı olmalıdır.

Demek ki, liberalleri atacaksın bir yana; politikadan askerleri uzak tutacaksın; ve dünyayı bilginlerin, sanayi babalarının, sanatçıların eline bırakacaksın. Çünkü, yeni toplum Babeuf'ünkü gibi eşitlik üstüne değil, bir meziyet aşaması sırasına göre örgütlenecektir. Saint-Simon insanlığı üç sınıfa ayırıyordu: *Bilgeler, varlıklılar, varlıksızlar*. *Bilgeler* "ruhsal erk"i yürütecekler ve "Newton Meclisi" denen en üst organa üyelik edeceklerdir. Bu meclise Newton adının verilişi de şundan: Saint-Simon bir düşgörüde, Tanrının insanlığa buyruklarını iletmek üzere Papa'yı değil Newton'u seçip yanına aldığını görmüş. Bu meclis, Saint-Simon'un tarifnamesine göre, üç matematikçi, üç fizikçi, üç kimyacı, üç *edebiyatçı*, üç fizyolog, üç ressam, üç musikiciden kurulacak; insanlığın genel gelişmesi için yeni buluşlar ve yeni

sanat eserleri ortaya koymakla, özellikle toplumsal kuruluşların davranışlarına uygulanabilecek ve insanların birbiriyle denge içinde yaşamasını sağlayacak yeni bir çekim yasası bulmakla görevlendirileceklerdi. (Nitekim XVIII. yüzyıl komünist feylosoflarından Morellet, *Doğa'nın Temel Yasası* adlı kitabında, özsevi yasasının ahlak alanında, yerçekimi yasasının fizik alanında tuttuğu yere eş bir yer tutacağını öne sürmüştü.) Newton Meclisi üyelerinin aylıkları genel ödentilerle, aidatla karşılanacaktı; insan yazgısının dahiler tarafından denetlenmesi herkesin işine geleceğine göre, yük de eşit olarak paylaşılmalıydı; ödentiler bütün milletlerden toplanacaktı, milletlerarası savaşların önlenmesi bütün milletlerin yararınaydı çünkü.

Buna karşılık hali vakti yerinde ve devlet için ücretsiz çalışabilecek olanlar hükümet işlerini omuzlarına alacaklardı. Varlıksız sınıflar buna razı olacaklardı, çünkü böylesi hayırlıydı onlar için. Devrim sırasında kendi başlarına iş görmeye kalkınca, ortalık tarumar olmuş, kendileri de açlıktan kırılmıştı. Varlıklı sınıflar, daha aklı başında oldukları için başa geçeceklerdi. Ama bütün toplumsal kurumların amacı, en yoksul ve kalabalık sınıfın durumunu ahlakça, kafaca, bedence geliştirmekti.

Hükümette başlıca dört bölüm olacaktı: Fransız, İngiliz, Alman ve İtalyan bölümleri; öbür milletleri Saint-Simon'un gözü tutmuyordu, onlara da yargı yerlerinde ufak tefek işler verilirdi, ama asıl ödevleri meclisin çalışması için gerekli ödentileri karşılamaktı.

Saint-Simon, salon alemleri, hovardalık, seyahat meyahat derken elindeki paranın altından girip üstünden çıktı, yoksulluğu yakından inceleme fırsatı buldu. Toplumun bütün sınıflarıyla kaynaşmanın önemi üzerinde zaten bir hayli durmuştu; yalnız o, sınıfları dışardan gözlemek, bilimsel açıdan incelemek ta-

ruflusiydı. Derken, hayranlardan birinin "*Grand Seigneur Sansculotte*" (Donsuz Kont) adını taktığı Saint-Simon, bütün o neşesi, güler yüzü, açık gönlü, Don Kişotvari burnuyla, köpeksi bir başıboşluk içinde Palais Royal'da gün eyledikten sonra, Montmartre'da yazıcılığa başladı; beş on kuruşa günde dokuz saat ter dökiiyordu. Eski uşaklarından biri yardımına koştu, başını sokacak bir yer buldu ona. Bir iki tilmizinden gayrı kimse yoktu yayımladığı kitapları okuyan; gene de çala kalem yazıyordu; geceleri boştu sade, uykusuz kalma pahasına çalışıyordu.

Yeni Hıristiyanlık adlı son kitabında öğretisini yeni bir görüş açısından sunmada. Dahilerin hayırlı gücünü Saint-Simon yeter bulmaz artık. Joseph de Maistre gibi gericilerle ağız birliği etme pahasına, keşmekeş içinden bir düzene erişebilmek için, başat bir dinin gerektiğini söyler; ama Katolik ve Protestan kiliselerini yıd sayar, yeni bir Hıristiyanlığın zamanı geldi der. Isa'nın başlıca buyruğu, "*Komşunu sev*" kuralı, çağdaş topluma uygulandıkta, bizi komşularımızın çoğunluğunun aç, çıplak, yoksul olduğunu idrake zorlar. Böylece ağırlık, önem merkezi hiyerarşinin dorugundaki üstün zekadan, alt basamaktaki varlıksıza kaydırılmıştır; ama hiyerarşi yerli yerinde durur, Saint-Simon'un buyrultusu, hâlâ *Noblesse Oblige*, "Asaletin Şanından" deyimine hak verdiren eski çeşnisini sürdürmektedir. Varlıklı sınıflara, yoksulun yaşama koşullarında yer alacak bir düzelmenin kendi koşullarında da bir düzelme demek olacağı anlatılmalıdır; *bilgelere* çıkarlarının yığınların çıkarlarına eş olduğu gösterilmelidir. "Niye doğrudan halka gitmeyelim?" Diyaloglarından birinde bu soruyu da ortaya atar. Dediğine göre, halkın hükümetlere karşı zora başvurmasını önlemeye çalışmalıyızdır; ilkin öbür sınıfların aklını çelmeliyiz.

Son yazdığı satırlarda Napoléon'un ezilmesi üzerine Rusya,

Prusya ve Avusturya arasında kurulan Mukaddes İttifak'a seslenir. Der ki: "Haklıydınız Napoléon'u ortadan kaldırmakta; ama sizin elinizdeki de kılıçtan başka ne ki? Vergileri arttırdınız, zenginleri korudunuz; kiliseniz de, saraylarınız da, ilerleme çabalarınız da zordan başka neye dayanıyor? İki milyon kişiyi geçiyor silah altında tuttuklarınız."

"Prensler," diye son verir sözlerine, "benim ağzımdan size seslenen Tanrının buyruğuna kulak veriniz; kiralık orduların, soyluların, imansız rahiplerin başlıca destekçiniz olduğunu kafanızdan çıkarın; Hıristiyanlık adına birleşin ve güçlülere Hıristiyanlığın yüklediği ödevleri yerine getirin; Hıristiyanlığın güçlülere yoksulun, kimsesizin durumunu bir ayak önce düzeltmeyi buyurduğunu hatırlayın!"

Saint-Simon'un hali büsbütün perişandır. Hamisi, uşağı ölmüştür, kitaplarını bile bastıramaz olmuştur. Kendi kopya etmek zorunda kalır onları; çıkardığı tek tek kopyaları hâlâ görüşleriyle ilgileneceğini sandığı seçkin kişilere gönderir, ama hiç birinden bir ses çıkmaz. "On beş gündür ekmekle sudan başka bir şey geçmedi boğazımdan," diye yazar bu ara. "Soğukta çalışıyorum, eserimi temize çektirebilmek için elbiselerimi de satmak zorunda kaldım. Bilim aşkı, kamunun iyiliği uğruna ve bugün Avrupa toplumunun içine sürüklendiği buhrandan kan dökülmeden kurtulabilmesi için çare bulayım diye bu hallere düştüm. Onun içindir ki bu düşkünlüğümü yüzüm kızarmadan açığa vurabiliyor ve çalışmalarımı sürdürebilmek için gerekli yardım isteğinde bulunabiliyorum." En sonunda ailesinin kendisine ufak bir aylık bağlamasını sağladı.

1823'te kendini vurmayı denedi; kurtuldu. 1825'e kadar çalıştı durdu. Kendi de şaşırdı bu işe; "Kafasına yedi kurşun gö-

mülmüş dururken, bir insanın hâlâ yaşamasını, düşünebilmesini aklın alıyor mu senin?" diye sorar bir arkadaşına. 1825'te ölüm döşeğinde, düşünmesinin hızını keser diye, kendisini ziyarete gelmiş bir akrabasını kapıdan çevirttirdi.

Can çekişirken başında bulunan bir tilmizinin anlattığına göre, son sözü şu olmuş: "Bütün hayatım, ama bütün hayatım, şu kaygıyla özetlenebilir: Bütün insanlara yeteneklerini, vergilerini geliştirme olanağı sağlamak. Kitaplanmızın ikinci baskısı çıktıktan kırk sekiz saat sonra, işçi partisi örgütlenecektir; gelecek bizimdir!..." Elini başına götürdü ve öldü."

3

SOSYALİZMİN KAYNAKLARI: FOURIER İLE OWEN'İN TOPLULUKLARI

Saint-Simon'un muştuladığı işçi partileri gerçekten de az sonra örgütlendi; ama sandığı gibi, yeni bir Hıristiyan toplumu kurma işine sarılmadılar yekten. Yalnız bu arada eski dünya içinde tohumluk yerine geçecek ufak, ama yeni dünyalar yaratmaya kalkışan peygamberler türedi.

Babeuf ile Saint-Simon'dan on yaş küçük olan Charles Fourier ile Robert Owen, XIX. yüzyılın ilk yarısına özgü eğilimleri temsil etmeleri bakımından, hemen hemen paralel yollar tutan, birbirine çok benzeyen kişilerdir. Fourier, Besançonlu bir çuhacının oğluydu; gezgin satıcı olarak yollara düşmüştü. Owen, Galyalı bir saracın oğluydu, bir çuhacının yanında çıraklık etmişti. Onlar da Saint-Simon gibi, devrin liberal politikasına güvenini yitirmiş, geleneksel kültürün dışında yer almışlardı. Fourier, kılavuzluğu yüzünden insanlığı yirmi üç bilimsel yüzyıl boyunca kana bulayan Avrupa felsefe geleneğine atıp tutmaktan bıkıp usanmadı; ve Tanrının "bir tezgahtarı, neredeyse tamamen cahil bir kişiyi, Charles Fourier'yi insanlığa buyruklarını iletmede elçi" diye seçmekle bütün meslekten feylesofları gözden düşürme, politika ve ahlak üstüne yazılmış kitapları çürütme ama-

cini güttüğüne inandı ömrünce. Fourier'ye göre, bin yıldır devlet adamlarının büyük yanılgısı, sadece dinsel ve yönetimsel bozukluklarla uğraşmalarıydı. "Tanrısal yasalama herşeyden önce sınayi ile ilgili yasalarla başlamalıydı." Oysa hükümetler ancak son zamanlarda bu işe sarıldılar, o da yanlış yönde, "serbest rekabet" diye süslenmiş püslenmiş endüstriyel bölüntüyü, tecimsel dalavereciliği destekleyerek. Robert Owen'in *Siyasal Adalet Üzerine İnceleme* (1793) adlı kitabın yazarı William Godwin'in etkisi altında kalmış olması akla geliyor ama, ne bu ne de başka bir kitaptan söz ettiği var; istatistiklerden gayrı bir şey okumamış gibi görünüyor. Siyasal mekanizma çerçevesi içindeki çabaları başarısız ve kısa ömürlü: Radikallerden, Whig'lerden, Tory'lerden ya da belirgin dinsel mezheplerden usa yakın bir şey beklemenin, toplumun yaygın çilesini gidermelerini ummanın boşuna olduğunu öne sürüyor.

Robert Owen, portrelerinde, kocaman, düşünceli, pufla bir tavşanı andırıyor; bağımsız, iddialı İngiliz burnu bir yana; söbe, yumurta biçimi bir yüzü ve yanaklarına doğru yayılan gene yumurta biçimi, masum gözleri var; Fourier'nin kabarık beyaz kravatının üstünde beliren yüzünde de bu garip sadeliği görüyoruz; yalnız ondaki, düz ağzı, ince Roma burnu, birbirinden biraz fazla açık, dindar ve aydınlık gözleriyle o sağlam, o eski Fransız usçuluğuna karmaşmış bir sadelik.

Owen de, Fourier de dikkate değer bir öte dünyalık ve dürüstlükle donanmış kimselerdi; ikisi de amansız bir sebat, direşme gücüne sahipti. İkisi de en derin insan sevecenliğiyle düzenli bir dakikliği tuhaf bir şekilde bağdaştırabilmişti. İkisi de Batı toplumunu artan bir hızla avucu içine almakta olan endüstiriyel-tecimsel düzenin en kötü yanlarını yakından inceleme fırsatı bulmuşlardı. Fourier, Konvansiyon yönetimindeki Devrim bir-

liklerinin Lyons'u kuşatması sırasında babadan kalma mallarını yitirmiş, giyotinden başını zorbela kurtarmış; dokuma sanayiinin gelişmesi üzerine Lyons halkının perperişan oluşunu görmüş, bir keresinde Marsilya'da piyasayı tekeline alan patronlarının kıtlık sırasında fiyatları yüksek tutabilmek için bir gemi dolusu pirinci bekletip, bile bile kurtlandırdıktan sonra denize dökmelerini gözlemişti. Fourier'nin gaddarlıktan yılgısı, çocukken, kendinden küçük okuldaşlarını savunayım derken ikide bir ölümüne dayak yemesine yol açan, onu altmışında da hanımından eziyet çektiğini duyunca, yüzünü bile görmediği halde, bir zavallı hizmetçi kıza yardım için yağmurda saatlerce yol tepmesine iteleyen o adeta delice acıma duygusu, insan yaşamını daha az acılı kılma tutkusu, ona iyimser bir kararlılık, güven aşıladı, onu karşılıksız ve bir bakıma çılgınca külfetlere sürükledi. O garip yalnızlığı içinde ülküsel toplulukları oluşturacak toplulukların çapraşık ilişkilerini ve onları barındıracak evlerin boyutlarını bir bir düşünüp kararlamakla kalmadı; dünyanın tam tamamına 80.000 yıl süreceğini ve dünyanın sonu gelinceye dek bütün ruhların yeryüzü ile meskun saydığı öbür gezegenler arasında 810 kere gidip geleceğini ve her bireyin gene tam tamamına 1626 kere ölüp dirileceğini ciddi ciddi hesapladı.

Fourier gibi, Robert Owen de acıya karşı son derece hassas bir insandı: Bütün ömrünce, çocukken gittiği bir dans okulunda kendilerine kavalye bulamayan kızların üzüntüsünü acı acı andı durdu. On yaşındayken evinden çıkıp gitti ve öyle çabuk sivrildi ki, yirmi yaşında Manchester'de beş yüz işçi çalıştıran bir pamuklu bez fabrikasının başında buldu kendini. Yeni pamuk eğirme araçlarını kullanan öncülerden biri olarak, "ölü makinelere gösterilen ihtimamla canlı makinelere reva görülen ihmal ve bakımsızlık arasındaki korkunç zıtlık," az sonra yüreğine çöktü;

"Amerika'daki kölelik kötü olmasına kötüydü, ama İngiliz fabrikalarındaki beyazların köleliği, bu başıboş dönemde daha sonra Batı Hint Adaları'nda ve Birleşik Amerika'da gözüyle göreceği ev köleliğinden çok daha feciydi ve birçok bakımlardan, özellikle sağlık, yiyecek, giyecek bakımından Amerikan köleleri, Büyük Britanya'nın ev imalathanelerinde ezilmiş, kahrolmuş çocuklar ve işçilere kıyasla daha az çile çekmekteydi." Bu düzenin acısını çekenler sade işçiler de değildi üstelik; işverenler de mahvoluyorlardı. "Ucuz alıp pahalı satmaktan başka bir şey bilmeyen ortaklardan bıktım usandım artık," diyordu. "Böylesine bir meşgale tabiatımızın en seçkin, en değerli vergilerini bozuyor, öldürüyor çoğu da. Ticaretin, imalatın, sanayinin her kademesinde çalışmakla geçen uzun bir ömrün deneyimlerine dayanarak şuna aklım kesti ki, bu tepeden tırnağa bencil düzen içinde üstün seciyeli bir insan yetişemez. Hakikat, namus, erdem hep lafta kalır, şimdiki gibi. Bu düzende sahici bir uygarlık olamaz; çünkü bu düzende, herkes, çıkarlarının çelişkiye sokulmuş olması yüzünden, birbirine karşı cephe almayı ve birbirini mahvetmeyi iş edinmiş kendine. Bu, toplumun işlerini yürütmede kovalanabilecek yolların en bayağısı, en aşağıcası, en rezili; bunun yerine insan yetiştirmede, servet yaratmada daha üstün bir yöntem geçirilmedikçe, sürekli, genel ve elle tutulur bir düzelme, gelişme ummak boşunadır."

Ama Fourier'nin, Devrim felsefesini reddetmiş olduğuna inanmasına ve Owen'in yargılarına sadece yaşam görgüsünden vardığını sanmasına rağmen, ikisi de önerilerini, eserlerini okumadan da onu benimsemeye elverecek ölçüde çağın havasına suyuna işlemiş olan Rousseau öğretisine dayandırmışlardı; yani insanoğlu doğuştan iyidir, onu bozan kurumlardır yolundaki görüşe bağlanmışlardı. Fourier, insan tabiatının, bir avadanlık

kutusunun içindeki araçlar gibi, Tanrının belirli ve değişik amaçlar için bizlere bağışladığı belirli birtakım insan tutkularına, yani içgüdülerle saplantılara bölünüp ayıklanamayacağını belirtir. Çağdaş toplumun aksaklığı, zaten, hepsi gerekli olan bu tutkuları kötüye kullanmasıdır. Yaraşık tutkular yaraşık işlere koşulsa, yerli yerinde kullanılsa, o zaman işte uyumun, ahengin, saltanatı da kurulacaktır. Aynı şekilde Robert Owen insanların gördüğü eğitimle ve sonradan üzerinde hiçbir denetleme kuramayacakları ilk etkilerle biçimlendiğini ve tam yoğrulma çağında kendilerine yanlışlar yerine doğru şeyler öğretilse tümünün, kendi deyimince, "matematik bir kesinlikle" birden mutlu ve iyi kılınabileceğini uzun uzun ve ısrarla savunmaya bütün ömrünü vermiştir, denebilir.

Tek tek çıkarların herkesin çıkarıyla bağdaşabileceğini saptamak üzere, hem Fourier hem de Owen ana toplum içinde kendi içine kapalı, dar toplulukların örgütlenmesi gerektiğini önerdiler.

Fourier'nin dilediği topluluklar özel sermayeye bağlı olacak, tam bir eşitliğe yönelmeyecekti. Oy hakkı herkese açık olacaktı; zenginin de yoksulun da çocuğu aynı eğitimden geçecekti; Fourier aynı topluluğa birbirinden çok farklı gelirleri olan insanların alınmasının gidişi aksatacağını sezmişti. Gene de gelir ayrımları ve geleneksel değilse bile bir hiyerarşi olacaktı: Kapitalistler toplumun üst basamaklarında yer alamayacaklardı. Kâr payları üzerinden (enazından geçim güven altına alındıktan sonra) yapılacak gelir dağıtımında sermaye, yani ana para on ikide dört, buna karşılık emek on ikide beş; yetenek de on ikide üç pay alacaktı. Tatsız işlere sırf yararlı olan işlerden daha yüksek ücret ödenecek; gerekli iş, sırf yararlı işten, yararlı iş de sırf lüks eşya üreten işlerden üstün sayılacaktı.

Fourier'nin ana sorunu, halkı bütün insan tutkularının hayırlı sonuçlar vermesini sağlayacak örgütlü bir düzene sokma sorunuydu. Herkesin yapmaktan hoşlanacağı bir iş olması gerekeceğinden, bütün işlerin bütünlenmemesi için ortada bir neden kalmıyordu. Bütün insan dürtüleri yararlı bir yola sokulabileceğine göre, bütün bu dürtüler hayli hayli doyumlanırdı. Öyleyse işinden hazzetmeyen kimse de kalmayacaktı. Üstelik milletin tek bir işte durmadan çalışarak bıkkınlık, yıkkınlık getirmesine de zorunluk yoktu; herkesin kendine özgü çeşit çeşit zevkleri, tutkuları vardı, ama çeşitli işler tutarak tümünü gönendirse, ne lazım gelirdi. Endüstiriyel işbirlik, çeşitli gruplar arasında yarışma yolundan kamçılanacaktı. Fourier, herkesi mutlu kılması bir yana, üretimi de arttıracak bir tasarı koymuştu ortaya. Aklını kurcalayan iki sorun vardı; Çocukların pislikten hoşlanmasıyla toplulugun çöpünü elden çıkarma sorunu; bunun da çaresi bulundu, çocuklar, yüklenecekti çöp işini.

Buna karşılık, Robert Owen'in toplulukları mutlak eşitliği gerçekleştireceklerdi. Bu topluluklarda tek hiyerarşi yaş bakımındandı; henüz kocamamış olgun çağda kişiler Hükümeti kuracaklardı. Çocuklar üç yaşında analarından alınıp uzman eğitmenlerle öğretmenler tarafından yetiştirilecekti. Değiş-tokuş birimi bir saatlik emekti.

Fourier, her gün öğlenleyin tasarılarına para yatırmak istiyenlerle tartışmak üzre evinde bulunacağını kamuya bildirmişti. On yıl dakikası dakikasına evde hazır beklediği halde tek bir zengin bile olmadı kapısını çalan. Fourier, 1837'de inancı sağlam, ama hayali kırık, öldü gitti.

Oysa Owen ülküsel topluluğunu kurmayı başardı.

Owen bir zaman yardımına koşmasını dileyen Fourier'nin dar gruplar içinde komünizmi uygulama yolundaki temel düşü-

nünü kendisinden devşirdiğini ileri sürer ya, bu yanda daki baş kidi de Owen'dir nasıl olsa.

Zamanının en şaşırtıcı kişilerinden biri olan Owen'in atıldığı işler, o devrin *Caleb Williams, Frankenstein* çeşidinden masalları kadar uydurmaca gibi gelir şimdi bizlere. Fourier kadar içten bir toplumsal ülkücü olan Owen iş hayatında Henry Ford'a taş çıkartır. Owen, Iskoçya'da, New Lanark'taki pamuklu bez fabrikasının ilk başına geçtiğinde, makineler murdar, ayyaş ve güven olmaz kadınlarla erkeklere ve yetimhanelerden toplanmış beşle on yaş arasındaki çocuklara emanetti. (O sırada fabrikada çalışmak ayıp sayıldığı için doğru dürüst işçi bulmak güçtü.) Iskoçlar arasında Galyalı olmanın güçlüğünü de omuzlayan Owen, bu insan dökümtülerinden bir çeyrek yüzyıl içinde, yaşama düzeyi yüksek, iyice okuyup yazmış ve üstelik Owen'e hayran bir topluluk yaratma başarısına erdi. Rakiplerinden daha yüksek gündelikler veriyor, günlük çalışma süresini öbür fabrikalardakinden daha kısa tutuyordu; bu işçilerle buhran yıllarını iflassız atlattı. Ortaklarına ödenecek kârları dondurdu, geri kalanını topluluğun eksiklerini gidermek için toplu kasaya yatırdı. "Görmüyor musunuz, bütün toplum da böyle yönetilmeli değil mi?" diye sıkılardı sağı solu. Yeter ki, bütün çocuklar onun işçilerinin çocuklarını okuttuğu gibi okutulsun, bebeyken analarından alınıp cezasız, dayaksız yetiştirilsin, o zaman işte yeni bir insan türü ortaya çıkmaz da, ne olur?

Ilkin bu iş için insan kaynaklarının nereden bulunacağı ya da bu insancıkları yoğurma koşullarının nasıl sağlanabileceği sorusu Owen'in umuru değil. Insanoğlu genellikle kusursuzluktan uzak olduğuna göre, bu işe nerede ve nereden ve kimin önderliğiyle başlanacağı sorusu halledilmeliydi önce, ama Owen'in gözü görmüyordu böyle ufak tefek pürüzleri. Gerçi New Lanark'da

en olmadık insanlarla bu işe girişmiş, üstesinden de gelmişti. Ama farkında bile değildi kendisinin ne bulunmaz bir insan olduğunun; New Lanark'ı nasipsiz yuvalardan gelme çocukların doğuştan iyiliğinin değil, kendisinin böyle örnek bir topluluk haline getirdiğine bir türlü aklı ermiyordu. New Lanark kendi kurduğu, kendinin denetlemesi ve işletmesi gereken bir makineydi, bunu anlamıyordu işte.

Çünkü Robert Owen fabrikasında hayırhah, kerim, her şeye kadir Tanrı yerini tutuyordu. İşçilerini çalışkan, namuslu kılmaya verdiği öğütlerin kâr etmediğini görünce, onları denetlemek, kayıtlamak üzere birtakım çareler aradı, İşliklerde işçilerin gerisine, duvara her bir yanı ayrı tavır ve hareket derecelenmelerini gösteren ayrı renklere boyanmış dört yanlı tahta parçaları astırttı. İşlikleri teftiş ederken usta başının düzenlediği renklerden her işçinin bir gün önce nasıl hareket etmiş olduğunu öğrenebiliyordu. "Kötü ya da düşük tavır ve hareket" demeye gelen renklerden biriyle karşılaştığı zaman, kabahatli işçinin yanından geçerken yüzüne dik dik bakıyordu, hepsi o kadar. Bu yöntemle, renklerin yavaş yavaş karadan maviye, maviden sarıya, sonunda da sarıdan beyaza döndüğünü sevinçle gördü. Bütün bu dereceler bir bir sicil defterine geçiriliyor, Owen gurbete bile çıksa, dönüşte bu deftere bakarak işçilerinin yokluğunda nasıl hareket etmiş olduklarını öğrenebiliyordu. Bir de hırsızları belirleyip, hırsızı yakalamaya yarayan şaşmaz bir usul bulmuştu. Öte yandan bu ahlak çevresini kendinin yarattığını bir türlü anlamayan Owen, yanında çalışan öğretmenlerin başka bir kuruma geçtiklerinde Lanark'taki sonuçları alamayışlarına ve kurduğu toplulukların başkalarının yönetimine bırakıldığında çaptan düşmelerine şaşıp kalıyordu. (Daha sonra kooperatif hareketinde kendisiyle çalışmış olan, Çartist hareketinin ileri gelenlerinden Willi-

am Lovett, Owen'in aslında despot yaradılışlı olduğunu, Owen'le demokratça bir işbirliği kurulamayacağını söyler.)

Ne var ki, Robert Owen, ortaklarının tutumuna, yöntemlerine karşı ergeç isyan ettiklerini göre göre, boyuna yeni ortaklar arama zorunda kala kala, kapitalistlerin gözlerini hırs bürümüş, şenlik görmemiş yaratıklar olduğunu görmemezlik edemedi bir zaman sonra. Fabrikalarda çocukların çalıştırılmasını önlemek üzre (Ingiltere'de ilk olarak) hazırlanan ve kabulü için parlamento'da kulis çalışmalarına giriştiği bir yasa tasarısının pamuklu fabrikatörlerinin sert muhalefetiyle karşılaşmakla kalmayıp, sonunda onların ısrarıyla Peel gibi güven beslediği politikacılar tarafından kuşa benzetilmesi üzerine epeyce hayal kırıklığına uğradı. Londra'da akıl danışmak için baş vurduğu siyasal iktisatçıların bilgiden alabildiğine yoksun, sırf fabrikatörlerin dalaverelerini haklı çıkarmak üzere birtakım sistemler kurmakla günlerini gavur eden kimseler olduğunu görünce parmağı ağzında kaldı. Napoléon savaşlarından sonra bir hayli kötüye saran ekonomik durumu tartışmak için, öteden beri ünlerine bakıp saygı beslediği ileri gelen iktisatçılar, insan-severler, devlet ve iş adamlarının katılmasıyla, Canterbury Başpiskoposu'nun başkanlığında toplanan bir konferansa çağırıldığında, bir de baktı ki, hazır bulunanlar arasında, ortalığı kasıp kavuran işsizliğin askerlerin terhis edilmesi üzerine savaş gereksinmelerinin yarattığı pazarın çökmüş olmasından ileri geldiğini kavrayan bir kendi var, o da cahilin biri; sonra da toplantılardan birinde makinelerin çoğalması dolayısıyla milyonlarca kişinin işinden atıldığını söylediği zaman dinleyiciler aval aval baktılar yüzüne. Gençliğinde pamuklu fabrikasının müdürlüğünü ederken, hemen oracıkta oturan mal sahibi sade bir defa gelmişti fabrikaya, o da bir yabancı ziyaretçiyi gezdirmek için; ama Robert Owen o zamana kadar

bunun ne demeye geldiğini pek kurcalamamıştı. Artık bu beylere hakikati anlatmanın sandığından uzun zaman alacağı korkusu düşmüştü içine.

Gene de o sırada, başbakanı, başpiskoposu, prensi ona önem veriyordu: Ayaktakımı arasındaki huzursuzluk gözlerini korkutmaya başlamıştı, eh, bu adam da ayaktakımını zaptürapt altına almasını biliyor diye, Owen'e iltifat ediyorlardı. O da hâlâ bu zatların içlerinden geldiği gibi hareket ettiklerine inanıyordu; büyük sorumluluk yüklenmiş böylesi kimselerin yurttaşlarına yararlı olmaktan, onların durumlarını düzeltmekten gayrı bir şey düşünebilecekleri aklından geçmiyordu. Derken gözünü açan önemli bir olay gerçekleşti.

1817'de Aix-la-Chapelle'deki Hükümdarlar Kongresi'ne katılmış, orada kongrenin sekreteri kurt bir diplomatla tanışmıştı. Owen bu şahsiyete, bilimin olağanüstü ilerlemesi sayesinde –insanlık gene kendi hayrına olmak üzere, işbirliğine razı edildiği takdirde– sade mutlu azınlığın değil, bütün herkesin iyi bir eğitimden geçirilmesinin, iyi yetişmesinin, doğru dürüst yiyip içmesinin mümkün olduğunu izah etti. Önüne gelene anlatıyordu bunu; ama bu sefer sayın sekreterin verdiği cevap karşısında nutku tutuldu. Ne mi demişti bu kurt diplomat? "Bunları hep biliyoruz," demişti, "ama temsil etmekte olduğum büyük Avrupa hükümetlerinin işine gelmez ki bu. Yığınların bitleri kanlanır, başları dikleşirse, yönetici sınıflar nasıl denetler onları sonra?" Bu itiraf üzerine konuşmayı sürdürmenin anlamı kalmaz. Owen der ki bize: "O zaman işte omzuma ne çetin, ne sürüncemeli bir iş aldığımı kavradım; yönetenlerle yönetilenlere her iki tarafın da gerçek çıkarlarının, mutluluklarının çiğnenmesi pahasına nasıl bir körlük, anlayışsızlık içinde birbirleriyle çekiştiklerini an-

latmak bana düşüyordu. Tüm ülkelerde tüm sınıflar arasında sürüp giden önyargıların kaldırılmasına kalkışmakla ne büyük yük altına girdiğimi farkettim; bunun için sade sonsuz bir sabır, direşkenlik değil, yılanların sahip olduğu söylenen ve güvercinin zararsızlığıyla aslanın cesaretini birleştiren bir bilgelik de gerekli." Olan olmuş bir kere, Rubikon'u geçmiştir, gözünün yaşına bakmadan doğru bildiği yolda yürüyecektir Owen.

Ama resmi makamlar, Owen'in düzen yıkıcı bir ülkücü kuvvet olarak karşılarında belirdiğini sezmeye başlamışlardır. Halk önünde yaptığı bir konuşmada Owen, dinin hakikatin baş düşmanı olduğunu söylemiş; sade dine değil, mülkiyete, aileye saldırmıştır. (Böylece tasarladığı topluluklarda bu üç öğenin, değiştirilmiş olarak da olsa, yer almasını öneren Fourier'den daha ileri gitmektedir.) Artık kiliseler de cephe almaya başlamıştır, arkadaşları Owen'in yanında görünmek istemez olmuşlardır.

Avrupa'nın hastalıklı olduğuna, yeni bir toplum düzeni başlatacaksa, bu işe dünyanın taze bir yerinde girişmesi gerektiğine aklı yattı. Birleşik Amerika'ya gitti, Rappitte'ler adlı bir Alman tarikatından Indiana'da, New-Harmony (Yeni Ahenk) adlı bir kasabayı devraldı. 1826 yılının 4 Temmuzunda insanlığın üç büyük düşmanı olan "Özel Mülkiyet"e, "Usa-sığmaz Din"e, "Evlilik"e karşı bir *Zihinsel Bağımsızlık Bildirgesi* yayımladı ve dünyanın çalışkan, iyi huylu insanlarını bu topluluğa katılmaya çağırdı. Sonra, Avrupa'ya döndü, ellere emanet etti kasabayı. Amerikalılar Ingilizlerden daha iyi çıkmadı; New Harmony'nin cılkı çıktı. Batılılar, Western'ler, New Lanark'ın İskoç proletaryası kadar uysal değillerdi; açık bonolu çağrı kasabaya türlü boydan, türlü soydan madrabazları, serserileri toplamıştı. Owen yanına Taylor adında malın gözü bir herifi ortak almıştı, Avrupa'dan dönüşünde başından atmak istedi. Taylor ortaklığın feshi için

kendi adına bir topluluk kurmak üzere toprak istedi Owen'den. Anlaşma imzalanmadan bir gece önce Taylor kendi mülküne bir alay tarım aracıyla bir sürü davar kaçırdı, onlar da, çaresiz, anlaşma hükümleri içine sokuldu. Derken Owen'in içkiye karşı öğütlerini çiğneyerek, bir de viski imalathanesi kurdu; ardından da Owen'inkine rekabet edecek bir tabakhane açtı. New Harmony üç yıl güç dayandı. Owen sonunda ona buna sattı mülkü.

İngiltere'de, İrlanda'da bu denli işlere girişti, epeyce para batırdı. Tuhafı, bakıyoruz da para hesabı denen şey yok Owen'de. New Lanark'tayken önceleri, pamuklu ticareti yolunda giderken, kurduğu ilk topluluğa kendi göz kulak olurken bu zaafı pek göze batmamaktaydı; ama ondan böyle, alet edevat, makine filan diye, nasıl işletileceği hesap bile edilmeden, sağa sola toplu paralar kaptırmaya başladı.

Sonunda öyle bir daraldı ki, oğullarının eline bakar oldu.

Owen'in fabrikatörlüğü kalmamıştı, yönetici sınıflarla da arası bozulmuştu, bu sefer bambaşka bir alana atıldı. 1832'de çıkarılan Reform Yasası orta sınıfa oy hakkı kazandırmış, işçi sınıfını hayal kırıklığına uğratmış, ayaklandırmıştı. Owen de hayal kırıklığı içinde, işçi sınıfıyla kaynaştı. İşveren de değildi artık, New Lanark'ı elden çıkarmıştı. Owenci Kooperatif Hareketi ve Büyük Milli Sendikalar Birliği'yle dava birliğine razı oldu.

Ne var ki, hâlâ siyasal yöntemlere yatkın değildi tutumu; bütün başından geçenlere rağmen, sisteminin doğruluğuna, doğruluğunun açıklığına öylesine inanıyordu ki, emekçilerin o uzun, o çileli, o yıpratıcı savaşında hizmet pek harcı değildi onun. Sendikalar hareketi Owen örgütledikten bir yıl sonra paramparça oldu. Çartist Hareket ve Tahıl Yasası Kışkırtısı'ndan yana değildi fazla; bir vuruşta oldu bittiye getirip eşitliğin kurulamayacağına aklı yatmıyordu hâlâ. İnsanlığın bu bakımdan yaya kaldığı-

nı görünce, insanüstü kuvvetlerden medet ummaya başladı. Son demlerinde, ta önceden sevip saydığı gümrah yürekli kişilerin, Shelley'in, Thomas Jefferson'un, Canning'in, Kent Dükü'nün (aldığı yüklü borçları ödemeye yanaşmadığını unutmuştu), kendisini sevecenlikle dinlemiş ve düşgörüsünü paylaştıklarını sandığı, şimdi ölüp gitmiş dostlarının, yanına uyanıkken bile geldiklerini görür oldu. Öte dünyadan onunla görüşmeye, ona destek olmaya geliyorlardı.

Yıllarca önce içine doğan, ama hâlâ aslı çıkmayan sezgilerini, sezinlemelerini pekiştirsinler diye bakıyordu eski dostlarının yollarına. Hani, "Büyük bir değişiklik, şu şenlik görmemiş insan soyu daha önemini kavramamış bile olsa, çağımızın kapısına yanaşıyordu" ya. Hani, "Çelişik birey çıkarları sistemi, bunca servet yaratma olanağı durup dururken, herkeslerin yokluk, yoksulluk, ya da yoksulluğun başkaları üstüne her an inivermesi tehlikesi içinde yaşamasına yol açtığı için yanılgının, tutarsızlığın son kertesine varmıştı" ya. Hani, "Birlik ilkesi yakında bölüntü ilkesini alt edecekti" ya. Hani, "O zaman bütün insanlar kendileri için özendikleri mutluluğa ancak bütün topluluğun mutluluğuna elverecek davranışlarla erişilebileceğini anlayacaklardı" ya.

Robert Owen, kazandığı paralar tükenince, Galya'daki baba ocağına döndü; babasının saraç dükkanının yanında bir ev tuttu. O kasabada doğmuştu, o kasabadan on yaşında çıkıp gurbet elde görülmedik başarılar kazanmıştı, eski saraç dükkanına dönüyordu son nefesinde.

4

SOSYALİZMİN KAYNAKLARI: ENFANTİN VE AMERİKAN SOSYALİSTLERİ

Saint-Simon, Fourier ve Owen'de bulduğumuz acayip nitelikler birleşiği, içinde yaşadıkları çağa has bir özellikti. Bu düşünürlerin edebiyattaki karşılığı, Owen'in dostu, Shelley'dir. Hepsini de seçkinleyen öğeler, saf, feylesofça ve gelenek dışı yaşamaları, bugün bize esinlerle dolu gelen alabildiğine incelmiş yüce söylemleri ve üstün değerini bir türlü yitirmeyen temelli sosyal sezgileridir.

Michelet, Renan ve Taine gibi daha sonraki Fransız tarihçilerinde bu yüce söylemin nasıl gitgide çıtkırıldımlaştığını, nasıl tıknefes soyutlamalarla kıkırdaklaştığını görmüştük. Daha önceki peygamberlerin belirtilerine bakarak, kolayca denetlenebilecek, dizginlenebilecek sanıp ama "insanlık dışı" diye hüküm giydirdikleri endüstriyel tecimsel sistem, varı yoğu sarmış, eleştirmenlerin ümüğüne çökmüş, soluklarını kesmiştir. Gelecek, Fourier ile Owen gibi insanların gözündeki yeniliklere açık, geniş bir düzlük olmaktan çıkmıştır. Burjuvazi kazık kakmacasına kalıcıdır: Ve gözde toplumsal eleştirmen, Saint-Simon'un, Fourier'nin, Owen'in sade, garip davranışlarını değil, sezilerini de yadırgayan saygıdeğer profesördür. Hele parlak bir profesörse, Taine'in büyük harflerle donattığı "Vicdan, Şeref" gibi kocaman

kocaman ülküler ortaya atarak dinleyicilerini sus pus bırakacaktır. Birey özgürlüğü üstünde dura dura, bu düşünürler pısırıklaştılar gitgide. Bireysel bulunca ve sanayide birey işletmeciliğine devletin karışmamasında ayak direyen Taine'in kişisel ürekkliğiyle mesela, birey haklarının toplum çıkarlarına göre kayıtlanması gerektiğine inanan Saint-Simon'un kişisel pervasızlığını kıyaslamak yersiz düşmeyecek.

Aynı bakımdan Saint-Simon'un savunduğu öğretilerin tilmizleri elinde başarısızlığa uğrayışı da ilgi çekici. Yeni bir din anlayışının desteğini aramasını Saint-Simon'da yadırgamıyoruz; "Tanrı adına konuşuyorum," diye ortaya çıkması mizacının gereği. Saint-Simon'un son nefesinde başını bekleyen ve din üzerine söylediği son sözleri dinleyen tilmizi, Olinde Rodriques adlı Yahudi delikanlısı, kendini halife atar, böylece Saint-Simon kültü doğar.

Gerçi sonunda bu kültün başına geçen, Rodriques değil, Prosper Enfantin adlı bir Fransız mühendistir. Saint-Simon'un öldüğü yıl (1825) Saint-Simon'cular işçi sınıfına kolektivist, milletlerarasını ve özel mülkiyetle gümrüklerin kaldırılmasını öngören bir programı benimsetmek üzere bir gazete yayınlar ve işçi sınıfının mal sahibi sınıf tarafından sömürülmesi, köleleştirilmesi sorununu enine boyuna işlerler. Derken Enfantin, Mesih olduğuna kanı getirdi yavaş yavaş ve bir başka tilmizle birlikte kendini "Saint-Simon'cular Ailesinin Babası" nasbetti. Bir sabah, saat altı buçukta, Enfantin daha yataktayken, teşkilattan d'Eichtal adlı biri geldi ziyarete; o da Yahudiydi. d'Eichtal cezbe içindeydi; bir gece önce, Notre Dame Katedrali'nde Aşai Rabbani ayinine katıldığı sırada, bir ilham vaki olmuştu kendine, "İsa Enfantin'de yaşıyor," demişti kulağına bir ses. Enfantin insanlığa

yeni bir müjde iletecek olan kutlu çiftin, Tanrı oğluyla kızının tekiydi. Enfantin ilkin denk aldı ayağını: Dişi Mesih ayan olmadan önce, kendini ilan ve beyan etmeyeceğini söyledi ve halifesinden çıkıp gitmesini diledi, uykusunu alınamıştı daha. d'Eichtal'ın sokağa çıkmasıyla dönmesi bir oldu, Enfantin'i kaldırdı, eşref saatinin eriştiğinde ve Enfantin'in kendini Tanrının oğlu ilan etmesi gerektiğinde diretti. Enfantin dayanamadı artık, kalktı yataktan bir söz söylemeden, çoraplarını giydikten sonra, dikilip ayağa, "*Homo Sum!*" diye haykırarak Mesihliğini ilan etti.

O günden sonra Enfantin "Isa" ve "Papa" diye anıldı. Saint-Simon'cular kendilerine özgü giyimler, ibadet kuralları düzenlediler. Enfantin, belli, Isa'ya özenerek sakal bıraktı, gömleğinin göğsüne de *La Père* "Papa" ibaresini işletti.

Paris'te polis Saint-Simon'cuların ardına düştü, toplantı salonlarının kapısını mühürledi. Enfantin kırk tilmiziyle başkentin hemen eteğindeki Menilmontant'a göçtü, orada bir çeşit manastır kurdu. Kırmızılı, beyazlı, eflatun giysiler giyer, bütün işlerini kendileri görürlerdi. "Proleterler bizle tokalaştıkta, bizim ellerimizin de nasırlı olduğunu görmeliler," derlerdi. "Biz özümüze proleter aşısı yapıyoruz."

Ama aleyhlerine kovuşturma başladı –Louis Philippe hüküm sürmektedir o ara– kamu ahlakına aykırı vaazlar vermekle suçlandırıldılar. Baba Enfantin kısa bir süre hapiste yatınca, Mesihlik ağır geldi hazrete. Yaradılışı elverişli değildi yobazlığa, gerçek yobazın kendini ve başkalarını aldatabilme gücünden yoksundu; zaten Mesih oldu olalı, dünyayı ve kendini kendine inandıracak bir dişi Mesih bekleyip durmuştu. Peygamberliği bırakıp asıl uğraşına, mühendisliğe döndü. Saint-Simon da mühendisliğin geleceğine büyük önem vermiş ve toplumun denetlemesinde görevlendirilecekler arasına mühendisleri de almıştı; Ameri-

ka'ya gittiğinde, Meksika genel valisini Panama'da bir kanal açma işiyle ilgilendirmeye çalışmıştı. Enfantin de durur mu, Mısır'a yolculuğu sırasında, Süveyş'te bir kanal açılmasının yerinde bir iş olacağını ilgililere anlatayım diye epeyce nefes tüketti. Sonradan kanalın açılması gerçekleştiğinde Lesseps, Enfantin'in bu uğurdaki hizmetlerini bilmezlikten geldi. Enfantin, Paris-Lyons hattı işletmesinin müdürlüğüne atandı ve bu hattın 1852'de Akdeniz'e kadar uzatılmasında epeyce hizmeti geçti.

Böylece Saint-Simon'un öğretisi, tarihin en acayip ve görünüşte en tutarsız yaşam öykülerinden birine önayak olmuş oldu. Prosper Enfantin, Tanrının oğlu diye başlayıp işe, oldukça becerikli bir demiryolu müdürü oldu çıktı. Gene de Enfantin'in hem dini hem de demiryolculuğu Saint-Simon'un öğretisine uygundu: Kurulmakta olan o yeni ulaştırma sistemi halkı bir araya getirmekte gerçek birliğe doğru atılmış ileri bir adımdı. Ama Enfantin'in karşılaştığı güçlük, bir bakıma, toplumdan ayrı düşme pahasına, ermişlerin yolunca, kendini Tanrıyla eşleştirmeye yanaşmayacak kadar hesaplı, usçu ve fazla Fransız oluşundan, bir bakıma da iş başında bir mühendis ve demiryolu şebekeleri yöneticisi olarak tuttuğu uğraşı bir insanlık diniyle bağdaştırma olanağını bulmasına, yaşadığı çağın ve toplumun koşullarının elvermeyişinden ileri geliyordu.

Bu siyasal ülkücülerin hiç biri toplumsal değişmelerin gerçek mekanizmasını anlayamamış ve onca tiksindikleri düzenin kaçınılmaz gelişimini önceden görememişlerdi. Bu yüzden de var olan düzene elden geldiğince zıt birtakım hayali sistemler denkleştirip bunlara göre kurdukları modellerin halka örnek olacağına, ders yerine geçerek yayılacağına umut bağlamışlardı. 1835'lerde Fransa ile İngiltere'de "*Sosyalizm*" sözü, geçer akçe

olmaya başladığı sıralarda, işte bu anlama geliyordu.

Ama bu çeşit deneylere, o yeni toplumsal iyimserliği ve o kocaman, bomboş düzlükleriyle asıl yuvalık eden ülke, Birleşik Amerika'dır. Emekçi ve mal sahibi sınıflar arasındaki bölüntü, işçilerin örgütlenmesiyle sonuçlanmak üzre, Amerika Cumhuriyeti'nde, daha 1825 yıllarında bir hayli derinleşmiştir; Avrupa'daki kıtlıktan, derebey baskısından kaçan göçmenler, kalabalık Amerikan kentlerinde yeni sıkıntılarla ve haşin efendilerle cebelleşmektedir. Sosyalist hareket hem tıkıştıkışlığın bunalımını gideriyor, hem de hayal kırıklığına uğramış siyasal düşünürlere can katıyordu.

Robert Owen'in 1824'te Amerika'ya giderek Owenci bir harekete giriştiğini görmüştük: En azından bir düzine Owen topluluğu kurulmuştu; Paris'ten Fourier'ciliği yurduna getiren Albert Brisbane, Horace Greeley'in yardımıyla *The New-York Tribune* gazetesinde bir sütun ele geçirmiş ve düşünlerini öyle başarıyla savunmuştu ki, 1840'larda kırkı aşkın grup, Fourier'ci "falanster"ler kurmaya davrandı. Büyük dinsel canlanma akımıyla aynı zamana rastlayan, bir çok noktalarda Aşkıncılık, Swedenborgculuk, Mükemmelcilik, Ruhçuluk şeklinde dallanan bu hareket bir on, on beş yıl sürdü, ve Batı'da özgür çiftlikler için başlanan ve 1863'de Çiftlikler Yasası'yla sonuçlanan kışkırtının hoşnutsuzların dikkatini işçi örgütlerinden ve sosyalizmden çelmesi üzerine gücünü yitirdi. Bu toplulukların kesin sayısını kestirmek güç, ama aralarında komünizmi uygulayan dinsel topluluklar da bulunmak ve üye sayıları on beş ile dokuz yüz arasında değişmek üzere, en azından yüz yetmiş sekiz tanesinin kaydı var elimizde; Morris Hillquit'in *Amerikan Sosyalizmi Tarihi*'nde belirttiğine göre, sayı çok daha yüksek, üye toplamı yüz binleri buluyor. Sade Owenci ve Fourierci toplulukların kapladığı topra-

ğın genişliği ellibin hektarı aşıyordu. Sadece Yankee'lerden ya da, Fransız İkar'cıları ve Alman dinsel grupları gibi, sade göçmenlerden kurulu topluluklar vardı. Toptan cinsel ilişki kurmamaya and içmiş toplulukların yanısıra, "serbest aşk" üzere yaşayan topluluklar, etyemez topluluklar vardı. Kimisi katışıksız mülk ve kâr komünizmine özenir, kimi de, özellikle Fourier'ci "falanks"larda olduğu gibi, anonim şirket olarak örgütlenmeyi şart koşardı. Kimi parayı toptan defedip, dış dünya ile tırampa üstüne kurardı yaşamasını, kimi de imalathaneler kurar, para kazanmaya yönelirdi. Owen'in tilmizlerinden İskoçyalı, Frances Wright adlı bir kadın, Tennessee'de Wolf River'de zenci sorununu çözmeye niyetli bir topluluk kurmuştu; üyelerin bir bölümü efendilerinden ya satın ya da ricayla alınan zencilerdi; beyaz üyeler bunları eğitip azad edeceklerdi.

Bir de Amerika'ya pek yakışan garip bir gelişme daha olmuştu, anti-komünist bir topluluktu bu. New Harmony'deki Owen topluluğuna vaktiyle katılıp da bu topluluğun başarısızlığını "toplu hareket" düşününe yoran Josiah Warren adlı biri, "Birey Egemenliği" diye bir öğreti atmış ortaya ve Hakbilir Ticaret adı altında bir de program hazırlamıştı. Ohio ile Indiana'yı dolaşmış ilkin, zincirleme birtakım "Zaman Mağazaları" açmıştı; bu dükkanlarda, müşteri aldığı mala karşılık malın toptancı fiyatını, mağazanın bakımı için ufak bir yüzdeyi de üstüne koyarak peşin parayla ödedikten sonra, Mr. Warren'in bu alışveriş için harcadığı zaman süresine karşılık da banknot yerine, bir "Emek Notu" kağıdı ödüyordu. Robert Owen bu usulden esinerek Londra'da geniş çapta bir "Emek Borsası" kurmuştu. Warren, daha sonra, Long Island'da mülkiyette, uğraşta, zevkte Birey Egemenliği'ne hayat hakkı tanıyacak bir köy kurdu; adı "Modern Zamanlar". Warren'in bildirisine göre, bu köyde ne temsili iktidar,

ne anayasa, ne yasa ne de bireyin kendisi ve işi için kendi başına koşacağı kurallar dışında kısıtlama olacaktı. Köyde toplantı yer alırsa, toplu bir plan üzerinde anlaşmak değil, sohbet için, sırf müzik, dans, hoşça vakit geçirmek için olacaktı. "Dayandığımız ilkeler üstüne topluluğumuz içinde tek bir konferans bile verilmemiştir," der Warren; "gerekli değil çünkü, bir hanım üyemizin belirttiği gibi, konu, bir kere açıklanıp herkesçe anlaşıldıktan sonra, üzerinde konuşacak bir şey kalmamıştır ki. Bundan sonrası artık sözü geçen ilkelere göre eyleme girişmektir." Modern Zamanlar Köyü'nün ardından türeyenler arasında, Saint-Simon'un tilmizi Auguste Comte tarafından "Pozitivizm" adlı bilimsel dini yaymak üzere atanan on halifeden biri olan ve sonra Comte'çu bir topluluk kuran Henry Elgar'ı; Universology adlı bir sistem ve Pantarchy denen ruhsal ve düşünsel bir hiyerarşi kuran Stephen Pearl Andrews'u; Gizli Antropoloji diye bir kitap yayımlayan, derken Birleşik Amerika'nın dört bir köşesinden "Serbest Aşk" hareketine katılmaya gönüllü kimselerin adlarından bir liste düzenleyip bu hareketi başlatan, sonra da Katoliklik'te karar kılan Dr. Thomas L. Nichols'u sayabiliriz.

"O kutlu meyva bahçesinde otururken," diye söze başlar Ohio'nun Trumbull ilçesinde Trumbull Falanksı'na 1884'de uğrayan bir ziyaretçi, "karşıda geçici konutlar... doğramacılar yeşil dallar altındaki açık hava işliklerinde tezgahları başında, dört bir yandan makine gürültüleri... çalışan insanların sesleri geliyor... alamadım kendimi, dedim ki: Bu insanlar çeşitli ülkelerden, çeşitli diller konuşan, türlü adlarla çağrılan köleleri kurtarmak için canla başla çalışıyorlar böyle, adeta despotizmin tabutuna koca koca çiviler çakıyorlar, bu çekiç sesleri onlar işte. Bu falanksın kuruluşunu siyasal bağımsızlığımıza ve İngiltere'de özgürlüğün temeli olan Magna Charta'nın kabulüne elveren gelişmeler kadar

önemli bir ileri adım gözüyle görmemek haksızlık olacak."

Hızarhaneleri, buğday ve un değirmenleri, denenmemiş fersah fersah toprakları, toplu yatakhaneleri, yemekhaneleriyle, bu topluluklar içinde gerçekten şevkli, uyumlu, verimli yıllar geçirenler oldu ama, çoğu didişmeler çekişmeler yüzünden acı başarısızlıklara uğrandı. Pek azı on yıldan fazla dayanabildi, bir çoğu iki yıl ancak direnebildi. Kösteklenmelerinin nedeni, içerdeki anlaşmazlıklar, dışardan kamuoyunun baskısı, alt sınıflardan gelen grupların sosyalist düşüncelere yatkınsızlığı, yukarıdan gelenlerin de el işlerine kendilerini uydurmadaki beceriksizliğiydi. Bir sürü de aksilik, felaket geldi başlarına, yangın, tifo salgını; hastalığın biri biter biri başlardı. Sular kabarıp zaten batak araziyi örttü mü, başlardı sıtma, kırılırdı millet. Kar altında gözü kapalı satın aldıkları elverişsiz topraklar karşısında ne yapacaklarını şaşırırlardı. Ellerinde araçlar ve stokları kıttı, çoğu da baştan iyi hesaplayamadıkları için, boşuna darlık çekerlerdi; borçlar biriktikçe birikir, altında kalırlardı en sonunda. Tapu yüzünden davalar açılır, başları belaya girerdi; işten anlamadıkları için hesaplar karman çormandı. Sofuların dar görüşlülüğü, kadınlar arasındaki kıskançlıklar içinden kemirirdi topluluğu. Ohio'da Marlboro Birliği'nden bir üyenin dediği gibi, parası olanların inanç yokluğundan, inançlı olanların parasızlığından; muhtaçları, hastaları, sakatları hesapsızca aralarına almaktan aksardı işler. Gün gelir, üyeler birliğe karşı yıkıcı davalar açar, ya da topluca satın aldıkları mülkün değerini çalışmalarıyla arttırmışlarsa, içlerinden fırıldak çevirip topluluğu vurgunculara peşkeş çekme ayartısına dayanamayanlar çıkardı.

İkarcıların öyküsü daha da uzun. Etienne Cabet, Devrim sırasında avukatlıkta yükselmiş, politikada adını işittirmiş bir ki-

şiydi, bir varilcinin oğlu. Devrimci ilkelere bağlılığı yüzünden hem Bourbon Restorasyonu hem de Louis Philippe zamanında göze batmış, epeyce örselenmişti; boyuna ücra yerlere atanmış, Meclis'teki konuşmaları dolayısıyla kovuşturmaya uğramış, sonunda da sürgünle hapis şıklarından birini seçmek zorunda bırakıldığını görünce, hâlâ Michelangelo'nun soyundan ve Babeuf'ün silah arkadaşı olan koca Buonarotti tarafından temsil edilen aşırı sola kaymıştı. Ingiltere'de sürgündeyken, Cabet, *Ikarya'ya Yolculuk* adlı bir roman yazmıştı; bu eserde bir adada kurulan komünist ütopyasını anlatıyordu: Adada artmacalı gelir vergisi sistemi uygulanıyor, veraset hakkı kaldırılmış, devlet gündelikleri ayarlıyor, milli işyerleri açılmış, herkesin çocuğuna eğitim olanağı sağlanıyor, evlilikler veraset esasına göre denetleniyor, bir tek gazete var, o da hükümet'in denetiminde.

Bu romanın Louis Philippe yönetimi altındaki Fransız işçi sınıfı üzerinde etkisi o kadar büyük oldu ki, 1847'de Cabet, söylentilere göre, sayısı iki ile dört bin arasında oynayan bir taraftar grubu elde etti. Bu tilmizler Ikarcılığı uygulamaya gönüllüydüler, Cabet, bir manifesto yayımladı: "*Allons en Icarie*" (Yürüyelim Ikarya'ya) diye başlıyordu. Ikarya Amerika'da kurulacaktı; çünkü, Cabet Avrupa'nın genel bir devrimle bile düzelemeyecek kadar içinden çürümüş olduğu yargısına varmıştı. Owen'e danıştı, o da Birliğe yeni alınan ve nüfus artmasına muhtaç olan Texas'ı salık verdi; Cabet bir Amerikan kumpanyasıyla, sözde bir milyon hektarlık bir arazi alımı için antlaşma imzaladı. Havre rıhtımında Ikarcıların 69 kişilik ilk bölüğü, denize açılmadan önce, komünizme ölünceye kadar bağlı kalacaklarına değin bir "toplumsal sözleşme" imzaladılar. Cabet, "Bu öncüleri karşısında görüp de insanlığın yeni bir çağın eşiğinde olduğuna inanmamak elde değil," diye nutuklar verdi. Ama Ikarcılar 1848 Mart'ında

New-York'a vardığında Amerikalılar tarafından dolandırıldıklarını anladılar; satın aldıkları arazi, Kızıl Nehir kıyısında değil, iki yüz elli mil içerde, kervan geçmedik yaban bir kesimdeydi. Toprağın genişliği on bin hektarı güç buluyordu, o da tek parça halinde değil, bölük börçüktü. Öküz arabalarıyla vardılar oraya, ama sıtmadan yataklara düştü hepsi, doktor aklını kaçırdı.

Cabet ile öbür göçmenler de artlarından geldiler, korkunç çileler, uzun sıkıntılardan sonra, Illinois'da Nauvoo bölgesinde Mormonların terkettikleri (Brigham Young'ın ölümüne dek epeyce başarılı bir kooperatif topluluğu örneğiydi bu) kuruluşa kondular.

Ikarcılar hemen yüzyılın sonuna dek dağılmadılarsa da genlik süreleri hem seyrek, hem sınırlıydı. Bütün çabalarına rağmen, bir türlü toplayamadılar kendilerini. Fransa'dan yollanan paralara bel bağlamaktan kurtulamadılar; 1848 Devrimi'nden sonra milli iş yerleri vaadi de güme gidince, Ikarcılığa rağbet azaldı; bu yüzden gırtlaklarına kadar borca girdiler. Kör topal ektiler toprağı, yiyeceklerini öylece karşılamayı denediler. Ingilizce öğrenmeleri, bakıyoruz da, uzun yıllar sürmüş. Boyuna siyasal toplantılar yapılıyor, bitip tükenmez Fransızca nutuklarla birbirlerinin kafalarını ütülüyorlardı. Arada anlaşmazlıklar, ikilikler gırla gidiyordu. Bütün bu çekişmelerin ana nedeni, Amerikan öncüsünün içgüdüleriyle Fransız doktirincisinin, öğreticisinin çatışması. Cabet, o örneksel XVIII. yüzyıl kafasıyla, kendini mutlu kılacağı için halkın yüzde yüz benimseyeceği kusursuz bir sistem ortaya koyduğu inancındaydı. Romanda işlenen ütopyada, Fransız Devrimi Konvansiyonu'yla Amerikan Anayasası'ndan aktarılmış bir cumhurbaşkanıyla, bir parlamenter sistem yer almaktaydı; ama bu ütopya sahici topluluğa dönenince, Cabet diktatörlüğü ele alması gerektiği sonucuna vardı. Üstelik Ro-

bert Owen'de, Noyes'de bulduğumuz ruhsal üstünlükten yana da nasipsizdi. Komünist önderlerin en burjuva olanıydı. Tanm ile sanayiden zerre kadar anlamıyordu, hayal gücü de yatmıyordu bu işlere; topluluğu kılı kırk yaran Fransız tutumuna, hesaplılığına zorlayacağım diye tütünü, viskiyi yasak etti, herkesin özel hayatına kahyalığa kalkıştı. Milleti birbirinin ardına hafiye koşaraktan kimsede rahat huzur komadı. Sonunda ceberrutluğu o kerteye vardırdı ki, ahali penceresinin önünde *Marseillaise*'i okudu bir ağzından, "Biz buraya üç bin mil tepip senin kölen olmaya mı geldik?" diye bağrıştılar. 1856'da bir çoğunluk derleyip Cabet'yi attılar topluluk dışına, ihtiyar da az sonra St. Louis'de öldü.

Ikinci bir Ikarcı devrimi oldu, ama ters yönde. 1871 Paris Komünü ve Işçiler Enternasyonali'nin etkisiyle coşan genç üyeler işini bilir Amerikan çiftçileri haline gelen yaşlı üyelere karşı başkaldırdılar. Kadınlar için eşit siyasal haklar ve ihtiyarların kuru yaşamlarına çeşni katan özel bahçeciklerinin komünleştirilmesini istediler. Yer alan bölüntü, California'da son buldu, eridi gitti. Bir avuç ihtiyar Ikarcı da 1895'te dağıttılar topluluğu. Topluluk dışındaki insanlardan bir ayrımları kalmamıştı ki zaten! Kendileri de öyle dediler.

Ama bu deneyimlerin öbürleriyle kıyaslanamayacak kadar başarılı olanı ve 1847'den 1879'a kadar ilk klektivist temeli üzerinde otuz iki yıl sürebileni, New-York eyaletinde Oneida Topluluğu'dur. Önderi John Humphrey Noyes da Amerika'daki bu hareketin yetiştirdiği kişilerin en dikkate değeridir.

Vermont'un Brattleboro ilçesinden; 1811'de doğmuş, politikada sivrilmiş bir ailenin çocuğu; Yale'de rahip okulunda okumuşsa da genç yaşta Mükemmelcilik denen dinsel sapıncın yol-

cusu olmuş. Mükemmelcilik öğretisine göre, hidayete ermek için ölmek şart değil, insan bu dünyada da kendini günahtan sıyırabilir. Ama ilk defa uğradığı New York kentinde, Noyes beyninden vurulmuşa dönmüş; bakmış tenin iğvası kendini cehennemin eşiğine doğru sürüklüyor, geceleri uyku tutmaz olmuş, genelevleri dolaşıp, sermayelere vaaz vermeye başlamış. Noyes'i öbür sosyalistlerden ayıran bir başka özelliği de (Joseph Smith din adamı olarak Noyes'in paraleli sayılabilir) cinsiyet sorununa duyduğu derin ilgidir; daha sonra kurduğu toplulukta kadınların döllenmesini önleyerek aşkı yeni bir toplumsal temele oturtan bir sevişme tekniği geliştirmiştir. Bazı hallerde gayrı meşru çocuklara da topluluk içinde göz yumulmaktadır. Noyes kendi aile üyeleriyle işe başlayıp taraftarlarını öylesine etkiledi ve kendi yaşamını da öyle sıkı bir düzene soktu ki, en çapraşık durumlarda bile denetimi elden kaçırmadı ve hem kendisini hem de saygın Vermontluları huzura kavuşturan bir çıkar yol buldu: Cinsel zevk cehennem ve günah kavramlarından arındı, yeryüzünde erişilebilecek hidayet katının öğeleri arasına girdi.

Düşünsel yeteneklerden yana da zengin bir insan olan Noyes, deneyimlerinden yararlanmak amacıyla öbür toplulukları bir bir inceledi ve *Amerikan Sosyalizmi Tarihi* adlı değerli bir kitap yazdı bu konuda. Sözü geçen toplulukların uğradığı başarısızlıklarla eriştikleri çeşitli başarı derecelerinin belirli etkenlere bağlanabileceği sonucuna vardı. Bir takım soyut ilkeler benimseyip, bu ilkelerden boşluk içinde denkleştirildiği zaman kendiliğinden işlemeye başlayacağı farzedilen ülküsel bir topluluk indirgemenin ve mesela Fourier'nin kurmaya çalıştığı sistemin saçmalığına parmak bastı. Bir kere, her şeyden önce birbirlerini iyi tanıyan, birbirlerine güvenen üyelerle işe başlamanın önemi büyüktü. Sonra da büyük merkezlerden fazla ırak düşmemeli, gelir getir-

me bakımından sanayiye kıyasla çok daha yoğun emek isteyen toprağa fazla bel bağlanmamalıydı. Öte yandan işe önayak olan usta, topluluğun içinde ve başında bulunmalıydı. Noyes, bütün ayrıntılarıyla plana dökülmemiş, daha önce denenmemiş, uygulanmamış, sosyalist kuramların topluluk içine sokulmasının yasaklanması gerektiği düşüncesindeydi. Bir yanda fikir ebeleri, kaşifler yazıp çize, çene çaladursunlar, bir yığın kendi halinde insanın kafasını olmadık ütopyalarla karıştırıp, varını yoğunu tehlikeye atmak resmen insafsızlıktı. Daha da önemlisi, topluluğun başarı kazanabilmesi için ne din ne de sosyalizm kendi başına bir hal çaresi olabilirdi; ikisinin yan yana yürümesi ve eski aile birimini dağıtıp üyelerini topluluğun yeni örgeni içinde, o yeni yuvanın içinde toparlayabilecek kadar güçlü bir esin, ya da Noyes'in deyimiyle bir "vahiy" gerekliydi. Noyes'e göre bu bakımdan elle tutulur en önemli örnek, ilkin 1776'da, New-York eyaletinde, Watervliet'e yerleşen ve Horace Greeley'in belirttiği gibi, açıkgöz, cerbezeli kimselerin yürüttüğü yüzlerce banka, fabrika ve binlerce ticaret kurumunun iflas edip batmasına karşılık, XIX. yüzyıl boyunca ayakta kalan ve şu satırları yazdığım sıra bir gazeteden öğrendiğime göre, aralarından kocamış hâlâ altı üyesi (beş bin kişiydiler ilk başta) beşi erkek, biri kadın, yaşamakta olan Shaker topluluklarıdır. Noyes'in kanısınca Shaker hareketini ayakta tutan şey, Mormonluk ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi, ilk önderi, Ann Ana'nın ölümünden sonra içine düştüğü yıkıntıdan hareketi kurtaran ikinci bir büyük önderin yetişmesiydi.

Noyes, işte bütün bu koşulları Oneida Topluluğu'nda gerçekleştirmeye çalıştı, bütün sorumluluğu omuzlarına aldı, bir yandan hayli kâr getiren fabrikalar (bunlardan biri, Community Plate, hâlâ ayakta) kurdu, bir yandan da o dediği dinsel esini

canlı tutmayı becerdi. Topluluğun son yıllarında (1869-1879), daha iyi çocuklar yetiştirme amacıyla eşlerin seçilmesini ve bir denetmen kurumunun birleşmeleri kısıtlamasını öngören, Stirpiculture (döl türetimi) adlı bir üretim yönetimini uygulamaya da girişti; kendisi de altmışı aşkındı o sıra, dokuz çocuk babası oldu. Yalnız başarı koşullarının sonuncusu güdük kaldı, Noyes yerini tutabilecek gibi birini bulamadı. Yaşlandıkça, Oneida Topluluğu'nun zaten bin güçlükle sağlanan dengesi bozulmaya yüz tuttu; papazların yaygarası yüzünden karma evlilik kurumundan vazgeçme zorunda kalındı. Derken, patlak veren anlaşmazlıklar yüzünden Noyes topluluğu koyup gidince, şunun bunun eline kaldı kuruluş.

Öbür ilk sosyalist önderlerin topundan daha derinine düşünmüş, çalışmış, çok daha temelli başarılar kazanmış olan Noyes'in, bütün umudunu doğru ölçüler içinde birleştirerek elde edilecek din-sosyalizm karmasının dünyada ancak, "yöresel kiliselerin komünizme döndürülmesi" sayesinde tutunabileceği yolundaki zırva görüşe bağlamış oluşu da dikkate değer doğrusu.

Bundan bir kaç hafta önce, yöre gazetesinde okudum, New Jersey'de Red Bank mevkiinde, Fourier Toplulukları'nın en uzun ömürlülerinden biri olup, 1843'ten 1855'e dek Fourier'nin ilkelerine bağlı kalan Kuzey Amerika Falanksı'nın kurduğu falansterin bir bölüğü yıkılmış, ortada işte ilk üyelerin torunları; o sarp New Jersey ormanlarında yıllar yılı boyasız kalmış, öyle kurşuni, ama Fourier'nin verdiği tarif üzere kendine özgü görkemle kurulmuş, ne konak, ne baraka ne de otel tanımına girmeyen uzun galerili, eski usul binalarda yaşıyorlar; gene Fourier'nin buyruğu üzre, falansterin açığına kurulup iki dizi ağaçla gizlenen eski fabrikada domates salçası yapıyorlar. Geçen yüzyılın

ortalarında Greeley, Dana, Channing, Margaret Fuller işte buraya gelmişlerdi. Brook Farm'ın hâlâ davaya bağlı kalan üyeleri sonunda buraya göçmüşlerdi; Fransa'dan gelen sürgünler burada sığınak bulmuşlardı. Fourier topluluğu içinde yetişmiş, topluluğun çöküşüne delikanlılığında tanıklık etmiş olan ozan, George Arnold, arada bir bu eski sığınağa gelir, hanımelleri, cırcır böcekleri arasında Epikürcü dalga geçiş ya da ağıtsı tevekkül şiirlerini yazardı; son nefesini de burada vermişti. Nazileri yermekten geri durmaktansa, radyo kontratını yırtıp atarım deyip çıkan Alexander Woollcott burada doğmuş, ilk erdem derslerini burada görmüştü.

Çökmesinden korkularak birkaç hafta önce yıkılan bu büyük bölmede, üyelerin yemeklerini yedikleri konferanslar, konserler dinledikleri, şölenler, balolar düzenledikleri, kadınlarının dizlerine kadar inen etekleri ayaklarına erkekler gibi geçirdikleri pantolonlarıyla ve gururla hizmet görüp hem de dans ettikleri kocaman bir salon vardı. Bir Fourier'cinin dediği gibi, "uygar toplumun kafası işleyen, gönlü gümrah, soylu yurttaşlarını yiyip bitiren hile ve amansız rekabet dolabından kurtulmak için ülküdaşların sığındıkları o ufak köylü dünyanın merkezi burasıydı." O ülküdaşlar işte bu merkezde kararlı tutumları, lekesiz davranışlarıyla içinden çıktıkları çağı sağlam bir kardeşlik, planlı üretim, mutlu emek, derin kültür ülküsüne ve toplum hayatının nedense yadsıdığı, hor gördüğü değerlere doğru yöneltme umuduyla hemhal oluyorlardı.

5

KARL MARX: PROMETEUS İLE LÜSİFER

1835 yılının Ağustos'unda, Alman Yahudisi bir genç, Moselle kıyısındaki Trier kentinin Friedrich-Wilhelm Cimnasyumu'nu bitirme sınavları için bir yazı ödevi hazırlamıştı. *Bir Delikanlının Uğraş Seçimindeki Düşünceleri* başlığını taşıyan ve bu tertip ödevlerde âdet olduğu üzere, yüce ülkülerle dolup taşan bu yazı dikkatimizi çekiyorsa bu, sırf, emellerini dile getiren bu delikanlı emellerine sonunda erişmiş olduğu için. On yedi yaşındadır Karl Marx. "İnsan uğraş seçerken," der, "başkalarının aşağılık bir aracı haline düşmeyeceğinden emin olmalıdır: Kişi kendi alanında bağımsızlık kazanmalı; insanlığa hizmet edebileceği bir yol bulduğuna kanaat getirmelidir; yoksa, bilgin olarak, şair olarak, istediği kadar ün kazansın, gerçekten büyük bir insan olamayacaktır. İnsan kardeşlerimizin dirliği için çalışmadıkça kendi kendimizi hiç bir zaman bütünleyemeyeceğizdir; ancak bu uğurda didindiğimizde, omuzlarımız yük altında çökmeyecek, ancak o zaman bencil kıvançların ötesinde mutluluklar devşirebileceğiz. Demek ki, aldatmacaların en korkuncu olan soyut düşüncenin büyüsüne yem olmamak için tetikte duracağız."

Sınavcının da üzerinde durduğu bir kaygı var bu yazıda yer alan, emeller selini kısıtlıyor. "Ama," diyor Karl Marx, "kişiliğimize denk düştüğünü sandığımız uğraşı izlemek herkese nasip

değil, toplum içindeki ilişkilerimiz, onları belirleme olanağına kavuşmadan çok önce, bir dereceye kadar kesinleşmiş oluyor. Hepsi bir yana, beden yapımız yolumuzun üstüne dikiliyor; onu hor görmek kimin haddine!"

Görüyorsunuz, Marx, daha o zamandan, toplumsal ilişki bağlarını kişisel özyaratımına, kendi kendimizi gerçekleştirmemize köstek belliyor. Bu, acaba, Herder'den beri yaygınlaşan o, kültürlerin fiziksel ve coğrafi koşullarla biçimlendiği yolundaki görüşe mi dayatılabilir? Yoksa Marx'ın bu davranışında, Yahudilerin gelişimini hâlâ engelleyen yoksunlukların, Yahudilere uygulanan o korkunç özel vergilerin, yer değişmelerindeki kısıntıların, devlet hizmetine girmelerini, zanaat ve tarım alanında iş tutmalarını yasaklayan yasaların etkisi mi var?

Bu iki etkiyi de hesaba katmamız gerek, şüphesiz. Karl Marx'da haham kanı beş on göbek geriye dayanacak kadar yoğundur. Anasının soyunda en azından bir yüzyıldır hahamlara rastlanmaktadır; babasının hem ana hem baba tarafında art arda hahamlar yetişmiştir, bunların kimi, XV. ve XVIII. yüzyıl hocalarının sivrilmişleri arasındadır. Karl Marx'ın baba tarafından dedesi Trier'de hahamlık etmişti. Karl'ın babası, Hirchel Marx, anlaşılıyor ki, ailede hahamlıktan yüz çevirip dış dünyada kendine bir yaşam kuran ilk parlak kişiydi.

XVIII. yüzyıl Alman Yahudileri, toplumsal ayrıkonmuşluğu ve o kapalı dinsel kültür düzeniyle, Getto dünyasından kopmaya başlamışlardı. Bu, Orta Çağ düşünleri ve kurumlarının tasfiyesi süreci içinde, kendiliğinden yer almaktaydı. Moses Mendelssohn adında bir Yahudi feylesofu Kitab-ı Mukaddes'i Almanca'ya çevirerek halkını dış Alman dünyasının kültürüyle ilişkiye geçirmişti ve Karl Marx'ın kuşağına vardıkta, bu eğilim, Yahudi-

ler arasından, günün düşünce ve edebiyat dünyasında önemli yerler tutan kişilerin çıkmasına elvermeye başlamıştı. Ama Lessing'e bilge Natan tipini esinlendiren Mendelssohn, niyet ettiğinden çok daha başka ve öte bir sonuca varılmasına önayak olmuştu: Yahudileri, umudu üzere, dirilgen ve arık bir Judaizm'e yöneltecek yerde, onlara Aydınlanma'nın kapılarını açmıştı. Genç Yahudilerin gözünde kültürlerinin geleneksel yapısı, kapağı aralık bırakılmış sandukadaki bir ceset gibi, birden toz olu vermişti. Daha o zamandan Mendelssohn'un kızları salonlarıyla, feylesof âşıklarıyla serbest görüşlülük taslayan, Katolikliği, Protestanlığı benimseyen Yahudi kızlarının grubuna katılmışlardı, Hirschel Marx, Judaizm'i, Yahudiliği geride bırakmış, Kant felsefesine bağlı bir serbest düşünürdü. Almanya ile Fransa arasındaki sınır boyu üstünde, Trier kentinde yaşadığı için hem Rousseau ile Voltaire'den hem de Alman felsefesinden besinlenmişti. Fransız Devrimi'nin etkisiyle Yahudilere uygulanan kısıtlamalardan bazıları gevşetilmiş, o da bundan yararlanarak hukuk okumuş, kendi alanında sivrilmişti. Prusyalıların Napoléon'u kovalamasından sonra, Yahudilerin makam sahibi olması yeniden yasaklanınca, adını Heinrich'e çevirdi, bütün ailesini vaftiz ettirdi, Hıristiyan oldular, kendi de Justizrat'lığa, Baro Başkanlığı'na kadar yükseldi.

249 Trier'de, Marx'ın bitişiğinde Von Westphalen ailesi otururdu. Baron Von Westphalen de, Prusya Devleti görevlisiydi ama, XVIII. yüzyıl uygarlığının ürünüydü; babası, Winckelmann ile Voltaire'in dostu, liberal Dük Ferdinand de Brunswick'e Özel Kalem Müdürlüğü etmiş, bu sayede de asalet payesine erişmişti. Ludwig Von Westphalen yedi dil bilir, Shakespeare'i pek sever, Homeros'u ezberden okurdu. Marx'ı yanına alır, Moselle'in bağlarla kaplı tepelerinde gezmeye çıkarlardı; deli-

kanlıya, toplumu Hıristiyan sevecenliği üstüne bilimsel yoldan örgütlemeye savaşmış olan Fransız düşünürü Saint-Simon'dan söz ederdi: Anlaşılan, Saint-Simon, Herr Von Westphalen'i hayli etkisi altında bırakmıştı. Marx ailesinin Hollanda'yı, Lehistan'ı, Italya'yı içine alan, kökü derinlerde bir milletlerarası geçmişi vardı; Ludwig Von Westphalen de yarı İskoç, yarı Almandı; anası Argyle Dükleri soyundandı; Almanca'yla İngilizce'yi hemayar konuşurdu. Hem Westphalen hem de Marx, on bir bin Katolik ortasında sayısı üç yüzü zoruna bulan ufak Protestan memur topluluğundandı; bunların çoğu Trier'e, bir zamanlar Romalılara kalelik, Orta Çağda da baş piskoposluk merkezliği etmiş olan, son devrede de Fransızlarla Almanlar arasında ikide bir el değiştiren bu eski kente öbür eyaletlerden göçmüşlerdi. Komşu çocukları Westphalengilin geniş bahçesinde oynarlardı. Karl'ın kız kardeşi ile Jenny Von Westphalen pek kaynaşmışlardı. Derken Karl, Jenny'ye abayı yaktı.

Karl on sekiz yaşındayken, yaz tatiline Trier'e geldiğinde, Jenny Von Westphalen söz verdi onunla evleneceğine. Karl'dan dört yaş büyüktü, Trier'in sayılı güzellerindendi; memur, toprak sahibi, subay çocukları dört dönerdi etrafında; gene de Karl'ı yedi yıl bekledi. Zekiydi, aklı başında insandı, iyi konuşurdu; dört başı mamur bir babanın kızıydı. Karl Marx, Jenny için bütün ömrüne sürecek bir tutkunlukla donandı. Ona okuldan, kötü aşk şiirleri yazdı durdu.

Marx'ın, daha yazar yazmaz "laf ebeliği" diye kötülediği bu ilk öğrencilik çağı şiirlerinin sağlam bir yanı yok değildi. Hem sonra bunlar, Marx'ın ileride kuracağı motorun pistonlarına henüz bağlanmamış dürtü ve heyecanlarını bir bütün halinde bize sunmaları bakımından da ilginç. Seçtiği yergisel konulara yara-

şan ve daha o zamandan sert ve köşeli olan üslubu, daha sık işlediği romantik temalara hiç uygun düşmüyordu, çoğu; ama lirik şiirlerinde bile daha sonra Marx'ın bütün yazılarına damgasını basacak olan o billur katılığından, keskinliğinden esintiler vardır; bunları okuyunca, birtakım gedikli simgeler yer eder aklınıza.

Bu şiirlerde, çilekeş bir ihtiyar çıkar karşımıza; kaburgası çıkmış, öyle uzanmış suyun dibine; ay doğdu mu, dalgalar gelip ihtiyarı zorla oynatıyorlar; dalgalar kalpsiz çünkü, düşüncesiz, duygusuz. Sarı bir evde bir adam, ufak tefek bir adam, yanında iğne iplik karısı; şair aklını karıştırmasınlar diye perdeleri indiriyor. Dar kafalı doktorlar var, lanetli Filistin soyundan, kara kuru bir yer belliyorlar yeryüzünü; ruhbilimden söz açılınca sen "Düş" diyorsun, onlar, "Anlaşıldı, hamur köftesiyle şehriye çorbasını fazla kaçırmışsın," diyorlar; "Metafizik" diyorsun, "Şu ruh denen şeyin yerini bir kestirsek," diyorlar, "bir hapla hesabını görürdük." "Sulu gözlüler var, bir de bir buzağı kesmeyegör, iki göz iki çeşme... ama bunlar Balaam'ın eşeği gibi nasılsa konuşmasını öğrenmiş olan eşekten başka ne ki?"

Karl Marx'ın baladlarından birinde, bir gemici fırtına gürültüsüne uyanıyor: Kalkıyor, o sıcak, rahat kentleri geride bırakıp gidecek, açılacak denize, teknesinin yelkenleri fora, değişmez yıldızlara göre çizecek rotasını, rüzgarlarla dalgalarla savaşa savaşa, olanca gücü ayakta, kıvanç içinde; tehlike karşısında, korkudan değil ama, küt küt atacak yüreği, kardeşinin kemikleriyle aşık atan denize kafa tutacak, altedecek denizi... Bir başka baladda, gene bir kaptan bu sefer deniz perilerinin saldırısına uğrar, ama Heine'nin kemikleri kayaları ağartan gemicilerine benzemez bu kaptan. Perilerin yüzlerine karşı büyülerinin laf olduğunu, soğuk uçurumlarda onlar için yanan evrensel bir

Tanrı bulunmadığını; ama, kendi göğnünde Tanrıların saltanat kurduğunu, hem de bütün Tanrıların; gayrı, Tanrı buyruğundan ne etseler caymayacağını haykırır. Periler bakarlar ki, ümit yok, gömülürler sulara. Bir başka şiirde, Prometeus'ça bir yiğit, elinden nesi varsa alan bir Tanrıyı kargır; yemin eder ama hıncını alacağına, gücü güçsüzlüklerin toplamı olsa bile; çektiği çileden, duyduğu dehşetten demir bir hisar kuracak, bu hisara göz koyan çarpılacak, bu hisara atılan yıldırımlar geri tepip atanı kahredecektir. Prometeus, Marx'ın en gözde efsanesidir; doktora tezinin başına Aeschylus'un tragedyasından Prometeus'un Hermes'e seslenişini aktarır: "Iyi bil ki, yer yerinden oynasa, şu karayazılı halimi bile senin köleliğine değişmem. Zeus Babanın ulağı olacağıma bu kayaya bağlı kalırım, daha iyi!" Daha sonra çıkardığı bir gazetenin kapatılması üzerine yayımlanan bir karikatürde Marx baskı makinelerine zincirlenmiş olarak betimlenir, Prusya kartalı kalbini gagalamaktadır.

Öte yandan bir başka şiirinde Marx, yeryüzünün cüce-devlerine bağışlanan görkemlerin, saltanatın bir gün yerle bir olacağını söyler. Ruhun ardından koştuğu emellerin yanında bunların sözü mü olur ki! Ruh yenik düşse de baş eğmeyecek, devce bir horgörüden bir taht kuracaktır kendine: "Jenny, ruhlarımızı perçinlesek birbirine, o zaman işte eldivenimi yeryüzünün yüzüne çalacağım ve yıkıntıların arasından bir yaratıcı olarak çıkıp gideceğimi!"

Anasıyla babasının kendisine bir can ve ana sevgisinden gayrı bir şey vermemiş olduğunu söyleyen baba Heinrich, çok daha büyük olanaklarla donanmış olan Karl'ın, Trier Barosu'ndaki yerine geçmesini diler. Görür Karl'ın olağanüstü yetenekleri var, ama enerjisi yolunu bulamıyor bir türlü, gözü okuyup yazmak-

tan başka bir şey görmüyor diye kaygılanır. Gerçi o da Karl'ın "insanlığın dirliği" uğruna çalışmasından söz eder ama, oğlunun seçkin çevrelerde ilişkiler kurması için çırpınır, toplum içinde sivrilmesine yardımcı olacak etkili kişilerle tanışması için yollar arar. Oğluna yazdığı mektuplar, Karl için duyduğu coşkun hayranlıkla dehasının ziyan olması tehlikesi karşısında dile getirdiği kaygıların karmasıdır; bu mektuplarda sevgisi kıskançlığa kadar varan bir babanın, oğlunun üstüne nasıl düştüğünü görürüz. Heinrich, Karl'ı bencillikle, anasını ihmalle suçlar; anlaşılan, Karl mektuplarına da pek seyrek cevap yazmaktadır. Karl'ın ikide bir para isteyişinden de yakınır. "Oğlu babasının para bastığını mı sanıyordur yoksa?" Annesi odasını, ötesini berisini temiz tutmasını, haftada bir sabunlu bezle vücudunu ovalamasını tembihler, "Ilham perine anlat," der, "hayatta seçkin, yüce emellere ancak ufak, önemsiz gibi görünen şeylere de dikkat etmekle erişilebileceğini."

Bu arada Karl, Bonn Üniversitesi'ndedir. 1835 güzünde gitmiştir oraya; bir taverna kulübüne katılır, çalgı çağnak derken, epeyce borç eder, gece yarılarından sonra sarhoşluktan, gürültü çıkarmaktan üniversite idaresiyle başı belaya girer, yıkıcı düşünlere hizmet ettiğinden kuşkulanılan, bu yüzden siyasal polisin izlediği bir ozanlar kulübüne üye kaydolur, halkçı taverna kulüpleriyle asil Korps dernekleri arasında kopan bir kavgaya katılır, sonunda 1836 yazında düello eder, gözünün üstünden bir yara alır. Aynı yıl yapılan bir taş basması resimde Karl Marx taverna kulübündeki arkadaşları arasında, arka sırada görünür; ama kara, kalın kaşlarından, kara gözlerinden geriye karamsar bir yırtıcılıkla savrulmuş o gür, kara saçlarının miğferi altında dimdik durur başı. Ana babasının hayli sertçe çıkan onayıyla, bir çağdaşının anlattığına göre, "öbür Alman üniversitelerinin bola-

henk havası yanında üniversiteden çok cezaevine benzeyen" Berlin Üniversitesi'ne yollanması kararlaştırılır.

Berlin'de 1841 yılının 30 Mart'ına kadar, babasının isteği üzerine hukuk okudu, ama asıl dikkatini o sıra Alman üniversitelerinde düşünsel ilginin odağı olan ve Karl'ın doğuştan tiryakisi ve ustası olduğu felsefe konusu üzerinde topladı. Artık odasına kapanıyor, çalışıyor, düşünüyor, kendisinin de dediği gibi "arkadaşlarına yüz vermiyor, doğayı, sanatı, toplumu boşluyor, sabahlara kadar oturuyor, kendi başına savaşlar veriyor, hem iç, hem dış nedenlere dayanan buhranlar geçiriyor," devce okuyor, koca koca planlar kuruyor, şiir, felsefe yazıyor, çeviriler yapıyordur.

Babasının mektupları büsbütün tedirginleşiyordu. Kafası çalıştıkça kalbi katılaşıyor muydu yoksa Karl'ın? Tanrısal bir esin, yoksa Faust'ça bir iblis miydi onu böyle avucu içine alan? Aile mutluluğundan nasipsiz mi yaşıyacaktı hep böyle, etrafındakileri mutlu kılmak vergi değil miydi ona? İhtiyar Marx'ın mektupları gerçekten dokunaklı. Kızının anlattığına göre, Karl babasına hayrandı, ömrü boyunca resmini taşımıştı cebinde; öldüğünde, Engels işte bu resmi koymuştu tabutuna. Ama babasından bir çok değerli etkiler kapmış olsa bile, Karl'ın bu kaynaktan gelen etkilerin çoğuna karşı direnmesi de şarttı. Heinrich'in, Karl'a mektupları dramatik bir ağırlık taşır. Bu, ihtiyarın ölümünden beş ay önce (9 Aralık 1837) trajik bir coşkunlukla yazmış olduğu alabildiğine uzun bir mektupta doruğuna varır. Heinrich, oğlu korktuğuna uğramasın diye son ve umutsuzca bir çaba içindedir. Karl'dan yokumsayıcı dehasını, durmuş oturmuş bir düşünce çerçevesine oturtmasını ister ve sanatın ancak iyi yetişmiş insanlarla düşüp kalkarak elde edilebilecek bir yetkinlik olduğunu anlamasını diler; Karl, kendini göze, gönle hoş gelir, tatlı bir

ışık altında tanıtmasını, başkalarının sevgisini, ilgisini derlemeyi öğrenmelidir. Her şeyden önce de bütün bağlılığıyla ve toplumsal mevkiini yitirme pahasına Karl'ı kendine eş seçen Jenny'yi düşünmeli, onun kendini esirgemezliğine karşılık, eşi için pis pis kokan bir gaz lambasıyla aydınlanmış loş, dumanlı bir odada çılgın bir alimle paylaşılacak bir hayat taslağı değil, gerçek insan toplumu içinde özel bir yer, bir mevki hazırlamalıdır.

Jenny'ye düşkün olan ve oğluyla evlenmesi için didinen ihtiyar, başlarına neler geleceğini önceden sezmekte, çaresizlik içinde bunalmaktadır. Çünkü Karl, o bira-kırbası, pala-çalar Alman öğrencilerinin barbar çevresinden kopup haham dünyasına yeniden dönmüştür adeta. Toplumsal ayrı-konmuşluğunu sonuna dek zorlamıştır, bundan sonra da düşünsel ilgilerini besleyen dostlarından gayrısına yüz vermeyecektir. Deli gibi çalışa çalışa vücuttan düşmüştür. Kendine gelsin diye sayfiyeye yollarlar, orada da Hegel'i hatmedip, tilmizlerinin eserlerine el atmıştır. Yüzyılın en önde gelen din-dışı hahamı olma yoluna şimdiden girmiştir. Bir önceki yüzyılda, Salomon Maimon haham felsefesi ile Kant'ı bağdaştırmayı denemişti. Karl Marx da Yahudi geleneğince bir öğretmen olmakla birlikte, Judaizm öğretisinden kendini kurtardıktan sonra, bütün Batı Avrupa düşünüşünü de yedeğe alarak, modern dünya tarihinde eşine rastlanmadık bir yer tutacaktır.

Marx'ın bu yanına ilerde değineceğiz, ama geçer ayak şu kadarını söyleyelim ki, Karl Marx Yahudi sorunuyla o zamanlar bu sorunun tartışımını sınırlayan dar çerçeve içinde ilgilenip üzerinde uzunboylu kafa yormayacak kadar derin ve sağlam bir Yahudiydi. Bu davada ortaya attığı tek düşünce, Yahudilerin komşuları gözünde saygınlığını zedeleyen ve Marx'ın büsbütün kınadığı tefecilikleriyle ilgiliydi. Ama ona göre, Yahudilerin bu kusu-

ru, sadece, kapitalizmin kapitalist düzenle birlikte ortadan kalkacak olan habis bir belirtisiydi, o kadar. Kendi bakımından ise, gururunu, bağımsızlığını ve yaşantısına o yiğitçe saygınlığı kazandıran o kendi ahlak üstünlüğüne inancı, İsrail'in parlak günlerine dayanmakta, arada geçen biçarelikleri bir kalemde silmektedir demek, yanlış olmayacak.

Acaba..? Marx'ın yeniden üzerinden geçip 1841'de yayımladığı iki şiir var. Bir tanesinde delibozuk bir kemancı belirir, üstünde beyaz bir cübbe, belinde bir kılıç. "Ne diye bu böyle deli gibi çalıyor?" diye sorar sözcü. "Niye böyle insanın kanını oynatıyor? Niye böyle kemanının yayını lime lime ediyor?" Görüntü şu soruyla karşılık verir: "Peki, dalgalar niye kükrüyor, sorsana onlara! Gürüldüye gürüldüye yamaca çarpmak için. Ruh da cehennemin duvarına kendini çarpmak için kükrüyor." "Ama, çalgıcı, ruhu hor görerek, kendi yüreğini parçalıyorsun sen. Pırıl pırıl bir Tanrının sana bağışladığı bu sanatı göklerin musikisini dile getirmek için kullansana!" Görüntü, "Yok, öyle şey," der, "ben bu kankarası kılıçla ruhu delik deşik ediyorum. Tanrı, sanatı tanımaz, saymaz. Sanat, cehennemin dumanlarından yükselir, beyni çıldırtır, kalbi değiştirir. Bana ölçü tutan Şeytandır, çaldığım hava da Ölüm Marşı." Karl Marx'ın hayatı boyunca Lüsifer Prometeus'un gerisinde kanat çırpacaktır: Lüsifer, insanoğlunun asi velinimetinin ters yüzü, kötü karşıtıdır. Bu sıralarda Engels ile Edgar Bauer'in yazdığı alaycı bir şiirde Marx, "Trier'den gelme kara adam," diye anlatılır, "avının üstüne, sürünmeden öyle, atlayıveren, kollarını göklere doğru, Tanrıları tahtından yere çarpacakmış gibi hırsla kaldıran, yumruklarını sıkıp binlerce şeytan saçını ellerine dolamışçasına uluyan, vahşi, kaslı, döşlü bir canavar," olarak betimlenir; kocamışlığında eş dost

arasında "Koca Nick" diye anılır. Oğlu da "Şeytan" derdi ona. Doğru: Hem Şeytan hem de asi, romantiklerin geleneksel maskeleridir, ama şeytanca bir rolü benimsemede romantik bir sapkınlıktan öte etkenler olsa gerek.

Ikinci şiir, âşıklar arasında karşılıklı bir konuşma. "Sevgilim," der âşık, "acın yüreğini dağlıyor. Nefesimin altında titriyorsun. Ruhun içkisini içtin sen: Parılda, benim pırlantam, parılda, parılda! Ey gençlik kanı, parılda!" "Sevdiğim," diye karşılık verir kız, "yüzün niye böyle soluk, niye böyle durup durup acayip sözler ediyorsun? Baksana, nasıl dünyalar Tanrısal bir musikiyle gökleri döneniyor!" "Bir tanem," der âşık, "dönüyorlar ya, parıldıyorlar ya. Biz de alıp başımızı gidelim. Ruhlarımızı birleştirip tek bir ruh olalım!" Derken dehşet içre bir bakışla fısıldar: "Bir tanem, sen zehir içtin. Benimle geleceksin artık. Gece indi; göremez oldum ışığı." Kızı hırsla kalbine, göğsündeki, nefesindeki ölüme bastırır. Derin bir acı işler kızın içine; bir daha gözlerini açmayacaktır.

Heinrich Marx 1838 yılının Mayıs'ında öldü. Karl Marx, Berlin Üniversitesi'nden çıktıktan iki yıl sonra, 1843 yılının Haziran'ında Jenny von Westphalen ile evlendi.

6

KARL MARX DÜNYAYI DEĞİŞTİRMEYE KARAR VERDİ

Karl Marx'ın başlangıç döneminde gördüğü büyük ödev, Alman felsefe düşünüsünü çağdaş Almanya'nın günlük olaylarıyla kaynaştırmasıdır.

Fransız Devrimi açısından baktığımızda, Alman felsefe dünyası garip gelir bize. Fransızların soyutlamaları, ister Eşitlik, Kardeşlik, Özgürlük, ister Fourier'nin Uyumları ve Tutkusal Çekimleri olsun, toplumsal ve siyasal gelişme düşgörüleri uyandırmaya yöneltilmiş toplumsal ilkelerdir; ama, bunlara kıyasla, Alman soyutlamaları, Könisberg ile Berlin düzlüklerinin üstündeki kurşuni göklerde asılı duran, gerçeğe ancak araya-girici Tanrı rolü oynamak için süzülüp inen sisli ve kaypak efsanelerdir. Marx ile Engels, ilerde Alman felsefesinin toplumsal bir varlık olarak insanoğluna ilkeler sunmada yaya kalışının Alman feylesoflarının çürük bir derebey rejimi altında ölesiye çektiği çaresizlikten ileri geldiği sonucuna varacaklardı: Mesela, nasıl Kant'ın özbelirlenim kavramı, köhne kuruluşlardan kurtulma dürtüsünü duyup da bunun için gerekli gücü kendinde bulamayan Alman burjuvazisi üzerinde Fransız Devrimi etkilerinin düşünsel alandaki yankısıysa; bu kavrama bağlı istek ve "istem" de kendi özünde ve kendi gözünde bir istem olarak kaldı, andaki

toplum üzerinde hiç bir etkisi olmayan, sırf ideolojik bir karar ve ahlaksal bir postula olmaktan öte gitmedi.

Hegel, toplumun, "Devlet"in bireylere boyun eğme zoru koşan Mutlak Us'un gerçekleşmesi olduğunu ileri sürmüştü. Daha sonra "devlet"ten kastının, *mükemmel* devlet olduğunu söyledi; ama geçkin yıllarındaki tutumu ve politikası, III. Friedrich Wilhelm yönetimindeki çağdaş Prusya devletini bu yetkinliğe erişmiş saydığı yolundaki görüşe hak kazandırmaktadır. Toplum gelişmez olmuş, tümlenmiştir; devletin kendisi de Alman ülkücülüğünün gölgeler ülkesinde mistik bir tözdür, o kadar; çünkü bu devlet zaten us sayesinde kendini gerçekleştiren ilksel, Tanrısal Idea'nın, Düşün'ün bir ürünü ve bir yanı sayılmaktadır. Böylece, bir Tanrısal Hakla donatılmış ve saltanatı çağın en ileri düşünü okulu tarafından pekiştirilmiş olan kral, Hegel'cileri kanadının altına aldı, baş köşelere oturttu; onlar da yönetiminin dayanağı olarak Krala hizmette kusur etmediler.

Gene de gençliğinde, daha Prusyalı profesör kalıbına girmeden önce, Fransız Devrimi'nin dalgasına kapılmış olan Hegel'de devrimsel bir ilkeye rastlarız. Bütün tarihi, bildiğince, gözden geçirmiş ve eski toplumları yeni toplumlara dönüştüren o gedikli, kaçınılmaz ve örgensel süreçleri belirlemişti. Öyleyse bu süreçler niye böyle birdenbire duraklasındı? Fransa'daki 1830 Devrimi Almanya'da da karışıklıklara yol açmış, bunlar bastırılmış ve ardından Ortodoks dini canlandırmaya da amaçları arasında yer veren bir gericilik başlamıştı. Hegel'ciliği Hıristiyanlığın tasfiyesine yönelten yeni bir Hegel'ci okul belirdi. 1835'te, David Friedrich Strauss, *İsa'nın Hayatı* adlı kitabını yayımladı. Hegel'in başarılarından biri de, Alman halkının dikkatini çeşitli halkların dehasına ışık tuttuğu gerekçesiyle insan kuruluşlarının gelişmesi konusuna çekmiş oluşuydu. D.F. Strauss, Hegel gibi,

Hıristiyanlığın Ülküsel Hakikati temsil ettiğini doğrulamış olmasına rağmen, İncil'in bir tarihsel belge değil, sırf efsane olduğunu ve birtakım sahici olgular çekirdeğine dayansa bile, ilk Hıristiyanların zihinlerinde oluşan halkça bir düş kaynağından ağır ağır ve farkına varılmaksızın yaratıldığını öne sürdüğü zaman Almanya birbirine girdi. Bruno Bauer de Ahd-i Cedit metinlerinin belirli insan ellerinden çıkma olabileceği kuşkusu üzerine yürüttüğü ve 1840-41 yıllarında yayımladığı incelemelerde, bu belgelerin topunun sahte ve ta başta göz boyamak için, bile bile, bu hileye başvurulmuş ve İsa diye birinin dünyaya bile gelmemiş olduğu sonucuna vardı ve bu efsane-yaratıcı (mitopoeik) saplantıyı kafalardan söküp atmanın zamanı geldiğini ileri sürdü. Bauer, böylece Hıristiyanlığı temize havale etti; ama hâlâ Hegel'ci damarı ayakta kaldığı için, ruhtan ayrı bir gerçek olarak maddenin varoluşunu yadsıyan bir özbilinç öğretisi ortaya atmaktan kendini alamadı, bu yüzden de insanlık felsefe boşluğu içindeki sallantılı, ismi var cismi yok halinden kurtulamadı.

Karl Marx, Berlin'de genç bir öğrenciyken, Bauer'in de üyesi olduğu ve "Genç Hegelciler" akımına kaynaklık eden bir Doktora Kulübü'ne katılmıştı. Marx da Almanya'da hâlâ en güçlü düşün sistemi olmakta devam eden, ama parlak günleri sayılı olan Hegel felsefesine kapıldıysa da kişiliğinin Tanrı Katili yanı, Mutlak Düşün kavramına başkaldırmakta gecikmedi. Gene de Hegel yöntemiyle dolup taşan doktora tezinde, "Felsefenin gizlisi, saklısı yok," diyor. İnanının Prometeus inanı olduğu meydanda. "Başınıza çalın Tanrılarınızı!" diye haykırıyor. İnsanın özbilincini ilahların en ulusu saymayan bütün gökyüzü ya da yeryüzü ilahlarına karşı öteden beri tutumu bu. Üstelik ilerde göreceğiz, bu insan özbilinci, Bauer'in özbilinci gibi, evrensel bir soyutla-

ma olarak da kalacak değil.

Bauer bu arada Bonn'da bir kürsü edinmiştir kendine, Marx'ı da yanına aldıracaktır. Marx'ın aklı yatar bu işe; daha önce çünkü sofu Hegel'cilere karşı birlikte bir yergi yazmışlar, bir Dinsizler Dergisi çıkarmayı kararlaştırmışlardır. Gelgelelim, Marx'ın üniversiteyi bitirmesine kalmadı, dine karşı ve anayasa lehindeki çalışmaları yüzünden Bauer mimlendi, bahara da kürsüsünden atıldı. Yeni Alman kuşağının en yetenekli feylesofu –bir çağdaşı onun için "Daha kürsüye çıkar çıkmaz, bütün Almanya'nın dikkatini çekecek üstüne," demişti– genç Doktor Marx'ın büyük öncelleri, Kant'ın, Fichte'nin, Hegel'in yolundan yürümesi, bir üniversite kürsüsünden öğretisini dile getirmesi olanağı böylece ömür boyu ortadan kalktı.

Kendisinden liberal dönüşümler beklenen IV. Friedrich Wilhelm'in 1840'ta tahta çıkışı sadece, yeni bir feodal gericiliğin başlangıcı oldu. Ondan böyle Almanlar için siyasal eylem zorunluğu büsbütün ve gitgide arttı. XIX. yüzyılın ilk kırk yılında, ne parlamentoları, ne de jürili yargılama, ne söz ne de toplanma özgürlüğü vardı; Orta Çağları gözünde ülküleştiren saltanatlı romantizmiyle yeni kral da bu hakları bağışlamaya hiç taraflı görünmüyordu. Bu arada ütopyacı sosyalist öğretileri Alman felsefe ve siyasasının başına bela olmuştur. Fransa'daki kaynaklarından ilkin, zaten Gol'leşmiş Renboylarına sızmış ve oralarda daha başka nedenlerin de yardımıyla elverişli bir ortam bulmuşlardı. Moselle'in bağcı köylüleri, Prusya'nın Hessia ile gümrük birliğinden sonra, yabancı bağ sanayiinin rekabeti yüzünden yoksullaşmıştı; sonra da bu bölgede Orta Çağ'a özgü ortaklaşa toprak mülkiyeti düzeninden kalıntılar vardı. Moselle boyunca Saint-Simon'culuk öyle hızla yayıldı ki, baş piskopos bu akımı sapınç (küfr) diye kargıma zorunda kaldı; 1835'te de Ludwin Gall

adlı bir Alman, Trier'de bir sosyalist yaprakça yayınlayarak, varlıklı sınıfla emekçi sınıfının çıkarlarının doğrudan çatıştığını açıkladı. Heinrich Marx, 1834'te, gerçek bir parlamento kurulması dileğini desteklemek üzere düzenlenen ve *Marseillaise* marşları okunan siyasal şölenlerin elebaşlarından biri oldu. Trier gazeteleri bu şölenler üzerine haber yayınlamaktan alıkonmuş ve Veliaht, aleyhinde demeçler vermişti. Sonunda toplantı merkezi olan kulüp polis gözetimi altına alındı.

Karl Marx, 1842 yılının ilk aylarında yeni Prusya sansürü üstüne bir yazı yazdı; Marx'ı tam kıvamında, bu ilk görüşümüz; o amansız mantık, o ezici mizah Marx'ın can düşmanlarına karşı, insanlara insan haklarını esirgeyenlere karşı veryansın edilmiştir ilk defa olarak. Gerçi baş sansürcü yazıya kancayı takmış, Almanya'da yayımlanmasını yasak etmiş, ancak bir yıl sonra, o da Isviçre'de, gün yüzünü görmüştür yazı. Ama istedikleri kadar boğmaya çalışsınlar, duymazlıktan gelsinler, Batı düşününün bütün dokularını madensi tizliğiyle ergeç delik deşik edecek olan o yeni ses çınlamıştır bir kere.

Marx, sanayileşmiş Ren boyunun merkezi Cologne'da yayımlanan ve eski Katolik toplumunun düşünlerini, üstelik demiryollarını baltalamasına öfkelenmiş olan zengin fabrikatörlerle tüccarların desteklediği liberal *Rheinische Zeitung* gazetesine yazmaya başlamıştır. Gazeteyi genç aydınlar yürütür; Karl Marx 1842 Ekim'inde yazı işleri müdürü olur.

Rheinische Zeitung'daki çalışması Marx'ı, kendisinin de dediği gibi, ilk defa olarak Hegel'in bile çözüm yolunu göstermemiş olduğu sorunlarla yüz yüze getirdi. IV. Friedrich Wilhelm'in topladığı Ren Dieti'ni izleyen Marx, ormanlarda odun toplamayı cezalandırıcı bir yasa tasarısı üzerindeki görüşmeleri yorumlarken, bakı ki yeni hükümet köylüyü Orta Çağ'dan kalma ortak hak-

larından bile yoksun kılmaya niyetli. Yazılarında daha sonra önemli yer tutacak olan o "fetişler"le istihza sanatının ilk örneğini verdi; ağaçlara hak tanınsın derken, eskiden tanınmış hakların halkın elinden alındığını belirtti; ve yarı ulemaca kanıtlar getirerek, ikisi de mülkiyete karşı işlenmiş suç diye adi hırsızlıklarla odun toplama arasında ayrılık gözetmeyen bir yönetimin, böyle haksız yere kovuşturduğu kimseleri adi hırsızlık yolundan mülkiyete karşı işlemiş oldukları suçlarla, alabildiğine geniş mülklere, başkalarına en ufak mülkiyet hakkı tanımadan, sahip çıkan mülk sahiplerinin mülkiyete karşı işlediği suçlar arasında ayrılık gözetmemeye isteklendirdiğini saptadı. Bu konunun hızıyla yirmi dört yaşındaki Marx'ın kalemi kanatlanır adeta ve derebey kanunnamesinin genel insan adaletiyle hiç bir ilişkisi bulunmadığını, insanların aşağı yukarı hayvan oldukları çağlardan arta kaldığını ve insanları hâlâ bu denli hayvan belleyerek birbirlerini yeme özgürlüğünden başka hak tanımadığını, oysa hiç değilse arılar arasında erkek arıların işçileri değil, işçi arıların erkek arıları öldürdüğünü anlatır. Derken gazeteye Moselle boyundaki bağcı köylülerin sefaletini anlatan mektuplar yağmaya başlar. Marx soruşturur, bakar ki, durumları gerçekten berbat; Ren eyaleti valisiyle çatışır. Bu arada *Rheinische Zeitung* kendisini komünist eğilimli olmakla suçlayan tutucu bir gazeteyle tartışmaya tutuşmuştur. Karl Marx pek bir şey bilmez komünizm üstüne, ama merakı kabarır, konuyu incelemeye karar verir.

Marx'ın yönetiminde *Rheinische Zeitung* beş ay dayanır. Çar Hükümeti'ni eleştirdiği için, Rus Büyük Elçisi'nin dileği üzerine kapatılır.

Galiba Marx, politika hayatından her ayrılışında, rahat bir soluk almış, araştırmalara, birleştirici ve geniş düşünlerini toparlamaya koyulmuştur. Bu sefer de, "Hava dayanılmaz hale gelmiş-

ti," der. "Kulluk içinde özgürlük için didinmek, topuz yerine toplu iğne ile döğüşmek kötü şey. Ikiyüzlülükten, budalalıktan, baştakilerin gaddarlığından ve bizimkilerin pısırıklığından, dönekliğinden bıkkınlık getirdim. Şükür, hükümet özgürlüğümü geri verdi de..." Bir dostuna yazdığı bu mektubun ilerisinde ailesiyle arasının bozulduğunu anlatır; annesi sağ kaldıkça babasının mülkü üstünde hiçbir hak ileri sürmeyecektir: Ama Jenny ile nişanlıdır, onsuz başka bir yere göçemez, göçmek de istemez zaten. "Almanya'da benim için ne gibi bir gelecek olabilir ki!" der. "Insan körleniyor burada."

Anayurttan ayrılmadan önce, gene de o güne dek kafasına çöreklenmiş duran Hegel ülkücülüğüne savlet etmekten kendini alamaz. Siyasal düşünüde Hegel'in hukuk felsefesinden yüz çevirişini daha sonra tartışalım; Engels'le işbirliğine başlasın hele, o zaman ele alınız bu konuyu; yalnız bir iki yıl ileriye şöyle kısaca bir göz atalım da anlayalım. Marx *Rhinegold*'daki efsaneyi nasıl ters yüz etti –hani Tanrılar insan açgözlülüğünün yol açtığı acı sahneleri geride bırakıp ebemkuşağından aşırı Valhalla'ya geçerler ya, onu diyorum– ve acaba dış dünyayı gerçekten tanımaya elvermeyen Alman ülkücü felsefesinin o öz, o nefis kavramıyla Ren Dieti'nde köylünün ağzındaki gemi büsbütün kısan toprak sahipleri ve üniversite kürsüsünden ırak kılınmış, gazetede meramını anlatması yasaklanmış Marx arasında bir köprü kurmayı nasıl başardı, bir bakalım.

Strauss ile Bauer'in yanı sıra, 1841'de yayımladığı *Hıristiyanlığın Özü* adlı kitabıyla Marx'ın kuşağı üzerinde derin izlenim bırakmış üçüncü bir din eleştirmeni vardır, Ludwig Feuerbach'dır adı. Feuerbach'a göre, Usu gerçekleştirmek amacıyla maddede kendini cisimlendirdiği ileri sürülen Mutlak Düşün, Hegel'in saptayamadığı bir varsayıştır. Mutlak Düşün, Ten hali-

ne gelen Kelam'dan başka bir şey değildir; aslında Hegel, Hıristiyanlığın büyük savunucularının en sonuncusudur. Mutlak Düşün'ü bırakalım bir yana; bildiğimiz insanı, içinde yaşadığımız dünyayı incelemekten başlayalım işe. O zaman işte apaçık göreceğiz, bütün o efsaneler, dinsel töreler, törenler, insan zihninden doğmadır.

Feuerbach, dini Strauss'un üstüne oturttuğu halk hayalhanesi tüneğinden indirmeyi, etik içgüdüyü İncil dayanaklarını alaşağı ettikten sonra Bruno Bauer'in bu sefer içine itelediği arık özbilinç yuvasından çekip çıkarmayı becerdi ve hem dini, hem ahlakı insan törelerine çözülmemecesine düğümlemeyi başardı. Gelgelelim, hâlâ dinin şaşmaz gereğine inanmaktan caymadı. Yerine bedelleme bir din, cinsiyetle dostluğa dayanacak bir kült bulmaya özendi ve paydaş bir usla donanmış mutlak bir insanlık hayaline kapıldı.

Marx baktı ki, dini büsbütün saf dışı kılmak, insan heyecanlarını ve ahlak tutumlarını toplum olaylarıyla ilişkiye sokmak işi kendine düşüyor, benimsedi bu ödevi. Sonra Alman felsefesinin o ünlü "istem"i var; gerçi "sadece ideolojik bir önerme" ama, aslında Fichte bile, bu kavramı eylem içine oturtmaya çalışmasına ve "başarı" koşulunu bir yana itmesine rağmen, "istem"i kendi özünde bir erek saymakta ayak diriyor; işte bu soyut kuramı dünyada bir kuvvet haline getirmek gerek. Marx bu sorunu da üstüne aldı.

Feuerbach üzerine 1845'te yazdığı dikkate değer notlarda, önceki bütün maddeci okulların hep edilgin kaldığı varsayılan zihin üstünde sadece dışsal nesneleri eylem edermiş gibi gösterme yanılgısına düştüklerini, buna karşılık ülkücülüğün ise, algılanan nesnenin dünya üzerinde eylem edemeyeceği yolundaki yanılgıya saplandığını belirtti. Aslında düşünce eyleme geçme-

dikçe, düşüncenin gerçekliği, gerçeksizliği ayakları havada kalacak bir soru: Bütün bilip bileceğimiz, dışsal dünya karşısındaki kendi eylemimizdir. Bu dışsal dünya üstünde eylem etmektir isteğimiz: Ancak bu dışsal dünyayı dönüştümeyi başardığımız zaman, görüşlerimizin doğru olduğuna kanaat getirebiliriz.

Robert Owen gibi ütopyacılar değişik bir eğitimin değişik bir insan çeşidi geliştireceğine inandılar. Ama Robert Owen aslında maddeciydi, ütopyacı değil; ve bir maddeci olarak, eski koşullar altında yetişmişliğine rağmen, böyle başkalarını eğitme durumuna erişecek ölçüde ayrılaşabilmesinin nedenlerini açıklaması gerekirdi. Bunu yapamadığına göre, iki çeşit insan olduğu sonucuna mı varacağız? Hayır: Çünkü, insan faaliyetinin tümüne söz geçiren devrimci, dinamik bir ilke vardır. Yoksa eşyada gözümüze çarpan değişmelerle amaçlı insan çabalarımız arasındaki uyarlığı nasıl açıklayabilirdik ki?

Feuerbach, soyut dini duyguları olan soyut bir insan hayal etmişti; ama aslında insan daima toplumsaldı ve onu dini duyguları, bütün diğer duyguları gibi, onun ortamı ve çağıyla ilişkiliydi. Dinin doğaüstü kavramlarına sebebiyet veren sorunlar aslında ancak insanın pratik dünyayı dönüştürme eylemiyle çözümlenebilen pratik sorunlardı.

Geleneksel maddeciliğe gelince, onun görüşleri de bir o kadar gayri-sosyal: O da insanoğullarını "kardeşçe" bir birlik kuragelmiş ayrı bireyler gözüyle görüyor. Marx'ın önerdiği yeni maddecilik ise, insan türüne daha örgensel bir açıdan, "insan toplumu ya da toplumsallaşmış insanlık" açısından bakacaktır.

Onca çekişmeye, yoruma yol açan bu belgeyi şerhettim, açımladım sadece, çözümlemedim burada, sanılarını eleştirmedim. Marx, bu felsefeyi bir daha da enine boyuna işlemedi. 1848 arifesiydi ve bu usul felsefe tartışmasını bir yana bırakıp devrim-

sel işine bakmak için sabırsızlanıyordu: Eylem kapısını açacak bir anahtar gerekti ona, meseleyi ayaküstü deşmekle yetindi onun için de. İşin özünü notlarının sonundaki şu iki satırla veriveriyor: "Şimdiye dek feylesoflar dünyayı türlü türlü yorumlayıp durdular: Oysa dava, dünyayı değiştirmektir."

7

FRIEDRICH ENGELS: MANCHESTER'DEN GELEN DELİKANLI

1842 güzünde, Marx *Rheinische Zeitung*'u çıkarırken, gazeteye yazı yazan adamakıllı zeki bir genç Marx'ı görmek için idarehaneye geldi. Renboyu fabrikatörlerinden birinin oğluydu, daha yeni komünizme bağlanmıştı. Hem babasının Manchester'deki işlerini izlemek, hem de Çartist Hareketi inceleme çifte amacıyla İngiltere'ye gidiyordu, geçerken Cologne'a da uğrayım, demişti.

Marx komünistleri yeni okumaya başlamıştı, Manchester'i de pek bildiği yoktu, bayağı soğuk karşıladı delikanlıyı. Zaten dostlarıyla kanlı bıçaklıydı o ara, hayatında sık sık rastlayacağız eski dava arkadaşlarıyla bu çeşit kavgalarına. Amansız gericilik karşısında, Berlin'deki genç Hegel'ciler kurumsal bir dikkafalılığa sığdırmemişlerdi; andaki toplumla alıp-verdisi olmayan dikine dinsiz ve dikine komünist tutumları, olayların gidişini alelade kışkırtıyla etkileme olanağını da ellerinden çıkardığı için, bizim savaş sonrası devresindeki Dadaistlerin tarzına benzer bir soytarılık politikası tutturmuşlar, toptan umut kestikleri, ancak hakarete layık gördükleri bir dünyayı bu yoldan apıştırmaya kalkışmışlardı. Karl Marx'ın soytarılığa tahammülü yoktu, dikkafalılığın da bir işe yaramayacağı kanısındaydı: Gazetesini bir siyasal

kuvvet haline getirmeye bakıyordu o. Berlin'deki arkadaşlarının yolladığı yazıları makaslıyor, kimini de geri çeviriyordu. Marx'ın huyudur, yaşlandıkça büsbütün azıtır; sağlam düşünsel temellere dayanan eleştirel bir güvensizlikten, ne oluyoruz demeye kalmaz, maraz bir kuşkuya kaptırıverir kendini. Bu sefer de öyle; genç yolcuyu Berlin'deki düşmanlarının hafiyesi sandı, nemene bir insan olduğunu, hangi yolun yolcusu olduğunu sorgu sual etmeden Friedrich Engels'i başından savdı.

Engels, Marx'tan iki buçuk yaş küçüktü, ama epeyce tanınmıştı yazar olarak. Barmen adlı bir sanayi kentinde doğmuştu (28 Kasım, 1820). Düzgün kaldırımlı sokakları boyunca iki dizi sıralanan sağlam, taş evleriyle bayındır bir yerdi Barmen. Evlerin arasından Wupper diye pırıl pırıl bir ırmakçık görürdünüz akıp duran: Iki yakası yeşil çırpıhaneler, al kiremitli evler, bahçeler, çayırlar, korular; öyle dalgalana dalgalana uzayan tepeler arasından Ren'e doğru akıp giderdi. Gutzkov'un çıkardığı bir gazete için, Engels'in, on sekiz yaşındayken, hem de hayli ustaca yazdığı takma imzalı bir mektupta böyle anlatılıyor Wupper. Ama Barmen'in oradan, Wupper'in karşı yakasına geçtiniz mi, Almanya'nın ilk bükümhanesinin kurulduğu Elberfeld kasabasının dar, eğri büğrü sokakları çıkardı karşınıza; dokuma fabrikalarıyla çevrili bu kıyı boyunca ırmağın mor suları boyalara bulanırdı. Friedrich Engels, o sırada "hemen bütün Almanya'ya yaygın taze, canlı halk yaşamının" Elberfeld'den ayak götürdüğünün farkındadır: Fabrika işçilerinin çağırdığı türküler aşağılık, kerih şeylerdir, sokaklarda körkütük sarhoş, bir avaza okurlar. Bir zamanlar, biraydı, Ren şarabıydı, içki içmek bir keyifti; ama Prusya'dan o ucuz, zehir-zakkum içkiler yollanmaya başlanalı, hırgür eksik olmuyordur meyhanelerden. Işçiler zil zurna sarhoştur her akşam, kapışırlar birbirleriyle, arada kimvurduya gi-

denler olur. Kapanma saati gelip kapı dışarı edildiklerinde, ya gidip samanlıklarda, ahırlarda yatarlar, ya da gübre yığınları üzerinde, onun bunun kapı eşiğinde sızıp kalırlar.

"Bunun neden böyle olduğu, malum," diyor Engels. "Sabahtan akşama kadar basık tavanlı izbelerde, oksijenden çok, toz, duman çekerek ciğerlerine, sırtları sobanın ateşinden kavlanarak, tezgahların üstünde iki büklüm çalışıp durur zavallılar. Altı yaşına bastılar mı tamam; bedenlerinde kuvvet, yaşamlarında zevk, neşe komamak için ne lazımsa yapılmıştır. Gayrı iki kırık dal kalır tutacakları, ya evangelizm, ya alkolizm."

Genç Friedrich Engels'in babası da dokumacılardandı; alkolizme değilse de evangelizme fena halde kaptırmıştı kendini. Hem Barmen'de hem Manchester'de fabrikaları vardı. Firmayı başlatan dedesiydi; söylendiğine göre bu zat, Onsekizinci Yüzyıl'ın ikinci yarısında gezginci işçi takımına oturacak yer göstererek, içlerinden çalışkan, edepli bellediklerine tabii, ve masrafı da gündeliklerinden kesip biçerek, ilk sürekli işçi topluluğunu kurmayı başarmıştı. Friedrich'in babası, Ren boyunda fabrikalarına İngiliz makinelerini kondurtan ilk sermayedar olması bakımından ilerici sayılsa bile, yöreye nefes aldırtmayan o zorlu Kalvin'ci takımın kodamanlarındandı, katı bir softaydı.

Doğuştan şen, musikiye, edebiyata meraklı bir genç olan Friedrich için baba ocağı, sonunda güç bela kurtulduğu karınca dualı bir kafesti. Babasının ikrar ettiği Pietism mezhebince, iman, nefes almamacasına çalışmak demekti; çalışmak da babasının işinde çalışmak demeye geliyordu tabii. Koca Caspar baktı ki oğlanın havailiğe meyli var, Bremen'e, bildiği bir rahibin yanına gönderdi, gündüzleri de bir ticarethanede çalışacaktı. Orada işte, Straus'un *İsa'nın Hayatı* adlı kitabı geçti eline, Friedrich usçu eleştirme yöntemini bu kitaptan kaptı. Gene de uzun

bir süre daha, ben "doğaüstücü"yüm deyip durdu; daha doğrusu, bağlandığı bu yeni öğreti dinsel içgüdülerini bastırmak şöyle dursun, büsbütün kabarttı. Yitirdiği Tanrıyı Hegel'in Mutlak Düşün'ünde yeniden bulacaktı.

Gazetelere tiyatro, opera haberleri, yolculuk karalamaları, efsanesel öyküler çiziktiriyor, Şark temaları üstüne Freiligrath tarzında şiirler yazıyordu; eski zaman yiğitlerinin şimdiki zamana, "Utanmıyor musunuz bu halinizden?" diye terslenmeleri çeşidinden şeyler... Friedrich, Shelley'e bayılıyordu, epeyce de çeviri yaptı Shelley'den; o hızla, ergeç gelip, bütün Almanya'yı Ren boyunun sanayileşmeden önceki o günlük güneşlik, güler yüzlü, açık gönüllü günlerine kavuşturacak olan, o yeni güneşin, yeni şarabın, yeni türkünün habercisi özgürlüğe övgüler yaktı.

Genç Engels alımlı bir insandı. İnce, uzun boyluydu ve kestane rengiydi saçları; cıvıl cıvıl, velfecri okuyan mavi gözleri vardı. Marx'ın her daim efkarlı haline benzemezdi halleri; esnek, canlı, cevvaldi. Bremen'de ata binmeye, kılıç oynamaya merak sarmıştı; bir seferinde durmamacasına dört kere geçmişti Weser nehrini. Tetikteydi çevresine, mektuplarını gördüğü görüştüğü insanların resimleriyle bezerdi: Söze hep, "Benim noktai nazarıma göre," diye başlayan kellifelli komisyoncular; bıyıkları pomatlı, uzun favorili eskirimci delikanlılar; her sabah bulut gibi sarhoş, evinin önüne çıkıp, göğsünü döve döve, "Ben buranın eşrafındanım!" diye haykıran delibozuk bir ihtiyar; çıplak ata binen arabacılar, doklarda kahve yükleyen mavnacılar; Engels'in içlerinden birini, "Zayıflamak için, başka çare bulamamış, *Weltschmerz* (Yaşama Acısı) üstüne bir kitap yazıyor," diye alaya aldığı, soluk benizli *Weltschmerz* şairleri, bu mektuplarda boy gösterir. Engels'in düzyazıya olduğu kadar şiire de yatkındı ka-

lemi; su gibi dil öğrenirdi: Üyesi olduğu genç işadamları kulübüne sık sık uğrayışı okuma odasında bulduğu yabancı gazeteler yüzü suyu hürmetineydi. Iyi şaraba dayanamazdı, çekerdi kafayı; ayaküstü çizdiği alaylı desenlerinden birinde sirkemsi bir şaraptan yeni tatmış, suratından düşen bin parça, yaşlıca bir şarap meraklısıyla, allem kallem edip o şarabı meraklı beye az önce yutturmuş olan satıcının hayatından memnun halini anlatır. Musikiyi severdi; bir şan topluluğuna katılmış, korosu için bir iki beste yapmıştı. Kızkardeşine yazdığı mektuplardan birinde, Liszt'in Bremen'de bir konser verdiğini bildirir; harika bir adamdır Liszt, hanımlar pervane olurlar etrafında, içtiği çayların fincanda kalan yapraklarını lavanta şişelerine koyarlar. Ama, üstat hiçbirine yüz vermez, üniversite öğrencilerini alıp yanına içmeye gider, son uğradıkları meyhanede hesap üç bin thaler'i aşar, öbür meyhanelerdeki masraf hariç tabii!

Engels'de ta baştan insanın dikkatini çeken şey, yaşama sevecenlikle bağlılığıdır. Marx'ın düşünüşü, ahlaksal anlamdaki gerçekçiliğine ve zaman zaman cins bir hayal dokusuyla zenginleşir olmasına rağmen, toplumsal süreçleri soyut birtakım mantıksal gelişmeler halinde sunmaya ya da efsanevi simgeler yardımıyla tanımlamaya eğinir; alelade insanları hani gözü görmez dense yeridir. Engels'in dünya duyusu bambaşkadır. Öbür insanların yaşamına doğuştan gelme bir rahatlıkla, temiz gönüllülükle işleyiverir. Karl Marx'ın üniversitedeyken ailesine pek seyrek, o da emellerini anlatmak için, mektup yazmasına karşılık, Engels, Bremen'e yollandıktan sonra bile, hayal ve duygu gücüyle ailesinin yaşamını paylaşmayı sürdürür. Kızkardeşine mektuplarında kendi başından geçen olayları anlatır: Mesela, 1838 tarihli bir mektubun kahramanı yedi civcivli bir tavuktur, karadır civcivlerden biri, Engels'in elinden kurt yer; 1842'deki bir

mektubun kahramanı da, "Meyhane yaşamına büyük yatkınlık gösteren," bir sipaniel köpeğidir, "Nah, işte bir asil!" dedin mi, adamı paralayacakmış gibi hırlamasını öğrenmiştir; meyhanenin masaları altında fır döner, sağın solun ikramıyla karnını doyurur. Engels evde olup bitenleri, ta uzaktan, aralarındaymışçasına canlandırır hayalinde; kardeşine baba ocağındaki yaşamı anlatan bir perdelik bir piyes de yazıp gönderir: Ev, babasının hababam İncil hatmine rağmen, canlı, güleryüzlü, epeyce hoşsohbet bir evdir. Engels Marie'yi hayalinde izler, yatılı okula gidişini, oradan Barmen'e hür genç kızlık yaşamı sürmek üzre dönüşünü öyküler. Marie'nin sözde Bonn'da rastlayıp da bütün asil, kurumlu cicibeylerden çok daha cana yakın bulduğu topal bir öğrenci üstüne alaylı bir şiir de yazar.

Amerika'ya doğru yola çıkmak üzere olan bir gemiye bir dostunu geçirmeye gider bir gün. Birinci mevki, saray salonları gibi maun üstüne yaldızlı, dayalı döşeli bir yerdir; ama kasara altına inince, bir de bakar ki, millet "kaldırım taşları gibi" üst üste, kadını erkeği, çocuğu, hastası sağı, eşyalarıyla birlikte balık istifi; bir fırtına kopsa, bunların hali nice olur diye kara kara düşünür. Yayıkta gibi çalkalanacaktır biçareler, hava aldıkları tek delik, lombozlar da kapanacaktır. Namuslu, dipdiri, Alman köylüleridir bunlar, derebey malikanelerinde serflik canlarına tak demiştir, bir bağımsızlık hayalinin ardında anayurtlarından gurbet yollarına düşerler.

1841 güzünde, askerlik hizmetini yapmak için Berlin'e geçer; üniversitesi için seçer Berlin'i. Engels üniversite eğitimi görmemiştir hiç, bu fırsattan yararlanıp felsefe okumak ister. Orada Marx'a kırbaçlayıcı bir etkisi dokunmuş olan genç Hegel'ci takımıyla kaynaşır. Aynı yıl, Engels'in Tanrıbilim'den palamarı çözüp, insan eylemi dünyasına demir atmasına elveren eser, Fe-

uerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü* adlı kitabı yayımlanmıştır. Gene o yıl, *Avrupa Sacayağı* diye bir kitap daha çıkmıştı. Bir Yahudi fabrikatörünün oğlu olan Moses Hess, Fransa ile Ingiltere'yi dolaştıktan sonra yayımladığı bu eserinde, tecimsel rekabet ortadan kalkmadıkça, milletler arasında düşmanlıkların giderilemeyeceği görüşünü savunuyordu. Hess'i, geçerdeki Saint-Simon'culuğu Alman düşünüsünün ana dalma aşılayan ilk Alman yazarı saymak yanlış olmayacak. Daha sonra Cologne'da karşılaştıklarında Hess, Engels'i hemencecik komünizme bağladı.

Ertesi Kasım'da Engels Ingiltere'ye gitti, orada yirmi ay kaldı. Ingilizlerin, şimdiye dek gördüğü en kötü depresyon dönemiydi bu. Manchester'in pamuk fabrikaları stop etmişti; sokaklar etrafa gözdağı verircesine, asi tavırlarla dilenen işsizlerden geçilmiyordu. Herkese oy hakkı ve işçi sınıfına parlamentoda temsil hakkı tanınması için savaşan Çartist Hareketi, bir yaz önce, inzibat birliklerinin muazzam halk kalabalıklarından birinin üstüne ateş açması üzerine güçbela kırılan Kuzey Ingiltere genel greviyle doruğuna varmıştı. Tuğlacıların Mayıs'taki grevinde de kan gövdeyi götürmüştü. Galya'da yok yoksul kalan köylü, vergicilerin kulübelerini yakıp yıkıyordu.

Friedrich Engels, Manchester'i alabildiğine zeki bir yabancının kavrayıcı, çözümleyici gözüyle öğrenmeye girişti. Dediğine göre, karış karış, öyle titizlikle dolaşmıştı ki, sonunda Manchester'i doğup büyüdüğü kent kadar iyi tanır olmuştu. Kentin kuruluşunu, yayılışını incelemiş, ticaret merkezinin işçi sınıfı mahallelerinden bir kuşakla çevrili olduğunu, işçi sınıfı kuşağının dışında da varlıklıların geride uzanıp giden ormanlar ve çayırlarla haşır-neşir olan villalarının ve bahçelerinin yer aldığını görmüştü; varlıklılar, işçi mahallelerinin içinden geçen caddelerin

iki yakasını da genlerindeki sefaleti, pisliği örtecek dükkanlarla öyle bir perdelemişlerdi ki, Borsa ile evleri arasında her gün gidip geldikleri yol boyunca işçi semtlerinde milletin nasıl sürünüdüğünü görmezlikten gelmeyi becermişlerdi. Gene de Manchester'de şöyle bir dolaştınız mı, adım başında karşınıza acayip birtakım sakatlar çıkardı, dizleri kırık, belkemikleri burulmuş insanlar: Alınteri, bilekgücü Manchester'i Manchester eden o ezilmiş, kahredilmiş sınıfın kalıntılarıydı bunlar.

Bu sınıfı Engels dikkatle gözlemledi. Ermen ve Engels fabrikasında çalışan ve "kendi makinist" adlı bir makinenin başına getirilecek kadar usta bir işçi olan Mary Burns adında Irlandalı bir kızla sevişiyordu. Söylentiye göre, Engels, "Ben sana bakarım, çalışma," dediği halde, oralı olmamış; anlaşılan, epeyce bağımsız meşrepli bir insanmış. Gene de Engels'in kızkardeşiyle kendine Manchester'in kömür mavnaları ve fabrika bacalarının ormanlara, tarlalara yol verdiği kenar semti Salford'da ufak bir ev tutmasına razı geliyor. Engels, bütün iş hayatı boyunca sürdüreceği çifte yaşama işte orda başladı. Şehirde ayrı bir dairesi vardı, gündüzleri de büroda çalışırdı ama, akşamlarını Burns kardeşlerin yanında geçirir, bu arada da endüstiriyel yaşamın kara yanını ortaya koyacak olan eseri için topladığı malzemeyi işlerdi. Mary Burns ateşli bir Irlanda yurtseveriydi, bu bakımdan sevgilisine kentin cehennemsel uçurumlarını tanıtmakla kalmadı, Engels'in devrim coşkusunu da ayakta tuttu.

Engels emekçi halkın, adına ev denen o izbelerde, kimi bir, kimi iki aile, kadını, çoluğu çocuğu, hastası sağı, tek bir odada, ipincecik döşeklerde, kimi de eşyalar bitpazarına gitti mi, kuru tahta üzerinde, yağmur başlamayagörsün, su içinde yüzme pahasına, o rutubetli mahzenlerde nasıl yatıp kalktığını; alçı taşına bulanmış unla, içine pislik katılmış kakaoyla nasıl nefis körletti-

gini; kokmuş et yiyip putomayn'den nasıl zehirlendiğini, kendilerini, çocuklarını nasıl afyon ruhuyla uyuşturduklarını; nasıl lağımsız çukursuz, çöp içinde, bok içinde yaşadıklarını; varlıklı semtlere bile atlayan kolera, tifüs salgınlarıyla nasıl ölüştüklerini hep gözleriyle görmüştü.

Fabrikalarda işçi olarak kadınlara, çocuklara isteğin artması yüzünden aile reisleri iş bulamaz olmuştu; kızlar tam büyüme çağında kavruluyor, kadınlar ondan bundan çocuk peydahlama zoruna koşuluyor, karınları burunlarında ya da lohusa yatağından inliye sıklıya kalkıp işbaşı ediyorlar, sonunda da çoğu orospu olup çıkıyorlardı. Çocuklarsa, beş altı yaşında daha, fabrikaya sürülüyorlardı; bütün gününü fabrikada geçiren analarından ne bakım görmüşlerdi ki zaten; ne eğitim, ne öğretim. Toplum adam olsun istemiyordu ki, onlar makineye koşulsunlar yeterdi; zindandan koyverildiklerinde, değil oynamak okumak, ellerini yüzlerini yıkayacak, hatta evlerine gidecek takatları kalmazdı, yığılıp kalırlardı oracığa. Demir, kömür madenlerinde de kadını, çocuğu, erkeği, daracık tünellerde emekliye, sürüne, geceyi gündüze katarlardı; gün ışığına çıktıklarında, gene kumpanyanın ağından kurtulamazlardı, ev kumpanyanındı, bakkal dükkanı kumpanyanındı; gündelikleri bari gününde verseler, iki hafta salladıkları olurdu ödemeyi. Çürük halatların kopması, damarların tedbirsiz kazılmasından ileri gelen çöküntüler ve çocukların dikkatsizliğiyle havalandırma yetersizliğinin yol açtığı patlamalar yüzünden yılda bin dört yüz tanesi ölür giderdi; bu feci kazalardan sıyrılabilenlerin de sonunda göğüs hastalıkları yapışırdı yakasına. Tarım alanındaki halk ise endüstriyel gelişme sonucunda perişan olmuştu. Ne zenaatkarlığı ne de bağımsız çiftçiliği kalmıştı, ne güveneceği toprağı, evi vardı, ne de başı sıkışınca yanında ortakçı çalıştığı toprak sahibinin yardımına

bel bağlayabilirdi artık; günübirliğine tutulan, ordan oraya sürten, kimsenin kollayıp gözetmediği, açlıktan gözü dönüp çer çöp çalınca ya da Beyin av hayvanlarına el uzatıp yakalandığında, hapsi, sürgünü boylayan ırgat makulesi olup çıkmıştı.

Engels, fabrika işçisinin haline kıyasla hiç değilse, toprağa bağlı toplum içinde belli bir yeri olan Orta Çağ serfinin daha iyi bir ömür sürmüş olduğu kanısına vardı. Emeğin korunması için yasalar konması düşüncesinin pek destek bulmadığı bu dönemde, İngiltere'nin köylüsü, elişçisi, hatta eski aşağı orta sınıfı, mamul ürünlere dönüştürüldüklerinde getirecekleri fiyatlar uğruna, artığı, posası bile ortada bırakılmamacasına, hani bir çeşit hammaddeymiş gibi, madenlere, fabrikalara küreleniyordu. İşlerin yolunda gittiği yıllarda sırtından servet devşirilen işçi fazlası, artığı, buhran başladı mı sokağa koyveriliyordu; çöpçü mü olurlar, madrabaz mı olurlar, yoksa doğrudan dilenciliğe mi başlarlar artık, orasına karışan olmazdı; hırsızlıktan, orospuluktan ne haber! Engels'in belirttiği gibi, Thomas Malthus, nüfus artışının geçim kaynaklarını zorladığını, dolayısıyla hatırı sayılır bir bölüm nüfusun yokluk ve kötü alışkanlıklar yolundan "ifnası" gerektiğini öne sürmüş; yeni Yoksullar Yasası da Yoksul Yurtları'nı, yoksulun dışarda açlıktan öleceğini bilse gene de yanına yanaşmadığı bir cehenneme çevirerek, bu öğretiyi uygulama alanına koymuştu.

Bunları göre göre, adeta gözünden bir perde kalktı Engels'in. Bir yandan çalışma koşullarının parlamento üzerindeki baskısı artıyordu; Yoksullara Yardım Tasarısı ve Fabrika Yasası ile ilgili tartışmalar Tahıl Yasaları'na karşı orta sınıfın giriştiği hareketi silindir gibi ezmişti; baktı ki, "Sınıf çatışmaları siyasal hayatın yapısını tepeden tırnağa değiştiriyor," şimdiye kadar tarihçilerin hiç kaale almadıkları ya da anıp geçtikleri ekonomik çıkarların

önemini ilk defa olarak sağlamına kavradı. Engels, hiç değilse çağdaş koşullar içinde, ekonomik çıkarların ana etken olduğu sonucuna vardı.

Londra bir başka alemdi, ömründe bu kadar insanı yan yana görmemişti, ne kalabalık kentti o; ama atomlardan kurulu bir güruhtu bu adeta. Canım, bu yüz binlerce kişi, istedikleri kadar başka başka sınıflardan olsun, başka başka katlardan gelsin, güçleri, yetenekleri aynı, mutlu olmaya can atan, aynı mayadan yoğrulmuş insanlar değil miydi? Ne yapsalar, ne etseler, mutluluğu aynı yollardan, aynı çarelere baş vurarak aramayacaklar mıydı? Öyleyse aralarında paylaşık hiç bir şey yokmuş gibi, kavgalıymışlar gibi niye görmezlikten geliyorlardı birbirlerini? Yoksa, susuk bir anlaşma mı vardı aralarında? Böyle bir anlaşmaya varmış olmaları da şaşılacak şey ya, hani, "Sen yolundan git, ben yolumdan gideyim, bu karşılıklı insan selinin önü kapanmasın" mı dediler? Ondan mı böyle, yanından geçen insan kardeşinin yüzüne yan gözle bile olsa bakmak gelmiyordu akıllarına? Bu bireycikler sınırlı bir mekana sıkıştırıldıkça, her birinin kendi özel çıkarı içindeki duygusuzca ayrı konmuşluğu, birbirlerine karşı gösterdikleri kalpsiz ilgisizlik büsbütün tiksindiriyor, ürkütüyordu insanı.

Bireyin modern toplum içindeki bu çaresizliği, kısırlığı, bencilliği görüşü, XIX. yüzyıl düşününün başlıca temalarından biriydi, zamanımızda da duyulmakta bu, belki de daha yoğun olarak. Engels'le hemen aynı anda bu durumdan yakınan tarihçi Michelet'nin dünyayı nasıl dayanışmaya karşıt, gayrı sosyal bir bencillik içine düşmüş olarak yorumlamaya gitgide eğindiğini, nasıl geçmişe dönerek, Fransız milletiyle kendini eşleştirerek, bu uğursuz yalnızlıktan kurtulmayı başardığını, sonunda da toplum içinde gözlemlediği düşmanlıklara karşı, "halk"a yönelttiği

mistik bir inançtan nasıl medet umduğunu görmüştük. Marx'ın da ta delikanlılığında, insanlığa hizmet ülküsünü alt ettiğinde bu bencil çıkarların ne tehlikeli olabileceğine parmak bastığını incelemiştik. Saint-Simon'da da, soyuyla bağlı olduğu feodal düzen ve Katolikliğin çöküntüsü karşısında, Devrim'i kovalayan keşmekeş yıllarında, gelecek günlere yeniden birlik ve yeni bir düzen bağışlayacak bir aşamalar sırası kurmaya çalışan bir düşünürün serüvenini izlemiştik. Rekabetçi toplumun baskısına dayanamayan Fourier gibi ütopyacı sosyalistlerin de yeni bir çeşit işbirliği hayaliyle cinsdaşlarından ayrı düşmüşlüğe karşı kendilerine sığınak arayışlarını öykülemiştik.

Endüstriyel uygarlık ilerledikçe, bu öldürücü çatışmalar da büsbütün azdı; bu hali yakından görüp de yeni bir uzlaşmaya varılması gereğini bütün keskinliğiyle duymamak elde değildi artık. Yirmi yaşlarındaki Engels'e sorarsanız, böylesine bölünmüş bir toplum iç savaş yolunu çoktan tutmuştu; bu sömürü, bu rekabet sistemi ancak böyle kalkabilirdi ortadan. İngiltere'de orta sınıf hem üstten, hem alttan hızla yutuluyordu; böyle giderse, yakında İngiliz toplumu diye kesesini silme doldurmuş varlıklı sınıfla, onun karşısına dikilen gözü kara proletaryadan gayrı bir şey kalmayacaktı. Bu varlıklı sınıftan üstünkörü bir ayarlama beklemek bile boşunaydı, durumu görmezlikten gelmeye kararlı görünüyorlardı çünkü. Bir seferinde Manchester'e bir burjuvayla birlikte gelmişlerdi; yol boyunca Engels halkın çektiği korkunç sefaletten söz etmiş ve sonunda, "Ben böyle kötü kurulmuş kent görmedim," demişti. Hiç ses etmeden Engels'i dinleyen İngiliz bey, artık ayrılacakları köşe başına geldiklerinde, "Siz böyle kötü kurulmuş kent görmedim diyorsunuz ama, bu beğenmediğiniz yerde ne servetler kazanıldı, bilseniz! Günaydın, efendim!" deyip savuşmuştu.

Engels'in dediğine göre, gördükleri bütün öğretim, okul yıllarında Latince, Eski Yunanca laflarla kafaları şişirilmiş olmaktan ileri geçmeyen "okumuş sınıflar"ın İncil açıklamalarıyla lenduha romanlardan gayrı kitap açtıkları yoktu. Sadece Carlyle, yeni yayımlanan *Şimdiki Zaman ve Geçmiş* adlı eserinde İngiltere koşullarının ciddiliğini şöyle böyle idrak etmişe benziyordu; o da, yazık, Alman felsefesinin sakat yanına kaptırmıştı kafasını; insanoğluna inanç bağlamayı önleyen Tanrı saplantılarıyla büyülenmişti. Engels'e sorarsanız, İngilizler insanın artık kendisinin efendisi olabileceğini gösteren yeni Alman felsefesini bir ayak önce öğrenmeye bakmalıydılar.

Ama bu arada, İngiliz işçileri sertlikte Fransız Devrimi'ni bile unutturacak bir ayaklanmayla haklarını istiyeceklerdi elbet ve iş başına geldiklerinde de topluma gerçek birliği kazandıracak olan bir düzeni nasıl olsa kuracaklardı. Engels, Saint-Simon'un ölüm döşeğinde muştaladığından pek ayrı olmayan bir sosyalizmin tümleneceğini aklına koymuştu; ama bu tümlenişi kendiliğinden patlak verme, belirsiz bir hareketin değil, belirli olayların sonucu olarak görüyordu. "Siyasal iktidar aracımız, toplumsal mutluluk amacımız!" parolasında bu gelişimin muştusunu şimdiden duyuyordu.

8

MARX İLE ENGELS ORTAKLIĞI

Bu arada Marx evlenmiş, 1843 Ekim'inde Jenny'yi Paris'e götürmüştür. Her zamanki titizliğiyle Fransız komünizmini enine boyuna okumuş, üzerine bir kitap yazmayı tasarladığı Fransız Devrimi'ni incelemiştir.

Derken, 1844 yılı başlarında, kendisinin de yazı yazdığı *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de (Yıllık) Engels'in İngiltere'den yollamış olduğu bir deneme gözüne çarpar. Bu denemede Engels, kendi köşesinden okuyup incelediği İngiliz "siyasal iktisadının" parlak ve özgün bir eleştirisini sunmakta ve Adam Smith, Ricardo, Macdulloch ve James Mill tarafından ortaya atılan kuramları, Britanya halklarını mahvetmekte olan özel mülkiyet sisteminin gerisindeki açgözlü hesapları ikiyüzlüce uslayıp örtme çabası olarak nitelendirmektedir; değil mi ki, Milletlerin Serveti halk çoğunluğunu yok yoksul bırakmış; Serbest Ticaretle Rekabet halkı kölelikten kurtaramamış, sahip olmaya değer ne varsa, hepsi üstünde burjuvazinin tekelini pekiştirmiştir. Ticaret üstüne yürütülen felsefeler de madrabazın dolabını kutlulaştırmaya yaramıştır sade; değeri soyutta kalan tartışmalar, bütün tecimsel muamelelerin döndürülme koşullarını, yani işçi sınıfının sömürülmesini, ezilmesini, genlikle buhran arasındaki o bitip tükenmez iniş çıkışları gün ışığına çıkarmamak için tasarlanmış oyalamacalardır. Marx, o saat Engels'le mektuplaşmaya başladı; Fran-

sızca çevirilerinden derleyebildiği kadarıncа, Britanya iktisatçılarını sökmeye koyuldu.

Engels, Ağustos sonunda Lancashire'den yurduna dönerken, Paris'e de uğradı, Marx'ı aradı, buldu hemen; baktılar ki konuşacakları bir alay şey var, bir on gün kaldı Engels orada. Daha buluşur buluşmaz başladı aralarındaki edebi-düşünsel işbirliği. Benzer sonuçlara doğru yürütmüşlerdi çalışmalarını, bundan böyle birbirlerinin eksiklerini giderebileceklerdi. Sırrını tartıştıkları galvanik hücrenin bakır ve kurşun elektrotları gibi (iletken sıvı da 1848 arifesindeki siyasal hava içinde sulandırılmış Hegel olacaktı elbette) bu iki Alman genci aralarında yeni toplumsal motorlara enerji sağlayacak bir akım üretmeyi başardılar. Bu Marxçı akımın doğması, anlattığımız öykünün ana olayıdır, üstelik çağımızın dönüm noktalarından biridir; ve bu elektirik imgesi bile, Marx -Engels şebekesinin gelişme evresinde onca çeşitli öğeyi –üç büyük ülkenin felsefesini, hem işçi hem de kültürlü sınıfın düşünlerini ve bir sürü düşünü dallarının ürünlerini– içlerine sindirmesine elveren o örgensel dirimliğini dile getirmede yetersiz kalıyor. Marx ile Engels, kocaman bilgi yığınlarını harmanlayarak bir alay kurgu, tasarım hevengini denkleyerek, yeni bir görüşü sürükleyici bir yaşantıyla donatarak, büyük düşünürlerden gayrısına nasip olmayan yüce bir işin üstesinden geldiler.

Marx ile Engels'in yararlandıkları bütün düşünürlerin etkilerini ayrıntılarıyla burada izlemesek de olur. Hem sonra bu çeşit çabalar boşuna bir bakıma. Yalnız bu kitapta kullandığım ışıldak yönteminin, okuyucularımda, büyük düşünlerin özel bir büyük adam türünün yaratısı olduğu sanısını uyandırmasını da istemem. Sosyalist düşünlere geçerlik katan belli başlı kişilerden bazılarını ele almıştım zaten; purofesör Sidney Hook da *Hegel'den*

Marx'a adlı övülesi kitabında Marx'ın Alman felsefesi ard zeminiyle ilişkisini kesinlikle belirtmişti. Ama bu belli başlı kişilerin gerisinde daha az bilinen ya da karanlıkta kalmış etki kaynaklar, var tabii: Bütün o kışkırtıcılar, politikacılar, gazete yazarları; el-kitapları, yaprakçalar, konuşmalar, imalar; yarı bilinçli ya da dillenmemiş düşüncelerin davranışlardaki uzantıları; düşünceye sığmayan güdülerin dolanları, falan filan...

Gene de konunun bu yanı üstünde bu arada biraz durmam bence yersiz düşmeyecek, çünkü düşünsel hareketleri toplumsal durumların sonucu gözüyle görme anlayışı bugün yerleşmişse, bunda Marx'la Engels'in büyük hizmeti geçmiştir; üstelik Marx'la Engels'in içinden çıktığı XIX. yüzyıl başlangıcı düşünüsünün ard zeminini az daha etraflı kolaçan etmemiz ve böylece bu iki düşünürün birbiriyle ilişkilerini tartmamız ilginç olacak.

Marx'la Engels'in ve çağdaşlarının Hegel felsefesinden devşirdikleri en önemli şey, tarihsel değişme kavramıdır. Hegel, Berlin Üniversitesi'ndeki *Tarih Felsefesi* derslerini 1822-23 kışında vermişti (Michelet de, hatırlıyacaksınız, bundan bir yıl sonra Vico'yla ilişki kurmuştu); ve bütün o soyut ve gizemci konuşma tarzına rağmen, tarihteki büyük devrimcilerin istem gücüyle kendi başlarına dağları oynatan yaratıklar değil, genlerindeki toplum kuvvetlerinin bilinçsiz ereklerine araçlık eden birtakım aracılar olduğunu kavramış ve bu görüşünü kesinlikle ortaya koymuştur. Hegel, Julius Sezar'ın, mesela, rakipleriyle dövüşüp hepsini alt ettiğini ve tek başına buyruğunu sürdürmek için Roma Anayasası'nı yırttığını, ama Sezar'a dünyanın gözünde asıl önem kazandıran şeyin ancak mutlakiyetle başarılabilecek olan o gerekli yüce işi, yani Roma İmparatorluğu'nu birleştirme işini başarması olduğunu söyler.

"Zamanı gelmiş olan o gelişmenin gerçekleşmesine elveren şey, sadece Sezar'ın kişisel kazanç hırsı değildir, bir de bilinç dışı bir dürtü vardır işin içinde," der Hegel. "Bu, kişisel emelleri Dünya Ruhu'nun istemlediği o büyük davalara sıçrayan bütün büyük tarihsel kişiler için böyledir. Ereklerini, üzerlerine farz olan işi, kurulu düzenin kutlaştırdığı o olayların suyunca gidişinden değil, henüz belirmiş ve andaki varoluş basamağına erişmemiş olan gizli bir pınardan, hâlâ yüzeyin altında saklı ve dış dünyayı tıpkı aslında ait olmadığı bir kabuğu zorlayan bir çekirdek gibi sonunda patlatan o iç Ruh'tan devşirdikleri ölçüde bu insanları "Kahraman" saymak yanlış olmayacaktır. Bundan dolayı da yaşam güdülerini kendi özlerinden deren kişiler olarak karşımıza çıkarlar, sanki eylemlerinin oluşturduğu o ahval, o tarihsel ilişkiler karmaşası sırf *onların* çıkarınadır, sırf *onların* eseridir.

"Bu gibi bireyler, kendi emellerini kovalarken, göğerttikleri genel düşünün bilincinde değillerdir; tersine siyasa canlısı, işüzre insanlardır. Ama, aynı zamanda da, çağın gereklerini ve *gelişim için işarete bakan* yanını sezebilen kafalı insanlardır. Bu sezdikleri, içinde yaşadıkları çağın, dünyanın ana hakikatidir; zamanın döl yatağında şimdiden olgunlaşmış, bir sonraki türdür bu adeta. Bu çiçeği burnunda ilkeyi, gelişim sırasınca dünyanın atmak üzere olduğu bu bir sonraki ilk adımı sezmek, kendi emeli haline getirmek, bunu hızlandırmak için olanca gücünü seferber etmek onlara vergidir. Bundan dolayı bir devrim kahramanları, bu dünya- tarihseli insanlar, içinde yaşadıkları devirlerin en duru görüşlü kişileridir; giriştikleri işler, söyledikleri sözler zamanlarına örnek niteliğindedir. Büyük insanlar ereklerini başkalarını değil, kendilerini doyumlamak için biçimlemişlerdir. Sağdan soldan akıl, tedbir, salık verenler olmuştur, ama başka-

larından öğrendikleri şeyler, uğraşlarının bütünlüğü içinde ancak ikincil, gelişigüzel bir yer tutar; olup biteni en iyi anlayan onlardır. Çünkü yol gösterici onlardır, başkaları onların çizdiği politikayı onaylarlar ya da baş eğerler önünde. Çünkü tarihte bu taze ve ileri adımı atan ruh, bütün bireylerin can yongasıdır; gaflet uykusundaki bu ruhu ayaklandıranlar da bu dediğimiz büyük insanlardır. Bu yüzden de cümle alem bu can-önderlerinin ardından gelir; çünkü kendi içlerindeki ruh böyle cisimlenip karşılarına çıktığında, mümkünü yok, kapılıp giderler yoluna."

Hegel'in tarihsel değişim kavramının kendine özgü dinamiğini biraz sonra inceleyeceğiz. Şimdilik şu kadarcığını belirtmekle yetinelim. Hegel insan toplumunun geçirdiği her devri bölünmez bir bütün gözüyle görür, der ki: "Bir halkın benimsemiş olduğu anayasanın, diniyle, sanatıyla, felsefesiyle, ya da hiç değilse düşünüş ve anlayışıyla, iklim, komşular, dünya içindeki yeri gibi dışardan katmaca etkilerle oyalanmayalım diye kısa keseyim, genel olarak kültürüyle tek bir töz, tek bir ruh örgenlediğini göstermeliyiz. Devlet kendi başına bir tümlüktür, bunun içinden belirli bir parçayı, hatta siyasal anayasası gibi önem taşıyan bir yanını koparıp alamazsın, bu koparılmış, ayrı konmuş haliyle onu irdeleyip yargılayamazsın."

Ama Hegel, tarihin devrim yolundan gelişimini, "Düşün"ün gerçekleşmesi sürecini çağdaş Prusya devletinde doruklaşmış görme eğilimindedir; oysa Marx'la Engels devrimsel evrimi benimserlerse de, Tanrısal Düşünü tanımazlar, değişmenin tümlenmesini gelecekten umarlar, bir sonraki devrimi, komünist düşünün gerçekleşmesini beklerler.

Bu arada kendilerince yeni bir komünizm anlayışı ortaya koymuşlardır. Öncellerinden aktaracakları kadarını aktarmışlar, ütopyacıların pratik algılarını sarmalayan duygusallığı, hayalle-

meleri kesip atmışlardır. Saint-Simon'dan çağdaş siyasanın üretimi düzenleme birimi olduğu yolundaki buluşunu; Fourier'den burjuvaziye karşı yönelttiği suçlamaları, sonra Aydınlama devrinin parlak vaadleriyle burjuva saltanatı sırasında ortalığı kasıp kavuran vurgun çılgınlığı ve canavarlaşan tecimselcilik ruhu arasındaki acı-alaylı karşıtlığın bilincine varışını; Owen'den fabrika sisteminin toplumsal devrime temel bellemesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Öte yandan ütopyacı sosyalistlerin, sosyalizmin yukardan, üst sınıfların çıkarcı olmayan üyeleri tarafından topluma dayatılabileceğini hayal etmekle düştükleri yanılgıyı görmüşlerdi. Burjuvazinin, bütünüyle, kendi çıkarlarına karşı yürümeye yanaşmayacağı inancındaydılar. *Marx'ın Feuerbach Üstüne Tezler*'de daha sonra diyeceği gibi, her şeyden önce eğitmenin bir kere eğitimden geçmiş olması gerekti: Tanrının eline tutuşturduğu bir öğretiyle tilmizlerinin karşısına çıkmıyordu ya bu; kendine erke, erek kazandıran ve üyesi olduğu bir hareketi yönetmekti ona düşen. Marx'la Engels, ütopyacıların amaçlarına Hegel'in örgensel gelişim sürecini katıştırmaktadırlar. Böylece XIX. yüzyılın daha ortalarındayken, John Humphrey Noyes'ın bile varamadığı bir görüş açıklığına ulaşmışlar; küçük komünist topluluklarının kendi başlarına toplumun kurtuluşuna yâr olamayacaklarını, hatta tecimsel sistemin seline kurban gideceklerini; Amerikan komünist hareketinin soluğunu kesen şeyin, uğradığı kazalar, talihsizlikler, üyeleri arasındaki tatsızlıklar, geçimsizlikler değil, sınıf kavgasının mekanizmasından habersizliği olduğunu açık-seçik görebilmişlerdi.

Marx, bu sınıf kavgası kavramına ilk Paris'e geldikten sonra okuduğu Fransız tarihçilerinde rastladı. Augustin Thierry 1825'te yayımlanan *İngiltere'nin Fethi Tarihi*'nde Normanların İngiltere'yi fethini fatihlerle Saksonlar arasında yer alan sınıf

kavgası olarak yorumluyordu. Guizot da *İngiliz Devrimi'nin Tarihi* adlı kitabında, orta sınıfla krallık arasındaki savaşı burjuvazi açısından çözümlemişti.

Ama bu sınıf kavgasını iktisadiyat içine oturtan kimse çıkmamıştı daha. Manchester'deki deneyimleri sayesinde Friedrich Engels'in iktisadiyatın önemini kavramış olduğunu görmüştük. Marx'ın bu konudaki bilgisi ise, kitaplardan derlemeydi. Gerçi 1840'larda ekonomik çıkarların köklü önemi pek o kadar bilinmeyen bir şey değildi. 1790'da devrimin Millet Meclisi'ne başkanlık etmiş olan Antoine Barnave adlı bir Fransız avukat, sınıflar arasındaki çekişmelerin ekonomik eşitsizliklerden ileri geldiğini; iktidarı elinde tutan sınıfın, hangi devirde olursa olsun, malını mülkünü güven altına alma amacıyla toplumun bütünü için yasalar koymakla kalmamış, söz konusu toplumun törelerini biçimlendirmiş ve ön yargılarını yaratmış olduğunu; toplumun ekonomik zorluklar altında durmadan değiştiğini, feodal soylunun yerine geçen "müreffeh ve muzaffer" burjuvazinin de gün gelip bir aristokrasi peydahlayacağını ileri sürmüştü. Siyasada ılımlı bir yol tutmuş olan Barnave, kral ailesiyle ilişkisi yüzünden 1793'te giyotinde can verdi. Yazıları, toplu olarak, 1843'te yayımlanmıştı, ama Marx sözünü etmiyor hiç bir yerde; Barnave'ı okumuş olup olmadığım bilmiyoruz. O devrin düşünü akımları 1840'ların ilk yıllarında Marxçı görüşe doğru kavuşmaktadır nasıl olsa. Yurtsever Alman İktisatçısı, Friedrich List, 1841'de yayımladığı *Milli Siyasal Ekonomi Sistemi* adlı kitabında toplumların gelişmesini endüstiriyel aşamalara dayatır; 1842'de de Dézamy adlı bir Fransız komünist, Cabet'nin eski yoldaşlarından biri, *Code de la Communauté* diye bir kitap yayımlar. Karl Marx, Dézamy'yi Cologne'dayken okumuştur. Bu yazar, Cabet'yi burjuvazinin yardımını sağlama şartıyle emekçilerin hayrına her

ne istenirse yapılabileceğine inandığı için kınar ve sınıf kavgası gerçeğini bütün acılığıyla bağrına basarak, maddeciliğe, dinsizliğe, bilime dayanan yenice bir çeşit toplum düzeni önerir. Dézamy proletarya taktikleri üzerinde henüz uzun boylu fikir yürütemiyorsa da, köylüyü de arasına kattığı proleterlerin bir araya gelip kendi kurtuluşu için savaşmasından gayrı çare kalmadığına inanır. Babeuf'ün de altta kalan sınıfın önemi üzerinde durmuş olduğunu unutmayalım; savunmasında "cümle alemin umacı belledi gasbedilmişler yığınının, proletaryanın, gayrı içinden çürümüş bir milletin çoğunluğunu teşkil" ettiğini ilan etmişti.

Marx, 1843 Aralık'ında, *Deutsch-Fransösische Jahrbücher*'de yayımlanmak üzere *Hegel'ci Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* başlığı altında yazdığı bir yazıda proletaryayı, Almanya'yı erkinliğe kavuşturacak, böylelikle Hegelce bir rol oynayacak sınıf olarak ilan etti. "*Temelli zincire vurulmuş* sınıf; burjuva toplumunun sınıflarından burjuva toplumuna ait olmayanı; bütün tabakaları dağıtacak olan tabaka; çektiği acının evrenselliği dolayısıyla evrensel nitelik kazanan, *tek tük haksızlıklara* değil, tüm haksızlığa uğradığı için *tek tük haklar* iddiasında bulunmayan, hukukunu gayrı *tarihten* değil, *insanlıktan* arayan; Alman devletinin nasıllarına karşı tek yanlı bir düşmanlık değil, nedenlerine karşı tüm düşmanlık güden zümre; yani kendini bütün öbür zümrelerden kurtaramadıkça ve bütün öbür zümreleri kurtarmadıkça erginliğine kavuşamayacak olan ve bir kelime ile, *kaybı bütün insanlığın kaybı* demek olacağına göre, ancak *bütün insanlığın kurtuluşuyla kurtulabilecek olan* zümre. *Proletarya*, toplumun özel bir düzen olarak dağılışını temsil ediyor."

Büyük bir atlayış bu tabii, yine de proletarya, Marx'ın kafasında o felsefi soyutluktan silkinememiştir daha. Proletaryaya bu

yeri ve bu rolü vermesinde başlıca duygusal güdü, bir Yahudi olarak kendi özel durumuna dayanıyor olsa gerek. "Yahudinin toplumsal kurtuluşu, toplumun Judaizm'den kurtulması demektir"; "Yani kendini bütün öbür zümrelerden kurtaramadıkça ve böylelikle bütün öbür zümreleri kurtarmadıkça erkinliğine kavuşamayacak olan zümre"... Bunlar, ard arda yazılan ve adeta yan yana yayımlanan iki denemede, aşağı yukarı aynı kelimelerle dile getirilen sonuçlardır. Marx, bir kere sanayi proletaryasını bilmez, tanımaz daha; sonra da Yahudilerin toplum içindeki özel durumunun tefecilikleri ve bankacılıklarıyla sıkı sıkıya bağlı olduğunu, tefeciliği, bankacılığı yaratan düzen ortadan kalkmadıkça Yahudilerin bu uğraşlardan kendilerini sıyıramayacaklarını ileri sürerek, Yahudi sorunu üzerinde, Yahudi kültürünü kendi başına, özel bir dava olarak almacasına yürütülen tartışmaları ya da Judaizm'i ciddiye almaya yanaşmaz. Bu yüzden hem Yahudilerin çektiği toplumsal yoksunluklardan ileri gelme isyan ve huysuzluk, hem de dinsel geleneğinden edindiği ahlak anlayışı ve dünya düşgörüsü, bütün o korkunç gücüyle, hayali bir proletaryaya aktarılır.

Belki de Engels'in bu dönemde Marx'a ettiği en büyük hizmet, Marx'ın kafasındaki bu soyut proletarya imgesinin yeri boş kalmış yüzüyle bedenini doldurması, sonra da alıp gerçek bir konuta, gerçek bir fabrikaya oturtmasıdır. Engels, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* ile ilgili kitabı için derlediği malzemeyi İngiltere'den yanında getirmiş, oturup kitabı yazmaya koyulmuştu hemen. Marx'ın düşgörüsünü gerçeğe bindirecek toplumsal ard zemin hazırdı artık; hele o, Engels'in belirttiği gibi, birbirleriyle çekişen fabrikatörlerin açgözlülükleri yüzünden boyuna endüstriyel iflaslara dönüşen ve ergeç bir genel iflasa, Marx'ın Tanrılarını en sonunda tahtlarından indirip yerine insanoğlunun bilge ru-

hunu geçirecek diye dört gözle beklediği bin yıllık afete yol açacak olan o endüstriyel depresyon çevrimleri, hele onlar...

Öte yandan Engels'in de Marx'ta bulduğu şey, suçlarını tek tek bilse bile yine de içinden yetiştiği ve hâlâ (burada Marx'tan ayrılıyordu) örgensel bağlarını kıramamış olduğu çağdaş toplumla ilişkilerinde pusulayı şaşırmamasına elverecek bir ahlaksal inancın ve düşünsel gücün desteğiydi. Üstelik Marx'ın daha bir ağırlığı, direşkenliği vardı. Engels kalemi eline aldıkta, rahatlıkla, açık-seçiklikle yazardı; bir duyarlığı, ölçüsü, bir latifesi vardı. Bir Alman feylesofundan çok, Aydınlanma devri yazarlarını andırırdı. Condorcet ile Diderot arası bir yazar; Engels'i okudukça, ailesine Fransız Protestanı kanı katışık olduğu yolundaki söylentilere hak veresi geliyor insanın. Üniversite eğitimi görmemiş olan bu delikanlı çok geniş bilgi sahibiydi: O arada öyle sökmüştü ki İngilizce'yi, Owen'in gazetesinde, bayağı, yazıları çıkıyordu: Fransızcası da İngilizcesinden aşağı değildi hani. Bilgi toplamada bir kolaylığı, işlerin gidişatını sezmede bir gazeteci tarafı vardı: İşdaşı Marx, "Engels her daim aşmıştır beni," derdi. Ama Engels'de Marx'taki cerbeze yoktu; yazılarında bu eksiklik duyulur işte. Marx daha ilk yazılarında bile, odun hırsızlığı davası gibi meselelerden öyle bir çıngar çıkarır ki, insan haklarını çiğneyenlere karşı öfkeden tir tir titrersiniz okudukça; Engels ise, fabrikalardaki gaddarlıkları, kepazeliği çok daha yakından bildiği halde, –*İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* adlı kitabında bile– isyan, hınç aşılamaz insana, sonu nasıl olsa iyiye varacak gibilerden bağlar sözü. Marx'ın ölümünden sonra, Engels, "Marx bir dâhiydi," demişti, "bizler, eh, istidatlı kişilerdik işte."

Bu çeşit kurgulara son zamanlarda görülen düşkünlüğe ben de fazla kapılmış olmayayım ama, yaşça küçüğü Engels'in gö-

zünde, Marx, Caspar Engels'de yadsıdığı baba yetkesinin saygınlığından biraz birşeyler devralmışa benzer. Engels'in değişmeyen bir çocuksu yanı vardı: 1847'de, yirmi yedi yaşındayken Marx'a yazdığı bir mektupta, komünist komitelerinden birinin ikinci başkanlığını üstüne almak istemediğini söylüyordu; "çok tıfıl görünüyormuş" da ondan. Genç Friedrich, ergenlik çağından beri, babasının işadamı kabasabalığıyla din hoşgörüsüzlüğü karmasına isyan ediyordu ama, ölüm-kalım sorunlarında ihtiyarın sözünden çıkmamıştır o zamana dek. Sonunda Tanrıbilim'den sıtkının sıyrılmasına rağmen, babasının iman ateşinden bir kıvılcım sıçramış olsa gerek ona da. Ne de olsa, Barmen-Elberfeld'de, büyük Kalvin'ci vaiz Friedrich Wilhelm Krummacher'in mimberi altında büyümüşlüğü vardır; Engels yıllar sonra Krummacher'in, bir hayli etkili bulduğu bir dil açıklığıyla, ve İncil meselleri ve İncil'den aktarma görkemli cümlelere günlük yaşamdan verdiği örnekleri katıştırarak, insanı Tanrının ya inayetine ya da lanetine koşan o korkunç Kalvin mantığıyla cemaatini nasıl yerden yere vurduğunu hatırlar. Marx da büyük bir ahlakçı ve yeri geldiğinde dehşetli bir hatipti. Pietizm'den kopup gelme, genç mürtede yeni bir ruhsal ağırlık merkezi sağlamış olsa gerek.

Engels, yine de ailesiyle birlikte yaşamak ve babasının işinde çalışmak üzre Barmen'e döndüğünde Marx'la mektuplaşmaya devam etti; bu yazışmanın da arttırmış olması gereken bir sabırsızlık içinde hoşnutsuzluğu, tedirginliği kabardıkça kabardı.

Anlaşılan, Barmen'den Manchester'e gitmeden önce, kendi sınıfından, kendi çevresinden bir genç hanımla bir çeşit söz kesişmesi olmuştu aralarında; Marx'a yazdığı mektuplardan işin aslına varamıyoruz ama, Barmen'e döndükten sonra bu sözleşme babasının firmasında çalışması zorunluğuna tüy dikiyor ga-

liba. "Bacanağın döktüğü diller, bizimkilerin melül mahzun halleri, bir de benim aşk macerası var ya, onun belasına işte, velhasıl dayanamadım, bu pis ticarete, bir daha deniyelim diye hiç değilse, yeniden girdik, on dört gün oluyor; daha başlamadan işe zaten, hafakanlar bastıydı beni: Feci şey bu para kapkaçı, Barmen de felaket bir yer, harcadığım zamana yazık; en fecisi de alelade bir burjuva olsam hadi neyse, fabrikatörlük etmek böyle, proletaryaya karşı çalışan bir burjuva olmak feci. Bizim ihtiyarın fabrikasında bir iki gün çalışınca dang etti bu kafama, şimdi anladım bunun ne demek olduğunu... Hani her akşam oturup, İngiltere'deki fecaati bir bir yazıp açıklamasam kitabımda, çoktan sıfırı tüketirdim; iliklerimdeki gazabı bir o var harlı tutan. İnsan komünist de olur, burjuvaların arasında da yaşar, yazı yazmak olmasa işin içinde; bir yanda, ticaretti, fabrikaydı, gırtlağına kadar pisliğin içine gömül; bir yandan da komünist propagandası yap, olacak iş değil bu, canım."

Wuppertal'den tanıdığı Moses Hess'le işçi mitingleri düzenliyorlardır; Elberfeld'de bir komünist gazetesi çıkarırlar. Gün geçtikçe, Marx'a mektupları, Engels'e özgü iyimserlikle ışımaya başlar. "Nereye gitsen, bir komünist çıkıyor karşına," der bir mektubunda.

Ama ihtiyar Engels de ateş püskürüyordur, kafası bozulmuştur. Friedrich'in Hess'le arkadaşlık etmesine cin ifrit olur, Barmen'de komünizm propagandası yapsın oğlu, şu işe bak! "Hani annem olmasa, çoktan ağzını kapatırdım babam olacak yobazın, ceberrutun. Annemin hatırı için dayanıyorum, öyle de tatlı, iyi kadın ki, ne yapsın direnemiyor babama, kendi kendini yiyor, benim yüzümden bir mesele çıktı mı, başına bir sancı yapışıyor, bir hafta inim inim inliyor... Yoo, dayanamayacağım artık, buradan gitmeli; çaresiz, bir iki hafta daha oyalanmam lazım, o ka-

darına bile nasıl dayanacağımı bilemiyorum."

Derken polisin pusu kurduğunu haber alır, 1845 baharında Barmen'den ayrılır. Mektuplardan birinde bir bölüm var, ondan da anlaşılıyor, Barmen'den kendisini ayrılma zorunda bırakacak, hem de sözlüsü genç kızın gözünden düşmesine elverecek bir fırsat çıksın diye dört gözle bekler zaten.

Brüksel'de Karl Marx'a katılır. O da, Paris'teki devrimci Alman mültecilerinin faaliyetinden ürken Alman Hükümeti'nin ısrarı üzerine kitabından bir zamanlar sınıf kavgasının mekanizmasını öğrendiği ve o sırada Başkanlığa yükselmiş olan Guizot'nun emriyle sınırdışı edilmiştir.

Engels, dostu Mary Burns'u alıp Fransa'ya getirmek için hemen Manchester'e hareket eder. Marx'ı da alır yanına; Manchester'i gezdirir, İngiliz siyasal iktisatçılarının eserlerini tanıtır ona. Bir yirmi beş yıl sonra yazdığı bir mektupta Manchester kitaplığının cumbasında durup, renkli camların ardından nasıl etrafı seyrettiklerini hatırlatır; havalar da hep iyi gidiyordur o ara. İnsan zekasının ışığıdır o, doğdu doğacak, duyarlar içlerinde; ağarmak üzeredir artık kenti boğan hastalık, sakatlık, pislik ve onca haksızlığı silip süpürecek, insan onurunu baştacı edecek olan o ışık...

9

MARX İLE ENGELS MERCEKLERİ PARLATIYORLAR

Marx'ın Engels'e rotasından şaşmamasını sağlayan bir pusula hizmeti gördüğünü söylemiştik, ama bunun sade Engels'e değil, bütün Sol'a yararı dokunmuştur.

Fransız Devrimi geleneği, biliyorsunuz, ilkin demokratik yüce-söyleme, retoriğe, derken şüpheci hümanizme ve anti-demokratik bilime, sonunda da Fransız tarihçilerinin çıkarlarını Fransız burjuvazisinin çıkarlarıyla eşleştirdiği ve burjuva ülkülerinin de ezici bir güç kazandığı ve bir o kadar da bayağılaştığı ölçüde, anti-sosyal hiççiliğe, nihilizme sapmıştı. Marx bir Yahudi olarak bir dereceye kadar toplumun dışında, bir dâhi olarak da üstünde yer alıyordu. Düşünsel eğitim ve genel dünya bilgisi bakımından proletaryanın yetersizliğine yol açan engellerle karşılaşmamış olduğu gibi, değil orta sınıfın, Renan'larla Flaubert'lerin umut bağladığı orta sınıf "elite"inin, aydın çevresinin bile ötesindeydi; üstelik burjuva toplumunun gözdağılarına da, gözbağılarına da kapılmayacak bir mizaçtaydı. Sert olmasına sertti mizacı, ceberruttu, kibirliydi, alabildiğine vesveseli, alabildiğine kıskançtı; kinci bir damarı vardı, yersiz bile olsa, birini düşman belledi mi, affetmezdi bir daha. Hepsi kabul ama, Marx'ın bu tarafları hoşumuza gitmese bile, unutmayalım ki, öyle efendi, dost

canlısı bir kimsenin harcı da değildi Marx'ın başardığı iş; böyle bir yükün altından toplumun genel yaşamı içine itelendikçe, görüşlerini kısıtlayan, amaçlarını saptıran bağları tepebilecek, kırabilecek mayada bir insan kalkabilirdi ancak. Mesela Renan bu işin adamı değildi: "Baştan herkesi iyi gözle görün, aksi çıkıncaya dek dostça davranın," diye öğüt verir, çağdaş yazarlarla ilişkilerinde "kendi çıkarı için değil, sırf kırmamak için onları," yalan söylediğini tatlı tatlı itiraf eder ama, sonunda sağa sola efendilik edeceğim derken, ahlak mayası bozulur, cılklaşır; onu da unutmayalım.

Marx'la Engels, buluşmalarıyla 1848 arasındaki dönemde yazdıkları kitaplarda, *Kutsal Aile*'de, *Alman İdeolojisi*'nde, *Felsefenin Sefaleti*'nde, devrimsel görüşlerini belirli bir formüle dökmeye çalışırlar; burjuva düşünürlerinin, kurulu düzene, Statüko'ya çıkar bağları dolayısıyla, kendi ortaya attıkları önermelerin mantıksal sonuçlarından kaçınmak üzere başvurdukları dolambaçlardan ve metafizik ağlardan geçerli gördükleri buluşlarını ayıklarlarken, neşteri alırlar ellerine, sağı solu, özellikle Alman çağdaşlarını bir hayli hacamatlarlar.

Marx'la Engels'in bu ilk kitapları adamakıllı tatlı, güldürücüdür; merhametsiz ama soğuk da kaçmayan bir Alman mizahıyla feylesofların kafalarını tokuştururlar, dostları ve tilmizleri Heine'den aktardıkları şu tema üzerinde gezintiler yaparlar: "Karalar Ruslarla Fransızların, deniz Britanyalıların. Ama düşsel bulutlar diyarında saltanat kurduk biz." Nathan'la Mencken gibi feylesofların vay haline! Marx'la Engels yerici eleştiri için arasalar tarasalar bundan daha elverişli alan bulamazlardı; Nathan'a, Mencken'e filan değil, asıl koskoca bir milletin düşünü hayatına indirirler topuzu. Eski arkadaşları bile öylesine; kimi uzlaşmalı Hıristiyan kolpalarındadır, kimi tutucu gazetelere müdürlük

eder, kimi de Prusya emperyalizmine şakşakçılık. Engels'in vaktiyle ağzının içine baktığı Moses Hess bile "Gerçek Sosyalistler" denen bir gruba katılmıştır. İşte bu gerçek sosyalistler, Marxçılığın kurucularına sorarsanız, gerçi sosyalist ilkeleri benimsemişlerdir ama, bu ilkeleri "ateş-semavi bir soyutluğa yeniden uçuruvermek için" ve üstelik, "Sağa taviz vermiyoruz" savıyla; oysa Marx'la Engels'e göre, aşağı-burjuva çıkarlarını korumak için, büyük burjuvazinin anayasa konusunda açtığı kampanyaya karşı cephe alarak gericilerin ekmeğine yağ sürmektedirler.

Marx kendi başına kalınca, yavan kaçar biraz. Başkalarının düşüncelerini eleştirerek, didikliyerek varır kendi düşüncelerine, dense yeri; sanki zihni, başkalarının zihinleri üstüne saldırmadıkça hızını, kıvamını bulamıyor, sanki başkalarının düşüncelerini eleyip irdelemedikçe kendi ne düşündüğünü bilemiyordu. Bu yöntemi kovalarken kimi hırçınlaşıyor, kimi de çekilmezcesine sıkıcılaşıyordu; gerçi, Franz Mehring'in de belirttiği gibi, bu dönemdeki çekişmeli yazılarında, hiç belli olmazdı, "Amma zoraki, bilgiçce, saçma konuşuyor!" derken, lafı gözüne gediğine oturtuverirdi. Marx, *Kutsal Aile*'de Bruno Bauer'le kardeşlerine çattığında, Engels bile dayanamayıp, çözümlemeyi konu edilen kişiler için dile getirdiği horgörüyle bağdaşmayacak derecede uzun tutmasını kınamıştı.

Engels, şaşmaz, her zaman akıcıdır, durudur; ama Marx'ın da tekin olmayan bir yanı vardır: Bakarsınız, kötü kötü gülerekten geçmiş rakibinin karşısına, gereksizce uzayıp giden yapraklar boyunca dır dır dır, başının etini yer, okuyucuyu tersyüzlerle, paradokslarla sersemletip içini geçiren kuru bir Hegel diyalektiğini çomaklar, derken, en sezmez bir anınızda, ayılıverirsiniz birden; Tanrısal bir sezgi şimşeği çaktırmıştır kafanızda. "İnsani" sözünü dilinden düşürmemesine rağmen, Marx ya gayrı insani

bir kara-kuruluk, ya da insanüstü bir anlayış içindedir. Ya kendi benliği içine kasılır, o zaman öbür insanlarla geçinemeyecek kadar kardeşlik duygusundan yoksun düşer ya da az önceki davranışıyla erişemediği bireylerin şimdi üzerinden atlayarak, kıtaları, sınıfları, uzun çağları sarmalayan geniş erimli bir dünya görüşüne açılır.

Bu dönemde ve sonra, ömrü boyunca, zamanla büsbütün yeğinleşmek üzere, insanlarla ilişkilerinde sürüp gidecek olan tutumuna örnek olarak Proudhon ile aralarında geçen tartışma olayını anlatalım bari. Marx'ın sistemini geliştirmesinde de özel bir önemi var bu olayın.

Marx, Proudhon'la 1844 yılının yazında tanışmıştı. P.-J. Proudhon bir fıçı ustasının oğluydu, matbaacı olmuş, kendi kendini inanılmayacak kadar iyi yetiştirmiş, bir başına Eski Yunanca, Latince, İbranice öğrenmişti. 1840'ta *Mülkiyet Nedir?* başlıklı bir kitap yayımlamıştı. Kitapta bu soruyu cevaplandırıyor ve "Mülkiyet hırsızlıktır," sonucuna varıyordu. Bu sözüyle çağını hayli etkilemiştir. Marx, Proudhon'a adamakıllı saygı duymuş, Paris'te sabahlara dek oturup Hegel'in öğretisini anlatmıştı ona uzun uzun.

İki yıl sonra Marx, Brüksel'den bir mektup attı Proudhon'a, Engels'le birlikte çeşitli ülkelerdeki komünistlerin birbirleriyle ilişkilerini yitirmemeleri için kurmayı tasarladıkları bir mektuplaşma birliğine katılmasını istedi; mektubun altına da bir not ekliyerek, "Gerçek Sosyalistler"den Karl Grün adlı bir gazeteciye karşı üstü kapalı, ama nevri bozuk, hayli de ağır birtakım suçlamalarda bulundu; bu vesileyle Proudhon'u uyarmaktı kastı.

Proudhon, verdiği cevapta, bu tasarıya seve seve katılacağını, yalnız elinde bir sürü iş olduğunu, "doğuştan tembelliğim" de

hesaba katılınca kendilerine pek yararlı olamayacağını sandığını söyler; sonra da, "Mektubunuzun muhtelif kısımları üzerinde bazı mütalaalar serdetmeme müsaadenizi rica edeceğim," diye ekler. "Buyurduğunuz gibi, toplum kanunlarını, bu kanunların işleyiş tarzını ve bunları tetkikte takip edilecek en münasip yöntemi incelemede işbirliği etmemizden daha doğal ne olabilir; lakin, Tanrı aşkına, bütün o karakuşi dogmatizmleri tasfiye ettikten sonra tutup, bu sefer biz, halka yeni dogmalar zerketmeye kalkışmayalım; rica ederim sizden, Katolik ilahiyatını tahrip ettikten sonra, hemen kollarını sıvayıp, afaroz ve lanetleme silahını kuşanıp, bir Protestan ilahiyatı kurmaya koyulan vatandaşınız Martin Luther'in düştüğü çelişkiye biz de düşmeyelim. Bildiğiniz gibi, Almanya üç asırdır Mösyö Luther'in başarıyla gerçekleştirdiği reform ve geliştirme faaliyetinden kurtulmak için uğraşıp durmaktadır; Tanrı aşkına, biz de bu tertip reform ve geliştirme gayretine düşüp insanlığın başına yeni dertler açmayalım. Bütün fikir türlerini birer birer aydınlatma tasarınıza bütün gönlümle alkış tutarım; tabii samimi ve hayırlı tartışmalar olacaktır aramızda; dünyaya bilgili ve ileri görüşlü bir hoşgörü örneği olalım; ama bir hareketin başında bulunuyoruz diye de yeni bir hoşgörüsüzlüğün başına geçmeyelim; yeni bir dinin, velev ki mantığın, bizzat aklın dini de olsa, havarileri haline gelmeyelim. Bütün itirazları memnuniyetle karşılayalım, teşvik edelim hatta; her nevi tecridi ve gizemliliği reddedelim; asla bir meseleyi tamamen kapanmış görmeyelim, en son delilimizi tükettikten sonra bile, icap ederse, aynı belagat ve neşeyle başlayalım tartışmaya yeniden. Bu şartlarla birliğinize katılmak benim için bir şereftir. Aksi halde affedin beni bu işten!"

Proudhon, Mösyö Grün'ün çoluk çocuğuyla, meteliksiz, bir sürgün hayatı yaşamakta olduğunu ekledi. Proudhon, Marx'ın

"feylesofça gazabını takdir ediyorsa" da, Mösyö Grün'ün "Mösyö Marx tarafından itham edildiği üzere, geçimini sağlamak için modern fikirleri istismarını da tabii karşılıyor"dur. "Nitekim Mösyö Grün onun eserlerinden birini tercümeyi teklif etmiştir. Acaba Mösyö Marx, bir aşırı tepki anında kapıldığı nahoş izlenimi düzelterek, söz konusu tercümenin satışından sağlanan gelirin bir kısmını Mösyö Grün'e bırakarak, kendisine küçük bir yardımda bulunamaz mı?"

Bu olayın gerisi geldi; Proudhon ikinci kitabını yayımlar yayımlamaz, Marx, önceki kitabıyla ilgili olarak dile getirdiği, sonra da tekrarlayacağı olumlu yargıyı yok bilmecesine bir yırtıcılıkla saldırdı üstüne. Ama, Proudhon'u "canlı-otopsi" ve ana varsayışlarını "teşhir" çabasının hızıyla, Marx, ilk defa olarak, kamuya ulaşan bir kitapta kendi karşı-varsayımlarını ortaya koymuş oluyordu. Karl Marx önce Proudhon'u, "Siyasal iktisadın temeli olan özel mülkiyeti ilk kesin, amansız ve bilimsel nitelikte bir incelemeye uğratmadaki" başarısı dolayısıyla övmüştü. Şimdi artık Marx, "Mülkiyet hırsızlıktır" sözünün, mülkiyetin bir saldırıya uğramış olmasını söz konusu etmesi bakımından, gerçek haklara dayanan bir mülkiyeti varsaydığı kanısındadır.

Dönüp dolaşıp yine o eski "Soyut Insan" çıkmıştır karşımıza, bu seferki dokunulmaz bir mal sahibi olma hakkıyla donanmıştır, aslında tebdil gezen aşağı burjuvazidir. Proudhon, grevi, "temelli bir ekonomik sisteme ve kurulu'düzenin gereklerine karşı işlenen bir cürüm" saymaktadır; ve Marx'ın kendisine anlatmaya çalıştığı Hegelci gelişim kuramından kalkıp gerçekleşmesi için işçi sınıfının, Hegelci anlamda, eskiyi yıkacak yeni kuvvet olarak ortaya çıkmasını şart koşmayan, sadece andaki mülkiyet ilişkileri sistemi altında yoksula yardımla yetinecek ütopyacı bir sosyalizm türetmiştir.

Marx da bu sefer, Proudhon'la Feuerbach'ın benimsediği Soyut İnsanı ortadan kaldırıp, yerine ilkeleri de, yaşamı da, geçimi de içinde yaşadığı devrin özel koşullarına her daim bağlı olan Tarihsel İnsanı diriltmek üzre Hegel'e döner yeniden. İsmarlamayla yaratılmaz ki yeni koşullar; yeni koşul denen şey, sınıfla sınıfın çatışması süreci içinde, eski koşullardan başverecektir.

Böylece Marx'ın kendisinin de belirttiği gibi, daha sonra adına Marksizm, Marx'çılık denen sisteme yaptığı sayılı ve özgün katkılardan biri olan o ünlü buluşa gelip dayandık. Engels anlatıyor: "1845 baharında Brüksel'e vardığında, Marx, bütün tarihin sömürülenle sömüren sınıf arasındaki kavgaların birbirini izlemesinden ibaret olduğunu kapsamlı bir kuram halinde açmış, anlatmış ona. Bu kurama göre, sözü geçen kavgalar çeşitli devirlerde yürürlükte olan üretim yöntemlerinin, yani halkın yiyeceğini, giyeceğini ve daha başka ihtiyaçlarını sağlamak üzre başvurduğu yöntemlerin sonucudur. İlk bakışta bağımsız, kendiliğinden olma gibi görünen politika, felsefe ve din gibi görüngüler, aslında toplumsal görüngüden doğmaktadır. Sömürülenle sömüren arasında sürüp giden savaş öyle bir dönem noktasına dayanmıştır ki, sömürülen, yani proletarya, bütün insan hakları gaspedilmiş olduğu için bütün insanlığın ilkel haklarını savunur olmuş; öte yandan endüstriyel makinenin sahibi, denetçi sınıf, ürünlerini gitgide dağıtamaz hale düşmüştür; bu durumda işçinin mal sahibine karşı çıkarak makineyi devralması, sınıf toplumunun sonu ve insan ruhunun kurtuluşu demek olacaktır."

Gözalıcı bir hızla zamanlarının toplumsal ve tarihsel düşünüsünü içlerine sindirmiş olan Marx'la Engels, geçmişin gizlerini aydınlığa çıkarmada, şimdiki zamanın karmaşalarını yalınçlaştırmada, geleceğe de daha kestirme görünen bir yol açmada şim-

diye dek önerilen bütün kuramları bastıran bütünlüklü ve tutarlı bir kuramla ortaya çıkmışlardır. Dahası var: Bütün sistemin canına can katan, öbür tarihsel genellemelere kıyasla, tarihte ilerlemeye çok daha usa-yatkın bir anlam kazandıran, kişiyi bu yüce dramla ilgilenmeye çağırmakla yetinmeyip, bu dramın içinde yer aldıklarını gösteren ve bu dramın içinde soylu bir rol oynamaya yüreklendiren "dinamik bir ilke" (Marx'ın doktora tezinden aktarıyorum bu terimi) ortaya atmışlardır; bu ilke üzerinde daha sonra duracağız.

Bu kuramı o yılın sonbaharında Brüksel'de yazmaya başladıkları *Alman Ideolojisi*'nin başlangıç bölümlerinde açıklamışlarsa da, bu kitap bir türlü yayımlanamamış olduğuna göre, düşünleri ancak, Milletlerarası Komünist Birliği için 1847 yılının dönümünde yazdıkları *Komünist Manifesto*'yla dünya kamuoyuna erişti.

Dürbünlerini Alman göklerini şenlendiren bulanık ve kocaman soyut şekillerden kaydırıp (bunlarla artık alay bile etmeye gönülleri yoktur), andaki toplumun anatomisine, gövde yapısına çevirmişlerdir. *Komünist Manifesto,* Marx'ın keskin ve tok sözlülüğünü, şimdiki zamanı geçmişe demirleyen mantığını Engels'in içtenliğiyle, insan-canlılığıyla, çağının nabzını dinlemedeki duyarlığıyla birleştirir. Ama Engels'in Marx'a neler borçlu olduğunu sağlamına anlamak istiyorsanız, salık vereyim size, Engels'in hazırladığı ilk taslakla Marx'ın elinden çıkan son halini bir karşılaştırın. *Engels'in Komünizmin İlkeleri* –aceleyle yazılmıştır gerçi– pek az heyecan uyandıran, zorlu bir sonuca doğru yürümeyen, yine de çağdaş sanayi durumunu açık-seçiklikle, yetkiyle anlatan bir belgedir. *Komünist Manifesto* ise patlayıcı maddelerin sıklaştırılmış gücüyle genel bir tarih kuramını, Avrupa toplumun çözümlenmesini ve devrimsel bir eylem progra-

mını kırk'elli yaprağa basmıştır.

Bu program şu adımların atılmasını öngörmektedir:

1) Toprak mülklerinin kamulaştırılması ve toprak icarının devlet giderlerini karşılamak için kullanılması;

2) Keskince derecelendirilmiş bir gelir vergisi;

3) Kalıtım, yani veraset haklarının kaldırılması;

4) Bütün yurtdışına kaçmışlarla isyancıların mallarına el konması;

5) Devlet sermayesi ve ayrımsız tekeliyle donatılmış milli bir banka aracıyla kredinin devlet elinde toplanması;

6) Ulaştırma araçlarının devlet elinde toplanması;

7) Genel bir plan uyarınca, milli fabrikalarla üretim araçlarının arttırılması, ekilmemiş toprakların ekilmesi ve ekili toprakların geliştirilmesi;

8) Herkes için eşit çalışma yükümü, özellikle tarım için; endüstri ordularının örgütlenmesi;

9) Tarım ve kent sanayiinin, kentle köy arasındaki ayrımın yavaş yavaş giderilmesini sağlamak üzere, elele vermesi;

10) Bütün çocuklar için devlet eliyle parasız eğitim. Bugünkü haliyle çocukların fabrikalarda çalışmasının yasaklanması. Eğitimle maddi üretimin bağdaştırılması.

Ama *Komünist Manifesto*'nun nasıl evrildiğini anlatırken bu heyecan yanı arada kaynamasın. Marxçı davranışa karşı çıkışların en özlülerinden birini Proudhon'un demin aktardığımız mektubunda okuduk. Marx'la Engels'in dogmatik oldukları doğru; sağa sola haksızca davrandıkları da doğru –çünkü Engels de artık Marx kadar, hatta babası Caspar kadar, hoşgörüsüz bir adam olmuştur. Gelgelelim, çağın kuruntularını üfürüp götürmek için böyle pekgözlülük, katı yüreklilik gereklidir. Hem ta-

rihçilerin hem de sosyalistlerin belalı sorunları, karşılarına –Almanya'dan ithal malı– büyük harfli ülküler, soyut erdemler, düşünler, kuruluşlar çıkararak atlatmanın nasıl ustası olduklarını belirtmiştik. Bu laflar, İncil okuyan sofu kocakarının hikayesindeki "Mezopotamya" sözü misali. "Ah!" dermiş kocakarı, "şu mübarek Mezopotamya sözünü okuyunca, bir nur iniyor içime sanki!" İşte bu laflar *Komünist Manifesto*'dan sonra bir daha iflah olmadılar.

Adaletten dem vuranlara Marx'la Engels cevabı yapıştırıyordu: "Adalet, ama kimin için adalet? Kapitalist düzende habire en sert cezalara çarptırılan, üstelik, işsiz kaldığında açlıktan öleceği için, habire suç işleme zorunda bırakılan proletaryadır." Özgürlükten söz edenlere de karşılığını veriyorlardı: "Kimin için özgürlük? Fabrika sahibinin özgürlüğünü kısıtlamadıkça işçiyi özgür kılamazsın ki." Komünizmin yıkacağı ileri sürülen Aile Hayatı'ndan, Aşk'tan söz edenlere de şöyle dikiyorlardı cevabı: "Toplum bugünkü haliyle kaldıkça, bütün bu dediğiniz şeyler, sadece burjuvanın nasibi. Çünkü proleter aileleri, kadınların, çocukların fabrikalarda çalıştırılması yüzünden dağıldı; genç kadınlar işliklerde, madenlerde sevişmek, ya da bu işliklerle madenler kapanınca tenlerini satma zoruna koşuldular." İyilikle doğruluktan laf açanlara da, sömürüye dayanan toplumlara bulaşmamış olan, dolayısıyla zulmün sürgitinde çıkar görmeyen ahlakçılar ve feylesoflar yetişinceye dek bu sözlerin gerçek anlamlarını bilemeyeceğimizi söylüyorlardı.

Komünist Manifesto, böylece, burjuvazi çağında egemenlik kazanan bütün bu cici ülkü çeşitlerine karşı belki de şimdiye dek ak kağıtta görülmedik ölçüde sert bir dikelişi dile getiriyordu. "Her nerede burjuvazi varıp iktidarı ele geçirmişse, orada bütün feodal, pederşahi ve köylü ilintileri ezip geçmiştir. İnsan-

ları 'doğuştan baylar'ın buyruğuna koşan alacalı feodal bağları kesip atmış, insanla insan arasında o kaba çıkar ve o kör peşin para ilişkisinden gayrı ilişki bırakmamıştır. O sofuca şevki, coşkuyu, o halkça duygusallığı bencil hesapların dondurucu sularında boğmuştur. Kişisel onuru bir piyasa metaı haline getirmiş ve kıran kırana kazanılmış onca beratlı özgürlük yerine bir tek fütursuz özgürlük komuştur: Ticaret özgürlüğü. Kısacası, dinsel ve siyasal aldatmacalarla perçinlenmiş sömürü yerine açık, utançsız, dolaysız ve amansız bir sömürü geçivermiştir."

Komünist Manifesto'nun burjuvaziye savaş ilan eden son sözleri sosyalist düşünüde bir dönüm noktasıdır. "Hakseverler Birliği"nin parolası, "Bütün insanlar kardeştir!" idi. Ama Marx'la Engels'in görüşü başkaydı. Marx, "kardeş" demeye dili varmayacağı tümen tümen insan olduğunu açıkladı ve sonuna dek ayakta kalacak olan yeni bir parola buldular: "Komünist devriminin korkusuyla titresin egemen sınıflar. Proleterlerin zincirlerinden gayrı yitirecek şeyi yoktur ama, bir dünya vardır kazanacakları. BÜTÜN ÜLKELERİN PROLETERLERİ, BİRLEŞİN!" Saint-Simon'un yeni bir çeşit Hıristiyanlık diye tanımlayabileceğimiz sosyalizmi yerine, "haklı savaş" ve onun yanı sıra "haklı nefret" düşü konmuş oluyordu. Bütün insanlar kardeş değildir; artık sadece *insani* bir dayanışma da yoktur. "Gerçekten insani"ye ancak sınıfsız toplum kurulduktan sonra kavuşacağız. Bu arada toplumun bu geleceği, aralarında grup dayanışması kurdukları ölçüde, gerçekleştirecek olan öğeleri –hakları yenmiş proletarya ile devrimsel burjuva düşünürleri– hasımları için insani dayanışma duygularından vazgeçmelidirler. "İnsanla insan arasında kabaçıkar ve kör peşin para ilişkisinden gayrı ilişki bırakmamış" olan hasımları bu dayanışmayı zaten onarılmamacasına yıkmışlardır.

Buraya dek Marx'la, Engels'i milli ve kişisel kaynaklarına dayanarak anlattık. *Komünist Manifesto*, Marx'la Engels'in hayatında ahlaksal yetişkinliğe tam eriştikleri ve ne yaptıklarının bilincine tam varmış olarak, yeni ve yiğitçe bir rolün sorunlarını sırtlandıkları dönüm noktasını göstermektedir. Onlar, bile isteyerek bir düzenbağına girerek, kendilerini sınıfsız ve milletlerarası kılmaya çalışan ilk büyük toplumsal düşünürleridir çağın. Batı Avrupa'yı kuş bakışı tarayıp, milliyetçi duygular, siyasal ökse sözler ve felsefi kuramlamacaları aralayıp, emekçilerin pratik dileklerinin özüne işleyerek dört iklim dört köşeye söz geçiren genel sosyal süreçleri belirlemeyi başarmışlardır; bütün muhalefet hareketleri aynı büyük sonuca doğru kavuşuyor görünür gözlerine.

1848 yılının Şubat'ında Londra'da yayımlandığında, *Komünist Manifesto* pek az okundu. Komünist Birliği'nin birkaç üyesine yollandıysa da piyasaya sürülmedi. 1848 yılı olayları üstünde pek etkisi olmadı, dense yeri; Paris'te işçi hareketinin yenilgiye uğraması üzerine büsbütün gölgeye düşmüşken, sonra Batı dünyasına yayılmaya başladı. Marx'la Engels'ten 1872'de öğrendiğimize göre, Fransızca'ya iki çevirisi yapılmış, Almanya'da da on iki ayrı baskısı çıkmış o zamana dek. Daha başta Lehçe'ye, Danimarkaca'ya çevrilmiştir; 1850'de de İngilizcesi yayımlanmıştır. *Komünist Manifesto*'da ne Rusya'nın ne de Birleşik Amerika'nın adı geçer: Bu iki ülkeyi o ara Marx'la Engels "Avrupa toplumsal düzeninin dayanakları" sayarlar: Rusya, Batı Avrupa için ham madde kaynağı, mamul ürünler için de bir pazar olarak "gericiliğin kalesi" dir; Amerika da yine öyle, hem bir pazar, hem bir ham madde kaynağı, üstelik Avrupa'dan göçmek isteyenler için açık bir kapıdır. Ne var ki, 1860 yılları başlarında *Manifesto*'nun Rusça'ya çevrilmiş olması hiç de boşuna değildi; 1871 yılında da

Birleşik Amerika'da üç çevirisi birden yayımlandı. Böylece *Manifesto* seslendiği bütün dünya işçilerinin eline ulaşmış oluyordu; bütün kıtalara, bütün yarıkürelere yayıldı, çok okunur oldu. Tam bu satırları yazdığım sırada, Afrikaca'ya da çevrildiğini öğrendim; Afrikaca, Hollanda dilinden bozma, Güney Afrika'da konuşulan lehçe.

Marx'la Engels, delikanlı yaştalar, '48 Devrimi umudu da yitmemiş henüz, bir eşini ömürlerinde bir daha pek bulamayacakları bir güven ve öngörü anı yaşarlar ve kim varsa endüstriyel sistemin ezdiği, kim varsa düşünebilen ve dövüşmeye hazır, tümüne birden seslenirler ve üstelik dinletirler seslerini.

10

MARX İLE ENGELS TARİH YAPIMINA EL ATIYORLAR

Bu incelemenin ilk bölümlerinde, geriye doğru gidip olaylar arasında tepeden inme bir sanat uyumu kurarak, tarihin kargaşasına söz geçirmeye kalkışan, buna karşılık günlük olaylarla ilgisi, ya Michelet'de olduğu gibi çekişmeli dersler vermekten (Michelet, College de France'tan çıkarıldığında, Engels burjuva düşünleri dolayısıyle zaten tutulan Michelet Tarihi'nin böylelikle büsbütün rağbet kazanacağına değinmekle yetinmişti) ya da Renan gibi ömründe bir defa seçimlere katılıp onda da başarısızlığa uğramaktan ileri geçmeyen yazarları ele almıştık. Marx'la, Engels ise tarihsel hayal gücünü insan işlerine yapıcı bir kuvvet olarak katıştırmayı amaç edinmiş, eş dehada iki düşünür olarak çıkıyor karşımıza.

Marx'la Engels'e yazar olarak hak ettikleri değerin verilmemesinde çeşitli nedenler vardır. Her şeyden önce, vardıkları sonuçlar, en fazla okuyan ve yazarların ünlerine kahya olan sınıfların çıkarına aykırı düşer. Hem edebiyat tarihçilerinin hem de iktisatçıların onları boykot etme eğilimleri, Marx'la Engels'in sınıf çıkarlarının kültür üzerindeki etkisiyle ilgili kuramını destekleyen dikkate değer bir kanıttır. Ama bir neden daha var: Marx'la Engels felsefi, edebi şan, şöhrete boşvermişlerdir. İnsan

toplumunun süreçlerini düzenleyip saklı güçlerini salıverecek ve kanallayacak kaldıraçları keşfettikleri inancındadırlar. Söylevcilikte, insanları siyasal alanda çekip çevirmede pek vergili olmamalarına rağmen, düşünsel yeteneklerini devrimsel amaçlar uğrunda doğrudan doğruya yararlı kılmaya karar verirler. Daha sonra mimarlıkta "işlevsel" diye ortaya atılacak bir tutum vardır, işte Marx'la Engels yazılarında bu tutumu benimserler ve bu bakımdan Marat'nın gazeteciliğiyle, Danton'un söylevciliğini bile geride bırakan bir toptancılığa kapılanırlar. Amaçları milletlerarası amaçlar olduğu için, Alman düşünüsünde bile iz bırakıp bırakmadıklarına aldırmazlar. Onun içindir ki Marx, Proudhon'a verdiği cevabı Fransızca yazmakta sakınca görmez; Marx'la Engels'in daha son zamanlarda Ruslarca derlenip toplu olarak yayımlanan bu dönemdeki çalışmaları, makaleler, çekişmeli yazılar, bildirgeler filan, Fransızca, İngilizce, Almanca katışığı, karma bir dille kaleme alınmıştır.

Marx'la Engels'in eserlerinin yayılmasında ve okunmasında karşılaştıkları güçlükleri doğuran nedenler, geniş çaptaki felsefi eserlerini yayınlatmalarında da önlerine dikilmektedir elbet. Mesela onca emek verdikleri *Alman İdeolojisi* sağlıklarında ancak bölük börçük yayımlanabilmiştir. Genel görüşlerini ilk defa olarak bu kitapta topluca formüllemiş oldukları halde, yayın yasağı ile karşılaştıklarında, "Düşüncelerimizi böyle formüle dökmemiz aslında kendimiz için gerekliydi," diye avunmuşlardır. "Bu yeni bilimsel sonuçları lenduha ciltler halinde allamelere peşkeş çekmek aklımızdan bile geçmedi," der, Engels. "Tersine, siyasal hareketin içine balıklama dalmıştık. Aydın çevrelerle bazı ilişkilerimiz ve örgütlü proletaryayla yakın bağlarımız vardı. Görüşümüzü sağlam bir temele oturtmak boynumuza borçtu. Ama, genel olarak Avrupa, özellikle de Alman proletaryasını dediğimize

getirmek ondan daha da önemliydi. Bunu anlar anlamaz, koyulduk işe."

1840 yıllarında bir Alman aydınının işçi sınıfıyla ilişki kurmasının atılması ne güç bir adım olduğunu akıldan çıkarmayalım. Herzen, Heine ile çevresinden bahisle, "Halkı tanımazlardı hiç," der. "İnsanlığın bugünün batağında boğulmuş iniltisini duyup anlayabilmek için, Latince'ye çevirirlerdi önce bu sesi. Ancak, Graccus Kardeşler ve Roma proletaryasıyla paraleller kurarak toparlayabilirlerdi düşüncelerini. Auerbach'ın hücresindeki Faust misali, 'yüceltilmiş dünyalarından' dışarı ayak attıkları zamanlarda da alimane bir şüphecilik ruhu etrafa doğru dürüst bakıp ne olup bittiğini görmelerini önler ve 'Durun,' demeye kalmaz, yaşayan kaynaklardan apar topar dönerlerdi tarihin kaynaklarına! Daha rahattılar çünkü orada."

Heine, komünist terzi Weitling'le buluşması sırasındaki tedirginliğini anlatır: "Gururuma dokunan şey, adamın benimle konuşurken zerre kadar saygı göstermemesiydi. Elini şapkasına götürmedi bile ve ben önünde ayakta dururken, oturdu yerinde, istifini bozmadı, sağ eliyle sağ dizini kaldırıp çenesine dayamış, sol eliyle askıdaki ayağının bileğini habire kaşıyordu. İlkin bu saygısız duruşu terziliğinden gelme bir alışkanlığa yordum, bilememişim meğer. Ayağını böyle niye oğuşturduğunu sorduğumda, Weitling olağan bir şeymişcesine umursamazlıkla, kaldığı çeşitli Alman zindanlarında prangaya vurulduğunu, çoğu da pranga halkasının dar tutulması yüzünden teninin tahriş olduğunu, onun için böyle durmadan kaşındığını söyledi. Ne yalan söyliyeyim, Weitling bunları anlatınca irkildim bayağı. Ben ki Leydenli terzi John'un Münster'de saklanan yadigarlarını, ayağına vurulmuş prangaları, işkence edilirken kullanılan kerpetenle-

ri alev alev dudaklarla öpmüştüm, ben ki o ölü terziyi kafamda bir ilah haline getirmiştim, şimdi nasıl olur da bu canlı terziden böyle ölümüne tiksinebilirdim? William Weitling de çünkü aynı davanın ermişi, şehidiydi."

Karl Marx'ın Weitling'le ilişkileri hiç buna benzemiyor.

William Weitling bir çamaşırcı kadınla, anayı da bebeği de koyup gitmiş olan, oğlunun adını bile bilmediği bir Napoléon subayının gayri meşru çocuğuydu. Bir terzinin yanına çırak vermişlerdi; ama ordudan öyle bir ürküntü getirmişti ki, askerlik çağı gelince aldı başını gitti, yollara vurdu. Kendi kendine okudu, Latince, Yunanca öğrendi, bir de evrensel dil tasarısı hazırladı; yirmi yedi yaşındayken *Bugünkü ve Olması Gereken Haliyle İnsanlık* diye bir kitap yazdı. O sıralarda, otuzlarda, Paris'in işçi mahallelerinde Babeufçülük canlanmıştı yeniden; Alman mültecilerinden bir terzi grubu, Babeufçü harekete destek olmak üzere "Hakseverler Birliği" diye bir dernek kurmuştu az önce. Weitling bu derneğe üye oldu ve kısa zamanda Alman işçi sınıfının en önemli önderi sayılacak kadar sivrildi. 1842'de havanın az sonra Marxçılık çığırında yoğunlaşacak olan düşünlerle dalgalandığı bir sırada, Weitling, Marx'ın "Alman işçi sınıfının dehşetli ve parlak başlangıcı," diye selamladığı bir kitap daha yayımladı; adı: *Uyumun ve Özgürlüğün Güvenceleri*. Bu arada Weitling, 1838'in 12 Mayıs'ında yer alan Blanqui ayaklanmasına katıldığı için Paris'ten sürüldü; İsviçre'ye sığınmışken, İsa'nın hem komünist hem de piç olduğunu savlayan bir kitap yayımladığı için Tanrıya saygısızlıktan hüküm giydi, altı ay hapis yedi. Bundan sonra artık, oradan oraya kovalandı durdu, bu baskı altında bir bakıma ardına-düşülmüşlük kuruntuları içinde kıvranan bir yarı deli, bir yandan da bir komünist evliya haline geldi. Dervişçe

bir sadelik içinde yaşıyor, mesleğinin avadanlığından gayrı mal edinmiyordu.

Sonunda Brüksel'e düştü yolu; Marx'la Engels, Weitling'e nasıl davranacaklarını güç kestirdiler. Engels'in dediğine göre "Marxgil, adeta insanüstü bir sabır, tahammül gösterdi kendisine." Ama Marx rakiplerine öyle uzun boylu sabır edicilerden değildi. Sonra da Proudhon gibi, Weitling gibi alt sınıflar içinden yükselip kendi kendini yetiştirmiş alaylı düşünürlere, kendisi gibi felsefe doktoru olmadıklarını hatırlatmada da gecikmezdi. (Diplomalı bir filolog, dil bilgini olan William Liebknecht, Marx'ın, Aristo ile Aeschylus'tan sökemeyeceğine aklı kestiği parçalar önüne sürerek kendisini sıkıya sokmaktan nasıl zevklendiğini anlatır.)

Weitling, "İşçi sınıfı hareketi için toplu bir taktik üzerinde, mümkün olursa, bir anlaşmaya varmak üzere," Brüksel komünistlerinin düzenlediği bir toplantıya (30 Mart 1846) çağrılır. Olup biteni o sırada Avrupa'yı dolaşan ve Marx'a mektup getirmiş olan Annenkov adlı genç bir Rus aydını anlatır.

Annenkov olaydan hayli canlı bir resim çizip bırakmış bize. "Marx," diyor, "enerji taşkınından, seciye üstünlüğünden, inanç sarsılmazlığından yoğrulmuş bir topak adeta; dış görünüşü de adamakıllı göze çarpıcı. Yelemsi siyah saçları, kıllarla örtülü elleri, çarpık iliklenmiş ceketiyle, gösterişi, davranışı ilk ağızda göze batsa bile, insan üstünde başkalarından saygı görmeye hak ve güç sahibi bir kişi izlenimini bırakıyor. Hareketlerinde bir ağırlık var ama, emin de kendinden; davranışları toplumsal töreleri çiğneyip geçiyor. Gururlu, biraz da kibirli; sesinin madensi tizliği insanlar, olaylar üstüne verdiği kesenkes yargılara tam uyuyor. Az konuşuyor, o da vereceği bir yargı varsa, o zaman kırıcı bir tını var ağzından çıkan sözlerin, bu yüzden verdiği yargılar

büsbütün sertleşiyor adeta, batıyor insana hatta. Bu değindiğim ses tını, insanların zihinlerini eğip bükme, istemlerine söz geçirme ve ardından sürüklemede kendini tepeden tırnağa haklı görüşünü dile getiriyor gibi...

"Terzi ve kışkırtıcı Weitling sarışın, yakışıklı bir genç, üstünde özentilice bir redingot vardı, sakalı da pek cakalıydı; umduğumca acı, demirleblebi bir işçiden çok, gezginci tezgahtarlara benziyordu.

"Ayaküstü tanıştırdılar bizi. Yapmacık bir nezaketle karşıladı beni; hep birlikte ufak, yeşil bir masanın çevresine oturuştuk, Marx baş köşeye geçti, çıkardı kalemini, kağıdını, eğdi o aslansı kafasını önüne, yanından ayrılmayan dostu, yoldaşı, ince, uzun boylu Engels'in o İngilizvari kibarlığı ve ağırbaşlılığıyla giriştiği açış konuşmasını dinlemeye koyuldu. Engels, emekçi dönüşümcülerin birbirlerine aykırı görüşlerin kargaşasından kurtulup bir açıklığa kavuşmaları ve kurumsal sorunlarla uğraşmaya ne zamanı ne yetkisi olan yoldaşlarını etrafına toplamada bir sancak hizmeti görecek toplu bir formüle varılması zorunluğundan söz etti. Ama, Engels konuşmasını daha bitirmeden, Marx başını kaldırdı birden, Weitling'e şu soruyu salladı:

'Söyle bakalım, Weitling, sen ki yürüttüğün komünizm propagandasıyla Almanya'da o kadar gürültü çıkarmış, onca işçiyi kendi tarafına çelip, bu yüzden işlerinden etmiş, ekmekleriyle oynamışsın, söyle bakalım toplumsal devrim çalışmalarını savunmadaki kanıtların, dayanakların ne, anlat bize!'

"Üzücü bir tartışma başladı, ama, anlatacağım size, uzun sürmedi pek.

Weitling tartışmayı liberal söylemden aktarılma beylik sözler çevresi dışına çıkarmamak istiyor gibi geldi bana. Ciddi ve tedirgin bir edayla, ödevinin, yeni ekonomik kuramlar ortaya

koymak değil, mesela Fransa'da zaten bilinen kuramların işçilere içinde bulundukları durumun korkunçluğunu ve kendilerine karşı işlenen haksızlıkları anlatmaya en elverişli görünenlerini seçip bunlardan yararlanmak olduğunu söyleyerek söze başladı...

"Epeyce konuştu ama, umduğumun ve Engels'in yaptığı konuşmanın aksine, sözleri bulanıktı, hatta karışıktı, ikidebir bir dediğini bir daha anlattı, anlattıklarından caydı; önermelerini kimi kovalayan kimi de önceleyen sonuçlara varmada tökezledi." Annenkov, özetle, Weitling'in bu toplantıda kendisini dinlemeye dükkanına gelenler ya da kitaplarını okuyanlardan apayrı bir dinleyici topluluğuyla karşılaşmış olduğunu belirtiyor.

"Daha da konuşacaktı, ama Marx çatık kaşları, çakmak çakmak gözleriyle parladı üstüne." Alaycı bir edayla başladı Marx, "İnsan bir faaliyete girişir de neye, hangi temele dayandığını bilmezse, dayanağını düşünüp taşınmamışsa, halka karşı sahtekarlıktır bu," dedi. "Halkta olmadık umutlar uyandırmak, çile çekenlerin kurtuluşuna yardım etmek şöyle dursun, tersine büsbütün berbat edecektir yaşamlarını. Almanya'da işçilerin karşısına sağlam, bilimsel düşünceler ve elle tutulur, somut bir öğretiyle donanmaksızın çıkmak, öyle kof ve fütursuz bir propaganda oyunudur ki, sonunda bir uçta gaipten sesler duyan bir ermiş, öbür uçta da bu ermişin ağzından çıkanı keramet sayan birtakım eşekler türetmekten başka bir işe yaramayacaktır." Sonra, Annenkov'a doğru elini sallayarak, "Weitling'in oynadığı oyun," diye ekledi, "belki Rusya'da geçer, ama Almanya gibi uygar bir ülkede sağlam bir öğreti olmaksızın hiç bir şey yapılamaz."

"Weitling'in soluk yanakları renklendi, hızlı hızlı ve lafını esirgemeden konuşmaya başladı. Heyecandan titreyen bir sesle, Adalet, Dayanışma ve Kardeşçe Sevgi ülküleri adına yüzlerce in-

sanı yanyana getirmiş olan bir devrimciye tembel, boş bir insan demenin yakışık almayacağını; bu toplantıda uğradığı bu haksız saldırı karşısında, anayurdunun dört köşesinden almakta olduğu övgülü mektuplar ve bildirilerle teselli bulduğunu; ve belki de halkın hayrı için şimdiye dek ettiği kendi halinde, gösterişsiz hizmetlerin çile çekenler dünyasından, baskı altındaki halktan uzakta yürütülen ince çözümlemelerle eleştirmelerden çok daha önemli olduğunu söyledi.

"Bu son sözleri üstüne Marx tutamadı artık kendini bir yumruk vurdu masaya, lamba devriliyordu nerdeyse, fırladı yerinden, haykırdı: 'Cehaletin kimseye otuz paralık faydası dokunmamıştır daha!'

"Biz de ardından ayağa kalktık. Toplantı sona ermişti."

Fena halde afallamış olan Annenkov, öfkesinden yerinde duramayan Marx'tan izin istedi. Odadan çıktığında Marx bir aşağı, bir yukarı odayı volta lıyordu.

Bu, ilk Marxçı parti temizliğidir. (Bundan sonraki kurban, Birleşik Amerika'ya gidip orada, Aşk Ruhu'na adanmış bir komünist gazetesi çıkaran, Krieg adlı biçare bir Almandır.) Ve gördüğünüz gibi, Marx, işçi sınıfı içinde sağlam hareket yayları aranırken, gerekli gördüğünde işçi sınıfı önderleriyle ilişkilerini kırıp geçirmekten, hatta sade ilişkilerini değil, önderlerin kişiliklerini de kırmaktan çekinmemektedir. Adam kazanmak Marx'a vergi değildi; ona gönül vermiş birkaç tilmizini saymazsak, kişisel bağlılık duygusu uyandırmada yaya kaldı hep; kendisine meydan okuyan ya da kendisinin kafa birliği etmediği insanları buyruğunda çalışmaya razı etmekten yana güçsüzdü; özellikle işçi sınıfıyla ilişkisinde, Heine gibi onlardan korkmamakla birlikte, pek sıkı fıkı olmamıştı. Gene de Weitling'i tenkidinde haklıydı; işçi hareketinin eski kafalı ütopyacı sosyalizmden umut

kesmesi bir ölüm-kalım önemi taşımaktaydı. İşçi sınıfına tarihin süreçlerini incelemeleri, gelgitlerini izlemeleri ve durumları yargılamaları gerektiğini anlatmak; bir kelimeyle, muhtaç oldukları şeyin vaiz değil, devlet adamlığı olduğunu kafalarına sokmak, Marx'a düşüyordu. Marx'ı, 1848 Devrimi sırasında Cologne'da görmüş olan Karl Schurz, "Marx'ın çevresine karşı tutumu öyle damara basıcı, öyle tersti ki, hangi teklifi ortaya attıysa, reddedildi; herkes öyle içerlemişti ki Marx'a, Marx neyi tutmuyorsa ondan yana çıkmayı ödev biliyorlardı," diyor. Ama kibri de, soğukluğu da, siyasaya nesnel bir açıdan bakabilme, uzun erimli davaları sabırla kovalama yeteneğinin olumlu yanlarıyla kat kat karşılığı ödenen ufak tefek aksaklıklarıydı. İşçi hareketinin Marx'tan öğreneceği çok şey vardı.

1848-49 olaylarında ebette yürekli, canlı, kararlı bir rol oynadı. Adı o ara "Komünist Birliği" ne çevrilmiş olan "Hakseverler Birliği"ne 1847 baharında katılmıştı. Bu arada 1846-47 yıllarında Avrupa demiryollarının hızla döşenmesinin ardından sert bir ekonomik depresyon dönemi gelmiş, en az elli bin işçi işinden olmuştu. 1848 Şubat'ında askerlerin demokratça ve düzenli bir gösteri sırasında hiç yoktan halkın üstüne ateş açması üzerine Fransa'da devrim patlak verdi, Louis Philippe alaşağı edildi. Cumhuriyet ilan olundu. Hâlâ Brüksel'de bulunan Marx, Fransız Geçici Hükümeti'ne yollanan bir demecin yazılmasına yardım etti. Belçika polisinin raporlarına göre, babasının malikanesi üzerindeki haklarından vazgeçme karşılığında anasından aldığı beş bin, altı bin frangı silah alımı için Belçikalı işçilere verdi. Belçika'dan sürüldü. Paris'e gelip Komünist Birliği için yeni bir karargah kurdu. Birtakım mültecilerin Almanya'ya karşı giriştiği devrimsel seferi durdurmaya çalıştıysa da, bu cesur, ama ne is-

tediklerini açık seçik bilemeyen insanlar Alman sınırlarından girip daha Ren nehrini geçmeye kalmadan perişan edildiler.

Marx'la Engels Almanya'ya döndüler, 10 Nisan'da Cologne'a vardılar. Cologne'da Komünist Birliği'nin bir şubesi bütün Ren boyunda bir dönüşüm dilekçeleri hareketi başlatmıştı ve az önce Komünist Birliği'nin bir gösterisi sırasında asker halkın üzerine ateş açmıştı, böylece 23 Şubat olayının bir benzeri daha yer almış oldu. Birliğin başında Gottschalk adlı biri vardı, bir kasabın oğlu; tıp okumuş, Cologne'nun işçi sınıfı mahallelerinde hekimlik ediyordu. Halkın ateşli bir dostuydu, bir de İşçiler Derneği kurmuştu. Prusyalılar, karışıklıkların baskısı altında bir Millet Meclisi kurulmasına razı olduklarında Gottschalk, işçilerden Meclis'i boykot etmelerini istedi. Karl Marx buna karşıydı; burjuva devrimi kazanılmadan işçi sınıfının kendi talepleri için darbeye girişmesinin boşuna olacağına inanıyordu. *Neue Rheinische Zeitung* adlı bir gazeteyi eline geçirdi; babasının mirasından geri ne kalmışsa üstüne Jenny'nin de varını yoğunu, gazeteye yatırdı; önderlerin bütün itirazlarına rağmen Komünist Birliği'ni tasfiye etti; gösterdiği neden, işçi sınıfına önderlik için artık eline bir organ geçmiş oluşu ve ayrıca bir örgüte ihtiyaç kalmayışıydı. Hem işçi sınıfı çıkarlarının, hem de komünist düşünlerin gözden ırak tutulduğu demokratik bir kampanya yürüttü. Üstelik Gottschalk hapse düşünce, İşçiler Derneği'ni de deneti altına aldı.

Neue Rheinische Zeitung'da çalıştığı bu aylar Marx'ın gazetecilik alanındaki en dehşetli dönemidir. Dış politika bölümünü yöneten Engels, daha sonra yayımladıkları her yazının bir top mermisi gibi hedefine çarpıp gümlediğini söyler; Lenin de 1914'te *Neue Rheinische Zeitung*'un hâlâ aşılamamış olduğunu, bir devrimsel proletarya organının nasıl çıkarılacağına bu gaze-

teden daha iyi bir örnek bulunamayacağını belirtir. Gün geçmezdi ki, Marx daha bir canlarısın diye Meclis'in böğrüne üğendiresini sokuşturmasın; milletvekillerinin ensesinden Marx'ın ürpertici tenkit soluğu eksik olmazdı. Ama siyasal iktidara alışık olmayan milletvekilleri, otoritenin, ölüm-kalım önemi taşıdığı bir sırada, merkezde nasıl bir yürütme organı kurulmalı sorunu etrafında felsefi tartışmalara girişerek vakit kaybettiler. Sonunda Prusyalı Friedrich Wilhelm, Millet Meclisine danışmadan Danimarka'yla ateşkes imzaladı. Meclis kendisini meşruti krallığa seçince, reddetti; Meclisin hazırladığı anayasa adına girişilen ayaklanmaları bastırmak için asker gönderdi, derken 1849 Haziran'ında milletvekillerini uğrattı Meclis'ten. Gottschalk daha önce hapisten salınmıştı, çıkar çıkmaz da Marx'a karşı Weitling'in kınamalarını hatırlatan bir hücuma geçti. "Ezilenlerin kurtuluşunu aslında umursadıkları yok. İşçilerin çektiği çile, yoksulun çektiği açlık, onlar için bilimsel bir öğreti konusu, o kadar." Sonra da: "E, öyleyse biz, proleter insanlar, ne diye bu beyler için kanımızı akıtacağız? Yani vaiz Bey, senin komünist cennetine sonunda ulaşacağız diye, Orta Çağ Cehennemi'nden çıkıp kendimizi bile bile kapitalizm egemenliğinin Arafatına mı atacağız? Senin hatırın için, bekleyeceğiz orda sittin sene, değil mi?" Engels, çok sonra, Gottschalk hakkında ne düşündüğü sorulduğunda, "Gottschalk mı," demişti, "kafasızın biriydi, zamanın koşullarına göre biçilmiş kaftan bir demagogtu. Tam bir peygamberdi, fütursuz, gözüpek, her türlü bayağılık umulurdu ondan." Bu çekişmede İşçiler Derneği bölündü, gerici eylem de cenaze duasını okudu. Gottschalk hekimliğine döndü, kolera salgını sırasında kenar mahallelerde çalışırken tutuldu hastalığa, bahara kalmadan öldü.

Marx sonuna dek kıran kırana dövüştü. O bahar Cologne as-

ker doluydu; hükümet, devrimcileri yıldırmak için elinden geleni ardına komuyordu. Berlin, onları gözetlemesi ve kıstırılmaları için bir kulp bulması için iki ajan gönderdi, ama Cologne yönetimi ajanlara engel oldu. İki gedikli bir gün, kendi evinde karşısına dikildiler; ne o, Marx hakaret etmişti onlara! Üzerinde sabahlığı, boş bir tabancayla yarım saat oyaladı herifleri. Halkı vergilerini ödememeye kışkırttı diye mahkemeye verildi; Marx o çetrefil irdelemecelerinden birini döktürerek, hukukun toplumsal ilişkilerin yansıması olduğunu, toplumsal ilişkiler değişti mi, yasaların da geçersizleşeceğini, dolayısıyla ortada Devrim'in zaten göçertmiş olduğu yasaları çiğneme söz konusuysa, bu suçu kendisinin değil, çıkaracağını vaat ettiği anayasayla güvence altına alacakken yurttaş haklarını çiğneyip duran hükümetin işlediğini belirtti. Jüri üzerinde bu savunmanın öyle büyük bir etkisi oldu ki, jüri başkanı Marx'a, "Bu son derece aydınlatıcı konuşmasından ötürü," teşekkür etti. *Neue Rheinische Zeitung*'un sürümü altı bine yükseldi, ama baskı masrafları da o ölçüde arttı. Hali vakti yerinde burjuvalar ürktüler, gazeteyi desteklemekten caydılar, bu yüzden Marx bir para toplama gezisine çıktı. Tek bir kişiden yardım alabildi, o da Cologne'a dönüşünde yolda rastlaştığı bir *fesatçı ajandı*. Cologne'da sınır dışı edilme buyruğunu dayadılar alnına. Dresden ile Baden'deki Mayıs ayaklanmalarının bastırılmasından hemen sonraydı bu. Hükümet, daha münasip bir bahane bulamadığı için Marx'ı yabancı diyarlarda yaşamakla yurttaşlık haklarını yitirmiş olduğu savına dayanarak sürüyordu. Gazetenin son sayısını baştan aşağı kırmızı bastırdı. Yirmi bin nüsha kapışıldı; kimi yerde teki bir thaler'e satıldı, gazeteyi çerçeveletip duvara asanlar bile oldu. Gazetenin yöneticileri, "İşçi sınıfının kurtuluşunu her zaman ve her yerde kendilerine sancak" edeceklerini ilan ettiler son söz olarak.

Bu arada Engels, mitinglerde konuşarak, Frankfurt Meclisi'ni kendisine karşı yöneltilen silahsızlandırma çabalarına karşı direnmeye dürtükleyerek, adamakıllı öfke çekmişti üstüne; Eylül de sıkı yönetim ilan edilince, vatana hıyanetle suçlandırıldı. Anasıyla babasının sayfiyede oluşundan yararlanarak Barmen'e sığındı; ama geri geldiklerinde bir kıyamet koptu, artık evinden bir daha dönmemecesine ayrılıp Barmen'den Brüksel'e geçti. Belçika polisi de apar topar Fransa'ya iteledi Engels'i.

Ama, "Dünyanın beyni, kalbi" diye öteden beri tutkunu olduğu Paris'in yerinde yeller esiyordu. "Öyle ölüydü ki koca kent bin tanık isterdi Paris demeye." Bulvarlarda, sade burjuvalarla hafiyeler; kabareler, tiyatrolar kapalı hep; nerde Hazır Kuvvetler'in al ceketli piçkuruları? "Namusu mücessem cumhuriyet" Günde otuz meteliğe satın almıştı hepsini! Isviçre'ye gidelim dedi, meteliksizdi, yayan koyuldu yola; gene de kestirmeden gitmeye gönlü elvermedi. "Kim Fransa'dan güle oynaya ayrılır ki?" Engels öbür ülkelerle Fransa'yı kıyaslar: Ispanya dediğin taşlık bir yer; Italya desen, mahvetmiş dünya ticareti, kenarda köşede kalmış; Ingiltere kömür dumanı, kurşun bir gök; Almanya, kuzeyde kumlu düzlükler, kopmuş Avrupa'nın güneyinden Alp dağlarıyla, şaraptan yana fukara, bira, şnaps, çavdar ekmeği ülkesi, hep kumlara saplanan nehirlerle devrimlerin diyarı Almanya. "Ama Fransa beş büyük nehri, denize açık üç yüzüyle, buğdayı, mısırı, pirinci, zeytini, keteni, ipliğiyle ve dağında taşında biten üzümüyle, şarabıyla –hem de ne şarap!–" bambaşka bir yer. Engels sayar artık sevdiği şarap çeşitlerini, Bordeaux'dan Aii Mousseux'a dek. Düşünün hem, bütün bu şarapların ayrı bir sarhoşluğu vardır, "Cancan'ın çılgın arzusundan tutun, *Marseillaise*'in ateşine, coşkunluğuna kadar." Bu öyle bir kıvanç haletidir ki, Fransa'da savaş alanından bir izin koparıp şöyle nefes al-

macasına dolaşmış bütün eski askerler tatmıştır bunu. Engels de bir savaşı bırakıyordu geride; sekiyordu tepeler arasında, öyle de güzeldi ki tepeler, ağırlaşmış adeta bağlarla, yazın ilk sıcaklarıyla tunçlaşmak üzre: İsviçre ya da Ren boylarının kayalık burçları gibi insanın gözünü almıyorsa da, kendine göre bir uyumu, birbirine denkliğinden gelen bir bütünlüğü var; baktıkça içi açılıyordu Engels'in.

Edebi bakımdan Engels'in yazılarının en seçkini sayılabilecek bu yapraklarda, Marx'la ilişkilerinde Engels'in geliştirmekte olduğu Jekyll-and-Hyde kişiliğinin keskin çizgileri büsbütün gözümüze batar. Devrim'den önceki yıllar Marx'a yazdığı mektuplarda, Engels, dostunun hor görücü değer yargılarına, her olayda bir bityeniği arama merakına özenir; devrim hareketinin kendilerinden gayrı kim varsa içinde, en yakın arkadaşları da dahil, hasımları saymıyoruz tabii, "*Hund*", "*Wanz*", "*Tölpel*", "*Rüpel*", "*Hanswurst*", "*Schopskopf*", "*Schlingel*" ya da "*Vieh*" sıfatlarıyla anılır; zaman geçtikçe, "*Esel*" sözü "*insan*" sözünün yerini tutacak olur nerdeyse. Marx'ın yüceliğini ilk anlayanlardan biri olan ve Engels'e komünizmi tanıtan ve Ren boyunda dava uğruna birlikte çalıştıkları Moses Hess gibi eski bir yoldaş hakkında bile Engels'in yargıları gitgide sertleşir, gaddarlaşır: "Ne zaman kurtulacağız bu budalâdan?" deyip gider Marx'a bir mektubunda; sıradan işçilerse cehaletleri, budalalıkları yüzünden epeyce harcanırlar. Ama o sırada, Engels, Loire vadisi boyunca başını almış giderken, o eski, doğal neşesi, sevecenliği tepreşir birden. Çiftliklerde, köycüklerde kendisini ağırlayanların konukseverliğine karşılık, o da çoluk çocuğa gönül eğlencesi olsun diye resimler çizer, Louis Napoléon'un, Cavaignac'ın Karikatürleri de karışır araya; "aynı böyle bu adamlar" diye yemin billah eder köylülere.

Dampierre'de üç yüz, dört yüz Parisli işçiyle karşılaşır; eski

kamusal iş yerlerinin dökünteleridir bunlar, hükümet bir baraj yapımı için yollamıştır buralara. Sınıf çıkarlarını filan umursamaz olmuşlardır, kendilerini onca yakından ilgilendiren siyasal sorunlara da aldırmazlar hiç. Orada bulduklan görece rahat yaşam, Paris'ten ayrı düşüşleri, bütün tutumlarını değiştirmiştir. Engels bakar ki, köylü olma yoluna girmişlerdir hepsi de; her zamanki bileyli zekasıyla Fransız köylüsünün siyasal düşünüşünü çözümler: Bunların babaları soyluların, kilisenin elinden koparmışlardır topraklarını, Paris'te esip duran ve mülkiyete karşı dönmüş gibi görünen Devrim rüzgarı uğruna tatlı canlarını sıkıya sokmayı akıllarından geçirmezler; anlamazlar ki, yeni bankerler, eski ayrıcalıklı sınıfların kendilerine oynadığı oyunlara benzer bir ipotek dalaveresiyle mallarını mülklerini ellerinden almak üzeredir. Gene de Burgundy'de bu insanlara, "bu saf, temiz kalpli, kendi dünyaları içinde bir hayli nüktedan bu halka öyle ısınır" ki, siyasal bilinç bakımından hiçliklerini, Louis Napoléon'a bağlılıklarını bile bağışlayacak olur. Burgundy'de, kan gidiyordur sokaklarda, ama giyotinden değil; bu 1848 yılının gümrah bağbozumudur; Auxerre ilçesinin o kızıl cumhuriyeti, Paris'teki milletvekillerinin yüreğini hoplatsa yeridir; halk bu yılki şaraba yer açmak için önceki yılınkini sokaklara dökmektedir. Bu küçük Burgundy işçilerinin şarap ticareti sayesinde Fransız kültüründen epeyce bir şey kapmış olan kadınları, o temiz, sülün gibi kızlar... Yurttaşları, dragon adımlı, manifaturacılardaki basma toplarını andıran yassı, uzun kıçlı Alman çoban kızlarına bu Fransız tazelerini yeğ gördüğü için kızacaklardır belki ama, aralarında üzüm yiye, şarap içe, çimenlerde dirsek keyfi yapıp güle oynaya, saatler saati öyle bir cümbüş etmiştir ki, hani o alçacık tepelerden birini aşmak için harcadığı zaman içinde Almanya'nın Jungfrau'sunun doruğuna hayli hayli varırdı.

İsviçre'ye gelir, Marx'tan haber yoktur; oysa para yollayacaktı Almanya'dan. O zaman işte Engels, o dehşetli dostu kendisini de öbür dostları gibi gözünü kırpmamacasına, yekten silkeledi mi acaba diye bir kaygıya kapılır. Anlaşılır sonradan, boşunaymış kaygısı, Marx ilgilenmiştir işiyle. "Bir an için bile olsa, seni sıkıntıda, yüzüstü bırakacağım nasıl gelebiliyor aklına?" der. "Sen benim en yakın dostumsun, öyle kalacaksın, sen de beni öyle biliyorsundur umarım."

1849'un başında, Engels Cologne'a döner. Marx para toplamaya çıktığı sıra, o da gazeteye bakar, başyazıları yazar. Macar Devrimi'ne büyük umut bağlamıştır, Avusturyalıların Kuzey İtalya'ya akınının Fransızları yeniden ayaklandıracağını kurar. Prusyalılar anayasa savunucularına karşı milis yollayarak iç savaşın üstüne körükle gittiği zaman, Elberfeld'de şiddet olayları başlamıştır. Kasaba işsiz dokumacı amelesiyle doludur. Mayıs'ta sokaklara barikatlar kurulur, cezaevine girilir, mahpuslar salıverilir, bir Kamu Güvenliği Komitesi kentin yönetimini devralır. Ardından Dresden'le Baden'de de patırdı kopar. Macarlar Avusturya'ya akın etmek üzeredir. Güvenlik Komitesi'nce kentin savunmasını düzenlemek üzere Elberfeld'e gönderilir, ama işçileri silahlandırmaya başlayınca, burjuvaların gözü korkar. Elberfeld'de geçirdiği ilk pazar sabahı, belinde kızıl kuşak, coşkundur öyle, Elberfeld'le Barmen arasındaki köprü üstünde topçulara kumanda verirken, ihtiyar Caspar'ın, kiliseye gidiyordur herhalde, oradan geçeceği tutar, oğlunu o halde görünce bir kavgadır kopar; kopuş o kopuş, babasıyla oğulun arası bir daha düzelmez. Olup bitenin haberi yayılır eşraf arasında, fena halde kızarlar Engels'e: İhtiyar, kentin en değer verilen kodamanlarından biridir. Hemen duvarlara Engels'i kentten çıkıp gitmeye davet eden yaftalar yapıştırılır.

Neue Rheinische Zeitung kapatılınca, Marx'la Frankfurt'a gider, parlamentoyu Anayasa adına dövüşe kandırmaya uğraşırlar ama, boşuna; oradan Baden'e, Palatinate'e geçerler; anlamışlardır artık, bu başkaldırışın sandıkları kadar temelli bir hareket olmadığını. Dönüşte tutuklanırlar, koyverilirler sonra. Marx, Paris'e gider, Engels de Palatinate'e. Oynayacağı siyasal bir rol kalmamıştır artık: Geçici Hükümet'te teklif edilen işleri, bu hükümeti yeterince devrimci bulmadığı için reddeder; bu çevrenin gazetesi için yazdığı yazıları da fazla sert bulurlar. Palatinate, "koskoca bir koltuk meyhanesidir" adeta, millet biralarını çekip, Prusyalıları çekiştirir, ama aslında umurları değildir hiç bir şey. Bir bakıma Alman Devrimi'ni de özel kılan bir durum bu; Engels Prusyalıların eyalete girmiş olduklarını günlük bir gazeteden öğrenir. Hemşerilerine ulaştırır haberi, hemen yöresel bir ordu kurmaya koyulurlar.

Engels dört çarpışmaya katılır. Jenny Marx'a anlattıklarına göre, "Mermilerin ıslığı öyle pek abartılacak bir şey değil"dir. Bütün bu sefer sırasında gördüğü onca ödlekliğe rağmen, ateş altında ödleklesen on kişiye ancak rastlamış olduğunu anlatır. "Ama, budalaca cesareti sorarsan, tümenle... Her neyse, *Neue Rheinische Zeitung* yazarlarından birinin bu deneyimi geçirmesi iyi oldu." Bağlı olduğu kolordu, hükümetin, savaşsız, Prusyalılara teslim olmasını önlemek için Freiburg'a yürür; ama kente varınca bir de bakarlar ki, hükümet üyeleri kaçmış bütün. Engels'le kumandanı Willich, üstlerini ellerinde kalan birliklerle son bir savaş vermeye kandırmak için uğraşırlar; fayda etmez; ordu İsviçre'ye çekilir. Engels'in kolordusu en son dağılan birliklerden biridir. Engels, Kara Ormanlar'dan geri çekilişlerini tatlı bir tatil gezisi gibi hatırlamıştır ömrünce; Temmuz'dur aylardan, dağlar yaz çiçekleriyle bezenmiştir. Frau Marx'a yazdığı-

na bakılırsa, Willich cesur, becerikli bir askerdir. Ama, savaş alanı dışında, "Gerçek Sosyalist" damarı tutmaktadır.

Keyifli bir tatil; mermilerin ıslığı, yaz çiçekleri, rengarenk öyle... Ama Marx'a döndük mü, Paris'ten yolladığı mektupları okuyunca içimiz kararır; bir ağırlık çöker üstümüze, ruhsal bir tutkunun doğum sancısı size de yapışır. Çile çekmek, sevdiklerine çile çektirmek alnının karayazısı; sevdiklerinin mutluluğuna, günün kendi suyunca gidişine, hatta tarihin geçici gelgitine karşı dinlemez, yürür, yürür acılı bir zafere doğru.

Engels tuttuğu safın yenilgisine sahne olan bu yıkkın Paris'ten kaçmıştı. Ama, koskoca bir ülkünün ölümüyle ortalığı saran karanlık, Marx'ın yüreğine çekitaşı gibi çökmüştür. Louis Bonaparte'ın başkanlığa gelişiyle gericilik, bütün umutları çökertmecesine çöreklenmiştir Fransa'nın üstüne. Kolera kırıp geçirmektedir Paris'i; hava kapalı, bunaltıcıdır. Herzen anlatıyor, cenaze arabaları kabristanların yakınına geldiklerinde birbirleriyle yarışmaya başlarlarmış. Avusturya'ya karşı İtalya'yı savunmak üzere yollanmış olan Fransız Cumhuriyet Ordusu, Cumhuriyetçi Roma'yı Papa'ya satmıştır. Karl Marx beş parasızdır. Gazetenin hesaplarını temizlerken, beş kuruş bile alıkoymamıştır kendine; Cologne'dan çıkıp gidebilmek için Jenny'nin ufak tefeğini satmışlardır. Şimdi Paris'te gene Jenny'nin babasından kalma gümüşleri rehine verirler. Çocukları üçleşmiştir, onlar da koleraya tutulacaklar diye Jenny karabasanlar içindedir; dördüncü çocuğuna gebedir.

Stephan Born adında genç bir komünist, Brüksel'den tanır onları, matbaacılık etmektedir o sıra; o anlatır işte, nasıl "bir kenar mahallede, derme çatma bir evde" yaşadıklarını; evin içinde döşeme adına birkaç parça eşya vardır; pek sevişirler karı koca.

Jenny için, "hem dış görünüşü hem de kafası, kalbi bakımından böyle uyumlu, böyle güzel yoğrulmuş kadın görmedim," der. Hakseverler Birliği'nin yanı sıra kurulmuş olan İşçi Eğitim Derneği'nde yapılan haftalık toplantılarda Karl Marx'ın dersi bittikten sonra şiir okurmuş işçilere.

Marx'ın Belçika'dan sürülmesi sırasında Jenny de kocasının başına ne geldiğini araştırayım derken serserilikten tutuklanır; karakolda birtakım orospularla kapatılır bir odaya, gece bu kadınlardan biriyle yatar aynı yatakta. Bu sefer Paris'te, Marx, takma adla dolaştığı halde, bir sabah bir Fransız komiser çalar kapıyı, yirmi dört saat içinde Paris'ten ayrılmak zorunda olduklarını bildirir. Fransa'da kalmak istiyorlarsa Morbihan kesimine sürülmelerine razı olmaları gerekecektir. Marx bir mektubunda, "Britanny'nin Pontine bataklıklarına yolluyorlar beni ha!" diye kükrer. "Öldürmek istiyorlar bunlar beni!"

İngiltere'ye sığınmaya karar verir, Engels'e de yazar, "İngiltere'ye gel, orda buluşalım," diye.

11

DİYALEKTİK MİTİ

Marx'la Engels'in çalışmalarıyla doğrulamaya savaştıkları sistemin yapısını ve işleyişini daha bir etraflıca anlatmanın zamanı geldi.

Felsefelerine verdikleri "Diyalektik Maddecilik" adı, yazık, sıradan kişilerin Marxçılığın uzantılarını yanlış anlamasına yol açıyor; çünkü, bu yaftada yer alan ne *diyalektik* ne de *maddecilik* sözü, alışılagelen anlamında kullanılmış.

Marx'la Engels'in sözünü ettikleri diyalektik, Sokrates'in tartışma yöntemi değil, Hegel'in ortaya attığı bir değişme ilkesidir. Eflatun'un kullandığı "diyalektik", iki karşıt demeci uzlaştırma yolundan gerçeğe erişme tekniğidir. Hegel'in "diyalektik"i ise, gene çelişme ve uzlaşmayı kapsamakla birlikte, Hegel'in sanısınca, sadece mantık süreçlerinde değil, aynı zamanda doğa dünyası ve insanlık tarihi süreçlerinde de işleyen bir yasadır. Dünya durmadan değişiyor, der Hegel; ama bu değişmelerde bir örnek bir yan var, o da şu: Bunların hepsi de üç evreli bir çevrimden geçme zorunda.

Bunların birincisi, ki Hegel adına sav (*tez*) diyor bir birleştirim ve olumlama sürecidir; ikincisi, karşısav (*antitez*) savdan kopma ve onu yadsıma sürecidir; üçüncüsü ise savı karşısavla uzlaştıran yeni bir birleştirimdir, adına gensav (*sentez*) denir. Bu çevrimler dünyayı bulduğu halde koyan düpedüz tekrarlamalar

değildir: Gensav her zaman için, savın ötesinde bir ilerlemedir. Çünkü, karşısav, "daha üstün" bir birleştirimle hem savın, hem de karşısavın en iyi yanlarını yan yana getirir. Mesela, ergen Roma Cumhuriyeti'nin oluşturduğu birleştirim, Hegel için bir savdı. Bu ilk birleştirimi başaranlar Scipio emsali büyük yurtseverlerdi; ama gün geçtikçe bu cumhuriyetçi yurtsever başkalaştı, Cumhuriyet düzeni Roma refahının etkisi altında bozuldukça, bu tip de, devleti yıkmaya yönelen o Sezar'lar, Pompeius'lar çağının "dağsal kişiliği"ne büründü... işte bu, *savdan* kopuşan karşısavdı. Ama sonunda Julius Sezar rakiplerini, o öbür dağsal kişileri dize getirip Roma uygarlığını başına-buyruk, yeni bir düzene soktu, böylece daha geniş bir birleştirimi getiren bir *gensava*, yani Roma İmparatorluğu'na varıldı.

Marx'la Engels bu ilkeyi devraldılar; yalnız, Hegel gibi değil, geleceğe aşırdılar bu ilkeyi. Onlarca, *sav*, aslında dağılan feodal rejimin içinden çıkma bir birleştirim olan burjuva toplumuydu; *karşısav* ise, aslında çağdaş sanayiin doğurduğu, ama uzmanlaşma ve körlenme yüzünden çağdaş toplumun ana yapısından kopmuş ve ergeç ona karşı dönecek proletaryadır; *gensav* da işçi sınıfıyla mal sahibi ve işveren sınıfların çatışmasından ve sanayiin işçi sınıfınca devralınmasından oluşacak ve bütün insanlığın çıkarlarını uyumlandırdığı için daha üstün bir birlik demek olan komünist toplumudur.

Şimdi de Marx'ın diyalektik maddeciliğinin maddeci yanını ele alalım. Hegel feylesofça bir ülkücüydü: Onca, tarihsel değişmeler, Soyut Düşün denen şeyin madde dünyası ortamında özgerçekleştirime erişmek üzere attığı adımlar, geçtiği aşamalardı. Marx'la Engels, Hegel'i tepe aşağı, kendi deyimlerince de başını, yani doğru yanını ilk defa olarak yukarı getirmişlerdir. Marx, *Das Kapital*'de, "Hegel için," diyor, "Düşün adı altında bağımsız

bir özne haline getirdiği düşünme süreci, gerçek dünyanın yaratanı, demiurgos'u; gerçek dünya da bu demiurgos'un sadece dış görünüşüdür. Oysa bence, 'ülküsel', insan kafasına göçerilmiş ve aktarılmış maddeden başka bir şey değildir." Marx'la Engels bütün düşünlerin insan yapısı olduğunu ve her düşünün özgül bir toplumsal duruma dayandığını, bu özgül toplumsal durumun da önceden insanın özgül maddesel koşullarla ilişkisinden ortaya çıktığını öne sürmüşlerdir.

Ama kesin anlamı ne bunun? Marxçılığı yeni duymuş nice safdil için alabildiğine basit: Onlara sorarsanız, insanoğlu hep ekonomik çıkar dürtüsüyle hareket eder, şimdiye dek ne yapmış, ne düşünmüşse, altında hep bu ekonomik çıkar yatar, demeye getirirler. Marxçılık'ta insan yaşamının tüm giriftliklerine deva, daha da hoşu, çıkar hesabına bağlayıp başkalarının başarılarını küçümseme fırsatı bulduklarını sanırlar. Savlarını haklı çıkarmaya sıkıladınız mı bunları, felsefi tartışmadan birazcık anlıyorlarsa tabii, bilin ki, kendilerince bir "mekanikçilik"ten medet umacaklar, istemi kuruntu diye saf dışı kıldıktan sonra, bilinç denen şeyi de etkisi dışındaki bir mekanik faaliyetten doğan bir fosforlaşma ya da ona paralel bir olgu diye tanımlayacaklardır. Bu denli tersinden okumalara bel verişi Marksizm'in karayazısıdır; Engels'in Joseph Bloch'a, "Yeni türeyen Marksistlerin çoğu olmadık saçmalar imaliyle meşgul," diye yakındığı günden (1890) beri böyle bu.

Marx'la Engels XVIII. yüzyıl Fransız feylesoflarının, "saf mekanikçilik" diye kötüledikleri tutumunu yadsımışlardır. Engels'in belirttiği gibi, "mekanik kıstaslarının kimyasal ve örgensel süreçlere uygulanamayacağını"; çünkü bu süreçlere uygulandıklarında "sınırlı bir geçerlik kazansalar bile, daha başka ve daha yüksek yasalar tarafından geriye itildiklerini" görmüşlerdir.

Bu, toplumlar için de böyledir; Engels'in bir başka mektubunda parmak bastığı gibi, "Ekonomik Durumun *tek edimli* (aktif) *neden*, ondan gayrisinin ise, sadece edilgen (pasif) nesneler olduğu" ileri sürülemez.

Anladık ama, hani iktisadiyat toplumsal ilişkileri belirliyor ve düşünler bu iktisadi olgulardan doğuyorlardı? Düşünler "edilgen nesnelerden öte bir şey" ise, etkilerinin yapısı ve erimi nedir acaba? Ekonomik koşullar üstündeki etkileri ne? Hem sonra Marx'la Engels'in kuramları bir proletarya devriminin çıkmasına nasıl olup da yardım edecek?

İşin aslına bakarsanız, Marx'la Engels görüşlerini öyle ince eleyip sık dokumasına işlemiş değiller. Görüşlerinin önemli yanı, insan ruhunun us aracıyla hayvansal yapısını hizaya getirebileceği inancı; oysa bunun tam tersine inandıkları, yani insanoğlunun iştahlarına alabildiğine kurban olduğuna kanı getirdikleri sanısını uyandırmışlar. Çünkü, Marx, *Feuerbach Üstüne Tezler* adlı kitabından sonra saf felsefe alanına el atmamış bir daha, *Das Kapital*'i bitirdikten sonra diyalektik üstüne bir kitap yazmaya niyetlenmiş ise de, ömrü vefa etmemiş. Engels ise, o da kocadığında, ilkin Marx'ın onayıyla *Anti-Dühring*'de, Marx'ın ölümünden sonra da Feuerbach'la ilgili kısa eseriyle çeşitli kimselere yazdığı uzun mektuplarda genel görüşlerini işlemeye savaşmış; ama gençliğinde felsefeyi en sağlamına incelediği sıra bu konuya büyük bir istidadı olmadığını itiraf eden Engels bir öğreti taslağından öte bir şey koymamış ortaya. Marx'la Engels'in bu konuda yazdıklarını derler, denkleştirirseniz göreceksiniz, göz doyurucu değil bu alandaki çalışmaları. Max Eastman, *Marx, Lenin ve Devrim Sanatı* adlı ilginç eserinde Marx ile Engels'in çeşitli tarihlerdeki sözleri arasında bulduğu çelişkileri belirtmiştir; Sidney Hook da son derece yetkin, ama aynı ölçüde dakik olmayan

Karl Marx'ı Anlama Yolunda adlı eleştiri kitabında tutarsızlıkları gidermeyi, belirsiz bırakılan noktaları aydınlığa çıkarmayı ve ağzı burnu yerinde bir öğreti formüllemeyi denedi. Marksizm felsefesinin burada önemle üzerinde duracağımız yanı, yaratıcılarının ilk ve son aşamaları sırasında bu felsefenin ağırlık noktasının bir hayli değişmiş oluşudur. 1845-46 yıllarının yergi öğesine de yer veren *Alman Ideolojisi*'ni okuyunca, insanoğlunun düşündüğü, hayal ettiği ne varsa, hepsinin en basit ihtiyaçlardan doğup büyüdüğü görüşünün kafamıza sokulmak istendiğini görürüz; ama Marksizm'le ilgilenenlerin temelli sorular sormaya başladığı sırada, yani 1890'larda Engels'in yazdığı mektuplara bir göz atın, göreceksiniz: İhtiyar düşünür, nesnelerin yapısı üstündeki görüşlerini olanca ciddiliğiyle ortaya koymaya çalışmaktadır; bambaşka bir izlenim edinirsiniz bu mektuplardan. "Marx'la ben," der, "tilmizlerimizin zaman zaman ekonomik etkenlere gerektiğinden daha büyük önem vermiş oluşundan kısmen sorumluyuz. Ekonomik etkeni toptan yadsıyan muhaliflerimize karşı ekonominin merkezi önemi üzerinde durmak zorunda kaldık ve tarihsel sürecin karşılıklı eylemleşmesindeki öbür etkenlerin hakkını verebilmek için gerekli zamanı ve fırsatı her zaman bulamadık."

Şimdi de Engels'in "bu karşılıklı eylemleşmeleri" nasıl tasarımladığına bakalım:

Marksist tarih görüşünün adı anıldıkta, aklımıza ilk gelen ve Engels'in de belirttiği gibi, sorumluluğu kısmen Marx'la Engels'e düşen imge, bir ağaç imgesidir. Öyle bir ağaç ki, kökleri üretim yöntemleri, gövdesi toplumsal ilişkiler, dalları ya da üst yapısı hukuk, siyasa, felsefe, din ve sanattır. İşte bu üstyapının gövdeyle ve köklerle ilişkisi "ideolojik yapraklar"la gizlenmektedir, ama Marx'la Engels'in kastı bu değildi. Onlar üstyapının ideolojik iş-

leyişini ne sadece ekonomik temelin yansıları ne de bu ekonomik temelden başveren birtakım bezeyici fanteziler gözüyle görüyorlardı. Kavram, bundan çok daha girift bir kavram. Üstyapının bu yüce bölümlerinin her biri –hukuk, felsefe, siyasa, vesaire– her daim ekonomik çıkara tutturulmuş bağdan kendini kurtarıp, sınıf taraf-tutarlığından ayrı ve üstelik çalışmaları da ekonomik ilişkisi bakımından son derece karmaşık ve dolaylı bir profesyonel grup geliştirme eğilimindedir. Bu gruplar doğrudan doğruya birbirlerini ve hatta toplumsal-ekonomik temeli etkiliyebilirler.

Engels bu mektuplarından birinde ne demek istediğini hukuk bölümünden verdiği örneklerle açıklamayı dener. "Kalıtım yasalarının ekonomik bir temeli olduğu belli," der, "çünkü bunların ailenin gelişimindeki çeşitli evrelere karşılık olduklarını görmekteyiz; ama İngiltere'de kalıtım özgürlüğüyle bu bakımdan Fransa'da konmuş kayıtları doğrudan doğruya ekonomik nedenlere bağlamak çok güç. Gene de bu türlü yasalar servet dağıtımını etkilemeleri bakımından ekonomik düzene bir ölçüde söz geçiriyorlar." Yeri gelmişken belirtelim, Engels, 1872'de yayımlanan *Konut Sorunu* adlı eserinin Üçüncü Bölümü'nde hukuk sistemlerinin gelişmesini anlatırken çok daha "maddeci" bir ağız kullanıyor. Marx bir ara, *Siyasal İktisadın Eleştirisine Giriş* adlı eserinin ilk taslağında sanatla ekonomik koşullar arasındaki ilişkiler konusunun zorluklarını yordamlamayı denemişti. Sanattaki en yüce gelişme aşamalarının toplumun en yüce gelişim çağlarına paralel düşmediğini belirtiyordu. Büyük sanat –mesela eski Yunan Epiği– toplumsal gelişme bakımından yüce bir aşamanın bile ürünü olmayabilir. Gerçi belirli bir çeşit sanat çığırının neden belirli bir dönemde parladığını sökebiliriz: Matbaayı bulmamış olan Yunanlıların çocuksuluğu, mesela; ve mesela yıldı-

rımsavarlar daha ortaya çıkmadan, milletin yıldırımı Zeus'un öfkesine yormasının olağan sayılabileceği bir çağda ilkel mitolojiye yakınlıkları ve toplumun o çocukluk dönemindeki o çocukça sevimleri... işte bütün bunlar Yunan sanatını "bazı bakımlardan bir daha erişilemez bir örnek kılmıştır," ama asıl güçlük toplumsal ve sanatsal gelişim arasındaki ilişkinin genel yasalarını bulmadaydı. Marx'ın yukarda verdiğimiz belirli örneği açıklamada büyük bir güçlüğe tosladığı, bu yüzden de yaptığı açıklamanın doyurucu olmadığı ileri sürülebilirse de, işin püf noktası Marx'ın, yıldırım-savar devrinin Homeros epiği devrinden daha yüksek bir toplumsal aşama olduğunu söylerken, bundan neyi kastettiğini açıkça belirtmemiş oluşuydu. Bu sorunu ele almaya hazırlandığı, aynı belgede yer alan bir parçadan anlaşılıyor: "Maddi ve sanatsal üretim ilişkilerindeki ayarsızlık"dan söz eden Marx, "*Genel olarak,*" diyor, "*ilerleme kavramı alışılagelen anlama alınmamalıdır*. Bu ayarsızlığın anlaşılması, pratik toplumsal ilişkilerde sanatta olduğundan çok daha önemli ve güç; mesela Birleşik Amerika ve Avrupa'daki eğitim arasındaki ilişki konusunda. Bununla birlikte burada asıl değinilmesi gereken çetrefil nokta, üretim ilişkilerinin hukuki ilişkilere göre gelişimindeki uyumsuzluktur. Mesela Roma Medeni Hukuku'yla (ceza ve kamu hukuku bakımından daha düşük ölçüde olmak üzere tabii) çağdaş üretim arasındaki ilişki." Ama metnin ilginçliği –*Feuerbach Üzerine Tezler*'de olduğu gibi– Marx'ın belirli sorunların önemini kavramış olmakla birlikte, bu sorunları enine boyuna ele alma fırsatı bulmamış oluşunu göstermesi bakımından; tartışmayı ortada kesiyor, bir daha da ele almıyor.

Sistemleri içinde bilimin rolüne ve yerine gelince, Marx'la Engels bir hayli kararsız. Çünkü, bir kere ortaya attıkları sistemin bilimsel olduğunu öne sürüyorlar ve toplum üzerindeki et-

kilerine inanmak zorundalar, öte yandan da ideolojilerinin öbür üstyapı ideolojileriyle yakınlığını, akrabalığını kabul etmek zorundalar. Marx'ın *Siyasal İktisadın Eleştirisi* adlı eseri için yazdığı önsözde (yukarıda andığımız yazı değil bu), "Toplumsal devrimlerin yol açtığı dönüşümleri incelerken," deniliyor, "üretimin ekonomik koşullarında yer alan ve olumlu bilimin dakikliğiyle belirlenebilen maddesel dönüşümle, hukuki, siyasal, dinsel, estetik ya da felsefi, kısacası insanoğlunun bu çatışmayı fark edip ona göre cephe almasına elveren ideolojik kalıplar arasındaki ayrım gözden kaçırılmamalıdır." Öyleyse olumlu bilim, üstyapının ideolojik dallanmaları arasında sayılmayacak ve bu dallanmalarda görülmeyen bir dakikliğe sahip olduğu kabul edilecek; gerçi bu dakikliği toplumsal bilimler bir ölçüde paylaşabilecektir. Gene de Engels'le birlikte Feuerbach'ın "soyut insanı"nı yerin dibine batırdıkları sıra, *Alman İdeolojisi* adlı eserde, "saf" olumlu bilimlerin bile, hem amaçlarını hem de malzemelerini sanayi ve ticaretten devşirdiklerini belirtiyorlardı; Marx daha sonra *Das Kapital*'de, "Özgür bilimsel araştırmanın siyasal iktisat alanında öbür alanlarda rastlanan düşmanlarla kalmayıp çok daha korkunçlarıyla karşılaştığını, çünkü, ele alınan konunun yapısı dolayısıyla insanoğlunun en azılı, en aşağı, en rezil ihtiraslarını, kişisel çıkar zebanilerini kendisine karşı seferber ettiğini" söylüyor. Engels, *Anti-Dühring*'de bilimin dakikliğine pek bel bağlamaz. Matematik işleve az çok yatkın olan mekanik ve fizik gibi bilimlerde insanın kesin ve değişmez hakikatlerden söz edebileceğini, ama matematikte bile belirsizliğe ve yanılgıya açık kapılar olduğunu söylüyor. Canlı organizmaları inceleyen bilimlerde değişmez hakikat denen şeylerin, bütün insanların ölümlü ve bütün dişi memelilerin memeli olduğu çeşidinden sıradanlıkların ötesine geçmediğini; tarihsel diye andığı bilimlerde ise, da-

kikliğin büsbütün güçleştiğini öne sürmede: "İnsanın Taş Devri denen aşamasını geride bırakır bırakmaz, koşulların tekrarı kural değil, istisnadır; böyle tekrarlara rastlansa bile, bunlar hiçbir zaman tam benzer koşullarda yer almıyor ve bir "istisna olarak" yer aldıkları ve devrin siyasal ve toplumsal kalıpları arasındaki iç bağlantıyı görmemize elverdikleri hallerde bile, bunlara ancak, bu kalıpların miadını doldurmuş ve yıkıma yaklaşmış olduğu dönemlerde rastlanıyor." Ayrıca Engels insan düşünüsünün yasalarıyla ilgilenen bilimlerde –Mantıkla Diyalektikte– durumun hiç de hallice olmadığını belirtmeyi boşlamıyor.

Tam tersine, iş siyasaya dökülünce, öğretilerinin gereği olarak, kuruluşların değerini sınıf açısından biçme zorundalar; ama bazı durumlarda siyasal bir kuruluşun bir bakıma mutlak bir değere sahip olabileceğini itiraf ettikleri anlar da var. Devletin sınıf egemenliğinin aracı olmaktan gayrı bir anlamı ve varlığı olamayacağı görüşü Marksizm'in başlıca ilkelerinden biri. Gelgelelim Marx, *18 Brumaire* adlı eserinde, Louis Bonaparte Hükümetinin bir süre için Fransız toplumunun çeşitli sınıfları arasında bir denge öğesi olduğunu göstermekle kalmaz; Engels de *Ailenin Kökeni* adlı eserinde anlatır ki: "İstisna olarak... bazı devreler vardır; bu devrelerde çatışan sınıflar bir dengeye varır gibi olurlar, devlet gücü aralarında bir uzlaştırıcı gibi görünerek bu sınıflardan ayrı, bağımsız bir yaşam kazanacak olur; soylularla burjuvaları birbirine karşı dengeleyen, XVII. ve XVIII. yüzyıl mutlak monarşileri böyleydi işte; İlk Bonaparte devri ve özellikle burjuvaziyi proletaryaya, proleterleri de burjuvalara düşüren İkinci Fransız İmparatorluğu bu yapıdaydı."

Gene de Marx'la Engels toplumsal devrim kuramının doğruluğundan hiç kuşkulanmadılar; bu kuramdan devşirdikleri ama-

cın eninde sonunda gerçekleşeceğine güvenleri tamdı. Ne de proletaryanın çıkarlarını pekiştirmek üzere ortaya atılan bir sınıf ideolojisi olduğunu açıkça söyledikleri bu ideolojinin neden öbür ideolojilerden bambaşka bir geçerlikle donanmış olduğunu açıklamaya lüzum gördüler.

Bu geçerlikler nerede başlıyor, nerede bitiyor dıye günümüzün okuru Marx'la Engels'e sorsa, yeri. Mesela bir yasanın ya da bir sanat eserinin ne ölçüde bir sınıf aldatmacası ve ne ölçüde de daha genel bir uygulamayı gelberi ettiğini nasıl kestireceğiz? Insanoğlunun düşünleri ne ölçüde ve hangi koşullar altında ekonomik temellerine geri tepkide bulunurlar? Engels'in bu konuda (Joseph Bloch'a yazdığı 21 Eylül 1890 tarihli mektup) söylediği son söz şu: "Ekonomik etken *tek* belirleyici etken olmasa bile; gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimi, *son tahlilde* tarihin belirleyici etkeni olmaktadır." (Italikler Engels'in.) Ama bir hukuk sisteminin ya da edebi bir kültürün aktarmaca değeri kaynamıyor mu arada? Şüphesiz Roma Imparatorluğu "son tahlilde" kendini ekonomik bir *çıkmaza* sokmuştur. Ama Roma hukukçularıyla Vergilius, Roma'nın batışıyla birlikte gerçekten mahvolup gitmişler midir? Bu "son tahlilde"den murat ne? Şüphesiz Augustus olmasaydı *Aeneid* de olmayacaktı; ama Vergilius'un Iskenderiyeli önceli, Apollonius Rhodius olmasaydı, *Aeneid* olmazdı demek de doğru değil mi? Haydi onu da geçtik, Vergilius kendinden sonra gelen toplumun yeni kalıplarının içine kültürel yaşamın bir ilkesi olarak ne ölçüde işlemektedir? "Son tahlilde" terimi zamanca son mu demek, yoksa insan davranışının temel dürtüsü olarak "nihai" anlamına mı kullanılıyor?

Belki de bu aksaklığı kendi başımıza çözmeyi deneyebilir, açlık çeken ırklar ya da sınıfların kültür yaratamayacağını, ama refaha kavuşur kavuşmaz, ülkeleri, sınıfları aşıp birbirlerine el

uzatabileceğini ve toplu bir amaca hizmet edebileceklerini; bir toplumun ekonomice yıkımının o toplumu denkleştiren insanların da yıkımı olmakla birlikte, gördükleri toplu hizmetin sonuçlarının bir önceki toplumun yitirdiği uygarlık düzeyine erişecek olan sonraki toplumlar tarafından devralınabileceğini söyleyerek, bir açıklama yolu bulabiliriz. Ama Marx'la Engels bu soruna çözüm çaresi göstermiş değillerdir. Roma hukukunu incelemiş olan Marx, belli, yukarda aktardığım noktalarda bu konuya el atma niyetindeydi. Niye bu niyetinden caydı acaba? Niye Marx'la Engels, insanoğlunun bilinçli yaratıcı istemiyle o bir bakıma kör yaşam kavgası arasındaki ilişkinin tartışılmasını böyle birtakım genellemelere dayattılar? "Insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama keyiflerinin bildiğince değil. Koşulları kendileri seçemezler, bulduklan koşulların üstünde çalışırlar, geçmişin kendilerine devrettiği malzemeyi işlerler." (Marx: *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, 1852.) Ya da: "Insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama şimdiye dek bunu bir plana göre ve toplu bir istemle gerçekleştirememişlerdir." (Engels'in Hans Starkenburg'a mektubu, 1894.)

Engels'in görüşünü ortaya koyma bakımından en etraflı çabası, 1886'da yazdığı *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* adlı denemedir. "Her birey bilinçle dilediği amacı izler; işte bu bakımdan insanlar, sonuçları ne olursa olsun, kendi tarihlerini kendileri yapıyordur; ve tarihi oluşturan şey, işte bu çeşitli yönlerde işleyen bir sürü istemin bileşkesiyle bunların dış dünya üzerindeki çeşitli etkileridir. Bu bakımdan tarih bir sürü bireyin dileklerine dayanmakdadır. Istemi belirleyen ya heyecandır ya da muhakeme; ama heyecanla muhakemeyi doğrudan belirleyen kaldıraçlar çok daha değişik yapıdadır. Kısmen dış nesneler, kısmen de ülküsel güdüler, ihtiras, hakikat, adalet coş-

kusu, kişisel nefret ve hatta salt kişisel kaprisler olabilir. Ama bir yandan da gördük ki, çok zaman tarih üzerinde edimli bir sürü bireysel istem, yöneldiklerinden bambaşka, çoğu da tam tersi sonuçlar doğururlar; dolayısıyla toplam sonuca bakınca, dayandıkları güdüler önemce ikinci plana düşmektedir. Öte yandan, yeni bir soru daha belirir; bu güdülerin gerisindeki itici güçler nelerdir acaba? Oyuncuların beyninde bu dediğimiz güdülere dönüşen tarihsel nedenler nelerdir? Eski maddecilik bu soruya hiç el atmamıştır."

Engels bu soruya, "Ekonomik kurtuluş uğruna sınıf kavgası," diye cevap veriyor ama, "ülküsel güdülerin", sırası gelince, sınıf kavgasının gelişimini nasıl etkilediği sorusuna hiç dokunmamakta.

Marx ve Engels'in bu sorunları yukarıda tartıştığımız çerçeveye yerleştirmelerini başından beri engelleyen bir şey vardı: Onlarınki Hegelci diyalektik idi. Diyalektiği kendi yarı-maddeci sistemlerine kabul ettikleri andan itibaren gizemlileştirici bir unsuru da kabul etmiş oldular.

Hem Marx, hem de Engels işe ülkücü olarak başlamışlardır. Hegel'i yeryüzüne indirdikleri kanısı içindedirler ve denilebilir ki, insanoğlunun ham hayallerini kırıp, burnunu insanlığın çekegeldiği yokluklara sürtmede, zihnini pratik sorunlara çelmede onlar kadar bilimli ve candan emeği geçmiş pek az kişi vardır. Gene de bir Fransızın ya da bir İngilizin girişmeyi dünyada gerekli bulamayacağı bu ısrarlı çaba, Marx'la Engels'in ters yöndeki eğilimlerini ele vermektedir. Öteden beri karşısında cephe aldıkları Alman ülkücülüğünden kendi saflarına yanları sıra getirdikleri öğeler hiç de azımsanacak gibi değildir. Ruhu bir hapla temizleyeceğini sanan doktorları hicveden genç Marx, Diyalek-

tik maddecilik alanında da hazır ve nazırdı.

Alman felsefesinin Ingilizce ya da Fransızca'da rastladığımızda anlamsız bulup yadırgıyabileceğimiz soyutlamaları Almanca'nın o büyük harfli oturaklılığıyla insanda adeta ilkel Tanrıları hatırlatan bir izlenim yaratır. Özlü ve dolgundurlar, gene de bir çeşit arık varlıklardır; soyutturlar, gene de besleyicidirler. Belki de başka halkların ancak türkülerinde ve destanlarında bulunan o kutlama, avutma, esrikleştirme, celallendirme gücüne sahiptirler. Hıristiyanlığa kapılandıktan sonra bile, eski pagan yapısını ortaya koyan kabile ilahları gibidirler; Hıristiyan Tanrıbilimi XVIII. yüzyıl Fransız usçuluğunun darbesini yedikten sonra, bu ilahlar da arık us maskesini takmışlardır yüzlerine. Ama, antropomorfik (insan biçiminde) olduğu kadar, mitopoeyik (mit yaratıcı) yaratıklardır. Toplumsal gözlem alanında hizmetleri devede kulak kalan ve pek az büyük toplumsal roman ve dram yaratmış olan Almanlar efsane yaratmada eşsiz başarı göstermişlerdir. Goethe'nin *Ewig-Weibliche* kavramı, Kant'ın *Kategorische Imperativ*'i, Hegel'in *Weltgeist*'i, *Idee*'si, bütün bunlar Almanların zihnine ve genel olarak da Avrupa düşünüsüne gökte uçuşan efsanevi yaratıklar gibi hükmetmiştir. Karl Marx yukarda aktardığım parçada Hegel'in Idea'sını demiurgos (yaratan) diye sıfatlamıştır. Marx bu demiurgos'u, dehlediğini sansa bile, o, ömrü boyunca yanından ayrılmadı. Daha hâlâ Hegel'in üçlüsüne, *Sav*'a, *Karşısav*'a, *Gensav*'a inanıyordu ve bu üçlü, Eflatun'dan Hıristiyan Tanrıbilimine aktarılan Teslisten başka bir şey değildi. Bu, Pitagoros zamanından, hatta öncesinden beri kesinlik ve erki temsil eden ve belki de anlam ağırlığını erkek cinsel organlarına sayıca uygunluğundan devşiren efsanevi ve büyüsel ölçüdür. "Abaza çekmeye kıyasla cinsel aşk neyse," demişti Marx bir zaman, "felsefeye kıyasla gerçek dünyanın incelen-

mesi de odur." Ama bu gerçek dünyanın incelenmesi işine diyalektiği katıştırmakta da direnmiştir. *Savın*, *karşısavın*, *gensavın* birde-üç, üçte-bir yapısının, belli, Marx'ın üzerinde usa vurulduğu kadar haklı görülmesine imkan olmayacak ölçüde derin etkisi olmuştur.

Diyalektik, Marx'ın bütün eserlerinin derinine dek işlemiştir, bütün yaşamına damgasını vurmuştur. Düşünme tekniğini ve onunla birlikte edebi üslubunu biçimlendirmiştir. Düşünlerini dile getirme yöntemi, ters-yüzlerden, karşıtına dönüşen kavramlardan kurulu diyalektiksel bir dizimdi; bir büyü, bir dua havası vardı üslubunda. İlk yazılarında, kimi son derece etkili, kimi yapmacık ve bıktırıcı olmak üzre, çok daha belirlidir bu: "Luther tapınmaya dayanan köleliği kaldırdı, çünkü yerine inanmaya dayanan köleliği geçirdi. Otoriteye inancı kırdı geçirdi, çünkü inancın, otoritesini yeniden kurdu. Rahipleri rahip olmaktan çıkardı, çünkü herkesi rahip haline getirdi. İnsanları dış sofuluktan kurtardı, çünkü soğuluğu içeri dönük gönül davası kıldı. Teni zincirlerden kurtardı, çünkü insan kalbine zincir vurdu." Bu deyiş tarzı, *Das Kapital*'e kadar sürdü gitti ve orda "gaspçının malını gaspetmek" sözüyle doruğuna vardı.

Ömrünün son döneminde Yüksek Metamatiğe sarıldı ve Lafargue'a da dediği gibi, bu çalışmalarında diyalektik hareketi yeniden en mantıki ve en sade biçimiyle bulduğu kanısına vardı. Engels de diyalektik sürecin doğal dünyayı yönettiğini saptama amacıyla fizik, kimya ve hayvanbilim okudu. Devrim'den bu yana da Ruslar bu araştırmaları ve irdeleyimleri yürüttüler; ve siyasal Marksizm'in yayılmasına paralel olarak, bu yöndeki çalışmalar başka ülkelerde de başvermeye başladı. Bunun son örneği, fizik ve kimya'da diyalektikin varlığını ortaya koymaya çalışan seçkin İngiliz bilginleri, J.D.Bernal ile J.B.S. Haldane'dir. Bu

çeşit düşünüye karşı kişinin davranışını belirleyen şey, tabii, artık metafiziğe mizaçça yatkınlığımız olacak. Bir metafizik sistemin kaçınılmazlığına akıl erdirmede güçlük çeken ve genel olarak metafiziği, imgelerden çok soyutlamalarla düşünen hayali zengin kimselerin bir çeşit şiiri sayanlar için diyalektiksel maddecilerin kavramları pek çekici olmuyor. Bazı toplumsal değişmelerin hareketini anlama ve yönetme bakımından dramatik bir formül yerine geçseler bile, bu kavramların daha başka alanlara uygulanabileceğine inanmak güç.

Bazı kanıtları, olduğu gibi Hegel'in *Mantık*'ından alan Engels'in belirli noktalarda zorlamalara kaçtığını ortaya koymak eleştirmenleri için hiç de güç olmamıştır. Mesela: Engels, yadsımanın yadsınmasına, yani *karşısavın sava* karşı eylemine matematikte kanıt arar ve bunu a'yı yadsımanın yadsınmasının $+a^2$ oluşuna bağlar. Oysa $-a$'nın yadsınması a^2 değil, sadece a'dır. a^2 elde etmek isterseniz, yadsımaya lüzum yok artık, artı a'yı artı a ile çarparsınız, olur biter. Tabii Engels ilk yadsımanın "ikinciyi ayakta tutacak ya da mümkün kılacak" biçimde ayarlanması gerektiğini kabul etmiyor değil, ama o zaman da diyalektik maddeci, diyalektik sonuçlara ulaşabilmek için tezi bakımından elverişli koşulları önceden sağlayacak olduktan sonra, diyalektiğin doğanın bütün süreçlerinde var olduğu savı nerede kalıyor? Niceliğin niteliğe dönüşmesi ilkesi de aynı hesap. Marx bu Hegel ilkesinin hem Orta Çağ loncası ustasının yavaş yavaş kapitalist haline gelişi sürecinde, hem de karbon dizileri bileşiklerinin moleküllerin katılmasıyla uğradığı dönüşümlerde geçerli olduğu görüşünü benimsemişti. Prof. Hook, *Marxist Quarterly* dergisinin ikinci sayısında çıkan *Diyalektik ve Doğa* adlı yazısında, Engels'in belirli ısılarda suyun buhara ya da buza apansız dönüşümünden verdiği örneğe değinerek, söz konusu dönüşümün ayrı

ayrı gözlemciler için değişik anlarda yer alacağını ve bambaşka dönüşümler olacağını belirtiyor: Mesela kaloriferli bir odadaki gözlemci, radyatörde kapalı suyun ısı düşmesi dolayısiyle uğradığı böyle bir dönüşümü odanın soğumasından ve belki de hapşırığı tutmasından farkedecektir. Hem kim biliyor su mikroskoba uygulandığında görülecek olan bileşik elektronların, kaynama noktasında suyun sıvıdan buhara dönmeye başladığı kuruntusunu ortadan kaldırmayacağını?

Bernal ile Haldane'nin verdiği örnekler için de aynı şey söylenebilir. Bir kere Bernal'in başvurduğu bir sürü buluşa diyalektiksel düşününün yardımı olmaksızın varılmıştır: Mesela niteliğin nicelikle belirlenmesine örnek olarak Engels'in bağrına bastığı Mendelyev'in Çapraz Cetvelinin *karşısavla*, *gensavla* bir aldısı verdisi yoktu, hem sonra bu buluşların diyalektiğe oturtulmakla ne bakımdan kazançlı çıktıkları da belli değil. Mesela Görecelik Kuramını alın; bulucusu Einstein, Engels'in yazılarının ne çağdaş fizik ne de fizik tarihi bakımından özel bir ilgi konusu olmadıklarını söylemiyor mu? Bernal'in verdiği örneklerden biri de Freud'un bastırılmış arzular kuramı. Bunda da diyalektiksel çevrim hiç de zorunlu, kaçınılmaz değil. İçgüdü, *sav*; bastırım, *karşısav*; yüceltilmesi *gensav* deniyor. İyi! Ama, ya hasta yüceltime geçemeden çıldırır, kendini öldürürse karşıtların gensavda uzlaştırılması nerede kaldı? Hani alttakinden üstününe doğru bir yükselme olacaktı? Gerçi bir çok alanlarda türce değişme sandığımız, ama aslında toplaşmadan, birikimden ileri gelen değişmeler oluyor. J. B. S. Haldane'nin belirttiği gibi, buzun suya çevrişimi belki hâlâ esrarlı bir olgu. Ama, bu ne bakımdan diyalektik teslisi saptıyor? Hegel bütün kanıtlarını, üçlüler halinde sunardı. Vico herşeyi üçlü tertibinde görür, üç çeşit dil, üç çeşit hukuk, üç çeşit hükümet diye sıralardı. Dante de şiirini her

biri otuz üç Kantodan kurulu üç bölüme ayırmıştı. Şimdi de Profesör Haldane başkalaşım ve ayrılışımı üçlü düzende cetvelliyor; kolay gelsin ama, Prof. Haldane, dediğimiz teslisin doğruluğunu saptamada öncellerinden tek parmak ileri gitmiyor ki!

Üç ayda bir çıkan Marksist yayın organı *Science and Society*'de geçenlerde yer alan ilginç bir tartışmada, London School of Economics'ten Profesör A. P. Lerner, Profesör Haldane'in, kendi bilimini Marksist Kilise'ye sokmak için tamamen faydasız bir çaba gösterdiğini, Diyalektiği, şimdiye kadar kendisinden hiçbir şey türetilemeyen Biyoloji'ye iliştirmeye kalkıştığını söyleyerek, gayet aleni bir suçlamada bulundu. Profesör Haldane de cevaben, Moskova'da bir devlet yayınevi tarafından Mendelci evrim teorisini diyalektiğe göre formüllendirmeye "mecbur bırakıldığı" zamandan bu yana diyalektik düşünme tarzının laboratuvar çalışmalarında kendisine çok yardımcı olduğunu keşfettiği söyledi. Araştırmalarının sonucunun, "Engels'in konuya ilişkin çalışması olmasaydı ortaya çıkamayacağı"nı iddia edecek kadar ileri gitmediyse de, "böyle bir çalışma olmasaydı bu sonuçlara varılmazdı," demekle yetindi. Profesör Lerner'in iddia ettiği gibi, "Diyalektiği kavrama yönünde çok güçlü bir duygusal tutkudan mustarip" olmadığını ifade eden Profesör Lerner, ki kendisi Madrit savunmasına fiilen katılmıştı ve ilk tezini okuyan kişilerin bu hususu da dikkate almalarını istiyordu, diyalektiği benimseme sürecine "altı yıl kadar önce girdiğini" ve bunun "neredeyse bir tür ilk bakışta aşk olduğu"nu açıklar. "Ve umuyorum ki," diye devam eder, "hiç bir Biyoloji öğrencisi, onun bilinen biyolojik olguların anlaşılmasına ve bilinmeyenlerin keşfedilmesine yardımcı olduğu (benim inandığım ve Dr.Lerner'in inanmadığı gibi) konusunda ikna edilmedikçe, diyalektik yöntemin bir kullanıcısı haline gelmeyecektir." Profesör Lerner'e, "uyarıcı eleştiri-

sinden ötürü teşekkür borçlu"ydu, "... ancak en değerli eleştiri, aynı bilim dalında benim gibi faaliyet gösteren ve Marksist ilkeleri kabul etmiş olan işçilerden gelen eleştiriler olacaktı."

"Bu işçiler onun ...vb.'yi anlamaya yardımcı olduğu (benim inandığım ve Dr. Lerner'in inanmadığı gibi) konusunda ikna olana kadar böyle bir şeyin gerçekleşeceğini ummuyorum... Ancak en değerli eleştiri ... ilkeleri kabul eden işçilerden gelecektir." Bu aksanı daha önce nerede işittik? Buchmanizm'i ya da Roma Katolikliğini benimsemiş dönmenin dudaklarından mı yoksa?

Öyleyse, diyalektik, Tanrısal kişilikten arınmış ve insanlık tarihiyle kaynaşmış bir mittir dense yeri. Marx gençliğinde, "Bütün Tanrılardan nefret ediyorum," demişti; ama aynı zamanda Tanrıların erkini döşünde taşıyan o kararlı gemicinin kişiliğine de özenmekten geri kalmamıştı; ve *Rheinische Zeitung*'da yayımlanan ilk yazılarından birinde, "Yazar bir din ulusunun ilkelerini benimsemeli, kendi istekleri ve ihtiyaçları dolayısla aralarına kendiliğinden karıştığı insanlarla ilişkilerinde, 'İnsana değil, Tanrının buyruğuna uy!' ilkesine bağlı kalmalıdır," demişti. Engels'e gelince, çocukluğu Elberfeld'de, her pazar günü verdiği vaazlarla cemaatini şaşkın ve ağlamaklı eden Kalvin'ci büyük vaiz Wilhelm Krummacher'in mimberinin dibinde geçmişti. Engels, Wupperthal'den yazdığı mektuplarından birinde Krummacher'in korkunç mantığıyla dinleyicilerini nasıl yerle bir ettiğini anlatıyor. Krummacher'in ilk varsayımı, yani "insanın kendi çabasıyla iyiliği, değil başarmak, başarmayı dilemede bile tüm yetersizliği" kabul edildi mi bir kez, bu yetiyi insana ancak Tanrının bağışlayabileceği sonucu kendiliğinden çıkıyor; Tanrı da istemce özgür olduğuna göre, bu yetinin üleşimi keyfi olacaktır;

demek ki seçilmiş olan birkaç kişi ister istemez kutsanacak, geri kalanlar ise lanetten ilelebet kurtulamayacaklardır. Krummacher "Ilelebet mi?" diye sorar, cevabını da kendisi verir: "Evet, ilelebet!" Bu, genç Engels üzerinde bir hayli etki bırakmışa benzer.

Karl Marx kendi istemiyle diyalektik sürecin *karşı-sa*vını eşleştirmiştir. "Feylesoflar dünyayı yorumlamakla yetindiler," diyordu, *Feuerbach Üzerine Tezler*'de, "Şimdi bize düşen, dünyayı değiştirmektir." Istem, Alman felsefesinde her zaman insanüstü bir güç niteliği kazanma eğilimindedir; ve Marx işte bu istemi kapıp Diyalektik Maddeciliğe mal etmiş ve böylece devrim düşünlerine bir itici güç ve hız kaynağı kazandırmıştır.

Lenin gibi cerbezeli, amacı amaç bir insan için tarihin kendisiyle birlik olduğu inancıyla ve ereğine ergeç erişeceği güveniyle donatılmış olma, başlıbaşına bir kuvvet kaynağı olsa gerektir. Diyalektik genel manzarayı öylesine sadeleştirir ki, toplumun giriftliklerini apaçık bir dost-düşman ikilisine sığıştınverir; üstelik kavganın sonucunun sade başarılı olacağı değil, aynı zamanda tüm kavgaların arkasını alacağı inancını aşılar. Demek ki, diyalektik yaşamın gelişen, büyüyen güçlerinin, gencin, tazenin kocamışa, kurumuşa karşı yenilenen dikelişini, barbarlığa, kargaşaya karşı toplumun elbirlikçi güdülerini dile getirici bir sembol, simge olarak yararlı ve geçerlidir. O eski "Kahrolsun Tiran! Hürriyet isteriz!" teranesine kıyasla çok daha sağlam, kapsayıcı bir görüş bu. Çünkü, devrimci evrimi geçmişten sürüp gelen örgensel bir gelişim bellemekte; hem de öyle bir gelişim ki, hazırlanımına gerici güçler de ister istemez katılmakta; bir şeyi kaldırıp yerine başka bir şey koymakla da kalmıyor, iki tarafın değişik kaynaklarını karmaştırıyor.

Ama, Tanrısal bir kuvvete inançla bağlanmanın etkisi her zaman cana can katıcı olmuyor. Marx da bunu bildiği içindir ki,

"takdir-i ilahi" denen şeyi defterden silmeye savaştı. *Kutsal Aile*'de, "Tarihin eylemi yoktur," diye diretti. "Tarihin ne serveti vardır ne kavgası," diyordu. "Her alanda eylemi, serveti, kavgası olan şey insandır, yaşayan, gerçek insan. Ayrı bir kişiliği varmışcasına kendi emelleri için insanı kullanan bir Tarih yok; Tarih kendi emellerinin ardına düşmüş olan insanın çabasından başka bir şey değil." Ama proleter diyalektiğin seçme aracı imişcesine ve zaferi önceden kararlaşmışçasına konuştuğu sürece, Marx, insan üstü bir kuvvetin varlığını yadsımamış oluyor. 1856'da İngiliz Çartistlerine verdiği bir söylevde, Orta Çağ'da Almanya'da egemen sınıfın işlediği haksızlıkların ahını almak üzere kurulmuş gizli bir mahkemeden söz ediyordu. "Bir evin duvarında kırmızı bir haç işareti göründü mü, demekti ki, Vehmgericht adlı bir mahkeme evin sahibini mahkum etmiş. Şimdi Avrupa'nın bütün konakları bu esrarlı kırmızı haçla benekli. Tarih yargıçtır; cellatı ise, proletarya." Öyleyse proletaryanın yanında cellatlık ettiği bir yüksek mahkeme var. Demek ki kendi bildiğine işleri ayarlayan ve hasmınla sen ne yaparsan yap, insanlık öyküsünü selamete çıkaracak Tarih diye kişisel olmayan bir varlık var. Hıristiyanlık tarihinden biliyoruz, çalışarak selamete çıkma öğretisi kaşla göz arasında inayetle selamete çıkma öğretisine dönebiliyor. Marx da kendini karşısavla eşleştirerek ve bir bakıma usdışı bir kanıya bağlanarak, yürüyen bir merdivenle yukarı çıkmakta olan bir insan yerine koyuyor kendini, o gözle görüyor her şeyi. Dünyayı değiştirmek üzere ortaya atılan Marksist İstem, bu yürüyen merdiveni işleten hareket erkesi yerine geçiyor; ve tabii alt basamağa basıp efendice yerinizi alırsanız orada, merdiven sizi ta üste, yani gensav denen o mutlu duruma eriştiriyor. Bir de şu olabilir: Aynı yürüyen merdivenle aşağı inmeye kalkarsanız, o zaman, ya olduğunuz yerde sayar ya da zor bela bir iki

basamak inebilirsiniz ancak. Işin bir de ahlaki yanı var tabii; ondan da bu benzetme biraz kaba saba kaçıyor. Çünkü yukarı çıkmakta olan adam, kılını bile kıpırdatmadan, merdivenin başına, yani kurtuluşa ulaşacağını kesenkes biliyor; oysa yukarı tırmanan, merdivenin akıntısına karşı yürüme talihsizliğine uğramış adam, niyeti ne kadar halis olursa olsun, Rahip Krummacher'in sözünü ettiği lanetli kul gibi, kurtuluşa, kutluluğa sırtını çevirmiş olmanın işkencesini ve zilletini çekmeye mahkum. Onun içindir ki, Ikinci Enternasyonal'in Alman Sosyal Demokratları, sosyalizmi eli kulağında saydıkları için, işçi sınıfının bütün özgürlüklerine son veren bir emperyalist savaşı destekleme yanılgısına düştüler ve Üçüncü Enternasyonal'in komünistleri de tarihi diyalektik yaradanın eline emanet edip, Rus Marksizmi'ni baltalayan Stalin despotizmine boyun eğdiler.

Karl Marx, güçlü ahlakı ve enternasyonal görüş noktasıyla Ilkel Alman Istenci'ni bütün insanlığı refaha, mutluluğa ve özgürlüğe götürecek olan bir harekete koşmaya çalışmıştı. Ancak bu hareket diyalektik kılığına bürünerek, düşünmeyi, karar vermeyi ve eyleme geçmeyi insan sorumluluğunun yerine geçirmeyi mümkün kılan yarı ilahi bir tarih ilkesini kapsadığı ölçüde zalimin baskılarına uygun hale gelir. Alman Istenci'nin hâlâ bu ülkede varlığını sürdüren ve yurtsever olmaya devam eden ana akımı Alman emperyalizminin ve nihayet Nazi hareketinin felsefesi olarak yoluna devam etti. Hem Rus hem de Alman kolları Hıristiyanlığın içinde iyi olan her şeyi, kötü olan her şeyle birlikte fırlatıp attı. Alman idealizminin yaratıcısı asla bir sevgi Tanrısı değildi; ne de insanın kusurlarını kabul ediyordu: Ne kendisi için tevazu ne de kendi insan kardeşleri için merhamet tavsiye ediyordu. Karl Marx, o Eski Ahid katılığıyla, çalışmalarının insanileştirmek için hiçbir şey yapmadı. Insanlığın birleşmesini

ve mutlu olmasını arzuluyordu, ancak gensav kazanana kadar bütün bunları erteliyor ve şimdilik insan kardeşliğine inanmıyordu. Nefret ettiği o emperyalist Almanya'ya hayal edebileceğinden daha yakındı. Üstelik, kendileri de tarihsel bir misyonun failleri olan Alman Nazileri de, herkes saf ırktan ve Hitler'e tabi olduğunda, insanlığın mutlu olacağına ve birleşeceğine inanıyorlardı.

Bununla birlikte Marx'la Engels'in ortaya koydukları sav, zaman zaman diyalektik mitinin gölgesi altına düşse bile, devrimci önemi geniş bir görüş açısı olarak büyük rol oynadı ve günümüzde de geçerliliğini sürdürüyor dense yeri. Bu savı diyalektikten ayırıp, elden geldiği kadar genel bir kalıp içinde dile getirelim:

"Uygar ülkelerin insanları yaratıcı ve ussal yaratıklar olarak işlev gördükleri ölçüde, yaşamlarına düzen, güzellik ve sağlık bağışlayacak doğrultular ve emellerin ardında koşagelmişlerdir; ama birbirini incitmede çıkar uman gruplara bölünmüş halde kaldıkları sürece, kaçınılmaz birtakım kısıtlar, çabalarını köstekleyecektir. Ancak, bu çatışmaların bilincine varıp bunlardan kurtulmanın çaresine baktıkları zaman, bildiğimiz aksak ve kör topal düzen yerine, insanlığa gerçekten yakışır bir ahlak yasasına, insanca sayılacak bir siyasal düzene doğru giden yola girmiş olacaklardır. Nasıl ki, günümüzde insanoğlunun bütün çabaları ve çabalamaları hep bu yöne doğrulmuştur. Toplumsal setleri taşıp aşan bütün büyük siyasal hareketler, başkaldıran saldırgan öğenin saldırdığı ve soğurduğu öğeyle çok daha geniş ölçüde kaynaşmasına elvermektedir. İnsan ruhu o yırtıcı hayvan güdüsünü köşeye kıstırarak, genişledikçe genişlemekte ve insanoğullarını gitgide daha büyük birlikler kurmaya doğru itmektedir; öyle ki, sonunda insan türünün bir bütün olduğunu ve kendi

kendisini incitmemesi gerektiğini bir daha unutmamacasına anlayacağız. O zaman işte bu bilincin üstünde insanın şu anda aklından bile geçirmediği derinlikte ve genlikte bir ahlak, bir toplum ve bir sanat yükselecektir."

"Bundan böyle insan kısıtlarını aşan yasalar denkleştirmekte Tanrıya bel bağlayamayacak olsak da ve her ne kadar insan kafasından çıkma eserlerin, bu eserleri belirli insanlara esindiren özel birtakım yeryüzü koşullarının dışında bir gerçeği olduğunu bile artık öne süremesek de, sosyal değişimle ilgili yeni bilimimizin, hâlâ incelmemiş olmasına rağmen, önceki bütün tarih kuramlarına kıyasla çok daha evrensel ve nesnel olduğunu haklı olarak ileri sürebiliriz. Çünkü, Marksist bilim, şayet göçüp gitmemesi isteniyorsa, toplumun yeni eşitlik ilkelerine dayanılarak yeniden düzenlenmesi gerektiğini sonunda anlamamıza elveren belirli bir durumun dürtüsü olarak gelişmiştir; dolayısıyla tarihi, milliyetçiliklerden, sınıflardan arınmış bir dünyanın bir an önce kurulması zorunluğu açısından eleştirme gereğini duymuşuzdur. Proletaryanın çıkarları için çalışmaya kafa koymuşsak, bu, gerçekte bir bütün olarak insanlığın çıkarları uğruna savaşma kararında oluşumuzdandır. Şimdi proletaryayı temsil ettiği insan ruhu, gelecekte gelişe genişleye, havsalamızın bugünden seçmeye başladığı gepgeniş bir birliğe ulaşacaktır."

12

MARX İLE ENGELS YENİDEN TARİH YAZMAYA BAŞLIYOR

Her ne hal ise, ekonomik güdümlenimi bulmaları, Marx'la Engels'in, adeta dalayıcı bir akkoryazı iğnesiyle ve didiklemecesine yazılan bir tarih çeşidi denkleştirmelerine el verdi.

Onlar için siyasal bir tutulma sayılabilecek yeni bir döneme girmektedir yaşamları; boş oturacak değiller ya, Marx'la Engels de gazete yazılarında, yaprakçalarda kitaplarında ve XIX. yüzyıl için Voltaire'le Ansiklopedicilerin XVIII. yüzyılda mektuplarıyla oynadığı role eş bir önem taşıyan o olağanüstü mektuplaşmalarında, bu buldukları yeni çözümleme yöntemini geçmişin ve halin olaylarına uygulamaya girişirler. Karl Marx, bu diziyi Londra'daki sürgün yıllarının ilkinde yazdığı ve Engels'le birlikte çıkardıkları *Revue der Neuen Rheinischen Zeitung* adlı dergide yayımlanan ve olgun dehasının en parlak ürünlerinden biri olan o *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* (1848-50) adlı incelemesiyle başlattı. Bunun ardından 1851 Ekim'indeki hükümet darbesini işleyen *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire*'i adlı ve 1852 çıkışlı eser, sonra da 1871'de Komün aşamasını çözümleyen *Fransa'da İç Savaş* adlı kitap geldi.

Çok derin bir yorum getiren ve Marx'ın şimdiye kadarki gazete yazılarında görmediğimiz üstünlükte bir anlatım düzeyinde

sürdürülen bu dizi, çağdaş tarih sanat-biliminin belli başlı birkaç ürününden biridir.

Marksizm'i tarihsel yerine oturtabilmek için nirengi olarak kullana geldiğimiz Fransız tarihçilerine bir göz daha atalım. Bu kişiler, belli ki, Fransa'da gözlerinin önünde oluşan ve süresince cumhuriyetin, monarşinin, proleter ayaklanmasının, imparatorluğun, adeta birdirbir oynarcasına, birbiri ardından ve hatta aynı anda yer aldığı ve birbirinin maskesini tırampa ettiği o karışık, o girift değişiklikler dizisi karşısında afallamışlardır. Şimdi Marx bu maskeleri indirmekte, Fransız siyasasının yüzeyinin altından geçen akımlara belirleyici bir pafta sunmaktadır. İşte bu pafta, genel buyruk-sözlerden, sloganlardan, ve soyut kavramlardan kurulu, köylünün daracık toprağından inleye sıklaya elde ettiği ekmeği ve şarabıyla, türlü devlet fırıldağından, dalaveresinden sağlanan Paris güvenliği ve lüksü arasındaki çelişme çeşidinden dürtücü etkilere sarılarak denkleştirilmiş olan o geleneksel devrimci tutumunu ve dilini bir anda alabora ediverdi. Gerçi Michelet bu dönemdeki çalışmalarının özünde ve mesela 1793'te sanayi kenti Lyons'da, Konvansiyon'un devrimci önderi Joseph Chalier'ye karşı varlıklıların tarafını tutması üzerine patlak veren karman çormanlığın temelinde sömürülenle sömüren arasındaki kavganın yattığını sezmiştir ama, kendinin de belirttiği gibi, bunu sosyalistlerden kapmıştır; üstelik bu ipucunu kovalamada da yaya kalmıştır.

Buna karşılık Marx, *18 Brumaire*'de bu ekonomik ilmiği bir an için bile elinden bırakmayarak, Meşrutiyetçilerin, Orleancıların, Bonapartecilerin, Cumhuriyetçilerin ve Düzen Partisinin maskeli alayının gerisindeki gerçeğe işleyebilmiş ve Louis Philippe'in ortadan çekilişinden sonra Fransa'da olup biteni bütün açıklığıyla ortaya serebilmiştir: Büyük sanayiciler, büyük toprak

sahipleri ve bankerler, küçük burjuvaziyle işçilere karşı birleşmiş, bütün siyasal partiler parlamenter hükümet ortamı içinde emellerine kavuşma çabalarının boşa gittiğini görmüşler, bunun ardından Louis Bonaparte, Napoléonca bir kaba kuvvet gözbağcılığıyla değil, sadece siyasal örgütlenmenin üstesinden gelemeyen, ama kendileriyle burjuvazi arasına girecek bir koruyucubaba arayan çift-çubuk sahibi köylünün desteği ve hükümetin merkezleştirilmesiyle doğan profesyonel bürokrat takımının çıkarlı arkalamasıyla başa geçme fırsatını bulmuştur. Bir süre için, der Marx, Louis Bonaparte bütün grupları dengede tutabilecektir; ama belirli bir gruptan yana bir iş gördüğünde, öbürlerini gücendireceğine göre, bir an gelecek ki, hepsi birden onun aleyhine dönecektir. Bu arada bir Sosyal Demokrat Partisi içinde sosyalist işçi sınıfıyla cumhuriyetçi küçük burjuvaziyi birleştirmeye çalışmakta olan sözde demokratlar, "kendilerini sınıf kavgasının üstünde sayma tafrasını satsalar da", küçük burjuvazinin düşünsel kısıtlarından kurtulup, Marx'ın bu kitapta yaptığınca, işin içine karışan çıkarları kavrayamadıkları içindir ki, burjuvaziyle işçiler arasında paralanmışlardır. *18 Brumaire*'i bir okuyun, hani gözünüzde büyütmüşseniz diye soylüyorum, parlamento kurumlarının ne dilini, ne geleneklerini, ne aralarındaki kümeleşmeleri, ne de hak iddialarını bir daha aynı gözle göremezsiniz. Bütün rengini, tutarlığını yitirirler, gözümüzün önünde buharlaşıverirler adeta. O eski koltuk kapmaca oyunu, o eski siyasal tartışma yapmacığı olanca saçmalığı, nafileliğiyle gözümüze batar olur; çünkü ilk defa olarak bu hayal oyununun gerisinden perdeye bu incecik gölgeleri düşüren ve oyuncuların bile zaman zaman gözden kaçırdıkları hırs ve çıkar çekişmesini bütün çıplaklığıyla izleyebiliriz.

Marx'ın yazıları elektrik çarpıcılığındadır. Belki de düşünü

tarihinin hiç bir noktasında okuyucu yeni bir düşünsel buluşun coşkusunu bu kadar derinden duyma fırsatını bulamamıştır. Marx, siyasal gözleminin dakikliği, sekmezliği; toplayıcı ve aynı zamanda dile getirici yetisinin keskinliği; siyasanın yalınkatlığını gideriveren nükte ve mecaz zenginliği; yankısını Bernard Shaw'da duyduğumuz ve mesela çelişir eğilimler arasında parçalanan yetersiz bir parlamentonun dağılışını lanetli bir Shakespeare kahramanının yıkımı halinde sunan trajik yergi vuruculuğu bakımından, bu kitapta gücünün ve cerbezesinin doruğundadır.

O sırada, yani 1850 yılının yazında, Engels de ışıldağını daha uzak bir geçmişin olayları üzerine çevirdi. Wilhelm Zimmermann adlı biri, 1525 yılında yer alan Alman Köylü Savaşı'yla ilgili bir kitap yayımlamıştır (1841'de). Daha sonra Frankfurt Millet Meclisi'nin aşırı sol kanadında kendisini gösteren Zimmermann, bu kitabı asi köylülerin tarafına yatkın bir açıdan yazmıştı; ama ülkücü bir adamdı ve bütün öyküyü iyi ile kötü arasında bir kavga olarak koymuştu ortaya. Oysa Engels, Zimmermann'ın çizdiği bu resmin gerisinde varlığından bile habersiz kaldığı sınıf ilişkilerinin anatomisine kancayı takabilmiştir. Bu olaylarla az önce yer alan 1848 Devrimi arasında gördüğü benzeyiş hayal gücünü coşturdu.

Almanya'da Köylü Savaşı adlı bir kitapta feodalizm hiyerarşisinin çöküntüsünü ve yeni kent cumhuriyetlerinin güçlenişini belirleyen XVI. yüzyıl sonunun girift toplumunu çözümledi ve Orta Çağ ile Reformasyon sırasında görülen sapkın akımların gerisinde yatan toplumsal-ekonomik güdüleri izlemeyi denedi. Luther isyanının kilisenin siyasal erkini yıkmak ve servetini elinden almak üzere nasıl bir orta sınıf hareketi haline getirildiğini ve gene de Luther'in Katolik kilisesine meydan okuyuşunun nasıl çok daha ciddi hoşnutsuzluklar içinde bulunanları, feodaliz-

min yıkıntısı altında kalan köylüyle kentlerin yok-yoksul halkını, çok daha ileri gitmeye yüreklendiren bir dürtü yerine geçtiğini anlattı. Yaygın komplolar içinde örgütlenen köylüler sonunda serfliğin kaldırılmasını, ezici vergilerin indirilmesini, birkaç ilkel yasa hakkının güvence altına alınmasını, ruhban sınıfının demokratik yoldan denetimini ve aylıklarıyla gelirlerinin azaltılmasını kapsayan bir dilekler listesi düzenlediler. Önderleri, yeryüzünde Tanrı mülkünün hemen kurulmasını öneren Thomas Münzer adlı bir Protestan vaizdi. Bu aslında bir çeşit ilkel Hıristiyan komünizmiydi; Münzer bu yolu tuttuktan sonradır ki, Luther'le arası açıldı. 1525 yılının Mayıs'ında genel köylü ayaklanması patlak verdiğinde, Luther kilise düşmanlığının bu daha kökten gelme çeşidine karşı cephe aldı. Münzer'i İblisin Maşası diye karaladı ve prensleri, "Kuduz köpekler niyetine öldürün şu köylüleri!" diye kışkırttı. Kendi ön-ayak olduğu hareket, kilisenin malları üzerine oturmuş olan prenslerin kanadı altına girmişti. Thomas Münzer yakalandı, başı uçuruldu ve bu dağınık hareket de böylece bastırıldı.

Engels, geleceğin sorunlarını sezmede zamanının koşullarını alabildiğine aşan Münzer'i bir deha beller. Münzer'in zamanında doğmak üzre olan toplum, komünizmin karşısavı olan toplumdu. Yazık onlara ki, 1525 yılında dilek listeleri düzenleyen Münzer ve Engels'in de 1848'de Frankfurt'tan bildiği bir alay yoldaş gibi, bütün toplumsal sınıfları kaldıracak bir düzen uğruna giriştikleri kavganın dağdağası içinde, yaban belledikleri varlıklı sınıfların çıkarını, olayların ağır evrimi gereğince, çaresiz destekleyecek olan yöneticilerle pazarlığa oturma yanılgısına düşüp, yoksul yığınları boş vaatlerle besleme zilletine katlanırlar!

Marx'la Engels onca şevkle sarıldıkları bu edebi çalışmanın orta göbeğinde, aslında devrimci oldukları halde devlet içinde

yer tutma hayalinden kurtulamayan solcuların çılgınlığına ya da ikiyüzlülüğüne veriştirmeye vakit bulurlar.

'48'in ateşi küllenmiştir.

İsviçre'de Radikallerin Katolik kantonları yenmesiyle kıvılcımlanan, Fransa'da, İtalya'da, Avusturya'daki ayaklanmalarla harlanan ve Avusturya ile Rus İmparatorlarının Macar isyanını bastırması üzerine sönen yaygın bir hareketti bu. Engels'in belirttiği gibi, proletaryanın onca çabası, ateşin içinden kestaneleri çıkarıp burjuvaziye sunmaktan gayrı bir işe yaramadı. İngiltere'ye varışlarından bir yıl sonra yeniden şiddete yol açacak yeni bir buhranın patlak vereceğine inanıyorlardı: Marx küçük burjuvazinin başlatacağı bir ayaklanmanın Fransa'da kodaman burjuvaziyi devireceğini sanıyordu ve çıkarmakta oldukları *Revue der Neuen Rhenische Zeitung*'un Almanya'da yeni bir devrimin yeşermesi için eski devrimin filizinin çürümekten alıkoymaya yarayacağı umudundaydılar. Ama, '48 olaylarını hızlandıran son ekonomik depresyonu inceledikçe, siyasal gelişmelerin dünya ticaretinin dalgalanmalarıyle o zamana dek kavrayamadıkları ölçüde bağlantılı olduğunu gördüler. Yeni bir burjuva refah döneminin başladığını da 1850 Sonbaharı'nda anladılar; ve *Revue*'nün son sayısında, "Bir devrimin ancak, çağdaş üretim etkenleriyle burjuva üretim tekniği çelişkiye düştüğü zaman başarı olanağı kazanacağını" ve "Yeni bir devrimin, olsa olsa, yeni bir buhranın patlak vermesi üzerine gerçekleşebileceğini," belirttiler.

1848 patırtısı sırasındaki kurusıkı böbürlenmelerin romantik edebiyatın döküntüleriyle birlikte viraneliğe boca edilmesi zamanı gelmişti artık; yurt üstüne, kardeşlik, özgürlük üstüne döktürülen o eski, içten ama sallapati sözlerin arasından uzun- erimli

ve kuru strateji sorunları başverdi. Alman devriminin yenilgisinden sonra Komünist Birliği canlandırılmıştı yeniden; ama bu sefer de Birlik, Baden seferinde Engels'e komutanlık etmiş olan ve şimdi düşünsel komutanının sözünden çıkmayan Engels'in kısaerimli eylemi sürdürmek istiyor diye horlamakta ustasıyla yarış ettiği August Willich ile, işçilerin "*sade* koşullarını değil, kendilerini de değiştirip siyasal iktidarı devralmaya hazırlanmaları için önlerinde iç savaş ve ulusal savaşlarla geçecek on beş, yirmi, hatta elli yıl olduğunu" öne süren Marx arasında bölünmüştü. Willich hizbi, diyordu Marx, andaki koşullar yerine, saf istemi devrimin egemen gücü bellemektedir. 1848 öncesi felsefesinin dinamik özsavlayımı yatışmalı ve yerini tarihin daha özişleyimli (otomatik) kuvvetlerine bırakmalıdır artık. 1850 yılının 15 Eylül'ünde yapılan bir toplantıda Marx'ın Yürütme Komitesi'nin çoğunluğunu elinde tutmakta olduğu anlaşıldı; ama sıradan üyelerin Willich'in tarafını tuttuğunu bildiği için Birliğin merkezini Cologne'a aşırdı. Tam bu sırada IV. Friedrich Wilhelm'e bir suikast yapıldı; Cologne'da on bir komünist tutuklandı ve polisin ayak üstü becerdiği sahte belgeler öne sürülerek hüküm giydiler. Marx'la Engels bu kanıtların ipliğini öylesine ustalıkla pazara çıkardılar ki, savcı duruşmalar sırasında bir daha bu belgelerin lafını edemedi; ama siyasal önyargıların bulaştığı davalarda, bildiğiniz gibi, kanıtların sahteliğini saptamakla da bitmiyor iş; jüri, sanıklardan yedisini üç ile altı yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırdı. Bu, 1852 Kasım'ında feshedilen Komünist Birliği'nin sonu demek oldu. Ne de Engels'in bel bağladığı Çartist hareketi 1848 yenilgisinden sonra uzunboylu ayakta kalabildi. 1848 baharında Çartistler, Kuzeyde bir hayli etkin oldular ve Londra'da düzenledikleri gösteri hükümeti öylesine ürküttü ki, Wellington Dükü'nü imdada çağırdılar ve İngiltere Bankası sa-

vunma için berkitildi. Ama bundan sonra yeni ekonomik ısınma başlayınca hareketin hızı kesildi. Marx elindeki gazetelerden biriyle desteklemeye çalıştıysa da, Çartizm'in sonu gelmişti.

Daha sonra –1855 Haziran'ında– alt sınıfları ayık tutabilmek amacıyla onları pazar günü içtikleri biradan yoksun kılan bir Pazar Alışverişi Yasası çıktı; bunun üzerine Londra'nın ayaktakımı pazarları yarım milyonluk kalabalıklar halinde Hyde Park'a akın edip hafta sonu keyfi çatan cici-beylere, "Kiliseye gidin, Kiliseye!" diye hep bir ağızdan bağırmaya başladı. Marx, İngiliz devrimi başladı başlayacak diye umutlara kapıldı ve bu pazar gösterilerine öylesine candan katılır oldu ki, bir keresinde ramak kaldı tutuklanacaktı, üstüne gelen polis görevlisini o can-dayanmaz tartışma sağnaklarından birine tutarak zorbela paçasını kurtardı. Ama hükümet halka pazar birasını yeniden bağışladı, o kışkırtı da olduğu yerde söndü gitti.

Marx'la Engels 1851 Şubat'ında, "Yalnızlığa kavuştuk," diye birbirlerini kutluyorlardı. "Bu hem durumumuza, hem de ilkelerimize uygun bir hal," diyordu Marx. "Karşılıklı tavizler, görünüşü kurtarmak için hoş görülen yarım tedbirler düzeni, partinin o genel budalalığını kamu önünde onca eşekle paylaşma zorunluğu... Neydi o! Oh, kurtulduk artık hepsinden!" Engels de, "Bundan böyle sırf kendimize karşı sorumluyuz; gün gelip bu beyler bize muhtaç olduklarını anladıkları zaman, onlara koşullarımızı tepeden inme kabul ettirecek durumda olacağız," diye karşılık verir. Marx'a, "Öyle oturaklı kitaplar yazalım ki," der, "tek bir yerinde bile bu örümceklerin adını anma zorunu duymayalım." Hele Marx, Siyasal İktisat kuramlarıyla topunun ağız payını versin, esamisi mi okunur artık bu devrimci makulesinin pis dedikodularının![5]

5) Bkz. Ek C.

Marx ertesi Haziran, British Museum'un okuma odasına giriş izni kopardı ve orada her gün saat ondan akşam yediye kadar çalışmaya başladı. Bu arada sık sık uğradığı eski bir kitapçı dükkanında İngiliz Parlamentosu'nun fabrika raporlarıyla ilgili olarak yayımladığı ve milletvekillerinin de yok pahasına elden çıkardığı mavi kitapları buldu. Milletvekilleri satmaya bile üşendiklerinde, silahlarının gücünü delinen sayfalara göre ölçmek için hedef olarak kullanırlardı bunları.

Düşünsel bakımdan özgürlüklerine kavuşmuşlardı, ama devrimci bir önderin karşı durduğu toplumun çemberini bütün bütüne kıracağını sanmak da boşuna. Marx bir türlü huzura eremeyecek, Engels de ferahlığa, bol vakte kavuşamayacaktı.

Dergi de başarısızlığa uğrayınca, meteliksiz kaldılar. Sürüm için Londra'daki Alman mültecilerine güvenmişlerdi; ama bunların ileri gelenlerine hakareti alışkanlık haline getirdiklerinden, yüz veren olmadı dergiye. Dört sayı, bir de çift sayı çıkarabildiler ancak; yayını durdurmak zorunda kaldılar. Sonra, Marx babasının mülkünün son kalıntılarını satarak toparladığı paranın son kuruşunu da bu dergiye yatırmıştı. "Senin hesabına çek düzer, para çeker, sonra da inadına Almanya'ya gelir, dolandırıcılıktan hapse girerim," diye gözdağı verdiyse de, anası para yollamamada ayak diredi. Bir süre eserlerinin toplu basımından para kazanacağı avuntusuyla yaşadı. Cologne'daki komünistlerden biri, bir yayın işine başlamıştı, Marx'ın eserlerini de iki cilt halinde yayımlamayı vaat etmişti; ilk cilt çıktı, bir hayli de satış yaptı, ama ikinci cilde sıra gelmeden, 1851 Mayıs'ında yer alan polis baskınları sırasında bu komünist arkadaş hapsi boyladı. New-York'ta mülteci bir Alman terzisi kuruş kuruş biriktirdiği kırk doları gözden çıkarıp bastırmasaydı, *Louis Bonaparte'ın 18*

Brumaire'i adlı eseri de gün yüzünü görmeyecekti. Bin nüsha basıldı; bunun üçte biri Avrupa'ya gönderildi; ama bayiler kitabı boykot ettiklerinden, bu nüshalar yandaşlarla dostlar arasında bedavaya dağıtıldı.

Marx İngiltere'ye ilk geldiğinde, gözde bir semt vardı Cambervelli diye, orada dayalı döşeli bir ev tuttu. Lakin kirayı ödeyemediği için, 1850 Sonbaharı'nda kapı dışarı edildiler, Soho'da kırtipil bir sokağa sığındılar. Bütün aile iki ufacık, havasız odaya tıkıştı; çoluk çocuk altı kişiydiler, bir de Jenny'nin anasının düğün armağanı diye gönderdiği ve ölünceye dek yanlarından ayrılmayan bir hizmetçileri vardı, Helen Demuth adlı. Aralarında Lenchen diye çağırırlardı onu. İngiltere'ye geldikten birkaç gün sonra, Kasım'da, Jenny'nin doğurduğu oğlan çocuğu bu evde öldü. Emzikten kesmemişti bebeyi daha, bir ara evden atılma tehlikesi geçirdiler. Jenny bu olayı bir yoldaşın karısına yolladığı mektupta bütün acılığıyla gözümüzün önüne seriyor:

"Başımızdan geçen bir olayı anlatayım da sana, gör bak, bizim çektiğimiz çileyi çekmiş kaç mülteci vardır! Sütnine bulmak bir mesele, ateş pahası; bari ben emzireyim çocuğu, dedim. Ama göğüslerimde, sırtımda bir ağrı, bir sızı, bebecik göğüslerimden sade süt değil, çektiğim dertleri de mi emiyor, ne? Hep hasta, gece gündüz dinmiyor ağlaması. Dünyaya geldi geleli, geceleri bir iki saat deliksiz uyursa ne âlâ! Son günlerde bir sancı yapışıyor vücuduna, kasılıp kalıyor; ödüm kopuyor ölecek diye, acıyla bir yapışıyor ki göğsüme, memelerimin tepesi berelenip kanıyor; kimi zaman bakıyorum hep kan olmuş o küçücük dudakları. İşte böyle oturuyordum bir gün gene, evsahibi çıktı geldi. Kışınki kira borcumuzu, iki yüz elli thaler tutuyordu, verdikti ona, geri kalanını da anlaşmıştık, mahkemeden karar almış, kocasına ödeyecektik. Böyle bir anlaşma yok ara-

mızda diye tutturdu, borcunuz olan beş İngiliz lirasını ille isterim diye dayattı. O kadar parayı nereden bulacağız öyle bir çırpıda; çağırdı icra memurlarını, el koydular ufak tefeğime: Yatak, çarşaf, yastık yüzü filan; zavallı bebeğimin beşiğini bile bırakmadılar; kızlarımın bir kaç parça oyuncağı vardı, ağzı burnu yerinde, onları da mühürlediklerinde bir ağladı ki küçücükler. İki saat içinde ödemezseniz parayı, bir çöp koymayız evinizde diye bir hışımla çıkıp gittiler. Hani parayı bulamadık mı, kuru tahta üstünde kalacağız; ben hastayım, çocuklar perperişan. Schramm diye bir arkadaş var, o koştu bir yerden para bulurum diye. Bir arabaya binmiş, aksilik bu ya atlar gemi azıya almış, atlamış o da faytondan, kan revan içinde getirdiler eve. Hava da soğuk mu soğuk, ağlaşır çocuklar...

"Ertesi günü çaresiz çıkacağız evden. Yağmur yağar bir yandan, bir kasvetli gün... Kocam başımızı sokacak bir başka yer bulayım diye koşuşur durur, dört çocuklu aileye kim ev verir! Derken bir arkadaş koştu imdadımıza, ödedik kirayı. Bu sefer de icra memurlarının geldiğini duyan eczacı, fırıncı, kasap, sütçü geldi kapıya dayandı; ne yapayım başka, hemen yataklara bir müşteri buldum. Çıkardık dışarı, yükledik denkleri arabaya, sonra ne geldi başıma biliyor musun? Meğer İngiltere'de karanlık bastıktan sonra döşeme taşımak yasakmış. Ev sahibi polis çağırdı, yatakların arasında kendi malları da olabilirmiş, belki de biz İngiltere dışına kaçıyormuşuz, ne bilsinmiş! Beş dakika içinde, kapının önünde Chelsea'nin ne kadar iti kopuğu varsa, toplandı, ben diyeyim iki yüz, sen de üç yüz. Yataklar yeniden içeri taşındı. Ancak ertesi günü teslim edebildik alıcıya..."

Üzüntülerini böyle uzun uzun anlattığı için özür diliyor, ama bir dosta arada bir içini dökme ihtiyacından kendini alamadığını da ekliyor. "Bu ufak tefek dertlerin gücümü kırdığını sanma!

Biliyorum, çünkü, çile çeken sadece biz değiliz; hem sonra şükürler olsun, kocam yanımda, hayatımın direği. Beni asıl yıldıran, gönlümü karartan şey, Karl'ın böyle rezilliklerle yüz yüze kalışı, yardım edenin bu kadar az oluşu, oysa o kimlerin yardımına koşmamıştır ki, hem de seve seve! Şimdi böyle çaresiz, kimsesiz kalsın, çok yazık doğrusu..."

Soho'nun o Dean Sokağı'nda altı yıl otururlar. Jenny'nin de dediği gibi, Marx'a yardım eden yoktur pek; ama zaman geçtikçe anlaşılır, Marx'ın kendi kendisine de pek yardım edesi yoktur. Bir acayip iştir bu. Karl Marx'ın paradan yana bir nevrasteni si vardır. Marx'ın yaşamında görülen "çelişmelerin" belki de en tuhafı, ekonomik güdüye insanlığın dikkatini çekmede herkeslerden fazla hizmeti geçmiş olan bu büyük düşünürün ekmek parası kazanmadaki beceriksizliğidir. Gerçi bir mültecinin iş bulması güç olmasına güçtür ama, imkansız da değildir. Liebknecht, Willich, Kossuth Londra'da geçim yolunu bulmuşlardır hep; gelgelelim Marx İngiltere'de otuz yıl kalmış, bu süre içinde sade bir kere düzenli bir işe girmeye davranmıştır.

Ekmek parası kazanma düşüncesine gösterdiği bu direnme, hiç değilse bir parçacık, her daim Yahudilere yöneltilen bezirganlık suçlamasından daha başta yakayı sıyırma kaygısına yorulabilir. Yazılarının bazı bazı "Yahudi aleyhtarlığıyla" damgalanmış olanlarında oklar, hep Yahudilerin burjuva toplumuna yaltaklanıcı ve sarraf yanıma yöneltilmiştir. *Herr Vogt* adlı kitabında bir fasıl var, onu alalım mesela: Bir Yahudi gazeteciye saldırıyor orada, insafsızca hem de; bu zat imzasını "Levi" iken "Levy" diye atar, İngiliz asıllı bellensin diye, Disraeli'ye karşı yazmadık yazı, söylemedik söz bırakmazmış. Marx sonra, işin biraz da kıvamını kaçıraraktan, Levi'nin koca burnuna takılır, dedikodu la-

gımlarını taramada bu koca aletin epeyce işe yaradığını ileri sürer. Marx İkinci İmparatorluk vurgunculardan bir başka Yahudi'ye de "Dokuz Yunan Tanrıçası'na onuncusunu kattı" diye saldırır: Bu İbrani Tanrıçası'nın adı, "Eyyam Tanrıçası" dır, "Borsa Tanrıçası" dır. Marx ırkını hor görüyorsa, bu İsrail Çocuklarını Altın Buzağı'nın karşısında dansederken gördüğünde Musa'nın duyduğu gazaba benzer bir öfkeyledir.

Yalnız Marx'ın para için yazı yazmaya karşı duyduğu tiksintinin manyakça bir ülkücülükle zerre ilgisi yoktur; onu da söyleyelim. Gençliğinde yazmış olduğu, bizim de daha önce değindiğimiz bir yazıda, "Yazar yaşayabilmek, yazı yazabilmek için para kazanmalıdır," der ısrarla, "ama para kazanmak için yaşamaya ve yazı yazmaya da kalkışmamalıdır." Yazar eserini bir alet, bir araç sayamaz. Eserleri ***kendi başına bir gaye, bir amaçtır***; eserleri hem kendisi hem de başkaları için o kadar araç değildir ki, gerekirse *onların* varlığı uğruna ***kendi*** varlığından vazgeçer ve insanca ihtiyaçları ve istekleri yüzünden aralarına kapandığı öbür insanlara, "İnsanın değil, Tanrının buyruğuna uy!" diyen din ulusunun çağrısını, kendi meşrebince, benimser. Bu, tabii Marx'ın Diyalektik Maddeciliği geliştirmeden önce söylediği bir söz ama, ömrü boyunca da bu ilkeden ayrıldığı olmadı. 1859 yılında yazdığı bir mektupta, "Taş çatlasa doğru bildiğim yoldan ayrılmaca yok," diyor. "Burjuva toplumunun beni bir para-yapar makine haline getirmesine elvermeyeceğim." Marx'ın şu garip sözünü de gözden kaçırmayalım: Yazar insanlara kapanmıştır (*eingeshlossen*) diyor. Demek Marx, içgüdüsel olarak, kendini sıradan insanların üstünde bir varlık sayıyor.

Gelgelelim, "insanca ihtiyaçları ve istekleri" dolayısıyla dünyaya kapanmıştır. Ve kendisinin para yapar bir makine haline getirilmesine karşı direttiği için de bir başkasının onun için pa-

ra kazanmak üzre kendini böyle bir makine haline getirmesi gerekecektir.

Engels, *Almanya'da Köylü Savaşı* adlı kitabında zahitliğin hem Orta, hem de Yeni Çağ'da proletarya hareketleri için bir zorunluk olduğundan söz etmişti. "Bu zahitçe dar-yaşam, hayatın zevkinden, safasından vazgeçmede diretiş, bir yandan egemen sınıfların davranışına zıt, Ispartaca bir eşitlik ilkesini ortaya kor; öbür yandan da toplumun en alt katlarının bir harekete önayak olabilmesi için yüzde yüz gerekli bir geçici evreyi denkleştirir. Proletaryanın devrimci güçlerini geliştirmek için, toplumun bütün öbür ögeleri karşısındaki ayrıksı durumlarını daha açık, daha derinden duyabilmeleri ve bir sınıf olarak yoğunlaşıp toplaşabilmeleri için kendilerini kurulu toplumsal düzene razı kılabilecek her şeyden sıyrılmalı, durumlarını bir an için bile olsa hoş kılabilecek, en ağır baskı altında bile felekten çalabilecekleri biçimde ufak tefek zevklerden nefislerini yoksun kılmalıdırlar." Proleter Münzer gibi, Karl Marx da böyle bir çeşit düzene soktu yaşamını. Engels de kendini burjuva kaynaklarından koparmak için canını dişine taktı. Ama Marxgilin Londra'da çektiği yoksulluk, Engels'in içine ukteydi. Engels yazdığı ilk mektuplarda bile, Marx'a koruyuculukla tilmizliği kaynaştıran sevgi dolu bir özenle davranır, üstüne titrer: Ostend'de mi buluşacaklar, onun için nasıl ev aradığını anlatır; *kahvaltılar* nasılmış, sigaraların çeşitleri nelermiş, bir bir tekmil verir; trenlerin saatlerini uzun uzun yazar, çizer, Marx'ın trenleri kaçıracağından kaygılıdır, belli. Aynı davranışı Marxgilin onca çile çektiği 1850 yılının güzünde de gösterir; bakar ki başka çare yok, Barmen'de feryat figan isyan ettiği o "pis ticarete" çaresiz yeniden döner. Nasıl olsa Devrim ertelenmiştir; böylece Marx, çalışmalarını sürdürebilmesi için gerekli boş vakte kavuşacaktır.

Engels, Manchester'deki Ermen ve Engels firmasında çalışma-

ya başlar; babasına işin gidişatı üzerine dört başı mamur raporlar gönderir. İhtiyar ertesi bahara gelir oraya. Engels, Marx'a gönderdiği bir mektupta, babası Ermenlerden birinin yanında oğlunun "nezaket icabı" ses etmeyeceğine güvenip, Prusya kurumları üzerine bir "kaside döktürmeye kalkınca" lafı ihtiyarın ağzına nasıl tıkadığını anlatır; bu yüzden araları yeniden şekerrenk olur. Friedrich, Manchester'deki yazıhanenin başına geçsin diye ihtiyarın çevirdiği kolpaları atlatır; ama siyasal yazılarına engel olmaması ve gerektiğinde işten hemen ayrılabilmesi şartıyla üç yıl firmada çalışmayı vaat eder. "Mağazanın bitişik meyhanenin avlusuna bakan kasvetli bir odasında," çalışmaya başlar. Oldum bittim zaten Manchester'den hoşlanmaz ve Mary Burns'le yeniden birlikte yaşamayı ayar ederse de, yalnızlıktan, iç sıkıntısından hâlâ yakınır; eskisi gibi Mary Burns'ten ayrı, bir başka daire daha tutmuştur. Pamuklu ticaretine sırt dayamış paralı çevrelerden ayrı bir yaşam sürdürme çabası içindedir hâlâ. Babası Noel armağını olarak kendisine bir at gönderdiğinde, Marx'a, "Senle ailen Londra'da geçim sıkıntısı çekerken, burda at beslemek beni utandırıyor " diye yazar. "Durumunuzu bileydim, birkaç ay daha bekler, böylece bakım masrafından iktisat etmiş olurdum ya, bunu kaygı etme kendine; nasıl olsa parayı hemen ödeyecek değilim." Ata binmeye bayılıyordu: Bir seferinde yedi saat sürece ata bindikten sonra yazdığı bir mektupta, "Bundan daha büyük bir zevk olamaz," diyordu. Az sonra hor gördüğü kibar takımıyla birlikte tilki avına çıkmaya başladı ve Marx'a tilki avının "kendi başına bir süvari okulu" olduğunu ve bu bakımdan –yakında patlayacağına inanmaya başladığı– Avrupa Armageddon'una (Mahşer gününde iyilik ve kötülük orduları arasında kopacak savaş) hazırlık için eşi bulunmaz bir talim yerine geçeceğini anlattı durdu.

* * *

Böylece arkadaşına belirli aralıklarla para havaleleri yollamaya imkan buldu. 1851 Ağustos'unda Marx için yeni bir gelir kaynağı açıldı. Charles A. Dana, *The New York Times* gazetesi için yazılar yazmasını istedi kendisinden. *The Tribune*'un baş yazarı Horace Greeley bir zamanlar sosyalizmi benimsemiş ve Fourier akımını da yaymak için epey çaba göstermiş bir düşünürdü. Yazı işleri müdürü Dana ise, Brook Çiftliği'nin mütevellilerinden biriydi. 1848 yılında Cologne'da Marx'la tanışmış, bir hayli de etkisi altında kalmıştı. Marx'tan gazetesine Avrupa sorunları üzerinde on beş günde bir yazı göndermesini istiyordu.

Marx teklifi kabul etti, ama İngilizcesinin yetersizliğini ve ekonomik çalışmalarından ayıracak vaktinin darlığını öne sürerek, sözü geçen yazıları Engels'in yazmasını diledi. Engels de sade akşamlarının boş olması dolayısıyla bunun kendine epeyce bir yük olacağını bile bile, "peki" dedi ve bir yıl *Almanya: Devrim ve Karşı-Devrim* başlığı altında Almanya'daki son olayları ele alan bir dizi yazı yazdı. Marx'ın Fransa üzerinde yazdığı yazılar yanında biraz silik ve tutuk kalan bu yazılar Marx'ın imzasıyla yayımlandı. Ve Engels'in ölümünden sonra Kautsky bunları tek bir cilt halinde topladığında bile yayıncı kitabı Marx'a mal etti. 1853 yılı başlarından sonra yayımlanan yazıların çoğu ise, Marx'ın elinden çıkmadır. 1853 ile 56 arasında yayımlananlar, geniş ölçüde, Kırım Savaşı'yla ilgilidir; devrimcilerin askeri strateji konusunun üstesinden gelmesi gerektiğine inanıp, bu alanda ciddi incelemelere girişmiş olan Engels, Kırım Savaşı'nın askeri gelişmelerini işlemekle yetindi. 1854 Güzü'nde İspanyol Devrimi'ni, 1861-62 yılında da Amerikan İç Mücadeleleri ele aldılar. Marx ayrıca hem *Tribune* hem de Çartistlerin organı, *People's Paper*'de Britanya siyasasıyla ilgili yazılar yayımladı.

Genel olarak, Marx'ın kendi dergisi için yazdığı ve hemen

bütün görüşlerini kapsayan *Fransa'da Sınıf Savaşı* çeşidinden çözümlemelerine kıyasla hafif kalsalar da, bu gazete yazılarında bile Marx'ın bütün eserlerine yaygın düşünsel seçkinliği ve açık seçikliği buluruz. Marx'ın alelade siyasal muhabirlerden farkı politikacılarla hiç ilişiği olmayışıdır. Ne siyasal çevrelerde dönen dedikodulardan haberlidir, ne de resmi haber sızdırmalarından yararlanır. Ama baş vurduğu tek kaynak, British Museum'da konuyla ilgili olarak bulduğu belgelerin tümüdür; ve bir işi gelişi güzel yapmak da elinden gelmediği için bu gazete yorumlarını yazarken başka yazarların koca bir kitap döktürmeye yeter gördükleri bollukta belgeyi elden geçirir: İspanya, Hindistan gibi ülkelerin koca tarihleri, diplomatik yazışmalar, parlamento raporları falan filan... Bu heriflerin verdikleri paraya değmez bunca emek diye Engels'e yakınmada haklıdır.

Marksizm'in daha sonraki dönemlerinde yayınlanmış gazete yazılarını, siyasal yorum ve "tezlerini" okuduktan sonra Marx'la Engels'in yazdığı bütün bu yorumlara yeniden dönüldüğünde göze çarpan özellik, esneklik ve yeni gelişmeleri göz önüne almadaki ustalıktır. Marx'la Engels'i sonradan Marksizm adına konuşmaya özenen kaba bilgiçlerden, softalardan ayıran bir alay özellik vardır. Ama bunların hiç birisi, ustaların olgulara gösterdikleri dikkat ve saygı ve deneyimlerden bilgi ve görgü edinme isteklilığı kadar belirgin değildir.

Bunun yanı sıra her türlü düşünsel çabaya karşı gösterdikleri obur ilgi ve başkalarının eserlerini değerlendirmedeki hakbilirlikleri de anılmalı. Belki bu son özellik, Marx'da gördüğümüz öbür düşünürlerden kopma ve onlardan kendini ayırma eğilimiyle ya da başkalarına karşı takındığı, Engels'in de bütün gücüyle öykündüğü, horlayıcı üstünlük edasıyla kolay bağdaşamaz gibi gelir. Marx'ın bu eğilimdeki sözlerini sık sık aktardığı Dan-

te gibi, kendi başlarına bir cephe kurmaya karar vermiş olan bu iki ustanın yazışmalarında öyle yerler vardır ki, bakarsınız da, bunlar başkalarının düşüncelerini kaale almamakta işi sapıklığa, çılgınlığa bindirmiş dersiniz. Gelgelelim başkalarının böyle amansızca dışarıda bırakılışı, kendi keskin köşeli görüşlerinin çarpıcılığını, tazeliğini sürdürebilmek için başlıca koşuldur adeta. Ve denebilir ki, öbür düşünürlerin siyasal yüce söylemkeşliği ve mayışıklığı içinde tarihin ne demek olduğunu hiçbir zaman sezemediklerini ve çevrelerinde olup bitenlerin künhüne varamadıklarını anladıkça ve buna karşılık kendilerinin dünyayı gitgide içlerine sindirebildiklerini, olup biteni daha iyi kavrayabildiklerini gördükleri oranca, o kendilerine özgü alaycı edayı, tınıyı geliştirdiler, o ıraksı, o bağışlamasız davranışa büsbütün kapılandılar ve aralarında kullandıkları o her-dilden-çalma (poligulot) dile büsbütün sarıldılar. (Bu dilden size iki örnek verelim: "Apropos! Einige Portwein und Claret Wird mir sehr Wohl tun under present circumstances"; "Die verfluchte vestry hat mich bon gré mal gré zum constable of the vestry of St Pancras erwahlt.") İki insan arasındaki alıp-verdiyle sınırlanan bu karşılıklı ilişkinin çerçevesi içinde, varsa yoksa, bir açık seçiklik, duruluk, düşünsel kıvanç ve öz-güvençtir gördüğümüz. Bu gizli kumkuma, bu şakalaşmalar gerisinde bir gözcü kulesi, bir laboratuvar yükselmektedir.

Marx'la Engels, pratik siyasette her zaman değilse bile, bu genel düşün alanında insanlarla toplumu anlamalarına yardım edecek her türlü bilimsel ve edebi yeniliklere iliklerine kadar açık ve uyanıktırlar. Her şeyden önce tutunacak dal ardında koştuğundan bir formüle can havliyle sarılan o ürkek, ele güne karşı kendini üstün saymasına elverecek diye bir öğretiyi benimseyen o züppe, parlak kişileri küçük düşürme fırsatı arayan o si-

lik kişi, başkalarını saf dışı kılmakta, küçük düşürmekte, kötülemekte, lekelemekte yarar umarlar; Marx'la Engels'in Marksist geleneğin bir parçası olarak günümüze aktarılan yıkıcı yanı, bu ustaların dopdolu terkesinden bu denli kişilerin payına düşen tek oktur. Oysa düşünü mülkünün bu uçbeyleri, bu öncüleri için, insanlığın düşünlerini yönetme sorumluluğu yüklenenler için, her soruna doğru karşılığını bulmak, hiç de öyle yalınkat, kolayca üstesinden gelinir bir iş değildir. Böylesine öncüler insanoğlunun bildiklerinin ne kıt olduğunu, yeni bir şey, değil bulmak, bulmaya savaşacak, insan deneyimlerinden taze bir görü denkleştirecek kişilerin bile ne seyrek ortaya çıktığını acı acı bilirler. Marx'la Engels güvenli olmasına güvenliydiler ama, kollarını sıvayıp araştırmaya girişmedikçe diyalektiğin kendilerine yâr olmayacağını pek iyi biliyorlardı, ne de bu öğretiye bağlanmakla başka düşünürlerin düşünleriyle tanış olma sorumluluğunu üstlerinden attıklarına inandılar. Proudhon gibi rakiplerine yönelttiği yergilerde işi aşırı bir kırıcılığa vardırmasına ve Lassalle ile Ernest Jones örneklerinde ancak ölümlerinden sonra hıncını unutmuş olmasına rağmen, düşünsel gerçek duygusu, Marx'ı eninde sonunda bu düşünürlerin hakkını tanımaya zorladı; üstelik sade Ricardo ile Adam Smith gibi öncellerine değil, 1740'ta yayımlanan ve içinde Emek-Değer Kuramı'nın ilk ipucunu bulduğu imzasız bir kitapçığın yazarına bile şükran borcunu dile getirmede sofuluğa varan bir titizliği vardı.

Bir de Marksizm'in kurucuları, Diyalektik Maddeciliği benimseyen en seçkin işçi sınıfı önderlerinin bile kapıldığı bir sonraki gelişim evresine yanaşmadılar. Bütün düşünülerin işlevsel, yani kışkırtıcı ve stratejik olması ve gayrı siyasal kaygılara, değersiz oldukları için değil, yapılması istenen işle ilgisizlikleri dolayısıyla sırt çevrilmesi gerektiği yolundaki görüşten uzak dur-

dular. Rönesans geleneğinin esintisi hâlâ üzerlerindeydi, o dölyatağından kopmamışlardı henüz. Tarihin gidişini etkilemekti emelleri, ama bilgi aşkına bilgi edinmeyi de seviyorlardı; belki de, daha doğrusu, bilginin güç ve erk sağladığına inanıyorlardı. Sınıf kavgasında düşmanı yenilgiye uğratma yolundaki azminin bütün yoğunluğuna rağmen, Marx en sevdiği özdeyişin *Nihil humanum alienum puto* (İnsana ilişkin ne varsa kabulümdür, olduğunu açıklamıştır, ve Engels'le Marx, Rus Devrimi'nin bir evresinde yer alan ve bir süre öbür ülkelerdeki Marksistlerin de sonradan öykündüğü dürtüyle, yani kültürü silbaştan etme dürtüsüyle hiçbir ilişkisi olmayan bir saygı içinde geçmişe yanaşmayı bilmişlerdir.

Engels'in *Anti-Dühring*'de edebi bilimlere sahip çıkışı, lise biçimi liberal eğitimin en keskin savunucularının bile gönlünü hoş edecek niteliktedir. "Herr Dühring'in önerdiği geleceğin halk okulu," der Engels, "olsa olsa soylandırılmış çeşidinden bir Prusya jimnazyumu olacak; Latince ile Yunancanın yerine azçok arık ve uygulamalı matematik ve özellikle gerçek felsefesinin bazı öğeleri geçirilecek ve Almanca öğretimi Becker, yani Üçüncü Sınıf düzeyine indirilecek." "Dühring bugün dünyada hiç değilse o dar ulusal görüş noktasının üstüne çıkmaya elveren iki kaldıracı, yani hiç değilse klasik eğitimden geçmiş olanlara daha geniş ufuklar, çevrenler açan ölü diller bilgisiyle, çeşitli ülkelerden insanların anlaşmasına ve sınırların ötesinde ne olup bittiğinden haberli kılınmasına elveren o tek ortamı, çağdaş diller bilgisini atmak istiyor." "Eğitimin estetik, güzel-bilimsel yanına gelince, Herr Dühring yepyeni bir çığır hevesinde. Geçmişin şiiri değersiz. Bütün dinler yasaklanacağına göre de geçmişteki şairlere özgü mitolojik ve öbür dinsel süspüsler de budanacak tabii. Mesela Goethe'nin tiryakisi olduğu şairce gizemcilik de satırı yiyecek.

Bari Herr Dühring elini çabuk tutsa da bize 'usla bağdaşmış hayalin çok daha yüce gereklerine uygun' ve 'dünyanın yetkinliğini saptayan o an ülküyü temsil edici şiir şaheserlerini' bir an önce sunsa! Ama, sallanmaya gelmez bu iş! Herr Dühring'in önerdiği ekonomik komün sayesinde başarılacak olan cihan fethi, ancak o cihan, usla uzlaşıp, İskender vezniyle koşar adımlı yürüyüşe geçtiği gün gerçekleşecektir."

Üstelik Marx'la Engels daha sonraki Marksistlerin zaman zaman defterden sildikleri bir örneği; hem bilimlerden hem de sanattan anlayan, hem düşünür hem eylem adamı olan Leonardo ya da Machiavelli biçimi Rönesans insanı ülküsünü hiçbir zaman gözlerinin önünden ayırmamışlardır. Zaten tabakalaşmış sanayi toplumuna başlıca itirazlarından biri de halkı belirli uğraşlarda tek bir yetenekten gayrisini geliştirmesini olanaksız kılıcı bir uzmanlığa hapsetmesiydi; ve komünizmin doğruluğuna gösterdikleri temelli kanıtlardan biri de komünizmin yeniden "tekmil" insanlar yetişmesine elverecek olmasıydı. Bu yüzdendir ki düşünsel çaba alanında uzmanlaşmış olmaları yüzünden, fabrikalarda makinesel işlemlere tutsak kılınan proletarya kadar ölümüne sakatlanmış belledikleri ülkücü Almanya allamelerinden de bucak bucak kaçtılar; ve kendileri için de ellerinden geldiğince, "tekmil insan" yaşamı sürmeyi amaç bildiler. Engels iş hayatıyla, bolahenkliğiyle, sporla, bildiği diller, doğal bilimler ve iktisatla ilgili incelemeleriyle, askerlik üstüne çalışmalarıyla, gazete yazılarıyla, kitaplarıyla, resimleriyle, şiirleri ve siyasal çabasıyla, bir bakıma, bu amaca yakınlaştı; Marx da pratik yetide ve atletik hüner bakımından eksikliğini havsalasının korkunç genişliğiyle kapattı. Gerçi Marx'ın, Engels'in eserine de taşan ve hatta onu sürükleyip götüren eseri, çağının baskısı altında gitgide ekonomik niteliğe büründü; makinelerdeki gelişimin Ta-

ine'in yöntemi üzerinde gördüğümüz etkileri, daha karamuk, daha teknik ve daha soyut olmak üzere, Marksizm'in daha sonraki evrelerinde de belirli. Ama, Marx'la Engels'te zengin ve çeşitli bir dünyanın sezisi, insanoğlunun hepsi de ilginç, hepsi de kendi kararınca hayırlı bir sürü hüner sahibi olabileceği güvenci, sonuna dek eksik olmaz yazılarından.

Engels'in Londra'ya gelişleri Marxgil için büyük hadise olurdu. Karl arkadaşının geleceği gün, öyle heyecanlanırdı ki, elindeki işi bir yana bırakırdı. Engels'le oturur artık, sigara, içki, sohbet, sabahı ederlerdi. Gelgelelim Marxgilin Londra'daki yaşamı hâlâ iç açıcı olmaktan uzaktır.

Marx, *The Tribune* için yazı yazması söz konusu olduğunda, meşrebince diyelim buna, antlaşma koşullarını tartışmayı boşladı. Yazı başına sadece beş dolar alacağını öğrenince de fena halde bozuldu. Yazıları kendi yazmaya başladığı ilk yıl, Dana'ya altmış yazı gönderdi. Dana bunları öyle beğendi ki, yazıların en dişe dokunur yerlerini başyazı olarak, geri kalan parçalarını da Marx'ın imzasıyla yayımlanmaya başladı. Marx bu işe karşı direttiyse de Dana'dan bütün koparabildiği, yazıların bütünüyle başyazı olarak yayımlanmasını sağlamak oldu. Böylece haftada iki yazıya bindi hesap; derken savaş bitip "ekonomik ısınma" da sona erince, *The Tribune* dizginleri kısmaya başladı, yazıların sayısı da bire indi; Dana, Marx'a *The American Encyclopaedia* ve bazı Amerikan dergileri için ek yazılar yazmasını önererek, açığı kapatmaya çalıştıysa da Marx'ın geliri üçte iki oranında kırpılmıştı.

Soho'da Marxgilin nasıl yaşadığına dair, 1853'te Marx'ı görmeye evine gitmiş olan bir polis hafiyesinin yazdığı bir belge var elimizde; belli ki gerçeğe uygun.

"(Marx) Londra'nın en ucuz, dolayısıyla en kötü semtlerin-

den birinde oturuyor. İki odaları var. Sokağa bakan oturma odası, arkadaki de yatak odası. İki odada da temiz, ağzı burnu yerinde tek bir eşya bile yok; herşey kırık dökük, yırtık, partal; bir karış toz içinde ortalık, dağınık mı dağınık; oturma odasının ortasında üstü muşambayla örtülü eski biçim, kocaman bir masa var. Üzerinde metinler, kitaplar, gazeteler, yanısıra da çocukların oyuncakları, karısının dikiş kutusundan saçılma döküntü, kenarda kırık fincanlar, kirli kaşıklar, çatallar, bıçaklar, lambalar, bir mürekkep hokkası, bardaklar, Hollanda yapısı iki üç toprak pipo, öbek öbek tütün külü, hepsi aynı masanın üstünde.

"Marx'ın odasına girince sobanın tütsüsünden, tütün dumanından insanın gözü öyle bir yanıyor, yaşarıyor ki, ilkin karanlık bir mağaraya dalmış gibi yordamlıyorsunuz etrafınızı, sonra gözünüz alışınca, hayal meyal birtakım eşyalar seçiyorsunuz sağda solda. Her şey kir pas, toz içinde; oturmak da bir tehlikeli iş. Bir iskemle var ama, üç ayaklı; ötede bir sağlamı gözünüze ilişiyor, onun üstünde de çocuklar atçılık oynuyorlar. Konuğa da buyur edilen bu sandalye, ama çocukların takımlarını üstünden kaldıran olmuyor, oturdu mu üstüne, pantolon Allaha emanet! Ama, bütün bunlar Marx'la karısını zerre tedirgin etmiyor. Sizi gayet dostça karşılıyorlar, pipo, tütün, ne bulurlarsa ikram ediyorlar. Derken akıllıca, ilginç bir sohbet başlıyor aranızda, unutuyorsunuz evin halini; yoksa dayanılır şey değil, kanınız kaynıyor ev sahiplerine, ne ilginç, ne özgün insanlar diyorsunuz kendi kendinize."

Kimi zaman günlerce ekmekle, patatesle nefislerini körletirlerdi. Bir seferinde birikmiş borçları günlerdir isteyip duran ekmekçi, kolunda ekmek, kapıya dayanıp Marx'ı görmek isteyince, yedi buçuk yaşındaki oğlu, "Sokağa çıktı babam," diye duru-

mu kurtardı, ekmeği kaptığı gibi, yukarı babasının yanına bir koşudur kopardı. Evde şu ya da bu zaman rehine verilmedik şey kalmamıştı, çocukların papuçları, Marx'ın paltosu dahil; bu yüzden günlerce sokağa çıkamadıkları olurdu. Jenny'nin gümüş takımları parça parça rehincinin dükkanını boyladı. Bir keresinde gümüşlerin üstünde Argyll Dükü'nün armasını gören rehinci polise haber saldı, Marx'ı aldılar karakola. Cumartesi gecesiydi, bütün saygın dostları hep hafta tatiline sayfiyelere gitmişlerdi. Marx bu yüzden pazartesi sabahına dek hapiste kaldı. Kimi zaman Jenny sabahlara dek ağlar, Karl da dayanamaz artık bağırıp çağırırdı; ekonomi üzerine kitap mı yazılır böyle, diye!

Oturdukları semtte hastalık girla gidiyordu. Kolera salgınını atlattılar ya, bir kış bütün ev halkı birden gripten yataklara düştü. "Karım hasta. Jenny'cik hasta," diye yazıyordu Engels'e 1852 güzünde. "Lenchen'e de asabi bir nöbet arız oldu. Doktor çağıramıyorum, çağırsam da ilaç alacak param yok ki!" İkidebir çıban çıkarıyordu Marx, oturamıyor, yürüyemiyor, kitaplığa gidemiyordu bu yüzden. 1851 Mart'ında bir kızları oldu, zavallıcık bir yıl sonra bronşitten gümledi gitti. Beşik bile alamamışlardı bebeciğe, tabutu için gerekli iki İngiliz lirasını Jenny bir Fransız mülteciden borç aldı. Marx Engels'e bu ara yazdığı bir mektupta, *"Quoique' de dure complexion griff mich diesmal die Scheisse bedeutend an"* diyordu. 1855 Ocak'ında bir kızları daha oldu; derken Nisan ayında biricik oğulları öldü. Liebknecht, çocuğun harika gözleri ve cins, ama vücuduna göre fazla büyük bir kafası olduğunu söylüyor; belliydi, babasının parlak zekasından nasipli olduğu; ekmekçiyi oyuna getiren de oydu, ama çelimsizdi, cılızdı, üstüne titrerlerdi. Öbür çocuklarının ardından da yaslandı ama, bu oğlunun ölümü fena sarstı Marx'ı. "Ev boşaldı, göçtü adeta; oğulcuğum öleli canlılık ayak götürdü yuvamızdan," diye

yazdı Engels'e. "Anlatamam sana nasıl durmadan duyuyoruz eksikliğini, başıma gelmedik bela kalmamıştı ama, gerçek felaketin ne demek olduğunu şimdi anladım. Kolum kanadım kırık... Bu son günlerde çektiğim bunca çile arasında bana destek olan şey, senin dostluğun ve bu dünyada hâlâ birlikte yararlı işler yapabileceğimiz umudu." İki yıl sonra Jenny bir ölü çocuk doğurdu, öyle tepeden inme bir acı oldu ki bu, ana baba için, Marx, "Olup biteni sana anlatmaya dilim varmıyor," diyor Engels'e.

Jenny anlaşılan, ev kadınlığından yana pek vergili değildi, evi tuttuğunu koparıcı Lenchen çekip çevirirdi, ama gülecenliğine diyecek yoktu: Kızı Eleanor, babasıyla anasının her daim gülüştüklerini hatırlıyor: Bir de Jenny yaşam oyununda üstüne apansız çullanan bu ağır role bir onur ve sürüp gitmecesine bir hakikatlilik katmasını bilmiştir. Yirmi yaşlarındaki Liebknecht'in gözünde, o da bir sosyalist mültecidir Almanya'dan, Jenny, "kimi bir barbarı eğiten, incelten bir İfijenia, kimi de ayağı sürçen, kendine güvenini yitirmiş bir toy gence huzur bağışlıyan bir Eleanor'dur. Anadır, dosttur, sırdaştır, akıl-hocasıdır." Liebknecht, "O benim için bir kadının nasıl olması gerektiğini gösteren bir simgedir," diyor. "Londra'da ruhça, tence batmadıysam, bunu, sürgünün azgın denizlerinde boğuluyorum sandığım sırada, gemisi yitmiş Odisseus'un yardımına koşan Leurothea gibi gelip elimden tutan, beni yüzmeye yüreklendiren Jenny'ye borçluyum."

Yukarda andığım polis ajanı, "Yaban ve huzursuz mizacına rağmen, koca olarak, baba olarak, yumuşak başlılıkta, sevencenlikte kimsenin Marx'a çıkışamayacağını," söyler; başkalarının anlattıklarına da uyuyor bu. Ailesi içinde bir pederşahtı Karl Marx, ama hükmettiği kadar sevmesini de bilirdi. Çocukların, kadınların yanında acı alaylarına, sövgülerine paydos ederdi;

başkası densiz bir söz edecek olsa, asabileşir, kızarır, bozarırdı. Çocuklarıyla oynamaya bayılırdı ve dendiğine göre, çocukları koltuğunun arkasına tünemiş, atçılık oynuyoruz diye Marx'ı iteleyip kakalar, deh diye bağırırken yazmış, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumeire*'in en sert parçalarını. Çocuklarına Hans Röckle adlı hayali bir kişi üzerine geceler boyunca uzun bir öykü vardı anlattığı. Oyuncakçıydı Röckle, dükkanı, insanın aklını başından alan bir dükkan; cebinde ama para nanay. Raflarda erkekler, kadınlar, cüceler, devler, krallar, kraliçeler, ustalar, kalfalar; Nuh'un gemisi halt etmiş, çeşit çeşit kuşlar, dört ayaklı hayvanlar, masalar, sandalyeler, kutular, irili ufaklı arabalar... Neler neler yoktu ki... Hepsi de tahtadan. Sihirbazlığına sihirbazdı ama, kasapla İblis'e yığınla borcu vardı, ödeyemiyordu bir türlü, zorda kaldı; ağlaya sızlaya, o güzelim oyuncakları birbiri ardından götürdü İblis'e sattı. Ne var ki, kimi gülünç mü gülünç bir alay serüvenden sonra, bütün o oyuncakların hepsi Röckle'nin dükkanına döndü yeniden.

Hemen her gün Marxgile uğrayan Liebknecht, yaşamları üstüne cana yakın şeyler anlatıyor. Pazarları bir sepete ekmek, peynir, bira, kızarmış dana eti istifleyip, Hampstead Heath'e gezintiye çıkarlardı. Yeşillik diye, çiçek diye deli divane olan çocuklar bir seferinde bir tarlanın kıyısında sümbüller görmüşlerdi de, "içeri girmek yasaktır" levhası da olmadığı halde, ürkünüden koparamayıp sümbülleri, içlerini çeke çeke uzaktan seyretmişlerdi. Eve dönüş pek eğlenceli olurdu: Gözde zenci türküleri okurlardı; "İnanmayacaksınız belki ama," diyor Liebknecht, "*O Strassburg O Strassburg Du Wunderschöne Stadt*" çeşidinden yurtsever şarkılar da çağrılırdı." Karl bu parçaları öğrenciyken Jenny için topladığı bir halk türküleri güldestesinden bellemişti; Marx, *Faust*'la *İlahi Komedi*'den de parçalar okur, sonra Jenny ile

birlikte kayınbabasından yadigar kalan Shakespeare'e geçerlerdi. Böyle gezilerde kuraldı, kimse politikadan, sürgün yaşamının sıkıntılarından söz etmezdi.

Kimi de babası gibi kara gözlü, geniş alınlı küçük Jenny'nin üstüne Liebknecht'in "gaipten ses veren Pitia'ca bir esrime" diye tanımladığı bir hal gelir, konuşur, konuşurdu. Bir keresinde bayağı kaybetti kendini, vecd içinde uzak yıldızlardaki yaşam üzerine oracıkta doğaçtan bir şiir okumaya başladı. Telaşlandı anası, Marx da tersledi kızı, susturdu.

Siyasal mültecilerin yaşamı yurdunu yitirmemiş kimselerin bilemeyeceği özel birtakım ruh halleriyle ezgindir. Hele ilkeleri ve uğraşlarıyla sıradan yurttaşları aşmış olan kişiler sürgünde yurttaşlık temelini ve toplumla olan örgensel ilişkilerini yitirince bir küçülmüşlük duygusu çöker içlerine. Yabancı bir ülkede iş bulmakta, dost edinmekte karşılaşılan güçlükler bir yana, bu yeni ortamda tutunmak, yeni bir hayat kurma zoru, kendilerini süren rejim ergeç devrilir, yurda döneriz umudu içinde yaşadıklarından büsbütün zorlarına gider.

Komünistler için durum daha da berbattı. Yurtta olup bitenleri ana dillerinde yazıp yabancı matbaalarda bastırdılar diyelim, öylesine eserler olacak ki bunlar, ya mülteciler arasında devede kulak bir sürüme razı olacaklar, ya da anayurtlarına gönderecekler, o zaman da kitapları alanların başını nâra yakma tehlikesi var (bunun için Engels'in Cologne'daki komünist davalarının iç yüzünü açıklamak için Marx'ın yazdığı kitapçık üzerine Marx'a gönderdiği mektuba bakılabilir). Sonra da komünistler toplumun tüm yapısına karşı cephe aldıklarından o toplumdan olmaksızın o toplum içinde yaşamak zorundalar. Ya kendi içlerine kapanacaklar, ya da beş on yoldaşla hemhal olacaklar. Çaresiz asapları bozuluyor, derken başlıyor hır-gür, akılları güçleri

kısır çekişmelerle, sen-dedin, ben-dedim kavgalarıyla ziyan zebil oluyor. Nerde grup dayanışması! Kumpaslar kuruluyor, dolaplar çevriliyor; vergili dediklerinde de bir kendini beğenmişlik illeti... Devrim kardeşliği ilişkisi kuşku ve kıskançlık cenderesi altında paralanıyor. Hem yabancı, hem de toplum düşmanı diye uğradıkları baskıya karşı göğüs germe zoru öyle yüklenmeye başlıyor ki üzerlerine, özüne yaban düşüyor insan adeta, hırsını arkadaşlarından alıyor, davaya ihanet suçlamasını diline pelesenk ediyor; her an hapsolma ya da sınır dışı edilme tehlikesi altında yaşaya yaşaya, kendisiyle yakınlık kurmak isteyen herkesi hafiye sanıp kuşkulanıyor, en yakınlarında kendi yoksulluğunun esinlediği çıkar hesaplarına bağlı hıyanet hazırlıkları vehmederken bir yılgınlıktır çörekleniyor içine.

Marx'la Engels bu tehlikenin farkındaydılar. Engels, 1851 yılının 12 Şubat'ında Marx'a gönderdiği mektupta, "Şimdi daha iyi anlıyorum," diyor. "Şu mültecilik öyle berbat bir şey ki, insanı zıvanadan çıkarır, kepaze eder, namussuz eder; bu çarktan kendini toptan kurtarabilirsen ne âlâ!" Ama kendimizi kurtaralım bu badireden demekle olmuyor ki bu iş. Mektupları, iç edilen devrimci fonlarının, baltalanan mitinglerin dedikodusuyla, gönül fukarası yargılar ve maraz korkularla çentiklidir hâlâ. Marx aynı yılın Ağustos'unda Weydemeyer'e yazdığı bir mektupta, "çektiği onca sıkıntı yetmiyormuş gibi, bir de yüzüne karşı tek söz söylemeye cesaret edemeyip de kendi güçsüzlüklerinin acısını çıkarmak için, hakkında olmadık iftiralar yayıp şöhretine kara çalmaya yeltenen düşmanlarının bayağılıklarına göğüs germek zorunda kaldığını" anlatır. "Geçen gün," der, "sözüm ona 'ünlü' avukat Shram bir tanıdığına rastlamış sokakta, kulağına eğilip başlamış hemen: Ne derse beğenirsin? 'Devrim öyle de olsa böyle de olsa Marx'ın defteri dürüldü, herkes de biliyor bu-

nu,' demiş. 'Rodbertus geçecek nasıl olsa başa, o saat kurşuna dizdirecek Marx'ı.' Bu bir kişi olsa neyse, tümenle ama. Kendi hesabıma bütün bu budalalıklara gülüp geçiyorum, ben işimi yapayım da ne söylerlerse söylesinler diyorum. Ama, sen de tahmin edersin, ne zaman iki yakamız bir araya gelecek diye üzüm üzüm üzülen, hasta haliyle gece gündüz çırpınan karıma oluyor ne oluyorsa; öyle bir fitne ki bu, demokrasi denen lağımın olanca pisliğini evimizin eşiğine kuruyor sanki. Tanrının günü, bu; asap diye bir şey kalmadı kadıncağızda."

Marx'ı bu dönemde çileden çıkaran belli başlı olay, Frankfurt Meclisi'nin sol kanadında yer almış, sonradan da İsviçre'ye sığınmış olan Karl Vogt adlı bir Alman Hayvanbilim, profesörünün kendisine yönelttiği saldırıdır. Girdisini çıktısını burada izlemesi yersiz düşecek olan o sürgünler arası kavgalardan biri sırasında Vogt, 1880 yılının Ocak'ında, bir kitapçık yayımlayarak, Marx'ı Almanya'daki rejimle uyuşma taraflısı devrimcilere şantaj yapmak, İsviçre'de kalıp para basmak ve işçileri kendi çıkarı için sömürmekle suçlar. Bunun üzerine Marx aynı yılın Kasım'ında bir karşı saldırı yayımlar. Dostları, "Vaktine, parana yazık," diye (kendi parasıyla bastırır kitabı çünkü) bu işten caydırmaya çalışırlarsa da Marx bu suçlamalar karşısında karısıyla çocuklarının hatırı için namusunu ve kişiliğini savunmak zorunda olduğunu söyleyerek, ayak direr.

Herr Vogt adlı kitabı Marx'ı temize çıkarmasına çıkarır; Vogt'un Üçüncü Napoléon'un hizmetinde ücretli bir propagandacı olduğuna dair bir suçlama yayımlanmıştır Marx'ın desteklediği dergilerden birinde; Vogt'la aralarındaki çekişmeli yazılara yol açan da budur; işte Marx bu suçlamayı temel alarak hazırladığı sapasağlam bir savunmayla Vogt'un karşısına dikilir. Gene de okur, Marx'ın "Jurnalciyi (Marksist deyimle) Tarihe hava-

le etseydi, daha iyi olurdu," diyen dostlarıyla ağız birliği etse, yeridir. Çünkü Fransız Hükümeti, Sedan'dan sonra, İkinci İmparatorluğun arşivlerini yayımladığında, Karl Vogt'un İmparator'dan kırk bin frank almış olduğu anlaşıldı. Kaldı ki, Marx'ın Vogt için yazdığı bu kitap –milletlerarası olayları didik didik eden o üstün çözümlemeyi ve sürgün yaşamının püsküllü belası olan iğrenç polis hafiyelerinden birini yerin dibine batıran o dehşet verici alaylı parçayı saymazsak– bu çapta bir dehanın altına imza atamayacağı kadar kuru, sıkıcı ve bıktırıcı bir eserdir. Marx, ele aldığı her konunun dibine soluğu tükenesiye dalma, her sorunu kılı kırk yararcasına bir dakiklikle işleme alışkanlığının dürtüsü altında, tutar, bu kitapta adi bir kaç yalanla aşağılık iftirayı çürütmek için öyle muazzam bir makine denkleştirir ki, işi gören araçla görülen işin orantısızlığı, konunun entipüftenliğini büsbütün gözümüze batar hale getirir. Marx'da gülme denen şeyin yerini tutan, zaman zaman da adeta şevklenen istihza, bu kitapta hem zorlama, hem de tiksindirici (kazurat uslupçuluğunda Swift'e rahmet okutur) birtakım nükteleri sayfalar boyunca acayip bir fütursuzlukla sürdürür gider.

Gene de *Herr Vogt*, sonunda, Marx'ın imzası gibi duran bir yücelik çakımından da yoksun değil. Vogt'un suçlamaları ortaya ilk atıldığında Marx bunları yayımlayan gazeteye karşı Almanya'da hakaret davası açmaya kalkmışsa da Berlin Mahkemesi başvurusunu geri çevirmiş, temyiz de bu kararı onaylamıştı; sonra Yüksek Mahkeme'ye aktarıldı, o da geri çevirdi başvuruyu. Böylece eli kolu bağlanan Marx, o kendine özgü hor görüyü olanca dalayıcılığı, olanca ağırlığıyla küçümen mahkemelerin adalet ölçülerini ayaklar altına alan bu yargıçlarına yöneltti. Kraliyet Yüksek Mahkemesi, "Kanaatimizce işbu davanın görülüşünde adli bir hata işlenmiştir denemez" diyordu. Marx da di-

yordu ki, "Demek bu üç heceli 'denemez' sözü, Herr Von Schlickmann denen zatı Kraliyet Yüksek Mahkemesi adına başvurumuzu geri çevirmeye yetkili kılıyor." Hani cümlenin sonuna bu söz eklenmese, başvuruya olumlu cevap verilecek. Herr Von Schlickmann, Marx'ın avukatı tarafından ortaya konan kanıtları, ne lüzum var, cerhetsin; ne lüzum var, tartışsın; hatta ne lüzum var, bunların sözünü etsin! Cümlenin sonuna bir "denemez" lafı oturttu mu, tamam! Ve yükleniyor Marx:

"Öyleyse bu geri çevirme kararına dayanak ne? Avukatımın hazırladığı ayrıntılı başvuruya verilen cevap nerede? Cevap bu işte:

"Madde III: 'Kanaatimizce işbu davanın görülüşünde adli bir hata işlenmiştir, denemez!'

"Üçüncü maddedeki bu cümleden tek şu 'denemez' kelimesini attık mı, karar şöyle oluyor: 'Kanaatimizce bu davanın görülüşünde adli bir hata işlenmiştir.' Böylece Temyiz Mahkemesi'nin yargısı kalkıyor ve düşüyor. Ancak, Herr Von Schlickmann'ı Yüksek Mahkeme adına Avukat Herr Weber'in başvurusunu geri çevirmeye yetkili kılan o tek 'denemez' sözü yüzü suyu hürmetine ayakta kalabiliyor.

"'Denemez' buyuruyorlar, Denemezmiş! Ama Herr Von Schlickmann avukatımın öne sürdüğü hukuki kanıtları cerhetmiştir de denemez; bu kanıtları tartışmıştır da denemez; bunların sözünü etmeye tenezzül etmiştir bile denemez. Herr Von Schlickmann'ın bu kanaate varırken kendine göre düşündüğü bir şey var tabii; ama ister açıklar ister açıklamaz, bir şey denemez! Denemez tabii! Bu ufacık kelimenin sahip olduğu bunca gücün kaynağı, bu kelimeyi ağzına alan kişinin aşama sırası içindeki yeri, mevkii, 'Denemez' buyurmuşlar! Bir şey denemez tabii! İşte böylece Yüksek Mahkeme 'demokrat' F. Zabel'e karşı hakaret davası açmamı önledi.

"İşte böylece Prusya Mahkemelerinde davam kapandı, gitti."

Ancak, böylece bitimine geldikten sonradır ki, kişi bütün bu kitabın gerisinde yatan şeyin, bağlandığı ilkeler dolayısıyla başkaldıran dürüst bir insanın sırf baş kaldırdı diye dürüstlüğünü yadsıyan bir adalet düzeni karşısında duyduğu eli kolu bağlı öfke olduğunu anlıyor. Marx'ı cin ifrit eden şeylerden biri de mahkemenin yayımlanan iftiraların Marx'ın "şöhretine şaibe getirici bir yanı bulunmadığı"nı karar altına almış oluşudur. Aslına bakarsanız, yadırganacak bir şey yok bunda. Mahkeme diyor ki kısaca: "Sen topluma karşı savaş açtın; şimdi niye o toplumun yargıçlarından seni temize çıkarmalarını bekliyorsun? Biz sana karşı Berlin'de bir karar aldık; ama Ausburg yargıçları da Karl Vogt'un kendisine suçlamalar yönelten bir Ausburg gazetesine karşı dava açma isteğini geri çevirmedi mi? Oldu olacak, bari yoldaşlarına senin canını esirgemez ve candan bir devrimci olduğunu saptaması için bir burjuva mahkemesine başvur da işi büsbütün gülünç bir çıkmaza sok."

Çünkü bu davaya karışan bir başka suçlama daha var ortada, hem de Marx'ı belki de bütün o saçma kalpazanlık, şantaj hikayelerinden çok daha fazla gocunduracak kadar ciddi bir suçlama. Vogt, kitabında, Techow adlı bir Prusya teğmeninin 1850'de bir zaman üye kaydolduğu Komünist Birliği'nin dağılışı sırasında yazdığı bir mektuba da yer vermişti. Bu Prusya teğmeni, "Marx'ın," diyordu, "zekasına eş bir kalbi olaydı, öfkesine eş bir sevgisi olaydı, beni adam yerine koymadığına bakmaz ve bir seferinde bunu yüzüme karşı söylediğini unutur, onun için kendimi seve seve ateşe atardım. İçimizde kim önderliğe yetenekli, kim dönüm noktalarında kendini ayrıntılara kaptırmadan duruma hakim olabilecek güçte diye düşündüğümde, ilk aklıma gelen o, belki de bu niteliğe sahip tek kişi o." İşin acıklı yanı, di-

yor Techow, Marx kişisel egemenlik hırsına kapılmış, sade kendinden aşağı olanları hoş tutuyor, işçi sınıfından gelme destekçilerini hor görüyor.

Bütün bu denli suçlamaların altında kalmaya gönlü razı olmayan Marx, çabasız, çilesiz ve şuncacık zihnini yormaksızın, sırf cümlenin sonuna o bir tek "denemez" sözünü takarak, denmesi gereken ve ergeç denecek olan şeyi "denmez"e, olması gereken ve ergeç olacak, olan şeyi "olmaz"a çevirdiklerini sanan polisin, küçük memurun, kodaman memurun ve bütün o kanun kuklalarının karşısında ahlakça üstünlüğünü saptamak için bu kitapta adeta kendi başına bir mahkeme kurmaya, bir duruşma, hesaplaşma ortamı yaratmaya özenir.

Herr Vogt ile *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* arasına on yıllık bir sürgün yaşamı girmiştir, iki eser arasındaki ayrım gerçekten şaşırtıcıdır. 1850'de *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'ni yazan Marx, Cologne'da katıldığı çarpışmaların heyheyleri içinde, hâlâ babasından kalan parayı bir kalemde bir devrimci gazeteye gözü kapalı yatıran, nesi var, nesi yok rehine vermeyi devrimciliğin şanından sayan, otuz yaşlarında bir gençtir; içi içine sığmaz, bilir öyle özgün, güçlü bir kafası vardır ve önünde açılan yepyeni bir düşünsel dünya. 1860'ta *Herr Vogt*'u yazan Marx ise Londra'nın tekdüzeliği içinde yarı körelmiş bir mülteci; Jenny desen, yarı deli; tam kitap yayınlanacağı sırada çiçek hastalığına tutuluyor da doktor, "Her şeyde bir hayır var," diyor, "bu hastalık kurtardı belki de, çıldırabilirdi karınız." İnsan bu da nihayet, gıcırdatır zihninin dişlerini, ağulu cinaslar uğrar kaleminden ve bir zaman gözünün yaşına bakmadan meydan okuduğu topluma sitemler yağdırır, başka ne yapsın!

Bu soğuk isyanını bile doğru dürüst duyuramaz. İngiltere'de seksen nüsha kadarına alıcı bulur, ama kitabı Londra'da çıkaran

Alman yayıncının ortağı yüzünden Almanya'da dağıtım yapılamaz. Marx, yayıncı Alman genciyle ziyanı, kârı yarı yarıya paylaşma üzerinde anlaşmaya varmıştır; derken ortağı karışır işe, mahkeme, icra filan, masrafın tümünü ister yazardan. Marx yatırdığı parayı yitirmekle kalmaz, üstüne bir o kadarını daha cebinden ödeme zoruna koşulur. Aralarındaki anlaşmayı ilk başta yazıya, resmiyete dökmek aklına bile gelmemiştir ki!

13

TARİHSEL OYUNCULAR: LASSALLE

Milliyetçilikle enternasyonalizmin çatışmasından doğan sorunların çözümü için kolay bir yol oldum olası bulunamamıştır. Fransız Devrimi'nin kurtuluş savaşları Napoléon emperyalizmiyle sonuçlanmıştır. Marx'la Engels'in sosyalizmi de, çıkarları her yerde aynı olan milletlerarası burjuvazinin baskısına karşı ayaklanmasını çağrılamaktaydı; ama bu kavganın başlayabilmesi için sanayi sisteminin kapitalist gelişimini tamamlamasını gerekli gördüklerinden, çeşitli ülkeleri bu gelişimde eriştikleri kertelere göre, az ya da çok "gelişmiş" diye bölümlendirir oldular; bu da, milletlerarasında ikide bir patlak veren kavgalarda, daha az "ilerlemiş" ülkelere karşı daha çok "ilerlemiş" olanları desteklemelerine yol açtı; böylece aslında milliyet heyecanından doğan birtakım güdüleri sosyalist amaçların buyurduğu bir stratejinin zorunlukları olarak sunma kapısı açıldı.

Bu çatışma, köktenci düşününün başka hiç bir cephesinde görülmedik bollukta tersyüzler ve zırvalıklar üretmiştir. Mesela: Shaw'un Boerlerin geriliğini öne sürerek, Britanya'nın Güney Afrika politikasını savunması; sosyalizme ulaşmak için önce kapitalizmin kurtarılması gerektiği düşüncesiyle, Amerikan sosyalistlerinin Dünya Savaşı'na Birleşik Amerika'nın da katılmasını onaylamaları ve onları önceleri kınayan Sovyetler Birliği komünistlerinin Kremlin'ce istenen ittifakların gene Kremlin tarafından İs-

panya'da baltalanan proleter devrimine katkıda bulunacağını ileri sürmeleri v.s. Öyle ki o zamandan bu yana olup bitenlerle karşılaştırılınca, Marx'la Engels'in bu sorunları ele alışta, hele enternasyonalist anlayışın öncüleri oldukları göz önüne alınırsa, bir hayli hesaplı ve basiretli davrandıkları görülür. Gene de bazı göze batan çelişmelerden kendilerini kurtaramamışlardır. Rusya'nın emperyalistçe tasarımlarıyla İngiltere'nin İrlanda'yı sömürüşünü kınamışlarsa da, kendilerinin Danimarkalılarla Çeklere karşı tutumu İngilizlerin İrlandalı'ya tutumundan hiç de farklı değildi: Onlarca Danimarkalı dediğin, Çek dediğin, kendi başlarına uygarlık sahibi oldukları savı ciddiye alınmayacak takımından dırdırcı, ufarak milletlerdi. Almanya'nın birleşmesi, o sırada devrimci programlarının belli başlı bir öğesiydi ve tabii birleşme Almanya ile takıntısı olan bölgelerdeki gayri, Alman komşuların hak isteklerini boğuntuya getirmek demek oluyordu. Almanya'nın altta kalmış komşuları arasında bir tek Lehistan vardı dileklerini kale aldıkları, o da Rusya'nın Lehistan'ı avucu içine almasından korktukları için; ama bu konuda da *Neue Rheinische Zeitung* günlerinde Prusya sömürüsüne karşı Lehistan'ı açıkça tutmuş olmaları bile, Engels'i az sonra, 1851 yılının 23 Mart'ında, Marx'a yazdığı mektupta, Alman Realpolitik'ine uygun, tüyler ürpertici bir politika önermekten alıkoymadı; buna göre, Almanlar "Lehlileri savunma bahanesiyle bellibaşlı kalelerini, özellikle Posen'i işgal edecekler" ve Lehistan'ın batısından koparabilecekleri kadar okkalı bir parça koparacaklardı. "Tarihle ülfetim derinleştikçe," diyordu Engels, "daha iyi anlıyorum ki, Lehler millet olarak hapı yutmuşlar ve Ruslar bir toprak devrimine sürükleninceye dek sadece bir maşa olarak hizmetleri dokunabilir. Ama, ondan sonra Lehistanın hiçbir varlık-nedeni kalmayacak. Lehler aptalca kabadayılıklardan gayrı bir iş yapmış değiller tarihte. Lehistan'ın Rus-

ya karşısında bile ilerici bir davranışını ya da tarihsel önem taşıyan bir başarısını gören olmuş mu hiç? Öte yandan Rusya, Doğu karşısında ilerici olduğunu çoktan gösterdi." Engels ayrıca toprakları işlemeye, Pasifik'i el altına almaya daha yetkin gördüğü için, "canlı Yankilerin" California'yı "miskin Meksikalıların elinden almasını da" onaylamaktaydı.

Bismarck, Kral'ın mektubu üzerinde kalem oynatıp, Fransızları sonunda Prusya ile kapışmaya üvendireleyince olaylar hangi suyatağına girerse girsin, her dem doğru bir tutum ayarlama telaşı, Marx'la Engels'in felsefesini epeyce bir cendereye sokmuş olsa gerek. İlkin Almanları desteklediler. "Fransızlar bir sopa yemeyi hak ettiler," diyordu Marx. "Prusyalılar yenerse, devlet iktidarı merkezleşecek, o da Alman işçi sınıfının merkezleştirilmesine önayak olacak. Üstelik Almanya'nın üstünlüğü, Batı Avrupa işçi sınıfı hareketinin ağırlık noktasını Fransa'dan Almanya'ya kaydıracaktır." Bu da Marx'a göre, kendi kuramlarının Proudhon'un kuramına üstünlüğünü saptayacaktı. Gelgelelim Prusyalıların Louis Bonaparte'ı yenmekle yetinmeyip Alsace-Lorraine'e de göz diktikleri anlaşılınca, böyle bir saldırının Fransa'yı Çar'la bağlaşmaya güdeceğinden korkan Marx'la Engels, "Yo, bu olmaz!" demeye başladılar. Bir yandan da İşçiler Enternasyonali'nin Fransız ve Alman dalları tarafından milliyetçi savaşları genel olarak kötülemek üzere kaleme alınmış önergeleri destekliyorlardı; oysa Alman işçileri ilkin çarpışmaları "savunma savaşı" "kaçınılmaz bir bela" diye benimsemişlerdi.

Hem andaki durumun gereğini gerçekçilikle yerine getirmek, hem de bu arada en son ereği göz önünde tutmak sanıldığı kadar kolay bir iş değildi. Üstelik, Cumhuriyetçiler gibi, Bismarck da Almanya'nın birleştirilmesinden yanaydı ve Fransa'yla giriştiği savaş da Güney Almanya devletlerini savunmada Prusya'yla

elbirliğine zorlayarak bir bakıma bu amaca hizmet etmekteydi. Marx'la Engels Almanya'nın milli çıkarlarıyla Prusya hanedanının tutkuları arasındaki ayrımı gözden kaçırmama kararındaydı. Ren boyundan gelmeydiler, nefret ediyorlardı Prusyalılardan ve belki de siyasal teşhislerindeki gerçekçiliğin başarısızlığa uğradığı yegane önemli olay, Prusya'nın yükselişini ve egemenliğini, iş işten geçtikten sonra bile, görememekte direnişleriydi. Almanya'da olup bitenler karşısındaki tepkilerini mektuplarından izlemesi de bir garip. Marx 1861 baharında Berlin'i ziyareti dolayısıyla yazdığı bir mektupta, "Burada, özellikle tiyatrolarda, üniforma bolluğundan gönlü bulanıyor insanın," diyor. Engels, 1866 Mayıs'ında, Prusya'nın gücünü pekiştirecek olan Sadowa savaşının arifesinde, hâlâ sanır ki: "Bismarck İtalya'ya savaş açarsa, Berlinliler kazanı patlatacaklar. Bir de Cumhuriyet ilan ederlerse, Avrupa birkaç gün içinde altüst olacak." Kuzey ve Güney Almanya'nın "sırf Bismarck öyle istedi diye, yumruk yumruğa geleceklerini" bir türlü aklı almaz; böyle bir şey olsa da, sonunda Prusya'nın yeneceğini haberler ve Prusya'nın Avusturya ve onun safında Prusya'ya karşı silaha sarılan Güney Almanya devletlerini yenilgiye uğratmasından sonra bile hâlâ şu satırları yazmaya eli varır: "Bütün bu olup bitenlerin iyi bir yanı var, o da durumu sadeleştirmesi, dolayısıyla devrimi kolaylaştırması; ufak tefek başkentlerdeki ayaklanmaların da böylece arkası alındı; kısacası, gelişimi hızlandırmış oluyor bu durum. Uzun erimde, bir Alman Parlamentosu bir Prusya Meclisi'nden kat kat iyi."

Almanya'dan gelen arkadaşlarının anlattıklarını Marx'a naklederken bir yandan Prusyalıları harcar, bir yandan da Prusyalıların yeni ilhak ettiği Frankfurt, Nassau gibi yerlerin halkının beceriksizliğini, pısırıklığını alaya alır. "Hannover'den yeni gelen Wehner anlattı, Prusyalı subaylar hemencecik halkı kendilerine

düşman etmekte polisleri, memurları gölgede bırakmışlar. Pırasa bıyıklı Prusyalılar doğrusu fevkalade yürütüyorlar işleri! Bu kadar aptal olacakları aklıma gelmezdi. Ne kaabiliyetli adamlarmış meğer! Bulunur şey değil böyle zeka! Yeter ki devam etsinler bu yolda da bir ayak önce devrimi yapıverelim biz de." Ama, Nassau ordusunun stratejide ne üstün olduğunu da fecaati gözüyle gören birinden dinlemiştir. Main nehri üstüne bir köprü kurma meselesi çıkar karşılarına. İlk denemede, dediklerine göre fırtına yüzünden, –Main nehrinde sanki fırtına olurmuş gibi– başarısızlığa uğradıktan sonra, bir daha sınayalım derler, bakarlar ki ellerinde anca nehrin ortasına yetişecek kadar duba var; Darmstadt halkına haber uçururlar, neden sonra dubalar gelir de o korkunç nehrin üstüne bir köprü kurulur. Derken ordu Güney'e yürüyüş emri alır. Ne karakol, ne nöbetçi; bırakırlar köprüyü öyle, basıp giderler. O kadar da değil, haklarını yemeyelim, bir ihtiyar balıkçı vardır orada, "Baba," derler ona, "sen göz kulak oluver, sular götürmesin dubaları." Birkaç gün sonra Prusyalılar sökün eder, konarlar hazır köprüye, bir güzel tahkim ederler, geçerler karşıya... Palatinate seferi neyse, bu da o. Gene de bu olayı sevecenliğini yüze vuran bir meddah edasıyla anlatan Engels, bir türlü Prusyalıların zaferine inanamaz.

Bismarck'ın yapıcı çalışmalarıyla yüzyüze geldiğinde, yurtsever Alman sosyalistini zora koşan bu sorunlar, Marx'la Engels'in bir sonraki Alman sosyalizminin büyük sözcüsü Lassalle ile olan ilişkilerine de bulaşır.

Lassalle, Breslau'lu hali vakti yerinde bir Yahudi ipek tacirinin biricik oğludur. 1825 yılının 11 Nisan'ında doğmuştur, demek Marx'tan yedi yaş küçüktür. Babası, doğum yeri olan Loslau Kasabası'nın adını ad edinmiş kendine, oğlu da onu Fransız-

laştırmış, Lassalle'e bozmuştur. Mizacı, hem de ailesiyle ilişkileri bakımından Marx'a çok benzer. Ailenin tek oğlan çocuğudur, o da Marx gibi aklı evveldir, karşısında yerli yersiz azamet taslamadığı babasının gözbebeğidir. Marx'a benzemeyen yanı, duygusallığı, düzensizliği, kendini beğenmişliğidir. Kız kardeşiyle kanlı bıçaklı olur her gün; saygısızlık ettiler bana diye, okuldaşlarıyla düellolara kalkışır.

Yahudilik'ten kopuşu Marx'ta olduğu gibi babasından esinti değil, kendi zoruylaydı. Havra'ya alındığında on üç yaşındaydı; din dışı düşününün özgürlüğüne kapağı atınca, babası Heinrich sayesinde modern düşünü geleneğine çoktan hazırlanmış olan Marx'tan çok daha yoğun bir esriklik duydu. Ailece tuttukları ipek işini küçümseyerek, akademik eğitim isterim diye tutturdu. Hegel'in düş-görüsü kanına girmişti, belli; babası ne okumak istersin diye sorduğunda, "Ben bu dünyanın en yüce, en derin bilimini öğreneceğim, insanlığın en kutsal emelleriyle en yakından ilgili bir alanda çalışacağım, ben tarih okuyacağım," diye karşılık verdi.

Leipzig'de girdiği ticaret akademisinde epey sıkıntı çekti. Gururu, vaktinden önce gelişmiş zekası ve cinleri ayakta mizacı yüzünden basmakalıp bir adam olan başöğretmenle takıştı; başöğretmen, "Git buradan!" dedi Lassalle'e. "Aktör ol sen daha iyi, Shylock oynarsın bari!" Heine ile, Börne ile haşır-neşir, daha on beşindeyken, Yahudilerin uğradığı kıyımları duyduğunda, günlüğüne hışımla şunları yazdı: "Hıristiyanlar bile şaşıyor, ne kanı ağır insan bunlar diye; cellat elinde can verecek yerde, savaş alanında ölmek varken, neden, isyan bayrağını hâlâ çekmiyorlar diye şaşıyorlar bize." Marx'a sonradan yazdığına göre, o yıl işte (1840) devrimci olmuş; sosyalistliği de üç yıl sonra. Katoliklerin Yahudilerle ortak düşmanları Protestan Prusya'ya karşı kurdukları ittifak dolayısıyla, kendine haksızlık edilmeyeceğini sanarak,

üniversiteye giriş sınavları için bir Katolik jimnazyumuna başvurur; ama bir de bakar, başvuru gereklerini tam yerine getirmemiş bahanesiyle sınav dışı bırakılmış. Hemen Din ve Eğitim Bakanlığı'na başvurur, Bakana anlatır meseleyi, yeniden sınava alınmasına karar çıkar. Sınavlarda başarı gösterir, sözlülerde birinci gelir, ama hükümet gözlemcisi sıfatıyla sınavı yöneten bir Protestan Tanrı-bilim profesörü, Lassalle'i çaktırır. Sınavcılar itiraz edecek olurlarsa da, profesör kendi oğlunun bile altıncı sınıftan öteye geçemediğini laf arasına sokuşturup, Lassalle'in sınav kurulunu atlayarak doğrudan doğruya Bakan'a çıktığı için sınava zaten hiç alınmaması gerektiğini ileri sürer. Çocuk, yeniden Bakan'a başvurur, bir dahaki seneyi bekle derler. Ertesi yılki sınavları kazanır, Breslau Üniversitesi'ne girer.

Ama, Breslau'da da başı belaya girer. Feuerbach ile Genç Hegel'cilere saldıran bir profesörü yuhaladığı için on gün hapis yatar; bu sefer Berlin Üniversitesi'ne nakleder kaydını. Hegel elinden düşmez gayrı, sabahın dördünde kalkıp okumaya başlar; Hegel'in "Dünya Ruhu" dediği düşün, Lassalle'in kalıbına girmiştir sanki, "kendimi gerçekleştiriyorum" diye coşkudan havalarda uçar adeta. Babasına yazar, der ki: "Ben kendi bilincine varmış us, yani kendinden haberli Tanrı oldum." Babasını, "Burjuvasın sen" diye azarlar, boyuna para ister. Marx'a benziyor dedik ya, Disraeli'ye daha çok benzer; Breslau'dan Berlin'e giderken yol üstündeki Silezya köylerinde grev yapan dokumacıları görmüş, isyan türkülerini dinlemiş, kendini proletaryanın koruyuculuğuna adamıştır. Ama, kibar çevrelerde de tutunma hevesli sidir, cici-beyliğine cici-beydir, azgın atlara binmeye merak salmıştır; siyasal söylevlerinde, duruşmalardaki savunmalarında gösterdiği sürükleyici cerbezeyi, dilbazlığı kadınları avlamak için de seferber eder. Hani yazdığı bir bildirge için söylediği şu

sözler aşk mektupları için de geçerli: "Ben," diyor, "bu bildirgede ateşle mantıktan öyle bir ağ ördüm ki, elime düşen kurtulamayacaktır." Yirmi yaşlarında ince uzun bir delikanlı bu; kıvırcık kestane rengi saçlı, öyle açık, düşünür alınlı; keskiyle yontulmuş gibi profili var bir de, kartalsı.

Kendini tanıtma fırsatını haksız toplumun kurbanları uğruna ilk dövüş dolayısıyla buluşu, tam Lassalle'e göre, umulmadık, alışılmadık bir yoldan. Kontes Sophie Von Hatzfeldt diye bir hanımefendi vardı, doğuştan prenses, soyu Almanya'nın en seçkin soylarından biri; babasıyla ailenin bir başka kolu arasında çıkan bir miras anlaşmazlığını halletmek için o koldan gelme bir hısımıyla daha on yedi yaşındayken evlendirmişlerdi. Nedense ona can düşmanı kesildi kocası, servetinin üstüne oturdu, başka kadınlarla düştü kalktı, çocuklarını da elinden almaya kalkıştı. Kızlarını Viyana'da bir manastıra gönderdi; on dört yaşındaki oğlunu da, "Anandan ayrılmazsan, seni evlatlıktan atarım," diye tehdit etti. İşte bu sırada Lassalle girdi araya. Kontes can atıyordu boşanmaya, ama gelenek diye bir şey vardı ortada: Alman ailelerinde erkeğin sözü geçerdi sade, Kontes'in kardeşleri de boşanamazsın diye dikmişlerdi cevabı. Derken Lassalle, hukuk değil, felsefe okuyor filan ama, gitti Kontes Von Hatzfeldt'e, razı etti haklarını korumak için dövüşmeye, işin kumandasını da kendi eline aldı. Zaten kontes de sağlam mayalı bir kadın: Bayağı sigara tiryakisiymiş;. Kralın yaveri gelmiş bir gün, oğlunuzu alıp askeri akademiye yazdıracağız diye, çekmiş kontes tabancayı, hani az dirense vuracak adamı. Lassalle, Kontes için, "Biliyordu haklı olduğunu," diyor, "onun için güveniyordu kendine, gördü benim de ne biçim adam olduğumu, hemen kabul etti teklifimi. Onun üzerine ben, adı sanı bilinmedik bir Yahudi, dikildim o amansız kuvvetlerin karşısına; bütün dünyaya karşı, devletlisi-

ne, asiline, Karun gibi zenginine, hükümetine, zenginin, asilin uşağı memur takımına, ve onca kör-yargıya karşı meydan okudum tek başıma. Yalana karşı hakikat, zora karşı hak, paraya karşı akıldı silahım." Çünkü, Kontes'in boşanma davasında savunduğu şey, kadınların bağımsızlığı davasıydı. Kontese bir gün, "Farkında değilsiniz siz galiba," demişti, "varlığınız, önemi bütün tarihe süren bir düşünün emrinde artık."

Dakika sektirmedi: Babasından yüklü bir para kopardı, dağıttı Hatzfeldt köylülerine, Kont'a karşı tanıklık etsinler diye; basını satın aldı, Kont'u yeren yazılar yayımlamaya başladı; Kont artık pes demek üzreydi, razıydı Kontes'le bir anlaşmaya varmaya, tam o sırada Lassalle bir terslik etti, bozdu bütün işi. "Sizinle görüşmek istiyorum," diye haber yolladı Kont'a; Kont uşağını kapıdan savınca, delikanlı hemen zehir zıkkım bir mektup döşendi, özür dilemediği takdirde Konta sille tokat girişeceğini yazdı. Kont öfkesinden hop oturup hop kalktı; böylece anlaşma kapısı ömürlük kapandı. Çekişme daha bir sekiz yıl sürdü. Lassalle dur otur bilmeden çalıştı, kaldırmadık taş, çalmadık kapı bırakmadı. Kont'un Kontes'le çocuklarının hakkını yiyip, metresine maaş bağladığını mı duydu, hemen girişti tertibe, metresin evinden maaş bonosunun saklı durduğunu haber aldığı mahfazayı çaldırttı. Bono, mahfazasının içinden çıkmadı, Lassalle'in soyguna katılan arkadaşları da yakalanıp tutuklandı. Lassalle büsbütün abandı Kont'un üstüne, ayrı ayrı otuz beş dava açtı adama karşı, üç yüz elli sekiz tanık sürdü ortaya, avukat da tutmadı kendi girdi duruşmalara. Hatta malikanesindeki köylüleri ayaklandırıp, Kont'a karşı gösteriler tertipledi. Sonunda mahfaza soygununa suç ortaklığı etti diye, 1848 yılının Şubat'ında Lassalle'i tutuklayıp attılar hapse.

Fransa'daki ayaklanmanın başlamasına iki üç gün kala oldu

bu. Lassalle kapatıldığı hücrenin duvarına Blanqui'nin bir Fransız gazetesinden kestiği *Halka Çağrı* adlı manifestosunu yapıştırdı. Ağustos'ta da yargıçların karşısına çıkardıklarında altı saat süren bir konuşma yaptı; mahfaza hırsızlığını bir yana bırakıp, "dokunulmaz insan haklarının tanınmasını sağlamak uğruna giriştiği dürüst ve yılmazca çabalarını" sıralayıp döktü. Bu arada Kontes Hatzfeldt de mitinglerde konuşuyor, gerici kuvvetleri aşağılıyor, kendini proleter saydığını ilan ediyordu. Jüri, beklendiği üzere, beraat karan verdi. Lassalle cezaevinden bir devrim yiğidi olarak çıktı. Düsseldorf'ta halk Kontes'le birlikte binmiş olduğu arabanın atlarını çözüp kendi koşuldu, öyle geçirdiler arabayı sokaklardan. Devrimci Cologne'nun yargıçları karşısındaki savunması hatip olarak ününü büsbütün pekiştirmişti, balıklama daldı artık siyasal faaliyetin içine. Engels'in Prusya'ya karşı Frankfurt Meclisi'ne bağlılığı dile getirmek üzere düzenlediği ve yankısı bütün Almanya'yı tutan gövde gösterisine Düsseldorf'tan katılan heyetin başındaydı; Kasım'da Marx'ın imzasıyla halkı vergi ödememeye ve hükümete karşı seferberliğe yüreklendiren çağrıyı desteklediği için tutuklandı, hapsedildi. Marx'la Engels onu kurtarmak için ellerinden geleni yaptılar; ama 1849 Mayıs'ından önce davasına bakılmasına elverilmedi. Hapisten peş peşine yazdığı dilekçelerle savcılarda rahat huzur komadı. Gardiyanı öyle bir makasa aldı ki, dayanamadı adam, sonunda müdüre şikayet etti. Müdür hücresine geldiğinde "Günaydın" demedi diye, açtı ağzını kapadı gözünü, karşısında apıştı kaldı müdür; Lassalle cezaevi idaresine karşı dava açacağım diye bar bar bağırıyordu yüzüne. Sonunda yargıcın karşısına çıkarıldığında yazdığı söylevi bir gün önce bastırmış, dağıtmıştı dışarıda. Savunmasında Hükümeti sözde güvence altına almış olduğu dönüşümleri baltalamak ve bu dönüşümleri uygulamaya çalışmak-

tan başka suçu olmayan insanları kovuşturmak için mahkemeleri kanunsuzluğa alet etmekle, Frankfurt Meclisi'ni de dövüşten kaçmakla suçluyordu. Mahkeme salonuna halkın sokulmayacağını öğrenince, vazgeçti hazırladığı söylevden, biliyordu nasıl olsa jürinin basılı metni önceden okumuş olduğunu, sırf beraatini istemekle yetindi. Jüri suçsuzluğuna hükmetti; ama ne tehlikeli bir adam olduğunu artık anlayan hükümet, 1851 yılına kadar salıvermedi Lassalle'i, üstelik Kontes Hatzfeldt de tutuklandı.

Gene de bu patırdı arasında Kontes'in boşanma kararı 1850'de çıktı ve 1854'te de iflahı kesilmiş olan Kont, Kontes'e peyderpey verilecek hayli yüklü bir ödenti üzerinde anlaşmaya razı oldu. Lassalle'le Kontes pek sıkı fıkı olmuşlardı artık. Öteden beri anasını sevmezdi, öyle anlaşılıyor; mektuplarından birinde, "bir kartal yumurtasını kuluçkalamış dişi kaz" diye söz ediyordu anasından; belki de bu yüzden Kontes'le ilişkisi bir ana-oğul ilişkisi halini aldı; yirmi yaş büyüktü Kontes ondan. Yıllarca Düsseldorf'ta birlikte yaşadılar. Berlin'e dönmesini yasaklamıştı hükümet. Kontes sosyetedeki saygınlığını yitirmişti; buna karşılık Lassalle, Kontes'in kanadı altında derleyip toparladı kendini, kibarlaştı. Bu arada mahfaza rezaletine bulaştırdığı Yahudi arkadaşlarından birine, hem de zavallıcık bu yüzden yediği cezayı çekmek üzere hapse gireceği sırada, "Ben senle ilişki kuramam artık, kabalaştın sen, bayağılaştın," der. Arnold Mendelssohn adındaki bu arkadaşı sonraları yazdığı bir mektupta, "Lassalle, alnına öyle yazılmış senin," diyordu, "hem kendini, hem arkadaşlarını mahvedeceksin sen." Mendelssohn'un bir başka mektubu var elimizle Kontese yazdığı; bu belgeden de Lassalle'in kibirli gösterişçiliğinin gerisinde kendisini duyuran soylu yanına arkadaşının hâlâ bağlı kaldığını sezeriz.

Kontes'e davranışı da böyle sorgulayıcı ve serttir. 1857'de, en

sonunda Berlin'e dönmenin yolunu bulunca, gözyaşına bakmadı Kontes'in, Düseldorf'ta kalacaksın sen diye diretti, gösterdiği neden de şu: Kraliçe, Kontes'in tutumunu kötü gözle gördüğü için, ikisinin birden Berlin'e gelmesine karşıymiş; Kontes de yanı sıra gelirse, Lassalle'e yol görünecekmiş... Edebi ve toplumsal başarılarının doruğundadır artık. Konak yavrusu bir yer tutmuştur Berlin'de, dört kabul salonu, raflar dolusu kitap, mahzenler dolusu şarap... beyler gibi yaşamaktadır. Bu evde işte, soyluların, gözde kişilerin, bilimlilerin evine gelmekten ürkmeyecek kadar pek yürekli olanlarını ağırlardı. Evlenmek istediği bir genç kız vardı, bir Rus görevlisinin kızı, onun anlattığına göre, evin genel görünüşü pek ahım şahım değilmiş; göz boyamak için olduğu belli, ne idüğü birbirini tutmayan bir sürü döşemeyle tınazlı: Türk divanları, kavukluklar, tunç heykeller, boy aynaları, ağır atlas perdeler, kocaman Çin, Japon vazoları; ama çalışma odası sade, ağır-başlı, daha efendice bir zevkle kıvamlı. Herakleitos üzerine bir kitap yayımlamıştır yeni, yıllardır çalışmaktadır bu konuda; amacı bu Yunan feylosofunun ortaya attığı düşünleri Hegel'in derinlediği ilkelere dek izlemektir. Marx ve daha başkalarının bu eser üzerindeki yargısı olumlu değildir; kitabın cismi var özü yok, derler. Bir de Köylü Savaşı'yla ilgili düz koşuk bir tragedya yazmıştır, tragedyadan çok Hegel'ci adalet anlayışı üstüne bir denemedir bu. Gene bu ara yayınlanan bir kitapçığı vardır, bir dış politika çözümlemesi; devrimi arkalayacağım derken, Bismarck'ın Avusturya'yı ezme tutumunu önceler. Borsa oyunlarına bulaşır, Garibaldi'yi görmeye İtalya'ya kadar gider, evli bir kadınla ilgisi dolayısıyla takıştığı bir subayı bastonuyla pataklar, Aixla-Chapelle'de tanıştığı bir Rus güzeline asılır, kırk sayfalık mektuplar döşenir, Kontesi de muhabbet aracılığına çağırmaktan geri durmaz; işin tuhafı, bütün bu işleri becerirken yatalaktır, ancak tekerlekli san-

dalye ile dolaşabilir ortada. Yirmi iki yaşındayken firengiye yakalanmış, hastalığın ikinci devresi başlamış, doğru dürüst bakım da görmemiştir, bir ayağının kemikleri eriyip gitmektedir ve bu âna dek elle tutulur bir siyasal iktidar sahibi de olamamıştır. 1860 yılının sonu gelmiş geçmiştir oysa.

1848'den sonra, Komünist Birliği'ne katılmak için iki kez baş vurduysa da, Komünistler siyasal tutkularından, asil Kontes'le ilişkisinden kuşkulanarak, ona karşı çekingen davrandılar; bu yüzden de devrimci harekette Cologne kumpası kurbanları için para toplayıp kaçmalarına yardımdan gayrı payı olmadı. Öteden beri Marx'ın hayranıdır ve hareketin fiili önderi olarak ona saygı borçlu olduğunu bilir. Marx İngiltere'ye göçtüğünde onun için para toplamış ve Marx'ın isteği üzerine, Avrupa gazetelerinde yazı yazma olanağı aramış, kitaplarından birinin basılmasını sağlamış ve yeni Kral Wilhelm'in siyasal sürgünler için, bir alay kısıtla da olsa, af ilanından sonra Marx'ın yeniden Almanya'ya yerleşebilmesi için epeyce çaba göstermiştir. Lassalle'in kurumluluğu Marx'ın sinirine dokunur, buyurgan edasına içerler; belki de hareket serbestliğini ve Almanya'da olayların göbeğinde bulunuşunu kıskanmaktadır. Lassalle'e minnet altında kalmış olma, belli, kahreder Marx'ı; Engels'e yazdığı mektuplarda maskarasını çıkarır Lassalle'in. Lassalle de Vogt meselesinde Marx'ın tarafını tutmuş olmanın verdiği rahatlıkla, Vogt'a ta başta yöneltilmiş olan suçlamalara inandı diye Marx'ı paylamaya kalkışır, kuşkucu mizacı üstüne nasihat geçmeye kadar vardırır işi. Marx bir de, Lassalle'in Almanya'da aynı yayınevinde basılan kitapçığını daha önce çıkarıp piyasayı avlayım diye kendi kitabının basımını mahsus geciktirdiği kanısındadır; bu da Lassalle'in kulağına gitmiştir. Marx bunun üzerine hiç de kuşkucu bir insan olmadığını saptamak için, yedi yıl önce Lassalle hakkında kendi-

sine yollanan türlü iftirayla dolu bir mektubu ilişikte gönderir ve Komünist Birliği'nin arşivlerine geçmiş olduğunu söylediği daha başka suçlamalara da değinerek, bunların doğru olabileceğini aklından bile geçirmediğini övünerek anlatır. Lassalle, verdiği karşılıkta, Marx'ı fena halde sarakaya alır, herkese yaptığı gibi, Marx'a da kafa tutar. Marx büsbütün huylanır, Lassalle'in, kitabının satışını baltaladığından kuşkulanmaya başlar. Bütün bunlara rağmen, 1861 baharında Lassalle, Marx'ı konuğu olarak Berlin'e gelmeye kandırır, Berlin'de fotoğrafını çektirir, ona mayonezli karaca kebabı şölenleri çeker; Kontes de kral ailesine inat olsun diye balede Kral Locası'nın bitişiğindeki locada Marx için mükellef bir yer ayırtır. Birlikte yeni bir günlük gazete çıkarma fikrini de ortaya atar Lassalle; Kontes verecektir ana-parayı; Wilhelm tahta çıkmış, af ilan edilmiştir, eski devrimciler birer ikişer yurda dönmektedir, bir organ lazımdır bunlara...

Gelgelelim hükümet, Lassalle'in bütün çabalamasına rağmen, nuh der peygamber demez, Marx'ın Almanya'ya dönmesine izin vermez; öte yandan Almanya'da yeni bir işçi hareketinin tam doğuşu arifesinde, hem Marx'ın hem Lassalle'in "tarihsel görevimiz" deyip durdukları şeyleri ne yazık ki köstekleyen birtakım kişisel kaygılar, aralarında bir işbirliği kurulması olanağını körletir, gider. Ertesi Haziran, bu sefer, Lassalle Londra'ya gelir. Almanya'da yeni atıldığı siyasal kışkırtının heyecanıyla doludur. Önceki yıl Kral Locası'nın bitişiğinde otururken, Marx'ı öfkelendirmiş olan üniformalara karşı direniş başlamıştır. Prusya Parlamentosu'nda liberal çoğunluğu, ordunun güçlendirilmesini isteyen Savaş Bakanı'nın tasarılarını engellemektedir; bu yüzden 11 Mart'ta Kral Wilhelm, parlamentoyu dağıtır. Dört hafta sonra da Lassalle, Berlin'de bir fabrika işçileri örgütüne *İşçi Programı* adı altında yazıya döktüğü söylevi verir. 1848'deki genel oy hakkı,

1849'da dolaysız vergiye, yani gelire göre kertelendirilen üç sınıflı bir oy düzeni haline sokulmuştur; bu, hükümet giderlerinin açıktan karşılanması için damga pulu ve besin üzerine konan vergilerle dolaylı olarak sömürüldükleri bir sırada, işçi sınıfıyla burjuvaziyi seçim dışı kılmaktadır. Lassalle genel oy hakkı için başlayan hareketin önderi olarak ortaya çıkar; bu davayı kendine özgü açık-seçiklik ve kesinlikle deşerken, dinleyicilerine maddeci tarih kuramının ana çizgilerini de açıklar: Sınıf kavgası, sanayinin gelişmesi ve proletaryanın gelecekteki rolü genel çerçevesi içinde genel oy hakkının sadece geçici bir önem taşıdığını belirtir: "Toplumun alt sınıfları *bir sınıf olarak* durumlarını düzeltmek, bir sınıf olarak nasiplerini yoluna koymak için savaştığı sürece ve ölçüde, bu *kişisel* çıkar, tarihsel akışa aykırı düşmek ve onları hepten bozuk ve kısır bir döngüye kaptırmak şöyle dursun, bu *yön* ve bu yolda güdülünce, bütün *halkın* gelişimiyle, düşünün zaferiyle, uygarlığın ilerlemesiyle ve Tarihin *Özgürlüğün* gelişmesi demek olan can ilkesiyle eşleşecektir. Yani, yukarıda da belirttiğimiz gibi, sizin davanız bütün insanlığın davasıdır." Ayrıca, liberallere Marksist sosyal dinamizm çerçevesi içinde seslenmeye başlar: Anayasa sorunları, anlattığı üzere, "hukuk sorunları değil, iktidar sorunlarıdır"; istedikleri anayasaya bir kağıda birtakım sözler çiziktirerek değil, iktidar ilişkilerini değiştirerek ulaşabilirler. Lassalle işçilerle burjuva liberaller arasında bir elbirliği kurulmasına çalışıyordu, Mayıs'ta yer alan seçimler liberal çoğunluğu daha da güçlendirdi.

Marx, Engels'e daha sonra yazdığı bir mektupta, *İşçi Program*ı'nı "*Manifesto*'nun kötü bir kopyası ve durmadan açıklanıla anlatıla aşağı yukarı cümle alemin öğrendiği daha başka düşünlerimizin tekrarı" diye kötüler ve Lassalle'in anayasa ile ilgili sözlerini de "malümu ilam bunlar" diye alaya alır. Ama, bütün bu

eleştiriler, Lassalle'in yapmaya çalıştığı iş açısından, yani Marksist ilkeleri pratik siyasette etkin kılma açısından bakınca, sadet dışına düşer. Gazete sorunu da bir sonuca bağlanmış değildir. Marx, Lassalle'in ancak yazı işleri kurulunun üyesi olarak ve "sıkı düzenbağı altında tutulması şartıyla" yararlı olabileceğini yazar Engels'e. Berlin'de Engels'in de aralarına katılmasını önerdiğinde Lassalle, "Katılsın, ama üç kişi de biraz fazla olmuyor mu?" diye karşılık vermiş ve o takdirde Marx'la Engels'in birlikte sadece tek bir oy sahibi olmaları gerekeceğini, yoksa kendisinin ikiye bir oyla her zaman alt edilir duruma düşeceğini söylemişti. Aksi gibi şimdi Marx, Berlin'i ziyaretinin karşılığı olarak Lassalle'i işlerinin tam en sarpa sardığı sırada ağırlamak zorunda kalıyordu.

Marxgil en sonunda Soho'dan yakalarını sıyırabilmişlerdi. 1856'da Jenny'nin anası ölmüş, onlara 120 ingiliz lirası miras bırakmıştı; o yılın Kasım'ında kırk İngiliz lirası harcayıp kendilerine yeni döşeme satın aldılar ve Haverstock Hill'de, Maitland Park, Grafton Terrace'da dört katlı bir eve, tuğla alnacı pencere pervazlarıyla süslü ve yandaki evle paylaştıkları renkli camdan bir yarı cumbayla donanmış, eski evlerine kıyasla bir kaşaneye taşındılar. Engels'e "Londra'ya bir daha gelişinde, bizi *'ein vollstandiges'* evde bulacaksın," diyordu. Ama, eve yerleşmelerine kalmadı, *The Tribune*, Marx'ın yazılarından kısıntı yapmaya başladı; bu yüzden epeyce dara düştüler; gerçi, Marx'ın dediği gibi, "saygı değerlik gösterişi" kredi tedarikinde yararlı olmuyor değildi, ama masrafları da bir hayli kabarmıştı. Maitland Park'taki yaşamları Soho'dakinden hiç de hallice değildi. Kızlarının hatırı için yaşayışlarına bir çeki düzen vermek istiyordu. "Yalnız olsam, ya da hep erkek olsaydı çocuklarım, gider Whitechapel'de otururdum seve seve," diyordu, "ama, kızlar için tam da geliştik-

leri sırada, böyle bir değişiklik kötü olur." Akıllı, çalışkan kızlardı üstelik. Gittikleri özel okulda yaşça küçük olmalarına rağmen, sınıfın birincisiydiler hep. Musiki dersi de verirdi onlara Marx. Ama, tam insan arasına karışıp kendilerine bir yaşam yolu açmaları gereken bir çağda, yoksulluk ve evin buruk havası bellerini büküyordu. Lassalle'in Londra'ya geldiği yıl, biri on yedi, biri on sekiz yaşındaydı kızların; Jenny'de, hani çocukken yıldızlardaki yaşam üstüne şiir düzen kızda, bir ezginlik, bezginlik başladı. Babası Şubat'ta Engels'e, "İki aydır doktora da gösteriyoruz ama, kızcağız gözümüzün önünde eriyip gidiyor," diye yazıyordu. "Jenny artık büyüdü, yaşama koşullarımızın olanca perişanlığını, ağırlığını duyacak yaşa geldi; hastalığının asıl nedeni de bu, sanırım... Baksana, geçen gün, bize hiç bir şey çıtlatmadan, Mrs. Young'a gidip, 'Ne olur bana tiyatroda bir iş bulun!' diye yalvarmış."

"Çocukların üzüntüsü bitiriyor beni," diyordu, Haziran'da. "Üstüne üstlük, bütün bu aksilikler (çocukların giysilerini, Lenchen'in papuçlarını rehine verecek kadar daralmıştır elleri) Büyük Sergi'nin açılışı zamanına rastladı; arkadaşları eğlenceden eğlenceye koşarken, kapalı kaldı zavallıcıklar eve, biri gelir de içler acısı halimizi görür diye ödleri kopuyor." Aynı mektupta karısının, "Tez elden canımızı al yarabbi!" diye dua edip durduğunu anlatıyor. Lassalle, Temmuz'da vardı Londra'ya. Evin harem takımına çoktan sevdirmişti kendini zaten. Bir yıl önce çiçek hastalığından sonra çopur kalacağım diye üzüm üzüm üzülürken, Bayan Marx'a gönül alıcı, uzun mektuplar yazmış, yüreğine su serpmişti. "O tatlı, o candan mektuplarınızı okudukça," diyordu Lassalle, "koşup Londra'ya, ellerinizden öpesim geliyor." Gerçekten de Jenny'nin bu mektupları göz yaşartıcı bir şükran taşkınlığıyla doludur. Hanidir erkeklerden böylesine bir ilgi gördüğü yoktur, ki-

bar kişiler ayaklarını zaten kesmiştir evlerinden, Marx karısını sık sık geçirdiği buhranlardan birinin sonunda, dinlensin diye, Ramsgate'e yolladığında, orada "seçkin ve *horribile dictu* (Şeytan görsün yüzlerini) aydın birtakım İngiliz hanımlarıyla" tanışmıştı; Marx bu ilişkinin bile Jenny'ye yaradığını yazar. "Yıllar yılı olmadık insanlarla kaynaşma zorunda kaldı zavallı," diyor. "Kendi dengi kimselerle görüştüğü yok ki!" Marx'ın Berlin'den dönüşünde Lassalle hanımlara dantel başörtüleri gönderdiydi; Jenny kendininkini başına sarmış, odanın içinde bir aşağı bir yukarı yürürken çocukların en küçüğü, Tussy, İngilizce, "Just like a peacock!" (Tavus kuşuna döndü) diye bağırmıştı. Lassalle civcivli mevsimin göbeğinde ve tam Büyük Sergi'nin dağdağası içinde yaşayan Londra'ya geldiğinde, Marx'ın evine çalımlı Berlin Sosyetesi'nin pırıltısını da getirmişti birlikte.

Jenny onu ağırlayacağım diye yırtındı; evde, Marx'ın Engels'e dediğine göre, "perçinli, çivili olanlardan gayrı ne varsa" hepsini rehinciye taşıdı. Ama zebanilerle cadılar Jenny'ye pes dedirttiler. O zamana dek ağzını açmayan ev sahibinin alacağı 25 İngiliz lirasını isteyeceği tuttu, diretti icraya veririm diye. Derken piyano akortçusu, Allanın belası herif, "Altı İngilizimi vermezsen seni mahkemelerde süründürürüm!" diye dayandı kapıya; ekmekçisi, manavı, çaycısı, İblisin ne kadar tayfası varsa hepsi, faturaları ellerinde, Marx'ın üstüne üşüştü; vergi tahsildarı da caba! Tam o sırada Jenny'ye bakan doktor, "Kızın hali fena, hiç değilse on beş günlüğüne bir deniz kenarına yollayacaksınız," deyiverdi; küçük Tussy de o arada sarılık olmaz mı? Lassalle ise daha geçen gün Borsa'da beş bin thaler kaybettiğinden söz ediyordu ve Marx'ın Engels'e acı acı dert yandığına göre, sadece bindiği faytonlarla içtiği sigaralara günde en az bir İngiliz harcıyordu. "Adam, belli bir işim yok, 'nazariyatla' uğraşıyor bu diye, galiba,

zamanımı kayfince çarçur etmeye kendini haklı mı görüyor, nedir?" der Marx; Lassalle'in, kızlarından birini Kontes'in yanına çırak ederek, bu sorunu halletme teklifine de fena halde içerler. Lassalle'e dayanamaz olur artık; "O yapmacık sesle durmadan gevezelik etmesi, o sevimsiz, farfaracı el kol hareketleri, o yerli yersiz takındığı 'sana bir şey söyleyeyim mi?' edası kanıma dokunuyor," der. Son gördüğünden beri Lassalle'in tanınmayacak kadar değiştiği kanısındadır; "Bayağı delirmiş gibi bir şey, kendini dünyanın en büyük alimi, en derin düşünürü, en parlak araştırıcısı saymakla da yetinmiyor, Don Juan oldum sanıyor, devrimci bir Cardinal Richelieu mübarek!" Belki de daha sonraki olayların da doğruladığı üzere, Marx'ın Lassalle'de gördüğü bu değişiklik, basit bir zaaftan ileri gelme değildi; o sırada Lassalle frengi sipayroketinin kanında, iliklerinde cirit oynadığını duyan bir insanın karayazılı huzursuzluğu, umutsuz telaşı içinde kıvranıyordu herhalde. Marx, ama, üstüne öyle bir dikti ki gözlerini, o korkunç bakışın altında ezdi büzdü Lassalle'i, Marksist bir ucubeye çevirdi. Engels'e mektuplarında Lassalle'in bir Yahudi türedisi olduğu yakıştırmasından ürettiği aşağılayıcı takma adları çoktan tüketmişti: "Bir Yahudi baron ya da (Kontes'in sayesinde) baronlaşmış bir Yahudi gibi yaşaması lazım," derken, şimdi saçlarına ve kafasının acayip biçimine bakarak Lassalle'in zenci kırması olduğu yargısına varır: "Yahudiliğin, Almanlığın üstüne bu temel zenci soyunun karışımı, eşi menendi bulunmaz bir ürün çıkarmış ortaya. Bu adamın durmadan kendini öne sürer hali de zenciliğinden geliyor."

Bir gün gene Marx'ın suratından düşen bin parça; Lassalle dayanamadı, para durumunu soracak oldu. Bakkal çakkal, "Veresiye mal yok artık size," deyip duruyor, Marx'ı icraya vermekten dem vuruyordu, Marx hali keyfiyet böyle diye yakındı arka-

daşına; o da yardıma kalktı hemen. Marx'a şartsız şurtsuz, sadece Engels'in ya da başka birinin kefaletiyle, 15 İngiliz lirası, isterse daha fazlasını, ödünç vermeye hazır olduğunu söyledi. Marx 15 İngilizi aldı, daha 60 İngiliz için de anlaşmaya vardılar. Lassalle, Londra'dan ayrıldı, derken Ağustos'ta bir mektup geldi Lassalle'den. "Engels vadesinin dolmasından sekiz gün önce ödenmesi kaydiyle bir bono yollasın ille!" diyordu. "Daha önce anlaşmış olduğumuza göre, Engels'in bir itirazı olmayacaktır buna; insan hali bu, ölüm girer araya bir şey olur, her ihtimale karşı elimde bir güvence bulunsun." Bu mektuba fena halde alındı Marx, "değil böyle bir bonoda, Lassalle'in burjuva yaşamına ilişkin hiçbir belgede adlarının yan yana görünmesine katlanamayacağını, hem sonra Lassalle'in karşı tedbir almaya kalktığı böyle bir burjuva dramına da karışmak istemediğini" alaycı bir dille yazdı. Lassalle de laf altında kalmadı tabii, işler çatallaştıkça çatallaştı. Lassalle, Marx'a tatsız bir mektup yolladı, parasını ve bir yıl önce ödünç vermiş olduğu derkenarlı bir kitabı hemen göndermesini istedi. Para o saat ödendi; Marx cevabında Lassalle'in pekala özür dileme yerine sayabileceği yumuşaklıkta bir ağız kullanıyordu. Lassalle'in Engels'den bir bono istemesini kötüye yormakla hata ettiğini söylüyor, ama beynine bir kurşun sıkmamak için kendini zor tuttuğu bu kara günlerde Lassalle'in karşısına icra memuru gibi dikilmesinin de yüce gönüllülüğe sığmayacağını belirtiyor, arkadaşlıklarının bu gibi "şoklar"a dayanacak kadar güçlü olduğu umudunu dile getiriyor, kitabını da acele göndermek istediğini, yalnız posta ücretinin on şilin olduğunu öğrenince, caydığını anlatıyordu. Bu, Lassalle ile Marx arasındaki ilişkinin sonu oldu.

Lakin Lassalle, ancak iki yıl daha sürecek olan yaşamının en

büyük işini görmek üzere Almanya'ya dönmüştü. Ağustos'ta Prusya Meclisi, askerlik hizmeti süresinin iki yılın üstüne çıkarılabilmesi için gerekli ödeneklerin ayrılmasına karşı karar aldı. Savaş Bakanı sürenin üç yıla çıkarılmasını, sağda solda alayına anlatıldığına göre, ilk iki yıl erata düşmanı, üçüncü yıl da anasını babasını vurmayı öğretmek için istiyordu. Kral, parlamento çoğunluğunun onayı olmaksızın ülkeyi yönetmesine el verecek bir hükümet kurmanın güçlüğünden safça yakınarak, tahtından, tacından vazgeçmek üzereyken, Bismarck koştu yardımına, böyle bir hükümet kurabileceğini söyleyerek, yönetimi devraldı. Yakında Avusturya ile kopacak savaştan, Almanya'yı Prusya'nın güdeceği ve talim ettireceği bir büyük devlet haline getirmekten başka bir şey düşünmeyen Bismarck bir "kan ve demir" rejimi kurulması zamanının geldiğini bildirdi. Kral ile parlamentonun bütçe üzerinde anlaşmazlığa düşmesi halinde ne yapılması gerektiğine dair Anayasada bir hüküm bulunmadığı bahanesiyle parlamentoya meydan okuyarak, hatta hakaret ederek, ordu programını uyguladı ve dört yıl parlamentonun onayından geçmemiş bir bütçeyle devleti yönetti. Bu arada Lassalle'in *İşçi Programı* basılır basılmaz, polisçe toplatıldı ve "kamu önünde varlıksız sınıfları varlıklı sınıflara karşı öfkeye ve horgörüye kışkırttığı için" Lassalle kovuşturuldu. Bunun üzerine Lassalle bir söylev daha verdi, milletvekillerini toplantılara girmeyerek, bu kötü gidişi protesto etmeye çağırdı. Gelgelelim 1862'nin Alman liberalleri, 1848'dekiler kadar lafçı ve beceriksizdi. Gayrı esamisi okunmayan parlamento usullerinin anaforu içine kapılıp önderliği ellerinden kaçırdılar; dönüşüm hareketinin önderliği kesin olarak başka ellere geçti.

Aralık'ın başında Leipzig'den bir işçi heyeti gelerek, Lassalle'den Alman işçi sınıfını genel bir kongreye çağırmasını istedi.

Lassalle her zamanki hummalı atılışlarını bile gölgede bırakan bir hırsla iktisadiyat okumaya girişmişti; artık XIX. yüzyılın ortasında canlılığı, pekyürekliliği ve parlaklığı bakımından bir eşi daha görülmedik bir kışkırtıya atılıyordu. Ertesi yılın ocağında *İşçi Programı* dolayısıyla açılan davaya bakıldı. Mahkeme'de dört saat konuştu. Schelling'in oğlu olan savcıya babasının eserlerinden derlediği sözlerle saldırdı; susturulmalı mı susturulmamalı mı sorunu üzerinde konuşmaya hak sahibi olduğunda direterek avukatın kendini susturma çabalarını da etkisiz kıldı ve Berlin'e kendisini dinlemek için gelmiş olan Leipzig Birliği üyelerini mesteden proletarya taraflısı bir nutuk çekti. Mart'ta bu temsilcilere bir dövüş manifestosu sundu: "Bir işçi partisi mevcuttur artık. Bu partiyi kuramsal bir temel anlayış ve bir kavga narasıyla donatmak gerektir, bu uğurda bir değil, on kere kafamı yitireceğimi bilsem, ne gam!" Mayıs'ta partiyi Alman İşçileri Genel Birliği olarak örgütler.

Göz önüne alınması gereken bir kuvvet olarak şimdiden Bismarck'ın dikkatini üstüne çekmiştir. Şansölye kendisini görüşmeye çağırır, işçi sınıfının durumunu birlikte tartışırlar. Lassalle bu ara üretici işçi derneklerine devletçe bir yardım programı hazırlanmasını ileri sürmektedir; gerekli para, işçilere genel oy hakkı, dolayısıyla söz konusu kredileri kendilerinin oylaması olanağı bağışlanarak, sağlanacaktır. Lassalle'in Marx'tan en keskin olarak ayrıldığı nokta –gerçi Marx'la Engels de bu konuda her zaman pek tutarlı değillerdir ya, neyse– devleti, sade egemen sınıfın kendiliğinden gayrı makbul ve olsa olsa komünizmin gerçekleşmesine elverecek proletarya diktatörlüğü için geçici bir zorunluluk diye katlanılası bir aracı değil, aynı zamanda bireylerin, rastgele yan yana gelmeleri halinde erişemeyecekleri birtakım eğitim, iktidar ve özgürlük olanaklarını güvence altına al-

mak üzere "bir ahlak bütünü içinde kurdukları bir birlik" olarak bellemesidir. Lassalle, bu "ahlaklı" devleti temsil ettiği sürece, monarşiye bile karşı değildir; Bismarck Reichstag'da ölümü üzerine yaptığı konuşmada, Lassalle'in "asla bir cumhuriyetçi olmadığını" söylemişti. Lassalle ile Bismarck kullandıkları kaldıraçlar ve güttükleri en son amaçlar ayrımlı olsa bile, o sırada aynı davayı yürütmekte, burjuva liberalleri devirmeye çalışmaktadırlar. (Geçerayak belirtelim ki Lassalle sosyalizme Marx'ın bir yana attığı kardeşçe sevgi düşününü yeniden aşılamaya savaşması bakımından, hem Marx'tan hem de Bismarck'tan ayrılmaktadır), "İşçi Mülkü düşününü toplumun yönetici ilkesi olarak dile getirenler, bunu toplumsal sınıfları bölücü ve ayırıcı bir nara değil, toplumun bütününü kucaklayacak bir uzlaşma çığlığı olarak ortaya atmaktadırlar... Öyle bir sevgi çığlığıdır ki bu, halkın gönlünden kopmaya görsün, *oldum bittim halkın gerçek çığlığı* olarak kalacak ve zaman zaman bir savaş narası olarak yükselse bile, özü gereğince bir *sevgi çığlığı* olmaktan çıkmayacaktır."

Öte yandan Lassalle, Bismarck'la ilişkilerinde bir büyük devletin bir başka büyük devletin önderine, "Böyle yaparsan hakkında hayırlı olur," diye öğüt veren bir önderiymişçesine davranır. Genel Birlik kurulduğunda tüzüğünü Bismarck'a şu demece ilişik olarak gönderdi. "Ekselansınıza mülkümün belki bu yüzden bana haset duyacağınız anayasasını ilişik olarak gönderiyorum." Bismarck gazeteleri kapatmaya, siyasal toplantıları yasaklamaya başlayınca, Lassalle, "Ateşle oynuyorsunuz!" diye gözdağı verir. Ren boyunu bir zafer alayıyla devreder. Solingen'de liberal bir belediye başkanı polis marifetiyle toplantıların birini dağıttırınca, Bismarck'a bir tel yollayıp, "sorumlular hakkında derhal takibat açılması"nı ister. Berlin'de büsbütün başı belaya girer; liberaller Ekim seçimlerini kazanmıştır; yaptığı konuşmalar sağda sol-

da kargaşalıklara yol açar. Lassalle'in dediğine göre, seçkin babasının düşüncelerini yüzüne çaldığı için kendisini bir türlü affedemeyen başsavcının isteği üzerine yurda ihanet suçundan sanık olarak tutuklanır. Ama allem eder, kallem eder, Bismarck'ı etkileyip başsavcıyı Berlin'den bir başka kente uçurtur.

Ama 1864 yılının ocağında Danimarka ile savaş kopmak üzeredir. Lassalle Almanya'yı bu badireye sokmadan önce, gözünü korkutup Bismarck'ı genel oy hakkını tanımaya razı etmek için elinden geleni yapar; "Böyle sürüncemeli bir savaş yurtta karışıklıklara ve ayaklanmalara yol açacak, bu yüzden ya kral sizi azledecek, ya da 'Tarih' hükümetinizin ve krallığınızın icabına bakacaktır," der. Gelgelelim Bismarck, daha sonra belirttiği gibi, bütün kozların elinde olduğunu sezmiştir. Lassalle'le son görüşmelerinde hanidir milletlerarası kongrelerle parlamentoların yüzüne dumanını savurup durduğu o "küstah puroyu" Lassalle'e doğru sallayarak, bir yaşam kurmak istiyorsa, kendine tez elden "bir malikaneyle bir çirkin kadın" tedarik etmesini öğütler. İngiltere'nin kendilerine yardıma koşacağı aldatmacasıyla Danimarkalıları uyutup –Lassalle tevekkeli işçi manifestolarının birinde, "Yalan büyük bir Avrupa devletidir," demişti– öyle apansız saldırır ki üstlerine, savaş değil sürüncemeye düşmek, bir ay içinde sona erer; böylece Prusya, Schleswig, Holstein ve Lauenburg'a konar ve Kiel limanını denetleme hakkını kazanır artık. "İlericileri" başından savma işinde Lassalle'e ihtiyacı kalmamıştır. "Şansölye çok meşgul, sizi kabul edemeyecek ve ilerisi için de bir buluşma tarihi tesbitine imkan göremiyor," diye adamlarından birine pusula yazdırtıverir. Lassalle son bir deneme daha yapar. Prusya ile Avusturya arasında Schleswig-Holstein meselesinden patlak veren ve Bismarck'ın bir hayli başını ağrıtacak olan anlaşmazlık konusunda kendisiyle görüşmek istediğini ki-

barca bildirecek olur; ama üç gün masasının üstünde beklettikten sonra mektuba bir dipnotu eklemekten kendini alamaz. Bir önceki mektubunun böyle nezakete sığmaz bir biçimde cevaplandırılmış olması karşısında duyduğu hayreti, biraz da kabaca dile getirir ve bundan böyle Şansölye'nin aralarında görüşme olanağını kendisinin aramasının daha uygun düşeceğini söyler, Bismarck'la ilişiği de bu mektupla son bulur.

Ama kıştırtıyı durduruculardan değildir. Hükümetin üstündeki baskısı büsbütün artmıştır, vücutça da çok kötülemiştir; gene de polisin habire arayıp taradığı evinde kitapçık üstüne kitapçık, söylev üstüne söylev yazar; yorgunluktan sesi çıkmaz olunca, ses tellerini bir iki saat daha kullanabilmek için, boğazına gümüş nitrat püskürttürür. Toplantı salonlarının havasızlığından yakınır, işçi heyetlerinden bıkkınlık getirmiştir artık; şu kampanyayı yazı odamdan yönetsem diye hayaller kurar; ama işçilerin ilk günlerdeki güvensizliği kalmamıştır ona karşı, anlamışlardır ne gözünü budaktan sakınmaz bir adam olduğunu. Yurda ihanet suçundan yeniden mahkeme karşısına çıkarıldığında (kendi deyimiyle) "bir Hürkanya Kaplanı gibi" savunur kendini; öyle bir damarına basar ki yargıçların, hep birden ayağa kalkıp, bağırmaya başlarlar; gene de beraat eder. Derken sonunda Düsseldorf'tan aşırtmaca atılan bir kementle on iki ay hapse mahküm ediverirler. Temyiz eder filan ama, cezayı altı aya indirtebilir ancak.

Gözü yemez artık hapsi. Sonbaharda cezayı çekme zamanı geldiğinde, "Asabım gene böyle bozuk olursa, bir yolunu bulur, yurtdışına kaçarım," diye avunur. Bu arada İsviçre'de bir dinlenme evine gidip, biraz kendini toparlamaya çalışacaktır. Temmuzun son günü Düsseldorf'tan ayrılırken, işçiler muazzam bir kalabalık halinde istasyona doluşurlar onu geçirmeye.

Rigi-Kaltbad'da Berlin'den tanıdığı ve kısa bir süre oynaştığı bir kız çıkar karşısına; Von Dönniges adlı bir tarihçinin kızıdır. O da Yahudi kırmasıdır, vücutça Lassalle'e benzediği söylenir. Altın kızılı, gür saçları ve "sağlam bir isyancı kafası" vardır. Kendi çevresindeki kadınların çoğundan çok daha akıllı ve cesur bir insan olsa gerek. Anlaşılan Lasalle'le kız hayallerinde öyle bir eşleştirmişler birbirlerini. Böylesine ilişkilerin bencil insanlar üzerinde esrikleştirici etkileri olur önce; ama sonra birdenbire birbirlerinden ölümüne soğuyuverirler. Helene ona, "Kartalım, efendim, sahibim," der, Lassalle'in "şeytani varlığından" söz eder, anasıyla babası razı olur olmaz, onunla Mısır'a kaçacağını söyler, yeter ki Lassalle o zamana kadar azıcık sabretsin. Lassalle de zaten son zamanlarda parlak bir evlenme hayaliyle haşır neşirdir. Cenevre'ye gidip kızın ailesine meseleyi açmaya karar verirler.

Ama korktukları başlarına gelir. İhtiyar Von Dönniges kıyameti koparır. Helene bir koşu Lassalle'e gelir –pansiyonlardan birinde bir oda tutmuştur– yatağın üstüne atar kendini, "Senin artık ebediyen, beni al Fransa'ya götür!" der. Ama Lassalle ağırdan alır: Bir kere ailesinin rızası lazımdır, herkes nasıl evleniyorsa onlar da evlenirler, ama böylesi olmaz! Kızı alıp evine götürür, götürüş o götürüş. Ailesi kaptığı gibi kızı Cenevre'den aşırırlar, görüşemezler de bir daha artık. Lassalle deli divane olur. Kontes'i seferber eder, o da Helene'nin babasıyla Lassalle'in arasını bulsun diye Mainz Piskoposu'na başvurur; sonra devrimci bir subay arkadaşları vardır Albay Rustov adında, onu yardıma çağırır. Richard Wagner'in başına tebelleş olur –besteci "Ne münasebetsiz adam bu!" diye dert yanar sağa sola–; kızın babası Baverya'da görevlidir, Wagner de Baverya Kralı'na gidip şefaat eder yola gelir belki Dönniges, diye. Sonunda Baverya Dışişleri Bakanı'nı elde eder. Lassalle'in kızıyla görüşmesine izin ver-

mesi için baskı başlar adamın üstüne. Yasaları karıştırır bir yandan, Münich yasalarına göre babanın kızı zora koşmaya hakkı olmadığını saptar. Adam sonunda buluşmalarına razı olur. Lassalle iki saatlik zaman ister; ama bu sefer de bir yandan ürkütülmüş, bir yandan da önceki taşkınlıklarının geri tepkisi altına düşmüş olan Helene görüşmek istemez. On dakika mı! "Kim görmüş Lassalle'in on dakika konuşmayla yetindiğini?" Helene artık evlenmelerine imkan kalmadığını, başka biriyle evleneceğini yazar. Damat, Helene'nin eskiden nişanlanmış olduğu bir Romen asilzadesidir, zararsız bir delikanlı. Lassalle bir reformcu olarak düello ilkesine karşı durmuştur, ama hiç bir şeyi gözü görmez artık, Helene'nin babasıyla Von Rakowitz adlı Romanyalı genci düelloya davet eder. Von Rakowitz Ağustos'un yirmi sekizinde dövüşmeye razı olur. Rustov dostuna biraz tabanca talimi yapmayı salık verirse de Lassalle oralı olmaz, güvenir kendine. Düelloda daha tabancasını doğrultmadan karnına yer öldürücü kurşunu.

Marx'la Engels'in Lassalle'in ölümü üzerine takındığı tavır doğrusu garipti. Gerçi Engels Marx'la işbirliği edebileceğini sezinlediği kimseleri kıskanırdı hep ve anlaşılan, Marx da Engels'in bu eğiliminden pek hoşlanırdı. Bu sefer de Engels değilse bile, Marx, işçi sınıfının ölümünden sonra Lassalle'i Tanrılaştırmasına cin ifrit olur ve Engels'e yazdığı mektupta peritonit olduktan sonra dört gün daha yaşamış oluşunu Lassalle'in insanüstü gücüne kanıt olarak öne sürdüklerini o alaycı edasıyla anlatır: Oysa peritonit olduktan sonra en az iki gün yaşanırmış, öyle diyorlar, diyor Marx; Engels tıp kitaplarını karıştırıp peritonit vakalarında hastanın epeyce bir süre can çekişebileceğini, mesela bir beygirin çiftelediği bir Parisli işçinin altı gün dayandığını

anlatan bir fasılın suretini çıkarıp Marx'a göndererek, arkadaşının öfkesine cephane yetiştirir.

Gene de, daha önceleri Lassalle için, "Şu anda şüpheli bir dost ama ileride bizler için kesinlikle bir düşman," diyen ve Lassalle gibi "bir siyaset adamının" nasıl olup da "Romanyalı bir maceraperestle düello ettiğine" akıl erdiremeyen Engels, arkadaşının "Almanya'da siyaset alanında en önemli kişi olduğunu" teslim eder ve, "Lassalle fabrikatörlerle llerici Parti domuzlarının uykularını kaçıran tek insandı" der. Öte yandan Marx, Lassalle'in apansız ölümü karşısında, belli, sarsılmıştır, nerdeyse duyduğu pişmanlığı dile getirecek olur: "*Sevgili Frederick*, bir türlü aklımdan çıkmıyor, L'ın uğradığı felaket," der. "Her şeye rağmen *vieille souche* biriydi ve düşmanlarımızın düşmanıydı. Hepsi bir yana, öyle apansız oldu ki bu iş, öyle *canlı, canlandırıcı ve can havliyle* yaşayan bir insanın cansız topraklara döşendiğine ve *bir daha hiç* konuşmayacağına inanasım gelmiyor. Ölümünün nedeni üstüne söylediklerinde haklısın. Ömrü boyunca ettiği bir alay densiz hareketin sadece sonuncusu bu. Her şeye rağmen ilişkimizin son yıllarda, kendi yanılgısı yüzünden bile olsa, bozulmuş oluşuna üzgünüm. Öte yandan sağın solun fitnesine uyup yaşamının bu ellinci ve son yılında ona hücum etmediğim için de içim rahat." Kontes Hatzfeldt'in, "Marx, Lassalle'i gücendirdiydi," dediği kulağına gidince, bir mektup yazdı Kontes'e, "Bütün yetenekleri bir yana, severdim ben Lassalle'i," dedi. "İçime ukde olan bir şey var, o da sanki hiç ölmeyecekmişiz gibi, birbirimizi sevdiğimizi birbirimizden gizlemiş oluşumuz."

Engels'in, Marx'a yazdığı bir mektupta, "Lassalle kendi şaşkın ve yönü sapık mertlik anlayışına kurban gitti," deyişinde belki de bir gerçek payı vardır: "*Der List offenbar daran kaputt gegangen, dass er das Mensch nicht sofort in der Pension aufs Bett gewor-*

fen und gehörig hergenommen hat, sie wollte nicht seinen schönen Geist, sondern seinen jüdischen Riemen." Ama George Meredith, Helene Von Dönniges'in yayımladığı anıları yakından izleyen *Acılı Güldürücüler* adlı eserinde Lassalle'in yaşamını altüst eden temel dürtüye parmak basar. Aşırı, biraz da çılgınca olan yanı, mertliği değil, gururudur.

Meredith sadece aşk serüvenini ele alıyor ve öyküyü gerilere götürmüyorsa da, Lassalle'in bir yandan tasarımlarına ayak bağı olan, bir yandan da yiğitliğini kırbaçlayan, belli ki, hep bu gururudur ta baştan beri. Helene ile ilişkisinde nasıl işin dozunu kaçırdıysa, Kont Hatzfeldt ile de öyle, ilk ağızda elinden Kontes'in çıkarlarına uygun bir sözleşme koparabilecekken, zorla adamın damarına basıp, başına yıllar süren bir bela satın almıştı. Cologne'daki resmi makamlarla da öyle, üstlerine vara vara ve olmadık hakaretler savurarak, çileden çıkardı hepsini, sonunda beraat ettiği halde, hapisten salmadılar bir türlü. Marx'la da öyle, gerçi Marx'ın nevrastenik tersliği, huysuzluğu işi şirazesinden çıkardı, ama Lassalle de tüy dikti üstüne; devrimci hareket içinde yeteneği kendininkine eş iki önderin ikisine de yüksekten atıp tutarak, aralarında işbirliği kurulmasını önledi adeta; Bismarck'la da öyle, sonunda yüz yüze gelemeyecek kadar densiz ve ölçüsüz davrandı.

Yalnız Marx'la Engels'in kapılır gibi olduğu ve o gün bir çok kimselerin benimsediği bir kanı var ki, o da yanlış; Lassalle'in eninde sonunda Bismarck'a satılacağını, ya da o yolun yolcusu olacağını savlamak da hakbilirliğe sığmaz. Nasıl Swift bütün o dünyalık tutkularına rağmen, Irlanda'nın yoksul halkı uğruna kendini dövüşe kaptırmışsa, Lasalle de öyle, bütün o sultani ve prensçe zevklerine rağmen, Swift gibi küstahlığa vardırdığı bir gurur içinde, ezgin proleterlerin uğruna dövüşe kaptırmıştır

kendini. Böyle bir insan olsa olsa, sanat, ahlak ve düşünü dünyasında prensliğe kalkar; ama, değil polisle, kalem efendileriyle, bu dünyanın prensleriyle bile uzlaşamaz, uyuşamaz. (Bu bakımdan işte Disraeli'ye benzemez.) Lassalle'in şan olsun diye iktidar sahibi olmaya tamah edebileceğini açıktan söylemek kolay, ama iktidar sahiplerinin durumları gereğince isteseler de cevaz veremeyecekleri hak iddiaları üstüne durmadan mesele çıkaran bir insanın nasıl iktidar sahibi olabileceği sorusuna dişe dokunur bir karşılık vermesi güç. Lassalle'in işçi üretim derneklerine devlet eliyle yardım tasarısının sonunda Bismarck'ın devlet sosyalizmine dönüp dönmediğini tartışmak boşuna zahmet: Bismarck'a hakaret etmekten kendini alamayan bir insanın sonra tutup Bismarck'a satılacağını nasıl düşünebilirsiniz? Lassalle kendi acı meşrebince tavizsiz, uzlaşmasız yaşayan ender kişilerdendi.

1860 başlarının o çetin yılları, Marx'ın Lassalle'den ömürlük kopmasına yol açmakla kalmadı, nerdeyse Marx'la Engels arasındaki dostluğa da kastedecekti.

1863 yılının 7 Ocak'ı akşamı, Engels'in metresi Mary Burns, beyin kanamasından apansız öldü. "Ne halde olduğumu anlatamam sana," diyordu Engels, Marx'a yazdığı birkaç satırlık puslada. "Kızcağız beni bütün kalbiyle severdi." Marx cevabında bu konuya kısaca dokunup "bu kara haberin" kendisini "afallattığını, sarstığını" ve Mary'nin "iyi huylu, hoşsohbet, candan bir kız" olduğunu söyledikten sonra, kendi çekmekte olduğu sıkıntıyı uzun uzun anlatır ve Londra'da ödünç para bulmasının imkansız olduğunu yazar. "Mary öleceğine keşke annem öleydi!" der. "Bitmiş tükenmiş bir kadın, yaşayacağı kadar yaşamış zaten." Burada bile genelleştirmece bir nükte, alaycılığını daha geniş bir açıya oturtuyor. "Görüyorsun ya belirli koşulların baskısı altın-

da uygar insanların aklına ne olmadık şeyler geliyor," diyor.

Marx'ın bu mektubunun Engels, üzerindeki etkisini daha iyi kavrayabilmek için Engels Manchester'e göçeli beri geçen on bir yıl içinde iki arkadaş arasındaki yazışmaları izlemiş olmak lazım. Yıllar yılı hemen her hafta Marx dert yanmakta, Engels'i para yolla diye sıkıştırmaktadır. Engels aydan aya belirli bir miktar para yollamayı vaat etmişse de Marx bu parayla idare olmaz, durmadan arkadaşını ticaret ahlakına aykırı saydığı birtakım mali elçabukluklarına zorlar. Ama belki de Engels'e Marx'a para yetiştirmekten de ağır gelen şey, parasını Marx'a bırakmak üzre Marx'ın yazılarını yazma zorunluğuydu. Engels'in ticarethanede bütün gün çalışma, hatta kimi zaman geceleri de iş çevirme zoruna koşulduğu bu yıllarda Marx'ın, "Yazı, aman, kalkacak vapura yetişsin!" diye başının etini yemesi –Engels'in Marx'a kıyasla çok daha kolay yazı yazdığını hesaba katsak bile– aralarındaki ilişkinin en tatsız yanıydı. Engels'in bu yüzden çektiği çile bir bakıma gülünç, bir bakıma dokunaklı bir hal alır. Bir seferinde, 1852 yılında, Engels her gece saat sekizlere kadar yazıhanede çalışmak zorunda kaldığı bir ara, Marx'ın ertesi akşam Çartistlere vaat ettiği yazıyı yazacağını ve *The Tribune*'a, gönderilecek yazıyı da bu yüzden bir sonraki akşama ertelemesi gerekeceğini bildirir. "Vaktin bu kadar kıtsa," diye cevap verir Marx, "Jones için yazacağına Dana için yaz! Weydemer'den aldığım ve ilişikte yolladığım mektuptan bu yazıların kesintisiz yetiştirilmesinin ne kerte önemli olduğunu anlayacaksın." Engels Marx'ı bu yazıları Almanca olarak kendi yazmaya kandırdıktan sonra bile, oturup bunları İngilizce'ye çevirme külfetinden kurtulamamıştır; ve Marx dili öğrenip, şöyle böyle de olsa, yazıları İngilizce yazmaya başladıktan sonra da Engels'i askerlik ve ticaret konularında malzeme bulup buluşturmaya sıkılar. Engels 1857'de belki de

aşırı çalışmadan ötürü bir çöküntü geçirir. Dana'nın *Amerikan Ansiklopedisi*'nde yayımlamak üzere Marx'a ısmarladığı yazılardan bazılarını üzerine almıştır; hastalanmadan önce, sonra ve hastalığı sırasında "anlamıyorum bu konulardan" diye yana yakılta, Ordu, Topçuluk ve adları A ve B ile başlayan generaller üzerindeki maddeleri layıkıyla yazayım derken, nasıl perişan olduğunu görüp de ona acımamak elde değildir. Marx'a yeniden ata binecek kadar iyileştiğini yazdığında aldığı cevap şu: "*Süvarilik alanındaki gazanız mübarek olsun!* Ama fazla coşup da boynunu kırayım deme sakın! Boynunu tehlikeye atmak için çok daha ciddi vesileler olacak yakında. *Bana bu at işinin üstüne fazla düşüyorsun gibi geliyor.*" 1858'de Engels'den okuması gereken bir kitabı satın alıp yollamasını istedikten sonra şöyle der: "Hindistan'daki *Britanya kuvvetlerinin* durumu üstüne şöyle genel bir yazı yazacak kadar malzeme olması gerek senin elinde; cumaya da tahminleme bir yazı lazım. *Elin değerse, pek makbule geçecek* bu. Bütün hafta çünkü elimdeki metni bir daha elden geçirmekle uğraşacağım!" Engels 1859'da kendi adına bir kitapçık yazmaya heves ettiğinde, Marx öğretmen edasıyla der ki: "*Tribune* konusundaki iş birliği yükümünden şimdilik kurtulmuş say kendini (tabii, pek ihtimal yok ama, savaşın gidişinde senin kitapçığı gereksiz kılacak bir değişiklik olmazsa.)" "Beş İngiliz lirasını aldım. *Savaş yazılarımı biraz daha renklendirsen, fena olmayacak, günlük bir gazete* için yazıyorsun bunları, bilimsel bir askeri dergi için değil. *Times*'in muhabirinden daha betimleyici, daha kişisel birtakım şeyler toparlayıp, yazılarının arasına serpiştirmek mümkün. Ben yapayım bunu diyeceğim ama, üslupta tutarsızlık olacak sonra."

Bu arada komünist düşün ve amaçlarıyla hayatını bir iş adamı olarak kazanması arasındaki çelişme, ağır bir yük olur En-

gels'in omuzlarına. Barmen'de de böyleydi bu ama, kurtuluş umudu da kalmamıştır görünürde. Durumun kalplığı, 15 Kasım 1857 tarihli ve o sıradaki endüstriyel krizin yarattığı telaş izlenimleriyle dolu mektubunda alaylı bir şekilde anlatılır: "Son haftalarda Borsa epeyce eğlendirici bir yer haline geldi. Herkes yüzümün böyle birdenbire gülmesine fena halde içerliyor. *Sahiden* de Borsa, içimdeki *sıkıntıyı* giderip günüme şevk ve kıvanç katan tek yer. Tabii en karamsar kehanetleri benim ağzımdan duyuyorlar, büsbütün bozuluyor eşoğlueşekler. Perşembe günü durum fecaatti; Cuma günü beyler Banka Yasası'nın uygulanımına ara verilmesi halinde ne gibi tepkilerle karşılaşılacağını tartışmaktaydı; derken pamuk fiyatları bir peni yükseldi de bir ağızdan, 'Buhranı atlattık galiba,' demeye başladılar. Ama dün insanın yüreğine su serpen yeni bir *umutsuzluk* bulutu çöktü Borsanın üstüne; ne şan kaldı ne şeref; kimsenin eli varmıyor bir şey satın almaya; piyasanın hali duman."

Gene de Engels isyan etmez hiç. Sade bir an, Marxgil, Grafton Terrace'a taşındıktan ve durumları iyileşir gibi olduktan sonra, Marx'ın *The Tribune*'den uğratıldığı ve "işlerin son beş yıldır çektikleri sıkıntıları aratacak ölçüde sarpa sardığı" haberini alınca, Engels tasaya düştüğünü ağzından kaçırır. "Mektubun apaçık bir havada çakan bir şimşek gibi alnımda patladı. İşler yoluna girdi diyordum artık, rabıtalı bir ev buldunuz, para durumunuz da düzeldi filan derken, baksana altüst oldu her şey yeniden... Şubat başında beş İngiliz lirası yollayacağım sana ve her ay aynı miktar parayı yollamaya çalışacağım. Gerçi yeni mali yıla boğazıma kadar borçla giriyorum ama, olsun, ne yapalım!" 1862'de de şöyle diyor: "Sana giderlerimin hesabını çıkarıp yolladıysam, seni 'sızdırma' dediğin şeyden alıkoymak için değildi bu. Tersine, başımız sıkıştıkça birbirimize yardıma devam ede-

ceğimize güveniyorum ben. Şu anda hangimiz 'sızdıran', hangimiz 'sızdırılan', bunun bir önemi yok. Bir de bakarsın, yarın ben seni sızdırmaya başlarım. Bütün bunları anlatışım sana 10 İngilizden fazlasını göndermeye gücüm olmadığını anlayasın diye."

Bu, Mary Burns'un ölümüne kadar böyle sürdü gitti. Ama Engels'in, Marx'ın mektubuna gösterdiği tepkide daha başka etkenler vardı işin içine karışan. Engels gibi insan canlısı biri için Marx'ın amansız· merdümgirizliğine ayak uydurmak bayağı emek istiyen bir işti. Yazışmalardan da belli oluyor zaten bu. Marx'ın yergici olarak şeytani bir dehası vardı ve alayları tabiatının gerçek yansılarıydı ve o yüzden de çoğu zaman etkindi; Engels'in alayları ise çiğ kaçıyordu hep, nükte yapabiliyor ama, böyle kırıcılığa kalktı mı zevksizliğe düşüyordu. Üstelik Marxgilin Mary'nin ölümü üzerindeki davranışına da epeyce kırılmış olsa gerek. Yukarıda sözünü ettiğimiz mektubunda Marx'ın Jenny'nin adını andığı yok hiç, bir başsağlığı diler, değil mi, hiç olmazsa! Marx'ın ömrü boyu yanaşmadığı bir soruna el atıp burjuva ailesine karşı savaş açmış olan zavallı Engels seçtiği Bohem yaşamıyla bugün büyüklüğünü güç anlayacağımız esirgemezliklere katlanmıştır. Uzun yıllar Mary'nin şair Robert Burns'un soyundan olduğunu takmış aklına, bunu saptamak için İskoçya'da, İngiltere'de incelemelere çıkmıştır; bu inancını destekleyecek en ufak bir kanıt bulamamıştır, o başka.

Her neyse, Marx'ın ayın sekizinde yazdığı mektuba ancak, on üçünde ve şöyle bir karşılık verir: "Sevgili Marx, başıma gelen felaket ve senin buna karşı gösterdiğin soğuk davranış sana daha önce yazmama engel oldu, kusuruma bakma: "Filistenleri de dahil, bütün tanışlarım, dostlarım beni tabii derinden yaralayan bu olay üzerine bana beklediğimden de fazla yakınlık ve dostluk gösterdiler. Sen ise, olaylara serinkanlılıkla bakma üstünlüğünü

sergilemek için bu anı seçtin."

Ve para sorununa geçer sonra: "Mali durumumun nasıl olduğunu biliyorsun; sana yardım etmek için elimden geleni yaptığımı da biliyorsun. Ama istediğin yüklü parayı şu anda bulmama imkan yok, bilmiyor değilsin sen de bunu." Sonra bu parayı bulabilmek için başvuracağı çareyi anlatır, bunlardan da bir hayır gelmediği takdirde, "Hollandalı amcana yaz, ondan iste bari," der.

Marx on gün sonra verdiği karşılıkta özür diler, ilk mektubundan bahisle daha postalar postalamaz yazdığına pişman olduğunu, ama, "*bu koşullar altında* da çaresiz sinisizme saptığını" söyler. Hem denlilik hem duyarlıktan yoksunum, sen bakma bana, demek istercesine tutar durumunun perişanlığını uzun uzun anlatır ve önceki mektubunu karısının baskısı altında yazdığını belirterek, suçu üzerinden atmak ister. Ama iyi ki Engels de lafını esirgememiş, içini dökmüştür mektubunda, böylece Jenny'nin kafasına dang etmiştir artık şu andaki yaşam düzenini sürdürmelerine imkan olmadığı. Iyi ya! Madem sermayeyi kediye yüklemiştir, yarından tezi yok kızlarına bir yer bulur mürebbiye olarak çalışmaları için, Lenchen'e de başka bir kapı ayarlanır nasıl olsa, kendileri de küçük Tussy'yi alıp Örnek Kent Evleri'nde küçük bir daireye çıkarlar, ne olacak!

Ama Engels'in tabii gönlü razı olmaz buna. Vadesinde ödeyemeyeceğini bile bile, karşılıksız bir bono düzerek büyük bir riziko altına girer; böylece denkleştirdiği 100 İngiliz lirasını Marx'a gönderir. Keser sonra mektubun arkasını, Marx'ın iki mektubunu cevapsız bırakır. Zavallı Marx, mektuplarından belli, gitgide kaygılanmaktadır. Ama hâlâ sakarlık etmekten kendini alamaz: Jenny'ye, "Bu burjuva zırıltılarının başlarına sardığı bütün sıkıntıların Engels'i de bu sıkıntılar yüzünden tedirgin etme zorunluğu yanında hiç kaldığını söyledim," deyip, Engels'in

gönlünü almaya çalışırken, baltayı taşa vurur, bu sözün Jenny'yi çileden çıkardığını, durumu büsbütün bozduğunu anlatır. Sonra da Mary Burns'un bir zamanlar işlettiği o "kendi-makinist denen makine" üstüne bilgi ister Engels'den, derken "makine" ile "el aracı" arasındaki ayrım üstüne alabildiğine ince bir tartışmaya dalarak, Engels'in kafasını ütüler. Bu mektupta Marx'ın densizliğine bir mazeret gösterme niyetiyle yazmış olabileceği akla gelen bir parça var, Marx'ın bütün yaşamına ve düşünüşüne ışık tutma bakımından çok önemli. Engels'e makine konusundaki bilgisizliğinden söz ederken, pratikte mekanikle ilgili "tamamen deneysel" bir kursa devam etmekte olduğunu anlatır. "Dil konusunda da böyleyim ben," der. "Matematik kanunlarını anlayabiliyorum ama sezgiye bakan en basit bir teknik gerçek bana en çapraşık problemlerden bile güç geliyor. " Engels bu ve bundan sonraki mektubunu cevapsız bırakınca, gene zülfüyare dokunacak bir laf mı ettim diye korkar. "Mektubumda sırf seni oyalayıp aklını başka yana çelebilmek için makineden söz ettim," der. Belki de bu konuyu açarak arkadaşının fabrikalarla ülfetini gösterebilmesi fırsatını hazırlamak istemiş ve bu konuda kendi bilgisizliğini ortaya koyarak Marx için hiç de büyük sayılamayacak bir fedakarlığa katlanmış olabilir. Gene de araya giren mektubunda dert çıkınını açıp, saçmaktan kendini alamaz, aklına bile gelmez bunun Engels'i neşelendirmeyeceği, olsa olsa işlediği günahların kefareti bunlar diye okuyup geçeceği. On iki gündür okuyamıyor, yazamıyor, hatta sigara bile içemiyordur. "Bir çeşit yangı oldu gözümde, yüz sinirlerime de bir sızı arız oldu, pis bir şey. Kör olursam ya da çıldırırsam ne yaparım diye kara kara düşünceler geçiyor aklımdan." Gene aynı mektupta Marx, istem dışı duygularından birini hiç yoktan dile veriyor; az görülür bir şey bu Marx'da: "Manchester," diyor, "senin için nasıl ıssız, kim-

sesiz bir yer olmuştur şimdi. Kendimden biliyorum, hâlâ o Soho semtine yolum düştükçe, bir ürküntü çöküyor içime."

Engels, neden sonra verdiği cevapta, Marx'tan böyle uzun süre susuşunu hoş görmesini diler, duyduğu ruh çöküntüsünü Slav dillerini inceleyerek gidermeye çalıştığını yazar, ama sonunda yalnızlığa dayanamaz olmuştur. Bu yüzden de kendini sefahate verdiğini ima eder. "Yarası da dokundu," der, "kendime geldim artık." Azıcık ağıra çeker kendini, Londra'ya gelişlerinden birinde semtine uğramayarak Marx'ı gücendirir. Demeye kalmaz araları düzelir, yalnız Engels'in Marx'a davranışında alaycı bir hoşgörürlük belirmiştir. Mesela Marx bir mektubuna 1867 yerine 1859 diye mi tarih atmış, "Voilà bien le père Marx" (Fr., İşte sana baba Marx) diye takılır ona; Marx'ın adamın birine kaç para için olduğuna bakmadan imzayı basıp senet verişini alaya alır.

Mary Burns'un ölümünden birkaç ay sonra Engels, Mary'nin kardeşi Lizzy ile yaşamaya başlar; Mary'den daha sofudur Lizzy ama, gene de rahat bir insandır. Lizzy için bir seferinde şöyle der: "Tam İrlanda proletaryası; sınıfına gösterdiği adeta içgüdüsel bağlılık benim için 'okumuş' ve 'hassas' burjuva kızlarının çok bilmiş zarifliklerinden bin kat değerli." Yaşamı eski minval üzere sürüp gider.

1863 yılının bu Ocak ve Şubat ayları, bütün Marx-Engels gazasının en karanlık anıdır ve bu sarsıntıyı bu kadar ucuz atlatmış olmaları, mizacındaki deli edici zaaflara rağmen, Marx'ın büyüklüğüyle Engels'in pek az kadri bilinen sevecenliği ve anlayışlılığının bir zaferidir.

14

TARİHSEL OYUNCULAR: BAKUNİN

Gel zaman git zaman, birtakım elverişli koşulların yan yana gelişi, Marx'ın yaşamını daha düzgün ve efendice bir yüzeye aktardı. Marx'la Engels'in güvendikleri ve sonuna dek dost kaldıkları birkaç Alman yoldaşlarından biri olan ve Marx'ın anısına *Das Kapital*'i sunduğu Wilhelm Volff 1864'te öldü, Marx'a 800 İngiliz sterlini bıraktı; aynı yılın güzünde de Engels, Ermen ve Engels firmasına ortak oldu, Marx'a para yollayabilme bakımından eli bolardı. Laura Marx 1866 yazında Paul Lafargue adlı Fransız, İspanyol, Zenci ve Hintli kırması, Kübalı bir doktorla nişanlandı, iki yıl sonra da evlendiler. Jenny 1872 yılının sonbaharında Komün hareketinden sonra Fransa'dan kaçıp Londra'da Üniversite Koleji'nde ders veren Charles Longuet adlı bir Fransız sosyalistiyle evlenir. Böylece kızların maişeti sağlama bağlanır; ne var ki, Marx damatların siyasal görüşlerinden pek hoşnut değildir. "Longuet Proudhon'cuların sonuncusu," derdi, "Lafargue da Bakunin'cilerin sonuncusu. İkisinin de Allah belasını versin!" 1867 baharında *Das Kapital*'in birinci cildini bütünler, güzünde bastırır. 1859'da yayımladığı *Siyasal İktisadın Eleştirisi*, Marx'ın, "Tarihsel Maddecilik felsefesine doğa biliminde bir temel sağlıyor," diye selamladığı Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı kitabıyla aynı yılda çıkışı bakımından da ayrı bir önem taşımasına rağmen, çetin ve çetrefil soyutlamalarıyla Marx'ın tilmizlerini bi-

le afallatmış, devrimci çevrelerde derin bir etki bırakmıştı.

Artık on yıl süren bir gerilemeden sonra, işçilerin isyanı hızla güçlenmekte, yeni bir genel dayanışma yoluna girmektedir. İngiltere'de sendikalar hareketi Çartistlerin yerini tutmaktadır. Sanayi kentlerinin büyümesi dolayısıyla yapı ve döşeme sanayiinde görülen "ısınma" 1850 yıllarının sonlarına doğru foslamış, bu dallardaki işçiler yüzüstü kalmıştır. Fransa'da da aşağı yukarı aynı gelişmeye rastlanır. III. Napoléon'un Paris'i imar dalgası durmuş, Blanqui ile Proudhon'un izleyicileri açıkta kalan işçileri örgütlemeye başlamıştır. Prusya'da işçi hareketinin Lassalle'in önderliği altında nasıl geliştiğini görmüştük. 1862'de sürgünden dönen Wilhelm Liebknecht, August Bebel adlı bir tornacıyı Marksist sosyalizme bağlamış ve Güney Almanya'da bir Alman İşçi Sendikaları Birliği örgütlemeye girişmiştir. Amerikan İç Savaşı, pamuk yollanımını aksatarak dokuma sanayiinde bir buhrana yol açmıştır ve 1863'te Amerika'da köleliğin ve 1861'de de Rusya'da serfliğin kaldırılması, sonra da 1863'teki Leh isyanı liberal ve devrimci düşünlere yeni bir esin kaynağı yerini tutmuştur. 1863 Temmuzu'nda bir milletlerarası işçiler hareketi billurlaşmaya başlar. Eylemi Almanya, Fransa ve Belçika'dan işçi ithaliyle baltalanan İngiliz sendikaları, Fransız işçilerini patronlara karşı toplu bir cephe kurmaya çağırırlar; Fransızlar da burjuva siyasal partilerinden bütün bütüne kopmaya bir türlü yanaşamayan işçi sınıfı liderlerinin kararsızlığı yüzünden bir yıl kadar sallandıktan sonra, İngilizlerin önerisine "peki" der. Böylece 28 Eylül'de Londra'da St. Martin's Hall'da Enternasyonal İşçi Derneği kurulur. Lassalle'in ölümünden bir ay sonra Marx damatlarıyla birlikte zamanla yöneticisi haline geleceği bu yeni işçi örgütünün ilk toplantısına çağrılır.

Marx'ın bu dönemdeki yazışmalarını okurken –boyuna uy-

kusuzluktan, ağrıdan, sızıdan yanıp yakılmasına rağmen– göreceli bir mali güvenliğin, düşünsel başarı duygusunun, başkalarıyla toplu bir girişim içinde ağır sorumluluk yüklenmiş olmanın Marx gibi kendi kendine yeter bir insan üzerinde bile bıraktığı derin etkiyi görüp şaşırmamak elde değildir. Marx'ın, Enternasyonal'in işlerini dikkate değer bir denlilik ve ağırbaşlılıkla yönettiği göze çarpar. Genel Kurul'da çeşitli partilerle öğretilerden eğilimlerini onaylamadığı bir sürü insana, eski Owencilere, Çartistlere, Blanqui ile Proudhon'un izleyicilerine, Leh ve Italyan yurtseverlerine meram anlatmak zorundaydı; uzun bir süre de bu insanlarla hiçbir kişisel kavgaya bulaşmaksızın birlikte çalışmayı başarmıştır. Belki de kitabını bir an önce bitirme kaygısı gereksiz çatışmalardan uzak durmasına elvermiştir. Nedeni ne olursa olsun Komünist Birliği'nin dağıldığı günlerde kapıldığını gördüğümüz karabasanlı kuşkularla isterikçe sövüşken karamsarlığı seyrelmededir gitgide. Lassalle de yoktur ki ortada, çekişsin, hırlaşsın...

Bu dönemde Marx, her şeye rağmen, burjuva yönetiminin, jandarmasıyla polisiyle ezemeyeceği, yıkamayacağı bir kuvvet halini almıştır; artık tümen tümen insan, bu siyasal yalangörüler çağında kalıcı hakikat ilkelerini öğrenmek, devrim ve gericilik gelgiti süresince hiç karaya oturmamış, rotasını şaşmamış olan bu kıdemli kaptanı yeni çıkacakları seferlerde dümene geçirmek istermişçesine, Marx'ın eşiğini aşındırmaktadır. Lafargue altmış yaşlarındaki Marx'ı genç bir hayranının gözüyle bize şöyle anlatır. Evin ilk katındaki çalışma odası Maitland Parkı'na bakar, iyi ışık alır. Bütün döşeme, üç ayak boyunda, iki ayak eninde basit bir çalışma masası, tahta bir koltuk, meşin kaplı bir kanape ve bir iki sandalyedir. Pencerenin karşısında bir ocak, iki yanında da kitaplıklar vardır. Lafargue'in anlattıklarına göre, ilk bakışta

düzensiz gibidir raflar, çünkü Marx kitapları içeriğine bakarak dizmiştir; incecik kitapçıklarla kocaman kocaman ciltler yan yanadır; kitaplıkların tepesine tınazlanmış eşya ki gazeteler, metinler tavana kadar yükselir; odada eşya adına ne varsa, üstü kağıtlar, kitaplar, purolar, kibrit kutuları, tütün tenekeleri ve külle kaplıdır. Ama Marx her şeyin nerde olduğunu bir bir bilir. Kitapları cins baskıymış filan dinlemeden işaretlemiş, yapraklarını kıvırmıştır; konuşması sırasında andığı fasılları, rakkamları bulur kitaptan gösterir hemen. Kitaplarla gazeteler, dergiler kolları ayaklarıymışcasına buyruğu altındadır. "Onlar benim kölelerim," derdi Marx, "benim sözümden çıkamazlar." Lafargue yerinde bir benzetmeyle, zihninin, her an düşün denizinde istediği yöne sefere çıkmaya hazır, islim üstünde bekleyen bir savaş gemisini andırdığını söylüyor. Marx yalnız başına çalışır, düşünürken, bir aşağı bir yukarı yürüye yürüye halının kapıyla pencere arasına rastlayan bir arşınlık yerini ilmikleri görünesiye aşındırmıştır. Marx'ın bu dönemden kalma ve tam altmış yaşındayken Berlin'de Lassalle'in çektirdiği tıkız, kasılmış, tetiküzre ve ters ters bakan fotoğrafına hiç benzemeyen ve son yıllarında çekilmiş olan o ünlü fotoğraf ve resimlerinde, o derinden bakan gözler, açık ve geniş alın, ve artık bir asinin meydan okuyuşunu değil, bir Tevrat ulusunun erkesini simgeleyen o bir hayli ağarmış güzel sakal ve yelemsi saçların yanısıra, adeta hayırhahlığı andıran bir şey, bir hayal gümrahlığı ve ahlakça üstünlüğün sağladığı bir huzur sezilir.

Marx'ın Enternasyonal için hazırladığı açış söylevi, yukarıda da belirlediğimiz gibi, dört bir yandaki sığlar arasından dümen doğrultucu olma zorundaydı. Grevleri başarıya ulaştırmaktan gayrı kaygısı olmayan, işçi sınıfının "tarihsel rolünü" kaale alma-

yan İngiliz sendikalarını doyumlayacak; grevlerle üretim araçlarının kollektifleştirilmesini yeterli sayıp kooperatif derneklerle ucuz borçlandırmaya bel bağlayan Fransız Proudhon'cularının gönlünü edecek; İtalya'yı özgürlüğe kavuşturmadan gayrı amaç tanımayan ve sınıf kavgasına bulaşmak istemeyen yurtsever Mazzini'nin tilmizlerini ürkütmeyecekti. Marx, Engels'e de belirttiği gibi, "ödev" ve "hak" çeşidinden soyutlamalarla ilgili bazı cümleleri ve Enternasyonal'in amacının "kişiler arasındaki ilişkileri yönetmesi gereken basit ahlak ve adalet yasalarını milletler arasındaki ilişkilerde de başat kurallar olarak benimsetmek olduğu yolundaki açıklamayı açış söylevine sokuşturmak zorunda kaldığı" için üzgündür. Öte yandan *Das Kapital* çalışmalarına dayanarak, İngiltere'de endüstriyel ilerlemenin sonuçlarını yerin dibine batırasıya eleştirir. Anlatır ki, İngiltere'nin son yirmi yıl içinde ithalatıyla ihracatı üç kat artmış olmasına karşılık, orta sınıf şakşakçılarının dediğince yoksulluğun ortadan kalkması şöyle dursun, sanayi ve tarım alanlarındaki emekçilerin durumu büsbütün kötülemiş, nafakaları azalmıştır. "Bugün bütün Avrupa ülkelerinde önyargılara saplanmadıkça yadsınamayacak olan ve ancak halkın gözünü boyamayı çıkarlarının gereği sayan birtakım çevrelerin hasıraltı etmeye çalıştıkları bir gerçek var, o da şu: Ne yeni makineler, ne bilimin üretime uygulanması, ne yeni ulaştırma araçları, ne yeni sömürgeler, ne yeni göçler, ne yeni pazarların açılması, ne serbest ticaret, ne de bunların hepsi birden, emekçi yığınlarının sefilliğini giderebilecektir; ama tersine, emeğin üretici gücünü arttıran her yeni gelişme sosyal çelişkileri derinleştirecek, sosyal hasımlıkları kızıştıracaktır. Britanya İmparatorluğu'nun koca kentinde ve ekonomik ilerlemenin bu baş döndürücü devrinde açlıktan ölüm, adeta bir toplumsal kurum halini almıştır. Bu devri tarihlerde belirleyecek belli başlı

özellik, ticari ve endüstriyel buhran diye anılan o toplumsal afetin gitgide sıklaşması, çapının genişlemesi ve etkilerinin büsbütün öldürücüleşmesidir."

Marx 1869'da kollektifleştirme taraflılarının zaferiyle sonuçlanan Bale Kongresi'nde de Enternasyonal'i şaşırtıcı bir hoşgörürlük ve hesaplılıkla yönetti. Bu yıllık kongrelere kendi katılmaz, yardımcılarının aracılığıyla gidişi denetlerdi. Bütün zamanını Enternasyonal'e kaptırmak da istemiyordu; bir seferinde Londra'da yalnız kalabilmek için Avrupa'ya gitti dedirtti kendi için. Ama Engels'e yazdığı gibi, "Welmon cher, que faire? Man muss B sagen, sobald man A gesagt." Örgüt gitgide güçleniyordu. 1860'ların sonunda sekiz yüz bin kayıtlı üyesi olduğu sanılıyor; eylemsel gücü ise, dayanıştığı öbür sendikalarla büyümektedir. Enternasyonal'in basını yedi milyon kişilik bir güçten söz etmekte; polis raporlarındaki kestirimler ise, beş milyonu buluyor. Enternasyonal grevcilere yardım kampanyalarını örgütlemede, dışardan grev kırıcı işçi getirilmesini önlemektedir. Enternasyonal adı, patronların gözünde öyle bir umacı haline gelmiştir ki, örgütün bir gözdağı vermesi yeter kimi zaman, işveren hemen yola gelir. Marx'la Engels tam gerilemeye boyun büküp edebi çalışmalarla yetinmeye razı oldukları bir sırada, devrim olanakları bol, muazzam bir proletarya hareketinin başında buldular kendilerini. Marx 1867 Eylül'ünde Engels'e gönderdiği bir mektupta, "*Les choses marchent*" diyor. "Belki sanıldığından da çabuk kopacak olan bir dahaki devrime bizler (yani senle ben) elimizdeki bu güçlü *araçla* katılacağız. *Bir de sen bunu Mazzinilerin filan otuz yıldır sürdüre geldikleri çabaların sonuçlarıyla kıyasla!* Para da yoktu hem elimizde! Paris'te Proudhonculann, Italya'da Mazzini'nin, Londra'da kıskanç Odger'in, Cremer'in, Potter'in; Almanya'da Schulze-Del ile Lassalle'çilerin türlü dala-

verelerine rağmen bu! Az iş değil bu yaptığımız!"

Ama gene ve bu sefer daha ağır sonuçlar pahasına, oturgan Marx'ın yetkesi pratik bir politikacıyla çatışmaya düştü ve Marksist görüş, bütün ussallığına ve denliliğine rağmen, Avrupa çapına erişmiş olan bir emekçi hareketi üstündeki egemenliğini yitirdi. Mikael Bakunin'in Enternasyonal'i ilk ele geçirişi Bale Kongresindedir.

Bakunin, Rusya'da I. Nikolas zamanında yetişen o bahtsız kuşaktandır. 1814 yılının 18 Mayıs'ında doğduğuna göre, dayılarının da katıldığı Dekambrist ayaklanması –Batı etkileri altında subaylarla şairlerin yürüttüğü o üst-sınıf kumkuması– sırasında on bir yaşındaydı. Basını korkunç bir sansür baskısı altına alarak ve Rusların Batı Avrupa'ya gidip gelmelerini önlemek için yapmadığını bırakmayarak, düşünsel hareketleri döl yatağında boğan Nikolas'ın otuz yıllık saltanatı, Puşkin'in, Dekambristlerin ve Modern Rusya'yı muştulayan o büyük kültürel uyanışın Rusya'sını ezip bitirmiştir. Bakunin, arkadaşları Turgeniev ile Herzen gibi, işte bu tükenik hareketin çocuğudur. O da onlar gibi yurdundaki kıyımdan bunalarak, Batı'da özgürlük ve ışık aramaya çıkmıştı; çıkış o çıkış, derdi günü hep Rusya'nın sorunları, ömrü boyu Batı'da yaşamak, çalışmak zorunda kaldı. Herzen, Bakunin'in, "isteklisi olmayan devasa bir etkinlik gizil gücünü içinde taşıdığı"nı söyler.

Bakunin, Tver eyaleti eşrafından bir ailenin çocuğuydu. Çocukluğu kız ve erkek kardeşleriyle birlikte, "beş yüz canlı" bir malikanenin gepgeniş ve durgun akar bir Rus nehrine bakan XVIII. yüzyıl yapısı bir konak azmanında geçmişti; onca sevdiği bu dört başı mamur malikaneyle ailesi bir bakıma Bakunin'in bütün ömrünce süren bir artperde ödevi gördü. Bakunin'in ço-

cukluğu, gençliği, Turgeniev ile Çehov öykülerini hatırlatan heyecanlarla düşünsel bir coşku havası içinde geçti. Mikael on kardeşin en büyüğüydü; kızkardeşlerine erkek oluşuyla, oğlan kardeşlerine de ağabeyliğiyle buyruk geçirebiliyordu. Kanadı altına almış onları, analarıyla kırk yaşında evlenmiş ve genç karısını kendine benzetmiş olan babasına karşı giriştikleri kumkumalarda elebaşılık ediyordu. Bakunin, kendi de itiraf ettiği gibi, kız kardeşlerinden birine âşıktı, hepsini de delicesine kıskanırdı, anlaşılan. Nasıl oğlan kardeşlerini babalarına karşı kışkırtmışsa, kız kardeşleri de hayranlar edinip birer ikişer evlenmeye başlayınca, nişanlılarıyla aralarını bozmak için yapmadığını komadı. Daha sonra başka kadınlara da aynı oyunu oynadı; zavallıları ayartır, kocalarından ayırtır, sonra da iş ciddiye bindi mi, yüz üstü bırakırdı. Ömrü boyu cinsel güçsüzlük çekmiştir; belli, yakınıyla çiftleşme tekinsizliğinden ileri gelme bir cinsel tutukluk halidir bu. Sibirya'da kırk dört yaşındayken on sekiz yaşında bir kızla evlenmişti; Bakunin'in nikahındayken kadın bir başkasından iki çocuk peydahladı.

Genç Bakunin, Rusya'da Hegel ülkücülüğüne tutkuyu aşk serüvenlerine bile katıştıracak kadar ileri vardırmış ve lenduha Alman soyutlamalarını Ruskari bir coşkunlukla "uçtu uçtuya getirircesine" Mutlak Varlık'tan başlayıp Tanrısal Düşün'e dek uzanan fiziküstü sırayı kovalayarak, Hegel ulamları (kategori) şerefine kadeh kaldıran bir edebiyatçı takımına katılmıştı. Bakunin yirmi altı yaşındayken –1840'ta– hem Hegel felsefesini kaynağından yudumlamak, hem de kocasından soğutup çocuğuyla birlikte Almanya'ya kaçmaya kandırdığı bir kız kardeşiyle buluşmak üzre, Berlin'e gitmeye karar verdi.

Bakunin Rusya'dayken Çar'ın sadık bir uyruğu olarak kalmıştı, bütün serkeşliği babasına karşıydı. Ama Berlin'de Genç

Hegel'cilerin etkisi altında, sola kaydı. Hegel'in devrimci açıdan yorumlanması akımına kapılandığı bu canalıcı döneme varışı, olgunlaşan kardeşleri üzerindeki buyruğunu bir daha kazanamamacasına yitirdiği zamana rastladı. Evli kardeşi kocasıyla barıştı, Rusya'ya döndü. Mikael'in yanına, Berlin'e gelmiş erkek kardeşi de yurduna geri gitti, sırılsıklam âşık olduğu kız kardeşi de Almanya'ya yanıma gelecekken, arkadaşı Turgeniev'e tutuldu, kaldı evde. Ama Mikael olgunlaşamamıştı hâlâ, düzgülü bir heyecan gelişimi geçirememişti çünkü. Çağın akıntısına kapılıp siyasal bir devrimci saydı artık kendini; ayaklanmayı tarihsel bir gerek sayan, ama Marx'ın stratejisine de bel bağlamayan saf bir istem ve eyleme dayanan bir devrimcilikti bu. Bakunin için giriştiği çalımın içtenliği ve yoğunluğu değerini ve etkililiğini güvence altına alıyordu ve bu çalım da herşeyden önce yıkıcıydı. Daha sonraki yıllarda kendi mizacını eleştirdiğinde, "yıkıcılığa duyduğu tutkuyu, ceberrut mizacıyla özgürlüğü kısıtlayıcı her şeylere karşı kendine delice bir nefret aşılayan anasının etkisine" bağlar. Ama bu tutku, aynı zamanda, bir türlü boşaltamadığı cinsel dürtü için de bir gedik yerini tutmaktadır. İlk Almanya'ya gittiğinde, "yıkma arzusunun aynı zamanda yapıcı bir arzu" olduğunu yazmıştır. Ortalığı silip süpüren yangın düş-görüleri içindedir. "Düşünün bir kere, Petersburg'u, Paris'i, Londra'sı; bir yangın yerine dönmüş koskoca Avrupa!" diyor. Herzen'in anlattığına göre, Paris'ten Prag'a giderken Almanya'da yolda, derebeyine karşı ayaklanmış köylülere rastlamış; hisarın etrafında dolanıp dururlarmış, belli bilmiyorlar ne yapacaklarını. Bakunin hemen arabasından atlamış, ne olup bittiğini soruşturmaya bile gerek duymadan, köylüleri savaş düzenine sokmuş, öyle de ustaca yönetmiş ki onları (Rusya'da topçu subaylığı etmiş çünkü) bir yarım saat sonra faytonuna yeniden kurulduğunda, hisar

dört bir yanından alev alev yanıyormuş. Sonra da Bakunin devrim sırasında "bütün kötü tutkuları ayağa kaldırmanın" önemi üzerinde direnir.

Yer değiştirmiş ve şahsi olmayan bir sevgiden kaynaklanan yüce gönüllülüğe de sahiptir: "Büyük bir tutkunun ele geçirdiği kişide küçük kişisel tutkular yer etmez; kişi bu küçük tutkulardan fedakarlık etmek durumunda da değildir; çünkü onlar artık o kişide mevcut değildir." Bakunin insan ırkını yıkarak kucaklamak istiyor ve taraftarlarına kardeşlik duygusuyla bezenmiş bir coşku aşılayabiliyordu.

Devasa boyu posu, halk hatipliğindeki dehasıyla Bakunin, Garibaldi ve Mazzini gibi büyük bir milli davanın önderliğini edebilecek bir insandı. Ama Rusya'da böyle bir dava yoktu yöneteceği; yurtdışında ise öbür ülkelerin milli hareketlerine temelli bir katkısı olamazdı. Bu yüzden yabancı devrimlere karışayım derken harcandı gitti. Mesela 1848'de Fransa'da Şubat ayaklanması kopunca, hemen Paris'e koştu, işçilerin Milli Milis Birlikleri'nde çarpıştı ve işte bu arada devrimci Polis Müdürü'nün şu ünlü yargısını hak etti: "Ne adam yahu bu, Devrim'in, ilk günü hızır gibi bir şey, ama ertesi günü aklınız varsa, kurşuna dizin hemen!" Sonra Alman Devrim'i Mart ayında kızışınca, Lehleri ayaklandırma umuduyla Almanya'ya geçti. Rusya'nın ancak bir Pan-Slav devrimiyle gerçekleşebileceğini aklına koymuştu. Gelgelelim Lehler, Bakunin'den kuşkulandılar. Rusya'nın Paris büyük elçiliği Bakunin'in casus olduğu söylentisini yaymıştı ortalığa; mecbur, Prag'a geçti, orada başarısız bir isyan hareketine katıldı. Aylarca, böyle ardında polis, sahte pasaportlarla ordan oraya dolaştıktan sonra, 1849 Mayıs'ında tam Devrim'in kıvamı kaçtığında, Dresden'de buldu kendini. Saksonya Kralı Frankfurt Meclisi'nin hazırladığı anayasayı onaylamam diye diretiyor; Ana-

yasacılar da sokaklarda harıl harıl barikat kuruyorlardı. Almanya'nın birleşmesi davasıyla bir ilgisi yoktu Bakunin'in; Devrim'in başarı kazanacağına da inanmıyordu ama, bir çıngar çıkmışken gözünün önünde, seyirci kalamazdı ki! Sokakta Richard Wagner'e rasladı; o sırada Dresden operasının orkestra şefi olan Wagner ne olup bittiğini görmek için Belediye Sarayı'na gidiyordu. Bakunin de takıldı ona. Salona girdiklerinde Geçici Hükümet'in kurulduğu ilan ediliyordu. Bakunin bir kulak verdi söylenenlere, hemen önderlere gitti, tanıttı kendini, kenti Prusyalıların akınına karşı tahkim etmeyi öğütledi. Prusyalılar o gece sökün ettiler; belki de düşmana satılmış olan komutan kentin savunmasını engellemişti; Bakunin'in güçbela kandırdığı devrimci Leh subayları yenilgiyi kabullenip tüydüler; üç kişilik Geçici Hükümet'in iki üyesi de bu arada Belediye Sarayı'ndan sırra kadem bastı. Üçüncü üye bir başına kalmıştı; Bakunin bu davada hiç bir alıp verdisi olmadığı halde, sonuna dek adama destek oldu; barikatları dolaşarak savaşçıları yüreklendirdi. Prusya ve Sakson askerleri kente girdiler, asileri kurşunlayıp Elbe'ye atmaya başladılar. Bakunin yoldaşlarını ellerinde kalan son barut fıçılarını ateşleyip, Belediye Sarayı'nı uçurarak hep birlikte can vermeye kandırayım dediyse de, Freiburg'a doğru çekilmek daha işlerine geldi. Wagner, Chemnitz yönünü tutmayı önerdi, oradaki işçiler de savaşa katılır diye. Ama Dresden yiğitleri Chemnitz'e vardıklarında baktılar ki, Devrim'e katılacak gönüllü yok ortada. Geceleyin yatakta derdest edildiler. Bakunin ölü gibiydi yorgunluktan, kaçmaya bile kalkışmadı, oysa pekala kaçabilirmiş, kendi öyle diyor. Dresden'e geri yollayıp, hepsini hapse tıktırırlar.

Sekiz yılı bulacaktır hapisliği. Dresden cezaeviyle Königstein kalesinde on üç ay kaldı. Sonra, ölüm cezası giydi. Bir gece kal-

dırdılar onu, başın vurulacak diye, çıkardılar dışarı. Oysa ömürboyu hapse indirilmişti ceza; Bakunin'in üzerine Çekleri saldırttığı Avusturya Hükümeti'ne teslim edilecekti sadece. Askeri mahpus sayıldı Prag'da, Hradcin Kalesi'nde bir hücreye kapatıldı. Avukat tutmasına izin verilmedi, mektuplaşması yasak edildi; günde bir yarım saat hava almaya çıkarılıyordu, o da koridorda, altı silahlı jandarmanın gözü altında. Dokuz ay sürdü bu, derken hükümet, arkadaşlarının Bakunin'i kaçırma tertibine giriştiği söylentisinden huylanarak, Olmütz kalesine nakletti onu, pıranga vuruldu ayağına, zincirlediler duvara. Iki ay sonra bir askeri mahkemenin karşısına çıkarıldı, yurda ihanetten ölüme mahkum edildi ve gene cezası hafifletilerek, bu sefer Ruslara devredildi.

Sınırda Avusturyalı muhafızlar devlet malıdır diye prangaları çıkarıp aldılar, Ruslar yenilerini taktılar ayağına, hem de daha ağırını. Çar, Bakunin'i Peter-Paul kalesine tıktı ve işkenceyle elinden bir kağıt kopardılar; 1. Nikolas'ın düşmanlarına son bir darbe olarak reva gördüğü ve bugüne dek pederşahi Rus sisteminin baskı silahları arasında yer alan bir "suç itirafnamesi", bir "pişmanlık" beratıydı, bu. Bakunin iskorbüte tutuldu, dişleri döküldü, kapalı yerde kalmaktan alıklaştı, yağ bağladı vücudu. Sevdiği kardeşi onu görmeye geldiğinde gizliden eline ulaştırdığı umutsuz bir pusulada şöyle diyor: "Bilemezsin ne demek böyle canlı canlı gömülmek mezara, gece gündüz. 'Ben bir tutsağım, mahvolmuşum, bir daha çözülmemecesine bağlı kolum ayağım,' diye inildemek! Bilemezsin hücrenden bile insanlığın en canalıcı çıkarlarını kararlaştıracak olan o yaklaşan kavganın uğultularını duyup da böyle karanlıklarda çakılı, suskun oturmak ne demek! Bilemezsin en azından bir kaçı nice güzellikleri gelberi edecek düşünlerle dolu olup da bir tekini bile gerçekleştirme-

mek; bütün bu dış taşlamaya rağmen, içersinde sevgi, evet, sevgi fırtınaları kopup da bu sevgiyi hiç bir şeye, hiç bir kimseye iletememek ne demektir bilemezsin! Kutlu bir davaya hizmet için yanıp tutuşurken, olanca coşkunluğunun tek tanığın, tek sırdaşın olan bu dört çıplak duvara çarpıp kırıldığını görmenin ne demek olduğunu bilemezsin!" Nikolas 1855'te ölüp, yerine geçen Aleksandr daha serbestçe bir rejim vaat eder gibi göründüğünde, anası Çar'a baş vurdu, ilkin bir sonuç alınamadı; Bakunin anasının çabası boşa çıkarsa diye kardeşini kendisine zehir getirmeye kandırdı. Ama, sonunda cezasını Sibirya'da ömürboyu sürgünlüğe indirmeye razı oldu Çar.

Bakunin masallarda, kapatıldığı şişeden dışarı uğrayan cinler gibi cezaevinden çıkar çıkmaz, serpildi, büyüdü adeta, fırlayıp gitti. Doğu Sibirya Valisi, ailesinin Dekambrist kanadının hısımı çıktı. Bakunin'e bir ticaret kumpanyasında iş buldu. Bakunin'in ödevlerinden biri de, kumpanya adına temaslarda bulunmak için gezip dolaşmaktı; dört yıl geçti geçmedi, kaçma yolunu buldu. 1861 baharında Sibiryalı bir taciri kandırıp Amur nehri ağzına dek yolculuk masraflarıyla Amur üstündeki gemi kaptanlarına, Bakunin'i karşı yakaya atmalarını dileyen bir salık mektubu kopardı. Karşıya kapağı atınca, görevlilerle kaptanları yola getirip bir gemiden bir gemiye aktarma olarak, Yokohoma'ya ulaştı, ordan da San Francisco'ya giden bir Amerikan gemisiyle denize açıldı. Şilepte tanıştığı bir İngiliz papazından borç aldığı üç yüz dolarla Panama yolundan New-York'a vardı; o sırada Londra'da bulunan Herzen'e bir haber uçurup, getirttiği parayla Kasım'ın sonunda Britanya başkentine ulaştı.

Herzen'in anlattığına göre, Bakunin yıllar yılı sürgünde kaldıktan sonra, kendi yurdunda ezilip büzülmüş gençlerden çok genç ve diri olarak Rusya'ya dönen Dekambristler gibi geldi Av-

rupa'ya; hapiste kocayıp çökmediğine göre, "çile yarıyor ona" dedikleri soydan, olağanüstü bir yaratılışı olmalıydı. 1850 yıllarında Londra'daki sürgünlerin soluğunu kesen gerileme dönemi, Bakunin'e uzaktan bile dokunmamıştı çünkü; Herzen de söylüyor, Bakunin o yılların olaylarını bir kitabın yapraklarını karıştırır gibi, bir çırpıda okuyup geçti adeta. Hâlâ kulaklarında çınlayan, seyrinde gördüğü şey, Paris'teki Şubat günleri ve Dresden'le Prag ayaklanmalarıydı. San Francisco'dan Herzen'e "Avusturya İmparatorluğu'nu yerle bir etmek" ve Slav halklarını özgür bir federasyon halinde birleştirmek için kendini yeniden savaşa adamak üzre Avrupa'ya döndüğünü yazıyordu. 1863'te Leh isyanı harlandığında, Bakunin bir Rus alayı örgütleme sevdasına düştü; Lehler o korkunç siciliyle aşırı düşünlerine bakarak, kendilerinin de başını nara yakmasından korkarak, "Londra'da kalsanız daha iyi olur" demeye getirdilerse de bu, Bakunin'i, ayaklanmaya katılma, ya da Finlandiya'da bir isyan çıkararak Rus hükümetinin başına çorap örme umuduyla Kopenhag'a kaçmaktan alıkoymadı. Bir İngiliz gemisi kiralayan Leh yurtseverleriyle birlikte Kopenhag'a vardı, ama asıl planları Litvanya'da karaya çıkmaktı. İngiliz kaptan, Baltık Denizi'nde Rus kuruvazörlerine rastlama rizikosuyla ikide bir üstüne tabancayla gelen Bakunin arasında epeyce bir kararsızlık geçirdikten sonra belalıları binbir hileyle Danimarka'ya döndürdü.

Bunun üzerine Bakunin sağdan soldan borç aldığı paralarla ve bir Rus prensesinin yardımlarıyla geçinerek, İsveç, İtalya ve İsviçre arasında birkaç yıl mekik dokudu; devrimci hareketlerle ilişkiler kuruyor, bir yandan da yeni hareketlere önayak oluyordu. 1866 yılında onca bel bağladığı, o İtalyanların, Çeklerin ve Lehlerin giriştiği çeşitten yurtsever ayaklanmaların, milli zalimlere direniş özelliği bir yana, ille de devrimci hareketler olması

gerekmeyeceğini, mesela son isyanda yer alan Leh subaylarıyla toprak sahiplerinin davranışından da görüleceği üzere, baş kaldırdıkları imparator efendileri kadar toplumsal yeniliklere düşman olduklarını kesenkes kavramıştı artık. Bakunin toplumsal devrimin ancak milletlerarası bir temele dayanabileceği kanısına varmıştı; ve bir burjuva aydını örgütü olan ve 67'lerde ilgilendiği Barış ve Özgürlük Birliği'nin bir "Avrupa Birleşik Devletleri" kurulması için hazırladığı programına "işçi sınıflarının kurtuluşunu ve proleterliğin kalkmasını" öngören bir fıkra koydurtmayı başarmıştı.

1868 yazında Bakunin, İşçiler Enternasyonali'nin Cenevre bölümüne üye olunca, Enternasyonal ile Pasifist Birliğini birleştirme çabasına giriştiyse de, Birliği "Cenevre dırdırı" diye kötüleyen Marx'ın ve doğrudan doğruya Birlik üyelerinin direnişiyle karşılaştı. Çekildi Birlik'ten, işçileri örgütlemeye koyuldu; ama Enternasyonal'i güçlendirmekle yetinemediği, Marx'ın buyruklarına da uymayı kendine yediremediği için faaliyeti kısmen gizli ve Enternasyonal'le ilişkileri bulanık bir birlik kurdu kendi başına; adı da bunun, Enternasyonal Sosyal-Demokratlar İttifakı idi. Marx bu örgütün de asıl birlikle birleşmesine karşı durdu ve Bakunin'in örgütü dağıtıp bölümlerin tek tek Birliğe katılmasında ayak diredi. Bakunin görünüşte uydu bu buyruğa; ama bir an için bile o gizli cemiyet şebekesini elden çıkarmayı aklından geçirmedi. Öteden beri kendini büyük bir yeraltı örgütünün önderi saymaktaydı. Ve hayatında ilk defa olarak, gerçekten korkunç bir kuvvet halini almak üzereydi. İtalya'daki ayaklarının aracılığıyla Enternasyonal'in hiç bir zaman el atamadığı İtalya ile İspanya'da şubeler açmış ve Enternasyonal'in gelecek Kongre'sini yapacağı Fransız İsviçresi'ndeki bazı işçi örgütlerini denetim altına almıştı. Amerikan saat sanayiinin rekabeti yüzünden perpe-

rişan olmuş Jura saat yapıcılarıyla sıkı fıkı olmuş, küçücük dağ kasabalarına gidip aralarına karışmış, gönüllerini kazanmıştı. Yardımcılarının en işe yarayanını da Jura köylüklerinde bulmuştu; Bakunin'in yoksun olduğu düzenlilik ve çalışkanlık erdemlerine sahip, James Guillaume adlı genç bir öğretmendi bu. Bakunin 1869 yılında yer alan Bale Kongresi'nde yetmiş beş delegeden on ikisini elinin altında tutacak durumdaydı.

Bakunin'le Marx kuvvetleri arasında verilen savaş, miras hakkının kaldırılması sorunundan kopuştu. Bu, Bakunin'in "emekçilerin kurtuluşu yolunda zorunlu koşullardan biri" olarak bütün gücüyle ve belki de o sırada Rusya'daki kardeşlerine babasından kalma mülkten kendine düşen payı paraya çevirip yollayın diye boşuna nefes tüketip durduğu için savunduğu bir tedbirdi. Marx ise, her zamanki sağlam mantığıyla, özel mülk kalıtımının mülkiyet sisteminin sadece bir sonucu olduğunu, dolaylı bozukluklarıyla oyalanacak yerde sistemin özüne saldırılması gerektiğini ileri sürüyordu.

Gelgelelim Marx, Kongre'de yoktu, Londra'daydı; dileklerini Genel Kurul'dan çıkardığı bir raporla Kongre'ye iletmişse de Bale'deki tek sözcüsü sadık, ama sığ kafalı bir Alman terzisiydi, üstelik bu adamcağız kendi adına hareket yetkisinden de yoksundu. Buna karşılık Bakunin kişiliğinin bütün sürükleyiciliği ve coşturuculuğuyla oradaydı, hazır nazırdı. Barış ve Özgürlük Birliği'nin bir toplantısında Bakunin'in dinleyiciler üzerindeki korkunç etkisine tanık olmuş bir yazarın anlattığına göre, "kurşuni üstlüğünün altından fanila gömleği uğramış, derbeder kılıklı" Bakunin, köylü hantallığıyla, kürsünün merdivenine hamle ettiğinde, "Bakunin!" diye kulakları sağır edici bir haykırış kopmuş. Başkanlık eden Garibaldi ayağa kalkıp kucaklamış onu, bir sürü hasmı da var aralarında, ama bütün salon fırlamış yerinden, al-

kışın arkası alınır gibi değil... Baron Vrangel, Bakunin'in bir başka toplantıdaki söylevi üstüne de şunları söylüyor: "Bakunin'in neler söylediğini bilemeyeceğim şimdi ama, zaten sözlerini yeniden denkleştirmek benim harcım değil. Söylevi ne mantık sıralanımı, ne de düşün zenginliği bakımından önemliydi. Birtakım iç ürpertici cümleler, coşturucu çağrılardan kuruluydu. Ilkel öyle, ak-ateş halinde bir şeydi o; bir boraydı adeta, gök gürültüleri, çakınlar ve aslanların kükreyişince bir uğultu! Adam, devrim adına konuşmak için doğmuş sanki. Öyle bir coşturdu ki herkesi, hani, 'Kesin birbirinizin gırtlağını!' dese, millet güle oynaya sarılacaktı bıçağa." Bakunin giriştiği bütün hareketlerin nafileliğine rağmen bir sembol, bir simge gücü kazanmıştı. Belki de, "Wagner, Dresden Devrimi sırasındaki deneyimleri üstüne kurduğu ünlü operasındaki Siegfried tipini Bakunin'den esinlemiştir," diyen Bernard Shaw'un hakkı var. Çünkü pratik yarardan yoksunluğuna ve siyasal tutarsızlığına rağmen, Bakunin'in Prusyalılara meydan okuyuşu, nasıl insan bencilliğine karşı insan ruhunun çıkarlar ötesindeki pek yürekliliğini pekiştirici bir anlam kazanmışsa, üç despotun zindanından sağ çıkışı ve tutsaklıktan koca dünyayı devrederek kurtuluşu da Byron'un "zindanlarda en harlı yanan ateş" dediği o özgürlük özleminin ne güçlü olabileceğini göstermiştir. Bakunin devrimci muhayyelesini Marx'ın başaramadığı ölçüde bir keskinlikle işlemeyi bilmiştir: Çünkü Bakunin'in gerçek yaşamda pek seyrek görülen, yadırgatıcı bir özelliği vardı; romantik şiirde yer alan yiğitlere özgü insanüstü bir sadelikti bu. Bale Kongresi'nde de kalıtımın kaldırılması için öyle yücedilli bir çağrıda bulundu ki, Enternasyonal'in tarihinde ilk defa olarak Genel Kurul'un bir öğüdü geri çevrildi. Bakunin'in karar taslağı da bazı delegelerin çekimser kalması yüzünden geri çevrildiyse de, Marx'ın önergesi daha büyük bir çoğun-

lukla aynı akıbete uğradı. Daha sonra Marx'dan epeyce zılgıt yiyecek olan zavallı terzi, "Marx çok kızacak buna!" diye yanıp yakıldıysa da aldıran olmadı.

Ama Marx artık Bakunin'in Enternasyonal'i ele geçirme niyetlisi olduğunu anlamıştı. Derken felek Bakunin'i Marx'ın avucu içine düşürdü.

Reformcu yeni Çar II. Aleksander'ın saltanatı, 1860 yıllarında geriliğe kaptırdı yularları; bu da yeni bir devrimci hareketin doğmasına yol açtı. Ama bu hareket Dekambristlerinki gibi zadegan komplosu değildi, ne de 1840 yıllarının Petraşevtsiy tarzı bir aydın kaynaşmasıydı: Bu seferki kışkırtıcılar, "her şeyden önce eğitim" diye ortaya çıkıp, sonradan halkın okumasına elvermenin Çara bağlılığı sarsacağını fark etmiş olan bir hükümet tarafından eğitim olanakları kısıtlanmış yoksul üniversite öğrencileriydi. İşte bu öğrencilerden biri de, azatlı bir serfin oğlu olmasına rağmen nasılsa Petersburg Üniversitesi'ne girecek kadar okuyabilmiş, Neçayev adlı bir gençti. Babeuf'ü, Blanqui'yi hatmetmişti, aklı gücü gizli cemiyetlerdeydi. Petersburg'da öğrenci hareketinin sol kanadına önder olacak kadar sivrildi, derken polis soruşturması başlayınca, Moskova'ya kaçma zorunda kaldı. Bakunin'le öbür Rus sürgünleriyle görüşmek üzre, Cenevre'ye gitmeye karar verdi ve 1869 Mart'ında İsviçre'ye vardı.

Bakunin, Neçayev'e tutuluverdi. Evrensel yıkıma bütün o vurgunluğuna rağmen, aslında yumuşak, biraz da tembel bir insan olan Bakunin bu yirmi bir yaşındaki canlı, kararlı, ağulu delikanlıda İttifak için yazdığı programlardan birinde bir devrimci için "zorunlu bir nitelik" diye betimlediği *diable au corps*'la (tendeki şeytan) donanmış mükemmel bir fesatçı örneğini buldum sandı. Neçayev'le Bakunin arasındaki ilişkide Rimbaud-Verlaine

ikilisini andıran bir yan vardı. Geçkin adam, gençte kendi için kurduğu bir hayali, amansız, gözükara, tetikte, hedefine bir ok gibi uçan fesatçı hayalini gerçekleşmiş görüyordu. Tapıyordu ona, "Evlat" aşağı "Evlat" yukarı, bir dediğini iki etmiyordu.

Asıl metnin Bakunin'in el yazısıyla olduğu söyleniyorsa da, oturup birlikte *Bir Devrimcinin İlmihali* adıyla insanın tüylerini diken diken eden bir belge çıkardılar ortaya. Bu *İlmihal* için, Marx'la Engels'in de belirttiği gibi, Rodolphe'un, Karl Moor'un, Monte Cristo'nun, Macaire'in romantik davranışlarını tek bir ülkü halinde kaynaştırmakla yetinmiş denebilirse de, devrimci görüşün etkisi Rus tarihinde sürüp gidecek olan ilk toplu bildiri olarak önemi üzerinde de durulmalıdır. *İlmihal*'e göre, devrimci, kişisel çıkarı, kişisel duygusu, hatta adı olmayan karayazılı bir insandır. Bir tek ülküsü vardır: Devrim; okumuş dünyanın bütün yasalarından, ahlak kurallarından kopmuştur. Bu dünya içinde yaşıyor, onun bir parçası olarak görünüyorsa, bu dünyayı daha sağlamına yıkabilmek içindir bu; hiç bir şey yoktur ki bu dünya içinde, nefret etmesin, hınç bağlamasın. Soğuk bir insan olmalıdır: Ölmeye hazır, işkenceye dayanıklı ve amacıyla takıştığı anda, içindeki her türlü duyguyu, insanlık onuru da dahil, körletmeye teşne. Ancak, amacına hizmet edenlerin dostudur; çapça düşük devrimciyi gözü kapalı harcayabilmelidir. Bir yoldaşın başı belaya girerse, alın yazısı, dava için yararlığı ve onu kurtarmak için harcanması gerekecek devrimci erkenin büyüklüğüne bakılarak kestirilecektir. Kurulu düzenin üyelerine gelince, bunları kişisel kötülüklerine değil, devrim davasına verdikleri zarara göre sınıflayacaktır. En tehlikeli olanları hemen temizlenmelidir; ama geçici bir süre için göz yumulduğunda gaddarca hareketleriyle ve halkı çileden çıkararak devrimcinin ekmeğine yağ sürecek gibi ya da dava uğruna şantaj ve tehdit yolundan

sömürülmeye elverişli olan türleri de vardır bunların. Liberal türü ise, programlarına gönül vermiş gözüküp devrimci eyleme bulaştırılarak ve böylece güçten düşürülerek sömürülmelidir. Öbür köktenciler de çoğu kendi kuyularını kazıcı, pek azı gerçekten devrimci olmalarına yarayıcı eylemlere sürüklenmelidir. Devrimci, tek ereği bilek işçilerinin özgürlüğü, mutluluğu olsa bile, bunun ancak her şeyi yerle bir edecek bir halk devrimi yolundan başarılacağına inanarak, haksızlıkların halkın sabrı tükeninceye dek katmerlenmesine bütün gücüyle çalışacaktır. Rus devrimcisi o uygarlık ve ahlak denen yalanın dayandığı geleneksel toplum düzenine ve mülkiyete boyuna boyun kıran ve Devlet'i yıkayım derken yerine bir yenisini getiren ve Batı ülkelerinde geçer akçe olan klasik devrim örneğini bir yana atmalıdır; Rus devrimcisi bütün gelenekleri, kuruluşları ve sınıflarıyla Devlet'i ortadan kaldırmalıdır. Yani devrime önayak olan devrimci takımı halkın üstüne tepeden bir siyasal örgüt indirmemelidir. Gelecek toplumun örgütü halkın bağrından doğmalıdır. Bize düşen, sadece korkunç, tekmil, evrensel ve amansız bir yıkımdır; bu amaç uğruna sade halk yığınlarının dik başlı öğeleriyle değil, Rusya'nın en gerçek devrimcileri olan o gözü pek haydutlar çevresiyle birleşmeliyiz. Geçer ayak belirtelim ki, Bakunin *İlmihal*'i yazdıkları sırada, Cizvitlere hayranlığını saklamamakta, onların izinden yürümek gerektiğini kademsizce sağa sola anlatmaktadır.

Bakunin de, Neçayev de gizli cemiyet hastasıdırlar; ama Bakunin'in kendi cemiyetinin çapı ve uzamı üstüne sadece birtakım kuruntulara saplanmasına karşılık, Neçayev bu bakımdan yöntemli bir yalancıydı. Daha başta kapısından bile belki bakmadığı Peter-Paul Kalesi'nden nasıl kaçtığına dair bir efsane yaratmayı becermiş; Bakunin'i Rusya'ya yaygın devrimci bir komi-

tenin ajanıyım diye kandırmıştı. Rusya'ya dönünce de Moskovalı öğrencilere kendini demirden bir düzenbağıyla yönetilen ve korkunç yetkilerle donanmış gizli bir örgütün üyesi diye yutturdu; bu örgütün bir başka özelliği de büyük devrimci Neçayev'in ölümü üstüne yazılmış bir şiir dağıtıp yaymayı mensuplarının başlıca yükümlerinden biri sayışıydı. Öğrenci hareketinin içinde işbirliği ve içtenliğiyle sivrilmiş bir Ivanov vardı; tarım okulunda okur, boş vakitlerinde köylü çocuklarına okuyup yazma öğretir, öğrencilerin kollektif girşimlerinde çalışır dururdu. İşte bu Ivanov, Neçayev'in ortada boy göstermesinden az sonra, acaba gerçekten böyle bir örgüt var mı diye pirelendi, sıkıştırdı Neçayev'i, baktı ki aslı faslı yok bu işin, bari ben sahici bir örgüt kurayım diye dikildi. Bunun üzerine Neçayev dört de yardakçı ayartıp Ivanov'u öldürmeye karar verdi; muradına erince de bir düzme pasaport uydurup sıvıştı; olan, geride kalan arkadaşlarına oldu. Polis üç yüz genci tutukladı; bunların seksen dördü yargılandı ve yargılananların hemen hepsi ya hapsi ya sürgünü boyladı.

Neçayev, bu arada Cenevre'ye dönmüş, devrimci arkadaşlar edinmiş ve bir Rus mülteci gazetesini de ele geçirmişti; Bakunin'e de *İlmihal*'de sömürülüp suyu çıkmış liberallere nasıl davranın deniyorsa, öyle davranmaya başladı. Para koklatmıyor, üstelik gazeteye de yanaştırmıyordu; bu yetmiyormuş gibi, eski yoldaşının bir geçim kapısını da kapadı. Bakunin bir dostunun aracılığıyla *Das Kapital*'in Rusçaya çevrilmesini sipariş almış, epeyce de bir peşin para koparmıştı. Ama, az sonra anladı ne belalı bir iş aldığını üstüne, para da zaten suyunu çekmişti, bu denli saçmalarla ne uğraşıyorsun diye başının etini yiyen Neçayev'in sözüne uymak kolayına geldi. Neçayev sözü geçen dosta –belli, Bakunin'in haberi olmaksızın– bir mektup döşendi, peşin

para işini kurcalarsa, gizli komitenin gazabına uğrayacağından dem vurdu. Öte yandan Bakunin'i de tehdit altında tutabilmek için mektuplarını sakladığı kutuyu çalmayı da ihmal etmedi. Bakunin de boş durmadı, Neçayev'in ne mal olduğunu anlasınlar diye Avrupa'nın dört bir yanına mektup yağdırmaya başladı. Bu sefer Neçayev, Bakunin'in örgütü içine bir hafiye sokmayı denedi. Bu iş için de devrimci bellediği bir Lehliyi seçti. Aslında Çar'ın adamı olan Lehli Neçayev'i ele vermekte gecikmedi.

Ama o arada bu çirkefliklerin Enternasyonal'e de dokunacağı kadar zararı dokunmuştu. Rus öğrencilerin 1871'de yer alan ve *Devrimcinin İlmihali*'ni de su yüzüne çıkaran yargılanmaları sırasında, Neçayev'in Moskova'da kendini Enternasyonal'in yetkili temsilcisi olarak tanıttığı meydana çıktı. Sonra da, yazılarından birinde, dayandığı toplumsal kuramın ilkelerini daha geniş inceleyebilmeleri için okurlara *Komünist Manifesto*'yu elden geçirmelerini salık vermişti. Yeraltı tertiplerinden nefret eden ve her bir şeyi kendi kişisel denetimi altında tutmayı marazına bir saplantı haline getirmiş olan Marx'ın görünmez birtakım kuvvetlerden, gizdeşlerden, kutuplardan dem vuran gizli bir cemiyetin Enternasyonal'i kendine mal etmeye, içine dal budak salmaya kalktığını öğrenince, ne hallere girdiğini kestirmek güç değil.

Marx'ın insanları avlamada, kendine benzetmedeki yeteneğinden ötürü Lassalle gibi, Bakunin'i de kıskandığına şüphe yok. Bakunin Rus hinoğluhinliğiyle çocuksu bir saflığı karmaştıran garip mizacı, coşkunluğu ve heybetli görünüşü sayesinde insanları kandırmada mucizeler göstermiştir. Rivayete göre, *Eski Müminler* adındaki bir Rus Rafizi Tarikatı'nın ulusunu ziyarete gitmiş bir gün; ona ilahiler okuyarak, hani nerdeyse adamı yollarının bir olduğuna inandıracakmış. Bir de şu öykü var, bu yüzde yüz doğru: Çar'ın İsviçre'de emekli bir general diye geçinen baş

ajanının öyle bir kanına girmiş ki, kurnazlıkla değil, ama saflığıyla, adam kendi rica etmiş, sana ajanlık edeyim diye, Rusya'ya gidip oradaki devrimci çalışmalar üstüne raporlar yollamış, miras işi için de Bakunin'le ailesinin arasını bulmaya çalışmış; ajan sonunda öyle bir afsunlanıyor ki, Çar'dan devrimcileri kovalamak için aldığı paraları Bakunin'e veriyor olduğu gibi. Bakunin, daha da ilginci, 1864'te Enternasyonal'in kuruluşu sırasında Londra'da buluştuklarında Marx'ın da gönlünü kazanıyor. Bakunin o buluşma sırasında dostça Engels'in hatırını soruşturuyor, Wolff'un ölümüne yakınıyor ve Leh ayaklanmasının toprak sahiplerinin köylü sosyalizmine yanaşmamaları yüzünden başarısızlığa uğradığını anlatarak, bundan böyle kendini sosyalizm davasına adayacağını yeminle söylüyor (sonraları da Marx'a yazdığı mektuplarda kendini Marx'ın tilmizi saydığını belirtir). Marx'ın Engels'e mektuplarında Bakunin için o sıralarda yazdığı şeyler, Marx-Engels yazışmalarında bir eşine rastlanmayacak kadar övücüdür: Marx, Bakunin'in, son on altı yıl içinde kötüleyecek yerde gelişen birkaç devrimciden biri olduğunu yazar.

Neçayev'in karıştırdığı, ama Bakunin'in doğruca sorumlu olmadığı bazı herzelerle Bakunin'e Sibirya'da yakıştırılan asılsız birtakım rezaletleri Marx'la Engels'in yazılarında Bakunin'e karşı kullanmış oldukları malum. Ama, bu yüzden onları, Mehring'in yaptığı gibi, yıkasıya kınamak da haksızlık olacak. Bakunin'in biraz kafadan çatlak, sorumluluk duygusundan alabildiğine yoksun bir adam olduğunu da unutmayalım. Baba evinde, o koruganlı çocukluk mülkünde, kardeşleriyle ceremesiz oynadığı fesat oyununu bütün ömrünce sürdürmüştür; nasıl ki, bir gün ödeme zorunda kalacağı aklına bile gelmeden uçan kuşa borçlanması da, çocukluğunda baba eline bakma alışkanlığından sür-gittir. Yarı gücü çocuksu açık yürekliliğinden gelen kişiliği-

nin büyüsüyle insanları avucunun içine alır, ne oluyoruz demeye kalmadan birtakım gizli tertiplere, olmadık ataklıklara sürükleyiverirdi, ama içine daldığı kumkumalar çoğu zaman hayaliydi ve anlaşılan gerçekle düş arasındaki ayrımı tam anlamıyla kavrayamadı bir türlü. Gerçek duygusundan yoksunluğu, Rusya'da mektuplaştığı ajanlarıyla yoldaşlarını yok yere tehlikeye sokuşundaki umursamazlığında en acı bir şekilde görünür. Marx'la Engels haklı olarak bu sorumsuzluğuna ateş püskürürler. Bakunin, şifre diye deli divane olmasına rağmen, arkadaşlarının polisin eline düşmesini önlemek için alınacak en basit tedbirleri bile boşlar. Şurası da ilginç ki, ta son günlerine dek Bakunin yeni tilmizler devşirmekte yaya kalmamışsa da, eski tilmizlerini de durmadan yitirmiştir. Emektar Guillaume bile sonunda Bakunin'den illallah demiştir.

Bir de, 1866'dan beri, *Devrimcinin İlmihali*'nde önerilen Devlet'in kaldırılması düşününü temel ilke olarak alan bir "anarşizm" öğretisini yaymaya çalışmaktadır. Bu Marx'ın "Alman buyurganlığı" diye kötülediği tutumuna karşı açtığı kampanya ile birlikte yürütülmektedir. Sözü geçen öğretinin sağlam yanı, devrimsel örgütlerin tepeden inme değil, halktan gelmesi ve işçi derneklerinin tüm demokrat usullerle kararlar almasına elverilmesi gerektiği görüşüdür. Ama, Bakunin'in büyük bir kuramcı olmadığı meydanda; öte yandan ilkeleriyle eylemleri arasındaki tutarsızlıklar da öyle göze batıcıdır ki, Marx'la Engels kollarını sıvamaya görsün, kolayca bunların kepazesini çıkarırlar. Mesela derler ki, "Bakunin kendi örgütünün Devlet'i kaldıracak olan geleceğin toplumuna örnek yerine geçeceğini söyleyerek istediği kadar böbürlensin, bu örgüt aslında bütün kararları kendi başına verecek tek bir adamın, yani '*Le Citoyen B*'nin (Yurtdaş B'nin) diktatörlük alanı olarak hazırlanmıştır; öte yandan İttifakın şu

andaki salkım saçaklığı akıllı uslu, toplu eylemi olanaksız kılmakta, dolayısıyla örgütün kıyamet düşgörüleri içinde coşan şubeleri tez elden basılıp ezilme tehlikesine maruz kalmaktadır. Sonra da 1873 ayaklanmasında Bakunin'in İspanya'daki adamları, kurulu düzen siyasası içinde resmi görev almamayı buyuran anarşist kuralına uymak şöyle dursun, Devlet'i ortadan kaldıracak yerde, eyalet hükümetleri kurmaya seyirten cuntalarda görev almakta sakınca görmediler."

Bakunin'le Marx'ın birbirinin dengi olarak birlikte çalışmalarına zaten imkan yoktu. Bakunin'ciler Bale'de Genel Kurul merkezinin Londra'dan Cenevre'ye naklini sağlamaya çalışmışlarsa da emekleri boşa gitmişti. Ancak, 1872 yılının 2 Eylül'ünde toplanabilen İkinci Hague Kongresi'nde ise, Marx'la Engels mahsus gelip ilk defa olarak oturumlara katılmışlar ve İtalyan Bakuninistleri uzak durduğu için görüşmelere kolayca hakim olabilmişlerdir. Bu arada Bakunin'in *Das Kapital*'i Rusça'ya çevirmesi işini ayarlayan Rus'a Neçayev'in yazdığı tehdit mektubunu ortaya çıkarıp Bakunin'le Guillaume'u Enternasyonal'den attırdılar.

Gene de hasımları epeyce güçlüydü. Paris Komün'ü, Marx'ın sabırlı stratejisine karşılık, doğrudan doğruya eylemi savunan Bakuninistlerin programını arkalamıştı. 1870 Eylül'ünde Lyons'da cumhuriyet ilan olunup bir Milli Güvenlik Komitesi kurulduğunu duyar duymaz, Bakunin oraya koştu ve anarşist politikası uyarınca Devlet'in kaldırıldığına dair bir bildiri yayımlamakta gecikmedi; ama, Marx'la Engels'in de belirttiği gibi, bu anarşist bildirisinin hızıyla devlet ortadan kalkmak şöyle dursun, iki Milli Milis taburuna sarkıtılan bir emir, geleceğin toplumunu bozguna uğratmaya yetti de arttı bile. Gene de Komün şaşılacak kertede başarılı olmuştu. Bakunin Tuileries Sarayı'nın yandığını duyunca, sevincinden uçtu. "Top gibi girdi g-

rup odasına –ağır aksak yürümekti mütadı oysa– bastonunu masanın üstüne çaldı, "Müjde dostlarım, Tuileries alevler içinde!" diye haykırdı. "Hepinize benden birer punç!" Dahası, bütün Akdeniz ülkelerinin devrimcileri papazlara, prenslere karşı ayaklanmaya can atıyorlardı; sanayi gelişimi gerçekleşmedikçe, devrim teşebbüsleri boşa çıkacaktır hep diyen Karl Marx'a kulak veren yoktu.

Marx bir de üstelik, hemen hemen aynı sorunlar üstünde, Fransız Blanqui'cileriyle çekişmek zorunda kalmıştı. Doğrudan eyleme inanan bir sosyalist olan Louis Blanqui'nin izleyicileri "proleter devrimci kuvvetlerin dövüşken bir örgüt içinde toplanmasını Enternasyonal'in amaçlarına uygun bir hareket" olarak ilan için baskıya geçmişlerdi. Marx'la Engels'in durumu, üstelik, Ingiltere'de oyları toparlamayı başarmış ve Marx'ın Paris Komün'ünü destekleyen konuşmasından gözü korkmuş olan Ingiliz sendika hareketinin parlamentocu liberallere yanaşmaya başlayıp, Enternasyonal'in kendi ellerinde tuttukları bölümleri için Genel Kurul'dan ayrı bir özel kurul kurulmasında ayak diretmeleri üzerine, büsbütün kötülemişti. 1870 sonbaharında Londra'ya göçen Engels de Genel Kurul üyesi olarak kendini pek göstememişti. Ingiliz sendikacıları Engels'in bir fabrikatör oluşunu affedemiyorlardı bir türlü, sonra da Engels Ingiliz tacirleriyle düşe kalka onların tavır ve hareketlerini kapmıştı; hele askerlik merakının eşindirdiği keyfi davranışları pek koyuyordu onlara. Hatta Marx'ın, parası hatırı için onu desteklediğini söylüyorlardı. Almanya'da ise, gelişen sosyalist hareketi, kovuşturmaya uğramamak kaygısıyla, Enternasyonal'le ilişkisini kesmişti. Marx desen, kocamış, hasta ve yorgundu; *Das Kapital*'i bir an önce bitirmekti bütün emeli. Marx'la Engels artık denetleyemeyeceklerini anlar anlamaz, Komünist Birliği için de yaptıkları gi-

bi, Enternasyonali, baltalamaya karar verdiler. Merkezini New-York'a naklettirdiler.

1869'dan beri Alman asıllı işçi üyeler devşirilmiş ve çoğu göçmen olan üye sayısı bir ara beş bini bulmuşsa da, genel olarak Amerikan işçileri Enternasyonal'e karşı soğuk ve çekingen davranmışlardı. Sadece New-York eyaletinde yüz seksen bin işçiyi işsiz bırakan 1873 paniğinin baskısı altında Enternasyonal epeyce bir önem kazandı. Chicago'da, New-York'ta işsizlerin yaptığı muazzam gösterilerde örgütün parmağı vardı ve 1873'te yer alan büyük antrasit grevini de destekledi. Gelgelelim Enternasyonal aşılmaz engellerle karşılaştı. Feminist Victoria Woodhull'in başında bulunduğu bir bölüm, kadın hakları ve sevişme serbestliğini de amaçları arasına alan ayrı bir harekete önayak olmaya kalktı. Londra bu bölümü kapatınca, Miss Woodhull oralı olmadı, "Amerika'nın bütün erkek ve kadınlarına" bir çağrı yollayarak topladığı kongrede evrensel bir dil sorununu ortaya attı, kendini de başkan seçtirtti. Az sonra Enternasyonal de giriş kısıtlarını hafifleterek, örgütü Amerika koşullarına uydurma sorunu üzerinde bölüntüye uğradı. Genel Kurul'un sekreteri '48'den sonra Almanya'dan ayrılmış olan Sorge adlı bir arkadaşıydı Marx'ın. Marksistler ilkelerine bağlı kaldılar, Amerikan bölümleri ise birer birer dağıldı, yeni emekçi partileri kuruldu. Enternasyonal, Genel Kurul'un, istediği kadar dönüşümcü olsun, varlıklı sınıflar tarafından örgütlenmiş siyasal partilere Amerikalı üyelerin katılmasını yasaklayan bir karar alması üzerine, 1874'te dağıldı gitti.

Avrupa'da Bakunin'cilerin Enternasyonal'i de anarşist öğretinin uygulanışsızlığı yüzünden 1870'te parçalandı. Bakunin "kendi kurtuluşları için canını dişine takmayan" halk yığınlarına kırgınlığını dile getirdikten ve "Cizvit dalavereciliği üstüne

olumlu ve ömürlü hiçbir şey kurulamayacağını" açıkladıktan sonra, 1876 yılının 1 Haziran'ında öldü. Tilmizlerinin sonuncusu olarak Rusya'dan yanına koşan bir kız öğrenci, Bakunin'in durup durup ona memleketinin kırlıklarını anlattırıp, nasıl can kulağıyla dinlediğini öyküler. İtalya'da oturmakta olduğu villasının kurbağaları Bakunin'e Rusya'yı hatırlatır, baba evinin çevresindeki göllerden, bataklardan gelen kurbağa seslerini dinlemiş gibi olur; "o şeytanca ışık kaybolur gözlerinden, hüznünden kasılır yüz çizgileri, dudakları, gölgelenir." Bütün o düzenbazlığı, bütün o cerbezesi, bütün o meydan okuyuşları ve atıp tutmalar Sibirya'dan bile kaçmış bu adamın çocukluğunu geçirdiği aile malikanesinden kurtulup çıkmasına yar olmadı. İsyanının nasıl doğrudan doğruya heyecana dayandığı son nefesinde söylediği şu sözlerden de belli: Bakunin izin almış hastahaneden bir akşam, yokladığı arkadaşı piyanoda Beethoven çalmış ona. "Her şey gelip geçecek," demiş Bakunin, "dünya batacak, ama Dokuzuncu Senfoni çalınacak hâlâ."

Lakin bütün bu işçi sınıfı örgütlenmesinin ve kışkırtısının dana kuyruğu 1871'in Paris Komün'üdür.

Komün, Avrupa siyasal düşünüsünde bir dönüm noktasıdır. Gördük iç savaş haberini alınca nasıl Michelet'ye inme indi; nasıl Paris'te iki aylık devrim yönetimi, Taine'i artık ömrü boyu Fransız Devrimi'ni gözden düşürmeyi üstüne vazife saydıracak kadar ürküttü; nasıl yirmi yaşındaki Anatole France Komüncüleri görünce girecek delik aradı, anlattıktı bütün bunları. Ve tam tersine, tarihsel ilerleme denince akıllarına işçi sınıfının zaferi gelen daha daha sonraki kuşaklar, Komün'ü bel bağladıkları kuramın ilk büyük hak vericisi olarak tarihin ana damarına sokulası bir olay bellemişlerdi. Burjuva tarihçiler Komün'ün lafını bi-

le uğursuzluk saya dursunlar, bu öbür çeşit tarih feylesofları bu büyük olaya gönüldeş olmuşlar, kutlamışlar onu, uzun uzun incelemişlerdir. Marx, Nisan ayında Komün'ün düşüşünden önce, Kugelmann'a yazdığı bir mektupta, "İşçi sınıfının kapitalist sınıfa ve onun devletine karşı kavgası Paris'teki kavgayla yeni bir devreye girdi," diyor. Üç yıl sonra da bir Petersburg mahpushanesine kapatılmış olan anarşist Kropotkin, Peter-Paul'da Bakunin'in yoksun olduğu bir avuntu içinde; bir hafta gündüzlü geceli, bitişik hücrede yatan gence duvarı tıklatarak Paris'te olup bitenleri anlatıyor.

III. Napoléon kendi cılızlığı ve vurguncu hükümetinin pespayeliği yüzünden 1860 yıllarının sonuna doğru, köylüler hariç, o zamana dek dengelediği sınıfların güvenini yitirmişti. İkinci İmparatorluğun dış kabuğu da Sedan yenilgisiyle çatladı ve Marx'ın muştuladığınca, bütün sınıflar birbirine girdi. Meclisin liberal kanadı geçici bir Cumhuriyetçi Hükümet kurdu, Blanqui'ye de bu Hükümet içinde Milli Milis taburlarından birinin komutanlığı lütfen verildi. Blanqui, Prusyalılara karşı savunu için bütün kent halkının silahlandırılmasını istedi; burjuva Hükümeti ise bir işçi sınıfı ayaklanmasından korkmaya başlamıştı. Metz düşüp Prusyalılar büsbütün yaklaşınca, Blanqui'yle öbür sosyalistler hamle ettilerse de, devrim girişkisini Geçici Hükümet bastırdı. Aynı Hükümet 1871'in 29 Ocak'ında bir ateşkes imzalayarak, Alsace-Lorraine'i teslime ve muazzam bir savaş ödentisi vermeye razı oldu. Bordeaux'da toplanıp Şubat'ta cumhuriyet ilan eden Millet Meclisi Thiers'i başkan seçti ve onun dürtüsüyle iç dönüşümlere geçilmeden önce, Almanlara para yetiştirmek üzre omuz çökertici bir darlık programına girişildi. Bu program borçlar üzerindeki moratoryuma son veriyor ve kuşatma sırasında kaldırılan kira ödeme zorunluğunu geri getirdiği

gibi, Milli Milis eratına verilen gündelikleri de kesiyordu. Thiers Hükümeti Milli Milis'in elinden kendi topladığı paralarla döktürdüğü topları almaya kalkınca patırdı koptu, 26 Mart'ta Paris Komün'ünün seçimi yer aldı.

Beş ay süren kuşatma sırasında Parislilerin çekmediği kalmamıştı, bir de bunun üstüne, baktılar ki, imparatorluğun küçük düşürücü ve yıkımına bir savaşa sürüklemiş olduğu Fransa'yı şimdi de Cumhuriyetçiler Almanlara peşkeş çekmekteler. İşte bu kızgınlıkla kurulup sosyal devrimcilerin –ki aralarında daha önceki karışıklıklar sırasında tutuklanmış olan Blanqui yoktu– yönettiği hükümet, ilk iş, polis kuvvetlerini ve orduyu dağıttı, dirlik düzenliği sağlama ödevini halka bıraktı, halk okulları açtı, Kilisenin mallarına el koydu ve bütün kamu görevlerini yılda 6.000 frank üstünde seçim yoluyla halka açık kıldı. Gene de hükümet dozu fazla kaçırmış olmaktan korkuyordu ve diktatörlüğe heveslenmekle suçlanmayalım telaşı içinde, seçimdi, örgütlenmeydi derken, çok vakit kaybettiler; Milli Banka'da durup duran üç milyar franga el koymaktan bile kaçındılar; dahası var, iç savaşa yol açarız korkusuyla Millet Meclisi'nin sığınmış olduğu Versailles üzerine yürümeyi de gözlerine yediremediler. Thiers Hükümeti ise, bu denli kaygıları önemsemeden, Paris'i kuşattı, Komün'ün bozguna uğradığı (25 Mayıs) hafta içinde Versailles birlikleri otuz-kırk bin kadar Komüncüyü doğradı. Komüncüler de rehineleri kurşuna dizmişler, binaları ateşe vermişlerdi. Ama, burjuva ve sosyalist tarih görülerinin ne denli zıt açılardan kerterizlendiğine ve o zamandan bu yana yönleri karşıt iki tarih kültürünün sürüp gittiğine elle tutulur bir kanıt olarak denilebilir ki, geleneksel tarih kitaplarından yemlenmiş ve Büyük Fransız Devrimi'nin Robespierre Terörü sırasında olup bitenleri hatmetmiş olan kimseler, Thiers hükümetinin Komün

hareketini bastırdığı bir haftalık sürede devrimci Robespierre Terörü'nün üç yılda yapmadığını yaptığını, yüz bin kişiyi öldürüp, hapsedip, sürdüğünü öğrenince şaşalasalar yeridir.

İşçiler Enternasyonali'nin Komün'le resmen bir alıp verdisi olmamışsa da, üyelerinden bazıları olaylarda önemli yer tutmuşlardır. Marx'la Engels olup biteni uzaktan, gazeteleri harıl harıl makaslamacasına, büyük bir coşkunluk içinde izlemiştir. Engels askeri strateji konusundaki bilgilerini seferber etmiş, Komüncülere Montmartre'ın kuzey bayırlarını tahkim edin diye feryad etmiştir. Kesin yenilgiden iki gün sonra da Marx, Genel Kurul'a *Fransa'da İç Savaş* adıyla sonradan yayımladığı söylevini vermiş, İngilizleri fena halde öfkelendirmiştir. Dostu Dr. Kugelmann'a mektubunda şöyle diyor: "Şu anda Londra'nın en ağır iftira ve tehditler altında yaşayan insanı benim. Masa başında yirmi yıl süren sıkıcı bir tatilden sonra yeniden doğmak gibi bir şey bu."

Gene de Komün'ün devrimci hareketler için Marx'la Engels'in öteden beri çizmiş olduğu yoldan da ayrıldığı bir gerçek. Başarı ölçüsü ne olursa olsun, Komün, hasımları Bakunin'le Blanqui'nin doğrudan kuvvete başvurulması görüşüne hak verdirici nitelikte bir harekettir. Gene de burjuva devletinin proletarya diktatörlüğü tarafından devralınması gerektiğini ve ancak yavaş yavaş ortadan kalkacağını oldum bittim öne süren Marx, Komüncülerin eski kuruluşları bir kalemde yok olmuş ilan edivermekle gösterdikleri yürekliliği övme uğruna bir çeşit tutarsızlığa düşmeye bile razı oldu.

Daha sonraları, o da, Engels de, Komün'ün bilinçsiz eğilimlerini, Engels'in de bir sefer itiraf ettiği gibi "az ya da çok bilinçli düzeylere doğru", yani kendi görüşlerine doğru yontmayı iş edindiler. Gerçek şu ki, iki aylık kısa ömrü içinde toplumun yeniden örgütlenmesiyle uğraşamayacak kadar eli dolu olan Ko-

mün'ün yurtsever yanı, toplumsal devrimci yanından daha az ağır basmıyordu. Gelgelelim, Engels bu olayları sosyalistçe yönlendirmenin "andaki koşullar altında yerinde ve hatta gerekli olduğunu" da ileri sürmüştür. Kendi de Komün'ün yirminci yıl dönümünde, yani 1891'de, proletarya diktatörlüğünün nasıl bir şey olduğunu öğrenmek istiyen sosyalist "Filistenler"e Paris Komün'ünü incelemelerini salık verir. Bir de şu var, gerçekçi olmakla böbürlenen sosyalist tarih görüşünde mit yaratma eğilimi daha o zamandan belirmeye başlamıştır.

Öte yandan bu eğilimin Diyalektik mitiyle yakından ilgili olduğunu belirtmeden geçmeyelim. Marx, *Fransa'da İç Savaş* adlı kitabıyla Kugelmann'a mektuplarında Komün'ü tartışırken, çoğu zaman şu ağzı kullanmaktadır: "Ne esneklik, ne girişki, ne kendini esirgemezliktir bu Parislilerdeki!... Tarihte eşi görülmemiş bir yücelik örneği bu... çalışa, didine, düşüne, dövüşe kanlara bulanmış olan Paris yeni bir toplumun doğum sancıları içinde, kapılarına dayanan düşmanı bile unutmuş adeta, o tarihsel atılışın coşkusuyla alı al moru mor. Paris, kendini kurtuluşa, selamete ve aynı zamanda çağdaş toplumun ekonomik etkiler altında şaşmaz adımlarla yöneldiği daha üstün yaşama kavuşturabilmek için koşulları ve insanları dönüştüresiye uzun savaşlar vermesi, sıram sıram tarihsel süreçler içinden geçilmesi gerekeceğini biliyor. Tarihsel boyun borcunu yiğitçe ödemeye azmetmiş işçi sınıfı, beyoğlu-beylerin hokkasından, kaleminden uğrayan galiz küfürlere ve bilimsel yanılmazlık kürsüsüne kurulup cahilane birtakım saçmalıkları, zırvaları veryansın eden iyi niyetli burjuva öğreticilerinin akıl hocalığına gülüp geçecek güçtedir... Komün'ü yaratan işçilerin Paris'i, yeni toplumun şanlı muştucusu olarak dünya durdukça kutlanacaktır. Şehitleri işçi sınıfının koca gönlüne gömülmüştür, cellatlarını ise tarih, o ev-

rensel çarmıha öylesine çakmıştır ki, ne papaz duaları, ne keşiş ilahileri onları oradan kurtaramayacaktır."

Bu hesaba göre, tarih hangi devirde olursa olsun görüş açısı değişmeyen bir varlıktır. Öyle bir yargıçtır ki, temyizi yoktur verdiği hükmün; Komün'ün cellatlarına *suçlu* damgasını vurduysa, bir daha kimse silemez o damgayı. Bunu bildiğimize, yani *haklı* olduğumuzu bildiğimize göre, bildiğimiz gibi işi abartabilir, yalınkatlaştırabiliriz. O zaman da daha az fütürlu, daha az insaflı tilmizlerini bir yana bırakın, Marx'ın Marksizm'i bile "bilimsel sosyalizmin" çizdiği o zorunlu yoldan az çok kaymaktadır.

15

KARL MARX: METALAR ŞAİRİ, PROLETARYA DİKTATÖRÜ

Karl Marx'ın büyük kitabı, *Das Kapital*, boyuna okuyup dinlediklerimizden daha başka türlü bir çözümleme gerektiren girift ve cins bir eserdir. Marx birinci cilt üzerinde çalıştığı sıralarda Engels'e yolladığı 31 Temmuz 1865 tarihli bir mektupta kusurları ne olursa olsun, yazılarının "sanatsal" bir bütün oluşturduğunu söyler ve bir sonraki mektubunda (5 Ağustos) kitabını bir "sanat eseri" diye anar ve bir ayak önce bitmesini geciktiren "sanatsal" kaygılardan söz eder. Sahiden de *Das Kapital*'in harcında bilim kadar sanat da vardır. Kitap, bir alay alabildiğine değişik görüşle bir sürü birbirinden apayrı düşünü yordamının karmasıdır. İktisat üstüne (bilimsel) bir eseri, bir endüstriyel gelişmeler tarihini ve çağdaş olayları ustaca izliyen bir kitapçığı içine alır; ve bilimsel nesnellik uğruna zaman zaman ertelenen ahlakçı yanı için özü özüne uygun değil denecekse, iktisat yanının da bilimsellikten kaydığı anlar olduğu, tarih tezinin de kıyametsel bir düşgörüyle arada bir bulandığı öne sürülebilir. Romalıların ördüğü tuğla duvarları ve diktikleri granit sütunlarıyla o eski Trier bazilikasını andıran bu kara, sağlam ve muazzam yapının dışında Alman fizik üstücülüğüyle gizemciliğinin her daim gediklerden içeri süzülmeye hazır sisleri ve kuzeysi ışıkları yüz-

mektedir.

Ne var ki, bütün bunları bir bütün haline getiren şey, Marx'ın öğrenciyken yazdığı, ama kişisel donatımı romantik koşuğa elverişli olmadığı için aksayan şiirlerinden güçlülüğünü bildiğimiz şair yanıdır. Marx'ın konusu artık insanlık tarihidir; ve o zamandan bu yana zihninin yoz, gayri insani yanı, matematikle, mantıkla beslenmiştir. Ama, *Das Kapital*'i bunca sürükleyici kılan şey, hayal gücü olduğu kadar, kanıtlamalarının inandırıcılığıdır.

Öyleyse *Das Kapital*'i derinine ele almadan önce, ilk okuduğumuz zaman üzerimizde bıraktığı sarsıcı etkinin muhasebesini yapalım.

Marx'ın, genel olarak, bütün yazılarına yaygın bir özellik, diyalektik yöntemi kullanırken Hegel'in daha aşağıdan daha üstüne doğru gelişim savından çok, karşıtlar arasındaki etkileşim kuramına ağırlık verişidir. Eserlerinde biçimsel yürüyüş bakımından bir eksiklik sezilir; nerede başlıyor, nerede bitiyor kestirmesi güçtür. Ama bu, öbür eserlerine kıyasla *Das Kapital*'in birinci cildinde çok daha az göze çarpar. Açılıştaki soyutlamaları bir kez aştık mı, kitap bir destan hızı kazanır.

Bu bizleri büyüleyen, afallatan, soluğumuzu kesen bir düşgörüdür; bu, daha ilkel, ama daha insanca el işleriyle geçinip giden feodal dünyanın bağrından kopuşup onu ezen, altına alan, giriftleştikçe giriftleşen, çapı büyüdükçe büyüyen, hızlanan, toplanan, toparlayan; milletlerin eski sınırlarından dışarı taşan, ticaretinin demir tekerlerini, vinçlerini ülkeler, okyanuslar, kıtalar aşırı yollayıp yaban kültürlerin çeşitli uygarlık düzeylerinde yaşayan insanlarını kendi düzenine sokan, ırkların yazgılarına söz geçirdikçe daha ne olduklarını anlamadan ve kişisel istemlerin üstünde bir zorlukla bedenlerine, zihinlerine kadar işleyip

yeni kişilikler ve yeni özlemler oluşturan bir süreçtir; bu, makine üretimi ve mıknatısca sermaye birikiminin evrimidir. Gene de bu gelişim sadece teknik-bilimsel değildir. Işin içinde bir de insan ilkesi vardır; Marx'ın dediği gibi "insanoğlunun duyabileceği en haşin, en bayağı, en iğrenç tutkular, yani kişisel çıkar cadıları" vardır. Marx'ın deha mayasına karışmış bir öğe de o garip ruhbilimsel sezgisidir: Cinsdaşlarımızdan bir şeyler koparma fırsatı doğdukta, onlara çektirdiğimiz acılara kayıtsız ve duygusuz kalmada insanın ne denli canavarlaşabileceğini ondan daha ölesiye anlamış kimse yoktur.

Marx bu temaya el atmaya görsün, en büyük yergi ustalarına taş çıkartır. Sahiden de Marx, Swift'den bu yana yetişmiş en büyük cinasçıdır ve ona bir çok benzer yanları vardır. Mesela Swift'in aç halkı fazla gelen bebelerini boğmaya yüreklendirerek, Irlanda'da sefaleti önlemek için öne sürdüğü "mütevazı teklif"le Marx'ın (*Das Kapital*'in dördüncü denen cildinde) cinayeti savunma makamında burjuva feylesoflara salık verdiği şu kanıtı karşılaştırın: "Nasıl feylesof düşünler üretiyor, nasıl şair şiirler, nasıl profesör ders kitapları üretiyorsa," diyor Marx, cani de cinayet üretiyor ve böylece topluma yararlı bir iş görüyor; hem lüzumsuz nüfusun icabına bakıyor, hem de cinayeti önlemekle görevlendirilen bir sürü değerli yurttaşa iş alanı açmış oluyor.

Marx'ın Swift'e eş bir yanı daha var; paradan bir çeşit şiir devşirebiliyor. Swift'in hesaba, defter tutmaya bir çeşit düşünsel tutkusu, paraya karşı tensel diyebileceğimiz bir duyarlığı vardı. *Çuhacının Mektupları*'nı okurken mangırları, sikkeleri görür, duyar, adeta eller gibi oluruz. Ama, Marx'ta para çok daha feylesofça bir kalıba giriyor. Koru hırsızlığı yasaları üstündeki yazısında toprak sahibinin, malikanesindeki ağaçları nasıl köylülerin uğruna kurban edildiği üstün varlıklar olarak kişilendirdiğini gör-

müştük. Şimdi de Marx kapitalist gelişimin ilk aşamalarında, büyük malikanelerden köylülerin atıldığı, tarlaların otlak haline getirildiği sırada, koyunların halkı yediğini söyleyen Sir Thomas Moore'a atıf yaparak, metaların insanları buyruk altına aldığı bir dünya görüşü sunar bize.

Bu metaların kendine özgü hareket yasaları vardır, yörüngelerinde elektronlar gibi dönerler adeta. Böylece hem makinelerin çarklarını döndürür, hem de insanları makinelere köle kılarlar. Metaların en yücesi paradır, hepsini temsil eden odur çünkü. Marx bize sırf değiş-tokuşu kolaylaştırmak üzere ortaya çıkmış olan maden paralarla banknotların nasıl fetiş haline gelip, özünden doğma bir değeri varmışçasına, kendi başına bir amaç olma niteliği kazandığını, sonra da adeta insan erkinin yerini tutan kendine özgü bir erk edindiğini anlatır. Marx 1856'da İngilizce verdiği bir söylevin bir cümlesinde, bütün bu temayı dile getirmişti: "Bütün buluşlarımız, ilerlemelerimiz, bakıyoruz da, hep maddesel kuvvetleri düşünsel yaşamla donatma ve insan yaşamını da bir maddesel kuvvet tıkızlığına sokmakla sonuçlanıyor." İnsanlık ücret, kâr ve kredi ağına düşmüştür. Cansız da olsalar, yaşayanların haklarını gasbeden bu başına buyruk, astığı astık kestiği kestik fetişlerin büyüsünü bozmaya böyle teşne oluşu, kişisel duygudan yana kendinde sezip dış dünyaya yansıttığı eksiklikten ileri gelmiştir demek yanlış olmayacak. Bütün büyük yergiciler gibi Marx da kendinde tehlikeli gördüğü kusurları başkalarında cezalandırır; ve belki de kişisel ilişkileri ve insanın insana sorumluluğunu yadsıma sürecini ve o çağın yaşamını marazlaştıran soyut ve yarı bilinçli hainliği herkeslerden iyi anlamasına, açığa vurmasına elveren şey de, Marx'ın o garip kişiliğidir.

Marx kendi soyutlamalarına da tutkundur, belli; bir başlamasın soyutlamaya, tutamaz gayrı kendini. *Das Kapital*'in bu çeşit

parçalarının çoğu, bir bakıma pir aşkına ve şan olsun diyedir; arı mantık oyunlarından hazzediyorsanız, başka tabii. Marx'ın yönteminde bir güzellik vardır: Mehring'in de belirttiği gibi, bu yöntem sayesinde istediği ayrımları alabildiğine ince, kıl payı gösterebilir; ama tabii karşı açıdan bakarsanız işe, elle tutulur endüstriyel süreçleri bir takım kaypak fizik-üstü tanımlamalara bozuyor diye ona kızabilirsiniz de. (Engels de diyalektik kanıtlama basamakları gerisindeki tarihsel süreçleri kavramanın bu yüzden güçleştiğinden yakınmıştır Marx'a.) Ama, tarih fasıllarıyla sıralaşan bu soyut fasılların başlıca değeri –hiç değilse birinci ciltte– istihza bakımındandır. Marx'ın en gözde hilesi, tasım mekiğini bir ileri bir geri işleterek gözümüzü daldırmak, bizleri fizik üstü gibi görünen yasaların dalıncına kaptırmak ve derken araya bir cümle sokuşturup bunca zarif gösterilere bel veren bütün bu saf ekonomi ilkelerinin sadece insan bencilliğinin icadı olduğunu ve böyle şaşmazlıkla işliyorlarsa, bunu mal canlılığının yer çekimi kadar sekmez bir kuvvet halini almışlığına borçlu olduklarını kafamıza dank ettirivermektir. Bizlere zaman zaman, yeri gelmişken deyivereyim, öyle cübbe cebinden çıkarır gibi tumturakla sunduğu bu bilimsel kılıklı formüllerin asıl anlamı, işçinin kesesinden çırpılan metelikler, alnından sızdırılan ter ve yaşamından çalınan nimetlerdir. İktisat allameleriyle cebelleşirken eski edebiyatta "tehzil" (alaya alma-yn.) denen tarzda bir oyun yazmıştır adeta. *Das Kapital*'i okumaya görün, bütün geleneksel ekonomi kitapları gözünüzden düşecektir: Çünkü, sürdükleri kanıtların, verdikleri rakamların gerisinde gizlemeye çalıştıkları acı insan ilişkilerinin gerçeklerini sökebiliriz artık.

Sonra Marx bir kuramı meta rakslarıyla, mantık çaprazlamalarıyla sergiledikten sonra, hemen ardından kapitalist yasaların nasıl işlediğine dair belgeli kanıtlar sunar; işte bu fasıllar tınaz-

lanmış fabrika raporlarıyla, sefalet ve perişanlıklar üstüne verdiği takır takır bilgilerle, işçi sınıfının kadını, erkeği, çocuğuyla boyun eğmek zorunda kaldığı kötü koşulları amansızca sıralamalarıyla, işverenlerin zaten hep yetersiz ve gecikmiş yasalar zoruyla kârlarından yitirdiklerini dakikası dakikasına, kuruşu kuruşuna çıkarmak için baş vurdukları iğrenç dalavereleri bir bir açıklamalarıyla, işverenler ve hıkdeyicileri ekonomistlerin yedikleri naneleri haklı göstermek için ahlaktan, dinden, akıldan dem vuruşlarından verdiği örneklerle allak bullak eder insanı, kitabı elinizden atacak olursunuz. Bir çeki taşı çöker döşünüze, gelmiş geçmiş uygarlıkların en kepazesi olan bu bizim uygarlığın içyüzünü ilk defa olarak görmüşsünüzdür. Öyle bir uygarlık ki, işçilerin bedence çöküntüsüne boyun eğmekle efendilerinin ahlakça çöküntüsüne katlanma arasında hani nerdeyse üçüncü bir yol bırakmamışlardır size seçecek.

Zaman zaman Marx lafı gediğine oturtmacasına, bambaşka ülkülerle harlanan öbür toplum düzenlerinin anısını bir an için şavklandırır gözlerinizin önünde. Yunan düzeninin dayandığı yüz karası kölelik kuruluşu hiç değilse, toplumun bir takımını sersefil etmesine karşılık, gelişkin zevkli, on parmağında on marifet olan bir zadegan sınıfının yetişmesine elvermişti; oysa endüstri dünyasında halk yığınları başka bir şey için değil, sırf birkaç bayağı hamhalat türedi, mümtaz dokuma fabrikatörü, güzide sosis imalatçısı ve nüfuzlu kundura boyası taciri mertebesine ersin diye esirlik çekmededir. Orta Çağ'ın feodal düzeni, soyluların krala baş kaldırması üzerine kargaşaya yem olmadan önce, hiç değilse belirli ödevleri yerine getirme karşılığında belirli hakları güvence altında tutmaktaydı, toplumun içinde herkesin bir yeri vardı; oysa sanayide kriz başlayıp fabrikanın kapısı işçinin yüzüne kapandı mıydı, ne işveren, ne Devlet, halin ne diye so-

rar; baron yağmadan aslan payını alırdı, ama adamları da çimlenirlerdi arada; oysa şimdi burjuvazinin baş erdemi, hasislik, yatırım için kesenin ağzına kırk düğüm vurmak... Ve gerçi Marx tacir yazıhaneleri, iğler, varyoslar, ditme tarakları, balçık ocakları, maden ocakları arasında fır döndürür bizi, ama modern sanayi dünyasının o yazdığı baladdaki gemicinin "Allahsız" diye kargıdığı okyanus uçurumları kadar soğuk mağaralarında, yozluklarında dolaşırken, dünya işlerini yargılamada onu şaşmaz kıstaslarla donatan "Ölümsüz Tanrının" buyrukları kulaklarında çın çınlar.

Das Kapital'den ilk izlenimimiz aşağı yukarı böyle bir şey. Ancak, üzerinde serinkanlılıkla düşündükten ve Marx'ın yazılarıyla sıkı fıkı olduktan sonradır ki, kitabın bazı tutarsızlıkları açığa çıkar.

Bunların en göze çarpanı, tarihçinin bilimsel görüşüyle peygamberin ahlak görüşü arasındaki uyuşmazlıktır. Rus toplum bilimcisi Maxim Kovalevski, "Marx'da beni en şaşırtan şey," diyor, "tilmizlerine ekonomik ilkeleri incelemek için en elverişli araç diye salık verdiği o dingin, nesnel yönteme sığmayan siyasal sorunlardaki tutkusal taraf-tutuculuğudur." H.M. Hyndman da, Marx'ın "damarına (mesela Liberal Parti'nin tutumu dolayısıyla) basıldığı zamanki hali tavrı ve konuşmasıyla devrin ekonomik olayları üzerinde görüşlerini dile getirirkenki davranışı arasında yadırgatıcı bir zıtlık" olduğuna parmak basar.

Bir yanda Marx, *Das Kapital*'de insanlığın ilerlemesi için zorunlu ve belirli bir "tarihsel" gelişimin ancak kapitalizm tarafından yürütülebileceğini söyler; öte yandan da bu işi gören kimselerin gaddarlığına ateş püskürür. Düşünün mesela Darwin, Luther Burbank ağızlarına yataydı ve evrimin ürettiği türlerin ülkü-

sele kıyasla yetersizliklerini ve yaşam kavgasında elenen hayvanlarla bitkilerin uğradığı haksızlıkları diline dolayıp okuyucularını hop oturtup, hop kaldıraydı; Marx'ın yaptığı da işte böyle bir şey. Bilimsel bir tarihçi olarak sosyalizm için gerekli merkezleşmenin ancak kapitalizmin çekişmeli süreçleriyle sağlanır olduğunu ileri sürer. İkinci ciltte yer alan dikkate değer bir bölümde de bu düzenin en olmadık korkunçluklarını hayırlı gelişiminin bir yanı olarak kabul eder: "Kapitalist üretimi ayrıntılarıyle incelediğimizde... görürüz ki, metalara dönüşüp özdekleşmiş emeğe karşı alabildiğine tutumludur. Ama, insan yaşamına, yaşayan emeğe gelince, sade kan, can değil, sinirleri ve beyinleri de yiyip tüketmeye gelince, öbür üretim çeşitlerinde görülmedik kertede savurgandır. Öyle ki, toplumun bilinç üzere yeni baştan örgütlenmesinden hemen önce gelen tarih döneminde insanlığın gelişimi ancak, kişisel gelişim har vurup harman savrularak kollanır ve ilerletilir. Burada sözünü ettiğimiz (kömür ocakları işleticileri tarafından yapılan) tasarruflar, arttırımlar, emeğin toplumsal tabiatı sayesindedir; öte yandan emekçinin sağlığını, yaşamını, ziyanı zebil eden de gene emeğin bu toplumsal yapısıdır." Öyleyse kapitalist kuvvetlerin başka türlü işlemesine de imkan yoktu: İnsanoğullarını mahvederken bile insanlığın kurtuluşuna bir bakıma hizmet etmektedirler; gene de Marx tek tek bütün fabrikatörleri ya gözü kara esir sürücüsü ya da kendini haklı çıkarmak için bin dereden su getiren madrabaz takımı diye yerden yere çalmaktan geri durmaz.

İlkin Marx'ın kapitalist sınıfın alçaklığını ve işçi davasının "İktisat" yasaları gereğince ergeç zafere ulaşacağını "bilimselce" saptamış olduğunu varsayalım. Marksist Artık Değer Kuramı çıkıyor o zaman karşımıza.

Marx'a göre işçi, emek gücünü piyasadaki herhangi bir meta gibi satmaktadır; bunun değeri de, işverenin kavlince, işçinin sırf ölmeyecek kadar çalışabilecek ve çocuk, yani yeni işçi türetebilecek kadar yaşayabilmesi için gerekli olan en az tutara göre ölçülür. Öyleyse işçi, diyelim altı saatlik emeğiyle hak edeceği bu en az tutar karşılığında kiralanır, sonra da işveren tarafından işten atılma korkusuyla sekiz-on saat çalışmaya zorlanır. Böylece fabrikatör iki, üç ya da dört saatlik çalışmasını işçiden çalar ve bu çalışmanın ürününü belirli değeri üstünden satar. Çalınmış olan çalışmanın değeri "artık değer" olarak tanımlanır ve bu, fabrikatörün kârı bellenir. Fabrikatör bununla palazlanır, horozlanır, işçi ise, yaşayabileceği kadar kıt kanaat yaşama zoruna koşulur.

Demek ki, fabrikatör başına buyruk kalsa, emekçilerini çalıştırabildiği kadar çalıştıracak, buna karşılık da tutturabildiği kadar az ücret ödemeye bakacaktır. Ama, Marx'ın Adam Smith'le Ricardo'da oğulcuk olarak bulduğu bu düşünün gerisinde yatan ne? Yani, "Emek değeri belirler, değer emeğe göre ölçülür", derken ne demek isteniliyor? Değeri hiç de emekle belirlenmeyen bir alay şey var ortada: Antika eşya, eski ustaların resimleri, radyum filan; yapılı ürünlere gelince, piyasadaki değerlerinin yapımları için harcanmış emek tutarına orantılı olduğu da söylenemez. Bir sürü işçi çalıştırıp fabrikasına (oranla) az para harcayan fabrikatörün kârının, fabrikasına avuçla para harcayıp, (oranla) daha az işçi çalıştıran fabrikatörün kârından daha büyük olduğu da söz götürür, oysa Marx'ın kuramına göre böyle olması gerek bunun. İngiliz Fabian'lan Stanley Jevons'da buldukları bir ipucunu kovalayarak, bir karşıkuram ortaya koydular; buna göre, değer isteğe bağımlıydı: Bir metaın fiyatı onu kullanacak kişilerin gözündeki yararlılık ölçüsüne göre belirleniyordu, bu da do-

layısıyla o metaın yapımı için harcanmış emeğin değerini belirliyordu.

Marx, *Das Kapital*'in kendi yayımladığı tek bölümünde bu sorunu ele almış değildir; bunun çözümünü ömrü vefa edip bitiremediği bir başka cilde bırakmıştı; Engels neden sonra, 1894'te, Marx'tan kalan metnin bu sorunu da içine alan bölümünü (üçüncü cilt) yayımlayabildi. O zaman anlaşıldı ki, Marx, "genel kural olarak, kârla artık değerin aslında birbirinden ayrı iki birim" olduğunu söyleyenlerin dediğine gelmiştir. Bütün kârlar artık değerden doğmaktadır; ama sermayenin çok kazançlı bir sanayi dalına akışının kâr oranını düşürmesine karşılık, daha az kazançlı bir daldan kaçışı kâr oranını yükselteceğine göre, kapitalistler arasındaki çekişme kâr oranını aynı düzeyde tutacak, kazançları dengeleyecektir. Kârın toplamı artık değerin toplamına eş düşecektir; ama, ayrı artık değerler ayrı kapitalistler tarafından adeta bir sandıkta toplanmış ve kârlar herkese yatırdığı sermayeye göre hisse düşecek şekilde üleştirilmiş gibi olmaktadır. Tüccara gelince, işçininki gibi bir değer yaratmış değildir; sadece ürününü dağıtarak fabrikatörün bir miktar para arttırmasını sağlamış, buna karşılık da artık değerinden bir pay almıştır. Tüccarın buyruğunda çalışanlar da bir değer yaratmış sayılamazlar; onlar da fabrikatörün kârından bir pay koparmışlardır. Ama nasıl işçiler fabrikatörün oyununa gelmişse, bunlar da hak ettiklerinin bir parçasını kaptırmışlardır. Kapitalist toplumdaki mülk sahibine gelince, o da artık değerden kendine düşen payı fabrikatörle tüccarın ödediği icar üzerinden almaktadır.

Böylece emekten doğduğu söylenen değer, bütün bütüne soyut bir kavram kılığına sokulmaktadır; öyle ki, fiyatlarla ve görece kârlarla hiç bir ilişiği bırakılmadığı gibi, tüccarın, fabrikatörün ve hatta tüccar katibinin emeğinde bulunmayan, sadece tar-

la ve fabrika emeğine özgü bir varlık yerine konduğu ölçüde, adeta gizemci bir özellikle donatılmaktadır. Bu emek değerinin nesnel bir gerçekliğe sahip olduğunu saptayabilmek için, üretilen mallar toplamının piyasada devşirdiği fiyatların tümünden işçi ücretleri düşüldükte, fabrikatöre kalacağı hesaplanan parayla, o belirli an içinde sağlanan kârların birbirine eşit olduğunu göstermek şarttır. *Das Kapital*'in üçüncü cildinde yer alan ve John Strachey'in geçenlerde yayımladığı *Kapitalist Buhranın İç Yapısı* adındaki kitabında onca abarttığı kanıtlama da bir şey saptıyor sayılamaz. "Kâr artık değere eşitse," diyor Marx, "sanayi gitgide makineleştiğine ve gitgide daha az insan emeği kullanacağına göre, kâr oranının da düşeceğini söylemek yanlış olmayacaktır ve zaten kâr oranı azalmaktadır." Hadi kâr oranının düştüğünü kabul edelim, ama bu, kullanılan insan emeğinin oranıyla fabrikatörün tüm yatırımlarına göre hesaplanan kâr oranı arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ne bakımdan saptar ki? Az sonra göreceğiniz gibi, Emek-Değer Kuramı'ndan medet ummaksızın kapitalist buhranın mekanizmasını çözümlemek hiç de zor değildir. Ve buhranı bu kuramın doğruluğuna kanıt saymak yanılgıdır. Öyleyse Diyalektik gibi Emek Kuramı da olsa olsa, Marx'ın iktisatçı yanına bir türlü boyun eğmeyen fizik-üstücü yanının bir türetmesi ve halka aşılamak istediği ahlak değerlerinin, üzerlerinde ne düşünürsek düşünelim, eşyanın tabiatına karmaşmış olduğunu ortaya koyma yolunda gösterdiği bir çabadır.

Ama bu arada çeyrek yüzyılı aşkın bir süre, yani 1867'den 1894'e dek, tüm değerin emek tarafından yaratıldığı düşünü kök salagelmiştir. Bunu inançlarının temel ilkelerinden biri belleyen izleyicileri, ustalarının bütün sorunları çözeceği ve düşmanlarına altından kalkılmaz bir cevap yetiştireceği günü gü-

venle gözlemekteydiler. Neden sonra *Das Kapital*'in üçüncü cildi çıktı. Ama Marx'a yatkın iktisatçılar bile duydukları hayal kırıklığını dile getirdiler.

Marx'ın kuramında yer alan son gelişmeleri sağlığında dünyaya açıklamaktan çekinip bu işi mahsus Engels'e bıraktığını öne süren İtalyan İktisatçısı Loria'nın kanısında gerçek payı bulunabileceğine insanın inanası geliyor. *Das Kapital*'in birinci ciltinin yarattığı ahlaksal etkinin sonraki ciltlerle karşılaşıldıkta cılızlaşabileceği akla gelse yeridir. Tüm değerin emek tarafından yaratıldığı savı, sadece fizik-üstü bir anlama tıkıştırıldığı anda, Marksistlerin kapitalist hileleri diye kötüledikleri o yararlılığa dayanan değer kuramlarında önceleri kabule yanaşmadığımız birtakım doğrular görmeye başlayabiliriz. Değerleri Marx'ın yaptığı gibi, soyut emek gücü birimlerine göre hesaplamada sakınca görmedikten sonra, hele emekten doğduğu söylenen değerin fiyat biçmeyle bir ilişkisi olmamasına karşılık, tüketicinin istediğinde böyle bir ilişki kesin olarak bulunduğuna göre, Marx istediği kadar diretsin, neden değerleri soyut yararlılık birimlerine göre hesaplamayalım?

Ama aslında bütün bu çeşit kuramlar yetersiz; gerçek fiyatlar bu çeşit formüllerin kapsayabileceğinden çok daha girift durumların sonucu; iktisatçıların, çoğu kaale almadıkları birtakım psikolojik etkenler yüzünden de büsbütün çetrefilleşiyorlar. Zaten fiyat anlamına gelen değerle ahlaksal ve feylesofça bir anlam taşıyan değerin birbirine kolayca karıştırıldığı malum, iktisatçı, bir de bunun üstüne, değerin en çok kendi bağlı bulunduğu ya da savunuculuğunu ettiği grup tarafından yaratıldığını hayal etmiyor. Eski biçim fabrikatörlerin kıt akıllı olanları işçi takımına çalışma olanağı sağlayan sermaye ve bilgi ihtiyacını ben karşılıyorum diye hem ürünü hem de emeği kendinin yarattığı kuruntu-

su içindeydi. Orta sınıf İngiliz tüketicisini temsil eden Fabian sosyalistleri de insanoğlunun tarım ya da fabrika işçisi değil, tüketici olarak metaların değerini metalara karşı gösterdiği istekle belirlediği kanısındaydılar. California'da fukara bir matbaacı iken zenginin fakir fukarayı topraklardan uğratıp, bolluk ülkesini nasıl amansız bir tekele döndürdüğüne şaşakalan Henry George, tüm değerin her şeyden önce topraktan derildiği kanısına itelenmişti. İşçinin tarafını tutmakla kalmayıp, yeryüzünün sahipliğine de konmasını dileyen Karl Marx, bütün değerin emek tarafından yaratıldığını öne sürmüştü. Bu düşüncesini kuramsal bir hakçalıkla destekleme çabası, diyalektik maddeciliğin her şeyi görece ve her iktisat sistemini belirli sınıf çıkarlarının derinleştirdiği bir ideoloji olarak açıklama eğilimiyle, tutumumuza temel olacak ve geçerliliği daha genel olan birtakım ilkeler ortaya koyma güdüsü arasında sallandığını ve böylece bir tutarsızlığa düştüğünü açıkça göstermektedir.

Engels tabii Loria'ya fena halde kızar ve üçüncü ciltten (ki son yazdığı şeylerden biridir, ve tasarladığı ikinci bölümüne başlayamadan ölmüştür) yakınanlara verdiği cevapta, Marksist tutumun tümünü elden çıkarıcı sakat bir kanıt ortaya atar: İnsanbilim üstündeki incelemelerine dayanarak ilkel halklar arasında metaların değiş tokuşunu düzenleyen fiyatların bunların yapımına harcanan emeğe göre biçildiğini saptamaya çalışır. Ve "O zamanki insanlar," der, "davarcısı, müşterisi hep, harcadıkları emek süresinin karşılığını trampada sağlamadan elden çıkarmaya yanaşmayacak kadar açıkgözdü elbet. Bugün bile ilkel meta üretimi düzenine yakın olan toplumlar, mesela Ruslarla Şarklılar, uzun ve çekişmeli pazarlıklara girişerek, ürünleri için harcadıkları emek süresinin tam karşılığını koparmaya çalışırlar." Öyle bir söz ki bu, Engels'in bir Acem kuyumcudan incik boncuk

almaya kalkıp da madrabazın ağız kalabalığını alıcısından emeğinin tam hakkını sökmek için didinen namuslu kişinin direnmesi sayıp, masum masum dinlediği, insanın gözünün önüne geliyor ve Engels'in delikanlılığında çizdiği, erbabına kötü şarabı yutturdum diye pis pis sırıtan satıcı resmini hatırlayınca, sahnenin gülünçlüğü bir kat artıyor. Ve bu, Marksizm'in aksak bir yanını ortaya koyuyor. Ömürleri boyunca insanoğlunun, mallarını kendine malolduğundan daha fazlasına sattığını anlatan Marx'la Engels değil sanki! Engels tabii "İnsanoğluna değil, burjuvaziye bizim sözümüz," diye karşılık verecektir. Ama, o zaman da, diyelim, bir Kafkasyalı at cambazıyla Şarklı bir çerçinin müşterisini kazıklamaktan aciz olduğunu öne sürmüş olacak, gülünç duruma düşecek. Sattığımız mal için koparabildiğimiz kadar fazla para koparma isteği kapitalist toplumla başlayan bir kusurumuz olmasa gerek!

Bu noktaya az sonra yeniden değineceğiz; ama bu arada Marx'ın dünya görüşüne mayalık eden psikolojik güdümlenimin bir bakıma yalınkatlığına parmak basalım. Genel olarak iktisatçıların bir kusuru da her birinin insan güdümlenimlerinden ancak, bir ikisini kavrayabilmeleridir; zaten ruhbilimle iktisat, aralarında bir türlü birbirlerini bütünlemelerine elverecek bir iş birliği kuramamışlardır. Marx o pis çıkar düşkünlüğünü ve onun özyanıltım gücünü ve insanlığın zulme ve bozuluma meydan okuyan ruh yılmazlığını kavramıştır. Ama bunları az ya da doğuştan gelme birtakım dürtüler olarak değil, sınıf özelleşmelerinin ürünü bellemeye eğinmiştir.

Marx toplumun sınıf anatomisi üzerinde derinleşmeyi sürdürmüş olaydı, ekonomik grupların güdümleniminde çok daha çapraşık sorunlarla karşılaşacaktı. *Das Kapital*'in birinci cildinde hep fabrika işçisiyle fabrikatör, köylüyle toprak sahibi karşı kar-

şıya, doğrudan doğruya, yüz yüze gösterilmektedir; bu bölümde kapitalisttten söz ederken, Marx doğrudan sömürücüyü kasteder. Ama sermayenin dolaşımını incelediği ikinci ile üçüncü bölümlerde tecimeni, bankeri ve onların yanında çalışıp da şimdilerde kola-yakalı sınıf diye andığımız kimseleri hesaba katma zorunda kalır. Gene de metnin ta, son yaprağına dek bu sınıfın kuvvetleri arasındaki ilişkileşimi tartışmaya yanaşmaz; "Sınıflar" adındaki bu faslın sadece bir buçuk yaprağının yazılmış oluşu da ilginç. Marx işte bu fasılda kapitalist toplumun üç büyük sınıfa ayrılabileceğini söyler; sırf emek gücü sahipleri, sermaye sahipleri ve toprak sahipleri; bunların gelir kaynakları da sırasıyla ücret, kâr ve toprak icarıdır. Ama arada "bütün kesin sınırları silen orta ve geçiş aşamaları" vardır. O halde bir sınıfı oluşturan şey nedir? "Ilk bakışta" bu üç büyük sınıfın mayasını yoğuran şey, "gelirleri ve gelir kaynaklarının aynılığıdır." Ama bu açıdan bakılınca, hekimlerle memurların da ayrı sınıflar oluşturmuş sayılması gerekecektir. "Emekçiler, kapitalistler ve toprak sahipleri arasındaki sosyal iş bölümünün çıkarlarda ve durumlarda yarattığı sonsuz dağılma için de aynı şey söylenebilir. Mesela; toprak sahipleri bağ, çiftlik, orman, maden, dalyan, sahipleri diye bölüklere ayrılır. (Metin burada sona eriyor.)"

Marx toplumun sınıf açısından çözümlenmesini tam temelli güçlüklerin belirdiği noktada kesmektedir.

Öyleyse Karl Marx'ın öngörülerini üstüne oturttuğu şey –geçenlerde Reinhold Niebuhr'un belirttiği gibi– işverenin her daim hakyiyiciliğine karşılık, geleceğin sosyalist işçisinin –Engels'in *Anti-Dühring*'de anlattığı üzere "zorunluklar alanından özgürlük alanına atlayınca"– her daim insanlığın hayrına çalışacağı inancıdır. Kapitalist çağın başat sınıfı kendi grubunun şen-

liği ve çıkarları uğruna yoksulu soymaktan gayrı şuncacık bir iş görmüşse başkalarının hayrına, o da istemeye istemeyedir; oysa proletarya diktatörlüğünün başat sınıfı, durumunu kötüye kullanmayı aklının köşesinden bile geçirmeyecektir.

Bu noktada şunu da belirtelim ki, Marx'la Engels tarih-öncesi geçmişte bambaşka bir ahlak ölçüsünün egemen olduğu bir devir bulunduğuna inanç bağlamışlardır. *Komünist Manifesto*'dan bu yana, "bütün insan toplumu tarihinin, haliyle geçmişiyle, sınıf kavgası tarihi olduğu" yolundaki görüşlerini yeniden gözden geçirme fırsatı bulmuşlardır. Daha sonraki baskılara Engels bir not ekleyerek, 1847 tarihinde ilkel toplumlardaki komünizm üstüne pek az şey bilindiğini belirtmiştir. Bu arada Marx' la birlikte bazı insanbilimcilerinin kitaplarını okumuşlar ve komünist *genlerin* ilkel toplumlarda gerçek toplumsal örgüt tarzı olduğu görüşüne varmışlardır. Özellikle Iroquois Kızılderilileri arasında yaşamış olan Amerikan etnologu ve sosyalisti Lewis H. Morgan'ın etkisi altında kalmışlardır. Sonunda Marx'la Engels, geçmişte geleceğe inançlarını pekiştirecek bir komünist mülkiyet ve kardeşçe ilişkiler Altın Çağı'na benzer bir hareket noktası bulmuştur.

Marx bu konuda yazmak istemişse de bir türlü eli değmemiştir. Bunun üzerine Engels, Marx'ın ölümünden sonra, G.L. Von Maurer'in incelemelerine dayanarak, Alman komünüyle ilgili bir deneme ve *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı küçük bir kitap yayımlamıştır. Bu eserde Morgan'dan aldığı örneklerle "o eski, sınıfsız pagan toplumunun, o sade ahlak görkeminin" nasıl en aşağılık yollardan hırsızlık, zorbalık, yalan dolan ve hıyanetle çökertilip mahvedildiğini ve yerine "yeni sınıflar sisteminin" nasıl "en iğrenç dürtülerle, açgözlülük, gözü kanlı hırs ve kamu varlığına karşı bencilce saldırganlıkla" geçirildiğini anlatır.

Bu sefer de bu komünist geçmişle ilgili bir soru geliyor akla; aynı şey, proletarya yönetiminin sosyalist geleceği yaratacağı görüşü için de söz konusu tabii. Nasıl oldu da insan türünün bir zamanlar mutlu ve iyi olan üyeleri böyle mutsuzlaştılar, kötüleştiler. Engels'in dediğine göre bu, kabileler arası savaşmalardan ileri geldi. Yenginler sağladıkları üstünlükten yararlanarak, yenilginlerin varını yoğunu yağma ve kendilerini de köle etmekten gocunmadılar. Burada da gene Marksistlerin insan tabiatını anlayışlarındaki yetersizlik çıkıyor karşımıza. Besbelli ilkel bir eşitler topluluğunun kendi kısıtları içinde modern toplumdan daha dirli düzenli olduğu kanısının bir doğru yanı bulunabilir. Mesela Amerika'nın Güney-Batısındaki Pueblo Kızılderilileri daha yaban olan göçebe komşularının akınlarına ve beyazların kırımlarına ve çapuluna rağmen, komünist ekonomileriyle ayakta kalmışlardır. Ama acaba, sınıf toplumlarını doğuran şey, "bayağı", "gözü kanlı", "bencil" diye anılan dürtüler midir sadece?

Bu ilkel geçmiş sorununun üstünde daha uzun durmasak da olur, çünkü Marx da yazılarında buna pek az önem vermiş, Engels bile bu sorunu diyalektik tarih kuramının içine oturtmak için sıkmamış kendini fazla. Ama bu sorunun gelecekle ilgili yanı önemli. Insanın gözü kanlı, bencil dürtüleri, sosyalist diktatörlüğü kurulunca, yitip gidecektir sonucunu nereden çıkarıyoruz?

Yanıt basittir: Marx ve Engels, eski "ütopyacı sosyalizm"e karşıt olarak "bilimsel" dedikleri yeni bir sosyalizmi geliştirdikleri için kendilerinden gurur duysalar da, reddettikleri bu ütopyacılıktan bir miktar kendilerine de bulaşmıştır.

Marx, devrimsel proleter ahlakının insanlık için sömürücü burjuva ahlakından daha hayırlı olacağını niye aklına koymuş

acaba? Marx'ın kuramına göre, kişinin benimsediğini söylediği ahlak görüşü bağlı bulunduğu sınıfın çıkarlarıyla kördüğümlüdür; dolayısıyla bir burjuva ahlakı, bir de proletarya ahlakı vardır ve bu ikisi birbirine karşıttır. Burjuva ahlakının amacı, durumunu sağlama bağlamak ve işçilerin emeğini gasp edip canlarına kasdetmekle işlediği cürümleri haklı gösterebilmek için gerekli erdemleri kotarmaktır; proletarya ahlakı ise, sırası gelince burjuvazinin malını gasp edip, canına kasdetmesine elverecek özesirgemezlik, içten bağlılık ve pek yüreklilik gibi erdemlerden kuruludur. Peki ama, proleterin malını gasp etmesi, hapse tıkıp canına kasdetmesi *doğru* oluyor da, neden burjuvazinin proletaryaya aynı şekilde davranması *doğru değildir* deniliyor? Marx, tabii, proletaryanın daha aşağıdan daha üstüne doğru olan diyalektik süreç içinde, *savı gensava* ulaştıracağı söylenen *karşısavı* temsil ettiğini öne sürecek. Ama devrimsel ahlak şu anda çatıştığı ve ergeç yerini alacağı ahlaka kesin olarak ne bakımdan üstün acaba?

Bu üstünlük bazı temel insan haklarını tanımasından ileri geliyor olmalı. Karl Marx ilk yazılarında bu haklar üzerinde epeyce durmuştur. Sonraları *Das Kapital*'i yazdığı sıralarda bunlara pek belirgin olarak değinmez artık; Engels de *Anti-Dühring*'de (1877) "eşitlik düşününün hem burjuva hem de proleter şekliyle tarihsel bir ürün olduğunu, dolayısıyla öncesiz ve sonrasız bir hakikat sayılamayacağını; bu kadar tutulmasını da sırf XVIII. yüzyıl düşünlerinin yaygınlığına ve sürekli yaraşıklığına borçlu" olduğunu belirtir. Ama eşitlik düşünü, önceleri Marx için daha başka bir ağırlık taşıyan, yaraşıklığı coşkuyla duyulan bir şeydi. Ve Rousseau'nunkine benzer bir inançla insanın temel değerine gönül vermiş olan ve Morgan'ın betimlediği ilkel topluluklara karşı davranışından da anlaşılacağı üzere, "asil vahşi" görüntü-

süyle hâlâ perilenen bu XVIII. yüzyıl Aydınlanması'nın mirasçısı Marx, "insan gelişiminin toplumun bilinç üzere yeni baştan örgütlenmesinden hemen önce gelen" tarih döneminde "kan ve can pahasına" kollandığına ve sürdürüldüğüne serinkanlılıkla değinen bilimsel tarihçi Marx'ın gerisinden çıkıverir. Marx'ın çağdaş iktisata XVIII. yüzyıl'dan arta kalmış ve mülk sahibi olma temel hakkıyla donanmış evrensel bir doğal insan soyutlamasını sokuşturduğu için Proudhon'u nasıl alaya aldığını görmüştük. Ama, Marx da XVIII. yüzyıl felsefesinin bir başka yorumcusu tarafından "yaşam, özgürlük ve mutluluk ardından koşma" diye sıraladığı haklara insanoğlunun layık olduğunu ömrü boyunca savunmuştur. İngiliz yönetici sınıfından Palmerston gibi biri çıkıp, "toplumun tümünün güvenliği ve gönenci söz konusu oldukta, bir ülkede yasama organının şu ya da bu sınıfa birtakım siyasal yeteneksizlikler yükleme hakkına sahip olduğunu" ve "bu hakkın uygar bir yönetime temellik eden ana ilkelerden devşirildiğini" söylediği zaman, Marx hemen cevabı yapıştırır. "Bakın," der, "nasıl da utanmadan itiraf ediyor, nasıl da halk yığınlarının hiç hak sahibi olmadığını, sadece yasama organlarının, daha doğrusu egemen sınıfın, bu yığınlara münasip gördüğünce birtakım dokunulmazlıklar bağışlayacağını pervasızca söylüyor!"

Böylece Marksizm'in köküne, yani sınıf toplumunun, *Komünist Manifesto*'da belirtildiği üzere, insanla insan arasındaki bağları kopardığı ve bütün insanlara yaygın hakların tanınmasını engellediği için bozuk bir düzen olduğu kanısına geldik dayandık. Ama böylesine insan haklarının var olduğu kesin olarak saptanamadığı takdirde, sömürüye karşı da bir diyeceğimiz kalmaz. Gelgelelim, bütün insanların Tanrının gözünde eşit oldu-

günu nasıl saptayamazsak, bu hakların varlığını da kesenkes saptama olanağı yok elimizde. Sen tutup üst sınıfların alt sınıflara her bakımdan ve değişmezine üstün olduğu kanısını bir İngiliz Tory'sinin kafasından söküp atamazsın; bir Nazi'ye de Kuzeyli olmayan ırkların doğuştan aşağılığı savının saçma olduğunu anlatamazsın. Engels daha sonra *Anti-Dühring*'de, eşit haklara inancın modern dünyadaki gelişiminin çok güzel bir tarihsel muhasebesini yapar ve eşitlik düşününün, Orta Çağ'daki aşama sırasına rağmen, çeşitli milli devletlerin hak iddiaları dolayısıyla nasıl sürdürüldüğünü; sanayici orta sınıfın, el işlerinden makine yapımına geçerken, ürününü satabilmek için lonca kayıtlamalarının ve metalarını değiş-tokuş edebilmek için de ayrıcalı ticaret yasalarının kaldırılmasını nasıl istediğini ve yeni ekonomik sistemin yarattığı, o burjuvazinin "gölgesi" işçi sınıfının, sonunda, burjuvaziden eşitlik ülküsünü nasıl devraldığını ve sade, burjuvazinin yaptığı gibi, sınıf ayrıcalarının değil, "*doğrudan doğruya sınıfların* kaldırılmasını istediğini" anlatır. Ama tarihsel kanıtların yardımıyla bile, insan kuruluşlarının ilerlemesinin kerteli bir demokratlaşma süreciyle yan yana gideceğine herkesin akıl erdirmesini bekleyemezsiniz: O zaman da onlara, çaresiz, aslında ahlaksal ve heyecansal yöntemlerle sesleneceksinizdir. Marx işte bu işin gerçekten ustasıydı. Kitabının asıl önemi, tarla ve fabrika çalışmasına özgü bir değer anlayışı getirmesinden çok, işçinin işverenin elinde nasıl sersefil olduğunu elle tutulasıya göstermesi ve okuyucuyu bu duruma isyan ettirebilmesindedir. Karl Marx bütün bu fecaatin insan uygarlığını ileriye götürdüğünü ve bütün ahlak ölçülerinin görece şeyler olduğunu anlatırmış gibi yaparak, aslında gerçek bir uygarlığın bunlara son verilmedikçe kurulamayacağını kafamıza sokmakta ve bizde de kendi ahlak ateşini yakmaktadır.

İşte bu bakımdan Karl Marx'ın Yahudi oluşu, çağının düşünüsü için büyük değer ve önem taşımaktadır. Yahudilerin kendine özgü dehası özellikle ahlak alanındadır. İsrail halkının kutlu kitapları üç kıtanın dinlerine temel oldu ve Yahudiler arasında doğrudan dinle uğraşmayan ulu kişiler bile, çoğu, özgül güçlerini ahlaksal düşünleri kavrama üstünlüğünden devşirdiler. Freud'un heyecansal denkleşmeleri (compensations) buluşu, aslında bir çeşit ahlaksal seziştir: Kişilikteki usdışı ve yıkıcı öğeler, yaratıcı ve doğal öğelerin büzülüp bozulmuş halleridir; bunları düzeltmek için de hem hasta hem de psikanalizden, aksaklığı denetim altına alıp gidermenin tek bedeli olarak kendilerini bir düzenbağına sokmaya çalışmaları istenir. Bu, hastalarını dertlerinden çelerek ilkel mitlerin düş ülkesine güdüp ve onları belki de orada bırakıp dönen, daha arık bir Cermen olan Jung'unkiyle hiç bağdaşmaz bir görüştür. Belki de yarı-Yahudi Proust'u Fransız edebiyatı geleneğinde çok daha çıtkırıldım bir aramanın Anatole France'ı olmaktan kurtaran şey de, bu Yahudi yanıdır. Besbelli Almanya'da Nazilerin Yahudilere zulmetmesinde başlıca etkenlerden biri Yahudilerin bu ahlak yetkesi olmuştur. Barbarca bir özgüvenimi ve amansızlığı yeniden edinmeye çalışan böyle bir halkın gözünde bu çeşit ahlakçıların varlığı yüreklendirici olmasa gerek. Irk üstüne kurulu bir aşama sırasına inanmak isteyen Nazilere Yahudiler, ülke ve sınıf sınırlarını aşan ilkeleri acı acı hatırlatmış olmalı. Yahudilerin bu kitapta oynadığını şimdiden gördüğümüz rollere yeniden bir göz atalım: Renan'ın Sami kültürü üzerine incelemeleri, Madam Caillavet'nin Anatole France üzerindeki etkisi, Saint Simon'un Yahudi tilmizleri, işçi sınıfı önderi Andreas Gottschalk, Komünist Moses Hess, sosyalist Ferdinand Lassalle... Karl Marx da, iktisada bu bilim dalına yabancı olduğu ölçüde çağı için değer taşıyan yeni bir gö-

rüş getirdi. XIX. yüzyıl ortasında ancak bir Yahudi, burjuvazinin özhoşnutluk kalesinde gedikler açacak ahlak silahlarını denkleştirebilirdi.

Ve ancak bir Yahudi, yoksul sınıfların zaferi uğruna o kadar büyük bir inat ve direşkenlikle döğüşebilirdi. Kapalı Yahudi dünyasından kurtulmuş o ilk kuşakların yüce kişileri Orta Çağ esirliğini hâlâ unutamamışlardı; bunun için de henüz kurtulmamış ya da hakları tanınmamış öbür toplumsal gruplarla davaların sözcüsü olarak ortaya çıkmaları doğaldı. Nasıl ki, Freud uygarlığın yasadışı ettiği ya da hamsofuluğun bastırmaya kalkıştığı cinsel dürtülerin ölüm-kalım önemini görüp göstererek, akıl hastalıkları bilimini bu dürtüleri hesaba katmaya zorladı; nasıl ki, Einstein Newton'un aksaksız işleyen sisteminde yer alan, üzerinde durulmamış birkaç sapaklıkla ilgilenerek, bunları asıl yapıcının boşladığı bir köşe taşı olarak kullanıp üzerine eski sistemin yetkesini sarsan yeni bir sistem kurdu; nasıl ki, Lassalle Alman kadınlarının, çoğu, babalarıyla kocalarının elinde oyuncak olduğu bir dönemde, feminizm davasını ele aldı ve nasıl ki, Proust zulüm görmüş ırkının hem toplum içindeki karayazısını hem de ahlakça üstünlüğüne inancını sanatçıyla cinsel sapığa aktardı; Marx da öyle, proletaryanın çektiği çileyi Yahudi'nin çekmiş olduğu çile yerine koydu.

Ama Marx, İncil değil, Tevrat geleneğine dönüktür. Kızı Eleanor, çocuklarına sık sık anlattığı İsa'nın çarmıha gerilme öyküsünde Marx'ın İsa'yı ilkin zenginler tarafından haksız yere öldürülmüş yoksul bir marangoz oğlu olarak tanıttığını anlatır. Marx haksızlığa uğramış olanların çektiği acıyi bizlere ilettiği gibi, sömürücüleri de bir nefret yaylımıyla perişan etmede mahirdir. Marx işçi sınıfının yaşamıyla haşır neşir olmuş işçi sınıfı önder-

lerinden değildir; o veri tınazlarını Engels'le parlamentonun mavi kitaplarından toplamıştır. Karl Marx'ın yazılarında burjuva karikatür halinde sunulur, proletarya ise, çoğu sırf burjuvazinin işlediği cürümlerin kurbanı olarak yer alır.

Şimdi bakalım, *Das Kapital*'in gerisindeki hışım nereden geliyor? Zira bu, Marx'ın en acı kitaplarının bile en acısıdır. Daha önceki yazılarına bir çeşit sıcakkanlılık kazandıran kıvançtan iz kalmamıştır artık. 1863 yılının 9 Nisan'ında yazdığı bir mektupta Engels'in 1844'te *İngiliz İşçi Sınıfının Durumu* adındaki kitabından bahisle, "Kitabını yeniden okurken yaşlanmış olduğumu acı acı duydum," diyor. "Nasıl bir tazelik, bir tutku, bir düş-görü atılganlığıyla, bilimsel ve bilgiççe kayıtlardan nasıl bir arınmışlıkla ele almışsın konuyu! Hele o yarın ya da öbürsü gün umutlarımızın tarihsel gerçekler olarak dipdiri karşımıza dikilivereceği sanısı yok mu, daha sonraki 'karalar-bağlamışlıklarımızla' karşıtlanıldığında, fena koyuyor insana!"

Engels'le Marx'ın kitabı arasındaki ayrılık yaş farkından değil sade. *Das Kapital*'i Marx'ın bu dönemdeki yaşamının ışığı altında okuduğumuz zaman, kapitalistlerin derisini yüzmesinin ve halkın başındaki belaları zehir zakkum sergilemesinin, yarım ya da bütün bütüne bilinç dışı heyecansal güdümlenimi, bir yandan kendinin hakarete, haksızlığa uğramış olduğu inancı, öte yandan da kendi çektiklerini başkalarına çektirdiği için duyduğu vicdan azabı olsa gerek, diye düşünmemek elde değil. Marx sade kurban ve sefil proleter değil, aynı zamanda bir çeşit işverendir. Yalan mı, Jenny ile Engels'i kullanmamış mı, *Das Kapital*'i en nihayet basıcıya yolladıktan sonra, 30 Nisan 1867'de Siegfried Meyer'e yazdığı bir mektupta, "Öyle bir ödevdi ki bu, uğruna sağlığımı, mutluluğumu ve ailemi sebil ettim," diyor.

Gerçi –kendi de belirttiği gibi– ülkü uğruna, insanlık adına

yapmıştır bunu. "O sözüm ona işbilir kişilerin aklına şaşayım," der. "Derin deri değil, manda gönüyse tabii, insanlığın çilesine döner sırtını, kendi başının çaresine bakarsın, o başka! Ama, şimdi bakıyorum da, yayınlanması bir yana, şu kitabı elyazısıyla olsun bitirmeden öleydim, kendimi pek işbilmez bir adam sayacaktım." Lafargue'ın dediğine göre, "insanlık için çalışmak" gözde sözlerinden biriydi. Bir başka yerde de şöyle diyor Marx: "Uğruna insanın başkalarını da feda ettiği bilim, bencilce bir meşgale olmamalı. Kendilerini bilimsel araştırmalara adayacak durumda olanlar, bilgilerini insanlığın hizmetine sunmada da öncülük etmeli."

İnsanlık için çalışmayı seçmişsin, para için yazı yazmıyorsun kabul; ama, ne diye parasız kalınca başkalarına yük olasın, ne diye başkaları senin için çile çeksin, ya da çile çektirsin?

Marx'la Engels birbirleriyle ilişkilerinde galvanik hücrenin elektrotlarına benzerler demiştim; ne kerte cük oturmuş bir benzetme bu bilmiyorum, ama zaman geçtikçe şurası büsbütün belli oldu ki, bu ilişkide Marx hidrojen salıp olduğu gibi kalan pozitif elektrot, Engels ise, gitgide tükenen negatif elektrot yerini tutacaktır. Engels, *Das Kapital*'in birinci cildinin son yaprakları da basımevine yollandıktan hemen sonra, 27 Nisan 1867 tarihinde Marx'a yazdığı bir mektupta, "Bilsen şu kepaze ticaretten yakamı sıyıracağım günü nasıl iple çekiyorum; vaktimi yiyor, tüketiyor beni," diyor. "Bundan sıyrılamadıkça doğru dürüst bir işin üstesinden geleceğim yok; hele patron da oldum artık, bir bela ki, hiç sorma! Sorumluluk da yığıldı üstüme. Çoktan bırakırdım bu işi ama," diyor, geliri azalacak, ondan korkuyor. "Bir de senin durumun var ortada," diyor. "Aklımda hep o." Marx cevap veriyor buna, bir hayli pişmanlık içinde. "Bir yıla kalmaz, eminim, durumum düzelir, kendi yağımla kavrulur ha-

le gelirim. Sen olmasaydın, dünyada üstesinden gelemezdim bu kitabın. Emin ol, sırf benim yüzümden o güzelim yeteneklerinin ticarethanede paslandığını, üstelik benim olmadık dertlerimi paylaşmak zorunda kaldığını düşündükçe dünyanın korkunç karabasanları çöküyor üstüme,"

Ama, işte bu çilenin bir yıl daha süreceğini de görmezlikten gelemediğini ekliyor, ve açıkça söylemiyor ama, acele, bir miktar avans yollarsa, pek makbule geçeceğini çıtlatıyor. "Buradaki aksilikler filan bir yana, eninde sonunda Londra'ya dönmek yok mu (kitabının yayını işi için Almanya'dadır o ara) asıl o yıldırıyor beni. Borç gırtlağımızda, dürzüler (alacaklılar) dönmemi bekliyorlar dört gözle. Şöyle dinlenmiş, sereserpe masamın başına geçeyim yeniden, değil mi? Nerede! Eve girer girmez, kavga gürültü, bin türlü pürüz, dırdır başlayacak hemen."

Evdeki durumu anlatmıştık. Ertesi yıl Laura Marx anasıyla babasının ne zamandır savuşturmaya çalıştığı akıbetten kurtulamadı, bir ailenin yanına mürebbiye girdi. Bir yanda aile gaileleri, bir yanda yazdığı kitabın yükü, arada parçalanan zavallı Marx'a bir uykusuzluk illeti yapıştı. Derdin biri bitip, biri başlıyordu; bunlar ister Marx'ın dediği gibi evdeki durumun gerginliğinden, ister Engels'in fikrince, yazdığı kitabın mihnetinden ileri gelsin, ağrıdan sızıdan göz açamıyordu Marx. Yıllar var ki, çıban çıkarırdı durmamacasına; çeken bilir bunun ne demek olduğunu; biri kapandı derken bir başkası; olmadık yerlerde hep, otursan bir türlü, yatsan bir türlü, zonklar da zonklar, derinin altına ağuiğneli börtü böcek üşüşmüş gibi. Üstüne girip, romatizma, göz ağrısı, diş ağrısı, baş ağrısı nöbetleşe musallat olurdu adeta. En belalısı ama, karaciğer büyümesiydi. Oldum olası karaciğerindendi zoru; babası da karaciğer kanserinden ölmüştü; ben de mi öyle olacağım diye korkuyla yaşadı hep. 1860'larda

hastalığı büsbütün azdı; daha sonra da uzun bir tedavi geçirmesi gerekecekti. Bu arada, *Das Kapital*'le cebelleştiği bir sırada, Azraille göz göze gelir gibi oldu. Engels'e, "Romatizmadan öyle sızlıyor ki kolum," diye yazar, "gece farkında olmadan oynatınca, haykırıyormuşum uykumda; karaciğer illeti de uyuşturdu adeta beynimi, tutmaz oldu elim ayağım." Yukarda görmüştük, kör olursam ya da çıldırırsam, nasıl bir şey olur acaba diye kuruntulara kapıldığını. Başındaki musibetleri çevresine öyle bir sıçratışı var ki, kendi kademsizliğine inandığını sezinliyorsunuz adeta. Jenny, *Das Kapital*'in Fransızca çevirisini ayarlamak için Paris'e gittiğinde, buluşacağı adama az önce inme indiğini öğreniyor; geri dönecek, trene biniyor, lokomotif bozuluyor, iki saat gecikiyor; derken bindiği otobüs devriliyor; Londra'ya varıyor, eve gidecek, çevirdiği taksi bir başka taksiyle çarpışıyor; eve yürüye yürüye, kan ter içinde geliyor. Lenchen'in Marxgilde kalan kız kardeşi apansız hastalanmış, Jenny'in gelmesinden az önce ölmüş... Mirasına onca umut bağladığı anası sonunda ölünce, Engels'e yazdığı garip bir mektupta, "Ecel içimizden birini almayı meram etmişti," der Marx. "Benim zaten bir ayağım çukurda (*Unter der Erde*)." Berlin'de Lassalle'i ziyareti sırasında Engels'e gönderdiği mektuplardan birinde yer alan şu söz de ölüme verdiği simgesel önemi açığa vuruyor: "*Gelelim* Lassalle-Lazarus'a! Lepsius, Mısır üzerindeki büyük eserinde, Yahudilerin Mısır'dan hurucunun Manetho tarafından anlatılan olayla özdeşliğini belirtiyor; hani başlarında Musa adlı bir rahip, bir cüzzamlı güruhu sürgün edilir ya, o işte. Yani cüzzamlı Lazarus, Yahudilerle Lazarus-Lassalle'in atası. Ne var ki, bizim Lazarus'un cüzzamı beyninde. Aslında hastalığı ikinci derecede frengiydi, tam geçmemiş ama, kemik veremine çevirdiydi sonra... ayaklarından birinde kalıntısı var hâlâ, sinir ağrısı mıdır nedir, öyle bir şey işte.

Sağlığına kastı varmış gibi sanki, bizim Lazarus, karşıtı olan zenginler kadar şatafatlı bir hayat sürüyor; bu da derdine deva olur bir şey değil tabii."

Das Kapital'in birinci cildinin yayımlanmasına Marx'ın bağladığı umutlar boşa çıktı, yaşamında düzelen bir şey olmadı. Ona yazdığı mektuplardan anlaşılan, Engels de böyle bir umut içindeydi. Gelgelelim, Marx'ın yoksulluğu, başkalarının eline bakışı yaşamının gedikli özelliklerinden başlıcasıydı ve bunun sonuçları katmerleştikçe, Marx'ın duyduğu acılık da artıyordu. Hyndman'ın dediğine göre, Marx kocayan kimselerin çoğunda görüldüğü üzre, yumuşayacağına büsbütün sertleşmiş. *Das Kapital* işte bu döneminin yankısı. Kendi anlatıyor: "İş Günü" üzerindeki o korkunç faslı hastalık yüzünden kuramsal konuları ele alamayacak kadar halsiz düştüğü bir gün yazmış; kitabı bittikten sonra da Engels'e diyor ki: "Şu burjuvalar, dilerim, sağ kaldıkça, benim çıbanların acısını çeksinler!" Uzun sözün kısası, Marx endüstriyel sisteme saldırırken, aynı zamanda kendi çektiği cefaları ünlüyor, tanıklığa çağırıyor Tanrıyı –yani Tarihi– "Gör," diyor, "ben ki dürüst bir insanım, bak ne haksızlıklar ettiler bana!" Ve sonra başkalarını kendine kul köle edip de cinsdaşlarına çektirdiği çileleri umursamayan, hatta görmezlikten gelen ikiyüzlü madrabazı kargıyor. Bu kitabın gerisinde yatan bir yüce amaçtı; bu kitap, Karl Marx'ın davaya adanmış yaşamının o soylu başarılarından koca bir parçaydı; ama aynı yaşamın darbe yemişliği, haksızlığa uğramışlığı eserin bütününe acı-karalı bir hava üfürür; davaya adanmışlıkla haksızlığa uğramışlık karmaşmış, birbirine kenet olmuştur; öyle ki, Marx en akpak dürtülerini seferber ettikte, eserin havası büsbütün kararır.

Marx'ın kötü kapitalisti bir yana, geleceğin iyi komünistini öbür yana oturttukta, bu iki öğeyi bir akla-kara ikiliğine sokmuş

olduğu sanılıyor; ne var ki, özlenen geleceğe ulaşabilmek için kapitalist gibi komünistin de acımaz ve amansız olması gerekecektir; o da yalvacının adına vaaz verdiği yığınları zora koşacaktır. İşin bu yanını küçümsemek Marx'ın bir hayli yanlış tanıtılmasına yol açacaktır. Komünist Birliği'ne 1850 Nisan'ındaki söylevinde devrimci işçi sınıfına, "aşırı diye damgalanan hareketlere, halkın düşmanlarından öç almasına, kötü anılar uyandıran yapılara yığınların saldırmasına, değil karşı durmak, hoş görmeyi filan da bırakıp bir yana, böyle hareketlere önayak olmalarını" salık verir. Ne de bu, mektuplarından anlaşılacağı üzere, sadece siyasaya ait bir eğilimdir. Mesela demin sözünü ettiğimiz mektubunda bir yer var, orada Engels'e yirmi yıl önce *Alman İdeolojisi* adındaki eserini çıkarmaktan korkup "Kriege denen herifi başlarına bela eden" yayıncının geçende pencereden düşüp "kendi himmetiyle kafasını patlattığını" haber verir.

Marx'ın eserinde yer alan, yazarın gerçekçi gözlem eksikliğini zaman zaman unutturup elle tutulur, gözle görülür denemlere dayandığı sanısını uyandıracak kadar güçlü ve canlı hayalleri yalıtlar ve öyle incelersek, Marx'ın dünya görüşünün ta kalbinde yatan iç saplantılara sokulabiliriz.

Tümü bunların dayanılmaz sıkıntılar, ırza saldırılar, kıyımlar, sakatlamalar, kırgınlar, diri diri gömmeler, dirilen cesetler, kan emen hortlaklar, ölümde yaşamlar, yaşamda ölümler filandır: "Abbé Bonawita Blank saksağanlarla sığırcıkları öyle bir ameliyat edermiş ki," diye anlatır Marx, "hayvanlar keyiflerince uçabildikleri halde, dönüp dolaşıp bu din adamının yamacına gelirlermiş. Meğer gagalarının alt kısmını kesermiş, bu yüzden kuşlar kendi başlarına yiyecek bulamaz olur, mecbur Abbé'nin elinden yerlermiş yemlerini; bunu uzaktan seyreden, kuşların bu mübarek rahibin omuzuna tüneyip kardeş kardeş nafakasını

paylaştığını gören saf ahali de, kerametine hikmedermiş rahibin. Hayat öykücüsü de kuşların onu velinimet belleyip sevdiğini söylüyor. Bir de sen şu Lehlere bak, prangalara vurulmuşlar, hacamatlanmışlar, döğmelenmiş her yerleri, hâlâ da Prusyalı velinimetlerini sevmeye yanaşmıyorlar!" "Ama sermaye emeğin sırtından yaşamakla kalmıyor. O muhteşem, barbar hakanları gibi aralarından kölelerin de mezara sürüklüyor, buhranlarda ölüşen işçilerin kellelerinden ölen hakanın anısına ehramlar kuruluyor." "İpek böceğinin koza örmekten kastı tırtıl olup ömrünü uzatmaksa eğer, hani fabrika işçisine bundan daha iyi örnek bulunmaz; ikisi de çünkü, mezarda yaşamaya mahkum." "Bu biçare Meclis ikinci yıl dönümünden tam iki gün önce, yani 4 Mayıs'ta, Haziran isyancılan için af çıkarmayı red zevkini de tattıktan sonra, sahneden çekildi. Zaten olanca gücünü yitirmişti, ölesiye nefretini kazanmış halkın, aletliğini ettiği burjuvazinin gözünde tukaka olmuş, rezili çıkmış, hayatının ikinci yarımında ilk yarımını yadsımış, cumhuriyetçi hayalleri bozguna uğramış, geçmişinde tutunacak bir başansı, geleceği için tek umudu yok, yaşıyor ama, ölüm kemirircesine bedenini; sırf, Haziran zaferini anarak, yeniden yaşayarak çürümüş cesedini dağılmaktan alıkoyuyor. Haziran isyancılannın kanını emerek geçinen hortlak bu!" "1848'den 1851'e dek eski devrimden kala kala ortada gezen bir hayalet kaldı, kimi Bailly gibi süslenmiş püslenmiş Marrast –'le republicain en gants jaunes'– halinde, kimi de alelade, tatsız çehresi Napoléon'un demir ölü-maskesinin ardından sırıtan bir serüvenci halinde." "Genel oy hakkı şöyle bir an yaşadı gitti, o da 'topunuzun canı cehenneme!' diye elyazması bir vasiyetname bırakmak içindi herhalde." "Dalga geçerken sen, biri gelmiş ırzına geçmiş, bunda benim bir günahım yok diye feryat et istediğin kadar; kadınlarla milletlerin gözyaşına bakılmaz."

"Deniz Tanrıçası Thetis, oğlu Achileus'a ömrünün baharında öleceğini yıl öncesi söylemişti. Bu anayasanın da Achileus gibi sezmez bir yeri var, onun da vaktinden önce öleceğini söyleyenler var." "Anayasa eninde sonunda süngüler altında can verirse, unutmayalım ki, ana rahminde halka karşı süngülerle korunmuş ve süngülerle dünyaya getirilmişti." "Düzen Partisi'nin önderleri hâlâ silahlı kuvvetlerin omuzu üzerinde oturuyor; bir sabah acıyla uyanıp bakacaklar ki, üzerinde oturdukları omuzlar süngüymüş meğer." "Yüzyılın başlarında devleti, yeni üreyen ufak çiftliklerin önüne nöbetçi dikip, çitlerini defne yapraklarıyla donatan burjuva düzeni, artık karılarını, omur iliklerini emen bir hortlak haline geldi, bu sınıfı simyacının sermaye imbiğine çoktan boca etti." (Max Eastman sonuncu cümleyi Marx'ın zevksizliğine örnek sayıyor. Gerçekten de mecaz bir hayli karışık; gene de üslup Tevrat'ın kıyametsel bölümlerdeki üslubuna uygun. Öte yandan belirtelim ki, Marx hasımlarının karışık mecazlarına insafsızca saldırırdı.)

Bu teşbihlerin hemen hepsi Marx'ın en parlak döneminden *Neue Rheinische Zeitung*'daki yazılarıyla *Fransa'da İç Savaş* ve *18 Brumaire* adındaki eserlerinden derilme; ve daha kasvetli eserleri taransa, bunlar gibi binlercesini bulmak kaabil. *Das Kapital*'de yer alan şu işçi tanımına bakın bir! "Gördük ki," diyor Marx, "kapitalist sistem içinde emeğin toplumsal üretkenliğini arttırıcı bütün yöntemler tek tek işçilerin zararına kullanılmıştır; üretimi geliştirme çareleri üreticiyi boyunduruk ve sömürü altına alma çareleri haline getirilmiştir; işçiyi sakatlayıp, kesip biçip, parça buçuk bir insana çevirirler; kullandığı makinenin bir parçası haline gelinceye dek, ezilir mahvedilir, çalışması öyle bir işkence olur ki, temel anlamı kalmaz. Tam, bilimin bağımsız bir kuvvet olarak emekle haşır neşir olduğu bir sırada emeğin düşünsel ola-

naklarından yoksun kılınır; çalışma koşullarını ezer büzer, o hale getirirler ki, emek süreci içinde rahat nefes alamaz, onu yaptın kabahat, buna dokundun suç diye dayanılmaz bir baskı altında tutulur; bütün yaşamını bir çalışma süresine çevirirler, karısını çocuklarını sermaye arabasının o her şeyi ezip geçen tekerleri altına sürerler."

"Karabasan gibi çöküyor" demeye gelen bir deyim vardır Almanca'da, "*Lasten wie ein Alp*" diye; Marx pek tutkundur ona. *18 Brumaire*'in ilk yaprağında da karşımıza çıkar. Marx, "ölü kuşaklar geleneğinin yaşayanların beynine bir karabasan gibi" çöktüğünü söyler. Daha önce değindiğimiz, bir mektubu vardır Engels'e, orada da arkadaşının çalışmalarını aksatmış olmasından dolayı duyduğu sorumluluğun vicdanına bir "karabasan gibi çöktüğünü" söylüyordu hani; Lassalle'in ölümünden sonra Kontes Hatzfeldt'e bu olayın "kötü ve meş'um bir düş" gibi üstüne çöktüğünü yazmıştı; bir yerde de Enternasyonal'in ve "onunla ilgili herşeyin üstüne bir karabasan gibi çöktüğünü, ondan kurtulmaya can attığını" anlatır. Marx'ın, ister ölülerin yaşayanlara zulmü halinde nesnelleştirmiş, genelleştirmiş olsun, ister kendi suçluluğuna inancından ötürü ya da en büyük başarısının yükü altında kişisel olarak duysun, diline pelesenk ettiği hep bu zulümdür. Ve Tanrıların mı insana, yoksa insanın mı kendi kendine reva gördüğü bir türlü belli olmayan bir darbe, bir yara vardır durmadan sözünü ettiği. Mesela –Diyalektik sorununda olduğu gibi–, kimi zaman doğanın temel hakikatlerinden biridir, kimi de insan eliyle yürütülen bir eylem sayılır; mesela kapitalist ekonominin gelişmesi kimi zaman kaçınılmaz ve ahlakdışı bir süreç, kimi zaman da insanlığın işlediği cürümlerin en ağırı olarak gösterilir. Ister şimdiki zamanı boğmaya çalışan geçmiş, ister geçmişin hesabını gören gelecek olsun, bir diri diri gömülme

lafı vardır ortada dolaşan. 1848 Fransız Anayasası, demin aktardığımız bir fasılda gördük, ana rahminde süngülerle korunmuş, süngülerle dünyaya getirilmiştir ve süngülerle ölecektir.

Bir mektubunda, "Görüyorsun ya," diye yazar Engels'e, "Yakup gibi benim başımdan da dert eksik olmuyor. Oysa Yakup gibi öyle Tanrıdan pek korkum yok." Sahiden de yoktur Tanrıdan korkusu. Bir de kendini "Koca Nick" olarak görür, bir bakıma Tanrıya meydan okuyan bir Goethe kahramanı. Gene de, Koca Nick de pek yerine oturmuş bir simge değil: Çünkü, söz konusu Şeytan burulmuş, çarmıhlara gerilmiş bir şeytan. Gerçi başlarına Krieg'i bela eden, sonra da kendi himmetiyle başını patlatan yayıncıyı amansızca alaya alır ama, bu akıbeti sarakaya alırken, Diyalektiğin bir cilvesi olarak, kendi başını da patlatma rizikosunu göze almaktadır; nasıl ki, sözü geçen yayıncı Marx'ın kitabını diri diri gömmüştür. Marx'ın asıl kahramanı, gözdesi Prometeus'dur; Prometeus acı çeken Şeytan'dır, Prometeus boyun eğmeyen Yakup'tur; Yakup gibi, Şeytan gibi değil, insanlığa kurtuluş muştusunu getirir. Prometeus *Das Kapital*'de (yirmi üçüncü fasılda) karşımıza çıkar, sermayeye zincirlenmiş proletaryayı temsil eder. Işık getirici Prometeus, malum, Zeus'un gönderdiği kartalın gagasından çeker ne çekerse, canavar kemirir durur karaciğerini; Aeshilos'u her yıl yeni baştan okuyan Karl Marx da, biliyorsunuz, babasında olduğu gibi karaciğerini kanserin yiyip kemireceğinden pek korkardı. Ama, Zeus Baba asiye karşı o kapıcı kuşu göndermişse, Prometeus da insana o kapıcı, öldürücü ateşi getirmişti. Bu arada kurtarıcı kurtarılmış ve öldürücü mezarından kalkmış değil. Dirilmesine dirilecek ama, buna vakit var daha; hele bir gaspçının malı gasp edilsin.

Izdırabı ve isyanı *Das Kapital*'in yapraklarında inliyen iç yarası budur işte. Bunları anlatmakla ama, eserinin büyüklüğüne

toz kondurmuş olmuyoruz. Tersine, bütün edebiyat alanlarında olduğu gibi, tarihte de bir kitabın önemi, sadece görüşünün genişliğine, dayandığı bilgilerin yoğunluğuna değil, içinden doğduğu yaşam derinliklerine bağlıdır. İnsan düşününün belkemiği kitaplar –kesin bilimler denen alanı saymazsak ki onun için bile geçerli ya bu bazen– hep insanoğlunun kendini ayarlama zorunda kaldığı yeni ve temelli deneyimlerin sonuçlarını dile getirir, *Das Kapital* işte böyle bir kitaptır. Marx kendi deneyinimde toplumun daha geniş deneyimine bir anahtar bulmuş ve toplumla kendini eşleştirmiştir. Kendi çektiği iç yarasını sanayi sistemi altında insanlığın çektiğinde yansıtmıştır; büyük karlar çağının insanlığın başına açtığı belaları, çatışmaları, çırpınışları ve bu yüzden toplumların sakatlanışlarını ancak böyle acı, öfkeli ve dünyada bir türlü tedirginlikten kurtulamayan bir mizaç sezip seçer, nedenlerini kavrayabilirdi.

Şimdi de *Das Kapital*'de sunulan tanılama, bugün için acaba ne kerte geçerli ve Marx'ın umdukları sonraki dönemlerde yer alan olaylarla ne ölçüde doğrulanmış, ona bakalım.

Marx, kapitalist sistemin ergeç mahvına yol açacak birtakım temel çelişkiler içinde olduğu inanandaydı. Hegelci karşıtlar anlamına aldığı bu çelişkiler üstüne oturttuğu kuram elden geldiğince basitleştirilerek şöyle özetlenebilir:

Kapitalist sistem özel mülkiyet üstüne kuruludur, bu yüzden de rekabete dayanır. Her fabrikatörün amacı rakiplerinden daha ucuz mal satmak olacağına göre, verim oranı daha yüksek üretim yöntemleri bulmak için aralarında bir yarışma sürüp gidecektir. Ama, bir sanayinin verimliliği arttıkça, yani makineler daha hızlı iş çıkarıp bakıcılarının sayısı azaldıkça, işinden atılanlar çoğalacak, gündelikler de düşecektir. Demek ki, üretilen me-

ta arttıkça bunları satın alabileceklerin sayısı azalmaktadır. Bu durumda daralan koşullar karşısında mallarını elinden çıkarmak isteyecek olan fabrikatör, rakiplerini atlatabilmek için fiyatları büsbütün kısacak, bu da gündeliklerin büsbütün düşmesine, makinelerin büsbütün verimli olmasına ve dolayısıyla, uzun erimde üretilmekte olan şeyleri satın alabilecek kimselerin daha da azalmasına yol açacaktır. Bu durum zaten on yılda bir, bir tıkanıklık ve kriz yaratmaya başlamıştır; fabrikatörün bu kısır döngüden tek kurtuluş çaresi, ürünleri için yeni yabancı pazarlar bulmaktır ama, uzun erimde bu bile derdine deva olamayacaktır.

Malları üretimde verimlilik arttıkça, tesislere daha fazla para harcanması gerekecektir; dolayısıyla tesisleri büyüttükçe, büyütmenin fabrikatörün işine geleceği sanısı uyanır. Böylece sanayiler habire genişler ve kumpanyalar durmadan birbirleriyle kaynaşır, sonunda her sanayi dalı büyük bir birleşik örgüt halini almaya başlar ve bunları ayakta tutan para da bir kaç elde toplanır. Ama, aslında işin çapı büyüdükçe, yatırılan paranın tutarı arttıkça, kâr oranı da o ölçüde azalır. Bu süreçde yer alan çelişkiler –elde yeni pazarlar kalmayacağına göre– ergeç sistemin tümünde öyle kötü bir tıkanıklık yaratacaktır ki, bütün bu paralar ve merkezlenmiş büyük tesisler, üstüne oturdukları bu zenginliklerin kendilerini zengin etmekten gayrı hayırlı bir işe yarayabileceğini aklına bile getiremeyen kişilerin elinden alınıp, kamu yararına işletilmedikçe, toplumun iler tutar yeri kalmayacaktır. Işçi sınıfı bu işin üstesinden gelecektir. Çünkü, bu gidişle çapı kocamanlaştıkça kocamanlaşacak ve bir sınıf olarak çıkarlarının işverenlerin çıkarlarıyla bağdaşamayacağının bilincine varacaktır; sonra da yoksunluk ümüğüne öyle bir dayanacaktır ki, başka kurtuluş çaresi bulamayacaktır. Üstelik her bir şeyin tarihte

görülmedik, akla gelmedik bir kolaylık ve bollukla üretilebildiği bir çağda, bu yoksunluğu çektiğini acı acı görüp her türlü çekintiyi bir yana bırakacaktır.

Hegel'ci-Marksist Diyalektiği sahici bir doğa yasası saymayabilirsiniz, ama Marx'ın kapitalizmin olanaksızlıklarını sergileyip sosyalizmin gerekliliğini belirtmekte bu aracı çok iyi kullandığını görmezlikten gelemezsiniz. Bolluğun yarattığı darlık ve büyük kamu hizmetlerinin onları denetleyen kimselerin mülkiyet hakları yüzünden yararsız kılınışı çeşidinden tersyüzlerin bam teline basmada bundan daha iyi bir silah bulunamazdı. Ne de bu sürecin kapitalizmi bir çıkmaza sürükleyeceğinde Marx'la söz birliği etmek için Bay Strachey'in yaptığı gibi Emek-Değer Kuramı'nın fizik-üstücülüğünü benimsemeniz ve önselleme (*a priori*) bir tartışmaya girişmemiz gereklidir. Asıl dava, Marx'in öbür iktisatçıların yapmadığı bir şeyi yapıp, yani kapitalist iktisada yüzyıllar açısından bakarak, bu iktisadın, bir başlangıcı olan ve bir sonu olması gereken öbür iktisat sistemleri gibi bir sistem olduğunu ortaya koymasındadır. Matematikçi, tarihçi ve bir yalvaç olarak, Marx, bu sistemin dörtnala gelişiminin yasalarını herkeslerden iyi kavramış ve krizlerinin yol açacağı felaketleri önceden görmüştür.

Ama Marx, bu çöküşlerin doğuracağı toplumsal görüngüyü aynı şaşmazlıkla kestirmiş değildir. Geleceği tasarımlamasında düştüğü bir alay yanılgı vardır.

Bir kere, bir Yahudi'nin proletaryayla Yahudi'yi eşleştirmesi bir hesap yanlışlığına yol açmakta. Marx'ın zamanında hem Yahudi, hem de işçi, haklarından yoksun ve toplum dışına itilmiş haldeydi. Ama, aralarında şu ayrım da vardı: Proletarya, düşünce ve bedence kavruktu; proleter çocukları, Engels'in de belirttiği gibi, daha başka türlü yaşanabileceğini görüp bilmedikleri

için, bahtsız ve mutsuz olduklarının farkında bile değillerdi; oysa Yahudiler, görüş açıları dar bile olsa, düşünsel öğretime alışkındılar; bütün o güçler ve tutsaklıklar boyunca, kendilerine özgü derin bir kültürü canlı tutabilmişlerdi; gerilerinde soylu bir geçmiş, önlerinde ise, bir milli diriliş umudu vardı. Eski Yahudi mahallelerinin duvarlarında gedik açılmaya görsün, Marx gibi bir insan modern düşünü araçlarına kendi malıymış gibi sarılmaz da ne yapardı? Üstelik haham atalarından ona ruhsal yetke geleneği miras kalmıştı.

Oysa proletarya, eğitimden, öğretimden geçmemişti; sendikaları örgütleyip işverenin karşısına güçlü olarak dikildiğinde bile, bir yönetici sınıftan beklenesi bir sorumluluk geleneğinden yoksundu. Toplum tarihi üstüne, dış dünya üstüne bilgisi kıttı; öğreneyim dese de öğrenemezdi. Onu çalıştıranlar cahil kalmasını çıkarlarına uygun buluyorlardı. Toplumsal durumu öyleydi ki, bir üst basamağa atlayayım dese de gerekli olanaklardan yoksundu. Yahudi'nin Orta Çağ'dan kalma yeteneksizlikleri sırf milli bir talihsizlikti; proletaryanın yeteneksizlikleri ise, sınıfının yapısı gereğiydi. Gene de Marx, inadına varlıklı sınıfla aralarındaki uçurumun derinleştiği ve düşmanlığın daha kesenkes duyulduğu ölçüde, işçilerin yönetici sınıflarca geliştirilmiş bilimi, düzenbağını ve hünerleri edineceğine güvenliydi. Yeter ki, işçilere bunları gösterecek Marx gibi kişiler çıksın! Marx nasıl öğrendiyse, onlar da öğrenirler çabucak!

Bu temelli yanlış görüşle bağlantılı, belki de bunu doğuran başka bir örnekseme daha var, o da böyle yarı yarıya sakat: Bir yanda burjuvazinin XVII., XVIII. yüzyıllardaki ilerleyişiyle, öbür yanda komünistlerin gelecek için muştuladıkları proletarya zaferi arasında kuruluyor. Oysa Avrupa burjuvazisi yönetim gücünü devraldığında hem eğitim, öğretimle, hem de epeyce bir yöne-

tim görgüsüyle donatılıydı; malı, mülkü ve azbuçuk da yetkesi vardı. Ama Marx'ın *Das Kapital*'de geniş ölçüde işlediği İngiliz proletaryası, maden kuyularında ömür tükete, makinelere kul köle ola, o kast çemberinden payına düşen daracık bölmede körlene körlene, sınıf siyasası ve eylemi bakımından, belli, yetersizleşmişti. Marx, sanayi işçisi sınıfının, ekonomik ulamları (katagori) ilk araştıranlardan biri olan Antoine Barnave tarafından karamsarca belirtilen bir özelliğini gözden kaçırmışa benzer: Barnave, "Bu çağda," diyor, "yoksulu düşkünleştiren sade yoksulluğu değil. Ormanlarda yaşayan ataların doğal hikmetini, hayal gücü atılganlığını da yitirmiş bunlar." Burjuvazi daha egemenlik kazanmadan önce hem kültür hem mal mülk sahibi olmuştu; bu durumun yasalaştırılması, haktan sayılmasıydı bütün dileği. İngiliz proletaryasının ise, bu nimetleri ele geçirmek için canını dişine takıp, dövüşmesi gerekiyordu. Ve bunda kırk yılda bir başarı kazandığı hallerde de bir orta sınıf tutumu siniyordu içlerine. Sendika görüşmeleri yolundan ücretlerini arttırmayı ve çalışma saatlerini azalttırmayı başardıklarında dünya devrimini düşünmez oluyorlardı. Aralarından yetenekli parlamento önderlerini çıkardıkları zaman da, yönetici sınıf bunları satın almanın, avlamanın yolunu buluyordu. Hele Marx, buhranları atlatmada engin bir beceri sahibi yönetici sınıfın, o büyük rekabet savaşlerının ileride kopacak olarında işçileri birbirine kırdırdıktan sonra, hesaplı kitaplı dağıtacağı beş on kuruşla işçi sınıfının, değil sade hır çıkarmasını önlemek, boynunu bükük tutacağını ve içinden ağır ağır çürümesini sağlayacağını dünyada önceden kestiremezdi.

Marx, yaşama koşulları az çok düzeldiği zaman işçilerde belirecek olan ruh halini, değil sevecenlikle karşılamak, hayalinden geçirmeye bile razı olmayacak bir insandı.

Çünkü, Marx'ın gözünde, modern insanın uğraşları, hırsları, istekleri birtakım sınıf belirtileri, küçük burjuva eğilimleriydi. Proletaryanın bunlara özeneceği aklından bile geçmezdi. Bir proleter, burjuvanın heveslerine kapılacak oldu mu, Marx dönekliğinden, sapıklığından, burjuva düşünlerine yem olmuşluğundan başlardı onun. Kendi yurdunda ve İtalya'da azgın bir milliyetçilikle pekiştirilmiş bir çeşit devlet sosyalizminin, hırslı kişilerine eski burjuva düzenindekinden pek farklı olmayan yeni bir çeşit yönetici sınıf kurma yolunu açarak, işçi yığınlarının rızasını kazanabileceğini, hatta Marksist ilkelerle işe girişen devrimci diktatörlüğün de Rusya'da aynı kapıları kurcalayabileceğini ne mümkün düşünsün Marx!

Bir kere Marx, Birleşik Amerika'yı tanımazdı. Amerikan İç Savaşı sırasında *New-York Tribune*'de yayımlanan yazılarında, Birleşik Amerika Hükümeti'ni, "şimdiye dek gerçekleşmiş en halkçı Hükümet şekli" diye över ve "dünyanın bu en halkçı Hükümeti için" işçi sınıfının sevecenliğini devşirmeye çalışır. Ama, daha sonra, Engels'e yazdığı mektuplardan birinde, bu cumhuriyeti "demokrasi yalanının örnek ülkesi" diye nitelendirir; ve *Das Kapital*'in son yapraklarından anlaşıldığına göre, savaştan sonra Birleşik Amerika'nın "dev adımlarıyla" ve başıboş ilerleyen kapitalizm için uçsuz bucaksız bir sömürü alanı olduğu sonucuna varır. Marx bir türlü anlayamaz ki, Birleşik Amerika'da Avrupa'dakine benzer bir feodal sınıf ard zeminin yokluğu, kapitalizmin yayılımını kolaylaştırdığı gibi, sahici bir toplumsal demokratlaşma olanağı yaratmış ve çeşitli uğraşlardan insanların sanayileşmiş dünyanın başka hiçbir yerinde görülmedik ölçüde aynı dili konuştuğu, hatta aynı kıstasları paylaştığı bir topluluğun, kurulup yaşamasına elvermiştir. Birleşik Amerika'da toplumsal gruplaşmalarımız daha çok paraya dayanır ve para da öyle, hız-

la el değiştirmektedir ki, sınıf çizgileri pek derinleşemez. Bizde grup içi evlenmelere ve iş alanlarını aynı ailelerin elinde tutma geleneğine dayanan bir sınıf dayanışması Avrupa'ya kıyasla azdır. Bir de şu var: Bir mülk sahipleri hükümeti tarafından ilan edilmiş bile olsa, cumhuriyetin ilk kuruluşundaki ilkeler, bugün bile o kerte geçerlidir ki, siyasa aleminde demokratlığa sığmaz davranışla suçlandırılma –Avrupa'ya bakmayın siz– Birleşik Amerika'da kolay silinir bir leke değildir.

Amerikan sanayiinde vur kır eksik olmaz, Avrupa sütlimanlık sayılır bu bakımdan; yalnız bizde Avrupa'nın daha feodal ülkelerinde yer alan patlamalar görülmez; sınıf kavgası adeta gideraya yürütülür. Bunun nedeni de, sınıf çıkarlarıyla bölünmüşlüğümüzü hesaba katarak söylüyorum, toplumsal eşitlik ülküsüne daha fazla yakınlaşmış oluşumuzdur: Hükümetlerimiz Avrupa'daki sistemlerde görüldüğü üzere, katı bir aşama sırasının (hiyerarşinin) koruyucusu durumuna düşmekten kaçınır. Daha bir dik başlıyızdır biz. Ama, daha bağdaşığızdır; bu bağdaşıklığımız Marx'ın burjuva sapması deyip geçeceği, ama aslında kapitalist rekabetin etkilerine ancak yarı yarıya yorulabilecek birtakım paylaşık eğilimlerden doğmaktadır. Halktan adam feodal toplumdan kurtulmaya görsün, her yerde aynı yolun yolcusu dense yeri; oysa Marx, belki de kendi meşrebince olmadığı için, halktan bu yolu tutacağını hiç ummazdı. Sıradan bir modern insan, makine yapısı rahatlıkla donanmış bir ev ister (oysa Marx karısıyla çocukları için şöyle rahat oturabilecek gibi bir ev bile sağlamayı dert edinmemişti kendine), eğlence yeri ister, sinema ister, spor yapmak ister (Marx vaktiyle ata binmeyi talim etmiş olduğunu söylerdi ama, onu bir ara Manchester'de at üstünde görmüş olan Engels, "Belli, üç dersten ileri gitmemiş süvariliği," der); yurt içinde gezip dolaşmak ister, Nazi Almanya'sındaki

ucuz gezilerden ister, Sovyet Rusya'da Volga boyunda düzenlenen proleter eğlentilerinden ister; Amerikalıların yol boyu kamplarından, kervan arabalarından ister; Izci Kulüpleri ister, Y.M.C.A. ler ister, Konsomol "Fiskultur"u ister. Ya vergiler yolundan devlet eliyle, ya devletin özel girişkileri devralması yolundan ya da Amerika'da olduğu gibi özel kişilerin hayırseverliği sayesinde, sosyal hizmetler, yani hastahaneler, kitaplıklar, yollar ister. Bütün bunları hem Sovyetler Birliği halkı, hem de faşist halklar istemekte. Amerikalılar kapitalist ekonominin ısınma dönemlerinde bu çeşit isteklerinden çoğuna ermiştir; bunların yanı sıra tabii başka halkların da dilediği ve ergeç erişeceği birtakım nimetler var, seyahat ve söz özgürlüğü gibi.

Yani bugün için bunlar bir sosyalist devrimin tutunması ve yeni biçim bir grup egemenliği kurabilmesi için zorunlu koşullar dense yeri. Sosyalizm kendi başına ne bir siyasal düzenbağı, ne de bir kültür yaratabilir. Bir sosyalist grubunun iş başına geçtiği yerlerde bile, yeni yöneticiler iş başa düşünce ülkülerini halka aşılamakta ya da önerdikleri kuruluşları sağlam temele oturtmakta yaman güçlüklerle karşılaşıyorlar. Ancak, toplumun örgensel süreçleri elverdiği hallerde emellerine kavuşabiliyorlar.

Marx sadece haksız yere göçürülmüşlerle düşünsel ve ahlaksal yetkeleriyle üstünlüklerini göstermiş olanlara yaşama hakkı tanıyordu. Marx insanlara dilediğiyle koklaşıp, dilediğiyle takışma özgürlüğünü şu ya da bu ölçüde bağışlayan, yani ömrünce yaymaya çalıştığı sınıfsız toplum ülküsüne sahiden yanaşmış olan toplumların gerçeklerine akıl erdiremez. Sonra unutmayalım ki –1000 yılında kıyamet kopacağına Kutlu Kitap kelamından delil getirenlerin haline düşmek istemiyorsak tabii– Karl Marx'ın kapitalist gelişimin feci akıbetiyle ilgili müneccimliği ve sınıflar arasındaki o büyük kısa devre üstündeki kehaneti, so-

nunda doğru da yanlış da çıkabilir birtakım psikolojik sanılara dayanmaktadır. Bunların en önemlisi de, başkalarının sırtından geçinenlerin, sömürdükleri yığınların yoksulluklarına umursuz ve kayıtsız kalmaktan, yer yerinden oynasa, caymayacakları sanısıdır. Karl Marx'ın ergeç kopacağını muştuladığı Armageddon savaşı, ancak işverenle işçi arasında en ufak bir ilişki kurulmasına elvermeyen bir ortamda yer alabilir. Sınıf çizgileri kesin olarak çekilmedikçe ve proleter ordusu enikonu derlenip toparlanmadıkça işçi, arada bir anlaşmazlık çıktığında, değil işverenle aynı masaya oturmak, punduna getirip; suratına bir tokat aşketme fırsatından da yoksun kalacaktır.

Kısacası, Marx demokrasi denen şeyi gözünün önüne getiremez. Buyrukçu, otoriter bir ülkede yetişmiştir ve halk egemenliğine temellik ettiği söylenen kuruluşlarla ilişkileri hiç de yüreklendirici olmamıştır. Demokratik parlamentolarla yargı yerlerine bağlayabileceği umutlar, belli, Friedrich Wilhelm'in bir karahindibağ çiçeği başı gibi bir üfleyişte dağıtıverdiği Frankfurt Meclisi'nin münasebetsizlikleriyle ve Vogt'a karşı dava açma dileğinin hasıraltı edilmesi olayıyla kısıtlanmıştır. Üstelik kendisi de kişisel üstünlüğünün keskin bilinci içinde, cinsdaşlarına karşı demokratlığa sığmayan ve belki de içgüdüsel olan bir hoşgörüsüzlükle davranmaktadır. Bunda çeşitli arkadaş ve işçi gruplarıyla birlikte hazırladığı bir sürü planın suya düşmesinin payı olsa gerek. Son ve şüphesiz en esaslı neden de, en derin iç yaşamı, yaralama-yaralanma, ezme-ezilme ekseni etrafında dönen bir kimse için, istediği kadar özlesin, özensin, barış ve kardeşlik içinde bir dünyayı ve insanlar arasında kardeşlik, güven ve us üstüne kurulmuş dış ilişkileri kavramanın alabildiğine güç oluşudur. Bu yüzden Marx, ne çağdaş dünyada rastlanan çeşitten demokratça mekanizmaların olanaklarına geniş umut bağlayabiliyor ne de

bu kapı kapanınca, ileride proletaryanın iş başına hazırlıksız geçmesi üzerine çıkacak olan sorunları gözünün önüne getirebiliyordu. Ömrünün sonuna doğru, zaman zaman –mesela H.M. Hyhdman ile görüşmelerinde ve Amsterdam'da, 1872 yılının 8 Eylül'ünde yapılan işçi toplantısında verdiği söylevde– İngiltere, Hollanda ve Birleşik Amerika gibi demokrat ülkelerde devrimin barışçı yollardan gerçekleşmesi olasılığını kabule yanaşırsa da, telkinlerinin asıl etkisi halka sınıf kavgasının ergeç bir çatışmaya gelip dayanacağı görüşünü aşılama yönündedir.

1848 olayları ve yanı sıra Fransız ve Alman parlamentolarının başarısızlıkları üzerine Marx, öğreti bünyesine, *Komünist Manifesto*'da, ayan beyan olmayan ve sosyalist siyasal kurama özgün katkılarından biri diye tanıttığı yeni bir öğe ekledi: Bu, proletarya diktatörlüğü savıydı. Proletaryanın siyasal iktidarı ele geçirmesiyle işin biteceği kanısına vardı: Burjuva kuruluşlarını ortadan kaldırıp, sosyalizme sil baştan girişilmesi gerekecekti; bunun için de kapitalist devleti diriltmeye çaresiz yeltenecek olan bütün bu kuvvetlere karşı çıkmak şarttı. Zaman zaman yeni başat sınıf içinde yer alacak olan bazı demokratça kuruluşların sözünü ederse de, Marx'ın insanlığın genliği ve yükselimi için düşündüğü Hükümet, Engels ve kendisi gibi sınıfının dışına çıkabilmiş oturaklı kodamanların yönelteceği kendi içine kapalı bir sınıf diktasıydı.

Gene de Marx'ın düşünüsü, bir alay mezhebe dogma sağlamış bile olsa, kapalı bir sistemdir denilemez. *Das Kapital* –Tanrı Kelamı bellemiyorsak tabii– gerçekçi araştırmalara yol açmalıdır.

Marx, bütün ömrünce eserlerini bitirmede büyük güçlük çekmiştir. *Feuerbach Üstüne Tezler* ve *Siyasal İktisadın Eleştirisine Giriş* adındaki önemi büyük belgeleri taslak halinde ve yarım bı-

rakmıştı; *Komünist Manifesto*'yu bile elinden bin nazla almışlardı. *Das Kapital*'in birinci cildini bütünlesin diye yıllar yılı Engels ne diller dökmemiş, Jenny ne sıkıntılar çekmemişti ki! Belki de bunun yarı yarıya nedeni, bir çeşit sinir argınlığıydı: Yazdığı o baladın kahramanı gibi, birtakım "zaaflar yamalı-bohçasından" kendine bir kale kurmaya çalışan bir insanın, ya kale sağlam olmazsa diye kaygılanışıydı. Nasıl ki Marx'ın bilimliliği ve ince mantığında da bir akademisyenin gösteriş merakı sezilir. Ama, o uzun emeklemelerin asıl nedeni, araştırmalarının ve ilgilenimlerinin genişliği ve giriştiği işin kocamanlığıdır: Öyle ilgilenimlerdir ki bunlar, hiçbir zaman doyumlanmayacak, öyle bir girişkidir ki bu, hiçbir zaman bütünlenmeyecek soyundan. Marx 1867 baharında ilk cildin basımını gözlediği sırada, ikinci cildi de ertesi kışa bitireceği kanısındaydı. Engels'e mektuplarında toprak mülkiyeti konusunda, eline geçen "bir alay yeni malzeme"den söz eder ve bu malzemeye dayanarak birinci ciltte nasıl Ingiltere'yi endüstriyel gelişimi açıklamak için konu seçtiyse, ikinci ciltte Rusya'yı toprak icarının gelişimi için ana örnek olarak kullanmaya niyetlidir. 1860 yıllarının sonuna doğru Rusça öğrenmiş, Rus edebiyatını okumuş ve Rusya'dan bir hayli belge getirtmiştir. Belki de ikinci cildi dilediği hızla yazmasına engel olan şey, Emek-Değer Kuramı'nın encamı için duyduğu kaygıdan çok, Rus ekonomisini yetkeyle işleyebilecek miyim acaba diye kapıldığı aşırı telaştır. Tınaz olur topladığı istatistikler, oylumu iki metre küpü bulur ve *Das Kapital*'in ikinci cildi habire dağın doruğuna taşınması gereken bir Sizifos taşı gibi Marx'ın evinin üstüne kağıt çığları halinde yığıldığında, Engels, Lafargue'a "Şunları ocağa atıp yakasım geliyor," der. Marx'ın bitmemiş son yazılarından biri de, az sonra göreceğimiz gibi, Rusya'nın devrimci geleceğiyle ilgili olup bu geleceğin, çözümlemiş olduğu

kapitalist yasalara sığmaz birtakım özellikler göstermesi olasılığı üzerinde bazı görüşler ortaya koyma yolunda bir denemedir.

Edward Bernstein'in dediği doğru: "Marx ayrıntıları ya da ikincil konuları işlerken, ilk sosyalist yazılarını yayımladığı zamandan bu yana, evrimin oluşturduğu değişmeleri kaçırmaz ve bu yazılara temel olan varsayımların daha sonraki olgularca ne kerte doğrulandığını önemle belirtirse de, iş genel sonuçlar çıkarmaya geldi mi, 1848'lerin doğrulanmamış eski varsayımlarına dayanan ilk önermelere geniş ölçüde bağlı kalmaktan kurtulamaz." Ne var ki, değişmelerin farkındadır. Ve zihni daha fazla öğrenmek, daha iyi anlamak için, durmadan kendini zorlamada, durmadan kendini aşmaktadır. Marx'ın öncellerinden kalma o yüklü edebiyatı özetlemede gösterdiği başarıyı küçümsemek kimin haddine! Ama konu şimdiki zamanı sarmalamaya, geleceğe doğru uzanmaya başlayınca, çağdaş olayların yönelimini kavrama ödevi bütün ağırlığıyla omuzlarına çöker. Rusya'da toprak sisteminin tarihini Eski Slavca belgelerden toplayayım diye günlerce, haftalarca uğraşır didinir. Ama, onunla da kalmaz, bir yandan da Balkanlar'da neler olup bittiğini izleyebilmek için Romence öğrenmeye savaşır.

Uzun sözün kısası, *Das Kapital* sırf bitmemiş değil, aynı zamanda da bir bakıma bitip tükenmez bir eserdir. Bunu sade Marx'ın ölümünden sonra Engels'in metnin üzerinde bir on iki yıl daha çalışmış, onun ölümünden sonra da Kautsky'nin 1904'den 1910'a dek yeni ciltler yayımlamış oluşunu düşünerek söylemiyorum. Ne de iş, devrimle evreni uyumlandırmak üzere Diyalektik Maddecilik üstüne tasarladığı felsefe kitabı, geleceğin komünizmini ilkel çağların komünizmiyle pekiştirecek olan insanbilimsel eseri, Balzac'ı burjuva toplumunun anatomicisi olarak işleyecek edebi inceleme ve diferansiyel hesabını yeni bir te-

mele oturtarak diyalektik yasalarını o açıdan açıklamak üzere tasarladığı yüksek matematik incelemesi gibi, birtakım tamamlanmamış ya da hiç başlanmamış eklerle bitiyor. Bununla da kalmıyor. Michelet Tarihi'nde olduğu gibi *Das Kapital* de, Marx'ın ilk ve özgün planında yer vermemiş olduğu yeni olguları incelemeye dalışı ve dolayısıyla olayların kitabın ana simetrisine sığmaz oluşu yüzünden, *Kunstwerk* (sanat eseri) niteliğini yitiriyor. Asıl önemli yanı ama, yeni düşünlere, yeni kitaplara yol açması ve Engels'in ayıklamalarından başlayarak, Marx'ın zamanından bu yana Marksist düşünüde görünen sürekli gelişmelere elverişli olmasıdır; bu sayededir ki, *Das Kapital* pek az eserin ulaştığı bir başarıya ermiş, günümüzde de geçerli olma üstünlüğüne ulaşmıştır. Öte yandan *Das Kapital*'e temel olan güdü, Marx'ın kitabı yazmasını, Engels'in de bütünlemesini aksatan çeşitten siyasal çalışmaları kamçılamaya başladığı anda, işin edebiyat yanı güme gidiyordu. Zaten Marksist öğretinin tutarlı ve düzenli bir muhasebesini yapmada güçlük çekilmesi de, Marx'la Engels'in çağdaş olayların zoruyla katıldıkları siyasal hareketlerin düşünlerini dört başı mamur bir sisteme dökmelerini engellemiş oluşu yüzündendir. O düşün kuluçkalamalarının, doğum sancılarının sonunda ortaya çıkan şey, yaşam kavgasında kullanılacak erkekçe, bir pusattır.

16

KARL MARX MASASININ BAŞINDA ÖLÜR

Gene de Karl Marx, daha önce gördüğümüz gibi, bu pusatın ustası olan Lassalle'i canı gönülden desteklemek şöyle dursun, başlattığı hareketi yeğinliği gitgide artan bir hoşgörüsüzlükle izlemiştir. Lassalle'in ölümünden sonra görkemlendirilişini ve Alman işçilerinin onun için türküler düzerek, evlerine resimlerini asarak, anısına gösterdikleri saygıya içerlemiştir. Lassalle'in, işçilere bazı tavizler verilmesi karşılığında, Schleswig-Holstein'in ilhakı için Bismarck'la anlaştığına dair Kontes Hatzfeldt'in anlattığı bir öyküyü allayıp pullamış ve Mehring'in belirttiği gibi, Bismarck'ın emekçilere verme zorunda kaldığı tavizlerden yararlanması şart olan Lassalle partisini Bismarck'a maşalık etmekle haksız yere suçlamıştır. Engels'e yazdığı bir mektupta partiyi "Lassalle'in o sürüp giden kokuşmuşluğundan kurtarmak" gerektiğini söyler.

Bu arada Liebknecht'le Bebel, Kuzey Almanya Reichstag'ına 1867'de seçilmenin yolunu bulmuşlar ve ertesi yıl Eisenach'da düzenlenen bir sendika kongresinde yeni bir Sosyal Demokrat Emekçi Partisi kurmuşlardır. ("Sosyal Demokrat" terimi ilk ortaya atıldığında Engels, Marx'a, "Amma da isim!" diye yazmıştı.) Fransa-Prusya savaşı sırasında, 1870 Temmuzu'nda, Lassalleciler savaş kredilerini oylamışlar, buna karşılık Liebknecht'le Bebel çekimser oy vermişlerdi; ama, Aralık ayında zafer kazanıl-

dıktan sonra, iki parti de yeni savaş kredilerine oy vermeye yanaşmadı. Liebknecht'le Bebel, Alsace-Lorraine'in ilhakını protesto ettiler, Paris Komün'üne alkış tuttular; derken yurda hıyanetten hüküm giyip, iki yıl hapis cezasına çarptırıldılar. Lassallecilerin önderi Schweitzer de tutuklandı; savaştan sonra Bismarck'a karşı toplu cephe alış, tarafları birbirine ısındırdı. Liebknecht'in çabasıyla 22 Mayıs 1874'te Gotha adlı kentte iki parti birleşti.

Yedi Lassalleciyle yedi Eisenachçıdan kurulu bir komite, bir program taslağı hazırlamış ve Marx'a onayını almak için önceden yollamıştı. Alman emekçilerinin sonunda böyle birleşmiş oluşunu sevinçle karşılayacak yerde, Marx bu vesileden yararlanıp, Lassallecilerin yanılgılı öğretisine veryansın ederek, tatsızlık çıkardı. Liebknecht bu eleştirileri fazla ciddiye almadı. Programda bazı ufak değişmeler yapıldı. İki parti birleşti, maya tuttu; bu olaya Marx'ın yersiz tersliklerinden biri daha deyip geçsek de olurdu ama, sonradan *Gotha Programının Eleştirisi* adıyla anılan bu uzun mektupta, şimdiye dek üzerinde pek durmadığı çok önemli bir sorunla ilgili genel bazı düşünceler ortaya atıyor.

Marx, komitenin sözü geçen programı Marksist Değer Kuramı'na dayandırma çabasına karşı, belki de bu konudaki tedirginliğinden ötürü, bir haykırıyla başlıyor mektuba. "Emek servetlerin kaynağıdır," demişler programda. Marx, "Öyle şey olmaz!" diyor. "Doğa da bir kullanım değeri (use-value) kaynağıdır. Sade çalışmakla bitmiyor iş; çalışacaksın ama, ne üstünde çalışacaksın, neyle çalışacaksın?"

Bir başka soruna geçiyor sonra ve belki de Bakunin'in kendisine yönelttiği suçlamalara cevap yetiştirme kaygısı içinde, daha bir etraflı tartışıyor bu konuyu. Bakunin, devletin yüklerinden ve kısıtlarından arınmış bir toplum önermiş ve Marx'ın, Alman yetiştirisiyle büyüdüğü için yeni bir buyrukçuluk ve kışla düze-

ni kurmaya çalıştığını ileri sürmüştür. Doğru, Marx, Almanya'nın geleceğini tartışırken, federal bir cumhuriyet değil, sağlam bir merkezci devlet düzeni kurulması için savaşmanın önemi üzerinde epeyce durmuştur; bu mektubunda ise, devlete kendi özünde karşı olduğunu, ergeçsel özgürlüğe ve insanlık ülkülerinin gerçekleşmesine gönüllü birleşmeler yolundan ulaşılmasını istediğini açıklar.

İşte bu kaygıyla işçi sınıfı devriminin başlatacağı sosyalist toplumda neler olup biteceğini önceki yazılarda rastlanmayan bir kesinlikle gözünde canlandırmaya girişir. O zamana dek, mesela *Komünist Manifesto*'da, Marx, "her bireyin hür gelişimini herkesin birden hür gelişiminde gören bir birleşmenin eski toplumun yerine geçeceğini söylemekle yetinmiş, ama tasarladığı diktatörlük ortadan kaldırıldıktan sonra bu koşula nasıl ulaşılacağını açıklamaya sıra gelince, lafı ağzında gevelemişti. Aslına bakarsanız, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde de bunu tam açıklıyor değil ama, hiç değilse sosyalist toplumun başlangıç aşamalarında yapısının nasıl olacağına değin bazı dolaylı görüşler ileri sürüyor. İlk yazılarının erimi ötesine taşan coşkun düşgörü yerine, bildiğimiz dünyanın bir çeşit sürdürülümü, temdidi, çıkıyor karşımıza. Eskinin döl yatağında biçimlenecek olan yeni düzen, çaresiz eskiye benzeyecektir. Sınıflar kalkacaktır tabii ama, eşitsizlik sürüp gidecektir. Ücretlerde ve satın alma gücünde eşit hak olamayacaktır daha. Bir zamanlar hayli önem taşıyan "eşit hak" ve "eşitçe eğitim" çeşidinden terimler, (Gotha Programı'nda) artık köhnemiştir. "Ekonomik genyapının ve bu genyapının belirlediği kültür evresinin üstünde ve ötesinde bir hak olamaz." Geçmişteki toplumun düşünsel ve bedensel yeteneklerde yaratmış olduğu ayrımlar hâlâ sürüp gideceğine göre, ayrı ayrı insanların görebileceği işlerin çapı ve yoğunluğunda da ay-

rınlar olacak ve değer emekten doğduğuna göre, sosyalist toplumun işçileri hâlâ eşit değil, eşit olmayan haklarla yetineceklerdir. (Marx, daha güçlü, daha zeki bir insanın gördüğü işin –harcanan çaba bakımından– daha az güçlü ve daha az zeki bir insanın gördüğü işi "çaba ve yoğunlukça" ille de aşıp aşmayacağı sorununu görmezlikten gelmiştir ve daha ağır ya da ince işler için daha yüksek ücretler ödenmesi sorununa da hiç el atmamıştır; oysa bu, bildiğimiz gibi, Sovyetler Birliği'nde, daha sonra, yeni bir çeşit eşitsizliğe yol açmış bulunmaktadır.)

Ancak "o daha yüksek komünist toplumu evresinde, yani işbölümü boyunduruğu altındaki bireylerin esirliği ve onunla birlikte bedensel ve düşünsel çalışma arasındaki karşıtlık ortadan kalkıp, emek sırf bir yaşama aracı olmaktan çıkarak yaşamın başlıca gereği halini aldıktan sonra, üretim kuvvetleri de bireyin gelişmesine paralel olarak bollaştıktan ve elbirliğinden gelme servet kaynakları dolup taştıktan sonra," burjuva haklarının dar çevreni sonunda aşılacak ve toplum sancaklarına şu yazıt işlenecektir: "Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyaçları kadar!"

Gördüğünüz gibi Marx, sosyalist öncellerinin resmettiği ütopyaların safçalığını diline dolamışsa da, kendi çizdiği gelecek de bütün o dolup taşan kaynaklarıyla ülküsel bir abartıdan bütün bütüne kurtulmuş değildi. Ne varki Marx, ütopyaya ulaşılma tarihini çok daha gerilere atmıştır.

Bu, Marx'ın halkın önünde yaptığı son önemli çıkıştı. Ömrünün son on yılı bazı avuntular sağlamadı değil: Engels Londra'da yaşıyordu; sonra da sağlık durumu kötüleştikçe, tedaviye, dinlenmeye sağa sola gidebiliyordu. Gelgelelim, güçten düşüyordu boyuna; altmışında çalışmayı kesme zorunda kaldı, böylece doğuştan aldığı o öldürücü yara bir daha onmamacasına açıldı. Elinin altından kaydığını görünce, Enternasyonal'i deniz aşırı sür-

düydü; şimdi de ilk cildi umduğu ilgiyi toplamakta yaya kalan *Das Kapital* avucunun içinden yitmedeydi. Engels'in kitabı üzerinde *Fortnightly Review* için yazdığı ve tarihçi Beesly'nin yayımlamaya söz verdiği bir yazının John Morley tarafından dergi okuyucularını sıkacağı gerekçesiyle geri çevrilmesi zulüne de uğradı; derken arkadaşı, tilmizi Hyndman, yarı yarıya Marx'ın düşünlerine dayanarak, *Herkesin İngilteresi* adıyla yayımladığı kitabında "büyük bir düşünüre ve özgün bir yazara şükran borcum" diye dolambaçlı laflar ettiyse de, okurlarını ürkütme korkusuyla Marx'ın adını anmadı.

Kocasıyla Fransa'da yaşayan Jenny Longuet'nin 1881 baharında bir çocuğu olmuş, anasıyla babası da o yaz onu görmeye gitmişlerdi. Jenny Marx Londra'ya hasta döndü. Derdinin kanser olduğu anlaşıldı, büsbütün boşandı sinirleri. Zaman zaman Engels'e yakarıcı mektuplar yazmaya zorlanmış oluşu, bu düşkün halinde, kocasının dostuna karşı kıskançlık damarını kabartmış, yıllar yılı ona borçlu kalışları içine dert olmuştu. Marx, annesinin ölümü üzerine Trier'e gittiğinde, Jenny ile ilk tanıştığı bu kasabadan yolladığı mektupta diyordu ki: "Rosnerstrasse'deki Westphalen konağını gün geçmiyor ki ziyaret etmeyeyim. O yapı beni Roma harabelerinin tümünden daha çok ilgilendiriyor; bana çünkü, mutlu gençliğimi hatırlatıyor, sevgilim orada oturuyordu bir zamanlar, biliyorsun. Kim karşıma çıksa soruyor, 'Trier'in dilberi nasıl? Balonun sultanı ne alemde?' diye. Koskoca bir kentin hatırasında karısının büyülü bir prenses olarak yaşadığını görmek insanın göğsünü kabartıyor." Gençliğinde yazdığı şiirdeki aşığın sunduğu ağulu kadehten Jenny ye de içirtmişti adeta ve o âşık gibi şimdi kendi de ağunun etkisiyle bedeninin soğumaya başladığını duyuyordu.

Aralık ayında Jenny ölüm döşeğine serildi. Marx da hastaydı,

zatülcemp olmuştu. "Ömrüm oldukça unutmayacağım o sabahı," diyor kızı Eleanor. "Kalkıp yataktan annemin odasına gelecek kadar iyileşir gibi olmuştu babam. Birden gençleşmişlerdi adeta: Biri hasta, düşkün bir ihtiyar, öbürü can çekişen yaşlı bir kadın. Ömürlük vedalaşan onlar değildi sanki; babam yangın bir delikanlı, annem tutkun bir genç kız, hayata yeniden başlıyorlardı güya." Liebknecht, Jenny Marx'ın Anti-Sosyalist Yasanın yürürlüğe girmesinden bu yana, Almanya'da yapılan ilk seçimleri çocuksu bir merakla izlediğini ve sonuçlardan Sosyal Demokratların epeyce kazanç sağladığını görünce nasıl sevindiğini anlatır. Marx da Sorge'a yolladığı bir mektupta, ölmeden az önce, Belfort Bax'ın kendi üzerine yazdığı ve bir hayli gürültü koparan yazısını gördüğünde, Jenny'nin nasıl yüzünün güldüğünü öyküler. Anlaşılır gibi olan sözü şuydu: "Karl, dayanacak gücüm kalmadı artık." Marx da cenaze törenine katılamayacak kadar kötülemişti. Engels törenden döndüğünde, "Mağripli (Otello) de öldü!" dedi ona.

Doğruydu dediği: Marx, ertesi yıl Cezayir'e, Monte Karlo'ya, Enghien'e, Cenevre gölüne gitti, zatülcemp de sırtında ama. İngiltere'ye dönüşünde, Londra'nın sisinden kurtulmak için Wight adasına sığındıysa da, yeniden üşüttü. Marx'ın parasızlıktan hava değişimi için deniz kıyısına yollayamıyorum diye üzüm üzüm üzüldüğü kızı, Jenny Longuet de anasının ardından 1883 Ocak'ında öldü. Mart'ta Marx'ın ciğeri yangılandı, Engels ayın on dördünde, ikindi üstü yoklamaya geldiğinde ev halkını iki-gözü-iki-çeşme buldu; bir kanama geçirmişti arkadaşı. Lençhen bir bakayım diye yukarı çıktı, yazı odasında buldu Marx'ı, yarı uyur, yarı uyanık; öyle geldi ona, Yatağından kalkmış, gelmiş yazı odasına, oturmuştu masasına. Engels koştu hemen nabzını yokladı, kalbini dinledi; ikisi de durmuştu.

Engels kavgadaşının ardından on iki yıl yaşadı. Lizzy Burns de 1878'de ölmüştü, gönlü olsun diye ölüm döşeğinde nikah etmişti onu. Engels, Marx'ın harem halkı ziyaretine geldiğinde, Lizzy'yi, mecbur, çarşıya yollar, yolda bir meyhaneye uğra, bir bardak bira iç, dönüşte de parkın içinden faytonla gelirsin diye para verir eline, öyle savardı başından, ölünceye dek Lizzy ile kardeşinin Robert Burns'un soyundan olduğunu saptamak için uğraştı durdu, kaldırmadık taş bırakmadı. Lizzy'nin ölümünden sonra, Engelslerin evinde büyümüş olan Mary adlı genç yeğeni, Engels'in evini çekip çevirmeyi denedi. Derken hali vakti yerinde bir müteahhidin oğluyla bir macera geçti başından; delikanlının ailesini filan dinlemeden zorla başgöz etti onları Engels. Lakin damadın ne devrimci ne de aydın olduğunu anlayınca şaştı kaldı. Bari bir iş sahibi olsun diye elinden tuttu ama, baktı ki, o tarakta bezi yok, çaresiz yanına aldı genç çifti. Regina Bernstein'a mektubunda, "Bizim aile bir hayli kalabalık," diyor. "Iki köpek, üç kedi, bir tavşan, iki kobay, on dört tavuk, bir horoz." Mary'nin bir de çocuğu oldu, oynar dururdu onla Engels. Mary Ellen'in kocasına dünyanın parasını verdi ama, delikanlı hiç bir işte dikiş tutturamadı. Jenny ile Karl ölünce Lenchen Engels'in yanına geldi ona bakmaya.

Ömrünün son yıllarından epeyce kam almışa benzer Engels. Yirmi yaşlarında ilk geldiğinde niye bunlar birbirleriyle kavgalı gibi diye hayretle seyrettiği Londralıların arasında dolaşır, caddelerden gene dimdik, sülün gibi, öyle delikanlı gibi geçerdi. Marx gibi o da o yeknesak sıra evlerden birinde otururdu –Liebknecht de söylüyor, isten, kurumdan göz gözü görmez, bahçelerde çim nerde biter, çakıl nerde başlar seçemezdiniz– öyle de benzerdi ki bu evlerin önleri birbirine, miyop Engels karan-

lık bastıktan sonra eve dönüşlerinde şaşırır, komşu kapılarını zorlardı çoğu zaman. Gene de Londra'da dostu ahbabı, bildiği gibi alışacak, keyif edecek boş vakti vardı. Ticarethaneden dönmemecesine ayrıldığı gün Manchester'de yanında misafir kalan Eleanor Marx anlatıyor, sabahleyin uzun potinlerini çekerken ayağına, "Son defa bu!" diye haykırmış; yolunu bekliyor ev halkı akşam üzeri, bakmışlar, "Engels geliyor karşı tarlacıktan, bastonunu havada sallıya, türkü söyleye; gülücükler açmış hep yüzünde." Londra'da pazar akşamları şenlikli toplantılar düzenler, ya düşün alanında sivrilmiş ya da sosyalist davasına hizmeti dokunmuş her sınıftan insanları çağırırdı evine. Ille de Marksist olmaları gerekmezdi davetlilerin, arada Prusyalı muhafazakarların bile geldiği olurdu. Şarap mahzeni Marx'a da bol bol yolladığı en alasından Bordeaux'larla ağız ağıza doluydu her daim. Teklifsizdi konuşmalar, suyunca yürürdü muhabbet, konuklar neşelerini buldular mı, ev sahibi eski öğrenci şarkılarına girişirdi. Engels *Bray Papazı* adındaki öyküyü pek beğenmiş –bu kitaptan Ingiliz Tarihi üzerine bir hayli bilgi edinilebileceğini söylemiş– ve Almanca'ya çevirmişti. Isa-Doğdu-Gecesi'nden on beş gün önce, hanım ahbaplarını evine çağırır, otururlar birlikte, portakal kabuğu, elma doğrarlar, fındık badem ayıklar, kuru üzümüyle bir tınaz olur bu, kocaman bir yığın içine boca edilirdi. Bernstein'in anlattığına göre, "akşam üzeri erkek arkadaşlar da gelir, yayığın içinde dikine duran kepçeye yapışıp şöyle üç kere çevirmeleri istenirdi... Kolay iş değil, epeyce adale kuvveti gerekti buna. Daha çok sembolikti bunun önemi tabii, gücü yetmeyenlerin üstüne düşmezdi. Derken gecenin baş numarasına gelirdi sıra, Engels aşağı, mahzene iner, şampanyaları getirir, millet geniş mutfakta halka olur, cümlenin şerefine, mutluluğuna ve nice umutlara kadeh kaldırırdı." Isa-Doğdu-Gecesi'nde herkeslere o koca

yayıkta dövülmüş pastadan yollar, evinde de o gece İsa-Doğdu pastası sofraya alevler içinde getirilirdi.

Marx'ın övendiresi ortadan çekilince, Engels'in tabiatında olan insancanlılığı kendini yeniden gösterdi. Gerçi Marx'ın eski kavgalarını güttü, H.M.Hyndman gibi Marx'ı gücendirmiş olan kimselerle selam sabah etmedi; Lassallecilerle cengi sürdürdü ve Marx'ın Gotha Programı'na yönelttiği tenkitleri es geçtiği için Wilhelm Liebknecht'i affetmedi bir türlü. Ama, çeşitli gruplara, ancak sorup istediklerinde verdiği öğütler ılımlıydı, akıllı-uslucaydı. Mehring'in de belirttiği gibi, Lassalle'in Almanya'da genel oy hakkı koparılması için giriştiği kampanyadaki tutumuna benzer gerçekçi bir politika tutturmuştu: Hele işçi sınıfı kendi dileklerini ortaya koysun, öğretinin zamanı da gelecektir demeye geliyordu bu. Sorge'a yazdığı mektupta, 1886'da Birleşik Emekçi Partisi'nin adayı olarak New-York Belediye başkanlığı seçimine katılan Henry George'a Marx'ın daha önce yöneltmiş olduğu tenkitleri yayımlamakta acele etmemesini salık verir: "George'un ipliği ergeç pazara çıkacaktır; asıl dava, yığınları söz konusu ülkeye ve oradaki koşullara uygun düşen ve çoğu dolambaçlı olan yol üzerinde harekete geçirebilmektir. Yeter ki, yığınlar bir coşsun, üst yanı kolay."

Meydan kendine kaldıktan ve Marksizm'in şanı şerefi yoluna bakar olduktan sonra, daha da alçakgönüllüleşmişti. Övgülere verdiği karşılıklarda hep, "Marx'ın sağlığında küçümsenmişimdir belki ama, şimdi de büyümsüyorsunuz beni," derdi. 1893 yazında Sosyal Demokratlar'ın 1889'da kurduğu İkinci Enternasyonal'in kongresine ilk defa olarak katıldı. Anti-Sosyalist Yasa'nın kalkmasından sonra, Almanya'ya gitmesine engel kalmamıştı, sosyalistler de gelin diye dil döküyorlardı. Cologne Katedrali'nin kulelerini trenin penceresinden gördüğünde, gözleri ya-

şardı, "Ne güzel memleket bu, yaşayabilirsen yaşa ama!" dedi. Zürich'deki kongreye geldiğinde kendine yapılan gösteriye şaştı kaldı, Marx'a mal etti tümünü. Rus sosyalistlerinden Axelrod'un evinde gencecik Rus yoldaşlarla tanıştı, öpüştü koklaştı onlarla, hepsinin öyle de güzel gözleri vardı ki! "Ama asıl gözdem benim," diye yazdı kardeşine, "Viyanalı bir işçi kız, öyle sevimli; çıtıpıtı ki, içi açılıyor insanın yüzüne baktıkça." Sonradan Sorge'a yolladığı mektupta, "El üstünde tuttular beni," der, "ama, bana göre şey değil bu, laf aramızda, bittiğine memnunum." Bir sonraki kongrenin toplanmasından aylar önce bir mektup yollar Enternasyonal'e, "kalabalığın karşısında gene gövde gösterisi yapma zorunda kalmasın" diye. Parlamentoculara, gözbağcılara göre, "üstelik görevleri gereği bu ama, onun meşrebine, uğraşına sığmaz bu işler."

Köylü Savaşı'nı işleyip genişletip, Alman tarihiyle ilgili görüşlerini toplu olarak sunacak büyük bir kitap haline getirmeyi kurmuştu; ama, *Das Kapital*'in karışık, kargacık burgacık metinlerini, ömür törpüsü açmazlarını sökeceğim derken vadesi yetti. Emek-Değer Kuramı'nı işleyen üçüncü cildi bitirebildi ancak --ölmeden bir yıl önce, 1894'te yayımladığı kitap– geri kalan malzemeyi Kautsky'ye emanet etti.

Marksizm'in iki çetin cevizini kırmayı Marx'ın Engels'e bırakışı ve bir felsefe sistemi olarak Marksizm'i benimseyeceksek doğruluğuna inanç getirmemiz şart olan bu iki dogmayı, Diyalektikle Emek-Değer Kuramı'nı, deyim yerindeyse, Engels'in eline tutuşturup savuşması, bu iki düşünür arasındaki ilişkinin belki de son cilvesi. Engels, Marx'ın isteği üzerine, Marx'la Engels'in temel düşünlerini derli toplu tanımlamada gecikmesi yüzünden, genç Alman sosyalistlerini avlamaya başlayan Berlinli feylesof Dühring'e karşı Diyalektiği savunmak üzere, çekişmeli

bir kitap yazdı. Genel olarak pek kandırıcı denemezse de bu çaba, Marx beğendi, onadı kitabı. Marx'ın ölümünden sonra, Engels, Marksist kuramı sökmede güçlük çeken genç sosyalistlerin sorunlarını cevaplandırma zorunda kaldı. Marx kendi Marxçı-Hegel'ci Diyalektik Maddeciliğinin maddeci yanını seferber edip, dokunduğu yerden ses getirircesine ve kekremsi bir zevk almacasına ütopyacıların ışıltılı ılgım-salgımlarını kurutmuş ve burjuvaların ödlerini koparmıştı. Tekmiline irdelemediği sorunlar üzerinde kayda geçer söz söylemede adeta maraz bir titizlik gösteren Marx, Diyalektiğin ilk ilkelerine inmek zorunluğu belirince, fazla kurcalamaz, oracıkta bırakırdı elindeki sorunu. *Das Kapital*'e girişte maddeci tarih görüşünü kendi açıklayacak yerde, bir Rus hayranının kendiliğinden gönderdiği yetersiz ve üstelik maddeci tarih görüşünü alabildiğine katılaştıran bir açıklamayı benimseyip aktarmakla yetinişi de ilginç. Engels o alesta akıcılığı, o görece yüzeydeliğiyle herşeyi usa uygunca açıklamaya girişti; derken o tattığı ilk Ren şarabıyla birlikte yudumladığı Alman ülkücülüğü yeniden Diyalektiğin damarlarına akmaya başladı. Marx'la Engels'in tarihin değişik anlarında ve kendi yaşamlarının değişik devrelerinde ağırlığı, öğretilerinin şu ya da bu yanına nasıl kaydırdıklarını daha önce incelemiştik; şunu da ekleyiverelim: Diyalektik Maddeciliğe bindirilen yorumlardaki geniş ayrılıklar, hiç değilse yarı yarıya, iki değişik insanın mizaçları arasındaki ayrılıklardan ileri gelmiş olsa gerek.

Ömrünün son yıllarında, bir hayli çekişmeye konu olan Emek-Değer Kuramı'nı da savunmak Engels'e düştü. Tartışma daha sona ermeden ve elindeki çekişmeli yazıların sonuncusunu da yarım bırakarak, 5 Ağustos 1895'te, Engels öldü. Yemek borusu kanseriydi hastalığı, konuşamaz olmuştu, yazıyla anlatıyordu meramını. Dostlarıyla, bir taş tahtaya tebeşirle yazı yazarak

anlaşıyordu. Ve böylece anlattıklarına bakılırsa, çektiği acılara "sabırla, hatta güler yüzle" katlanıyordu.

Mirasını Marx'ın kızlarıyla Mary Burns'un yeğeni arasında pay etti (yeğen gene de daha fazlasını koparmak için hır çıkarmaktan geri durmadı); partiye de yirmi bin mark bıraktı. Bebel'e, "Sakın para Prusyalıların eline düşmesin!" diye tembihledi. "Bu bakımdan için rahat eder etmez, bu parayla iyi bir şişe şarap iç. Böylece an beni," diye haberler yolladı. Ölüsünün nasıl kaldırılacağına dair vasiyeti yerine getirdi arkadaşları. Ölüsünü yakıp, rüzgarlı bir sonbahar günü, küllerini Beachy Head açıklarında denize savurdular.

Wilhelm Liebknecht'in anılarında yer alan karabasansı, akıldan kolay çıkmaz bir olay var; uzun uzun anlattığına göre, belli, onun için de ayrı bir önem taşıyor. O sıra Marx'ın biri yedi, bir sekiz yaşında olan kızlarını Londra'da Wellington Dükü'nün cenaze törenini seyre götürmüş. Evden çıkarlarken anneleri Liebknecht'e tembih etmiş, aman dikkat et, kalabalık arasına karışmayın diye; ama alayı rahat seyretmeye ne bir pencere yanı kiralamak, ne de tribünlere bilet almak için parası var. Çaresiz, Temple Bar sırasında bir merdivenin üstüne tünüyorlar. Kalabalık akın ediyor onlara doğru, ardından katafalkıyla, sırmalı üniformalar giymiş süvariyleriyle alay geçiyor önlerinden. Tam merdivenlerden inip yola çıkacak oluyorlar, alayın arkasından sökün eden ahali genlerindeki sokağa akıyor. İlkin direnmeye, yerinde durmaya kalkışıyor, ama buzlar arasına saplanmış sandal gibi bir hal. Sürüklenince, kızları basıp göğsüne, kalabalığın göbeğine düşmemeye savaşıyor. Tam kurtulacaklar, ikinci bir akın geliyor üstlerine, Strand'e doğru iteleniyorlar. Dört yol ağzında halk bir abanıyor, kenet oluyor millet birbirine. Dişini sıkıyor, çocukları

elleri üstünde tutmaya çalışıyor, omuz darbesi yemesinler diye, ama bakıyor ki bu sefer de zavallıcıklar göğsüne kakılıp ezilecekler, kollarından tutuyor, sürükleniyorlar öyle. Çocuklarla arasına dayanılmaz bir kuvvet girmiş gibi. Bileklerinden can havliyle yapışıyor ama, basınca dayanılır gibi değil; bırakmasa çocukların kolları kopacak. Koyveriyor. Temple Bar Kapısı'na dayanmış halk, geçemiyor geçitlerden, köprünün sütunlarına abandıkça abanıyor, yığıldıkça yığılıyor ahali, feryat figan, ezilenler oluyor arada. Deli gibi omuzluyor, dirsekliyor etrafını, geçitten bir geçeyim diye, beceremiyor: Arkadan gelen akıntı kenara fırlatıyor onu. Derken bir itişmeyle yeniden kapılıyor sele, ezildi ezilecek, hortumla öyle çekilmiş gibi karşı tarafta buluyor kendini. Biraz nefes alır gibi oluyor, aralanıyor ahali, deli gibi çocukları aramaya başlıyor, dört dönüyor. Soğuk terler boşanıyor sırtından. Tam o sırada bir ses işitiyor: "Kütüphane!" Çocuklar, çok şey bildiğinden, "kütüphane" adını takmışlar ona. Meğer kızcağızlar kolayca geçmişler karşı tarafa, ne tehlike geçirdiklerinden haberleri bile yok. Eve döndüklerinde olup biteni çıtlatmaz kimseye. O gün o patırdıda ölen on beş kadın varmış meğer.

Acaba Jenny Marx'ın kendini sürgünlüğün tepe-aşağı gidişinden nasıl kurtardığını anlatırken, anafor teşbihini kullanmış olduğunu daha önce andığımız Wilhelm Liebknecht o anda kendinin güç bela karşı durduğu bu kör ve amansız akıntının hışmına ilerde oğlunun uğrayacağını, Karl Liebknecht'in bu korkunç kuvvete karşı koduğunda, nasıl dövülüp, delik deşik edilip, ayaklar altında çiğneneceğini sezmiş miydi dersiniz? O bir yana, o büyük hayır deyicinin iki kızıyla daha doğmamış olan üçüncüsü, o gün Wilhelm Liebknecht'in korktuğu akıbete ergeç uğrarlar, işin tuhafı.

Jenny Longuet, daha önce söylediğimiz gibi, babasından ön-

ce öldü. Oğullarından biri de dedesinin ardından, bir altı gün sonra, can verdi. Kız kardeşlerinden bir hayli küçük olan, aile içinde Tussy diye anılan Eleanor, babası öldüğünde, yirmi sekiz yaşındaydı. Çocuklar arasında en parlağı oydu, babasının gözdesiydi. Edgar'ın ölümünden hemen sonra doğmuştu, çocukluğunda o kadar da oğlana benzerdi ki, oğlan kardeşinin bıraktığı boşluğu doldurur gibi olmuştu. Dizinin dibinde büyüdü babasının, katibelik etti ona. Arkadaşlık etti, hastalığında başucundan ayrılmadı. İşçi hareketini iyi kavramıştı, babasının yazışmalarını o yönetirdi ve Enternasyonal'in bütün iplerini eline almıştı. Onaltı yaşındayken, daha sonra Komün'ün tarihini yazacak olan Fransız Sosyalisti Lissagaray aşık oldu ona, evlenmek istedi. Babası, belki de bilmeden bencilliğe düşerek, delikanlının güvenilmez bir insan olduğunu ileri sürüp karşı durdu evlenmelerine; zavallı Tussy, anası da rıza gösterdiği halde, evde kaldı. Olive Schreiner'e mektubunda Eleanor'un değindiği olay bu olsa gerek: "Bizim evde bulunmuş olaydın, görseydin annemle babamı, bileydin onu ne gözle gördüğümü, benim karşılıklı sevgiye özlemimi, o zorlu sevecenlik tutkumu daha iyi anlardın. Babamdan öyle emindim ki, uzun yıllar boyunca bir gölge düştü aramıza... sevgimiz azalmadı ama; her şeye rağmen, birbirimize güvenimiz, inancımız eksilmedi. Annemle sevişirdik, ama o beni babam kadar yakından tanımazdı. Bunca üzüntü geçti başımdan, bunların en dokunaklısı, annemin aramızdaki sevgiye rağmen beni sert, haşin bir insan bellemesiydi; oysa babamla onu üzmemek için yaşamımın en tatlı yıllarını heder ettiğimi anlamadı bile. Ama, babam ancak öleceğine yakın öğrendiyse de işin iç yüzünü, biliyordu bana güvenebileceğini: Yaratılışça öyle benzerdik ki birbirimize."

Gerçekten de kardeşlerinin arasında Marx'a en benzeyeni oy-

du. Siyah saçları, parlak kara gözleri vardı, açık alınlıydı, kısa boylu, tıknazcaydı. Canlıydı, çok güzeldi sesi. Şiir okuyup oynamasını severdi, tiyatro dersleri aldırttıydı babası, özellikle coşkulu sahnelerde çok iyi oynadığı kanısındaydı ama, bu vergilerini daha sonra sosyalist dava için halk hatipliğine vakfetti. Engels'in yüreklendirmesiyle, Londra'nın niteliksiz işçilerini Gaz İşçileri ve Genel Emekçiler Sendikası adı altında örgütledi. Sendika toplantılarında, "Yaşa be koca ataşçı!" diye selamlarlardı onu. İşçi önderi Will Thorne'a okuyup yazma öğretti; 1889'daki büyük rıhtım hammalları grevini hazırladı, yönetti. Ölümünden sonra babasının yazılarını yayımladı. *Madame Bovary*'nin ilk İngilizce çevirisini yaptı. Havelock Ellis için İbsen'i İngilizceye çevirdi ve Ellis'in Mermaid dizisi için *Akça-pakça Kadınlara Uyartı* adlı imzasız bir Elizabeth devri oyununu baskıya hazırladıysa da yayımlanamadı kitap; Mermaid dizisi el değiştirdi, yeni yayıncı, *Cinsiyet Üstüne Ruhbilimsel Çalışmalar* adındaki eserin yazarıyla bu dizi arasındaki ilişkiyi kesmeyi uygun gördü, ismini kitapların baş yaprağından bile sildirdi.

Eleanor Marx, geleneksel Britanyalının tüylerini diken diken eden o 1880 yıllarının ilerici aydın çevresindendi. Henüz evlenip Mrs. Sidney Webbs adını almamış olan ve o sırada örgütlü hayır işleriyle ilgilenen Beatrice Potter, Eleanor'la babasının ölümünden hemen sonra, 1883 baharında bir hürdüşünür dergisini çıkardığı sırada tanışmıştı. Derginin asıl yazı işleri müdürü "Mukaddesatı tezyiften" hüküm giymişti, bu yüzden Eleanor ateş püskürüyordu. O ara Miss Potter'in günlüğüne yazdığına göre, "Eleanor'la tartışılır gibi değildi. Bir kere Hıristiyan dininin güzelliğini görmezlikten geliyordu. Onca, İsa yaşamışsa şayet, akıl fukarası bir insandı, iyi yürekli filandı, ama yiğitlikten nasipsizdi; son anına dek canını kurtarmak için dua edip durmuş-

tu." Eleanor sosyaliste düşen görevin halkı öbür dünya masalından ayıltıp bu dünya için yaşamaya, bu dünyayı yaşamaya değer kılmak için çalışmaya kandırmak olduğunu söylüyordu. "Görünüşçe güzelceydi, derbeder, acayip bir giyinişi vardı, kıvırcık siyah saçları darmadağın. Gözleri yaşam dolu, sevecenlik dolu, ama yüzünün biçimi, deyimi çirkin bayağı; teninin renginde de dürtücü ilaçlarla sürdürülüp uyuşturucularla hizalanan sağlıksız, delidolu bir yaşamın izleri görünmeye başlamış; evli değil; Bradlaugh takımıyla içtiği su ayrı gitmiyor."

Babasının ölümünden bir yıl sonra bu takımdan evli bir adamla derin bir ilişki kurdu. Bir kibar okulunda çalışıyordu; yöneticilere durumunu anlattığında, kendisine yolverme zorunda olduklarını üzüntüyle belirttiler. "Durumum feci, bir iş bulmam gerek," diyordu bir mektubunda Havelock Ellis'e. "Nereye başvursam elim boş dönüyorum, 'rabıtalı' insanlar beni yanlarına almak istemiyor."

Arkadaşları onu Dr. Edward Aveling'e olan ilgisinden caydırmak için ellerinden geleni yaptılar. Aveling, Fransız-İrlandalı kırması, parlak bir fen öğretmeniydi; Bradlaugh ve Annie Besant ile birlikte Laisizm hareketinin öncülüğünü etmişti. Eleanor'la tanıştıktan sonra sosyalist harekete katıldı, kışkırtıcı, yazar ve eğitmen olarak, düzensiz de olsa, epeyce hizmet etti. Gelgelelim, Aveling'in garip bir tarafı vardı: Utanmaz, iflah olmaz bir batakçıydı –Bernard Shaw'un *Doktorun Dilemi* adlı oyunundaki kaypak, ama vergili sanatçı, Louis Rubedat tipini esindiren bir insana böyle ağır bir sıfat vermek yakışık alırsa tabii.– O afallatıcı, adeta ürkütücü çirkinliğine rağmen, öyle şirin, öyle tatlı sözlüydü ki, H. M. Hyndman'ın dediği gibi, güzel bir kadını elde etmek mi istiyor, yarım saatlik bir aralık bulsun yeter, Londra'nın en yakışıklı erkeği bile çıkışamazdı ona; bu yeteneğini de kim-

senin gözünün yaşına bakmaz, pervasızca kullanırdı. Dava arkadaşları için bundan da belalı kusuru, paradan yana hiç güvenilmez oluşuydu: Hesabı ödemeden otellerden sıvışmasını geçtik, ayaküstü dolandırırdı dostlarını, dardalar mı, değiller mi hiç aldırmaz; sonra da dava için toplanan paraları iç etmekten de çekinmezdi. Heyecanlı, sanatçı mizaçlı, sağı-solu belli olmaz bir insandı. Bir zamanlar oyuncu olmayı aklına koymuş, bir kumpanyayla taşrada turneye çıkmıştı. Tek perdeli oyunlar da yazmıştı, temsillerinde Eleanor'la birlikte oynadıkları da olurdu. Lüks merakları, zevkleri vardı, her şeyin en alasındaydı gözü.

İngilizler, "Dünyada kimse, Aveling'in göründüğünce kötü olamaz!" derlerdi. Ama, Hyndman'ın Sosyal Demokrat Federasyonu Yönetim Kurulu, Aveling'i aralarına üye almak istememişti. Sonunda Eleanor Marx'la, Marx'ın Aveling için mektup yazıp Almanya'dan, Fransa'dan şefaat eden arkadaşlarının ısrarına dayanamadılar. Tussy'nin bir dediğini iki etmeyen Engels, öbür konukları, o gelirse biz yokuz dedikleri halde, haftalık toplantılarına Aveling'i çağırmaktan vazgeçmedi. Edward Bernstein, Avelingleri andığında, Fabian'ların 'o İngilizlere özgü sünepe kaypaklık'la, "Avelingler mi, yo, doğrusu çok zeki insanlar... Evet, evet, davaya da büyük emekleri geçmiş, onu da söylemek lazım," diye lafı geçiştirdiklerini anlatır. Olive Schreiner de Ellis'e bir mektubunda, "Öyle bir yılgı başladı ki bende, Dr. A'ya karşı," diyor. "Tiksinti desem değil. Yanıma geldi mi tüylerim diken diken oluyor. Her seferinde biraz daha artıyor bu. Eleanor'u da öyle seviyorum ki, ama ne yapayım elimde değil, dayanamıyorum bu adama."

Aveling bir yandan da aldatıyordu Eleanor'u. Bir ara kayboldu ortadan, döndüğünde fena hastaydı. Başka bir kadınla sevişti̇ğini bile bile, Eleanor ameliyatı sırasında başından ayrılmadı, iyileşin-

ceye dek baktı ona. Bu ara işte 1898'de Lenchen Demuth'un oğluna yolladığı bir mektupta, "Anladım artık," diyordu. "Nasıl sağır, miyop, nasıl organları sakat insanlar varsa, ahlaksızlık da işte böyle bir sakatlık; ahlak duyusundan yoksun insanlar da var. Nasıl öbür türlü sakatları kınamıyorsak, bunları da öyle hoş görmemiz gerek. İyileştirmek için ne lazımsa yapılır, üst yanı tahammülümüze kalmış." Aveling'e bağlılığı, paradan yana başı her daim belada olan babasına gösterdiği bağlılığın yerini tutmuştur adeta. Aveling az çok iyileşmişti, derken Eleanor'un kendini zehirlediği duyuldu. Bir mektup almıştı o sabah, söylentiye göre Aveling'in saklamaya kalkıştığı bu mektupta öğrenmiş sevgilisinin, ortadan kaybolduğu sıra, genç bir oyuncuyu nikah ettiğini. İlk karısı ölmüştü çoktan. Aveling, Eleanor'un intihar etmeden önce yazdığı bir pusula var, onu da ortadan kaldırmaya çalışıyor. Ama, savcı atik davranıyor. Pusulada, "Çok çektim," diyor Eleanor.

Aveling, Engels'in Eleanor'a miras bıraktığı paranın arta kalanına konuyor, yeni karısıyla yaşamaya başlıyor. Birkaç ay sonra da elinde bir kitap şezlonga uzanmış, güneşlenirken ölüveriyor apansız.

Paul'la Laura Lafargue'ın bütün çocukları ölür; denildiğine göre, yaşamlarındaki çöküntü de bu yüzdendir. Lafargue hekimliği bırakmış, bir fotoğrafçı dükkanı açmıştır, nafakasını güç bela çıkarır. Adı hasise çıkmıştır. Fransız sosyalistleri arasında ***le petit épicier*** (mahalle bakkalı) diye anılır. Paris Komünü'ne katılır. Meclis'e seçilir ama, sosyalist hareket içinde yetenekleriyle oranlı bir rol oynayamaz. Engels'in miras bıraktığı 7000 İngiliz lirasını ona böler, para bitince de karı koca kendilerini öldürmeye karar verirler. 1912'de, yetmiş yaşlarındayken, yataklarında ölü bulurlar onları; morfin şırıngası yapmışlardır kendilerine.

* * *

İnsan toplumunun "yuvarlanıp gidiyoruz" larının ötesinde, us için, istem için bir kale kurmak, işte bunca acıya, çileye mal olmuştur.

Jenny Longuet'nin beş çocuğu olmuştu. Biri öldü, dördü kaldı, üçü erkek biri kız. Marx'ın torunlarından sağ kalan sadece bunlardı. Jean Longuet, işte bunlardan biri; Jaurès'in katlinden sonra Fransız sosyalistlerinin sol kanadının önderi oldu ve Avusturya'nın barış önergesinden sonra, Dünya Savaşı'nın sürdürülmesine karşı cephe aldı. Onun oğlu Robert Jean Longuet şu anda Fas'ta bir dergi çıkarıyor, 1931 krizinden beri Fransa'nın yurt-içi piyasasını Fas ürünlerinin zararına koruma politikası yüzünden sersefil olan yerlileri Fransız askeri rejimine karşı savunuyor.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1

LENİN: ULYANOV KARDEŞLER

Marx'la Engels'in Rusya'yı bir umacı bellemekten kurtulmaları kolay olmamıştır. Almandılar herşeyden önce, Çar korkusu iliklerine işlemişti. 1848'lerde *Neue Rheinische Zeitung*'u çıkardıkları günlerde, Rusya'yla savaş kopmasını Almanya'nın birleştirilebilmesi ve bir devrim çıkarılması için tek çare gözüyle görmüşlerdi. Kırım Savaşı'nın arifesinde, 1789'dan beri, aslında, Avrupa'da iki büyük kuvvet bulunduğunu öne sürmüşlerdi: Bir yanda Rusya ve Mutlakiyet, bir yanda da Devrim ve Demokrasi. Gene Alman oluşları dolayısıyla Slavları hor görmeye teşneydiler. Engels 1852'de Rusça öğrendiği sıra, Marx'a yazdığı bir mektupta, "İkimizden birinin yakında savaşmak zorunda kalacağımız milletlerin dillerini, edebiyatını ve sosyal kuruluşlarının ayrıntılarını incelemiş olması gerektiği kanısındayım," diyordu. "Aslına bakarsan, Bakunin'e böyle önem verilişi, başka Rusça bilen yok da, ondan. Hem sonra Slav komününün, Rus köylüsünü de doğma büyüme komünist diye yutturma yolundaki Pan - Slavist dolaplarını da böylece önleyebiliriz." Engels, Herzen'in, "Avrupa'ya sosyalizmi ilkel komün köküne dayanan Rusya getirecek" deyişini de alaya alır.

Ancak, II. Aleksandr tahta çıktıktan, köylü kıyamı koptuktan, soylular da meşrutiyet yönetimi kurulması için kışkırtıya başladıktan sonradır ki, Marx'la Engels Rusya'da devrim çıkabi-

leceğini göz önüne alır oldular. Gene de Rus ideolojisinin sallapatiliğini derin bir kuşkuyla gözlemekten vazgeçmediler. Marx, 1868'de Enternasyonal'in bir kongresinden sonra Engels'e yazdığı bir mektupta, "Herr Bakunin," diyor, "lütfettiler, bütün işçi hareketini Rusların kanadı altına almak istiyorlar... Koca Becker de aynı kanıda ya... böylece bizde eksik olan 'Ülkücülük', o ünlü *L'idealisme Russe* örgütümüze aşılanmış olacakmış!"

Derken Marx 1868 güzünde *Das Kapital*'in bir Rusça çevirisinin Petersburg'da resmen basılmış olduğunu hayretle öğrendi. Ingilizce çevirisi ha çıktı ha çıkacak diye ummalara uğramıştı; işin garibi, Marx'ın sağlığında kitap Ingiliz okurunun eline ulaşamadı, gitti. Bakındı *Das Kapital*'in aslı yayımlandıktan bir yıl sonra, daha hiçbir dile çevrilmeden, Ruslar kollarını sıvayıp Rusça çevirisini basıvermişlerdi. "Talihin cilvesi bu," diye yazar Kugelmann'a. "Sade Almanca değil, Fransızca, Ingilizce demeyip yirmi beş yıldır saldırıp durduğum Ruslar tutuyor beni, işin tuhafı!" Sonra da bunu, çemkirmecesine, "Rusların Batı'dan gelen en aşırı düşüncelere düşkünlüğüne" yorar: "Bu düşünsel bir oburluk, başka ne!" der.

Ne var ki, kendine gösterilen bu ilgiye karşılık, o da Rusya konusunu, bir gayret, ele alır. Rusçayı bu ara öğrenir ve yukarda değindiğimiz gibi, Rusya'yı *Das Kapital*'in ikinci cildine başlıca konu olarak seçmeye karar verir. Gene de Marx, Rusya üzerinde kesin bir yargıya varmış değildir.

Elimizde 1881 Şubat'ında genç Rus Marksisti Vera Zasuliç'in arkadaşları adına yolladığı bir mektuba Marx'ın verdiği cevap var, gerçekten ilginç bir belge. Zasuliç, *Das Kapital*'den, tarımsal Rusya'da devrim umudunun belirebilmesi için kapitalist sanayi sömürüsünün bütün aşamalarından geçilmesi gerektiği sonucunu çıkarmanın doğru olup olmadığını soruyor. Marx'ın bu soru-

ya karşılık bulma çabası belki de zekasının son görkemli çakışı; bir değil, birkaç taslak var bu mektuba hazırlık, bu da Marx'ın sorunu çözümlemede çektiği güçlüğü ortaya koyuyor. Marx, Rus köylü komünlerinin sosyalizm için bir temel hizmeti görme olasılığını yadsımada Engels'in 1852'de yazdığı mektupta gördüğümüz kadar kesin bir dil kullanmamaktadır. *Das Kapital*'de sırf *Batılı* ülkelerin kapitalist sömürü çemberinden geçmesi gerekeceğini söylediğini, "birey emeğine dayanan *özel* mülkiyetin kapitalist özel mülkiyete dönüşümünden" söz ettiğini, dolayısıyla *Doğu* Avrupa biçimi ilkel bir *komüncü* ekonomiyi kastetmiş sayılamayacağını belirtir. Konuyu derinine işlemecesine kaleme aldığı taslaklarda, karşıt kanıyı destekler nitelikteki durumları da gözden geçirir: Ruslar Batı'da gelişmesi yüzyıllar süren modern banka sistemini adeta bir çırpıda kuruvermişlerdir; ülkenin fizik yapısı "geniş çapta örgütlenecek ve kooperatifler halinde işleyecek makineli tarım sistemine alabildiğine yatkındır" ve sanayileşmiş Batı'nın geliştirdiği tarım bilimiyle araçları da Rusya'nın eli altında olacaktır; hem sonra gençliğinde Trier dolaylarında görmüş olduğu Orta Çağ komünleri o karanlık çağın yıkımlarını atlayıp günümüze dek ayakta kalabilmiştir. Öte yandan serflerin sözüm ona özgürleştirilmesi köylüleri vergi toplayıcıyla tefecinin kucağına atmıştır, yakında bir devrim imdada yetişmezse, biçareler Roma Imparatorluğu'nun son günlerindeki *decurion* çiftçileri gibi hızla mallarından mülklerinden olacak" topraklarından atılacaktır.

Ama, Zasuliç'e sonunda gönderdiği mektup kısa ve hesaplıydı; köylü komününün Rusya'da toplumsal uyanış için bir dayanak (*point d'appui*) olabileceği kanısına varmış olduğunu, ama bu hizmeti görebilmesi için üstüne o dört yandan üşüşen zararlı etkilerin saf dışı kılınması gerektiğini, ancak böylelikle kendi-

liğinden bir gelişime elverecek koşulların sağlanacağını söylemekle yetindi.

Engels'e gelince, daha 1874'te Rus Tkaçov'la çatışması sırasında, Rusya'daki köylü komünlerinin devrimsel yönde gelişebileceği görüşünü savunur; ama Batı Avrupa'da önce bir proletarya devrimi olması ve onun hızıyla komünlerin genel bir kollektifleştirme sürecine geçmeleri şartıyla. Marx'la birlikte *Komünist Manifesto*'nun ikinci çevirisi için yazdıkları ve 1882'de yayımlanan önsözde böyle bir gelişimi kolaylaştıracak olan Batı Avrupa devriminin ise, Rusya'da Çar'a karşı çıkacak bir isyandan kıvılcımlanıp alevlenmesi olasılığı üzerinde dururlar.

Ta 1880'lerde ve 1890 yıllarının başlarında Marx'ı okuyan bu genç Ruslar arasında Volga üzerindeki Simbirsk eyaletinin Eğitim Müdürü Ilya Nikolayeviç Ulyanov'un iki büyük oğlu vardı.

Ilya Nikolayeviç çok dürüst, işinin eri bir insandı; mevkii dolayısıyla eriştiği danışmanlık aşaması ona kalıtsal asillik payesi kazandırmıştı; aslında Astrahan'ın küçük burjuva çevresinden gelmeydi, parmakları küt küt, elmacık kemikleri çıkık, burnu bıdıktı. Babası genç yaşta ölmüş, çoluğuna çocuğuna bir çöp bırakmamıştı. Bu yüzden Ilya Nikolayeviç'in ağabeysi ailenin yükünü omuzlama zorunda kalmıştı. Kendi eğitimini bütünleme umutları suya düşünce canını dişine taktı, çalıştı çabaladı, para biriktirdi. Yedi yaşındaki kardeşini Astrahan cimnazyumunda okuttu, Kazan Üniversitesi'ne yolladı. Kardeşi de yüzünü kara çıkarmadı, fizik ve matematik öğretmenliği etmeye hak kazandı.

Ilya Nikolayeviç'in ağabeysinin çalışkanlığı, kanaatkarlığı, bağlılığı ailenin bundan sonraki gelişmesine damgasını bastı ve tümüne, sıradan bir yabancının Ruslara ayaküstü yakıştırdığı özelliklerden apayrı bir karakter kazandırdı. Bu dikkate değer

aileyi o düzenli, düzenbağlı yaşamı, özden-geçerliği, okuma yazma sevgisiyle bir bütün olarak daha iyi kavrayabilmek için, New Englander'lerin yalın-yaşamlı, yüce-düşünlü ilk devrini ansak yeridir. İlya Nikolayeviç, Ulyanov ailesine özgü nitelikleri Alman aslından bir kadının nitelikleriyle birleştirdi. Maria Aleksandrovna Blank, bir öğretmen arkadaşının baldızı ve Luther Kilisesi'ne bağlı, Alman geleneğince yetişmiş Volga Almanı bir ana babanın kızıydı. Maria Aleksandrovna'nın babası hekimdi aslında, kocayınca işini bırakmış, bir malikane satın almıştı; kız tarafı, genel olarak, Ulyanovgil'den hem daha kültürlü, hem de bir hayli varlıklıydı. Ama, Maria Aleksandrovna da ailesinin işlerinin bozulmasından çekmedi değil; babası öbür kardeşleri için yaptığı gibi özel öğretmen tutmadı ona, yabancı dil ve musiki öğrenmek için bir Alman halanın eline kaldı. Geniş bir aileydi. Tutumluydular, çalışkandılar. Üstelik babasının İspartakari düşünceleri vardı; Maria Aleksandrovna ile ablalarının, gelinlik kızlan olduktan sonra bile çay, kahve içmesine izin vermezdi. Her birinin ikişer entarisi vardı basmadan. Kısa kollu, yakasız, yaz kış onları giyerlerdi.

İlya Nikolayeviç'le Maria Aleksandrovna 1863 yazında evlendiler, biri otuz iki, biri yirmi sekiz yaşındaydı. 1860'ta Simbirsk eyaletinin ilkokul müfettişliğine atandı, eyaletin şimdi Ulyanovsk diye anılan başkenti, Simbirsk'e yerleştiler; daha sonra müdür oldu. Sırf kendi emeğiyle; çünkü öyle mevki rütbe meraklısı bir adam değildi; gene de kendi alanında epeyce sivrildi. İkinci Aleksandr'ın saltanatının ilk yıllarına rastlayan serflerin özgürleştirilmesiyle eğitim ve adalet alanlanndaki dönüşümler, İlya Nikolayeviç türünden ağırbaşlı, çalışkan adamlar için halk arasında çalışma olanağı açmıştı. Ulyanov I. Nikola'nın insanı canından bezdirici baskı yıllannda yetişti. O zamanlar üniversi-

te öğrencilerinin aralarında gizlice toplanıp Dekambristlerden şair Rileyev'in türkülerini okuması bile yiğitlikten sayılırdı. Ilya Nikolayeviç, ara sıra bu türküleri kentten yeterince açıldıktan sonra, ormanlarda kırlarda dolaşırlarken çocuklarına da okurdu. İş hayatında sadık bir devlet memuru olarak kaldı; Maria Aleksandrovna gibi, o da dini bütün bir Hıristiyan'dı, dinsel görevlerini boşlamazdı hiç; gene de Simbirsk'de "liberal" diye bilinirdi ve halka karşı beslediği sorumluluk duygusunun şevkiyle tuttuğunu koparırcasına çalışması, çoğu, iyi gözle görülmezdi. Cimnazyum öğretmeniyken yoksul öğrencileri sınavlara hazırlanmak üzere verdiği özel dersler için tek bir kuruş bile almamıştı; eğitim müdürü olduktan sonra da Simbirsk'de yeni bir eğitim sistemi kurma işine bütün gücüyle sarılmıştı. Baharda güzde diz boyu çamurdan, kışın dondan, buzdan gücüne geçilen yolları teper, eyaleti dolaşır dururdu. Haftalarca eve dönmediği olurdu. Memurlarla cenkleşe, öğretmenlerle haşır neşir ola, köylü kulübelerinde yata kalka her çeşit insanla geçinme kolaylığını elde etmişti. On yedi yıllık müdürlüğü süresinde, toplumun uçsuz bucaksız Rusya bozkırlarına eş boşluğunu, uyuşukluğunu dört yüz elli okul kuracak ve öğrenci sayısını iki kat arttıracak kadar alt edebildi.

Bu arada çocukları Simbirsk'deki evde büyümekteydi. Sarp ve yüksek bir kayalığın üstüne kurulmuş olan kent, nehir kıyısından dikiliverir adeta yukarı ve dümdüz ovalar arasından gepgeniş akan Volga, ayakları altındadır, öyle göz alabildiğine. O zaman boyuna kıyasla bu uzunluk hiç de sayılsa, nehrin Rusya'nın içinden o ağır, o tınmaz akışını, nerden gelip nereye gittiğini seyredersiniz. Moskova'dan beş yüz altmış, Petersburg'dan dokuz yüz otuz beş mil uzaklıktaki bu ufarak kent, şimdi donuk kiremitli, ak badanalı yapıları, cicili bicili oymalı köhne konak-

larıyla, arnavut kaldırımlı dimdik sokaklarıyla gözünüze viranlaşmış gibi görünürse de bir zamanlar Simbirsk Hükümeti'nin merkezi ve devlet memurlarının gözde sığınağıydı. Yamaçlar yeşil, cimcime Volga elmaları veren ve bahara durdukta Simbirsk'i bir kaç hafta boyunca Rusya'nın en güzel kentlerinden biri haline getiren meyvalıklarla örtülüydü. Sıcak basardı sonra, toz duman ve sararıverirdi herşey; ardından yapışkan, vıcık vıcık bir çamur...

Rus toplumunun hiyerarşisi, Ulyanovların zamanında, kentin katlaşımından besbelliydi. "Taç" denen dorukta üst sınıfların bahçelerinde leylaklar açmış konutları vardı. Bunlar da iki ayrı bölüktü: Soylularla devlet memurları; soylular şecerelerine mağrurdular ve gerçekten soylu olmayan ve kendi aralarında on dört sınıfa bölünmüş olan memurları hor görürlerdi. Simbirsk'in bir de kendine göre bir kültür geleneği vardı. XVIII. yüzyılın sonunda modern Rus dilini ve edebiyatını kurmuş öncü alimlerden biri ve Walter Scott'dan esinlenerek ilk çağları öven Rus tarihiyle ün kazanmış olan Karamzin bir süre Simbirsk'de oturmuştu; kötülemiş Rus beyinin roman sanatındaki yarı acıklı, yarı alaylı tipi Oblomov'un yaratıcısı Gonçarov, bir Simbirsk tacirinin oğluydu ve bir ara valiye katiplik etmişti. Kerenskiler de Ulyanovlar da Simbirsk'in okumuş takımındandılar. Soylu "Taç" tan bayır aşağı, çarşı, iş hanları, ve tacirlerin oturduğu sokaklar başlardı; en altta da rıhtımların yamacında nüfusun tortusu, domuzlarla köpeklerin arasında çapaçul, sosis ve kıvas satıcılarının tablaları önünden yalpalayarak geçerdi.

Ulyanovlar ilkin soylu "Taç" ın orda bir ev tutmuşlardı; Simbirsk'e de uyamamışlardı pek. Ilya Nikolayeviç'in ayak takımından gelişi Maria Aleksandrovna'nın da Luther Kilisesi'nden oluşu, soylu çevrelerince tutulmalarına engeldi; son dönüşümler-

den yaka silken memurlar için ise, fazla ciddiydiler; tüccarlarla da ortak bir yanları yoktu. Maria Aleksandrovna'nın zaten işi başından aşkındı, onca çocuk, üstelik iki yakası gücüne yan yana gelen aile bütçesini denkleştirmek olanca zamanını alıyordu. Simbirsk'e geldikleri yılın baharında (22 Nisan 1870) bir oğulları oldu, adını Vladimir koydular; üçüncü çocukları, ikinci oğullarıydı Vladimir; ardından iki oğulları, iki de kızları oldu, oğlanlardan biri öldü. 1878'de, Vladimir sekiz yaşlarındayken, daha büyücek bir eve taşındılar.

Bu ev hâlâ ayakta; Ulyanov kız kardeşlerin yardımıyla içerisi eski haline konmuş, müze şimdi. Dışardan bu ortası bir nehir yatağı gibi çukur, yaya kaldırımının kenarları eğri büğrü duran geniş taşra sokağının üstündeki soluk sarı boyalı ahşap eve şarkkari dense yeri; ama Amerikalı ziyaretçi içeri girmeyegörsün, öyle kafasına yatkın, öyle bildik bir ortamla karşılaşıyor ki, Concord'dan, Boston'dan onca yol tepip geldiğine zoruna akıl erdiriyor, Çarlık Rusyası'nda mıyım ben yoksa diye gözlerine inanamıyor. Sovyet Rusya'da böyle temiz ve belirli ve cakalı yerlere özgü süspüsten, karman çormanlıktan böylesine arınmış bir ev içine rastlamak da bir hayli şaşırtıcı. Döşemelerin çoğu mavun ve tıpatıp ninenizin evinde gördüğünüz çeşitten eşyalar. Alçak tavanlı, yalın oturma odasında eski biçim bir kuyruklu piyano var, nota dayangacında Bellini'nin *Puritani* parçasının notası, yaprakları arasında kurumuş eğrelti otları. İki pencere arasında tepesi düz bir mavun aynayla ince ayaklı bir mavun masa, açık renk örnekli duvar kağıdına karşı açık seçik duruyor –bu odaların çoğu açık sarı, ya da kül rengi üzerine; saksı içindeki kauçuk bitkilerinin yaprakları, beyaz perdeleri yanlara sarkıtılmadan tepelerinden durulmuş pencere pervazlarının beyazıyla çarpışıyor– camların gerisinden dışarıdaki akça göğe karşı durmuş

ağaçların ufak, yeşil yaprakları görünüyor. Pirinç şamdanlar; kenetli gaz lambaları, gerilerinde pırıl pırıl teneke yansıtıcıları; beyaz çini sobalar; üstüne kız kardeşlerden birinin siyah örnekler işlediği bir al yastık. Yemek odasındaki orta masasının üstünde kaba tentene bir örtü. Anlaşılan bu masanın başında çalışıyor, derslerini yapıyor, satranç oynuyordu. Satranç takımları var, duvarda bir harita, bir de dikiş makinesi. Sağda solda kitap dolapları, kitap rafları: Zola, Daudet, Victor Hugo, Schiller, Goethe ve Rus klasikleri; bir sürü harita ve küreler; Rusya, Asya, iki yarımküre ve dünya...

Ev olduğundan büyük görünüyor, kalabalık bir aile sığıştığı için olacak içine. Yukarı katta küçük oğlanla iki küçük kız bir odada yatarlarmış, öyle duruyor üç beyaz boyalı demir karyola. Çemberleri, kağıt bebekleri, tahta atları da orada; az büyüdükleri çağdan da karakalem resimleri, okul diplomaları; 1883 tarihli bir dergi cildi, *Tom Sawyer'in Serüvenleri* var içinde; eflatun, mavi kelebek ağları. Ablalarının yalnız yattığı odaya bu odadan geçiliyor. Vladimir doğduğunda tutulan dadı, tam bunun altına rastlayan küçük odada yatarmış.

Öbür çocuklarla aynı katta, ama evin ayrı bir bölmesinde ayrı bir merdivenle çıkılan iki oda var, ağabeylerin odaları bunlar. Saşa, Volodya'dan dört yaş büyük (Aleksander'la Vladimir'in takma adları bunlar); Volodya, Saşa'ya hem özeniyor, hem de onunla aşık atmaya kalkışıyor. "Sütlü mü olsun bulamacın, tereyağlı mı?" diye sordular mesela, Volodya hiç şaşmıyor, "Saşa'nınki gibi olsun?" diyor. Ve ev halkı o böyle dedikçe, kimbilir nasıl kırılıyor gülmekten. Saşa ayak kızağıyle bir tepeden mi indi, Volodya mümkünü yok aşacak o tepeyi. Birbirine açılan bu iki ufak odaya girince, insanın gözünün önüne geliyor durum: Volodya'nın okulda okuduğu Zenefon'la Ovidius ciltleri duru-

yor rafta; Saşa'nın kitap rafı daha geniş, içinde Darwin'ler, Huxley, Spencer ve Mill'in kitapları, kenarda da kimya deneyleri yaparken kullandığı tüplerle cam borular. Havluları duvardaki çivilere asılı. Yeğenleri ziyaret bahanesiyle odalarına dalacak oldu mu, "Lütfen kapıyı dışardan kapar mısınız?" diyorlar, hiç şakaları yok.

Saşa ile Anna'nın odalarının ufak, alçak pencereleri, küçük bir balkona bakıyor, sicimlerle tutturulmuş sabah safaları mor, pembe çiçekleriyle parmaklıkları perdeliyor. Daha geride Ulitsa Moskovskaya Sokağı üstündeki bu yeni evin başlıca ziyneti olan elma bahçesi uzanıyor. Taşra ikindisinin sessizliğini kıran tek ses, komşu evindeki horozun ötüşü.

Aleksander kendi içine kapalı. Çocukken pek seyrek ağlarmış; yetişkinliği de çekingen, düşünceli. Yakışıklı, uzun boylu, ama bakışları azıcık hüzünlü, durgun. Okulda örnek bir öğrenci, hep sınıflarının birincisi, yaşıtlarından bir iki yıl önce bitiriyor okulu. Tanrıya inancını yitirince, evdekilere hiç renk vermiyor. Neden sonra babasına, "Akşam duasına gelmeyecek misin?" diye sorunca öyle bir, "Hayır!" diyor ki, mesele anlaşılıyor, adamcağız da üstüne düşmüyor artık. Öznel mizacına yatkın düşen Dostoyevski'nin romanlarına hayran, ama bilim alanında yetişmek istiyor.

Buna karşılık, Vladimir, Turgenyev'e bayılırdı; odasındaki sedire uzanır, bir daha, bir daha okurdu romanlarını, öykülerini. Gürültücü, canlı, biraz da saldırgandı. Kızıl saçlıydı, Astırahan Tatarları gibi elmacık kemikleri çıkık, gözleri çekik çekikti. Bebekliğinde hantaldı: Bir türlü öğrenemedi yürümeyi –belki de kız kardeşinin dediği gibi, kafasının büyük oluşu yüzünden; oyuncaklarını daha eline alır almaz kırardı. Doğruculukta da Sa-

şa'ya çekmemişti, ara sıra kurnazlığa getirirdi işi. Bir seferinde halasının evinde bir sürahi kırmış, bir yalanla suçu üstünden atmıştı. Ama, üç ay sonra annesi yatağına yatıracağı sırada ağlamaya başlamış, olup biteni annesine anlatmıştı. Alaycıydı da, kardeşlerini sarakaya almaya pek meraklıydı. Analan piyano çalar, çocuklara da boz kurtla keçi yavrusunun öyküsünü okurdu ara sıra; tam keçi yavrusundan boynuzlarıyla yulardan gayrı bir şey bir şey kalmadığını anlatan bölüme geldiklerinde, küçük Mitya kendini tutamaz, ağlamaya başlardı; öbür kardeşleri ağlayacak bir şey yok bunda diye, Mitya'yı yatırmaya çalışadursunlar, Volodya mahsus allar pullar o sahneyi, bam teline basar, ille ağlatırdı Mitya'yı.

Vladimir hal tavırda değilse de, derslerde Saşa kadar başarılı oldu okulda. Cin fikirliydi, sonra da dikkatini toplama yeteneği büyüktü, dersleri sınıfta öyle çabuk kavrar ve öyle iyi aklında tutardı ki, evde hiç çalışmadan geçerdi sınıfları. Ama Fransızca öğretmenini göz göre göre fena alaya aldı, adam dayanamadı kırık not verdi, babasından da paparayı yedi. On beş yaşlarındayken Tannya inancının yitirdi, boynunda taşıdığı haçı attı. Saşa gibi değil, fen derslerine merakı yoktu. Tarihle klasiklerde çok daha iyiydi. Latinceyi öyle bir öğrendi ki, ablası Anna ile hiç de parlak olmayan bir arkadaşına ders vermeye başladı, sonunda sekiz yıllık kursu iki üç yıl içinde bitirmelerini sağladı.

Aleksander yirmisinde, Vladimir de on altı yaşındayken, Ilya Nikolayeviç birden, hiç beklenmedik anda ölüverdi. Oldum bittim çok yorardı kendini. Okul sistemini yürüten motor olarak, eyaletin ne kadar öğretmeni varsa hepsinin meseleleriyle tek tek uğraşmak, dertlerine çare bulmaya çalışmak zorunda kalmıştı; öğretmenler hastalanınca da sınıflarına kendi derse girmeyi adet etmişti. Yirmi beş yıl kendini aşırı çalışmayla helak ettikten son-

ra bir de baktı ki, 1881'de II. Aleksandr'ın öldürülmesinden sonra halk eğitimine karşı başlayan gericiliğin pençesinde bütün başarıları, eserleri yerle bir edilmiş, meslek onuru çiğnenmiş, geçim sıkıntısı basmış yeniden üstüne. Vaktinden dört yıl önce emekliye ayrıldı ve bir sonraki üstü tarafından geri çağırıldıysa da, son yıllarını liberal öğretmenlerin işten uzaklaştırılmasını, güven-olmaz öğrencilerin kovulmasını ön gören ve "aşçı çocuklarının eğitilmesi"ni engellemeyi iş edinen bir eğitim bakanının uyguladığı 1884 yasasının baskısı altında geçirdi. 1886 Ocak'ında kalbi durdu, öldü.

Ilya Nikolayeviç'in ölümünün Vladimir üzerindeki ilk etkisi babasının dizginlediği kibirli hallerini açığa vurması oldu. Anasını da umursamayacaktı nerdeyse. Bir seferinde Saşa'yla satranç oynarken, anası bir şey isteyecek oldu, ters bir cevap verdi. Yerinden kalkmadı. Saşa da, "Annemin dediğini yapmazsan, bırakırım ben de oyunu," diye diretti. Kardeşi Dimitri'nin anlattığına göre, bir akşam küçükler avluda oynuyorlarmış. Tül perdeli, açık pencerenin gerisinde Saşa ile Volodya ilişmiş gözlerine; eğilmiş ikisi de satranç tahtasının üstüne, kıpırtısız, sus pus oturuyorlarmış. Kızlardan biri pencerenin önüne dikilmiş, "Baksanıza yeni kürek cezası giymiş hükümlüler gibi oturuyorlar!" diye haykırmış. Ağabeyler birden çevirip başlarını, bakmışlar dik dik, küçük kız da kaçmış hemen ordan.

Saşa ile Volodya'nın arası da bozulur gibi olur. Saşa, Petersburg Üniversitesi'nde okumaktadır. Ablaları Anna bir gün sorar Saşa'ya, "Nasıl buluyorsun bizim Volodya'yı?" diye. "Akıllı olmasına akıllı çocuk, ama anlaşamıyoruz," der Saşa.

Aleksander hayvan-bilim okuyordur, annesine annelida kurtları üzerine hazırladığı bir incelemeyle altın madalya kazandığını muştular. Anna ile Petersburg'a okumaya gittiklerinde,

babası ikisine ayda kırkar ruble yollar. Aleksander otuz rubleyle idare olacağını söylerse de, harçlığını kısmaz babası, o da bunun ayda on rublesini biriktirir ama, Anna'nın işini bozmayayım diye ses etmez, sekiz ay sonra eve dönüşünde biriktirdiği seksen rubleyi babasına geri verir.

Ilya Nikolayeviç'in ölümünden bir sonraki yılın Mart ayında, bir gün, Ulyanovların ahbabı bir bayan öğretmen Vladimir'in okuluna gelip, Petersburg'da oturan bir hısımından az önce aldığı mektubu gösterir. Aleksander Çar'ı öldürmek üzre hazırlanmış bir kumkumaya katıldığı için üniversite arkadaşlarıyla birlikte tutuklanmıştır. En gençleri yirmi, en büyükleri yirmi altı yaşındadır. İçlerinden birinin bir arkadaşına yazdığı mektuptan bir ipucu ele geçiren polis, ardlarına düşer, altı kişilik bir grubu, ellerinde içi dinamit lokumuyla sitirikinine bulanmış mermiler dolu yalancı bir tıp sözlüğüyle, Nevski Prospekt'te kıstırır. Aleksander da daha sonra tutuklanır. Kimya üstüne bilgisi dolayısıyla bombayı yapmak işi ona düşmüş, Üniversite laboratuvarıyla patlayıcı maddeler üstüne çalıştığı özel bir laboratuvar arasında mekik dokumuş, Simbirsk'deki okulda kazandığı madalyayı Vilna'dan nitrat asidi satın almak için rehine vermiştir; bir bir meydana çıkar bunların hepsi.

Polis, odasına baskın verdiği sırada, Anna da tesadüf yoklamaya gelmiştir, Aleksander'la birlikte tutuklanır. Kardeşiyle sıkı fıkıdır, ama siyasal çabalarından zerre kadar haberi yoktur. Olan olduktan sonra aklına gelir, Aleksander'ın, o günlerde yer alan iki eylem girişiminden söz açıldığında, "Nerede bende böyle bir iş yapacak cesaret!" dediği.

Anasına kara haberi ulaştırmak, Vladimir'e düşer. Maria Aleksandrovna lafı dolandırmasına meydan vermez, kapar mektubu elinden, öğrenince durumu, "Ben gidiyorum," diye kalkar

ayağa; demiryolu Simbirsk'e erişmemiştir daha, yolun epeyce bir parçasını at sırtında gidecektir. Vladimir yanına birini katmayı akıl eder; yalnız eş dost olup biteni o saat öğrenmiş, Ulyanovlara davranışları değişmiştir. Arkadaşlarının ağzını arar, annesiyle birlikte görünmeye yanaşan tek kişi çıkmaz.

Ta ayın sonunda Aleksander'la görüşmesine izin verirler. Peter-Paul Kalesi'nin görüşme odasında, iki sıra demir parmaklıkla engelli aralığın gerisinden görüşürler. Petersburg'da bir ay daha kalır, hapisteki çocuklarını yoklar, yetkililerin eşiğini aşındırır. Duruşmayı dinlemesine izin çıkar. Aleksander fesadın ne akıl hocası, ne de elebaşısıdır, gene de yoldaşlarını kurtarmak için bütün sorumluluğu üstüne almaya çalışır. Siyasal görüşlerini annesinin yüreğine işliyen bir dil özgürlüğüyle ortaya kor. Simbirsk'den ayrılalı gelişmiş serpilmiş, sesi kalınlaşmış, üstüne bir büyük adam hali gelmiştir. Maria Aleksandrovna bakar ki, daha fazla dayanamayacak, kalkar, çıkar mahkeme salonundan. Yetkililere dilekçe yağdırmaya devam eder, bütün umudu oğlunun cezasını ömür boyu hapse çevirtmektir; görevliler oğlunun çoktan hüküm giydiğini bile bile, o malum Rus sinsiliğiyle kadıncağızı oyalayıp dururlar. Mayıs başlarında bir gün, yol üstünde aldığı bir gazeteden, bir gece önce görüştüğü oğlunun asılmış olduğunu öğrenir.

Birkaç gün sonra Anna'yı koyverir, dedesi Blank'ın malikanesine sürerler. Maria Aleksandrovna Simbirsk'e, evine döner. Bari öbür çocukları karalar bağlayıp çöküntüye uğramasın diye, yarasına taş basıp hiçbir şey olmamış gibi davranmaya, evi eskisi gibi çekip çevirmeye savaşır. Komşular pekyürekliliğine hayran kalırlar, ama uzaktan; yanına gelip, halin ne diye soran olmaz. Bir öğretmen vardır, kırk yıllık aile dostları, kocasıyla santranç oynarmış filan, o bile uğramaz semtlerine.

İşte bu hava içinde Volodya son sınavlara hazırlanır. Bitirir okulu, hem de üstün başarıyla, öğretmenleri Saşa'nın başına gelenleri bildikleri halde bir altın madalya armağan ederler ona.

On yedi yaşındadır artık, ailenin reisidir, erkeğidir. Anna, "Aleksander olayından" sonra Vladimir'in katılaştığını söyler. Müdür Kerenski'nin "aşırı sakınganlık, toplumdışı kalma eğilimi" diye damgaladığı halleri öğretmenlerinin gözüne batmaya başlamıştır zaten. "Yakından tanıdığı kimselere bile soğuk davrandığı, en seçkin okul arkadaşlarına bile tepeden baktığı" hal tavır kütüğüne geçmiştir. Troçki de öyle söylüyor, Aleksander'ın asıldığını duyduğu zaman, "Böyle olmayacak bu iş!" dediği efsane belki; ama Anna anlattığına göre, doğru olsa gerek: Vladimir, ağabeyinin asılması üzerinedir ki, devrim sorununu kafasına takmış. Kara haberi getiren öğretmen hanıma da, "Hak bellemese, yapmazdı bu işi Saşa," demiş.

1880 yılları Ulyanovların uğruna yaşadığı emeller için bir yıkım dönemidir. Bu dönemin başında II. Aleksandr'ın öldürülmesi üzerine tahta geçen III. Aleksandr, öncellerinin başını yiyen dönüşüm politikasıyla eğleşmemeye kararlıydı. İlk işi, II. Aleksandr'ın okumuş sınıflara taviz olarak hazırlattığı danışman heyetleri tasarısını rafa kaldırmak oldu ve apaçık, tam bir gericilik politikasına daldı. Ortodoks Kilisesi'ni destekledi; yöresel meclisleri baltaladı ve köylü komünlerini bir otokratik denetim altına soktu. Batı etkilerine set çekmek için elinden geleni yaptı, Alman, Leh ve Fin uyruklarını Rusça konuşmak zorunda bıraktı. Ulyanov'un bağlı olduğu öğrenci grubu için yazdığı programda, "Siyasal rejim, halkı kalkındırma kapılarını kapattı," diye bir cümle var; Çar işte bu belgenin üstüne, tam bu cümlenin karşısına, "Aferin bize!" diye derkenar düşüyor. Rus entelijansiyasının, okumuşlarının önayak olduğu o hırslı düşün kaynaşması,

Rusya'yı çağdaş bir ülke haline getirme hamlesi, feodalizmin ne oluyoruz demeye kalmadan hortlamasıyla berbat bir çıkmaza girdi.

Volodya'nın da önü, geleceği kapanmıştı. Kerenski, bari elinde temiz bir kağıt bulunsun diye, elinden geleni yaptı. Yazdığı "tavsiyename" de, söz konusu öğrencinin "ailesinden sıkı bir din terbiyesi aldığını", "hiçbir serkeşliği görülmediğini", zaten "üniversiteye girdiğinde anasının da yanında bulunacağını" belirtti. Petersburg polis müdürü, Maria Aleksandrovna'ya oğlunu eyaletlerde gözden ırak, kenarda bir üniversiteye göndermesini salık vermişti.

Vladimir'in, Volga nehrinin yüz elli mil yukarısındaki Kazan'a gitmesi kararlaştı. Maria Aleksandrovna da üç çocuğunu toplayıp yanına geldi. Vladimir hukuk okuluna yazılmıştı; ama orda bile ağabeysinin başına gelenlerin tepisinden kurtulamayacağı anlaşıldı. Gizli öğrenci örgütleri, akademik kuruluşlar üzerindeki baskıyı katmerleştirmişti: Açık düşünlü profesörlere yol verilmiş, "sakıncalı" bilinen öğrenciler kovulmuştu. Aralık ayında Moskova'da başlayan öğrenci ayaklanmaları Kazan'a da sıçradı. Öğrenciler bir açık hava toplantısı düzenleyip üniversite müfettişini de çağırdılar, bir süre önce kaldırılmış olan bazı hakların geri verilmesini istediler. O gece polis Ulyanovların evine gelip Vladimir'i aldı, götürdü. Gösteriye katılmıştı, ama elebaşı filan değildi. Sırf suikastçı Aleksander'ın kardeşi olduğu için polisin gözü üstündeydi. Üniversite'den atıldı, Kazan kentinden sürüldü.

Dedesinin oraya, Anna'nın yanına gitti. Anası da evcek geldi ardından. Ertesi bahar yeniden üniversiteye girmek için izin istedi; lakin, Eğitim Dairesi Müdürü dilekçesini geri çevirdi ve belgenin kenarına da, "Bu o malum Ulyanov'un kardeşi olacak.

O da Simbirsk'den gelmeydi," diye yazdı. Sonbaharda da yurtdışında eğitimini bütünlemesi dileğine "hayır" dendi. Gene de, oğlunun Kazan'da yaşamasına göz yumulmasını sağlayacak kadar sözü geçiyordu Maria Aleksandrovna'nın.

Kentin hemen dışında iki katlı bir ev tuttular ve halkı hâlâ yarı yarıya Tatarca konuşan bu eski Şark kentinde Vladimir, Marx'ı okumaya başladı.

Öyle bir dönemdi ki bu, Rusların eskiden beri bel bağladığı belli başlı siyasal düşünler hep batağa saplanmış; liberal soylular dünya buhranı yüzünden buğdaylarını satacak pazarlar kapanıverince, Çar'ın ocağına düşmüş, liberalliğe de, çaresiz, paydos demişlerdi. İşte bu dönemde toprak ağası Lev Tolstoy, malını mülkünü elden çıkardı, varlıksızlık, karşıkoymazlık, beline-sıkılık ve bedeniyle-çalışma ilkelerine dayanır yeni bir Hıristiyanlık kurmaya çalıştı. 1870 yıllarının büyük siyasal hareketi, gelenekçe kıyama, zorbalığa yatkın bellenen Rus köylüsünün Bakunin'in sosyalizmine ses vereceğini uman Halkın İradesi Partisi'ydi. Ne var ki, buğday fiyatlarındaki yükseliş, Rus köylüsünün en girişkinlerini para sahibi ederek, yıkıcı yanını körletmişti; Bakunin'in Avrupa'dan attığı sosyalizm kancası ise, köylü komününe takılmak şöyle dursun, yanından bile geçmemişti. Çar da üyelerini hapse atarak, sürerek, Halkın İradesi Partisi'nin gücünü kesmiş, onlar da II. Aleksandr'ın ölümüyle doruklanan terörist faaliyete başvurmuşlardı. Aleksander Ulyanov'un yaşıtlarına sorarsanız, bu yeni ve daha da habis Çar'ı öldürmekten başka çare yoktu. "Sağlam, birleşik bir sınıf yok ki, toplumumuzda, hükümeti dizginlesin," diyordu genç Ulyanov mahkemede. "Okumuşlarımız bizim öyle dağınık ve güçsüz ki, şu anda açık bir çatışmaya girişmelerini beklemek boşuna. Halkın çıkarlarına

tutunmamış olan bu okumuşlar, düşünme hakkını ancak terörist yöntemlerle savunabilirler."

Aslına bakarsanız, Saşa'nın katıldığı suikast olayı, terörist hareketin son atılganlığıydı. II. Aleksandr'ın hesabını görmeyi başaran grup, Neçayev'in delice düşünü umulmadık kertede gerçekleştirmişti.: Ortaya birbirine kenetli, düzen-bağlı, gözünü budaktan sakınmaz, vurduğu yerden ses getirmek için canını vermeye hazır bir takım çıkmıştı; ama amaca ulaşmaları önderlerinin canı pahasınaydı, eriyip gittiler; yeni kuşağın aydınları ise hem böyle önderlerden yoksundu, hem de ürküntü getirmişlerdi onların akıbetine bakıp. Genç Ulyanov'la arkadaşlarının encamı gözlerini büsbütün korkuttu. Saşa, "Öyle bir dönemdeyiz ki, tek olurlu eylem terörizm," demişti. Ama artık terörizm de mümkün olmaktan çıkmıştı. Yazdığı programdan anlaşılıyor, Marx'ı okumuştu Saşa; ama andaki siyasal rejim yıkılmadıkça, Marksistlerin Rus işçi sınıfı arasında kışkırtıya girişemeyeceği kanısındaydı. Şimdi artık Vladimir, karşısında ağabeysinin yazıtsız mezar taşı, kendi okuyordu Marx'ı ve okudukça, önünde olurlu bir yol açılıyordu devrime doğru.

Bu arada; Halkın İradesi Partisi sıfırı tükettikten bu yana, Rus sanayii, Batı ülkelerinin çok gerisinden bile olsa, o kadar hızla ilerlemektedir ki, Rusların köylü komününden makineleşmiş bir sosyalist topluma kestirmeden geçeceği yolundaki görüşlere ilkin iltifat etmeyen Marx'a hak verdirir bir durum vardır ortada. 1877'den 1897'ye kadarki yirmi yıl içinde dokuma üretimi iki kat, maden üretimi ise üç kat artmış; 1887 ile 1897 arasındaki on yıl içinde de dokuma işçilerinin sayısı iki kat artarak, üç yüz binden, altı yüz bine varmış, maden işçilerinin sayısı ise, yüz binden, yüz elli bine çıkmıştır. 1880 yılları ölümüne grevlerin alıp yürüdüğü yıllardır; dipçikle, süngüyle bastırılan bu grevler,

işçilere hiç değilse bazı ilkel haklar tanıyan yasaların çıkarılmasını sağlama bakımından yararlı olmuştur. Fabrikaların teftişi, çocuk çalıştırılmasının yasaklanması, kadınlarla ergenleşmemişlerin çalıştırılma oranlarının kısıtlanması ve ırgatını sömüren toprak ağasına taş çıkartasıya eli bir türlü cebine gitmeyen –kimi yılda iki kez anca– ve işçinin parasını iç eden patronların gündelikleri vaktinde ve peşin parayla ödemeye zorlanması gibi... O Rus ruhunun loşluğu içinde, Marksist görüş Vladimir'e gerçekçi göründü: Rusya'nın o günkü durumunu anlamlayacak ve dış dünyanın durumuyla bağdaştıracak bir kuram varsa, oydu görünürde. Vladimir'in mizacı da bu kuramın sözcülüğünü etmeye biçilmiş kaftandı. Keskin zekası, döğüşken tabiatı, sert ve iğneleyici eleştiriye yatkınlığı, derin bir duyarlıkla karmaşmış uzaksılığı Marx'ı baş tacı etmesi için yeter özelliklerdi.

Vladimir *Das Kapital*'in birinci cildini kendine çalışma odası olarak ayarladığı mutfak aralığında okuyup inceledi. Kız kardeşi, Anna, "Ara sıra yarenlik için inerdim aşağı," diye anlatıyor, "o üstüne günü geçmiş gazeteler serili mutfak masasının üstüne tüner, elini kolunu sallaya sallaya, dumanı üstünde bir coşkuyla, Marksist kuramın ilkelerini açıklar, önünde yeni yeni açılan ufukları anlatırdı," diyor. Vladimir'de Marx'a hiç konduramadığımız bir çeşit taşkınlık vardı. Anna'nın da dediği gibi, "Kıvançlı bir inanç kopup gelir içinden, karşısındakine de geçerdi. Daha o zamandan kapmıştır o hüneri, insanların kafasına, kalbine girer, kendisiyle birlikte sürüklerdi onları. Daha o zamandan adet etmiştir kendine, yeni bir şeyler okurken, yeni şeyler düşünürken, hiç durmaz arkadaşlarına da anlatır, kazanmaya çalışır onları." Tanımadıklarından da gelenler olurdu, üniversite öğrencileri de vardı ondan Marx'ı dinlemeye gelen, ama pek sık değil; Ulyanovların evi hâlâ tekin değildir çünkü. O sırada Kazan'ın en

kabadayı Marksisti, Fedoseyev diye bir öğrenciydi, Vladimir'le yaşıt. Tanışmadılar ama hiç; Troçki'ye bakılırsa, bu direşken Marksist'in bile bir suikastçının kardeşiyle ahbaplık etmekten kaçınmış olması yüzünden. Vladimir ne de 1882'de İsviçre'de Rus mültecileri arasında "Emeğin Kurtuluşu" adıyla kurulmuş olan grubun yayınlarını ele geçirip okuyabilmiştir. Ne olursa olsun, Rusya'da yeni bir kuvvet olarak ortaya çıkan akımla bir ilişki kurmuştur gene de.

Üniversite kapıları kapanmıştır yüzüne, işi ne başka, Marx'ı okur, kardeşiyle de satranç oynar; kardeşi anlatıyor, Vladimir pek titizmiş satrançta, kıran kırana oynarmış, ama ille de galip geleceğim diye değil. Mesela Mitya'ya avanta verirmiş, ama oynadığı taşları geri almaya kalkınca, kıyameti koparırmış. O kış (1888-89) Anna'nın nişanlısı bir genç, Samara'da satranç ustası bir avukatla aralarında mektupla bir maç ayarladı. Vladimir sigara içmeye de bu ara başladı; annesi hoşlanmadı bu işten, baktı ki, gencecik ciğerlerini kavuruyorsun filan demekle olmuyor, boşuna bu israf, diye diretti. O sıra annesinin aylığıyla geçiniyorlardı. Vladimir hemen bıraktı sigarayı, bir daha da ağzına sürmedi.

Annesi, bir de, siyasal ilişkileri yüzünden Kazan'da başının belaya girmesinden korkuyordu; Anna'nın nişanlısına Volga üzerinde, ama Simbirsk'den daha aşağı düşen Samara dolayında ufak bir malikane satın aldırmıştı. Vladimir'in gönlünü etti, oraya götürdü. Tam zamanında çıkmışlar Kazan'dan; birkaç hafta sonra ('89 Mayıs'ında) çünkü, Fedoseyev'in önderlik ettiği grupla Vladimir'in grubu derdest edildi hep, ağır cezalara çarptırıldılar.

Ama, Vladimir'in çiftçiliği başarılı olmadı. Karısına sonradan anlattığına göre, annesi çiftçiliği kendine uğraş seçmesini istemiş. "Ama baktım," diyor, "yürümüyor bu iş. Köylülerle ilişkilerim bozuldu." Belli, beyle-kul ilişkisine dönüşen her türlü ilişki-

yi anormal belliyor. (Şunu da söyleyeyim ki, söz konusu toprakların bir sonraki sahibi, 1905 Devrimi sıralarında köylüler tarafından öldürülüyor.) Köylü halkıyla nasıl konuşacağını, onları nasıl konuşturacağını, yani onlara nasıl yaşadıklarını, ne düşündüklerini nasıl anlattıracağını gerçekten iyi biliyor. Babasından devralmış adeta bu vergiyi, her çeşit insanla konuşup anlaşma yeteneğini. Anna'nın toprak alıp satarak, yükünü tutmuş bir kulak olan kaynıyla oturur, saatlerce sohbet eder; adam köylülere oynadığı oyunları anlattıkça gevrek gevrek güler; nedense pek kanı kaynamış olsa gerek Vladimir'e. Alekaevka'da geçirdiği bu bir iki yıl ömründe köylülerle doğrudan ilişki kurduğu tek süre, ama onları öyle sekmez bir dikkatle inceliyor ki; zaten Rusya'nın bütün toplumsal gelişimini yeğinliği gitgide artan bu dikkat hüzmesinin altına almıştır artık. Ayrıca, yöresel tarımla ilgili istatistikleri toplar, elden geçirir ve bunlardan köylü sınıfının, Popülistlerin bel bağladığı üzere, bağdaşık bir unsur olmak şöyle dursun, kendi arasında bölüntülere uğrayarak Marksist ilkeleri saptadığı ve serfliğin kaldırılmasından bu yana, köylünün bir yanda bir çeşit burjuvalığa, öbür yanda da proletaryaya doğru kutuplaşmakta olduğu sonucunu çıkarır.

1899 güzünde üniversite sınavlarına dışardan katılmasına izin vermesi için Eğitim Bakanlığı'na baş vuruyor; dilekçesinde ailesine bakması gerektiğini, oysa elinde üniversite diploması olmadığı için iş bulamadığını anlatır. Bakan, "Polisten hakkında bilgi istensin," diye emir verir. Ek yazıya da "muzır bir unsur" diye kayıt düşer. Vladimir'in bu dileği de geri çevrilir tabii. Bu arada Ulyanovlar yakındaki bir göle, kimi günde iki kez, yüzmeye gitmektedirler: Kardeşi Vladimir'in kollarını ensesinden kenetleyip kendini arka üstü suya nasıl bıraktığını anlatır. Hepsi öyle, taşra yaşamının ağır ağır akan sularına koyvermişlerdir

kendilerini. Burda da konu komşuyla pek görüştükleri yoktur. Bir misafir gelecek olsa, Vladimir pencereden sıvışır. Küçük kız kardeşi, bozkırdan kopup gelen rüzgara, çevrelerine çökelen sessizliğe tutkundur. Dışarıda bir çalışma masası vardır Vladimir'in. Ihlamur ağaçlarının altında toprağa çakmıştı ayaklarını, orda çalışır sabahları; bir de barfiks kurmuştur bir yana. Akşamları kameriyede toplaşırlar, semaver kaynar bir yanda, halka olurlar lambanın etrafında, kitap okur, satranç oynarlar. Dimitri, Vladimir'in yanı başında sözlük, Ricardo'yu sökmeye çalışmasını hatırlıyor. Anna bu sonbahar akşamları üstüne bir şiir düzmüştür, pervanelerin, sivrisineklerin karanlıktan nasıl üzerlerine üşüşüp, ışığın etrafında dönüştüklerini anlatır: Lambanın sıcağı vurdukça kanatlarına, yaz mı geldi sanıyorlardır nedir?

Mayıs'ta Maria Aleksandrovna Eğitim Bakanı'na bir de kendi başvurmak için Petersburg'a gider. Mektubunda, "Oğlumun öyle eli kolu bağlı oturduğunu, en iyi yıllarının ziyan olup gittiğini gördükçe, içim parçalanıyor," diyordu. Vladimir'in üniversitelerden birinde hukuk fakültesini bitirme sınavlarına girebilmesi için bir izin koparır sonunda. Vladimir nelere çalışması gerektiğini soruşturmak için Petersburg'a gider, bu fırsattan yararlanıp, Engels'in *Anti-Dühring* adlı kitabını tedarikler; Marksist görüşü böyle toptan açıklayan bir kitap bulduğu için sevincine son yoktur. Dört yıllık kursu bir buçuk yıl içinde hatmeder. 1918 kışında, Kurucu Meclis'in bir toplantısında rastlaştıklarında o sıra Rusça çalışan Albert Rhys Williams'a verdiği öğütten nasıl çalıştığını anlayabiliriz. "Bir kere sistemli çalışacaksın," der; abanır oturduğu sıranın kapağına, cıvıl cıvıl gözleri, el hareketleriyle pekleştirerek sözlerini, "Bak ben sana kendi yöntemimi anlatayım," diye girişir. "Bir kere bütün fiilleri, zarfları, sıfatları belle, dilbilgisini, sözdizimi kurallarını iyice öğren, nerde olursan ol,

kim çıkarsa karşına, hiç dinleme, konuş, üst yanı kolay!" Sınavlarda yüz yirmi dört kişinin arasında birinci geldi.

Ama, tam o sırada bir facia daha oldu. Kız kardeşi Olga da Petersburg'da okuyordu, tifoya tutuldu. Kız kardeşlerinin içinde en parlağı, Vladimir'e en yakın olanı oydu. Çiftlikteyken aynı kitapları okurlar, kafa kafaya verip konuşurlardı. Tıp okumak istemişti ama, kızları tıp fakültesine almadıkları için matematik ve fizik dalını seçmek zorunda kalmıştı. Bir de üstelik hasta haliyle deli gibi yormuştu kendini –âdettir hep Ulyanovlarda, arkadaşlarını sınavlara yetiştireceğim diye bedavadan böyle ders verirler–. Vladimir kaptı hastaneye götürdü kızı, ama bahtına, hastane de en kötüsünden değil miymiş? Rus hastanelerini görmüşlüğünüz varsa, bilirsiniz bunun ne demek olduğunu. Maria Aleksandrovna koştu geldi yeniden Petersburg'a, ama anca helalleşebildi kızıyla; Olga, Saşa'nın idamının yıldönümünde öldü.

Vladimir, çaresiz, annesiyle döndü Samara'ya. Maria Aleksandrovna'nın çocukları üzerindeki etkisi derin ve sürekliydi. Küçüklüklerinde bir kere olsun azarlamamıştı, cezalandırmamıştı onları; ne de sevgisini abartır, açığa vururdu. Evden çıkıp gitmeye can atan Vladimir de sırf anasının hatırı için iki yıl daha taşrada kalmaya katlandı. Avukatlık edebilmeleri için gerekli "sadakat beratı" gelinceye dek bir beş ay daha geçti. Mektupla satranç oynamış olduğu Samaralı avukatla dostluk kurmuştu, onun yazıhanesine girdi yardımcı olarak. Birkaç ufak dava aldıysa da üzerine, kazanamadı hiç birini. Tek başarısı, Volga üzerindeki bir geçit noktasında vurgunculuk eden ve Vladimir'i kiralamış olduğu balıkçı teknesiyle değil de, kendi gemisiyle karşıya geçmeye zorlayayım diye koca bir gün yolundan alıkoyan bir tüccara karşı açtığı davaydı. Herif milletin başına belaydı zaten ama, kimse cesaret edip karşısına dikilemiyordu. Vladimir yet-

kililerin davayı hasıraltı etme çabalarını boşa çıkardı, giydirdi cezayı tüccara.

1891-92 kışında kıtlık ve ardından gelen kolera salgını aydınları yeniden sürdü sahneye. Altmış üç yaşında, çoluk çocuğunu toplayıp etrafına, iki yıl uyku durak demeden didinen Tolstoy örnek oldu tümüne; oğullarıyla yüzlerce çorba mutfağı kurdu; tohum, çift hayvanı dağıtarak, köylüyü kalkındırmaya çalıştı. Arkadaşlarından birinin dediğine göre, bu çorba mutfakları çabasına katılmayan iki siyasal sürgün vardı Samara'da, Vladimir'di bunların biri, üstelik yardım komitesinde hizmet görmeye de yanaşmadı. Bu dönemdeki tutumuyla ilgili tek ipucu, bir popülist hasmının saldırısı; bu zat, Vladimir'in, köylüyü darmadağın edip sanayi proletaryası haline getirecek diye kıtlığı öpüp başına koyduğunu ileri sürer. Troçki de, bir Marksist'in resmi görev almasının inançlarına aykırı kaçacağını, bir devrimciye düşen ödevin düşmanlığa ara vermeden Çar Hükümeti karşısına dikilip üzerindeki baskıyı sürdürmek ve arttırmak olduğunu söyleyerek ustasına hak verir.

Sahiden de bu dönemde, Vladimir'in Marksist tutumu amansız ve hoşgörüsüz bir inanç katılığına bürünmektedir. Yurtdışında, İngiltere'deki rıhtım hamalları greviyle Fransa'da Komün yıkımından sonra işçi hareketinin canlanması üzerine Marksizm, İkinci Enternasyonal'in rüzgarıyla ikinci bir hayat vadesi kazanmıştır. Emeğin Kurtuluşu grubunun önderi, Rus Marksisti G.V. Plehanov, İkinci Enternasyonal'in 1889'daki ilk kongresinde, Rusya'da da büyük yankılar uyandıran bir söylev vermiş, "Rus devrimci hareketi işçilerin devrimci hareketi olarak zafer kazanacaktır. Tek kurtuluş çaresi budur," demiştir. Almanya'daki 1890 seçimlerinde Bismarck'ın 1878'de çıkardığı anti-Sosyalist yasayla yasadışı kılınan, gene de Reichstag'a temsilci gönder-

mekten geri durmayan Sosyal Demokrat Parti bir buçuk milyon oy almış, bu oylara dayanarak, sözü geçen yasayı yürürlükten çıkarttırmıştır. Petersburg fabrikalarında işçiler Marx'la Lassalle'in ellerine geçen kitaplarının ciltlerini söküp forma forma okumaktadırlar aralarında. 1893'te Fedoseyev'in yazdığı bir denemenin metni, Samara'nın Marksist çevrelerinde elden ele dolaşır. Bu, Marksist ilkeleri Rusya'nın özel konumuna uygulama yolunda özgün bir çalışmadır. Fedoseyev, II. Aleksandr'ın saltanatı sırasında köylünün içinde yaşadığı koşullar üzerinde yaptığı bir incelemede, serfliğin kaldırılmasıyla liberallerin Çar'a bol keseden bağışladıkları liberal eğilimlerin hiçbir ilgisi olmadığı sonucuna varır. Bu dönüşüme önayak olanlar, çiftliklerinin işletimini daha akıllı yöntemlere bağlamanın, gündelikçi kullanmanın daha hesaplı ve daha karlı olacağını akıl eden büyük toprak sahipleri, özellikle Baltık Baronları'ydı. Vladimir görüşlerine böyle sağlam destekler buldukça, cevval ve düşünsel dehasına güveni de artar. Aralarında yer alan çekişmelerde Populistleri büsbütün horlar, sıkıştırır olur, onlar da Anna'nın anlattığı gibi, "Nerden çıktı bu küstah, terbiyesiz genç!" demeye başlarlar.

Vladimir'in bu kıncılığında Rus taşra yaşamının hareketsizliği, kokuşmuşluğu ve hoppalığının bir art-zemin olarak etkisini gözden kaçırmamak gerek. Komşularından biri mesela, adam da kitap severmiş üstelik, Saşa'nın tutuklandığını duyduğu zaman, "Tuh! Yazıklar olsun!" demiş. "Benden de bir kitap almıştı, desene kaynadı gitti kitap!"

Geçirdiği son kış bu, Samara'da, bir gece Vladimir, Çehov'un bir dergide yeni çıkmış olan *Altıncı Koğuş* adındaki öyküsünü okur. Olay demiryolunun iki yüz verst uzağındaki bir Rus kasabasında geçer; Altıncı Koğuş bu kasabadaki hastanenin asabiye bölümüdür. Çevresi dulavrat otları, ısırgan otlarıyla sarılı olan

bu yapıya da Rus hapishanelerine, hastanelerine özgü ve kasvetli, o kargışlı hava sinmişti, der Çehov. İçeri girdi mi, kapı ağzına yığılı küflenmiş eski pijama, şilte tınazlarından uğrayan korkunç bir koku yakardı insanın genzini; yığınlardan birinin üzerinde, boyuna hastaları döven, paralarını çalan eski bir asker vardı, hademe, o otururdu. Koğuşun tavanı isten kapkara olmuştu, köylü kulübelerinden beter; kışın, artık, nefes alabilirseniz aşk olsun! Bu koğuşta yatanlar arasında bir genç adam vardı, derdi kovalanma manyası. Polis ardına düştü diye pespaye yılgılar içinde kıvranmadığı zamanlarda, insanların bayağılıklarından dem vurur, hakikati ayaklar altına alan kuvvetlerin sözünü eder, vak't erişince yeryüzünde başlıyacak olan o harikulade yaşamdan, güçlünün budalalığını, hainliğini hatırlatan o pencere parmaklıklarından dem vurur, söylenir dururdu. Başhekim okumuş bir adamdı, hastanenin hali ukdeydi içine: Ne külüstürlenmiş olduğunu, ne kötü yönetildiğini, rüşvetten, haksızlıktan geçilmediğini biliyordu pekala, ama hastaneyi yenileştirecek, işleri yoluna koyacak ne gücü, ne cesareti vardı. Her gece oturur evinde, kitap okur, bir yandan da yarım saatte bir üstüne vazifeymişçesine tazelediği votkasını yudumlardı; iyice kafayı bulduktan sonra, okuduklarının üstüne kara kara düşünmeye varır, insanoğlunun çektiği onca ızdıraba, ölüm karşısındaki çaresizliğine kıyasla "İyi olmuş, ne önemi var bir kasaba hastanesinin?" diye avutmaya savaşırdı kendini; değil mi ki, bir gün güneş sıcaklığını yitirdikten sonra, yeryuvarlağı bomboş öyle, uzayda dolanıp duracak.

Günlerden bir gün Altıncı Koğuş'a uğrar, kovalanma manyasının kurbanıyla uzun bir konuşma geçer aralarında. Yekten, "Beni bu korkunç yere tıkayan zindancı sensin, öldürecektim seni!" diye üstüne üstüne giden genç hastayı, feylesofça bir olgun-

luğa ermiş bir insanın kendi dışındaki şeylerin esiri olmaktan kurtulacağını, ha hastanede olmuş, ha dışarda, hep huzur içinde yaşayacağını, Yunan Stoiklerinin ızdırabı hor görerek böyle bir mertebeye erişmiş olduklarını anlatarak, yatıştırmaya kalkışır. Genç adam, "Izdırabı hafife almak insan yaşamını hor görmektir!" diye bağırır hışımla; hep ızdırapla geçmiştir kendi hayatı, böyle de gidecektir bu, oysa doktorun tuzu kurudur, rahat bir ömür sürmüştür, hor görür tabii ızdırabı, kolayına gelir çünkü, ızdırap nedir bilmemiştir ki! Genç hasta hali vakti yerinde bir memurun oğludur, ama sonradan aile darmadağın olmuş, erkek kardeşi veremden ölmüş, babası kalpazanlıktan hüküm giymiş, kendisi de, mecbur, üniversiteyi bırakmış, bu kasabaya göçmüştür. Günlerden bir gün elleri kelepçeli mahpuslara rastlamış, kovalanma manyası da o zaman başlamıştır. Doktor hastayla ahbap olur, sık sık uğrar yanına. O günlerde yanına verilmiş bir yardımcısı vardır, cahil, pis bir herif, doktorun yerine gözünü dikmiştir; bir tesadüf, bir gün bir konuşmasını işitecek olur. Doktor hastasına aralarındaki bütün anlaşmazlıkların, kasabada sahiden önemli konularda düşünebilen, görüşebilen biricik insanlar oluşlarının ikisi arasında doğurduğu dayanışma yanında hiç kaldığını söylüyordur.

Öykünün gerisi, doktorun yavaş yavaş Altıncı Koğuş'u boylamasındaki süreçleri kapsıyor. Öyküde Vladimir'i, son zamanlarda geçirdiği denemelere benzerliği bakımından, etkilemesi doğal olan öğeler yok değil: Rezil bir hastane, eğitimi yarıda kalmış bir genç, yirmi yıl hizmetten sonra yok yere işinden atılan bir memur gibi. Ama Çehov, şaheserlerinden biri olan bu öyküyü, 1880-1890 Rusyası'nın kırgın aydınının durumunu bütün acılığıyla sunan bir mesel haline getirmeyi başarmıştır. En sonunda darbe inip, başhekim koğuşa allem kallem sokulunca,

okuyucu da beyninden vurulmuşa döner. Doktor tam bir çaresizlik içindedir, sonuna dek alın yazısına karşı koyacak gücü yoktur; ama pusuya düştükten sonra, bir celallenecek olur, hastaneden çıkarılmasını ister. Eski askerden bir temiz dayak yer; yatağında yara bere içinde yatarken, uyuşukluğu, ürkekliği yüzünden başkalarına çektirdiği acıları artık paylaştığını duyar. Genç hasta, onun bilincine varmıştır; sonuna dek her şeye eyvallah deyişinin derininde, yaptıklarının günahını çekme isteği yatmaktadır. Ama, o da, genç hasta da eli kolu bağlı mahpuslardır artık, deli diye cinsdaşlarının arasından atılmışlardır. Doktora inme iner, Altıncı Koğuşta ölür.

Vladimir öyküyü bitirdiğinde öyle bir dehşete kapıldı ki, yerinde duramaz, odasında oturamaz oldu. Konuşacak birini aradı; ama geç vakitti, yatmıştı ev halkı. Ertesi gün kız kardeşine, "O anda kendim, Altıncı Koğuş'a kapatılmışım gibi geldi," der.

2

LENİN: O BÜYÜK BAŞÖĞRETMEN

Bu mayışmış taşra yaşamı, bir çeşit karşıtlar yasası gereğince, Vladimir'de dayanılmaz yeğinlikte bir amaçlılığın doğmasına yol açtı.

Vladimir'in 1893 güzünde yirmi üç yaşında Samara'dan ayrıldığı andan başlayarak, yaşamı, öyle yeni birtakım yollara döküldü ki, başka türlü ele almak gerek bundan sonraki dönemini. Rus Sosyal Demokrat Partisi önderi Vladimir Ulyanov'un gözünde, Çar'ın yasakları, kıyımları, uyruklarının beceriksizlikleri, uyuşukluğu, dikkatle atlatılması gereken birtakım engellerdir; bunlar, ergeçsel başarısından, üstünlüğünden bir an için bile kuşku duymayan bir istem gücüyle göğüs gerilmekle kalmayıp, yararlanılacak birtakım gelgeç gecikmelerdir.

Vladimir'de bir alay öğenin karmaşmasıdır bu sonucu doğuran. Rus okumuşlarında hiç de bol olmayan artamları. Çetinliği, işbilirliği, çalışkanlığı, belli, anasının soyuna borçlu. Vladimir'in ahlaksal tutarlığı, Tolstoy gibi büyük bir Rus'u bile Batı'nın gözünde gülünç kılan, dram için elverişli ama, gerçek eyleme hiç yatkın olmayan o heyecanlı ve ahlaksal aşırılıklar arasında yalpalıyışlara yer vermez bir düzenden gelmedir adeta. Vladimir'in kuşkuculuğa kaçışları, rahata, kolaya, adam sendeciliğe kayışları filan yoktur. Çar rejiminin yetiştirdiği bir başka Rus tipiyle paylaşık yanları daha bol; Vladimir tabii bu tipin daha ağır baş-

lısı, ayağını daha denk atanı. Çar'ın haşinliği, insafsızlığı, cesuru daha korkusuz kıldı; genel yılgınlık, kırgınlık, aydınları birbirine kenetli küçük gruplar olarak ağırlıklarını canları pahasına duyurmak çabası içinde güçlerini birleştirmeye zorladı. Neçayev sahiden değil, hayalinde böyle bir rol oynamayı kurmuştu ama, acısını Peter-Paul Kalesi'nde sahiden çekti; Teröristler de bu rolü sonuna dek yaşadılar. Vladimir, Samara'da daha önceki hareketten arta kalma sürgünlerle görüşmüş, Çar'a karşı başkaldırılacaksa, nasıl yaşamak gerektiğini onlardan öğrenmişti. Rusya'da durumu böyle belirginleşmiş bir dava adamının ahlaksal inancına bir de insanlık tarihinin ana görevlerinden birini yerine getirmekte olduğu güvencinin katılması gerekiyordu, onu da sonunda Marx'da buldu.

Vladimir erkinleştiği an, Lenin olur. Koskoca danışmanın oğlu sosyal kimliğinden soyunur, fesatçının anti sosyal kişiliğine bürünür ve Marksçılığın dünya görüşüne daldıkça, Rusluğunu bile yarı yarıya yitirip, milli sınırları silen, bütün insan dünyasını sarıp sarmalayan kuvvet kaynaklarına bağlanır.

Bütün o doğal sakınganlığına rağmen, başlangıçta fesatçılığa tam uygun değildir meşrebi. Fazla güvenli, fazla ateşlidir. Kız kardeşi Anna, arkadaşlarının başını belaya sokacak cinsten mektuplar yazmasını önlemeye çalışırdı. Sibirya'dan dönüşünden sonra bile, tam polisin eline geçmemesi gereken bir sırada, Ohrana'nın da alaya aldığı çocukça bir hileye başvurup Petersburg'a, Çar yaz aylarını geçiriyor orada diye, özellikle sıkı denet altında tutulan Çarskoye-Selo kapısından gireyim derken, tutuklandıydı; ama fesat tekniğine hukuk fakültesi sınavlarına çalıştığı zamandan bildiğimiz o şaşmaz ve nesnel dikkatiyle sarıldı ve öyle ustalaştı ki, ikinci tutuklanmasında siyasal bağlantıları-

nın görünmez mürekkeple yazılmış listesini polise kaptırmadan, on gün içinde serbest bırakıldı; çıkar çıkmaz da davadaşlarını bir bir dolaştı, şifrenin nasıl kullanılacağını gösterdi onlara.

Ne de onda Bakunin'in o taş gibi bünyesi vardı; yirmi yaşlarındayken daha, mide veremi geçirmişti; 1895'te Plehanov'la ilişki kurmak üzere yurtdışına çıktığında, bir İsviçre hastanesinde yatmıştı bir süre. Bu yıllardaki yasadışı faaliyeti fena yıpratmıştı bedenini. İlk defa olarak tutuklandığında asabı bozuktu, hastaydı; Sibirya'da geldi kendine, ama son günlerde, cezasını domuzluk olsun için ya uzatırlarsa diye kaygıdan iğne ipliğe döndü. Otuzuna varmadan daha, saç kalmamıştı başında. Sonraki yıllarda parti içinde patlak veren buhranların kaygısı, gerilimi yüzünden yataklara serildiği olurdu. Ne var ki, gücünü, erkesini gıdım gıdım kullanmayı, kendini yaşamının gelgitlerine göre ayarlamayı öğrenmişti. Hapiste eni boyu beşe on, yüksekliği altı ayak olan bir hücrede geçirdiği üç ay boyunca, her sabah hem idman, hem temizlik için tahtaları cilalar, yatmadan önce de yerde elli kere şınav çekerdi. Sibirya'da da ava çıkar, kayak yapardı; öbür sürgünler sabah akşam sigaralarını tellendire, çaylarını yudumlaya, çekişip didişirken, o sıvışır aralarından, uzun, sıkı yürüyüşlere çıkar, vücudunun hamlığını giderirdi.

Sürgün yaşamının başlıca illeti olan kişisel kapışmalardan, kavgalardan uzak durmada Marx'dan çok daha başarılıydı. Marx gibi değil, arkadaşlarının rahatını, sağlığını gözettiği içindir ki, kişisel dalgalarına bulaşmamayı, hatta karışmamayı kural bellemişti kendine. Devrim'den sonra, genç bir bahriye subayıyla apansız Kırım'a basıp giden şipsevdi Kolontay'a sert bir ceza verilmesini öneren uğraşdaşlarını, "Kolontay'ı cezalandırmak mı istiyorsunuz, aynı subayla beş yıl birlikte yaşamaya mahkum edin onu, en iyisi!" diye işi şakaya vurarak, yatıştırması da bu

konudaki hoşgörüsünü ortaya koyan bir örnektir. Baktı ki, hır çıkacak biriyle, o şaat keserdi ilişkisini. Bir keresinde sürgün Sosyal Demokratlarla Halkın İradesi Partisi'nin daha yaşlı sürgünleri arasında kişi kişiye kavga kopacak gibi olduğunda, arkadaşlarına selamı sabahı kesmelerini öğütlemiş, "Nedir, efendim, bu sürgünler arasındaki rezaletler. Davaya köstek oluyorlar, başka ne!" demişti. "İhtiyar bunlar, sinirli insanlar, çekmedikleri kalmamış, yıllarca zindanlarda çürümüşler. Ama, böyle rezaletlerle oyalanamayız biz! İşin başındayız daha! Böyle ıvır zıvırla kaybedecek vaktimiz yok bizim!"

Yürek gücü yitmişlerin uğradığı sahici yıkımların karşısında sıkı durmak daha da zordu. Sibirya'daki sürgünlüğü sırasında Vladimir'i derinden sarsan bir facia oldu. O ara Sibirya'ya gönderilmiş olan Vladimir'le mektuplaşan öncü Marksist, Fedoseyev, bir başka sürgünün yaydığı bir iftira yüzünden kendini öldürdü. Sürgünlerin genel sandığından para çaldıya çıkarmışlardı adını; hapislik zaten yıkmıştı zavallıyı, şimdi de kara çalıyorlardı alnına; o öfkeyle yazılarından gelen telif haklarıyla payına düşen parayı almayacağım diye tutturdu; Hükümetin sürgünlere bağladığı sekiz rubleye kalınca da, çalışamaz oldu. Bu sefer davaya yararım dokunmuyor diye üzüntüden çekti vurdu kendini. Gene de Lenin'e yazıp bıraktığı pusulada, "Hayal kırıklığından yapmıyorum bu işi, yaşamaya inancım azalmadı, sarsılmadı," diyordu. Bunu duyan yakın arkadaşı, bir başka yoldaş, ardından intihar etti. Bir işçi yoldaş da kovalanma kurultuları içinde çıldırdı. Biri daha tecritte yakalandığı ince hastalıktan gürledi gitti. Asıl adı Julius Cedalrbaum, fesatçı lakabı Martov olan Odesalı bir Yahudi genç vardı Yahudi düşmanı Aleksandr'ın Kuzey Kutbu dönencesine göndermiş olduğu devrimciler arasında (Lenin de Moskova'dan iki bin mil uzaktaki Yenisey nehri kesi-

mine yollanmıştı, ama onun sürgün yeri Martov'unkinden dokuz yüz mil güneyde, daha rahat bir yerdi), Martov'a da bir yoldaşı bir kara çaldı, buhran geçirdi bunun üzerine, çalışamaz oldu. Lenin anasına gönderdiği bir mektupta Martov'un başına gelenleri anlatır, "Tanrı bizi sürgün kolonilerinden korusun!" der. Öbür sürgünler, arkadaşlarıyla meşveret kurabilecekleri yerlere nakillerini sağlamak için torpil ararken, Vladimir ilk gönderildiği yerden kımıldatmasınlar diye ayak direr. Civarda sade iki sürgün vardır çünkü, ikisi de işçi.

Ama, az sonra ikiyken üç oldu yoldaşları, Nadejda Konstantinovna Krupskaya da geldi. Köktenci gençler resmi nikahı horlardı ama, Hükümet sultaları ancak o şartla Nadejda'nın Vladimir'in yanına gelmesine izin verdikleri için, oraya varır varmaz aralarında bir nikah kıyıldı.

Nadejda'nın anası da babası da eşraftantı, ama yetim büyümüşlerdi, miras filan hak getire. Anası okuldan çıkar çıkmaz, zengin bir ailenin yanına mürebbiye girdi. Babası subaydı. Gençliğinde 1863 Leh isyanını bastırmaya gönderilmiş, o arada kanı kaynamış Lehlere, sonra da bir sancağın askeri valisi olarak Lehistan'da kalmıştı. Rusların halka nasıl işkence ettiklerini, meydanlarda alanen Yahudilerin kafalarını kazıttıklarını, Lehlilerin mezarlıklarını çitlemesini yasaklayıp, tutup sonra mezarların üzerine domuzları nasıl sürdüklerini görmüştü. Kurupski vali olunca, son verdi bunlara; bir hastane kurdu, yerli halkın gönlünü kazandı. Derken milli çıkarlara aykırı hareket ediyor diye yurnallar yağmaya başladı; mazurka oynamaktan, Lehçe konuşmaktan tutun da, kiliseye yan çizmeye dek ne azim suçlar işlememişti ki! Ordudan atıldı, hem de temelli. Davası bunun, bir on yıl sürdü mahkemeden mahkemeye. Bu arada Kurupski

sigorta ajanlığı, fabrika müfettişliği etti. Kentten kente göçüp duruyorlardı. Nadejda epeyce yer gördü bu sayede. Sonunda Senato babasını suçsuz buldu, ama iş işten geçtikten sonra, öleceğine yakın, Nadejda on dördündeydi o zaman. Anasıyla, Hükümetin bağladığı beş on kuruşluk bir maaşa kaldılar.

Babasının devrimci olup olmadığını kesin bilemiyordu Nadejda ama, evlerine devrimciler gelip giderdi. Bir seferinde çocuklarına anasının ders gösterdiği bir köylü ailesini yoklamaya gitmişlerdi, yolda köylüler toprak ağası sanıp çevirdiler onları, arabacıyı dövdüler, canlarına kıyacaklardı nerdeyse, babası hınçlanmadı köylülere, anasına söylerken işitti Nadejda, "Haklı köylüler, toprak ağalarının elinden çekmedikleri kalmıyor ki!" diyordu babası. Nadejda on yaşındayken, çocuklarla büyük adammışlar gibi konuşan ve Halkın İradesi Partisi'nden olan genç bir bayan öğretmene pek bir bağlandıydı. Büyüyünce köy öğretmeni olmaya and içmişti. O bahar, II. Aleksandr, Halkın İradesi Partisi tarafından öldürüldü. Nadejda'nın öğretmeni önceden tutuklanmıştı zaten, penceresiz bir hücrede iki yıl çile doldurdu.

Nadejda biraz büyüyünce, anası gibi mürebbiyeliğe başladı; bir yandan da gece kurslarına gidiyordu, böylelikle Petersburg'da ufak bir kız kolejini bitirdi. Tolstoy'u okudu, kendi işini kendi görmeye, lüks saydığı şeyleri yaşamından söküp atmaya başladı. 1890 yıllarının başlarında işçiler için açılan Pazar Okulları'nda coğrafya dersi veriyordu, okuttuğu sınıflardaki işçilerin Marksçı bir okuma derneğinin üyesi olduklarını öğrendi. Marx'ı okudu, Marksçı oldu. Genç kızlığında çekilmiş fotoğrafları var elimizde; o devrin modası, kapalı yakalı, karpuz kollu entariler giymiş, saçları fırçalanmış arkaya, "Siz kim oluyorsunuz" demeye kısmış gözlerini, burnundan belli, inatçı; ağzı bi-

çimli, ama büzmüş dudaklarını, somurtmuş.

Lenin'le 1894 yılında tanıştı. (Bir yaş büyüktü ondan.) Lenin o ara, kendi anlattığına göre, bir Marksist'e daha rastlarım diye sokakları arşınlayıp duruyordu hâlâ. Ertesi yıl Lenin'in örgütlediği İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Mücadele Birliği'nde onunla birlikte çalıştı. Sosyal Demokrat kışkırtıcılarından gayrı aydınları es geçiyor, doğrudan doğruya işçiler üzerinde çalışıyordu. O makkap dikkatiyle sorular soruyor onlara, içlerine işliyor, muazzam devlet yapılarının, şampanya köpüğüne boğulmuş lokantaların, gepgeniş imparator bulvarları üzerindeki yaldızlı operaların ta ötelerindeki evlerine, dükkanlarına sokuluyor, kaldırımsız, zifiri sokaklar boyunca uzanan tuğla barakalarına, alçak tavanlı, ahşap, viran konutlarına dalıyordu. Krupskaya işçilere erişmesi için yardımcı oluyordu ona. İlkin öğrencilerinden edindiği bilgileri iletiyordu; daha sonra işçi kadınların kılığına girip fabrika barakalarını dolaşmaya başladı. Lenin işlik cezaları, sanayi yasaları üzerine yaprakçalar yazıyor, Krupskaya'yla Mücadele Birliği'nin öbür kadın üyeleri bunları paydos vakti fabrika kapılarında işçilere dağıtıyor, ya da onları evlerine dek izleyip kapılarının altından atıyorlardı. Lenin tutuklandıktan sonra da grubu ajitasyona ara vermedi. Ve 1896 yazında yer alan genel dokuma grevinde önemli bir yol oynamayı başardılar. Krupskaya da tutuklandı, sürüldü. Lenin hapisteyken aralarındaki haberleşmeyi Krupskaya yürütmüştü; ve onun isteği üzerine, tecritin yükünü hafifletmek için günlük voltaya çıkardıkları sıra, Lenin şöyle bir görsün diye kendini, karşı kaldırımda kararlaştırdıkları noktada günlerce beklemişse de boşuna çıkmış emeği, Lenin'e görünememişti bir türlü. Sibirya'ya gelip sonunda birbirlerine kavuştuklarında, har daim birlikte yaşadığı ve polisi atlatmada epeyce yardımını gördüğü anasını da yanı sıra getirmiş-

ti. Lenin bitişik iki daire tuttu: Biri kendi, biri onlar için.

Her şeye rağmen, polisin gözü altında olduğu halde, tecride alındıktan, iki bin mil uzağa sürüldükten sonra da, yardımcılarını yönetmeyi, kışkırtı kampanyasını da ordan planlamayı başardı. Hapiste dışardaki yoldaşlarıyla, gardiyan üzerine geldikte acele yutabilmek için ekmek içinden yapılma hokkalara doldurulmuş mürekkeple pusulalar yazıp haberleşiyordu. Bir de 1 Mayıs bildirgesi yazdı, dışarı kaçırılıp işçiler arasında dağıtılan bu belgenin büyük grevin başlamasında büyük etkisi oldu. Bütün bu kösteklere, güçlüklere, engellere rağmen, Rusya'da kapitalizmin gelişmesiyle ilgili o oturaklı Marksçı kitabını dakika sektirmeden yazıyordu. Hapishaneye mavi kitaplar, istatistikler sokmanın yolunu buldu; mahpustan çıkarılışıyla Sibirya'ya sürgüne gidişi arasındaki üç günlük izinden yararlanıp, Moskova kitaplığında çalıştı; yol üstünde bir menzilde mola verdiler bir ay, oracıkta bir tüccara ait küçük bir kitaplık buldu, günde iki mil yol tepip, gitti, çalıştı orda. Sürgün yerine varır varmaz da, ailesine şu kitabı yollayın, bu kitabı yollayın diye mektup yazdırmaya başladı. Kimi bir buçuk yıl sürüyordu bu kitapların eline varışı. Bir mektubunda, "Uzun mesafelerle cebelleşmesi kolay iş değil!" diyor. Ama, postaların yola çıkış tarihlerini belleye, seller yüzünden uğrayacakları gecikmeleri hesaplıya, ekspres trenlerin hızını ölçe biçe, Lenin esaslı bir haberleşme düzeni kurup Batı'yla bağlantısını kesintisiz sürdürmeyi başardı.

Bu mektuplarından da anlaşılıyor, sade davadaşlarını değil, ailesini de artık avucunun içine almıştır. Annesi, kız kardeşleri, oğlan kardeşi, hatta kaynı, tasarılarına, işlerine yardım eder, hepsi de az çok devrimci faaliyetin akımına kapılmış halde. A.E.'ler ve Laurence Housman'gil gibi İngiliz ailelerinin yazışmalarını akla getiren bu mektupları, günlükleri okurken, bu gün

görmüş XIX. yüzyıl ailesinin kaşla göz arasında bütün o hayran olunası yetkilerini, toplumu mandepsiye bastırıp altüst etmek için kullanan bir çete haline gelişine şaşmamak elde değil; Maria Aleksandrovna bile çocuklarını kaçırmak için kumpaslar kurmak zorunda kalır. Vladimir'in ilk tutuklanması, Avrupa'dan dönerken yasak kitap, dergi kaçırmak için kullandığı çift dipli bir valizin polis eline geçmesi yüzünden. Ama, valizin zulasını sınırda keşfeden polis, hareketini izlemek için Lenin'i valiziyle salıyor; sonraki soruşturma sırasında valizi ailesinin yanına yolladığını söyleyen Lenin, bir yandan da Nadya'ya şifreli bir mektup yollayarak, "Anna benimkine benzer bir valiz uydursun bir yerden, mahkemede kanıt olarak kullanacağız," diye haber yolluyor. Anna günlüğünde bu meseleyi nasıl kafasına taktığını anlatır: Arar tarar, tarife uygun bir valiz bulur gizliden, yenidir ama valiz, kullanılmışa benzesin diye uğraşır didinir, derken bir de bakar ki, asıl valizi andırmıyor bile bu; sonunda o hale gelir ki, dükkan camekanlarında valizdi, çantaydı gördü mü, kaldırım değiştirir artık. Lenin Sibirya'dayken Maria'yla Dimitri tutuklanır: Sonra, 1904'te, Anna, Maria, Dimitri hep birlikte yeniden tutuklanırlar Kiev'de.

Lenin'in, "Falan kitabı şu postaya yetiştirin, bu yazımı filancaya verin, bastırsın!" diye bir alay yönergeyle dolu bu mektuplarını şimdi okurken, biz sıkılıyoruz, ailesi de pek eğlenceli bulmamış olsa gerek bunları ama, Lenin'in soğukluğundan, yakınlarını umursamazlığından değil bu. Lenin'in insanlara genel davranışlarında bir tersyüz, bir paradoks var; bu, ilk defa, dediğimiz mektuplarda göze çarpıyor. Uzun erimde kişisel ilişkileri her daim gölgede bırakan ana davaya bağlılığı söz götürmez, ama Lenin'in başkalarının yaşamına alabildiğine duyarlı bir sevecenlikle yanaşması da vardır. Sırf inandığı davaya hizmet ölçüsü için-

dedir kendi kendisiyle ilgisi, ama başkaları söz konusu olunca, açar kalbini. Sade Sibirya'dayken değil, bütün ömrünce ailesinin yaşayışını, üzüntülerini, mutluluklarını izler, ağabey edasıyla öğüt verir, salık verir, yol gösterir onlara. "Sevgili Mitya", diye başlar, Mitya da yaşını başını almış, hani, 1910'da bu mektup; "Mektubunu alalı epeyce oldu, bağışla elim değip cevap veremedim sana," diye sürdürür sözü. "Durumun nasıl? İnşallah doktorlar boğuntuya getirmezler işi, hele şöyle bir toparla kendini, ondan sonra yapsınlar ameliyatı. İşim düşüyor, bazan, Paris'in kalabalık caddelerinden bisikletle geçerken, benim de yüreğim oynamıyor değil bir kaza gelecek başıma diye bir trafik ki hiç sorma! Peki ama sen nasıl oldu da ıpıssız kırda, Tanrının düzünde attan düştün? Azgın bir attı herhalde, ya da sen gemi azıya aldın. Bir kaç satır karalayıver, bileyim durumun ne! Merak ediyorum. Anyuta, ayağın iyileşirmiş ama, omzun öyle kalacakmış diyor. Bir köprücük kemiğini de tedavi edemez olurlar mı, canım! Hele sen dinle hekimlerin dediklerini, sonuna dek dayan bak, nasıl iyileşeceksin." Derken, Vladimir, Mitya'nın yatalak halinde satrançla oyalanabileceğini düşünür, satranç problemleri üstüne mektuplaşmaya başlarlar. "Satranca bayağı merak sarıyorum yeniden," der. Mitya'ya takındığı bu koruyucu, babacan tavrı daha sonraki yıllarda Maxim Gorki'ye aktarır az çok. Dinlenmeye, Capri'ye gider onun yanına; şarap içerler biraz, muhabbet ederler; gözünün içine bakar onun, ara sıra da tersler ama. Gorki'yi görmeye Londra'ya gittiği zaman, arkadaşının çelimsiz halini bildiği için, iyi havalandırmışlar mı diye yatak takımlarını gözden geçirir.

Parti çalışmalarından da yoksun kalmıştır. Nadejda Konstantinovna Sibirya'yı başta yadırgar biraz. "Öyle tekdüzeli ki burada yaşam, insan zaman kavramını yitiriyor," der bir mektubun-

da. "Volodya'yla o hale geldik ki 'V.V. bize geleli bir hafta oldu mu acaba?– Ne bir haftası canım. Daha üç gün bile olmadı,' diye çekişiyoruz." Ama güz sonlarında, daha kar düşmeden önce, sular tam donmaya yüz tuttuğu sıra, dere boylarında yürüyüşe çıkar, incecik buzun altından suyun dibini pırıl pırıl çakılları, ufacık balıklarıyla periler ülkesinden bir köşeymiş gibi hayranlıkla seyrederler. Nehirler ta dibine dek kaskatı kesilip, termometrelerde cıvalar donunca, kayak yapmaya çıkarlar ilerlere. Nadejda'nın anası da düşer buzda, incitir bir yerlerini. Derken yaban kuğuları uzun kışın bitimini muştular. Ormanın eteğinde dururlar, ağaçkakanların gıdaklamalarını, bahar çaylarının çağıltısını dinlerler; Vladimir önden, yürümüştür korunun içine, Nadya avın heyecanıyla yerinde duramaz olan tazıyı zaptedeceğim diye uğraşırken, bir an, uyanan doğanın dağdağasına kapılıp, sürüklenip gitmiş duygusu gelir üstüne. Vladimir bataklara diz boyu dalmayı, çalıydı, çamurdu demeyip yürümeyi sever, lakin avcılığında iş yoktur. Günlüğünde anlatır Krupskaya, "Filamalı filan bir tilki avına çıktıktı," der. "Vladimir Ilyiç pek ilgilendi işin hazırlığıyla. 'Bayağı ustaca bir düzen bu,' dedi. Avcılara öyle bir tertip verildi ki, tilki doğrudan Vladimir'in önüne çıktı koşa koşa. O da doğrulttu tüfeğini. Ama, tilki durakladı bir an, şöyle bir baktı yüzüne, derken ormanın içine fırladı gitti. Baka kaldık biz de. 'Ne diye ateş etmedin?' diye sorduk. 'Tilki öyle güzel baktı ki!' dedi Vladimir Ilyiç."

Bu arada beş on kuruş kazanmak için Webbs'in Ingiliz sendikacılığıyla ilgili kitabını birlikte Rusça'ya çevirirler; Vladimir de *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* adındaki eserini bitirir; Marksizm'e Kant perdahı geçmeye çalışan Edward Bernstein'ı perişan etmeye cephane toplamak için felsefe okumaya girişir. Komşu bakkala defter tutmasını öğretir, sonra da bakkallık etmekle

kendini kapitalist düzenin bir asalağı haline getirdiğini açıklar. Sürgün yoldaşlar arasında Sibirya iklimine uygun şapka yapacağım diye yırtınan yoksul bir şapkacı vardır, onun altı çocuğuna çocuk kitapları getirtir. Köylülerin mahkeme işleriyle bedavadan ilgilenir, anlattıkları çapraşık öykülerden işin künhüne varıp, davalarını öyle bir başarıyla arkalar ki, mesel olur köylüler arasında, "Dua edeceğine Vladimir Ilyiç'e git!" derler. Gene bu arada Sosyal Demokrat Parti için bir program hazırlar, Plehanov'a gönderir .

Üç yıllık sürgün süresi 1900 yılının Şubat'ında sona erince, karısı Nadejda'yı Ufa'ya götürür –o, bir yıl daha kalacaktır orda ikamete memur– kendi de ailesini görmeye Moskova'ya gider; Mitya ağabeysini istasyonda karşılar, anlattığına göre, Lenin ev halkının halini hatırını sorar, arkasından hemen Bernstein'ı "insafsızca eleştiriye" başlar. Sibirya'dayken sosyalizmle ilgili kitabı eline geçmiştir. "Bu Bernstein," der "Marx'ı, mahsus, yanlış tanıtmaya kalkışıyor, tehlikeli bir adam. Onun ağzının payını vermenin zamanı geldi!" diye atıp tutar. Eve vardıklarında "Martov geldi mi?" diye sorar hemen. "Mektup da mı yok, telgraf da mı gelmedi?" diye soruşturur. Arkadaşından haber çıkmamasını garipser, telaşlanır, tutar bir telgraf yazar, Mitya'yla gönderir postaneye ve bu yüzden, Anna'nın dediğine göre, eve gelişinin hiç değilse ilk anlarını kendilerine ayırmasını bekleyen ev halkını hayal kırıklığına uğratır.

1890 yıllarında bir süre, Hükümet nemene şey olduğunu anlayamadığı için ilkin, Rusya'da Marksizm epeyce gelişmişti. Ama, artık polis Sosyal Demokratlara göz açtırmama kararındaydı. 1900 baharında Güney'de yeni tevkifler olmuştu; bunun üzerine Lenin, Sosyal Demokratlar arasında bir kongre düzenle-

meye, çok rizikolu bir hareket olacağı gerekçesiyle, karşı durdu. Anlattı ki, yapılacak tek iş, yurtdışında bir gazete çıkarmaktır. Gerekli parayı derleyip arkadaşlarıyla tertibini alır almaz, atladı Münih'e gitti, Krupskaya da geldi ardından. *İskra*'nın (Kıvılcım) Sosyal Demokrat dizgiciler tarafından dizilen ilk sayısı 1900 yılının 21 Aralık'ında çıktı ve 1902'de *Ne Yapmalı?* adındaki kitapçığı Stuttgart'da yayımlandı; devrimci bir parti kurulması için bir program taslağıydı bu.

Lenin'in bütün yazıları işlevseldir, hepsi de andaki bir amaca ulaşmak için yazılmıştır.

Karl Marx'ın kitapları, ne de olsa eski kültürün çeyiziyle tıkış tıkıştır: *Das Kapital* betimleri, dipnotları, derkenarları, alimane latifeleri, kadim ve asri edebiyatlardan hem de asıl diliyle yapılan iktibaslarıyla *Malihulyanın Teşrihi* çeşidinden bir risalenin yanında büsbütün yadırganmaz; babası Yahudiliğin ahlak dehasıysa, anası da Rönesanstır. Oysa Lenin, Marx'ın örneğince bir alim olmadığı gibi, bir yazar da değildir aslında. Marx'a bir çeşit zeyil olarak tasarladığı *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* adlı eserinin *Das Kapital*'deki gibi edebi ve sırf düşünsel bir yanı yoktur: Lenin istatistikleri toplayıp bu rakkamların gösterdiği süreçleri belirtmekle yetinir. Bu kitabın Marx'daki istihza ve öfkeden yoksun oluşunu yarı yarıya Lenin'in *–Emperyalizm: Kapitalizmin Son Aşaması* adındaki eseri dolayısıyla açıkladığı üzre– sansürden geçirme kaygısına yormak yerindedir. Ama öbür yazıları da edebi biçimi ne kerte umursamadığını ortaya koymaktadır. Lenin sadece okuyucuyu ikna etmek, dediğine getirmek istiyen bir insandır, anlatımında da bir kıt kanıklık, sadelik vardır: Her türlü yüce söyleme düşmandır, sol çevrelerce benimsenen lafeberliklerini de her fırsatta yerin dibine batırır. H. S. Mirski, "Belki de o, ne fazla ne eksik, meramı neyse onu anlatan tek devrimci yazar-

dı," diyor. Kişisel olmayan, açık seçik ve çarpıcıydı; anlatmak istediği şeyi akılda kalan deyimlere, buyruk sözlere oturtuvermede üstattı. Ruslar genç yaşta Latince'ye merak sarmış oluşunun edebi üslubunu etkilediğini söylüyorlar. Gerçekten de, kısa ve özlü anlatıma varma bakımından Rusça'ya özgü o geniş ses olanaklarından yararlanmayı bilmiştir. Ama, çekişmeli yazılarındaki üstelemeciliği ve yavan bir Marksist taşlama tarzına tutkunluğu, Marx'ın o hınçlı didişkenliğinde bile görünmeyen bir kabasabalığa bel verir. Ne var ki bunlar, Lenin'in meramına ermek, meramını anlatmak için düşünebildiği en kestirme yöntemlerdir. Troçki, yakın uğraşdaşlarıyla yazışmalarını "bir çeşit telgraf diliyle" yürüttüğünü söylüyor. "Ayrı ayrı kelimelerin altına çektiği ikili üçlü çizgiler, fazladan koduğu ünlem işaretleri girift açıklamaların yerini tutar." Yazılarını etkili kılan şey, sırf satırların gerisinde kendini duyuran direşkenlik, içtenlik ve inanç gücüdür.

Lenin'in düşünsel avadanlığının üstünlüğünü hakkıyla anlayabilmek için belki de onu konuşurken dinlemek gerekti. Gorki, "Lenin'in söylevlerini dinlerken, çelik talaşlarının soğuk pırıltısı gelirdi gözümüzün önüne," diyor. "Ve bu pırıltının altından şaşırtıcı bir yalınlıkla hakikatin kusursuz sureti görünürdü."

Ama bu hakikat, Lenin'in dinleyicilerinden cebelleşmelerini istediği belirli bir duruma ilişkin bir hakikatti.

Yetileri dar alanlıdır demek istemiyorum; doğal erimi sanıldığından da genişti belki; öbür düşünü dallarına öğretmence ve candan bir saygı beslerdi. Ama, ilgilendiği konuları bile bile dar tutmuştu. Hemen bütün okumuş Ruslar gibi musikiye, edebiyata meraklıydı. Gorki, evine geldiğinde, bir gün masanın üstünde *Savaş ve Barış*'ı görünce Lenin'in, "Tolstoy ha! Geçen gün o av sahnesini okuyum istedim. Derken, bir yoldaşa mektup yazmam

gerektiği aklıma geldi. Hiçbir şey okumaya vakit kalmıyor ki! Senin Tolstoy üstündeki kitabını bile anca dün okuyabildim," dediğini anlatır. Sonra gözlerini büzüp gülümseyerek, oturduğu koltuğa rahatça kaykılır ve sesini alçaltıp, hızlı hızlı, "Ne muazzam adam değil mi? Ne kafa o, nasıl gelişmiş öyle! Sanatçı diye ben ona derim işte! Sana daha tuhaf bir şey söyleyeyim mi; bu Kont ortaya çıkmadan önce, bizim edebiyatta mujik diye bir şey yoktu." Başka bir sefer de Gorki'yle Beethoven'in *Appassionata*'sını dinlerken, "Benim bildiğim, bu Appassionata' dan daha yüce bir şey olamaz. Her gün dinlesem doymam, harika, adeta insanüstü bir musiki. İnsanoğullarının ne harika şeyler yaratabildiğini düşündükçe, belki benim saflığım ama, insan olduğumdan gurur duyuyorum," der, kıpıştırır gözlerini, gülümser, derken hüzünlenir yüzü, "ama pek de sık dinlenmeye gelmez bu musikiyi," diye ekler. "Sinirlerine işler bu insanın; olmadık, tatlı şeyler söyleyesin, bu cehennem içinde böylesine güzellikler yaratan insanların başlarını okşayasın gelir. Ama, işte, başını da okşayamazsın herkesin, kapıverirler kolunu. Gerçi ülkümüz bizim, kime olursa olsun, zor kullanılmasına karşı, ama acımayacaksın, vuracaksın tepelerine. Oof, oof, çok belalı iş bizimkisi!" Doğa bilimlerini incelediğinde de, onca saygı beslediği yeni madde kuramlarının Marksizm'in maddeciliğiyle çatışmadığını saptamak içindi bu.

Lenin bir bakıma düşünsel merak denen şeyden yoksun, çünkü pir aşkına düşünsel çabaya dalmaya koyveremez kendini. Marksizm alanında bile Marksist düşününün esaslarıyla pek derinden ilgilenmişliği yoktur. Marksizm'in felsefi ilkeleri üzerinde yazdığı tek etraflı eseri olan *Materyalizm ve Amprio-Kritisizm*, Ernest Mach'ın etkisi altına kayar gibi olan Rus Marksistleri'nde görüp tehlikeli saydığı ülkücü eğilimlere karşı hücumudur doğrudan doğruya.

Bir felsefe kuramını çürüttüğüne kanaat getirebilmesi için, Marx'la Engels'de o kuramı yadsır gibi görünen bir metin bulup ortaya koysun yeter. Marx'la Engels tarafından "bir değil, yüz kez doğrulanmış" oluşu, onca söz konusu görüşün doğruluğuna yeter kanıttır ve onca "felsefede 'yeni' bir görüş ortaya atma isteği, 'yeni' bir değer kuramı ya da 'yeni' bir icar kuramı yaratma hevesi kadar açık bir ruh düşkünlüğüne işaret"dir. Belli ki, hasımlarının asıl tezlerini anlayamamış, ya da bu tezlerin dayandığı bilimsel buluşların uzanımlarını gereği gibi kavrayamamıştır –yıl 1908, atomun uzayda bir gerilimler sistemi olduğu kararına varıldığı dönem–. Lenin için algılarımız, dış gerçekleri temsil etmektedir; biz –Marx'ın *Feuerbach Üstüne Tezler*'de belirttiği üzere– eyleme geçerek, bunları doğrulamaktayızdır; dünya üstüne bilgimiz görecedir ama, bu bilgi her daim mutlağa doğru yanaşmaktadır ve bu süreç, diyalektiğin gelişimiyle sağlama bağlanmıştır. Diyalektik "var olan her şeyin öz hareketini anlamaya şifre anahtarlığı edebilecek tek görüştür. Ancak o, 'sıçramaların anlaşılmasına,' karşıtlara dönüşümün kavranmasına, eskinin ortadan kalkıp yeninin ortaya çıkması sürecinin künhüne varılmasına el verir." "Atomun yok edilebilirliği, tükendirilemezliği, bütün madde türlerinin başkalaşabilirliği ve madde hareketinin değişkenliği, Diyalektik Maddeciliğin kalesidir"; sosyal bilimlerde ise, diyalektik sınıf kavgası süreçleriyle örneklendirilmiştir. Bundan gayrı görüş "ölüdür, yalınkattır, kurudur"; diyalektik ise canlıdır, dirimseldir. Yeter ki biz, bu düşünceleri dogma sayıp onlara göre eylem edelim, o zaman işte sosyalizmin zaferi "kaçınılmaz" olacaktır. Marksizm'i nasıl anlattığını şu benzetmesinden de çıkarabiliriz: "Marksist felsefe," diyor, "öyle bir som çelik külçesidir ki, bu külçeden tek bir temel kanı bile çentmeye görün, olan olmuş, nesnel hakikati çiğnemiş, gerici burjuva yalanı-

nın kucağına düşmüşsünüzdür."

Bir tarih eleştiricisi olarak bile ilgi alanları, Marx'la Engels'inkilere tıpatıp uymaz. *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* bile, kısıtlı uzamı ve Rus Popülistleri'ne karşı bir hücum olarak yöresel öneminin ağır basması bakımından, Marx'a aykırı düşer. Bu siyasa alanında bile Lenin'in dikkatleri daha kısıtlıdır. Engels'in yukarda da değindiğim bir mektubu var Marx'a: 1848 yenilgisinden sonra devrim sırası koşullarının Marx'la kendisi gibi eleştirmen düşünürler üzerindeki hız kesici etkilerinden söz eder ve arkadaşına devrim vakti erişince, "hiç değilse bir süre için, o anafordan uzak durmaya" çalışmaları gerekeceğini söyler. Lenin'in havsalasına sığmaz böyle bir şey; eyleme katılmış olmakla önemli bir kayba uğrayabileceği aklına bile gelmez. 1850 Devrimi'nin yenilgisini izleyen gericilik sırasında bile, Marx'la Engels'in, buna benzer bir durumda, gidişini daha etraflı gözden geçirmek ve düşünlerini daha derinine işlemek üzre köşelerine seve seve çekilmelerine karşılık, Lenin eylem alanından bir an için bile ayrılmaya razı olmamıştır. Lenin'in çabasını besleyen kökler, içgüdüsel, sorgusuz sualsiz, karşı konmaz soyundandı; Marx'da amacına hizmet edici ne varsa, alıp, bunlar üstüne oturtmuştur inançlarını. Bütün emeli bir parti kurmaktır; eleştirisel çalışmaları ise, partisini biçime sokmak, hizaya getirmek için zorunlu gördüğü çıkışların ötesine geçmemektedir .

Lenin'in, izleyicilerini devrim siyasasının kayaları, sığları arasından nasıl orsa boca geçirdiğini, aşamaları ve ayrıntılarıyla anlatmak sıkıcı kaçabilir. Bugün okuduğumuzda bıkkınlık getirdiğimiz o bitip tükenmez çekişmeli yazılarındaki dolambaçları izlerken, bazı hasımlarının yaptığı gibi, Lenin'i öğretiye karşı Tanrıbilimsel bir saplantının kurbanı bellemeye eğinenler ya da Boris Souvarine gibi, rotasındaki apaçık tutarsızlıklar karşısında hayrete

kapılanlar olabilir. Ama, Lenin'i yazılarıyla, hatta partisine verdiği demeçlerle ölçüye vuranlar onu hiç anlamadıklarını böylece ortaya koymuş oluyorlar. Çekişmeli yazıları bize sıkıcı geliyorsa, bu, Lenin'in söz konusu sorunları aslında bir düşün sorunu olarak ele almayışından. Bu sorunlar, Lenin öyle sansa bile, gerçekte Marksist kurama ilişkin sorunlar değil. Bunlar birtakım pratik politika sorunları hep; ve Lenin'in asıl amacı, doğru bildiği çözüm yolunu, politikayı kuramsal açıdan haklı çıkarmak değil, bu politikanın başkaları tarafından benimsenmesini sağlamak sadece. Lenin'in kuramsal yanı bir bakıma, ciddi sayılmayabilir; belirli bir siyasal durumun gerçeklerini kavrama yetisi onda bir deha çizgisine varıyor. Taktiğini hem başkalarının o andaki, hem de kendisinin geçmişteki kuramsal tutumunu kaale almaksızın bulup seçiyor; sonra da bunu Marksist metinlerle arkalıyor. Yanılmışsa, yanıldığını söylüyor, yeni bir taktik seçiyor ve bunu başka metinlere dayandırıyor. Gene de bu kolayına taktik değiştirmelerine rağmen, hiçbir zaman aklından çıkarmadığı ve, daha geniş anlamda olmak üzere, bu kurama ilişkin bir ana amacı var: Rusya'da sade Ruskari değil, aynı zamanda Marksist bir devrim yapmak amacı.

Görülüyor ki, çifte yanlı bir sorun bu. Bir: Marksizm'i uygulamak. İki: Rus hareketini Marksist raylar üzerinde gütmek.

Sorunun ilk bölümünü halledebilmek için, Marx'la Engels'in 1848 seferinden sonra duvara astıkları silahları yeniden doldurması; Marx'ın kolejde yazdığı tezde yer alan "dinamik ilke"yi, *Feuerbach Üstüne Tezler*'de işlenen dünyayı değiştirme istemini ve Marksizm'i, Engels'den aktararak her fırsatta tekrarladığı üzre, "bir dogma değil, eylem için vazgeçilmez bir kılavuz" kılan o insan gücünü Marksizm'e yeniden aşılaması gerekiyordu. Ve Lenin'in mayasında Marksizm'i eyleme sokmaya kalktığı zaman Ferdinand Lassalle'in ayağını kaydıran kişisel hırslardan,

kibirden eser yoktu.

Batı Avrupa'da Marx'ın kuramı, Marksistlerin "dönüşümcülük" ve "fırsatçılık" diye adlandırdıkları yollara dökülüp gideyazdı. 1895'te Paris'de Paul Lafargue'ı görmeye gittiğinde, Marx'ın damadı, Lenin'e Batı Avrupa'da bile Marx'ı anlayan kimse kalmadığına göre, Rusya'da büsbütün anlaşılamayacağını söylemişti. Almanya'da Sosyal Demokrat Partisi'nin parlamento başarıları, aksine, Alman Marksistleri'nin devrimci şevkini sulandırmış ve Marksist inançları sorunlamalarına yol açmıştı. Edward Bernstein, 1898'te, Marksist kuramın revizyonunu savunmaya başladı. "Sosyal Demokratlar," diyordu, "Komünist Birliği'nin devrimciliği anlamında bir devrimci parti olmaktan çıkmıştır." Bu parti, Reichstag'a bazı yasaların çıkartılmasını sağlamak için girmiş olan reformcuların partisidir. Bernstein, Sosyal Demokratlar'ın yeni benimsedikleri görüş açısının zorunladığı kanıları çekinmeden demirbaşa geçirmeleri gerektiğini öne sürer, Bernstein'e sorarsanız, ayan beyandır bu artık. Orta sınıfın eninde sonunda ortadan kalkacağı yolundaki Marksist umutlar suya düşmüştür: Yoksullaşmış ve çoğalmış olan işçi sınıfı, anlaşılmıştır ki, artık sayısı azaldıkça gücü artan bir avuç kapitalistle yüz yüze kalmayacaktır; işçi sınıfının durumu düzelmektedir, orta sınıf çoğalmakta, kapitalistler de çoğalmaktadır; bu sınıfların çıkarları arasındaki çelişkiler keskinleşmekte değil, yumuşamaktadır ve kapitalist düzenin dönemsel buhranları ciddileşmekte değil, hafiflemektedir. Belki de tekelci tröstlerin gitgide sanayii denet altına alışı, son afeti önlemeye el verecektir. Ve bu arada sosyalistler daha önceki sosyalist kışkırtılarının baskısı altında Bismarck'la II. Wilhelm'in tepeden inme reformlar bağışlamasına benzer yollardan toplumun dönüşümünü gerçekleştirme olanağını bulacaklardır.

Üstelik Marksizm'in ahlak cephesi yeni bir aydınlanmaya muhtaçtır. Bilimsel görüş diye ayak dirediği şey, bir ahlak güdümlenimi sağlamamaktadır. Gerçek şu ki, Marksizm doğal insan hakları öğretisini maskelemektedir artık, bu öğretiyi açığa vurma zamanı gelmiştir. Bize lazım olan şey, Kant'da bulduğumuz çeşitten ve sınıf çıkarlarının üstünde olan bir ahlak ölçüsüdür. Böyle bir ölçü, Marksizm'in can düşmanı saydığı toplum kuvvetleriyle insanca bir dayanışma sağlayacak, böylece herkes sınıf çatışmalarından kaçınıp, toplumun tümüne yararlı olmaya çalışacaktır. Ahlaksal bilincin büyümesi nasıl kerteli (tedrici) ise, sosyalizmin gelişimi de öyle olmalıdır: "Devrim"in yerini "evrim" tutmalıdır. Demek oluyor ki, Sosyal Demokratlar, Reichstag'daki tutumlarında haklıdırlar.

Gelelim Lenin'e... Çar karşısına dikilmiş dururken, sosyalizme doğru kerteli bir evrimden nasıl söz edilebilir ki! Hem Lenin'i, hem Nikola'yı içine alan ahlak yasası olabilir miydi hiç! Bernstein'in yönelttiği tenkitlerin olumsuzluğuna rağmen, dokunduğu bazı gerçekleri de yokumsayan Lenin, Bernstein'in bu toz pembe mendiline karşı gözü kızmış bir boğa gazabıyla saldırdı. Bu denli öğretiler Rus devrimcilerinin inançlarını sarsmak için ortaya atılıyordu. Lenin'in can evine hücum demekti bu; durur mu gayrı, revizyonistlerin Marx'ın savaşçı yanını güme getirmek yolundaki yeltenmelerini sapıncın dik alası olarak yerin dibine batırdı.

Rusya'da da çoğu revizyonist hareketle bağlantılı olan çeşit çeşit sapınçla boğuşmak zorundaydı. Bir kere, daha önce de değindiğimiz üzere, hâlâ bağdaşık bir sınıf saydıkları köylülerin devrimci potansiyeline inanmakta ayak direyen Popülistler vardı. Lenin, serflerin özgürleştirilmesinden sonra belirmiş olan farklılaşmaları çözümledi ve bu çeşitli katların birlik içinde ey-

leme geçemeyeceğini ortaya koydu. Popülistlerin köylüklerdeki eski biçim yaşamı yıkacak diye karşı durdukları kapitalist gelişmelerin ilerici yanı üzerinde durdu. Daha sonra bir çeşit sendikacılığa eğilim gösteren "Ekonomistler"le çarpışması gerekti. Bunlar da siyasadan büsbütün el çekip, sırf ekonomik alanda çalışma taraflısıydılar; işçi sınıfının, eninde sonunda, kendiliğinden sosyalizme ulaşacağı sanısı içinde, hem Marksçı önderliğin sorumluluklarını üzerlerinden atıyor, hem de Çar'a karşı savaşın yükümlerine yan çiziyorlardı. Bu Marksçılar siyasal gericilik dönemlerinde Marksçılara tebelleş olan bir çeşit illete tutulmuş ve Marksçılara düşen görevleri tarih süreçlerinin kendiliğinden, ve Marksçıların katkısı olmaksızın, yerine getireceği kuruntusuna kapılmışlardır. Bu değişme, Lenin'in tutuklanmasıyla sonuçlanan polis kampanyasının hemen ardından, adeta bir çırpıda yer almış ve Lenin bir yıl sonra hapisten çıktığı zaman, siyasa alanında liberalliği benimsemiş bir alay 'yasacı' (legal) Marksist bulmuştu karşısında. Lenin, devrimci istemi böyle kendi eliyle bir yana koyuculardan değildi. 1905 yenilgisinden sonra bile, Marksistçe tarih yapma boyun borcundan bir an için bile vazgeçmediydi. Bu dönemde siyasa alanında kırgınlığa uğramış olan Rus aydınları gizemci yollara sapmışlardı. 1908'de yayımlanan *Materyalizm ve Amprio-Kritisizm*, bazı Rus Marksistlerine de bulaşan bu eğilimleri önleme yolunda bir çabaydı. Lenin, algıların gerçekleri temsil ettiği görüşünü kuşkuyla karşılamaya başladıkları zaman, Sosyal Demokratlar'ın Marksist eylem yolunu da boşlamalarından korkuyordu; ve dediğimiz gibi, fizik biliminin gelişimini hakkıyla kavramada yaya kalmış bile olsa, Marksizm'in bekçisi olarak üzerine düşen ödevi yerine getirdi; söz konusu kitabın bu yanı, ne idüğü belirsiz bazı bulgulara dayanarak birtakım Tanrıbilimsel sistemler yaratma hevesinin alıp

yürüdüğü şimdiki dönem için de geçerli. Lenin için önemli olan şey, maddenin tözsüzlüğünde karar kılar gibi görünen bilimsel buluşların modern düşünüde türettiği yeni ülkücülüğün kanadı altında, Tanrı yeniden yeryüzüne iner ve insanlığın gökyüzünden yardım dilenmeksizin kendi geleceğini yaratması gerektiğine inananların yürek gücünü keser diye, izleyicilerini, yoldaşlarını uyarmaktı; bu ödevi de böylece yerine getirmiş oluyordu.

Ama, bu her iki sorunun gerisindeki asıl telaşı, devrimcilerin kendi çizdiği yoldan yürümesini sağlamaktı.

Lenin'in başkalarına söz geçirme yeteneği, Marx gibi birkaç tilmizle de yetinebilir büyük bir ulema ya da yalvaç oluşundan gelme değildi. Ona birlikte çalışabileceği ve buyruklarını dinlemeye hazır sadık taraftarlar gerekti; çevresine topladığı grupla ilişkilerinde ailesiyle kurduğu ilişkiden aktarma bir ağabey davranışı ve bir hayli de ağzıyla kuş tutan bir öğretmen hali vardı. Maxim Kovalevski, Paris'de Lenin'in bir dersini dinledikten sonra, "Istese, ne büyük bir profesör olabilirdi!" demiştir ve 1907 Kongresi'nde hasımları, "Öğretmenlik taslama bize! Karşında mektep çocukları yok!" diye bağırmışlardı. 1917'de Lenin'i Petrograd'da izleyicileriyle birlikte dışardan bir insan olarak serinkanlılıkla gözleme fırsatı bulmuş olan Suhanov günlüğünde hep Lenin'i "öğretmen", öbürlerini de "öğrenci" diye anar.

Önce davadaşlarıyla, sonra da yığınlarla olan ilişkilerinde Lenin bıkıp usanmadan açıklar, bir daha, bir daha anlatır. Dersi kavradılar mı diye yoklar, ödevlerini gözden geçirir, ne yapıyorlar diye kollar; sorularına doğru karşılıklar verdiler mi de, öyle bir keyiflenir ki, bir zevk olur artık onun ardından gitmek; ama derslerini bellemediler mi, verir zılgıtı, daha olmazsa atar sınıftan dışarı. Felsefe sorunlarını tartışırken bile, hasımlarına soru-

nun çözümünü kalın kafalılığından bir türlü anlayamayan öğrenci muamelesi eder, "Madem Plehanov için Engels'den kopup ayrılmış bir ülkücü diyorsun, kendin de Engels'in izleyicilerindenmişsin... öyleyse niye maddeci olmuyorsun? Kusura bakma ama, Bazarov yoldaş, numara yapıyorsun sen bize..! Bir şey daha söyliyeyim sana, Dauge Yoldaş: Marx'dan *Dietzgenizm'e ve Machizm'e sapan yol, batağa sapan yoldur,* hem sade bireyler için değil, Ivan için, Sidor için, Paul için değil, bütün hareketin geleceği için bu böyle." Geri ve iyi yetişmemiş öğrencileri, babasının, kendisinin Simbirsk jimnazyumunda çocuklara gösteregeldiği eyüp sabrıyla çalıştırır, adım adım işler üzerlerinde, kafalarına iyice sokuncaya dek on defa tekrarlar, tekrarlatır aynı kuralı; en parlak öğrencilerini bile bırakmaz kendi haline, gözünden ayırmazdı. Marx gibi değildi, kıskançlık huyu yoktu, kimseyle bana bunu etti, şunu dedi diye dalaşmaz, kimseye garazlanmazdı; öte yandan, daha sonra göreceğimiz gibi, sevdikleriyle siyasal anlaşmazlıklarını bile kimi yerde unutacak kadar dost canlısı olduğu halde, nasıl iyi bir başöğretmen sınavda ya da düzenbağı konusunda gözde öğrencisini kayıramazsa o da öyle, bu duygularının siyasal eylemini etkilemesine el vermezdi. Eski dünya havadislerinden denkleştirilmiş olan *Çar'dan Lenin'e* adındaki filimde bir sahne vardır. Lenin'den kalan son canlı anı bu, orada da bu başöğretmen haliyle çıkar karşımıza: Kısaboylu, dinç bir adam; çıplak, kocaman bir kutu gibi alnı, sandalyenin ucuna ilişmişcesine eğilmiş öne doğru; tartışıyor, diretiyor, gülümsüyor, o kurnaz Rus biçiminde büzüyor gözlerini, lafı gediğine koymaya el hareketleri yapıyor: Dudakları, gözleri ve elleriyle öyle bir yaylım ateşi ki bu, bütün canı bu organlarına toplanmış adeta. Ne hatibin böbürlenmesinden, ne de politikacının gönül avcılığından eser vardı onda: Ondaki, öğrencilerine açık yüreklilikle ve içtenlikle

davranan, gene de daha yüksek bir katta durup, onlarla arasında bir aralık, en dik başlısının bile aşamayacağı bir mesafe bırakan saygın bir başöğretmenin kendinden emin vakarıydı.

Öyle ki, Lenin'de Marx'ın o asabi kibri, küçük düşürme, büyüklük taslama merakı yoksa da, siyasal davranışlarında onun kadar gayri demokrattı. Davadaşlarını sever, görüşlerine değer verirdi. Ama, onlara ne yapmaları gerektiğini söylemeye yetkim var mı yok mu diye bir an için bile kuşku düşmemiştir içine; nasıl bir başöğretmen, öğrencileri istediği kadar çalışkan, vergili çocuklar olsun, alacağı kararları onların oyuna sunamazsa, Lenin de grubunun söylediği sözlerde, işlediği işlerde son sorumluluğu kendinden başkasına bırakamazdı. Suhanov'un da belirttiği gibi, Lenin düşünlerini düzenleyişte ve sunuşta alabildiğine hünerliydi ama, karşılıklı tartışmanın doğrudan alıp-verdisine yanaşmazdı hiç.

Bu, tabii, ne sadece Lenin'in özel kişiliğine, ne de çocukluk yıllarındaki yaşamıyla koşullanmışlığına bağlanabilir. Diktatörlüğü benimsemişse, Rusya'nın sosyal yapısının zoruyladır bu. Kişisel egemenliğe doğru hamlesinde, ne bir dehanın bencilliği, ne de devlet adamının şan şeref düşkünlüğü vardır. Lenin büyük adamlar arasında en özgeci olanlardan biriydi. Ne adının gazetelerde ikide bir görünmesini umursar, ne de eteklenmekten hazzederdi; dış görünüşüne aldırmaz, ne de bu aldırmazlığını bir gösteriş haline getirirdi. Siyasal hasımlarını bir avuç suda boğulası rakipler olarak değil, acınarak yitirdiği uğraşdaşlar ya da devşirmekte kusur ettiği emekdaşlar gözüyle görürdü. Öbür büyük devrimciler, mesela Marx gibi, Bakunin gibi değildi; bambaşka bir gelenek içinde yetişmiş olsa da, Lenin'i bir Batılı devlet adamı olarak düşünebilirsiniz.

Ama Rusya'da halkla okumuş sınıflar arasındaki kültür ayrı-

lığı öyle aşırıydı ki, bir halk önderi halkı, istese de istemese de, yukardan yönetme zorundaydı. Tolstoy ömrünün son yıllarını halis-muhlis, hem de kocaman bir toprak ağasının olanaklarıyla, ezinçli bir bulunç ve alçakgönüllülüğü yapmacığa varan bir mujik özentisi arasında yalpalayarak geçirdi. Lenin halkla nasıl konuşulacağını bilir, kendini onların yerine koymayı becerirdi; kendisinin profesyonel, uğraştan gelme devrimci takımına halkın yeni üyeler yetiştirecek mayada olduğuna inanıyordu. Ama, sosyal gerçekleri şaşmaz sezişiyle, okumuşlar ve yığınlar arasındaki düşünsel eşitsizliği apaçık görüyordu. Lenin'in *Ne Yapmalı?* adındaki eserine "derinine doğru ve önemli" kaydıyla aktardığı bir sözü var Karl Kautsky'nin: Kautsky, kendi haline bırakıldı mı, proletaryanın sosyalizme dünyada erişemeyeceğini; sosyalizmin proletaryaya tepeden indirilmesi gerektiğini söylüyor ve "Bilimin taşıyıcısı proletarya değil, *burjuva* okumuşlarıdır" diyor. Aynı kitapta Lenin'in şöyle bir sözü var: "Şu anda ilk ve en ivedi ödevimiz," diye yazıyor, "*parti faaliyeti bakımından* aydın devrimcilerle aynı düzeyde yer alacak işçi devrimcilerin ortaya çıkmasına yardımcı olmaktır. Parti faaliyeti bakımından sözünün altını çiziyorum. Çünkü, başka bakımlardan işçinin bu düzeye erişmesi gerekliyse de, bu, pek o kadar kolay ve ivedi bir iş değil. Öyleyse Ekonomistlerin istediğince kendimizi 'emekçi yığınlarının' ya da *Svobada*'nın dileğince 'orta işçilerin' düzeyine indirecek yerde, bütün dikkatimizi işçileri devrimci düzeyine yükseltmeye yöneltmeliyiz." Bu yığınların çoğu tamamen cahildir ve boyun eğip dururken birden ayaklanınca, bu ayaklanmada başlarına geçen adamı daha önce kendilerini boyunduruk altında tutan adamın yerine kor, ona da kavuk sallamaya başlarlar.

Öte yandan Lenin'in işbirliği etmek zorunda olduğu Rus aydınları da aynı pederşahi düzen altında yürek gücünü yitirmiş-

tir: Yılgındır, yıkkındır, iktidar görgüsünden yoksun, kararsız, sorunsuz ve hazırlıksızdırlar. Sosyal Demokratlar'ın Lenin'in egemenliğinden acı acı yakındığı günlerde eski arkadaşı Kırizhanovski dayanamadı artık, Fiyodr Dan'dan sordu: "Siz böyle diyorsunuz ama," dedi, "nasıl oluyor da tek bir adam koca bir partiyi batırıyor da, hepiniz buna ellerinizi bağlayıp seyirci kalıyorsunuz?" Dan'ın karşılığı şu: "Günün yirmi dört saatinde Devrim'le uğraşan, Devrim'den başka bir şey düşünmeyen, yatağına yattığı zaman bile düşünde Devrim'i gören başka kimse yok da ondan! Böyle adamla başa çıkılır mı?" *Ne Yapmalı?*'da Lenin, Rusya'yı, "halkının yüzde doksan dokuzu çektiği siyasal esirlikten ötürü ve parti şerefi ve parti bağlılığının tüm cahili oluşu yüzünden iliklerine kadar çürümüş bir ülke" olarak tanımlıyor.

Böylece Lenin'in hışmı, üzerinde çalıştığı malzemenin gevşekliği oranınca arttı, kumanda alışkanlığı da uğraşdaşlarının güvençsizliğine paralel olarak gelişti. O eski öğretmen, sade Rusya'da değil, bütün dünyada yeni görünen bir insan çeşidine dönüştü: Birliklerine bir general bilgisiyle kumanda eden, aldığı kararları bir alimin bilimiyle arkalayan, görevinin gerektirdiği ölçüleri, düzen bağını bir ameliyathane titizliğiyle koruyan profesyonel, uğraştan yetişme devrimci tipi doğdu. *Ne Yapmalı?*'da emekçilerin kurtuluşu için Mücadele Birliği günlerinde arkadaşlarıyla birlikte, "ünlü bir sözü açımlamacasına tam, 'Bize bir devrimci örgüt verin, size Rusya'yı altüst edelim!' diyebilecekleri tarihsel bir anda, kendilerinin ilkel zanaatçılıktan öte geçememiş olduklarını görüp, nasıl cehennem azabı çektiklerini" anlatır ve der ki: "Ne zaman o günlerde duyduğum kahredici utancı hatırlasam, verdikleri talkınlarla 'devrimci uğraşını lekeleyen' ve ödevimizin devrimciyi ilkel zanaatçı (devrimci siyasa bakımından demek istiyor) düzeyine çökertmek değil, tersine, ilkel zanaatçı-

yı devrimci düzeyine yükseltmek olduğunu anlamayan düzmece Sosyal Demokratlar'a hıncım büsbütün artar."

Yapacağı iş budur artık ve *Ne Yapmalı?*'da, siyasa bakımından büyük önem taşıyan o belgede, bu "ilkel zanaatçının" yerini tutmak üzere önerdiği o korkunç makineyi anlatır.

Devrim için çalışanların genel örgütü, elden geldiğince ufak bir grup tarafından, yaşamlarını davaya adamış bir avuç devrimci eliyle yönetilecektir. İstediği kadar kocaman olsun, dağınık ve merkezleşmemiş bir hareketi siyasal polisin dağıtması kolaydır; ama kendileri de polisler gibi durumları nesnel açıdan yargılamayı bellemiş ve hükümet sultalarının eline düşmeme yollarını öğrenmiş olan sürekli ve gizli bir kurmay tarafından yönetilen bir hareketle savaşmaları güç olacaktır. Bu, sıradan üyelere rahatça yasadışı yayınları dağıtma ve başka çeşit kışkırtıları yürütme olanağını sağlarken –çünkü, polis önderlerini yakalayamayınca, bu faaliyeti engelleme sevdasından da vazgeçme zorunda kalacak– ve aynı zamanda demagogların aldatmacalarına düşmeleri tehlikesini de giderirken, "bir düzine usta devrimci, teşebbüsün bütün gizli cephesini üstüne alacak, yaprakçalar hazırlayacak, yaklaşık planlar yapacak, her kent yöresi, her fabrika kesimi, her eğitim kuruluşu için önderler atayacaktır." Lenin bu noktada bir ayraç açarak şunları ekliyor: "Biliyorum, demokratlığa sığar mı bu diye yaygarayı koparacaklar; ama bu düpedüz zırva itirazı daha sonra etraflı olarak cevaplandıracağım." Böylece merkez komitesi bütün yardımcı kuruluşların iplerini elinde bulunduracak ama, her zaman onların dışında ve üstünde kalacak, onlardan kesin bir sınır çizgisiyle ayrılacaktır. Bu, hareketin erimini kısıtlamak şöyle dursun, çeşit çeşit devrimci örgütlerini içine almasını sağlayacaktır; hem sade sendikalar, işçinin kendi kendini eğitim çevreleri, yasadışı yayınları okuma merkezleri gi-

bi işçi sınıfı örgütlerini değil, aynı zamanda toplumun bütün öbür katlarında kurulacak olan sosyalist ve hatta sırf demokratik örgütleri de kapsamasına el verecektir. Bunların ötesinde de her türlü "meslek erbabından" yandaşlar ucu yer alacaktır; sade fabrikalarda değil, posta hizmetlerinde, demiryollarında, gümrüklerde yazıcılar, memurlar; soylular arasından, papazlardan, hatta polisten, Saraydan gönüldeşler fırsat düştükçe harekete yardım edeceklerdir. Parti bu gibi yandaşları örgütün can evine almakta acele etmeyecek, tersine, bunları dikkatle yönetecek ve bir çok öğrencinin, kısa erimli devrimciler olacak yerde, böyle –memur sıfatıyla– "yardakçı" olarak harekete çok daha büyük yararları dokunacağını akılda tutarak, bu gibi görevler için adam yetiştirecektir.

Lenin'in belirttiğine göre, bu "bir düzine insan" düşünecek, edecek, geri kalanlar da hareket içinde etkili bir yer tutmayacak demek değil. Tersine, örgütün eratı, saflarından yeni yeni profesyonel devrimciler yetiştirip kurmaya katacaktır. "O geniş demokrasi ilkeleri" üstüne edilen sözlere gelince, Rusya'daki gibi bir despotluk düzeni altında, sanki başka alanlarda olabiliyor mu ki, devrimci bir parti içinde demokrasi olabilsin? Demokrasi olabilmesi için herşeyden önce tam bir açıklık, aleniyet, sonra da her kademede görev için seçim gerek. Alman Sosyalistleri'nin demokrasiyle başı hoş, çünkü kongrelerini bile kamu önünde, açık olarak yapabiliyorlar; ama gizli çalışma zorunda olan ve devrimci izleyicilerine şimdikinden bile yoğun bir gizliliği şart koşması gereken bir grup içinde nemene bir demokrasi olabilir ki? Sıradan üyeler ileri gelen yoldaşlarını doğru dürüst tanımaz ve birçoğu, kim olduklarını bile bilmezken, nasıl demokratik seçim yapacaksınız? "Gayri-demokratik eğilimler" diye mangalda kül bırakmayanlar, Batı Avrupa'daki o aklı bir karış havada sür-

günlerdir, sadece. "Hele biraz düşünün, göreceksiniz ki, bu başınabuyrukçu düzenin gözgözü görmezinde, jandarmanın dipçiği altında yaşandığı sürece parti örgütü içinde geniş bir demokrasi, *yararsız ve zararsız bir oyuncak*'tan başka bir şey olamaz." Ama, bu hareket başarılı olabildi mi, demokrasiden de yüce bir düzene erişecek; bu, devrimci tarih geleneğince, yoldaşlar arasında kurulacak karşılıklı ve tam bir güven düzenidir. "Ne demeye demokrasinin oyuncak kalıplarıyla eğleşsinler.... O canlı *sorumluluk* duygusu ne güne duruyor? Geçirdikleri denemelerden bilmiyorlar mı ki, gerçek devrimcilerden kurulu bir örgüt istenmedik bir üyesini saf dışı kılmak için her çareye başvuracaktır."

Böylece Rus toplumunun özel yapısı Marksçı Lenin'i Neçayev'le Bakunin'inkinden pek ayrımlı olmayan bir örgüt tasımına zorladı. Lenin, Çarlığa karşı ölümüne savaş açmış harbi ve merkezci bir örgüt kurulması düşününü 1870 yıllarının yılgıcı hareketiyle bağlantılıymış gibi göstererek kötüleme kumpaslarından yakınır. Bu "hem tarihçe, hem mantıkça abes; çünkü devrimci bir eğilim, sahiden dövüşme kararlısıysa, böyle bir örgüt kurmaktan nasıl vazgeçebilir ki?"

Bu programın gerçekleştirilmesinde, Lenin ancak, en çetin, en gözüpek devrimcileri yanında tutabildi. Parti içi siyasasındaki hizipleşmeler ve gruplaşmalarda sadece düşün ya da taktik gerekçeleri içinde açıklanması güç bir taraf var. Bolşeviklerle Menşevikler arasındaki ayrılığın aslında bir mizaç ayrılığı olduğunu söyleyenlere, bir bakıma hak vermek gerek.

Bu dananın kuyruğunca kopuş, Sosyal Demokratlar'ın 1903 yazındaki İkinci Kongre'lerinde yer aldı. Kongre, Brüksel'de Rus ve Belçikalı hafiyeler tarafından sarılmış, içinde sıçanların cirit

oynadığı bir un değirmeninde başladı; iki delegenin tutuklanıp sınır dışı edilmesinden sonra, Londra'da Tottenham Court semtinin tozu dumanı içinde, feci bir Ağustos sıcağında tekmillendi.

Kongrenin havası korkunç gergindi; siyasal çatışmalar kişisel dostluklara tırpan atıyordu. Lenin'in de öyle bir kurulmuştu ki asabı, uyku uyuyamaz, yemek yiyemez olmuştu. Bizim bugünkü parlamento alışkanlıklarımız içinde, böyle bir meclisin havasını anlayabilmemiz güç: Mesela; hareketin ahubabası Plehanov, başkanlık ederken, kürsüde hoşuna gitmeyen bir söz söylendi mi, atılıyor oturduğu yerden, sokuşturuyor lafı; dillere eşit haklar tanınması bahsinde biri çıkıp olmadık bir yerde atlardan söz edince, üstat, "Ama, atlar konuşmaz ki, sade eşşekler konuşur," deyiveriyor. Genç delegelerden biri, Plehanov durumu büsbütün berbat etmeden, Vladimir Ilyiç geçsin başkanlığa diye, Krupskaya'ya ricaya geliyor. Lenin'in davadaşları arasındaki üstünlüğüne bir başka kanıt da, Krupskaya'nın önemli sayıp bir yana kayıt düştüğü üzere, "Vladimir Ilyiç'in, tartışmalar sırasındaki bütün o acı konuşmalarına rağmen, başkanlığa geçtikten sonra taraflsızlıktan bir parmak ayrılmayışı ve muhaliflerine en ufak bir haksızlık bile etmeyişi"dir. Gene de bir yerinde patladı artık –ki pek seyrek olan bir şey bu– vurdu kapıyı, çıktı toplantıdan. Kongre bittiğinde, Lenin'de de hal kalmamıştı.

Ama, davayı da kazandı. Plehanov azınlık kanadından birine, "Işte Robespierre'ler bu hamurdan yoğrulmuştur!" diye över onu. Başlıca muhalifi, eski müttefiki Martov'du. Martov, düşmanları bile söylüyor, gerçekten yetenekli bir insandı. Gorki, "Şeytan tüyü vardı onda," diyor. Keskin ve ince bir zekası vardı; ve Krupskaya'nın dediğine göre, Ilyiç'in düşünlerini "şıp diye kavrar, ustaca işlerdi bunları." Sahiden de Lenin'in en gözde öğrencisiydi; yapmacık değildi devrimciliği; ne var ki, zaman za-

man Hamlet'si buhranlar geçirirdi. Troçki, Martov'un "çelimsiz omuzlarından", "habire burnundan kayan ve her daim tozlu, buğulu kelebek gözlükleri'nden"; Henri Guibeaux da *"derbederliğinden, hırpaniliğinden"* söz eder. Martov'un daha sonraki halini betimleyen Gorki, parti içindeki bölünmenin onu nasıl derinden sarsmış olduğunu anlatır, "Dört bir azası titriyor, oturduğu yerde bir ileri bir geri sallanıyor, kolalı yakasını çekiştiriyor habire, üstüne ıspazmoz gelmişcesine göğsünü sıvazlıyordu," der.

Bölünme, görünüşte, Plehanov'la Lenin'in hazırladığı parti programında yer alan tek bir madde yüzünden oldu. Martov kendilerini gönüldeş belleyen bütün liberallerin partiye alınmasını istiyordu; Lenin ise, üyeliğin sade parti içinde çalışabilecek ve parti disiplinine uyacak kişilere açık tutulması gerektiğini savunuyordu. Çünkü, Rusya'da hoşnutsuzluğun bir buhran noktasına doğru –ki, 1905'te oldu bu– kabardığını biliyordu. Borç gırtlağında, aç çıplak ve Özgürleşme'den bu yana toprak ağasının şuncacık desteğinden bile yoksun kalmış köylüler, konakları yakıyor, yıkıyor, yağma ediyor, toprakların dağıtılmasını istiyordu. Sanayi işçileri, protesto filan derken, öyle bir coşmuşlardı ki, ilk defa olarak sosyalistler artık işçi toplantılarında bildikleri gibi konuşabiliyorlardı, polis yanlarına bile yanaşamıyordu. Kongre'nin yapıldığı sıra, Rusya'nın güneyinde kocaman bir genel grev başlamıştı. Isyan hareketi öyle alıp yürümüştü ki, Marksistler nerdeyse bu hıza ayak uyduramaz hale gelmişlerdi. Lenin'in bütün telaşı, hareket ellerinden büsbütün yitip, işler çığırından çıkmadan önce, duruma hakim olabilmekti. Kongre'de verdiği bir söylevde, "Martov'un formülünü destekleyenlerin düştüğü ana yanılgı," diyordu, "parti yaşamımızın en belalı illetlerinden birini boşlamakla kalmayıp, üstelik onu baştacı etmeleri. Bu illet de şu: Hemen bütün ülkeye yaygın siyasal bir hoşnut-

suzluk ortamında, çalışmalarımızda sekmez bir gizlilik gerektiren koşullar altında ve işlerin çoğunun dar yeraltı çevrelerine ve hatta tek tek buluşmalara yöneltilip yoğunlaştırıldığı şu sırada, lafebesiyle işerini ayırdetmenin son kerte güç ve hemen hemen imkansız oluşu. Bu iki çeşit insanın birbirine karıştırıldığı bir yer varsa, o da Rusya, bu şaşkınlık yüzünden uğradığımız zararın haddi hesabı yok. Bu illet sade okumuşlar arasında da değil, işçi sınıfı saflarında da çekiyoruz bunun acısını. Martov yoldaş, ortaya attığı formülle işte bu illeti yasalaştırmaya kalkışmış oluyor."

Lenin'in programı oy çoğunluğunu kazandı. Taraftarları bundan böyle *Bolşeviki* (çoğunluk üyeleri), hasımları ise, *Menşeviki* (azınlık üyeleri) diye anılır oldular; ve bu lakaplar Rusçada *daha çok* ve *daha az* anlamına gelen kelimelerle yakınlığı dolayısıyla halk arasında yavaş yavaş güç ve güçsüzlük, bolluk ve kıtlık, asgari ve azami çeşidinden yan anlamlar kazandı. Parti içinde de "Sertler" ve "Yumuşaklar" terimlerinin yayılışı bu olaydan sonra.

Bölünme, Martov'un *Iskra*'dan budanıp atılmasına yol açtı; yazı işlerini artık sadece Plehanov'la Lenin yönetecekti. Ama az sonra Lenin bu desteği de yitirdi. Rus Marksizmi'nin ilk sözcüsü olan Plehanov, Lenin'den on üç yaş büyüktü; ayandandı ailesi, yirmi yaşında subaylıkta sivrilme fırsatını tepip, Popülist Hareket'e katılmış, 1870'lerde büyük bir Popülist gösterisini yönetmiş, Popülistler işi terörizme dökünce aralarından ayrılmıştı. Marksizm'in çözümleme araçlarını bellemiş ve haşlayıcı nükte iğnesini kullanmayı iyice öğrendiği gibi, Marksizm'in düşünsel tafrasını da bezdirici bir aşırılığa vardırmıştı. Gorki, Plehanov'un daracık redingotu içinde kalıba sokulmuş gibi öyle, "düşüncelerinin doğruluğundan emin, her söylediği sözde ve hatta her susuşunda bir keramet olduğuna inanç getirmiş" bir Protestan rahibine benzediğini söylüyor. Rusya'dan kendisiyle görüşmek

için işçiler geldikçe, kollarını kavuşturup, ayaküstü karşılar onları, öyle bir azametle nasihat geçer ki, anlatacaklarını anlatamadan, soracaklarını soramadan dönüp giderlerdi adamlar. Rusya'dan öyle uzun zaman ayrı kalmıştı ki, eşref saati geldiğinde, işçi hareketi üzerine doğru bir kanıya varma olanağını çoktan yitirmişti. Krupskaya anlatıyor, bir gün, Lenin'in hanidir dört gözle beklediği ve eline ulaşmadan önce üstüne türlü kehanet yürüttüğü işçi hareketiyle ilgili bir mektubu Plehanov'a da göstereyim demiş, ama bakmış ki bu çeşit haberler ihtiyarın yürek gücünü sarsıyor sadece, bir daha bu konuları açmamış ona. "Mektubu okuyunca çünkü, ne yapacağını şaşırdı, bakışlarına bir güvensizlik geldi," diyor Krupskaya.

Zaten Lenin'le *İskra*'nın ilk kurulduğu sıra, gazetenin yönetimi konusunda aralarında güç sınamasına benzer bir çekişme geçmişti, ama sonunda Plehanov aşağıdan almıştı; derken Bolşevik-Menşevik bölüntüsünden az sonra, Plehanov eski arkadaşlarının baskısına dayanamadı; eski Menşevik üyelerin *İskra*'nın yazı işlerine yeniden alınmasını önerdi. Lenin, hâlâ birlik umudunda, öneriye "peki" dedi. Ama, istifasını da verdi. Menşevikler bu sefer Lenin'e savaş açtılar; Plehanov, *İskra*'da *Ne Yapmalı?*'ya saldırdı, Lenin "bürokratik bir merkezleşmeye" özenen ve "parti üyelerini bir takım vidalar, dişliler haline sokmaya yeltenen" bir "otokrat" (başına-buyrukçu) diye damgalandı, ve "Tanrıbilimsel yapıda bir örgüt ütopyası" tasarlamakla suçlandırıldı. Bütün bu didişmelerin sonucu olarak, bazı Menşevikler, Merkez Komitesi'ne alındı. Çoğunluğun zaferi böylece hiçe indirilmiş oluyordu. Rusya'da yöresel komiteler, Lenin'in parti içi düzenbağı ilkelerine sadık kalıp, Bolşevikleri desteklemişlerdi; ama Rus Merkez Komitesi, Martov gibi, Plehanov gibi ünlü önderleri yitirme korkusuyla, Lenin'i dışişlerini yönetme görevinden

uzaklaştırdı ve komitenin rızası olmadıkça hiçbir şey yayımlamamasını buyurdu; böylece Lenin kendi tezini savunma ve Rusya'yla haberleşme olanağından yoksun kılınmış oluyordu.

Merkez Komitesi'nden çekildi. Böylece yalıtlanmış, yirmi iki izleyicisiyle ortada kalmıştı. Sosyalist Enternasyonal'de Karl Kautsky cephe aldı ona karşı; dönüşümcülerle çatışması sırasında Lenin'e yakınlaşmış olan Rosa Luxemburg bile, bu sefer Menşeviklerin tarafını tuttu.

Arkadaşlarından kopup ayrılma güç oldu onun için. Gene de Lenin'in bu dönemdeki yazılarında derin bir kin ve garaz izi görünmez. Döğüşkenliğinde amansızdır ama, aslında iyi kalpli bir insandır. Sövüp saymaları Marksist çatışmaların tuzu biberidir, yoksa kem gözle bakmaz kimseye; Çar'ı kendi silahlarıyla alt etmek için gerekli çareleri benimsemiyorlar diye muhaliflerine kırgındır, o kadar. Gerçek devrimcilerin "istenmedik bir üyeyi saf dışı kılmak için her çareye baş vuracakları" yolundaki gözdağına rağmen, belki de insanlara lüzumundan fazla güveniyordu; mesela Krupskaya casus Malinovski'den işkillendiği halde, Lenin karısının uyarmalarına kulak vermemiş; Malinovski bir gün bir Bolşevik toplantısı sırasında parti kartını, kağıtlarını yere çalıp kaçıncaya dek toz kondurmamıştı ona. Krupskaya, "Öyle dost canlısı bir insandı ki," diyor, "bu çeşit siyasal kopuşmalar bir yıkım oluyordu onun için. İkinci Kongre sırasında, Axelrod, Zasuliç ve Martov'la, çaresiz, bozuşacağını anladığı zaman, perişan olduydu. Bir gece bir titreme geldi üzerine, sabahı ettik öyle. Dostlarına tutkunluğu bu kadar ileri götürmemiş olaydı, daha çok yaşardı." Martov'la birlikte tutuklanmışlar, *İskra*'da yan yana çalışmışlardı. "Daha sonra, Vladimir İlyiç, Menşeviklerle kıran kırana döğüştü, gene de Martov yola gelir gibi olunca, ona karşı muhabbeti tepreşirdi." Devrim'den sonra, Gorki'ye, "Mar-

tov'un yanımızda olmayışına yanıyorum," demişti. "Ne yiğit bir yoldaş, ne candan bir insandı!" Martov Rusya'da kaldı, ama Bolşeviklerin hasımlarına ölüm cezası ve jürisiz yargılama gibi baskı tedbirleri uygulanmasına karşı cephe alınca, polis yurtdışına çıkması gerektiğini bildirdi. Ölüm döşeğinde, Lenin, Martov'un durumunu soruşturdu, ağır hasta olduğunu öğrenince, Krupskaya'ya, "Baksana, Martov için de ölüyor, diyorlar," dedi. Bu sözü söylerken, sesinde yıllanmış bir sevginin tınlaması vardı.

İkinci Kongre sonrasındaki dönemde, elindeki onca yetkiyi yitirip, siyasal bir düşkü içine yuvarlandığı sıra, kekremsi bir kıvanç duydu adeta bu halinden: "Örgütleri ezmeye kalkışanlarla savaş kolay değil, işler kızıştıkça kızıştı" diyordu. "Anlaşmazlığın açığa vurulması üzerine esmeye başlayan rüzgar azdıkça azdı; hava, derken, fırtınaya çevirdi. Kopan bora, çevre çıkarlarını, eski bağlılıkları, gelenekleri önüne kattı, süpürdü hepsini. Çok iyi oldu bu, çünkü bu temizlikten sonradır ki, ilk defa olarak, Parti'nin organları resmi kuruluş niteliğini kazandı." O araki tutumunu savunmak için yayımladığı *Bir Adım İleri, İki Adım Geri*'de bu savaş içinde oynadığı rolü diyalektik ilkelerine bağlıyor. Adeta, diyor, (belki de ben yanlış yorumluyorum bu acayip bölümü) Lenin'in grubunun İkinci Kongre öncesindeki azınlığı, sonradan Bolşevik çoğunluğuna dönüştü ve eski çoğunluk ise, azınlık haline geldi; böylece yadsıma yadsınmış oldu. Sürdürüyor sözünü ve diyor ki: "Yani yulaf nasıl Engels'in ilkelerine göre büyüyorsa, (yulaf danesinin yeşermesi, Hegel'in *Mantık*'ında ve Engels'in *Anti-Dühring*'inde yer alan diyalektik örneklerden biri) Rus Sosyal Demokratları da aralarında Hegel'in koyduğu kurallara göre dövüşüyorlar." Ama diyalektik süreçte gerileme olamayacağına göre, bunu kabul edemeyiz. Demek ki, asıl *karşısav* partinin fırsatçı değil, devrimci kanadıdır. "Devrimci Sos-

yal Demokrasi, proleter örgütü ve parti içinde düzenbağı ilkelerinin kaçınılmaz ve toplu zaferinden bir an için bile kuşkuya düşmek, canice bir ödlekliktir."

Bu demecini yayımlayıp Merkez Komitesi'nden çekildikten sonra, Lenin, Krupskaya'yla sırt çantalarını alıp –yıl 1904, mevsim yaz, Cenevre'de yaşamaktadırlar– bir aylığına dağlara çıkar. Parti adı Zıverka (Vahşi Yaratık) olan bir yoldaş vardır, yeni kaçmış sürgünden, "yaşam dolu, yerinde duramayan, başkalarına da sevinç aşılayan" bir kız, o da onlarla gelecek olur. Ama, döner yarı yolda: "Siz, kedi bile çıkmasın diye karşınıza, en sapa yolları seçiyorsunuz. Yoo... ben insan görmeden olamam!" deyip, çeker gider. "Gerçekten de," diyor Krupskaya, "biz hep en sarp yollara vuruyor, dağların en ıssız, insansız dolaylarında dolaşıyorduk." Yanlarına bir sürü kitap almışlardı. Ama, bir tanesini bile açıp okuyamadılar. Akşamları ölü gibi düşüyorlardı yataga. Yanlarında pek para da yoktu, yumurtayla, peynirle nefislerini körletiyorlardı. Sonradan hanlardan birinde Sosyal Demokrat bir işçiyle karşılaştılar; adam onlara, "Turistlerin oraya gitmeyin, arabacıların, şoförlerin lokantalarında yiyin yemeğinizi," diye salık verdi. Doğruymuş dediği, böylece ucuzuna doymanın yolunu da buldular. Üstlerinden kar eksik olmayan dağ doruklarını, mavi gölleri, o gürül gürül çağlıyanları seyrede dolaşa, Lenin'in sinirleri yatıştı.

3

TROÇKİ: YAVRU KARTAL

Londra Kongresi'ne katılanlar arasında göze çarpıcı bir Yahudi daha vardı; o da, Martov gibi, Karadeniz kıyısındaki Kherson eyaletinden gelmeydi; hani Kurupskaya'ya Lenin'in başkanlığa geçmesini öneren delege var ya, işte o.

Lenin'den bir on yaş küçük olan Lev Davidoviç Bronştayn, 1879 yılının 8 Kasım'ında, Elizavetgrad kesiminin Yanovka adlı bir köycüğünde doğmuştu. Köy, bir albayın yurtluğuydu, Çar'dan armağan; albay göz alabildiğine ve şenliksiz stepi ekip biçmenin üstesinden gelememişti. Çar Hükümeti, ayrıca, bu bölgeyi şenlendirmek için Yahudilere de toprak bağışlamıştı; bu arada Bronştayn ailesi de Poltava'da bir Yahudi kasabasından kalkıp, oradaki yaşamın tıkış tıkışlığından, ezilmişliğinden kurtulmak için Kherson'a göçmüştü. Lev Davidoviç'in babası bu ufarak kır yerleşkelerinde dükkanıyla, işportasıyla birbirine kenetlenmiş yaşayan Yahudilerin pek yanaşmadığı bir alana el atmış, Albay Yanovski'nin yurtluğundan dört bin dönüm kadarını satın almış, kiralamış, albayın saz damlı, kerpiç evine konmuş, tahıl ekip biçmeye, davar, domuz, at yetiştirmeye başlamıştı. Albayın yapamadığını yapmış, çalışa didine, meteliği hesaplaya yükünü tutmuş, *kulak*, yani zengin köylü sırasına girmişti. On beygirlik bir de buhar makinesi edinmişti, onunla o kesimin tek değirmenini işletirdi. Köylüler ta nerelerden kalkıp gelirler, buğ-

dayları öğütünceye dek haftalarca orada beklerler, değirmen sahibine de unun yüzde onunu verirlerdi. Lev Davidoviç'in babası böylesinin daha karlı olduğunu görünce, ürününü yöredeki tüccarlara satmaktan vazgeçmiş, Nikolayev'deki bir aracı-tüccarla iş görmeye, piyasanın iniş çıkışını kollamaya başlamıştı.

Sözün kısası, Lev Davidoviç, yoksulluktan daha yeni kurtulmuş ve fukaralığın ezginliğini henüz unutmamış olmakla birlikte, durumunu sağlama bindirmiş bir ailenin çocuğuydu. Köylüsüyle hizmetçisiyle kendilerinden daha aşağıdaki sınıfların farkındaydı. Yediklerinde, içtiklerinde gözleri olduğunu da biliyordu; ama daha üstteki sınıfların ağırlığını sırtında duymamıştı hiç. Bu kasvetli bölgenin ayânı, kısa bir süre parlamış, bilardo salonları, Fransız mürebbiyeleri derken, har vurup harman savurmuş, sonra 1880'lerdeki buğday krizi de binince üstlerine, sıfırı tüketmiş türedilerdi. Lev Davidoviç, etrafında olup biteni seçecek çağa geldiğinde, bu ailenin üçüncü kuşağından dökün-tü birkaç kişi kalmıştı ortada. Bunların en zenginlerinden biri de adı bu yöreye alem olan soydu; mesela onların bir zamanki uçsuz yurtluğundan arta kalan rehindeki toprakları baba Bronştayn kiralamış, delikanlı oğullarını da çiftliğindeki tamirhaneye çırak almıştı. Anasıyla babası Bronştayngili ziyarete geldikte, ailenin eski şaşaasından söz edip durur, bir yandan da kesme şeker, tütün aşırıp ceplerine doldururlardı.

Rusya'nın başka yerlerinde dindaşlarını kasıp kavuran Yahudi düşmanlığı da Bronştayngile pek dokunmamıştı. Gerçi III. Aleksandr'ın yabancı nüfuzuna karşı giriştiği kampanyanın bir parçası olarak, Yahudilerin yaşamasını kısıtlayan bazı kararlar alınmış, bu arada Baba Bronştayn'ın yeni topraklar satın alması güçleşmiş, oğlu da okullarda Yahudi çocuklarına ayrılan payın yüzde ona indirilmesi yüzünden bir yıl yitirmişti. Ama, sonun-

da ihtiyar, alavere dalavere, mülkünü genişletmenin yolunu buldu. Lev Davidoviç ertesi yıl okula girdiğinde, sınıfının birincisi oldu. Aile palazlandıkça, havradan ayakları kesildi, Yahudilerin Şabat gününü de boşlamaya başladılar. İhtiyar zaten Tanrıya inanmadığını sağda solda söyler dururdu; oğlu bin ricayla biraz İbranice bellediyse de, Yidişçe konuşmayı öğrenmedi hiç. Okula gittiği Odesa, yedi düvelden insanın kaynaştığı bir liman olarak, ırk ayrılıklarının kıncılığa vardığı bir yer değildi ve Ortodokslar arasında Yahudilere karşı bir düşmanlık varsa, bu kadar düşmanlık Katoliklere de gösteriliyordu zaten. Troçki günlüğünde, "Yahudilerin uğradığı eşitsizlikler," diyor, "kurulu düzenden hoşnutsuzluğumun ana nedenlerinden biriydi belki ama, öbür toplumsal haksızlıklar arasında kaynamış bir etkendi bu. Sızlantılarımın listesinde, değil baş köşeye geçmek, belirli bir yer bile tutmuyordu."

Lev Davidoviç'de haksızlığa ilk isyan duygusu, babasının çiftliğindeki köylüler dolayısıyla belirmiş olacak. Odesa'da okula gittiği yıllarda, anasının yeğeni yanında kalıyordu; yeğen zeki, okumuş bir insandı. Lev Davidoviç'e Rus gramerini öğretmiş, nasıl kadeh tutulacağını göstermişti; pek o kadar aşırı olmayan liberal eğilimleri yüzünden üniversiteye almamışlardı; rastgele bir adam değildi yani. Delikanlı yazları "yeni yıkanmış, ütülenmiş keten kostümü, pirinç tokalı meşin kemeri, pırıl pırıl sarı gülcüklü kasketiyle" Yanovka'ya dönüp, harman yerinde kepazesi çıktığında, gündelikçilerin, kadınlı, erkekli kendisine yan baktığını sezinler, üzülürdü. Hele toksözlü bir orakçı vardı köyden, derisi çarıklar kadar kara, küçük beyin yanında ağaların çingeneliğine laf atardı; delikanlı bir yandan öfkelenir, içinden şunun ağzının payını vereyim der, bir yandan da adamın "açıkgözlülüğüne, cesaretine" hayran kalır, onunla ahbap olmaya can

atardı. O orakçının, "Koş, hadi koş, annen pastanı hazır etmiş gene!" diye arkasından seslendiği bir gün, eve vardığında, bir ruble alacağını istemek için yedi verstlik yol tepmiş yalınayak bir kadın buldu kapının önünde; eşiğe de oturmayı gözü yememiş, anlaşılan, toprağın üstüne çömelivermişti; akşama kadar da bekledi orada zavallı, babası kasabadan dönünceye dek. Lev Davidoviç, yanlarında çalışan köylülere yiyecek, sade bulamaçla çorba verildiğini de biliyordu; canlarına tak eder de avluda yüzü koyun yere yatarak, sessiz gösteri yaparlarsa ne ala! Ancak o zaman, bir lokma et yiyebilirlerdi. Bir gün gene kroket oynamadan döndüğünde, babasını bir köylüyle dalaşırken gördü. Adamın ineği ihtiyarın tarlasına girmiş, o da ineği kapatmış bir yere, zarar ziyan istiyordu fakirden. Köylü kemküm ediyor, yalvarıyordu, yakarıyordu; Lev Davidoviç baktı, elinden gelse, adam bir kaşık suda boğacaktı babasını. Fırladı gitti, kapandı yatağına, ağlamaya başladı; yemek vakti geldi, çağırdılar onu, gitmedi. Derken anasıyla haber gönderdi babası, köylüye ineğini geri verdim, para da almadım diye.

Odesa'ya okula gittiğinin ikinci yılı, Lev Davidoviç, öğrencilerin kanısınca, milli önyargıları yüzünden Alman çocuklarına garaz güden, mahsus kötü notlar veren mendebur bir Fransızca öğretmenine karşı yapılan gösteriyi yönettiği için okuldan geçici olarak kovuldu. Anası, olan biteni bir başkasından duymuştu, eve geldiğinde oğlunun yüzüne bile bakmadı. Ama, babası bir iki gün sonra yanına yanaşıp, birden, "Anlat bakayım, nasıl ıslıkladın başöğretmeni? Şöyle iki parmağını ağzına koyup mu çaldın ıslığı?" deyip makaraları koyuverince, delikanlı şaşırdı kaldı. "Islık çalmadık biz, bir şey demeden 'yuuh' çektik," dediyse de dinletemedi, ihtiyar oyun etti kendine, ıslık çalıp basıyordu kahkahayı.

Lev Davidoviç şimdiden sivrilmeye başladı çevrede, çiftliğin

tozuna, terine alabildiğine yabancı olan o okumuşlar dünyasında yaşadıkça, anasından babasından da uzaklaşmaya başladı. İhtiyar Bronştayn oğlunun okuldaki başarılarından övünç duymasına duyuyordu ama, kendi tüm cahildi, sırf oğlunun kitaplarının başlıklarını sökmek için zorbela abeceyi öğrenmişti; şimdi de Odesa'da bir doktorun Lev'e verdiği gözlükleri dolamış diline, "Züppelik, bu!" deyip duruyordu. Yanında kaldığı yegen yayın işinde çalışırdı, sonradan da Güney'in en büyük yayınevini kurdu; Lev Davidoviç'e edebiyat merakını o aşıladı. Bir arkadaşıyla birlikte bir dergi çıkardılar; sonradan da tiyatroya gidebilmek için Lev, özel dersler vermeye başladı. Günlüğünde, "Gözümde yazarlar, gazeteciler, ressamlar sadece seçkinlere açık, çok daha cazip bir dünyanın insanlarıydı," der.

Ama, ailesi bakımından çok daha ciddi olan şey, devrimci arkadaşlarla düşüp kalkmaya başlamasıydı. Odesa'daki okul pekiyiyle mezun etmediği için, hem de eve daha yakın diye, Nikolayev kazasındaki okula aldırttı kaydını. Orada ilk defa olarak –on altı yaşına gelmiştir– bir gözlü evi köktenci öğrencilerle emektar sürgünler için bir buluşma yeri haline gelmiş olan ve habire yasa dışı yayın dağıtan, kendi kendini yetiştirmiş bir Çek bahçıvanın çevresinde Popülistler ve Marksistlerle tanıştı. Babası duydu bunu tabii. Birlikte iş yaptığı komisyoncuyu görmeye geldiği bir gün oğluna da uğradı. İsyancılarla ilgili yasadan dem vurdu, seni evlatlıktan atarım diye gözdağları verdi. Metamatiği çok iyi olan oğlu, okusun da mühendis olsun diye can atıyordu; bütün emeli, bir şeker fabkrikasıyla bir bira fabrikası kurmaktı, hesabınca Lev de bunların işletimine bakacaktı. Delikanlı red cevabını dikti, özel dersler vererek geçimini sağlamaya girişti, arkadaşlarıyla da bir komün kurdu.

* * *

Nikolayev'e gelinceye dek Lev Davidoviç, "Ben muhafazakarım," der, "Sosyalist ütopyalar"a atıp tutardı. "O sıra koca bir polis yatağı haline gelmiş olan Rusya'da bile, adı 'polis yatağı'na çıkmış olan" Odesa, siyasal bakımdan gayet geri bir yerdi. Lev'in orada devrimci hareketlerle ilişki kurmasına zaten olanak yoktu. Ama Nikolayev'e geldikten sonra, kendi dediğine göre, bazı arkadaşlarını şaşkına çeviren bir hızla solcu kesildiyse de, Marksistlere karşı Popülistlerin tarafını tuttu. Anlattığına göre, "kısmen tamamlanmış bir sistem olduğu için" Marksizm'e ilk başta ısınamamıştı. O taşra kentinde baş Marksist, Lev Davidoviç'den altı yaş büyük olan, Aleksandra Luvovna Sokolovskaya adlı bir genç kadındı. Aleksandra'nın çocukluğu yoksulluk içinde geçmiş ve General Trepov'u öldürmeye kalkan Vera Zasuliç'in davası sırasında, daha çocuk yaşta, bilinçlenmişti. Daha sonra Odesa'da ebelik okumuş, orada Cenevre Üniversitesi'nde bulunmuş olan öğrencilerle tanışmış ve Plehanov, Lenin ve artık Popülist yılgıcılığından Marksizm'e geçmiş olan Vera Zasuliç'le birlikte Emeğin Kurtuluşu grubunda çalışmıştı. Aleksandra Luvovna, tarife göre, "masum bakışlı", "yere bakan, konak yakan" bir kadın. Nikolayev çevresinde herkesler tutkun ona. Genç Bronştayn kısa zamanda konuşmacı olarak dehşetli bir ün kazanmış; Popülist yandaşları Aleksandra'nın karşısına çıkarıyorlar onu, "bir de Lev'le kozunu pay et" diye. Lev Davidoviç, anlaşılan, daha o yaştan kendi önemine inanç getirmiş. Bu sıra –Popülist tutumunun gereğince– Marksizm'e birey özgürlüğünü kısıtladığı için karşı duruyor; Aleksandra Luvovna'yla içine erkek-dişi çekişmesi de karışan çocukça bir güldürü oynuyorlar aralarında. Max Eastman'ın dediğine göre Aleksandra anlatmış sonradan ona; bir yerde karşılaştılar değil mi, Lev Davidoviç başlarmış, "Hâlâ Marksist misin sen, yahu." diye. "Anlamıyorum, senin gi-

bi canlı bir kız, bu kuru, dar, saçmasapan şeylere nasıl inanıyor, aklım ermiyor doğrusu!" Aleksandra da şöyle karşılık verirmiş mesela: "Ben de anlıyamıyorum, senin gibi kendini mantıklı bellemiş bir insan nasıl oluyor da böyle bir alay ülkücü mavalını yutuyor!" Başlangıçta Popülistleri tutan bir gazetenin yönetimi Marksistlerin eline geçip Rusya'da ilk Marksist organ olarak çıkmaya başlayınca. Lev Davidoviç kalkıyor hemen, Nikolayev kitaplığının kapısına sözü geçen gazeteye aboneyi kessinler diye kocaman bir ilan asıyor. Ama Lev, Aleksandra'nın küçük kardeşlerinden biriyle bir oyun yazmaya kalkışınca, bir de bakıyorlar ki, oyunun Popülist kahramanı laf ola bir adam, Marksist bir kıza aşık; kız "Popülizmin işe yaramazlığı" üstüne amansız bir söylev çekip defediyor aşığını... Aralarındaki macera, bir iş için gitiği Odesa'dan dönüşte, Lev Davidoviç'in yaptığı kaba, çocukça bir şaka yüzünden sarpa sarıyor. Çek bahçıvanı araya koyuyor, "Lev artık yola geldi, seni falanca yerde yapılacak Yılbaşı eğlentisine çağırıyor," diye haber yolluyor. O akşam toplantıda pervane kesiliyor Aleksandra'ya, tam gece yarısı sofraya oturuyorlar, Lev kalkıyor ayağa, elinde kadeh, "Kahrolsun Maksistler, insan yaşamına kuruluk, tıkızlık getirmeye kalkışanların canı cehenneme!" diye başlıyor. Aleksandra Luvovna fırlıyor yerinden, "Şakanın da bir sınırı var!" deyip, gidiyor. Uzatmayalım, derken Lev Davidoviç, Şam yolunda hidayete eren Hazreti Pavlus gibi dizüstü geliyor ama, Aleksandra Luvovna'yı kucaklarken bile, inadı inat, Popülizm'den caydım demiyor.

Sonradan anlattığına göre, onca zaman sallanmasının nedeni, Marksizm'in dayandığı kuramı bir türlü kavrayamamış oluşuymuş. Eldeki bütün kaynak, *Komünist Manifesto*'nun el yazısıyla çıkarılmış, bozuk imlalı bir kopyasıymış; öte yandan genç Bronştayn'ın, kendi kişiliğini kabul ettirme zoruyla da kamçıla-

nan düşünürlük tutkuları o andaki yeteneğinin çok üstündeymiş. Ama, daha o zamandan olayların zoruyla fabrikalardaki kışkırtı faaliyetinin önemini kavrıyor. Rusya'nın endüstriyel gelişmesi, o ara, Kuzeyden Ukrayna'ya kaymakta. Nikolayev'de şimdiden sekiz bin işçi çalıştıran iki büyük fabrika vardır. Lenin ile Mücadele Birliği'nin yönetimindeki büyük Petersburg Grevi 1896 yılında yer alır. Ertesi bahar, on sekiz yaşına basmış olan Lev Davidoviç, Aleksandra'nın kardeşlerinden biriyle yöredeki işçileri örgütlemeye girişir. O dönemde makinesel bir hüner sahibi olmuş bütün Rus işçileri gibi, sıradan halkın daha bilinçli katından gelme bir elektirikçiyle ilişki kurarlar ve oluşturdukları örgütün adına Güney Rusya İşçileri Birliği deyip, Odesa yoluyla yurtdışından getirttikleri yasadışı kitapçıklarla Lev Davidoviç'in teksir makinesinin başında tek bir sahifesini iki saatte bastığı yaprakçaları dağıtmaya başlarlar.

Polis 1898 Ocak'ında tepelerine ininceye dek, bir yıl sürdürürler bu faaliyeti. Hareket içindeki altı aydın, bir baskın olduğu zaman polisin, "Bakın nasıl önderleriniz size madik oynadı!" diye birlik üyelerini yüreksizlendirmesini önlemek için, gizlenmemeyi aralarında kararlaştırmışlardır. İki yüz kişi tutuklanır, polis dirençlerini kırmak için kırbaçtan geçirir hepsini, bir kişi cezaevinin penceresinden atar kendini, bir kişi de çıldırır. Lev Davidoviç berbat bir taşra cezaevinde üç ay tecritte kalır; ne temiz çamaşır, ne sabun, ne kitap, ne kalem, ne kağıt; hava almaca da yoktur dışarıda, ne de komşu bir mahpus; bit boldur ama, kış diye pencereyi battal etmişlerdir, havalandıramaz odayı. Gardiyan uğradığında suratını buruşturmasından anlar hücrenin ne pis koktuğunu. Köşeden köşeye, çaprazına bin yüz on bir adımlık voltalar atar, bildiği şarkılara devrimci güfteler uydurur, sonradan büyük Devrim sırasında bunların çoğu beğenilir, sevilir,

sokaklarda okunur. Derken Odesa'da asri bir cezaevine naklederler. Orada biraz rahat eder, ailesinin yiyecek ve çamaşır getirmesine ve öbür mahpuslarla görüşmesine izin verirler. Kızkardeşi dört dilde yazılmış bir İncil getirir, buna bakarak Fransızca, Almanca, İtalyanca çalışır. Bu arada kışkırtıcıların gizli belgeleri polisin eline düşmüştür. Bahçıvanın adamına kağıtları saklasın diye tembih etmişlerdir, o da karın altına gömer ama, bahar gelip karlar erimeye başlayınca, bahçenin çimini biçen bir işçi, paketi bulur, evin beyine teslim eder. İki yıllık hapisliğinin bitiminde, Lev Davidoviç dört yıl sürgüne mahküm edilir, altı ay daha çeşitli cezaevlerinde süründükten sonra, birarada tutuklanıp hapiste evlenmiş olduğu Aleksandra Luvovna'yla birlikte Sibirya'da Lena nehri boyuna yollanırlar. Orada Kuzey Kutbu'nun az aşağısına ve Lenin'le, Martov'un sürgün yeri olan Yenisey kesiminin bin mil doğusuna düşen kasabacıklarda yaşarlar.

Alaska'ya Moskova'dan daha yakın olan bu kesimde, diyor Troçki, yaşam "karanlık, kasvetli, bu dünyadan hariç bir yaşamdı." Yazın, üstüne üşüştü mü davarları öldürecek kadar azılı sivrisineklere yem olurlardı; evler desen, hamam böceği kaynardı köşe bucak, kitap okurken sayfaların üzerinden süpürürlerdi meretleri. On aylık bir bebeleri vardı, öyle soğuktu ki hava, ilçeden ilçeye taşınırken, küçüğün başına huni biçimi bir kürk geçirirler, konak yerlerinde dondu mu acaba diye, korkuyla çıkarırlardı kürkü başından. Bu ıpıssız bölgede yaygın olduğu üzre, kafayı çekip çekip, yumruk yumruğa gelen bir ayyaş karı kocanın yanında kalıyorlardı; kavga iyice kızıştı mı, kocamışlıktan tirit haline gelmiş bir akrabaları vardı, o girmeye kalkardı aralarına; o zaman Lev Davidoviç, çaresiz, yardıma koşardı, kafasına bir şey yiyip kıkırdayacak diye ihtiyar.

Lev Davidoviç bu arada edebiyat eleştirileri, oradaki yaşam

üzerine, kişiler üzerine ufak denemeler yazardı; bazıları bir Sibirya gazetesinde yayımlandı; ve öyle tutuldu ki, gazeteden, "Sürekli yazarsan bize, altmış ruble aylık veririz," diye bir teklif geldi ama, Lev daha kaleme davranmadan, Petersburg sansürü dikildi karşısına, yasaklandı Lev'in yazıları.

Marksçı iktisadı derinine inceleyip kavrama fırsatını Sibirya'da buldu sonunda. Odesa'daki mahpusluğu sırasında bile Marksizm'e karşı direnmesi tam kırılmış değildi, cezaevi kitaplığının raflarını silme dolduran tutucu birtakım din ve tarih dergilerini yoklukta okuyup durduğu sıra, belirli bir tarih sorununu, Avrupa'da On Yedinci Yüzyıl'ın başlarında doğan Masonluğun büyüyüp gelişmesi sorununu aklına taktı. Henüz tarihsel maddeciliği benimsemiş değildi ve tarih görüngüsünü çeşitli etkenlerin ürünü sayıyordu; ama dışardan kitap getirtmesine izin çıktığında, İtalyan Hegel'ci Marksisti Labriola'nın Rusça'ya çevrilmiş denemeleri eline geçti, bu kitabın hızıyla söz konusu etkenlerin nasıl oluştuğunu soruşturmaya başladı. Labriola'nın "düşünler gökten düşmez" yolundaki nakaratına kapılarak, Masonluğun gelişmesini, Ortaçağ loncalarının dağılmakta olduğu bu dönemde, sosyal kuruluşların yıkılması üzerine bozulmaya yüz tutan töreleri ayakta tutmak için eski zanaatçı sınıfın giriştiği bir çaba olarak açıklamaya başladı. Moskova'daki konaklama cezaevinde ilk defa olarak Lenin'in adını duydu ve *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'ni okudu. Sibirya'da *Das Kapital*'i inceledi; sürgünden dönüşünde Marksçı görüşü enine boyuna tartışacak yetenekte, inançlı bir Marksist olup çıkmıştı artık.

Sosyal Demokratlar'ın öğretisi, Trans-Sibirya demiryolu boyunca, Doğu'ya doğru yayıldıkça yayılıyor ve Lev Davidoviç, bildirge üstüne bildirge yazıyordu. Devrim rüzgarı Rusya'yı yeniden sarmaya başlamıştı. Tolstoy'un, Günahsız Doğum İnancını

yadsıma çeşidinden sapınçlara kapıldı diye aforoz edildiğini duydukları zaman, önce şaşaladılar, sonra da güven tazelediler. "Bu tımarhaneyi ergeç yıkacaklarına büsbütün akılları kesti." Yeni bir terör hareketi de başlamış, iki genel müdür öldürülmüştü; ama, Sosyal Demokrat sürgünler bu harekete karşı olduklarını bildirdiler. 1902 yılında, *İskra*'nın kitap ciltleri içine saklanmış birkaç sayısı, yayımlandıktan bir buçuk yıl sonra Lev Davidoviç'in eline geçti. Ardından *Ne Yapmalı?* da geldi. Genç Bronştayn da daha önce, merkezci bir Sosyal Demokrat parti örgütlemenin önemi üzerinde yaprakçalar yazmış ve sürgünler arasında dağıttırmıştır; baktı ki, şimdi bu konuda Avrupa'daki yoldaşlar da kollarını sıvamışlar, bir an önce gidip onlara katılma isteği düştü gönlüne.

İsyan nabzının hızlanması üzerine Sibirya'dan firarlar da artmıştı. Bozkırların dört bir köşesinde Popülistlerin etkisi altında kalmış köylüler vardı ve firarları güçleştireceği hesaplanan koşullar, uzun mesafeler, geniş nehirler, yolsuz ormanlar, bu sefer polisin kaçakları kovalamasını güçleştirmeye başlamıştı. Kaçan kaçanaydı.

Bronştayngilin bir kızları daha olmuştu. Ama, Aleksandra, Lev'in gitmesine razı oldu, hatta ilk kendi ortaya attı bu fikri. Lev kaçıp Batı Avrupa'da yaşamaya başladıktan sonra, aralarındaki ilişkiyi sürdürmenin güçlüğü çıktı ortaya. Aleksandra da yeniden sürgüne yollandı. Troçki'nin dediğine göre, "Yaşam ayırdı" onları.

1902 yılının Ağustos'unda, Aleksandra evde yastıkları yatağının içine tıkıştırıp 'kocam hasta' numarası yaparken, Lev samanların altına gizlenip bir köylünün arabasıyla sırra kadem bastı. Sibirya demiryoluna eriştiğinde, arkadaşları eline giyim eşyası dolu bir valizle sahte bir pasaport tutuşturdular ama, boş pasa-

porta bir ad uydurması gerekti. Odesa cezaevindeki başgardiyanın adı geldi aklına tesadüf, Troçki diye yazdı oraya.

Iskra'nın çevresinde kurulmuş olan örgütün Rusya içindeki karargahını barındıran Samara kentinde konakladı. Samara'daki yoldaşlar ona hayran oldular, "Yavru Kartal" diye el üstünde tuttular; Lenin'in eski dostu Kırzizhanovskiy, örgüt adı olarak "Pero"yu (Kalem) yakıştırdı ona ve yurtiçinde kalıp yazar ve örgütçü olarak mı hizmet etsin, yoksa *Iskra*'ya, mı yollasam diye bir süre duraksadıysa da, sonunda *Iskra*'ya, yollamaya karar verdi. Sınırı geçerken tren istasyonundaki polisi kolay atlattı, ama sözde ona kılavuzluk edecek olan öğrencinin elinden çekti ne çektiyse; yolda tartışmaya tutuştular, öğrenci son zamanlarda *Iskra*'da terörcülere karşı yapılan yayınlara fena halde hınçlıydı, hani nerdeyse Lev Davidoviç'i ortada bırakıp gidecekti.

Viyana'ya vardığında on para kalmamıştı üstünde, doğru Avusturya Sosyal Demokratları'nın önderi Victor Adler'in çıkardığı gazetenin idarehanesine gitti, lakin yazı işleri müdürü diye korkunç bir Sosyal Demokrat kalem efendisi sahanlıkta dikildi karşısına. Bu zat üst üste iki gözlük takmıştı; genç adam, Adler Yoldaşı görmek istediğini söyleyince, dik dik baktı yüzüne, "Herr Adler'i görmek istiyorsunuz yani?" diye tersledi. "Evet," dedi Lev Davidoviç. "Biliyor musun bugün günlerden ne?" Yavru Kartal hanidir arabalarda, samanlıklarda, yıkıntılarda gizlene, saklana günlerin hesabını şaşırmıştı, bu soruya karşılık veremedi. "Bugün pazar," dedi müdür bey ve yürüyüp merdivenlerden aşağı inmeye davrandı. Troçki, "İşim çok önemli," diye diretti. Öbürü gene, "İşin on kat daha önemli olsa, anlıyor musun, yani, mesela Çarınızın öldürüldüğünü haber versen, ihtilal çıktığını bildirmeye gelsen bile, Herr Doktor'un pazar tatilini berbat etmene müsaade edemem!" deyip kesti. Troçki, "O zaman anla-

dım işte," diyor, "adamın saçmaladığını," ve göğüslüyor müdürü, lafa tutuyor, ağzından Victor Adler'in adresini alıyor. Sonradan anlaşılıyor ki, Sosyal Demokratlar'ın önderi gerçekten yorgunmuş, yeni dönmüş bir seçim kampanyasından. Adresi buldu, çaldı zili, kapıya çıkan Herr Doktora "Rus'um ben," diye kendini tanıtacak oldu, Victor Adler, "Anlaşılıyor zaten," dedi. Buyur etti içeriye, "Rusya'da devrim kopacak olursa, hiç çekinme, sabaha karşı bile olsa, benden sana izin, bildiğin gibi çal kapımı!" diye yüreklendirdi Troçki'yi.

Samara'da Lev Davidoviç'in yanına Zürich'e gitmeye yetecek kadar para vermişlerdi ama, yolda kendisini ağırlayan kimselerin evlerinde takıldı, sağda solda hesapsız para harcadı, Viyana trenine bindiğinde on para kalmamıştı cebinde. Adler'den de yirmi beş kuron kopardıysa da, gece yarısı Zürich'e indiğinde gene meteliksizdi, ne otel, ne tramvay parası vardı yanında. (Elindeki parayı çarçur etmekten kendini alamayışı Troçki'deki beyzade huylarından biri; daha sonra paralarını idare etsinler diye başkalarına emanet ederek, bu zaafını tamire çalışmıştır.) Hemen bir araba çevirip Axelrod'un evine gitti, yataktan kaldırdı ev sahibini, arabanın parasını ödetti.

Axelrod onu Londra'ya yolcu etti. Sabaha karşı vardı oraya –aylardan Ekim– hemen Lenin'in Kurupskaya'yla Tottenham Court semtinde Richter adlı bir Alman karı koca kimliğine bürünüp oturdukları eve gitti, aldığı yönerge gereğince, kapıya üç defa güm-güm-güm diye vurdu. Kurupskaya inip kapıyı açtı, Troçki'yi buyur etti içeri. "Pero geldi," diye seslendi. Lenin kalkmadı yatağından, genç yoldaşı biraz hayretle, ama içtenlikle karşıladı. Kurupskaya arabacının parasını verdi, kahve pişirmeye gitti. Dönüşte Lenin'i yatağında oturmuş, Troçki'yle soyut bir sorun üzerinde konuşurken buldu. O Aralık'ta Troçki, Kırzizha-

novskiy'in buyruğuyla Güney Rusya'da çıktığı gezi sırasında hareket üstüne edindiği bütün bilgileri sayıp döküvermişti. Genel olarak bağlantılar kötüydü; Harkov'daki gizli *Iskra* adresi yanlıştı; *Güney İşçisi* adlı gazetenin yöneticileri bazı sorunlarda, hele liberallere edilen hücumlar dolayısıyla *Iskra*'nın tutumunu beğenmedikleri için iki gazeteyi birleştirme önerisine karşıydılar; Troçki'ye göre ise, böyle davranmaları bölgesel bağımsızlıklarını taşralıca bir inatla sürdürme hevesinden ileri geliyordu. Gene de bu adamlarla bir işbirliğine varılabilirdi; Avusturya sınırını geçiş, *Iskra*'nın izleyicilerine düşman bir jimnazyum öğrencisinin eline bakıyordu...

Lenin genç adamı çok beğendi; özellikle *Güney İşçisi*'ndeki durumu kavrayıp formülleyişini pek tuttu.

Lenin Londra'da gezintiye çıkardı onu. Troçki'nin bu gezintiyle ilgili izlenimleri öyle ilginçti ki, olduğu gibi buraya aktarmaya değer: "Bir köprü üstünden Lenin, Westminster'i parmağıyla göstererek –tam hangi kelimeleri kullandığı aklıma gelmiyor şimdi– 'Bu işte onların Westinter'i' demeye gelir bir söz söyledi ve tabii, 'onların' derken, İngilizleri değil, egemen sınıfları kastediyordu. Üzerine hiç vurulmadan, ama Lenin'in kişiliğinin ta derinlerinden geldiği için daha çok sesindeki tınıyla dile getirilen bu ima, bu anıştırma, ister British Museum'daki kültür gömülerinden, kitaplığın zenginliğinden, ister kodaman Avrupa gazetelerindeki bilgi bolluğundan ya da yıllar sonra olduğu gibi, Alman topçuluğundan, Fransız havacılığından söz etsin, mümkünü yok, başverirdi bir yerden. 'Onlar falanca şeyi iyi biliyorlar, onlar falanca alanda çok güçlüler, onların şusu var busu var, onlar şu işleri başardılar ama, ne domuzuna düşmanlar onlar!' anlamına geliyordu bu. Lenin'in gözünde egemen sınıfların göl-

gesi insanlık kültürünün tümünü kaplamıştı. Onun için bu gölge, gün gibi aydınlık ve ortada bir şeydi."

Çünkü Lenin, Marx'ın bile üstesinden gelemediği bir işi başarmış, kendini varlıklı sınıfların dışına çıkarabilmişti, hem de bütün bütüne. Bir burjuva aydını olarak yetişişini, donanımını, sonra da işçi sınıfının yönetmeni olarak yüklendiği görevin niteliğini içtenlikle, saklısız gizlisiz nasıl kabullendiğini gördük ama, öte yandan yaşamına öyle bir düzen vermişti ki, varlıksızlarla kendini eleştirisinde tek bir pürüz, şuncacık açıkkapı bulamazdınız. Bir söylentiye göre, ki doğrudur herhalde, böyle ucu ucuna, sabah burada akşam orada, her daim sürülme, tutuklanma tehlikesiyle yüz yüze yaşarken, aile gailelerinin ana yaşam ödevini aksatacağını düşünerek, Kurupskaya'yla çocuk yapmamayı aralarında kararlaştırmışlardı. Zaten lükse düşkün bir insan değildi, zaman geçtikçe, partinin bağladığı beş on kuruş maaşa bakar hale geldikçe, ufak tefek rahatlıklara boşvermeye başladı. Gençliğinde de üstüne başına öyle umursuzdu ki, anasıyla Anna ona kılık kıyafet düzmek için bahane, kalkar Petersburg'a giderlerdi arada bir. Kurupskaya Münih'e geldiğinde, Lenin'i ufacık bir döşemeli odaya yerleşmiş buldu; teneke bir de kupası vardı, çayını onunla içer, işi bitince hemen yıkar, musluğun üstüne çaktığı çiviye asardı. Kurupskaya, Lenin'in ölümünden sonra, "yaşamlarının türlü yoksunluklar içinde geçmiş" olduğuna ilişkin ve "efsane bunlar" diye yalanladığı söylentilere son vereyim derken, yaşam ölçülerinin kendilerinin farkına bile varmadıkları darlığını büsbütün ortaya koyar. "Biz, kimi on yıl hiçbir geçim kaynağı olmaksızın, Rusya'dan on para gelmeksizin, bayağı aç açına yaşayan öbür sürgün yoldaşların çektiği sıkıntıları çekmedik," diyor. Ama, daha ayrıntılı olan *Lenin'den Anılar* kitabında, Münih'de nasıl ilkin küçük bir odaya doluşmuş altı nüfuslu bir

işçi ailesinin yanında tek bir odada kaldıklarını, derken kenar mahallelerden birinde ufak bir eve çıktıklarını ve bu ev için kendi satın aldıkları döşemeleri sonradan taşınırken on iki marka sattıklarını anlatır. Çar polisinin pek gözü önünde olduğu için, *Iskra*'yı Londra'ya taşımaları gerekince, ilkin kasvetli bir odaya yerleşirler; Kurupskaya'nın anası gelince de Troçki'nin bulduğu iki odaya taşınırlar. Bütün işlerini kendileri görürler, üstelik gelip giden yoldaşlara da yemek pişirirler, onları ağırlıyacağız derken, çoğu kuru tahta üzerinde yatarlar: Bu iki oda aynı zamanda *Iskra*'nın idarehanesidir. Lenin'in öyle kitabı filan da yoktur Marx gibi, okuyacağını gidip kitaplıkta okur.

Kısacası, Kurupskaya, Lenin'in kıtkanıklığını yokumsayım derken, amacını kovalamadaki amansız direşgenliğini büsbütün belirli kılar. Durup durup anlatır. "Vladimir Ilyiç yaşamın türlü yüzüyle ilgiliydi, eğlenmeyi severdi," der. Ama, bakarsınız ki bu eğlenceler ya mesela Komün'de çarpışmış bir yoldaşın oğlu olan, kendi de devrimci türküler düzen bir şarkıcıyı dinlemek için Paris'de bir tiyatroya gidiştir, ya Marx o civarda gömülü olduğu için, Primrose tepesinde gezintidir ya da otobüsle Londra'nın kibar semtlerini geçip işçi mahallelerinde yayan dolaşmalara çıkıştır. Lenin iki de bir Disraeli'nin sözünü mırıldanır, "Iki ayrı millet bu!" der kendi kendine. Bildiğimiz müzelerden sıkılırdı; ama, Paris'te 1848 Devrimi'yle ilgili müzeye gitti mi, ayrılamaz bir türlü oradan, her camekanın önünde dakikalarca dururdu. Hani Kurupskaya'nın da bir eğlencesi yoktu. Elizaveta Vasilevna gelince evin idaresini o üzerine aldı. Nadya da siyasal çalışmalar için boş vakit bulabildi. *Iskra*'nın yazı kuruluna sekreterlik ederdi ve Troçki'nin anlattığına göre, bütün örgütleme çalışmalarının adeta belkemiğiydi. Yoldaşlar gelince, onları karşılar, ayrılırlarken, yönergeler verir, bağlantılar kurar, gizli adresler sağlar,

şifre çözer, şifre yazardı. Odasında okumak için ateş üstünde ısıttığı gizli mektuplardan kalma bir yanık kağıt kokusu vardı her daim. O halim selim, ama üsteleyici haliyle, yoldaşların yeterince bilgi vermemelerinden, şifreyi yüzlerine gözlerine bulaştırdıklarından ya da kimyasal mürekkeple yazarken, satırları üst üste düşürmelerinden sık sık yakınırdı. Bolşevik Partisi üyelerinden Bobrovskaya, Kurupskaya'nın arada gülümsediğini ama, kahkahayla güldüğüne hiç rastlamadığını ve 1907 de Finlandiya'da karşılaştıklarında hâlâ 1903'te Cenevre'de üstünde gördüğü kurşuni buluzla dolaşmakta olduğunu yazar.

Bu harp öncesi Rus devrimci kuşaklarının seçme kişilerini görüp de, Çar rejiminin, kendisine karşı dövüşenler için zekalarını bilemede ve kişiliklerini pişirip kotarmada ne bulunmaz bir okul yerine geçtiğine hayret etmemek elde değil. İnançları uğruna şandı şöhretti tepmiş, ölümü göze almış ve katıldıkları hareketin itisiyle her sınıftan insanla kaynaşmış, yabancı ülkelerde yaşamak zorunda kalıp, oraların dillerini acele öğrenmiş, törelerini keskin ve gerçekçi bir gözlem gücüyle bellemiş, mahpuslarda yıllarca yatarak hırsızıyla, katiliyle geçinmeyi, hemhal olmayı becermiş, öte yandan Peter-Paul Kalesi'nin hücrelerinde ya da Kutup Dönencesi'nin loşluğunda bir başına geçirdiği aylar, yıllar boyunca okuyup yazma olanağını bulmuş olan bu kadınlar ve bu erkekler eşsiz bir kültür zenginliğini gene eşsiz bir sosyal görgü bolluğuyla birleştirmiş ve insanoğlunun içine kendini kundakladığı onca süsüpüsü defedip, değil sade düpedüz yaşamak, insan yaşamının onuru için dirimsel önemde birtakım değerleri de harlı tutmayı başarmışlardır. İşte Lenin bu hamurdan insanlar arasında bile sivrilmiş ve kurulu düzenden yararlanan kişilerle arasında bir çıkar paylaşıklığı doğurabilecek şeylerin tümünden kendini arıttığı ölçüde, ahlak gücü bakımından irileş-

miş, ululaşmıştır. Belki de Troçki'nin Lassalle'e benzer bir yanı olduğu doğru; Lenin de öyle söylemiş, diyorlar. Gerçi Lassalle'den daha sağlıklı, daha esen, daha aklı başında bir insandı ve devrimci bir özdüzenbağı kurarak, Lassalle'in kurban gittiği ayartıları atlatmayı bilmiştir; ne var ki, o sıralarda, yazılarından da anlaşılacağı üzre, Lassalle'e hayrandır ve Lassalle gibi parlamayı, göze çarpmayı sevmektedir. Troçki'ye ilk 1905'te rastlayan Lunaçarski, onun için, "Kibirli, yakışıklı ve sürgündeki bir Marksist devrimciye yakışmayacak kadar üstüne başına özentili, ama Lenin'in insanca seviminden yoksun bir insandı," der. Lenin'in "bir an için bile tarihin aynasına gözü kaymamış ve ileride benim için ne düşünürler diye kaygılanmamış, sırf kendine düşen ödevi yerine getirmekle yetinmiş" olmasına karşılık, Troçki, Lunaçarski'nin dediğine göre, "gözünü bu tarih aynasından pek ayırmazdı."

Ne de ilgice kendini Lenin gibi darına sınırlıyabilmişti. Oldum bittim Fransız romanlarını okumayı severdi ve Paris'e geldiğinde tanıştığı bir genç yoldaşın itisiyle Louvre Müzesi'nin tiryakisi olmuştu. Bu yoldaş, Natalya Ivanovna Sedova adlı bir genç kızdır; yatılı okuldayken bütün sınıf arkadaşlarını devrimci yayınlar okumaya, kilise ayinlerine katılmamaya kandırmış; Troçki'nin Rusya'dan gelişinde de Paris'e yeni varan Sosyal Demokratları karşılama komitesinin başkanlığını etmekte. O zaman bu zaman, Troçki'yle birlikte yaşıyorlar, iki de oğulları var. Troçki'nin anlattığına göre, ilkin sanata karşı direnmiş ama, yavaş yavaş sanattan anlar olmuş, hatta bu konuda yazı bile yazmış; kısacası, Marx'la Lenin'in değil, Lassalle'le Engels'in meşrebinde bir devrimci; dünyadan kam alan, dört başı mamur bir kişiliğe sahip sosyalistler soyundan, geleneğinden.

Gene de yukarda aktardığım sözlerinden de anlaşılacağı üze-

re, Lenin'in bahsi açılmaya görsün, Troçki, Lenin'in üstünlüğünü peşin, hatta ister istemez kabul etmiş bir ağızla konuşur. Troçki Marksisttir, kararlı bir savaşçıdır filan ama, Lenin üzerine yazmaya başladı mı, toparlanır, seçkin, azbulunur ve adeta insan üstü soydan bir varlığın karşısına çıkarcasına bir çeki düzen verir kendine ve Lenin'i anlatırken, Marksizm'in dobralığına hiç uymayan, ve çaresiz, Eflatun'un Sokrates'i anlatışını hatırlatan derin bir saygıyla durmuş oturmuş, aynı sevecenlikle incelmiş, her sözünü özenle seçip, yerli yerine dikkatle oturtan bir üsluba kapılanır.

Lakin Lenin'in buyruğu altına girmesine daha vakit vardır. 1903 yılı başlarında, Lenin uğraşdaşlarına bir mektup göndererek, "az bulunur yetenekte, inanç ve enerji sahibi, geleceği parlak bir yazar" diye tanıttığı Troçki'nin *İskra*'ya alınmasını önerir. Troçki'nin üslubundaki şatafatçılığı yerer ama, az zamanda bu kusurunu gidereceğini öne sürer. Bir başka parlak yazarın sahnede görünmesinden, belli, gocunan ve Lenin'le Troçki'nin kendisine karşı birleşmesinden ürken Plehanov, Troçki'i yazı işlerine almayı istemez ve ona karşı o pek ustası olduğu hesaplı soğuklukla davranır. Gelgelelim İkinci Kongre sırasındaki bildiğimiz bölüntü yer aldığında, Troçki azınlık üyelerinin tarafını tutar. Sonradan açıklandığına göre, yirmi beş yaşında bir genç olarak kendinden yaşlı önderlere saygısının büyüklüğü yüzünden, Lenin'in bu emektarları amansızca silkelemesinin nedenini o zaman kavrayamamış ve Lenin'in bu tutumuna karşı beliren genel kızgınlığa katılmış. Daha sonra da bir süre Lenin'in diktatörce eğilimlerini eleştiriyor ve iki hizbe de katılmayan bağımsız bir Sosyal Demokrat olarak, Bolşeviklerle Menşevikler arasında bir uzlaşmaya varılmasını savunma yolunu tutuyor.

Lenin'in önceden hazırlığını yaptığı buhran, silahını daha döküp oluşturmadan bastırır; genç Troçki ise, sırf böyle bir hazırlığa kapılanmamış oluşu dolayısıyla önderliği ele geçirir.

22 Ocak, 1905 katliamı, Rus sürgünlerini de yerinden oynattı; ne inceleme, ne çekişme, ne tartışma kodu aralarında. Japon Savaşı fiyaskosu ordunun, donanmanın yüreğini çökertmiş, halkı Çar'dan tiksindirmişti. Bir Ortodoks rahibinin yönettiği bir halk kalabalığı, ellerinde dinsel sancaklar, yürüyüp Çar'dan siyasal af, Kiliseyle Devlet'in ayrılmasını, sekiz saatlik çalışma günü, toprakların halka verilmesini ve genel seçimlere dayanan bir Kurucu Meclis toplanmasını diledi. Dilekçe Boris Godunov günlerini andıran bir dille yazılmıştı: "Yakarışımıza kulak vermezsen, bil ki, sarayının önündeki bu alanda, şuracıkta göze aldık ölmeyi," deniyordu. Çar da, "Siz misiniz ölmeyi göze alan?" deyip ateş açtırdı üzerlerine, kadını, çocuğu, erkeği, biçildi gitti; onlar öldü ama, o anda Kutlu Rusya'yı geride bırakıveren devrimci hareket, dünyada eşi görülmedik genişlikte ve çapta bir dizi greve girişti. Dekambristlerin fesadı, soyluların devrimiydi; terörist hareket, orta sınıfın işiydi; şimdi ise bir devrimci hareket, başında sanayi işçileri olmak üzere, ilk defa olarak halktan doğmaktaydı. "İşte o anda," diyor Lenin, daha sonraki bir yazısında, "serf yetişmesi, kaba, pederşahi, sofu, boynu eğlik Rusya, içinden koparıp attı o kocamış Âdem'i; işte o anda Rus halkı gerçekten demokratik, gerçekten devrimci bir eğitimden geçti."

Kendisi olaylara doğrudan doğruya katılamadı pek. Gösteriyi yöneten ve artık ata binmeyi, silah kullanmayı öğrenmeye girişmiş olan Rahip Gapon, Lenin'i görmeye Cenevre'ye gelmişti; Lenin heyecanlar içinde, Petersburg işçilerine silah yetiştirmesi için Gapon'a elinden gelen yardımı eder; ama gemi karaya oturur, hamulesi de yiter gider. Lenin Cenevre kitaplığına koşar, as-

keri strateji ve kent içi ayaklanmalar üzerine ne kadar kitap varsa, hatmeder hepsini. Nisan'da Sosyal Demokratlar'ın Londra'da yapılması kararlaşmış olan Üçüncü Kongresi'ne katılır; Rusya'dan gelen delegeler sürgünlerin ne olup bittiğiyle bağlantıyı yitirmişliğini öne sürerek, hareketin yurtdışından yönetilmesine karşı dururlar. Haziran'da, *Potyomkin*'de isyan, Odesa'da genel grev ve Karadeniz filosunun amirallik gemisine kızıl bayrak çekildiği haberi eline ulaşınca, hemen bir Bolşevik yoldaş yollar, kenti ele geçirin, ayaklanmayı bütün donanmaya yayın, bana da bir torpido gönderin diye buyurur. Ama haberci Odesa'ya eriştiğinde, ayaklanma bastırılmıştır. Sonunda, Kasım'ın yirmisinde, Rusya'ya dönmeyi başarır; geç kalmıştır lakin, devrim içinde pek etkili olamaz gayrı. Sonlara doğru bile olsa, Petersburg Sovyeti'nde Bolşevikler de vardır ve silah satın alıp dağıtan Krasin adlı bir Bolşevik mühendis, hareketin kilit öğelerinden biridir; ama o sıra Lenin'in kişisel diktasının bazı koşullar içinde ne zararlı olabileceği, izleyicilerinin, önderleri başlarında olmaksızın, pekyüreklilikle harekete geçmede gecikmeleri dolayısıyla anlaşılmıştır; üstelik Troçki de o anda Lenin'in adamı değildir.

Troçki Rusya'ya Şubat'ta ulaşmıştır, ilk gelen sürgünler arasındadır; yaprakçalar yazıp, Krasin'in yeraltı matbaasında bastırıp Petersburg'da dağıttırmakla yetinmemiş, Kiev'den binbir hileyle Rusya'ya girip, yirmi beş yaşında, başkentin en önemli kişisi olarak ortaya çıkmıştır; ve bir süre için siyasal iktidar bu genç adamın sarsılmaz istemiyle sevimsiz Çar arasında sallanır. Sedova, ormanda düzenlenen bir Mayıs toplantısına karşı yapılan bir süvari baskını sırasında yakalanmış, Troçki de yazın Finlandiya'ya çekilmiştir. Ama muazzam Ekim Grevi başlayınca geri döner ve Menşeviklerle birlikte –ilk toplantısı 13 Ekim gecesi yapılan– bir İşçi Delegeleri Sovyeti örgütler; bu örgüt içinde Sos-

yal Demokratlar'ın her iki hizbiyle Popülist geleneğin kalıntıları sendikalara merkezci bir yönetim sağlamak üzere birleşecektir. Yalnız hiziplerin karmaştırılmasından çekinen Bolşevik önderleri, Lenin olmaksızın, bu Sovyet'ten uzak dururlar ve Lenin Kasım'da gelinceye dek toplantılara katılmazlar. Troçki, öncelinin tutuklanması üzerine, 9 Aralık'ta başkan seçilir ve Sovyet'in yayımladığı bütün belgelerin taslaklarını hazırladığı gibi, üç devrimci gazeteye de yazı yetiştirir; Menşeviklerle çıkardığı bu gazetelerden biri korkunç sürüm sağlar ve Bolşeviklerin organını gölgede bırakır. Troçki sürgünde hiç durmamacasına konferans vererek, eşi bulunmaz bir meydan hatibi olup çıkmıştı (Lunaçarski'ye göre Jaurès'i bile aşmıştır bu bakımdan.) Sade sunuşta değil, sözlerini kanıtlamada da büyük ustalık kazanmış olan Troçki, bireyler olarak halkla arasındaki ilişkilerin aksak yanlarına rağmen, karşılarına hatip olarak çıktı mı, yığınları sürüklemede katına erişilmez bir dehaydı. Marksizm'in kuru mantığını daha serbest, daha geniş bir tarzda kullanarak bir kandırı aracı haline getirir ve Marksist istihza bıçağını bir meydan gösterisi ölçüleriyle öylesine ustalıkla sallardı ki, devlet yetkililerinin diri diri derisini yüzer, binbir yemin, binbir yalanla gizledikleri iğrenç leşlerini ortaya sererdi. Ukrayna köylüklerinde geçen çocukluk günlerinden hatırladığı bir atasözü ya da meselle lafı gediğine koyup, her Rus proletaryasının göğsünde yatan o köylü kahkahasını gelberi eder; en yaman aydınlara bile pes dedirten bir çabukluk ve meharetle özdeyişleri cuk oturtuverir ve dinleyicilerinin zihin çevrenlerini bir özgürlük ve onur düşgörüsüne doğru açar; sonra da işte bu düşgörüyle onun gerçekleşmesini engelleyen pis leşler arasında kalmış dinleyicilerine fitili verirdi.

Çünkü, gazaba karşı ancak, gazapla karşı koyabilirdi. Hükümet zora gelince, 30 Ekim'de bir bildirge yayımlayarak halka

anayasa vaadetmişti; ama İçişleri Bakanı'nın liberal yapmacıklarıyla, kente askeri birlikler doluşturup mermiye acımayın diye emir veren Polis Müdürü'nün aldığı tertipler hiç uyuşur gibi değildi. Muhafız alayı eratından tek bir kişi geri çekilmediği gibi, üstelik kışkırtıcı hücumlar da başlamıştı. Troçki çocukluğunda çiftlikte yaşadığı için acısını çekmediği Yahudi düşmanlığı denen kuduz salgınıyla şimdi yüz yüze gelmekteydi. Halkından yaşama hakkını esirgediğini artık gizliyemez olan bütün hükümetlerin başvurduğu son çareye de el atan polis, para dağıtarak, votka içirerek, sefil halkın bazı unsurlarını, ayaksatıcısını, yankesiciyi, meyhane gediklisini, sokaklarda aylak dolaşan aç mujiği kendi gibi perişan sınıfdaşlarının üstüne saldırtıyor ve sonradan Troçki'nin bütün acılığıyla yazıya döktüğü feci Yahudi kıyımlarına, pogromlara önayak oluyordu. Yüzlerce kentte yer alan bu patırdılar sırasında dört bin kişinin öldürüldüğü, on bin kişinin sakat kaldığı biliniyor.

Ama bir süre halkın hükümete karşı isyanı direnilmez bir yeğinliğe erişti. Bütün büyük sanayi kentlerinde Sovyetler örgütleniyor ve bazı yerlerde de cumhuriyet ilan olunuyordu. 24 Ekim'de Moskova'da başlayıp telgraf ve telefon hizmetlerini de kapsayan bir demiryolu grevi bir hafta içinde yurttaki bütün demiryollarına yayılmış ve bütün ülkenin yaşamını felce uğratmıştı. Köylüler iki bin malikaneyi yakmış ve Moskova'da bir Köylüler Birliği örgütlenmesi için düzenlenen bir kongreye delegeler yollamıştı. Sivastopol'da gemicilerin siyasal toplantılara gitmesi yasaklanmaya kalkıldığı zaman, bir nöbetçi, arkadaşlarının kışladan çıkmasını önleme emri veren iki subayı çekip vurmuştu. Karadeniz donanmasının çoğunluğu ve Sivastopol'daki askerlerin çoğu isyan etmiş ve böylece Lenin'in *Potyomkin* olayının olanakları üzerindeki sezileri doğrulanmıştı. Bu ayaklanmalar belir-

li koşullara karşı duyulan kızgınlıkla bir Kurucu Meclis kurulması isteğini birleştiriyordu. Lehistan'da, Finlandiya'da, Letonya'da, Gürcistan'da uyruk halklar Rusça okul kitaplarını yakıyor, Rus beylerini, memurlarını kovalıyorlardı. 1905 yılında Çar Hükümeti'ne karşı gösterilere katılmış olanların sayısı topluca iki milyon sekiz yüz bini bulmuştu. Hareket, 1848'de olduğu gibi, başka ülkelere sıçramış ve Avusturya, Almanya, Bulgaristan, İtalya ve Fransa'da büyük grevler başlamıştı. Sansür işlemez hale gelince, Sovyet basın özgürlüğü ilan etti, sekiz saatlik iş günü için isyan eden Kronştad gemicilerinin kurşuna dizilmesini ve Lehistan'da sıkı yönetim ilanını protesto için grevlere girişti. Sovyet, yeni sendikaların örgütlenmesine yardımcı oldu, işsizlere yiyecek dağıttı ve bu ara anarşist bir hava çalan Troçki'nin yönetiminde, hükümetin denetim altından çıkan bir alay görevi üzerine aldı. Kasım sonunda yüz kırk yedi fabrikayla otuz dört işliği, on altı sendikayı, yani aşağı yukarı iki yüz bin kişiyi temsil eder oldu. Rusya'nın dört bir yanından Sovyet'e dert yanmaya geliyordu halk; koskoca eyaletlerin çektiği sıkıntıdan tutun, sersefil kalmış gazilerle ömürlük işlerinden atılmış Kazakların sızıntılarına dek, her işin Sovyet'le biteceği kanısı uyanmaya başlamıştı. Sonunda Sovyet, bir mali manifesto yayımlayarak, halktan vergi vermemelerini diledi ve devlet kuruluşlarından yapılan ödemelerde kağıt para değil, altın ya da gümüş sikkeler istemelerini salık verdi, devrimci Hükümet'in, başarı kazandığı anda, Çar tarafından alınmış borçları tanımayacağını yabancı ülkelerin kapitalistlerine bildirdi.

Sovyet elli gün sürdü. İçişleri Bakanı köylülerin kurşunlanmasını, evlerinin yakılmasını buyurdu. Sivastopol'da isyan eden harp gemileri, tabyalardan, kent içinden ve isyana kalkmamış gemilerden bombardıman edildi; top ateşinden sağ kurtulan

tayfalar da kıyıya yüzerek çıktıklarında, kılıçtan geçirildi. Petersburg Sovyeti mali manifestoyu yayımladıktan iki gün sonra basıldı. Üç gün sonra ilan edilen genel grev, Moskova'nın işçi mahallelerinde kopan Paris Komünü kadar kanlı bir iç savaşın ardından söndü gitti; sayısı sekiz bini bulan ve belki sadece iki bini silahlı olan Moskovalı işçiler, Çar'ın ağır süvarisine karşı pusu ateşi açıp dokuz gün dayandıktan sonra, Petersburg'dan yetiştirilen Semyonovskiy Alayı tarafından darmadağın edildiler. Birlikler sade barikatları değil, halkın evlerini de topa tutuyorlardı. Bu evlerden birinin yıkıntısı önüne bir tepsi konmuştu, içinde insan eti, yanındaki levhada, "Kurbanlara yardım edin!" yazılıydı. "Tevkif yok, aman vermeyeceksiniz kimseye!" diye emir almış olan muhafız alayı askerleri, işçi mahallelerini ateşe verdiler, kadın, çocuk, bebe demeyip, yüzlerce adamı öldürdüler; yaralıları cankurtaranlardan dışarı sürüyüp, kaldırımların üstünde işlerini bitirdiler. Rahip Gapon'un gösterisiyle ertesi yılın 27 Nisan'ında İlk Duma'nın toplanması arasındaki süre içinde, hükümet yetkilileri on dört bin kişinin canına kıymış, bini aşkın yurttaşı kurşuna dizmiş, yirmi bin kişiyi yaralamış ve yetmiş bin insanı da tutuklamıştı.

Duruşmasında Troçki, Ferdinand Lassalle'in biçimince, savunmasını karşı suçlamaya çeviren yaman bir söylev çekti. "Sayın Yargıçlar," diye başladı söze, "Savcı sizden İşçi Delegeleri Sovyeti'nin 'mevcut hükümet şekline karşı doğrudan mücadele için işçileri silahlandırmış olduğunu' ilan etmenizi istiyor. Bu soruyu kesin olarak cevaplandırmamı istiyorsanız, 'Evet!' diyorum ben. Evet, bu suçlamayı kabul ediyorum, ama bir şartla. Bilmiyorum, Savcı bu şartı kabul edecek mi, ya da siz Yargıçlar bu şartı bağışlamaya razı olacak mısınız? Ama ben gene sorayım: Suçlamada 'mevcut hükümet şekli' diye bir söz var, bundan ne

kastediliyor? Bu, Rusya'da yasal bir hükümet mi var demek oluyor? Hükümet, hanidir, millete karşı cephe almış halde; polisin, ordu birliklerinin, Kara Yüzler'in gerisine sığınmış durumda. Şu anda Rusya'da milli bir devlet vardır denemez; bu, halkı kesip biçmeden başka bir işe yaramayan bir ölüm makinesidir. Yurdun canına kasteden bir hükümet mekanizmasını başka nasıl tanımlayayım? Derseniz ki bana, pogromlar, bu katiller, bu yakıp yıkmalar, bu ırza geçmeler; bana derseniz ki Tiver'de, Rostov'da, Kursk'da, Sedlitz'de olup bitenler; bana derseniz ki, Kişinyov'da, Odesa'da, Belostok'da işlenen cinayetler, işte bunlardır 'mevcut hükümet şekli' derseniz bana, o zaman savcıyla bu şart üzerinde bir anlaşmaya vararak, Ekim ve Kasım aylarında bu Rus İmparatorluğu'nda 'mevcut hükümet şekline karşı doğrudan mücadele için' silaha sarıldığımızı kabule razıyım." Troçki'nin tutuklular evindeki hücresinde çekilmiş ilginç bir fotoğrafı var. Kısa boylu, ama geniş omuzlu, arkaya savrulu siyah saçları, palamsı burnu, bıçak gibi inen bıyıkları, kordelalı kelebek gözlüğünün gerisinden dışarı, belki de kendi azılı ruhuna yönelmiş o mavi, delici ve gerçekten kartalsı gözleriyle hücresinde, öyle fütursuz ayak ayak üstüne atmış ve ellerini bir dizinin üstüne kavuşturmuş ve öyle utançsız, öfkesiz ve hatta meydan okumazcasına oturmuş ki, bir mahpus değil de sanki, büyük bir devletin başı, bir buhran anında fotoğrafçıya şöyle bir poz vermiş...

Yeniden Kuzey Kutbu Dönencesi'ne yollandı, bu sefer süresiz; ama bu defa sürgün yerine bile varmadan kaçmanın yolunu buldu. Konaklardan birinde yapmacıktan hasta olur, geldikleri yoldan, nehir boyundan kaçmaya kalkarsa, nasıl olsa yakalanır diye ve başka da yol olmadığı için başına gözcü koymazlar. Ob nehriyle Urallar arasında tek bir Rus yerleşmesi bile yoktur; karlı düzler ve kendi dilince konuşan yerlilerin seyrek kulübeleri,

hepsi o; aylardan Şubat'tır, tipi mevsimi. Ama Troçki bir köylüyü kandırır, bir geyik kızağıyla yabanlara dalarlar, atların gidemeyeceği bir geyik yolunu kovalayıp bir haftada dört yüz otuz mil giderler. Uralları da at sırtında, memurluk taslayarak aşar; biner bir trene, Sedova'ya buluşalım diye bir tel çeker, o sırada Lenin'le Martov'un üslenmiş oldukları Finlandiya'ya birlikte kapağı atarlar.

Hemen sonraki yıllarda Troçki, 1905 adlı dikkate değer bir kitap yazarak devrimi anlatır, çözümler. Devrimcilerin katıldıkları devrimlerin tarihini yazmaları geleneğini 1848 incelemesiyle başlatan Engels'tir; ama Troçki Engels'in ötesine geçmiştir bu eseriyle. Devrim içindeki yeri daha önemlidir, konu da daha geniştir; ve hem yazdığı kitaba, hem de oynadığı role çok daha dramatik bir yaşam duygusu aşılayabilmiştir. Marksist, henüz olaylara gerçekten söz geçirememektedir; ama, 1905 Devrimi'nde, hiç değilse olayları etkiliyebilmiş, bir yandan da eylem sahnesinden döner dönmez oturup olup biteni öyküleyip çözümleyebilmiştir. Eylemin tarihiyle yazılı tarih hâlâ ayrı yollardan ilerlemektedir, ama belli, yakında birleşeceklerdir.

Troçki, 1905 Devrimi'ni Marksist açıdan tanılarken, başarısızlığı, Çar'ın, dananın kuyruğunun koptuğu anda, silahlı birlikleri denetinin altında tutabilecek durumda oluşuna bağlar; bu da, orduda ve donanmada köylüden devşirilmiş unsurun ağır basması yüzündendir. Ordu saflarında birlikte barınıp bakıldıklan için üstlerine karşı serf eskilerinin duyduğu isyan dürtüsünden yoksun kalmış olan bu köylüler, mümkünü yok, o emirkulu uysallığından kendilerini koparamayacak ve teknik eğitimden geçmiş daha ileri arkadaşlarına, çaresiz, hıyanet edeceklerdi. Buna karşılık Troçki, Rusya'daki özel durumun itisiyle proletaryanın onsekizinci yüzyıl sonu Fransasında burjuvaziye düşen işi görmüş ve

onun yerini tutmuş olduğuna kanaat getirmiştir. Proletarya, Sovyet'i yaratmıştır; ne olup bittiğini gerçekten kavrayan tek örgüt, Sosyal Demokrat Parti de, tabii, hareketin başına geçmiştir.

Devrimin hangi yolu tutmuş olduğunu ve hava dönünce ne yana dümen kırılacağını kestirmek, bu bakımdan hiçbir Batı örneğinden medet umamayacaklarını iyi bilen Rus Sosyal Demokratları için başlıca sorundu. Menşeviklerin gözü, bir burjuva demokrasisindeydi. Kapitalizm ortadan kalkmayacak, ama hükümeti liberaller yönetecekti, sosyalistler de muhalefette yer alacaklardı. Lenin proletarya ile köylü birleşimi bir diktatörlük tasımlıyordu; bu gene de bir toplumsal devrim değil, sadece Batı örnekli bir demokrasi kurulması yolunda ileri bir adım olacaktı. Troçki Finlandiya'da "sürekli devrim" diye bir kuram ortaya attı: Bu kuram, daha sonra Lenin'in savunduğu ve 1917'de Bolşevikler iş başına geçtikten sonra geniş ölçüde benimsenen kuramın aşağı yukarı eşiydi. Engels 1847'de *Komünizmin İlkeleri*'nde bir toplumsal devrimin tek bir ülkede kendini sürdüremeyeceğini, öbür ileri kapitalist ülkelerin de ardından gelmesi gerekeceğini yazmıştı. Şimdi Troçki, Rusya'da bir proletarya devriminin, kapitalistlerden çaresiz uğrayacağı hücumlar karşısında işçileri hoşnut edebilmek için sosyalizme başvurması gerekeceğinden, sırf demokratik bir niteliğe saplanıp kalamayacağını; öte yandan Rusya'nın, geri ekonomisi dolayısıyla, öbür ülkelerde de toplumsal devrimler patlak vermedikçe kendi sınırları içinde bir başına sosyalizmi gerçekleştiremeyeceğini ileri sürüyordu. Troçki'nin daha sonraki çabalarında hizaladığı tarihsel gelişme doğrultusu buydu ve o zamandan bu yana da bu görüşe bağlı kaldı.

1917'de Rusya'ya dönüşüne dek geçen zaman içindeki serüvenlerini burada izlemesek de olur. Hizipler dışı bir devrimci

olarak, milletlerarası eğitimini Viyana, Berlin, Zürih, Belgrad, Paris ve Madrid'de bütünledi. 1914 Savaşı'nın kopması üzerine bir ülkeden bir ülkeye kovalandı durdu; Fransa'ya yollanmış olan Rus birliklerinin komutanı öldürülünce, kabak o sırada Paris'te bir gazete çıkarmakta olan Troçki'nin başına patladı, sınırdışı edildi. Sonunda, Birleşik Amerika'da aldı soluğu, on hafta olmuştu ki New York'a varalı, Rusya'da yeni bir devrimin başladığı haberi geldi. İngilizler Halifax'da bir ay alıkoydukları için bu sefer vaktinde yetişemedi. Geçici Hükümet sultaları İngiltere'de tutulmasını istiyorlardı, ama Sovyet, Troçki'nin koyverilmesinde diretti.

Dediğine göre, 1905'te birlikte çalıştıklarında Menşevikleri gözü tutmamıştı: Halk yığınlarının kendilerini ileri itelemesine rağmen, "Hayretle ve kırgınlıkla gördüm ki," diyor Troçki, "en akıllıları olan Martov bile, olaylar karşısında apışıp kalıyor, şaşalıyordu." 1917'de en yetenekli iki Marksist, Lenin'le Troçki, sonunda elele verip birlikte çalışma olanağı buldular.

4

TROÇKİ KENDİNİ TARİHLE EŞLEŞTİRİYOR

Görüleceği üzre, Marksist hareket yüzyılın başında hırslı ve vergili bir gence bir yaşam temeli ve alanı sağlar hale gelmişti. Troçki, Marx gibi büyük ve özgün bir düşünür değildi, ne de Lenin gibi büyük ve özgün bir devlet adamıydı; belki de büyük bir asi bile olmayabilirdi: Devrim, onun için, adeta, kendini içinde buluverdiği bir ortamdı. Hani ne yeni bir sistem yaratan, ne de yaratılmışı zorlayan, ama bir çığır içinde parlayıveren birinci sınıf kişiler vardır, Troçki de onlardandı işte.

Ne pahasına olursa olsun, kendini gösterme telaşı içinde, ne söylediğini kendi de bilmeden, arkadaşlarını dil açıklığıyla, zeka oyunlarıyla tavlayan genç öğrenci, Marksizm ordusunda yerini buldu, yani yeryüzü sahnesinde yeni bir anlayışa göre oynanan evrim dramında kendine uygun bir role kondu. Tabii, bu, Troçki'in bu rolü üzerine alışında bir içtensizlik, bir hile var demek değil. Tersine, bu rol uğruna sade rahatını, huzurunu değil, kendi yaşamını, izleyicilerinin ve ailesinin yaşamını tehlikeye attı, üstüne de Marksizm'in kullarına bağışladığı tek dünya nimeti olan insanlara buyurma keyfini de gözden çıkardı; ve Marksist akademi içinde, adeta, düellocu Çar subaylarının haysiyet-şeref efsanesini gölgede bırakayım diye düşünülmüşe benzeyen o leke-

siz, o kusursuz devrimci onur ve ahlak ilkelerini ve ölçülerini benimsedi.

Troçki'nin Marx-Engels yazışmasının üzerinde bıraktığı izlenimi dile getirmek üzere yaşam öyküsüne yazdığı bir bölüm var. Marx'la Engels'in kurduğu geleneği betimleme bakımından çok ilginç. O ara Troçki, hem Viyana köpeksiliğinin altında yüreksizleşmiş, hem de Alman allameciliği yüzünde alıklaşmış olan Avusturyalı Sosyal Demokratlar'la birlikte çalışmaya çabalıyordu. Kimi zaman işçilerin *Genosse (yoldaş) Herr Doktor* diye seslendikleri Victor Adler, bir seferinde, "Diyalektik Maddeciliği değil de, Vahiylere dayanan kehanetleri yeğlediğini" söyleyerek Troçki'yi afallatmıştı.

"Bu hava içinde," diyor Troçki, "Marx'la Engels arasındaki yazışmalar, içime su serpen, bana destek olan kitapların başlıcasıydı. Hem kendi düşüncelerimi hem de başkalarına karşı davranışlarımı tartıp değerlendirmem için sekmez bir ölçüt hizmeti gördü bu mektuplar. Viyanalı Sosyal Demokratlar'la aynı formülleri kullanıyorduk, ama onları eksenleri etrafında bir beş derece çevirmeye görün, aynı kavramlara nasıl değişik anlamlar verdikleri o saat belli oluyordu. Aramızdaki anlaşma geçiciydi, yüzeydeydi, yapmacıktı. Marx'la Engels arasındaki mektuplar ise benim için kuramsal değil, psikolojik bir esin kaynağı olmuştu. *Toutes proportions gardées*; bu kitabı okurken, her yaprağında bu iki büyük ustayla aramda psikolojik bir yakınlık olduğuna yeni bir kanıt buluyordum. İnsanlarla düşünceler karşısındaki davranışları, benim davranışımdı. Üstü kapalı sözlerindeki anlamları kestiriyor, sevgilerini, öfkelerini, nefretlerini paylaşıyordum. Ama onlarda ne tarikatçılıktan, ne kıtkanıkçılıktan eser vardı. İkisi de, ama özellikle Engels, ikide bir, "İnsana ilişkin ne varsa, kabulüm," dediyse, doğruydu dediği. Ama devrimci gö-

rüşleri sayesinde, her daim feleğin cilveleri ve insanoğlunun gündelik oyunları dışına çıkabiliyorlardı. Süfli hesaplar, değil benliklerine bulaşmak, yanlarına bile yanaşamazdı. Bayağılıklar pabuçlarının tabanına bile sürtünemezdi. Beğenceleri, sevenceleri ve çalımlarında –en hurda vesilelerle bile olsa– ruh soyluluğundan gelme bir incelik vardı. Yeri geldi mi ölesiye eleştirirlerdi insanı, ama gammazlık, dedikodu nedir bilmezlerdi. Şatafat, mevki-mansıp hiçti onların gözünde. Filistenlerin, pestenkerani insanların onların burjuvaca buldukları özellikler, sırf devrimcilikten gelme doğal üstünlükleriydi. Yoksa oldum olasıya ve her türlü koşul altında kamuca biçilen değerlere zerre değer vermeyişleri benliklerinin en köklü yanıydı."

Ama bu bölümde bile, Troçki'nin hayalini asıl kamçılayan şey, görüyoruz ki, ustalarının davranış tarzıdır, bu davranışla ulaşmak istedikleri amaç değil. Troçki kendini devrimin soyluları arasında görür. Lunaçarski, Sosyal Devrimci önder Çernov, Ekim Devrimi'nden önce, koalisyon hükümetinde görev aldığı zaman, Troçki'nin nasıl, "Şu aşağılık ihtirasa bak! Sen tut, tarihteki yerini bir bakanlık koltuğuyla değiş!" dediğini anlatır. Ama Troçki de bu "şeref mevkiinden" büsbütün vazgeçmiş değildir, sadece vuslat uzun erimli bir bahara kalmıştır. "Troçki," diye ekliyor Lunaçarski, "tarihteki yerinin üstüne titrer, uğruna her türlü esirgemezliğe hazırdır, insanlığın gönlünde gerçek bir devrimci önder aylasıyla (hale) yaşayabilmek için ölümü de göze almıştır." Bruce Lockhart, 1918 Şubat'ında, Troçki'yle ilk görüşmesinden sonra, günlüğüne şöyle yazmış: "Baktım, bu adam her an Rusya için dövüşüp ölmeye hazır, yeter ki nasıl öldüğünü görecek yeterince seyirci olsun." Nerdeyse, "insanlığın ilerlemesi davası, Troçki'nin ilerlemesi ya da gerilemesine bağlıymış meğer!" diyesi geliyor insanın: Sanki hakikat uğruna kavga Troç-

ki'nin kişisel kavgası! Günlüğünde Fransızca öğretmenine karşı düzenlediği gösteri üzerine yediği geçici kovulma cezası bitip okula döndüğünde, okuldaşlarını nasıl yargıladığını anlatır. Bunları üç sınıfa bölmüştür: Kendisine "ihanet edenler", kendisini "savunanlar", ve "tarafsız kalanlar." İlk bölümle selamı sabahı keser, ikinci grupla arkadaşlık eder. "Bu olay, adeta, benim için ilk siyasal deneme oldu," diye sürdürür sözü. "Sonunda şu gruplar belirdi: Bir yanda gammazlar, kıskançlar, bir yanda da pekyürekli, candan çocuklar; ikisinin ortasında da arada sallanan tarafsız kalabalık. Daha sonraki yıllarda hep bu gruplarla karşılaştım, değişik koşullar altında bu üç grubun çeşitli temsilcileriyle yüz yüze geldim." Yani nerdeyse Troçki'nin okuru olarak biz bile, yazara karşı bir kişisel bağlılık duyma zoru altında bırakılıyoruz. Troçki, Lenin gibi, olayların gidişini kendi ya da bir başkasının şu ya da bu koşul altında şu ya da bu ölçüde doğru yorumlayabileceği bir sorun olarak ele almakla yetinmez, bu olaylar dolayısıyla kendini de haklı çıkarmak merakındadır.

Troçki'nin bir evre kurulmasına yardım etmiş olduğu devletin Robespierre Terörü'nün kasaplıklarıyla Direktuvar döneminin gericiliğini nasıl birleştirip, Troçki'yi de zorla Grachus Babeuf rolüne çıkardığını son zamanlarda seyredenlerimiz arasında Troçki'ye sahip olmadığı birtakım niteliklerle ve kendinin üstüne basa basa yokumsadığı ilkelerle donatmaya yeltenenler çıkabilir. Lenin'in ardılının Troçki'nin hizmetlerini sıfıra indirmek için koca Devrim tarihini nasıl da yeniden yazdırmaya kalkıştığını; nasıl Troçki'yi bir ülkeden bir ülkeye kovaladığını, çocuklarına bile aman vermediğini, nasıl canlarına kastettiğini; ve insan ruhunu çökertme bakımından Korkunç Ivan'ın hiç değilse açık habisliklerine rahmet okutan düzmece mahkemeler ve iti-

raflarla kendi yönetimine bela olan isyanları, yanılgıları ve yıkımları nasıl Troçki'nin üzerine yıkmaya savaştığını ve sanki 1930 yıllarının Sovyet yöneticileri bu yurtsuz, bu fellek fellek dolaşan insanın ahlak yetkesini kırmadıkça sosyalist ülküyü yadsıyamazlarmış gibi, Stalin'in, üstüne düşe düşe, Troçki'yi dünyanın gözünde nasıl kendi azaplı buluncunun, vicdanının savcısı haline getirdiğini gördük. Troçki, kendi istese de, bu role sahip çıkamazdı; düşmanları bu oyuna hiçbir öz-dramatizasyonun sağlayamayacağı bir gerçeklik kazandırdılar. Ve Sovyetler Birliği'nde devrim ateşi küllenir ve Batı düşünü sistemleri bir çöküntünün eşiğine doğru emeklerken, Troçki uzun ışık demetini denizler ve çepeçevre kayalıklar üstünde dolandıran bir deniz feneri gibi parladı çıktı ortaya.

Ama bu insanı rolünün içinde görmeye ve gerçek eğilimlerini ve öğretilerini incelemeye çalışmamız gerek.

Odesa'dan çiftliğe kitaplardan edinme yeni bilgilerle, yeni temizlik alışkanlıkları ve yeni kent giysileriyle dönen çocuk, kendini cinsdaşlarından kopmuş buldu; bir başka düzenin adamıydı artık, onlara üstün bir yaratıktı; işte o ara kurulmuş olan bu ölçü, insanlarla genel ilişkilerinde Troçki'nin bütün ömrünce sürdü. *Hayatım* adlı eserinde kendisini alelade politikacılardan apayrı kılan bir içtenlikle benliğinde ilk "toplumsal isyan" duygularının "ezilmişe sevecenlik" değil, "haksızlığa öfke" olarak belirdiğini anlatır ve "Devrimci düşüncelerimin," der, "biçimlenmeye başladığı sıralarda bile, bir de bakardım, gene devrime karşı kitabi, soyut ve dolayısıyla köpeksi bir tavır takınmışım ve yığınlar tarafından yürütülecek eyleme karşı güvençsizlik yeniden depreşmiş yüreğimde. Kendi özümdeki bu kusurları düşünerek, okuyarak, ama daha çok görgü yolundan gidermem, bunlarla içerimdeki ruhsal kötürümlüğü silkip atıncaya dek çar-

pışmam gerekti." Lunaçarski'nin anlattığına göre, ki bu izlenim Troçki'yle ülfeti olan başka kimselerce de geniş ölçüde pekiştiriliyor, "Troçki'nin başkalarını adam yerine koymazlığı, etrafının gönlünü hoş etmede aczi ya da isteksizliği ve Lenin'in varlığını her daim kuşatan sevimden yoksunluğu onu bir çeşit yalnızlığa mahkum ediyor." Céline'in bir kitabı üstüne yazdığı bir eleştiride, devrimci harekete övgü niyetine, hiçbir Marksist'in aklının köşesinden bile geçirmeyeceği bir kanıt getirip, "Devrimin insanlığı kendi içine çöreklenmiş Ben'in karanlığından kurtaracağını" söylemesi de Troçki'nin mizaç çapraşığına ışık tutması bakımından ilginç.

Ne Lenin'in insanlarla sıkı fıkı olma vergisiyle ne de Stalin'in parti örgütünü ve kamuoyunu parmağında oynatmasına elveren siyasal hinoğlu sezgisiyle donanmış olduğu için, Troçki, 1903 bölüntüsüyle 1905 Devrimi arasındaki dönemde ve gene 1905'le 1917'de Rusya'ya dönüşü arasındaki sürede düştüğü durumdan son yıllarda da kendini kurtaramamış, ve halkın desteğinden yoksun, bir kaç sadık izleyiciyle başbaşa, bağımsız bir Marksist olarak ortada kalmıştır. Ancak buhran anlarının sıkısıyla dediği dedik bir mevkiye geçip kendi bildiğince eyleme giriştiğinde, başkalarına dediğini yaptırma yetkisi ve dehasıyla, siyasal bir kuvvet olarak sivriliverir. 1918 ve 1919'da Savaş Komiseri'yken, zırhlı treniyle cepheden cepheye öyle bir yıldırım gibi yetişir, erleri öyle bir coşkunlukla yüreklendirir, telsizin başına geçtiği gibi erzak gecikti diye cephe gerisine öyle bir duman attırır, kalemi aldığı gibi eline basın için düzinelerce öyle can alıcı haberler, öyküler düzerdi ve eski rejim altında yetişmiş askeri uzmanları Devrim için bilgilerini seferber etmeye öyle bir sıkılardı ki, on altı Sovyet ordusu, bu istem ejderhasının kamçısıyla büyülenmiş gibi adeta, Kolçaklara, Denikinlere karşı bütün

cepheleri tuttu ve Devrim'i kurtardı; ve Yudeniç, Petrograd üstüne yürür ve Lenin kentin boşaltılmasından yana çıkarken ve alay komutanı adamlarına geri çekilme buyruğu vermiş ve birlikler kaçışıp tümen karargahının önlerine kadar dökülmüşken, Troçki hemen oracıkta çevirdiği bir ata atlayıp, ardında emireri, elinde tabancası, erleri, "Dayanın çocuklar! Troçki Yoldaş var başınızda!" diye haykırarak, öyle bir kovalamaya başladı ki, bütün alay geri döndü ve boşalttıkları mevzilere yeniden geçip savaşa başladılar; alay komutanı ricat emrini veren insan değildi artık, ön saflarda çarpışıyordu, iki ayağından yaralandı; ve erler tanklara süngülerle saldırdılar. Siyasa alanında da böyle bu; Bruce Lockhart'ın yıllar önce belirttiği gibi, Troçki'nin ne yaman adam olduğu asıl bir köşeye sıkıştırıldığı zaman belli olur. Gerçekten de Troçki, Moskova'nın etrafını bir ateş çemberiyle çevirdiği ve bütün Avrupa milletlerinin yüzüne kapılarını kapadığı şu son yıllardaki kadar gözde büyütülmemiştir hiç.

Öte yandan bütün bunların gerisindeki ülkü dürtüsü, insanoğlu için mutluluk isteğinden çok, insan kültürüne tutkunluktur; *Edebiyat ve Devrim* adlı eserinde sosyalizmin ergeç gerçekleştireceğini ve içine kapalı insanın can evinden doğup toplumun tanyerini ağartacağını muştuladığı "ilk insanca kültüre" duyduğu özlemdir. Ve Troçki'nin aklı, insan kardeşlerinin yaşamlarını o anda biçimlendiren olaylardan çok, Marksist ***kuramdadır***, onu asıl ilgilendiren şey, sosyal gelişim diyagramı, çizgesidir. Marksist, tabii, eylem de edecektir; ama sözkonusu durumu ve ona nasıl el atacağını Marksist kuram çerçevesi içinde çözümlemedikçe, harekete geçmeyecektir. "Zihnimde," diyor, "genelin özele, yasanın olguya, kuramın kişisel deneyime üstünlüğüne inanç, genç yaşta yer etmiş ve yaşım ilerledikçe büsbütün kökleşmiştir... Bende bu inanç, edebi ve siyasal çalışmalarımın

ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Tıkız deneycilikten ve o kepaze olgu putseverliğinden –zaten olgu dedikleri çoğu kendi uydurmalarıdır ya, neyse– tiksinti getirmişimdir hep. Ben olguların ötesine bakarım, yasayı ararım... Hangi alanda olursa olsun, elime genelin ipucunu geçirmedikçe, harekete ve eyleme geçesim gelmez."

Bu tutum, en kötüsünü düşünelim, insanları kendi çevreleri içinde anlamaya çalışacak yerde –metamatiğe de düşkün zaten– bir çeşit mantık cambazlığına yol açacak, ve hele, suyun başından uzakta, salladığı siyasal öngörülerden bazılarında aşırıya varacaktır. Ama şimdiden yer almış olayları incelerken, yani bir gerçek temelle donanmış olduğu zamanlarda, sağlamlığına sağlam, inceliğine ince birtakım tarih incelemeleri yazmasına elverecektir. Troçki'nin soyut "savlar" eğirip duran malum Marksist bilgiçten farkı, Marksist kurama olanca tutkunluğuna rağmen, zekasına hâlâ koşup oynayacak meydan bırakmasındadır. Yazılarında yığınların davranışı üzerine düzülmüş Marksist çözümlemelerin yanı sıra, özellikle kişilere yöneltilmiş ve büyük Rus yazarlarının geleneğine yakışır, gerçekçi gözlemler yer almakta, yazılarının en entipüftenine bile bir oturmuşluk kazandıran biçim ve ilerleyiş üstünlüğünün yamacında, çekişmeli yazılarına bile bir güzellik kazandıran ve kitaplarındaki bazı parçaları unutulmaz kılan bir hayal zenginliği göze çarpmaktadır. *1905*, *Rus Devrimi'nin Tarihi*, *Hayatım*, *Lenin'in Hayatı* ve *Edebiyat ve Devrim* adlı kitapları belki de kalıcı edebiyata mal olmuş eserlerdir.

Yukarda aktardığımız fasılda sözünü şöyle sürdürüyor: "Bütün iç yaşamıma değişmez bir eksen halinde işlemiş olan sosyal-devrimci köktencilik işte bu sûfi hesaplara, bu işbaşaran kılıç-kuşanancılığa ve öğretice kalıpsız ve kuramca genelleşmemiş ne varsa hepsine karşı duyduğum düşmanlıktan başvermiştir."

Evet, ama bir iç yaşamın merkezine oturmuş değişmez bir eksen, insanın ötesine geçmeyeceği bir kazık bağı demektir aynı zamanda. Troçki yetişme çağında bu bağı nasıl bir kaç kez zorladığını anlatmıştır bize: İlkin Devrim'e, sonra Aleksandra Luvovna'ya ve Marksizm'e, en sonunda da sanata karşı "direnmiş"tir. Ve 1917'ye dek Lenin'e de direnmiştir. Ama kazığa bağlı ipi biraz koyvermekle döngüden kurtulmuş olmayız. İnsanlığın en ciddi teşebbüslerinde basmakalıbının bozulmasına karşı direnen görüşlerden kuşkulanmakta haklıyız; çünkü yeni birtakım önemli etkenleri hesaba katmada yaya kalma tehlikesini gelberi etmededirler. Troçki'nin bütün sonraki yazılarının özü ve kendi kendini savunuda başlıca dayanağı, Devrim'in başından beri Lenin'e ve ölümünden sonra da anısına göre yön tutmuş oluşudur (Lenin'le çatışmalarını gizlemiyor tabii, ama bunları küçümsemeye kalkışı değişmez bir yetke "ekseni"ne duyduğu gereksinmeyi büsbütün ortaya koyuyor). Ve Troçki'nin Marksizm'i Lenininki kadar dogmatiktir. Marx'la Engels'e seçkinlik kazandıran araştıncı ruhdan o kerte yoksundur; ve Lenin gibi insanlığın andaki malzemesiyle çalışan yüce bir işçi değil, aslında bir yazar ve öğretici olduğu için, bu dogmatik Marksizm'in uzanımları eserlerinde büsbütün ortaya çıkmaktadır.

Bu uzanımların neler olduğunu araştıralım: Bir kere bildiğimiz kadarı, Hegel'ci Düşünden derilmiş Marksist tarih görüşü, hiçbir ileri gelen Marksist'in eserinde Troçki'nin yazılarında rastladığımız kadar açık bir erek-bilimsel (teleological) yer tutmaz. Troçki'nin 1905 Devrimi üzerine, ele aldığı olayların hemen ardından yazmış olduğu kitabında yer alan şu sözlere bakın: "Prens, ülkeyi barış içinde kalkındırmayı beceremiyor idiyse de, tarihin kendisi için ayırdığı ve yerine getirsin diye hükümetin başına geçirdiği daha büyük bir ödevi dikkate değer bir yetkin-

likle başarmakta, yani orta sınıfın önyargılarını ve siyasal kuruntularını yıkmaktaydı." "Tarih Gapon'un delice teşebbüsünü kendi amaçlarına erişmek için kullandı ve sonunda rahibe tarihin vardırdığı sonuçları rahipliğinden gelme yetkeyle takdis etmek düştü." "Genç olanı (Lassalle) Berlin'deki, daha kıdemli olan ikisi de (Marx'la Engels) dünya kapitalizminin orta göbeği Londra'daki rasathanelerinden siyasal çevreni şaşmaz bir dikkatle gözlemleyen ve Devrim'in yaklaştığını belirler nitelikteki her olayı, her görüngüyü izleyen o güzelim ustalarımızın yazışmalarını yeniden okurken; Devrim lavlarının kabartısıyla çalkalanan o mektupları yeniden yudumlar, bu sabırsız ama, bıkkınlıktan uzak bekleyiş havasını yeniden soluklarken, bu kuramları kurgusuz, ruhbilimleri ruhsuz ve (akıllarınca) devrimci çılgınlığa karşı habire "uslar"ını öne süren *raisonneur*'leri (raconcu usçuları) geçici bir takım amaçları için Marksizm'e bulaştıran o insafsız tarih diyalektiğine hınçlanası geliyor insanın." Şu halde tarih, diyalektik üçlüsüyle, Prens Sıvyatopolk-Mırskki'yi orta sınıfın kuruntularını yıkmak için seçmiş, Rahip Gapon'un ister istemez takdis ettiği devrimci sonuçları ortaya koymuş ve şimdi de Kıyamet Günü'nün kaynar lavlarını ortalığa salmadan önce, Marksizm'in bazı Farisi ve Sadukilerini mahvü perişan edecektir. Hani Tarih ve Tarihin Diyalektiği kelimelerinin yerine *Tanrı* ve *Takdir-i İlahi* kelimelerini komadıkça, bu sözlerden bir anlam çıkarmak güç. İşte tarihin bu ilahi gücü, Troçki'nin bütün yazılarında boy gösteriyor. John Jay Chapman, Browning için, "Bu adamın eserinde, isim, fiil, sıfat, zarf ve ünlem Tanrının yerini tutuyor," demişti; Troçki için de tarih öyle. Son zamanlarda, Troçki'nin bu yalnızlık ve sürgünlük günlerinde, bu somurtkan ruh, tarih, gözdesi masası başına oturmuş yazı yazarken, arkasına geçip yüreklendiriyor onu, uyarıyor, öğütlüyor, tarihin yüzü-

nü ömürlerinde görmemiş olan suçlayıcılarını yerle yeksan edebilmesi için cesaret veriyor ona adeta.

Eylem anlarında tarihi, elinde intikamın kılıcı, insanın omuz başında dikilmiş duymasının ne demek olduğunu 1917 Ekim Devrimi'nin başarıya ulaşmasından sonraki ilk Sovyetler Kongresi sırasında yer alan şu olay pek güzel gösteriyor. Troçki, kürsüden, bir peygamber horgörüsü ve gazabı içinde söylediği şu sözlerle Martov'la arkadaşlarını toplantıdan def ediyor; Bolşevik zaferinin en parlak günlerinde oluyor bu: "Sizler," diye haykırıyor, "zavallı, bir başına kalmış kimselersiniz, iflas ettiniz; dürüldü defteriniz. Gayrı gidin layık olduğunuz yere! Defolun tarihin çöplüğüne!" Bu sözler Marksist siyasa ve düşününün gidişini ısıtması bakımından üstünde durulmaya değer sözler. Demek oluyor ki, tarihin akışıyla kendisini karmaştırmak kişiyi "zavallı, bir başına kalmış bir kimse" olmak zilletinden kurtaracak; ama dalga geçtin mi, tarihin çöplüğünü boylayacak, insanlıktan çıkacaksın. Şu anda Martov'un bir eylem adamı olmadığında Bolşeviklerle ağız birliği etsek bile, tuttukları yola karşı homur homur söylenmesinde pek haksız da değil. Martov, Marx'ın tasımladığından ayrı koşullar altında kurulan bir sosyalist rejimin Marx'ın beklediği sonuçları vermeyeceğini; Marx'la Engels'in proletarya diktatörlüğünü, çoğu zaman, yeni egemen sınıf için evrensel seçim hakkına ve devlet görevlerinin halk tarafından azli temeline dayanan bir demokratik cumhuriyet olarak düşündüklerini ve "Bütün iktidar Sovyetlere!" buyruk sözünün lafta kaldığını ve zaten az sonra Lenin'in bu buyruk sözü "Bütün iktidar Bolşevik Partisi'ne!" diye değiştirdiğini öne sürüyordu. Kimi zaman tarihin çöplüğüne atılan şeyler arasında, sonra oradan çıkarılması gerekecek değerli şeyler de olabilir. Stalinci Sovyetler Birliği'nin kanısınca, şimdi Troçki de o çöplüktedir; ve bir başına kalmış

bir kimsenin "zavallı" bir kişi olduğu yolundaki eski görüşünü bırakıp, Ibsen'in *Halk Düşmanı* adlı oyununda Dr. Stockman'ın dile getirdiği şu kanıyı benimsese fena olmaz; Dr. Stockman, "En güçlü adam, yalnızlıktan en az gocunan adamdır," diyor.

Üstelik dayandığı kanılar, artık eskisi gibi sadece Bernstein'in tatlısu Kantçılığı eliyle değil, Marksist ahlakın kurduğu devlet içinde yer alan olayların sert ve kaçınılmaz eleştirilerine hedef olunca, Marksist ahlakın çapraşıklıkları da Troçki'de büsbütün belirli hale geliyor. *Lenin'in Hayatı* adlı eserinin 1936'da, yani bu sorunların daha enine boyuna tartışılmadığı bir sırada, Fransızca yayımlanan ilk cildinden aktarıyorum bu sözleri. Troçki Lenin'in annesinden söz açıp diyor ki: "Tükenmez bir ahlak gücü kaynağı, yazgının her yeni darbesinden sonra, kendi iç dinginliğini yeniden kurmasına el veriyor ve kendisine muhtaç olanlara yardımcı olma erkesiyle donatıyordu onu. Öbür vergilerle arkalanmamış bir ahlak dehası uzaktan göze çarpmaz, ancak yakından tadına varılabilinir. Ama, böyle yüce gönüllü kadınlar olmasaydı, yaşanacak tarafı mı kalırdı dünyanın!" Ve Vladimir'in çocukken söylediği yalanın öyküsünü anlatırken, şöyle bir söz söylüyor: "Görüyoruz ki, Vladimir ahlak salt buyruğuna (categorical imperative) meğer hiç de yabancı değilmiş, oysa Lenin için bir alay düşmanı 'ahlaksızdır' deyip duruyor." Lakin az ötede, Anna'nın kardeşi Aleksander için, "Elinde değil, yalan söyleyemezdi, yargılanması sırasında çok daha iyi anlaşıldı bu," deyişine değinerek, "Hani insanın 'Vah, vah!' diyesi geliyor!" diyor. "Amansız bir sosyal kavga içinde böylesine bir tutum ite, köpeğe yem eder kişiyi. Ne pir yalancı olduğunu hep bildiğimiz ahlak hocaları ne derlerse desinler, yalan söylemek toplumsal çelişkilerin tepkisidir, kimi zaman da bu çelişkilerle dövüşmek için kullanılacak bir silahtır. Sırf kişisel bir ahlak çabasıyla bu

toplumsal yalanın ağından kurtulunamaz." Sonunda eski muhaliflerinden birinin Lenin'i "ahlakdışıcılık"la (amoralism) suçlayışına veriştirdikten sonra diyor ki: "Meğer bu 'ahlakdışçılık' yakıştırması, amaca yaradığı ölçüde her aracı mubah saymaktan başka bir şey değilmiş. Iyi ya! Ulyanov, o yedi kat göklerden yaşamlarımızı düzene sokmak üzre indirildiği söylenen ve Papalarla Kant'ın göklere çıkardığı ahlakın hayranlarından değildi. Izlediği amaçlar öyle büyük ve üst-kişiseldi ki, ahlak ölçülerini bu amaçlara bağımlı kılmakta yerden göğe haklıydı."

Iki yıl sonra 1938 Mart'ındaki Moskova davalarının ardından, Kremlin'in sistemli yalan dolanlarının ve eski Bolşevikleri insafsızca temizlemesinin gene Bolşevikler tarafından hanidir izlenen Cizvit politikasından doğma büyüme mantıksal bir gelişme olduğunu öne sürenlere karşı, *Bizim ve Onların Ahlakı* diye uzun bir yazı yazar. *New International* dergisinin Haziran 1938 sayısında yayımlanan bu yazı, Troçki'nin bu konudaki düşüncelerini incelemede *locus classicus*'dur, ana kaynaktır. Ne mi deniyor bu yazıda? Bir kere Cizvitlere iftira edilmiş olduğu söyleniyor. Amacın *her türlü* aracı haklı kılacağına inandıkları, düşmanlarının uydurmasıymış. Troçki'ye göre Cizvitlerin savı şu: Bir araç kendi başına iyi ya da kötüdür denemez. Ancak hizmet ettiği amaca bakarak, iyiliğine ya da kötülüğüne hükmedilebilir. Nasıl ki, bir insanı "tecavüz ya da kat'letme amacıyla" vurmanın suç olmasına karşılık, bir çocuğa saldırmak üzere olan bir köpeği vurmak hayırlı bir iştir. "Cizvit tarikatı sıkı sıkıya merkezlenmiş, saldırgan, sade düşmanları için değil, dostları için de tehlikeli olan savaşkan bir örgüttü." O tarihlerdeki öbür Katolik rahiplerine üstündüler, çünkü onlardan "daha tutarlı, daha cesur ve kurnazdılar." Ve ancak, Cizvitlikten ayrılmaya, "Kilisenin savaşçıları" olmaktan çıkmaya, yani "bürokratlığa" sapmaya başla-

dıktan sonradır ki, Cizvit tarikatı vıcıdı.

Demek ki, yalan söylemek ve adam öldürmek çeşidinden araçlar kendi başlarına ahlak ölçülerine koşulamaz. İkisi de savaş zamanında gereklidir ve bunları iyi ya da kötü gözle görüşümüz taraflardan hangisinin kazanmasını istediğimize bağlıdır. Troçki, şu tartışmakta olduğumuz denemesinde, Kremlin'in "ikiyüzlülüğünden", yalancılığı resmi bir kült haline getirmişliğinden acı acı yakınarak ve GPU iftiracılarını "şerefsiz ya da vicdansız burjuvalar" diye karalayarak, bu görüngüyü, belli, farkına varmadan, ama pek güzel örneklendirmiş oluyor. Okur, "İyi ama, Bolşevikler Menşeviklere leke sürdüklerinde, böylece kendi şereflerine ve vicdanlarına da gölge düşürmüş olmuyorlar mıydı?" diye sorsa yeri. Bu sorunun karşılığını bir başka fasılda buluyoruz: "Savaşan taraflardan hangisi daha ağır kayba uğradı, kim kimi daha fazla kırdı, bunun bile bir önemi yok. Tarih, İç Harpte (Amerikan) Kuzeylilerin zalimliğiyle Güneylilerin zalimliği için değişik miyarlar kullanır. Ortada hileyle ya da zorla köleyi zincire vuran bir köle sahibi, bir de hileyle ya da zorla zincirlerini kıran bir köle var. İğdişler, köleyle köle sahibinin bir ahlak mahkemesi karşısında eşitliliğinden dem vursun bir de utanmadan!" Demek ki, savaşan sınıfların üstünde yer alan bir ahlak mahkemesi var ve bu mahkemeye de, tabii, gene Tarih Tanrıçası başkanlık ediyor. Oysa geçmiş olayların betimlenmesi ya da incelenmesi diye tanımlayabileceğimiz eski tarih anlayışına göre, Amerikan İç Savaşı'nda hem Güney'in hem Kuzey'in kayıplarını bir ahlak davası gütmeden ele almakta bir sakınca olmasa gerek. Tarihçi, belirli bir çatışmada taraflardan birini "ilerici" öbürünü de "gerici" saysa bile, bunların yiğitliğini ya da hainliğini ölçüye vururken değişik miyarlar kullanmakta ne kerte haklıdır acaba?

Bütün bu çelişkileri giderecek ve "hayır-şer" anlayışımızın ne ölçüde evrensel, ne ölçüde sınıfsal olduğunu *Troçki* gibi doğru dürüst açıklayacak bir görüş pekala bulunabilir; ben de zaten diyalektikle ilgili bölümün sonunda bu yönde bazı düşünceler ortaya atmıştım. Yalnız böyle uzlaştırıcı bir görüşü *Troçki* gibi sınıf kavgasına atılmış kimselerden beklemek boşuna. Parti çekişmeleri alışkanlığı, barışçıl ilişkilerle ciddi tartışmaların sonu demek olan o görenek, Troçki'nin söz konusu sorunların özüne inmesine el vermiyor. Troçki, sınıf açısından kanıt getirmeye, ilk olarak Marx'la Engels'in *Komünist Manifesto*'da patlattığı silaha sarılmaya görsün, darmadağın ediyor ortalığı. Komünizmin "bütün toplumsal düzenlere yaygın ölümsüz hakikatleri, dini ve ahlakı yeniden biçimleyecek yerde, yadsıdığı" yolundaki itirazlara Marksizm'in kurucuları bütün bu düzenlerin hep sömürü üzerine kurulmuş olmaları dolayısıyla aralarında paylaşık değerlere kolayca varabileceklerini söyleyerek karşılık vermiş; komünizmin evliliği ve aileyi yıktığından söz edenlerin ağzını ise aile ilişkilerinin endüstriyel çalışma koşulları yüzünden zaten çökmüş olduğunu belirterek kapatmışlardı. Ne var ki, değişik sınıfların beğenip, benimseyebileceği belirli davranış çeşitleri ve nitelikleri bulunup bulunmayacağı sorunu arada kaynamaktadır. Troçki, bu konuda daha da kaypak davranıyor. "Şimdi bizim ahlakımızı kurcalamaya kalkanlar, tarihi çarpmaya yeltenmiş sabıkalı yankesiciler değil mi?" diye veriştiriyor. Denemeye *Bizim ve Onların Ahlakı* başlığını koyuşu bile, tartışmaya bir çekişme havası verip dikkatleri başka yana çelmek için.

Ama, gene Lenin yetişir imdada: "Lenin'in bu 'ahlak-dışıcılığı', yani sınıflar-üstü ahlakı yadsıması," der, "onun ömrü boyunca tek bir ülküye bağlı kalmaktan, bütün varlığını ezilmişlerin davasına adamaktan, düşün alanında kılı kırk yarmaktan, ama

eylem alanında ateşe atılmaktan ve 'sıradan' işçiye, ersiz kalmış anaya, tüyü bitmemiş bebeye üstünlük taslama nedir bilmeyen bir gönüldeş yakınlığıyla davranmaktan alıkoymadı. Bu 'ahlakdışı' filan deyip durdukları şey, ahlak aşkından galat olmasın sakın!" Doğru, Lenin kendine özgü bir ahlak mantığına ömrü boyunca bağlı kalmıştır. Buna bir diyeceğimiz yok ama, 'kararım karar' dese de, karşıt duygular arasında paramparça olma pahasına izlediği, daha doğrusu yaşadığı bu ahlak anlayışını hiç bir zaman usa vurmamış ve Troçki gibi yarım yamalak bile olsa, formüllemeye yanaşmamıştır; Lenin'in insancıl bir ülkü adamı, bir zamanlar yaşamış büyük bir Bolşevik olduğunu biz de biliyoruz. Ama, bu sözlerin bu temel sorunu düşün düzeyine oturtma bakımından ne yararı olabilir ki!

Troçki'ye gelince; pek insancıl bir adam sayılmasa gerek. İş başında olduğu sıra, galiba daha çok planlamayla, verimliliği arttırma yolundaki çalışmalarla ilgileniyor ve kendini asıl Marksizm'in amansızlığı ele aldığı dönemlerde gösteriyor. Bolşevik diktatörlüğünün demokratik bir düzen olmadığı malum; siyasal demokrasi geleneklerinden habersiz bir halkı yönetecek olan bir hükümet, devrimci bile olsa, despotluktan kaçmayacaktır. Öte yandan iç harp yıllarında bir ölüm-kalım kavgasına girişmiş olan Devrim, halk koşullarının zorunlu kıldığı sert yöntemlere bel bağlamaz da ne yapardı? Bolşeviklerin ilk ağızda siyasal düşmanlara yüce gönüllü davranma heveslerinin genizlerinde kalmış olduğu da doğru: Mesela Çarcı general Krasnov, Petrograd baskınından sonra, Bolşevik rejimiyle savaştan vazgeçeceğine söz vermesi üzerine serbest bırakılır bırakılmaz, birliklerini toplayıp yeniden hücuma kalktıydı. Gelgelelim Troçki'nin, en parlak taraflarını ortaya çıkaran bu buhran boyunca, halkın duygu-

larını ve ihtiyaçlarını pek umursamadığı anlaşılıyor. 1920 yılında Kautsky'nin Bolşevik rejimine çatan bir kitapçığına karşılık olarak ve Bolşeviklerin askeri ve siyasal düşmanlarını kurşuna dizme kararını ve yükümlü bir emek ordusu kurulması tasarısını savunmak üzere *Terörizmin Savunusu* adı altında yayımladığı kitapçığı okuyun bir, göreceksiniz. Gerçi bu, Troçki'nin bizden akılda tutmamızı dilediği üzre, "bir asker treninin vagonunda ve iç savaşın yangınları arasında" yazılmıştır; gene de, bu satırların arasında bir boyunduruk ve kışla düzeninin üstüne bu düzenin çilekeşlerine şu kadarcık acımaksızın körükle giden korkunç bir istem gücünü duyup irkilmemek elde değildir.

Nitekim Troçki, Kızıl Ordu'yu Divan-ı Harb örsünde dövüp biçime soktuktan ve Beyazları çil yavrusu gibi dağıttıktan sonra, Lenin'i dinlemeyip, bu övülesi asker makinesini kur'a efradından kurulma bir emek ordusu haline getirmeye kalkıştı ama, Devrim'in düşmanlarına karşı canını dişine takıp direnmiş olan bu askerler bayındırlık işlerine sürülünce, sıvışmaya başladılar. Savaş Komiseri bir de bunun üstüne, sendikaların, tanımları gereğince, işverenlere karşı kullanılacak silahlar olduğunu, oysa şu anda bir işçiler cumhuriyetinde yaşadıklarına göre, işçilerin bu çeşit araçlara ihtiyaçları kalmadığını ileri sürerek, sendikaların kurulmasına karşı durdu. Lenin ona anlatmaya çalıştı ki, Bolşevik rejimi daha henüz tam bir işçi cumhuriyeti değildir ve işçiler hâlâ geniş ölçüde işçi sınıfından gelmeyen görevliler tarafından yöneltildiğine göre, bu rejim, olsa olsa, "bürokratik kamburlu bir işçi cumhuriyeti"dir.

1921 yılının başında belirli bir ölçüde özel değiş tokuş ve köylülere koşulan yükümlerin azaltılmasını öngören Yeni Ekonomik Politika, komünist düzenbağı ülküsü yerine eski kişisel kazanç güdüsünü dirilterek, durumu kurtardı. Bu tedbirleri

1920 Şubat'ında, Lenin'in daha ayak dirediği sırada, savunmuş olması, Troçki'nin uzgörüşüne kanıt sayılsa yeri. Yalnız, bu arada daha sonraki gelişmelerin ışığı altında uğursuz bir anlam kazanacak olan bir olay yer alıyor. Devrim sırasında büyük yararlıklar göstermiş olan Kronştad kalesinin gemicileri, 1921 Şubat'ında, köylülerden yana çıkarak ayaklanıyorlar. Bolşevikler üstlerine birlikler gönderiyor, isyan amansızca bastırılıyor. Troçki son zamanlarda yayımlanan bir yazısında, "Bu ayaklanan gemiciler Ekim Devrimi'nin yiğitleri değildi, bu isyan bir karşı devrim anlamı taşıyordu," diye kendi tutumunu savunmaya kalktı. Peki ama, ayaklanmanın hemen ardından, asilerin isteklerine uyulması demek olan Yeni Ekonomi Politikası'na geçilmiş olmasına rağmen, bu arada, başka kaynaklardan öğrendiğimize göre, ailelerinin rehine olarak toplanmasına, gemicilerin ise yanlarındaki kadınlarla, kışla orospularıyla filan birlikte Çar Ohrana'sının dölü, Stalin GPU'sunun babası olan Çeka tarafından merhametsizce kılıçtan geçirilmesine ne buyrulur? Insan, 1905 yılında gene böyle bir isyana kalkmış olan Kronştad gemicileri, Petersburg Sovyeti'nin harekete geçmesi üzerine, Çar tarafından kurşuna dizilmekten kurtuldukları zaman Troçki'nin nasıl bayram ettiğini istemese de hatırlıyor; ve anlıyor ki, Troçki'nin özgürlüğe tutkunluğu olumsuzuna bir tutkunluk, ancak kendi tarafının özgür hareketine karışan kimselere karşı duyduğu öfkeyle kabarıyor. *Edebiyat ve Devrim* (1924) adlı eserinde, aşağı yukarı karışanı görüşeni olmayan bir konuyu işlerken bile, ve beğencesinin genişliğine ve edebiyatı parti öğretisinin boyunduruğu altına sokma yolundaki daha kaba çabalara karşı direnmesine rağmen, öbür Marksist yazarları kendi Marksist aydın çevresine çekmeye çalışır ve bir türlü yola gelmeyenleri de azarlar.

Lenin'in Troçki'yi "sorunun pratik yanlarını hesaba katmak-

ta yaya kalan aydınca formüllere tiryakiliği" yüzünden terslemesi ve aralarının ilk ve son defa olarak hatırı sayılırcasına açılması, işte bu sözünü ettiğimiz döneme rastlar. Lenin ayrıca, vasiyetinde, yani ölümünden az önce Merkez Komitesi'ne sunulmak üzre aldığı notlarda, Troçki'yi "Merkez Komitesindeki en yeterli yoldaş" diye tanımladıktan sonra, "aşırıya kaçan güvenini" ve "işlerin sırf yönetimsel yanı üstüne fazla düşmesi eğilimi"ni yeriyor. Troçki, herşeyden önce usa inanç çığırının bir yiğidi olarak gözümüzü doldursa yeri. Yaşam öyküsünde, okulda fen öğrencilerinin "uğursuz pazartesi gününden", "yolun karşısına geçen bir papaza rastlamanın kademsizliğinden" söz ettiğini duyunca nasıl çileden çıktığını; ve Yanovka'da çiftlik halkına *trapezoyd* biçimi bir tarlanın yüzölçümünü "saatlerce kanter içinde gıdım gıdım ölçecek" yerde, Öklid geometrisine başvurarak, kolayca, hem de çok daha doğru çıkarabileceklerini bir türlü anlatamayınca, nasıl "kan başına sıçrayıp sövmeye saymaya" başladığını anlatır. Gelgelelim Öklid başka, Marx başka; belki devrim anlarında, Troçki'in pek gözde terimiyle, toplumsal kuvvetlerin paralel kenarını bir dereceye kadar ölçebilirsiniz; ama canlı bir toplumun büyüyüşünü halkın ne istediğini hesaba katmadan biçimlendiremezsiniz. Troçki, Marksizm'in bu usçu cephesinde neyin geçerli, neyin geçersiz olduğunu, bizlere ders olsun diye adeta, yaşamıyla örneklendirmiştir.

5

LENİN KENDİNİ TARİHLE EŞLEŞTİRİYOR

Bernstein revizyonizminin marifetlerinden biri de, Marx'la Engels'in *Komünist Manifesto*'da "proletaryanın anayurdu olmaz" diye formüle döktükleri, ve gördüğümüz gibi, yaşamlarında ara sıra yan çizdikleri öğretiyi, Alman işçisinin artık Reichstag'da temsil de edilen bir yurttaş mertebesine erdiğini, yurduna sınıfsal ödevlerinden önce gelmesi gereken bazı boyun borçları olduğunu belirterek, çürütmeye kalkmasıdır. Engels de bin sekiz yüz doksanların ilk yıllarında, genel bir Avrupa savaşı tehlikesinin belirmeye başladığı sıralarda, Alman Sosyal Demokratları'nın, bir Rus saldırısıyla karşılaşıldığı takdirde, savaş kredilerine oy vermesi gerektiği savını tutuyordu, ve bu dönemde yer alan milletlerarası kongreler, Engels'le, bir Avrupa savaşı kopması halinde bütün ülkelerin işçilerini silah altına girmemeye ve genel grev ilanına çağırmayı öngören politikası için bir azınlık grubu devşirmiş olan ve aslında ufak bir Hollanda partisinin başında bulunan Nieuwenhuis adlı bir eski papaz arasında sürüp giden anlaşmazlık yüzünden çalkalanmaktaydı. Ama Engels, her zamanki iyimserliğiyle, büyük toplumsal devrimin büyük savaştan önce kopacağı kanısındaydı; gelgelelim, Prusya'nın sivrilmesine bir türlü gönlü razı olmayan Engels, hükümetin orduyu güçlendirme yolundaki tasarısının subay kadrolarının da genişletilmesi demek olacağını anlayınca pirelendi. 1893'te bir dizi yazı yayım-

layarak, muvazzaf Alman ordusunun kerteli olarak dağıtılıp, yerine genel hizmet temeli üzerinde bir halk ordusu kurulmasını savundu.

1914 Ağustos'unda, Reichstag'ın Sosyal Demokrat üyeleri, bir Karl Liebknecht hariç, harp kredilerine toptan oy verdiler. Oysa daha iki yıl önce, İkinci Enternasyonal'in oyladığı bir önergede, savaşın "kapitalislerin kârları uğruna, hanedanların ihtirasları uğruna, gizli diplomasi anlaşmalarının başarısı uğruna birbirimizi kurşunlamamız demek" olacağına göre, işçi sınıfının savaşa katılmasına karşı cephe alınmış ve böyle bir buhrandan yararlanarak, halkı kapitalist düzene karşı ayaklandırmanın sosyalistlerin ödevi olduğu ilan edilmişti.

Bunun Lenin üstündeki etkisi korkunç oldu. İlkin inanamadı. Haberi Alman partisinin organı *Vorwärts*'de okuduğunda, hükümet düzmecesi sandı. Derken Plehanov'un Paris'te Rus sürgünlerini Fransız ordusuna yazılmaya iteleğini öğrendi. İlkin, "Plehanov da davaya ihanet eder mi hiç!" deyip durdu kendi kendine, derken orduda subaylık etmişliğine verdi bu hareketini. En sonunda da, Marx'la Engels geleneğinin düşünsel alandaki kalıtçısı olan, onca saygı duyduğu Karl Kautsky'nin Marksist hareket adına yüz karası bir alay safsatayı diline dolayıp yurtseverlik davasına yem oluşunu sineye çekme zorunda kaldı. İkinci Enternasyonal'in önderleri savaş hükümetlerinde koltuk kapmak için birbiriyle yarışıyordu.

Krupskaya söylüyor, ağabeysinin tutuklanması sırasında yer alan olay, hani liberal dostlarından hiçbirinin annesiyle birlikte yola çıkmaya yanaşmayışı, Lenin'in yüreğine işlemiş, liberallerin bu ödlekliğini ömrü boyunca affetmemişti. Bu hınç, Çar'ın atlarını çayıra salarcasına dağıtı dağıtı verdiği Duma'larda milletvekilliğine tamah edip liberallikten ham gericiliğe çarkedıveren

Anayasacı 1905 Demokratlarına karşı duyduğu öfke ve tiksintiyle depreşmişti; şimdi de o Simbirsk günlerinin hayal kırıklığını yeni baştan yaşıyor gibiydi. Ve nasıl karşılaştığı bu ilk buhran, arkadaşlarından ayrı düşmesi ve yeni sorumluluklar omuzlaması pahasına, onu on yedi yaşındayken olgunlaştırmışsa, 1914 yılında uğradığı bu ihanet de yasadışı bir grubun önderliğini üzerine yıkmış, ama öte yandan yaşamında yeni bir evre açmıştı. 1915 Haziran'ında, *İkinci Enternasyonalin Çöküşü* adlı kitapçığına şöyle yazar: "Savaş deneyimi, tarihin bütün büyük buhran deneyimlerinde, bütün büyük yıkım ve insan yaşamındaki bütün büyük ve apansız değişim denetimlerinde olduğu gibi, bazı kimseleri sersemletir yıkar, *ama* (italik Lenin'in italiği) bazılarını da adam eder, pişirir."

Zayıfladı, yüzünün hatları çıktı ortaya; eski neşesi, güvenci kalmadı, bir kasvet çöktü üstüne. Troçki'nin sözünü ettiği "o babacan insan" gitti, bir başkası geldi yerine, acı bir insan, son demlerine kadar da böyle kaldı, gülüşü bile yadırgatır oldu bazılarını. İnsanlığa sığmaz bir olaydan söz açtılar mı yanında, birden gülmeye başlardı. Rusların parti konuşmalarında birbirlerine atıp tutmaları, yabancıların çoğu sandığı gibi öyle paskallığına, laf olsun diye değil, bayağı kıran kıranadır. Plehanov yurt savunması üzerine vaaz vermeye Lausanne'a geldiğinde, Lenin karşısına dikilir, sesi sakin, ama heyecandan sapsarı olmuş bir yüzle, eski ustaya veriştirir, elini sıkmaz, yoldaş yerine koymaz. Kautsky'i de şimdiye dek hiçbir eski silah arkadaşına söylemeye dilinin varmadığı hakaretlerle yerin dibine sokar, ne ikiyüzlülüğünü, orospuluğunu, ne ödlekliğini bırakır. Muarızlarının, bir bakıma haklı olarak Marx'dan, Engels'den getirdikleri örnekleri es geçer, "Bildiğiniz gibi değil, durum başkaydı o zaman," der. Marx'la Engels ne zaman bir savaşı desteklemeye karar vermiş-

lerse, henüz feodalizme tam pes dedirtmemiş olan burjuva çıkarlarına hizmet edeceği içindi bu; oysa bugün burjuva bozulum içindedir, ve sosyalist devrimin eli kulağındadır. 1916 yılının ilkyazında. *Emperyalizm: Kapitalizmin En Son Aşaması* diye küçük bir kitap yazdı ve tekellerin büyüyüşünü; finans-kapitalin egemenliğini; eski meta ihracatı yerine sermaye ihracatının gelişimini; dünya finans-kapitalinin aşağı yukarı yüzde sekseninin sahip ve ilk üçü de koloni toprakları toplamının yüzde sekseninden fazlasını denetleyen dört devletin, yani Ingiltere, Almanya, Fransa ve Birleşik Amerika'nın dünyanın sömürülmeye yatkın bölümünü topluca paylaştıklarını; ana vatanların günden güne yavru vatan denilen kolonilerin sırtına asalak kesilişlerini; ve bu gidiş bütünlendikte, yani ekonomik çelişkiler sürekli olarak derinleştikçe, sonunda sömürgen milletlerin kâr uğruna devce bir ölüm-kalım kavgasına tutuşmalarının kaçınılmaz hale geleceğini anlatarak, Marksizm'i güncelleştirmeyi denedi. Bu arada yüklü kârlar işçilerin kaymak tabakasını avlamak için kullanılmış ve sosyalistler de emperyalist kesilmişlerdir.

1915 Eylül'ünde ve ertesi yılın Nisan'ında savaşa karşı duran sosyalistler Isviçre'de zorbela iki kongre yaptılar. Lenin'le arkadaşları yurtseverlik afetinin önünde dağılmış, safları bozulmuş, kırılmış, ve unutulmuşlardır. Lenin 1904'te bulunduğu noktaya yeniden dönmüş, pestili çıkmış bir azınlığın başında kala kalmıştı. Ama bu yalnızlığından yeni bir görkem devşiriyordu.

1914 Ağustos'unda Kurupskaya'yla Cracow'daydılar, Kırasnik savaşından yitiklerin getirilişini pencereden seyrettiler. Genç kadınlarla anaların sevdiceklerini o ölüler ve can çekişenlerin arasında bulma korkusu içinde, sedyelerin yanı sıra, nasıl deli gibi koşuştuklarını gördüler. Lenin'in yazılarında insancıl duy-

guların dile getirildiğine pek rastlanmaz. Bu olağanüstü yaşam öyküsünün en garip, belki de Lenin'e en yakışır olaylarından biri de cenaze töreninde yer aldı: Kurupskaya kısa söylevine şöyle başladı: "Yoldaşlar, Vladimir Ilyiç'in tabutu başında beklediğim bu son günlerde, bütün yaşamı gelip geçti gözlerimin önünden; size söylemek istediğim şey şu: Bütün işçileri, bütün ezilmişleri canı gibi severdi. Ama hiç kimseye söylemedi bunu, ben de söylemedim. Böylesine yaslı bir an olmasaydı gene de söylemezdim." Lenin'in kimseye söylememiş oluşu bir yana, üstelik biz de yeni yeni anlamaya başlıyoruz bunu. Lenin öfkeyle başlar söze, "eyleme geçelim" diye bitirir; onca, Çar'ın zalimlikleri, endüstriyel sistemin marazları, büyük harbin kıyımları öyle açık seçik şeylerdir ki, halkın bunlara "yeter" demesi için karşısına geçip yüce sözler etmeye hacet yoktur. O, bütün devrimcilerin en erkeğidir, çünkü ağlamaz hiç; davranışının özü sabırsızlıktır. Gorki, "Ben," diyor, "ne 'acı çekmek, tek kurtuluş ve gufran yoludur' diye adım başında vaazlar verilen Rusya'da, ne de başka bir yerde, mutsuzluktan, kederden, acı çekmekten Lenin kadar derinden ve bütün benliğiyle nefret eden, tiksinen, iğrenen insan görmedim. Bence Lenin'i büyük kılan asıl özelliği, acı çekmenin, yaşamın temelli ve kaçınılmaz bir parçası değil, ortadan kaldırılması gereken ve insanların ortadan kaldırabileceği bir musibet olduğuna yana yana inanışıdır."

Bu ara onu haşinleştiren ve daha sonra iç savaşın baskısı altında yeni yönetimin başvurduğu sertliklere razı eden de budur. Troçki, Devrim'in ilk günlerinde yağmacıların yakalandıkları yerde kurşuna dizilmesi yolundaki ordu buyruğu (Bolşeviklerin uyguladığı ilk ölüm cezası) dolayısıyla nasıl efkarlandığını, ama daha sonra siyasal kurşuna dizmeler üstüne soru sormaya kalkan bir Avrupalı muhabiri, "Kim soruyor, kim öğrenmek istiyor

bunları? Daha dün on altı milyon kişiyi ateşe sürmüş olan devlet adamları mı?" diye terslediğini anlatır. Köyde bir gün, Sovyet çocuklarıyla konuşurken, dönmüş Gorki'ye, "Bu çocuklar bizden mutlu yaşayacaklar, bizim çektiklerimizin bir çoğunu bilmeyecekler bile. O kadar zalimlik olmayacak bu çocukların yaşamında," demiş.

Olayların akışı içindedir artık, kendi özü aklına geliyorsa, tarihsel bir kuvvetin sürücüsü olaraktır. Onu tanıyanlar öz-önemsemeden tüm anınmışlığını hayretle kaydetmişlerdir. Angelica Balabanovna, sürgünde ona ilk ne zaman rastladığını hatırlayamadığını, çünkü "öbür devrimci önderler arasında dış görünüşçe pek silik" kaldığını söyler. Ne de Zürih kitaplığından Kremlin Sarayı'na atlayış, onda bir iktidar tutkusu, büyük adamlık özentisi yaratmıştır. Bruce Lockhart, Lenin'i Ekim Devrimi'nden sonra gördüğünde, "ilk bakışta bir önderden çok, bir taşra bakkalına" benzetti. "Derken," diyor, "o çeliksi gözler çeldi dikkatimi, o yarı-alaycı, yarı-horgörür, yarı-gülümser bakışta kendine sonsuz bir güven ve üstünlüğünün bilincine ermişlik vardı." Ve Clara Zetkin, Alman komünistlerinden bir heyeti Kremlin'de kabul edişini anlatır: Redingotlu, resmi ağızlı Reichstag Marksistleri'ne alışmış olan Almanlar gafil avlanırlar. Lenin randevuya dakikası dakikasına gelir, odaya öyle gösterişsizce girer, konuklarıyla öyle tabii ve yalınç konuşur ki, anlayamazlar bir türlü karşılarındaki adamın Lenin olduğunu. Son hastalığında çağrılmış olan Berlinli doktor, Lenin'in kendini davayla eşleştirmesinden ileri gelen o her zamanki kanaatkarlığıyla ilgili anılarını anlatır bize: "Onu ilk, yatak odasında gördüm," der Dr. Klemperer, "kocaman, çıplak bir odaydı, bütün eşya, uşakların yattığı cinsten bir demir karyolayla, bir yazı masası, bir alay tahta sandalye, bir de üstü kitap dolu bir masaydı olup olacağı. Duvarlarda ne

bir süs, ne bir resim vardı, ne de yerde bir halı... Aynı yıl, yani 1922 Haziran'ında, yeniden çağırdıklarında, Lenin eski Moskova Belediye Başkanı'nın muhteşem malikanesindeydi, dinlensin, temiz hava alsın diye götürmüşlerdi oraya. Ama asıl konakta değil, eskiden uşakların barındığı viran bir evde, küçücük bir odada kalıyordu. 'Büyük eve geçmezseniz, bu odada büsbütün hastalanırsınız,' diye dert anlatıncaya kadar dilimde tüy bitti."

Lenin'le karşılaşanların dış görünüşünde çarpıcı buldukları yanı, kestane rengi, ufacık ufacık gözleriydi; keskin bakışlı, tetikte, ve pırıltılıymış diyorlar. İşte bu gözler şimdi, Marx'la Engels'in parlattıkları merceklerin gerisinden, Avrupa'ya bakıyor ve savaş dumanlarının arkasında yürütülen asıl kavgayı odağına oturtuyordu. Bu satırların yazarı, okurlarından çoğunun hatırlayacağı o Savaş döneminin ruh halini ve havasını yeniden yaratmaya kalkışmayacak. Zamanımızın şişirildikçe laçkalaşmış olan milliyetçiliği, Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, bazı ülkelerde çok daha acayip kılıklara girdi, ama o dönemdeki azgınlığı bambaşkaydı, dünyayı sarmış, us diye bir şey bırakmamıştı kimsede. Lenin nesnel, aynı zamanda gerilimli bir dikkatle Avrupa'yı göz hapsine almış, çoklarının farkına bile varmadıkları mekanizmanın kumanda kollarının yerlerini belliyordu. Büyük iş yuvalarına, bankalara, parlamentolara, dışişleri bakanlıklarına, sömürge halklarına, fabrikalara, cephedeki ordulara gözünü dikmiş bakıyor, ve alttan alta kaynayan sınıf düşmanlıklarını seçiyor, ve bir yanda tekeller ve milletlerarası tröstler, yani karmaşma süreçleriyle, öbür yanda sınıf ve millet ayrımlaşmaları, yani bölünme süreçleri arasında dananın kuyruğunu ergeç koparacak olan karşıtlığı görüyordu. Lenin'i Kremlin'de görmüş olan bir Amerikalı, yeni çıkmış bir gazetenin üstüne Lenin'in nasıl atıldığını, sayfaları gözüyle yakıp delercesine öyle hırsla okuduğunu anlatır.

Gorki, "Onu dinlerken, karşı durulmaz bir hakikatin bedensel baskısını duyardınız," diyor.

Lenin, Troçki gibi kuram içinde yaşamaz: Her zaman gerçek bir durum vardır karşısında; gözü keserse, evdeki hesaba uyuyormuş, uymuyormuş hiç dinlemez, atar kancayı. Ne de tarih Lenin'in gözünde, Troçki'nin insan kılığına girmiş o hem Kayıtçı, hem Koruyucu Meleğidir. Lenin'in de kendi istemiyle tarihi eşleştirdiği olur; mesela, Ekim Devrimi'nin arifesinde Merkez Komitesi'ne yazdığı şu sözlerde görüyoruz bunu: "Tarih, zafer elinin altındayken kaçıran devrimcileri affetmeyecektir," der. Hatta –olaylar deneti altından kaydığında, galiba bütün Marksistlerin yaptığı gibi– sorumluluğunu benimsemek istemediği gelişmelerin suçunu kendi dışında bir kuvvet sayarmışçasına tarihin üstüne yıkmaya eğinir: Mesela Gorki'nin, kendini Neva nehrine atan bir prensesin öyküsünü anlatması üzerine, Lenin –Gorki'nin dediğine göre, önce yana kaçırır, sonra kapar gözlerini, üzgün üzgün–, "Tarih zalim bir üvey anadır, dạmarına bastın mı, gözü bir şey görmez," der. Ama, genel olarak, Lenin'in aklı sahici yerlerde, sahici insanlarda, ve hemen icabına bakılması gereken olaylardadır.

Sosyalizmin en son amaçları ve toplumun proletarya diktatörlüğü altındaki gelişimi konusu üzerinde daha önce o kadar az durmuştur ki, Devrim'in –1916 Şubat'ında– iyice yakınlaştığını sezip, bu soruna ilişkin bazı görüşler ortaya koyma ihtiyacını duyduğu zaman, eli hemen Marx'la Engels'e gider, ve *Gotha Programının Eleştirisi*'nde ücretlerin eşitsizliği ve devletin sönümlenmesiyle ilgili olarak yer alan bazı imaları yeniden ileri sürmekle yetinir. *Devlet ve Devrim*'de, dozunu biraz düşürmüş bile olsa, ustalarının ütopyacılığından ayrılmış değildir. Kendi de hâlâ, "komünist toplumun ilk evresinde aksaksız ve düzgün

işleyebilmesi için gerekli, defter tutma ve denetleme gibi kalem hizmetlerinin kapitalizm tarafından yalınçlaştırıla yalınçlaştırıla, okuyup yazması olan ve aritmetiğin dört kuralını bilen herkesin becerebileceği kadar yalınç birtakım gözleme, kayıt ve makbuz kesme işlemleri haline gelmiş olduğunu ve bu görevleri bu hesapları tutacak ve artık işçi durumuna sokulmuş kapitalistlerle kapitalist alışkanlıklarından bir türlü kurtulamayan aydın ayanı üzerinde denet yürütecek olan yurttaş çoğunluğunun kolayca yerine getirebileceğini" söyleyecek kadar ütopyacı davranmaktadır. Lenin'in bu sorunlara dikkatini yöneltmek için son dakikayı beklemesi ve bunları tartışmak üzere başladığı kitabı bitirmeye vakti kalmaması da ilginç. *Devlet ve Devrim*, Rusya'ya ilk gelişiyle sonbaharda yeniden dönüşü arasında, yani 1917 yazında Finlandiya'da saklandığı sırada yazılıyor ve Ekim olayları yüzünden yarıda kalıyor. Yönetimi ele geçirdikten sonra kitabı yayımladığında, "Devrim deneyimini yaşamak, devrim üstüne kitap yazmaktan çok daha zevkli ve yararlı," diye yazıyor.

Ne var ki Lenin'in bir toplumsal felsefe oluşturamamasını ve geleceği tasımlamaya pek özenmemesini hayal gücü eksikliğine yormamak gerek. Sadece hayal gücü, pratik siyasaya aktarılmış ve her şeyden önce şimdiki zaman üzerine toplanmış, ondan böyle oluyor bu. Lenin'in bu şimdiki zamanı kavrayışı, anlayışı, çağımızın büyük düşgörü kaynaklarından biri; yaşama bir anlam kazandıran ve her insana toplum içinde insanca bir yer bağışlayan bir dünya görüşü olarak da kendini lamsız cimsiz cümleye kabul ettirmiştir. Bellediği bir kaç Marksist metinle iktidar yoluna koyulan yarı-zorba, yarı-politikacı, Gürcü Stalin bile bir zaman için kendini Lenin'in yarattığı kişilerden biri sayıyor.

Lenin, Batı Avrupa sosyalistleri arasında yalıtlanmış bile olsa,

Rusya içinde desteklendiğinden emindir.

1912'de devrimci hareket yeni bir canlanma dönemine girer. O yılın Şubat'ında Lena altın madenlerinde can alıcı bir olay yer alır. Üstünden büyük kazançlar sağlanılan bu madenler Kuzey Kutbu Dönencesi'nin üst yanlarında, Troçki'nin ilk sürgünlüğünü geçirdiği bölgede, kışın altı ayı gece, yazın ise sivrisinek yatağı, lanet bir yerdir. İşçiler köleden beter, sürünürler ocaklarda. Erkekler gecesi yok, gündüzü yok, ölesiye çalıştırılır; kadınlar desen kumpanya memurlarının işlerini görür, keyiflerini getirirler. Gündeliklerde yüzde yirmi, yirmi beş oranında bir kesinti yapılıp, ardından da karavananın içinde bir at yarağı çıkınca, işçiler dayanamaz artık, greve başlarlar. Petersburg, mal sahiplerinin itelemesiyle, bir piyade bölüğü yollar, birliğin başında Rahip Gapon'un dilekçilerini kurşunlattıran subaylardan biri vardır. Grev komitesini tutuklar, ertesi sabah önderlerinin serbest bırakılmasını istemek için silahsız bir gösteri düzenleyen işçilerin üzerine ateş açtırtır, iki yüz yetmiş kişi ölür, iki yüz elli kişi yaralanır. Duma'da bu kırımla ilgili bir soruyu İçişleri Bakanı, "Evet, böyle olmuş, bundan sonra da böyle olacak," diye pervasızca cevaplandırır.

Nisan'da üç yüz bin kişilik bir protesto grevi, 1 Mayıs gününde de yarım milyon kişilik bir başka grev yer alır. Grevcilerin kaleme aldığı önergeler, çoğu "Yaşasın Sosyalizm!" buyruk sözüyle biter. Stolipin'in köylüyle toprak ağaları arasında bir tampon yerine geçsin diye bir zengin köylüler katı yaratma politikası, varlıklı köylülerle yoksullar arasındaki ayrımın derinleşmesine ve yoksulun büsbütün yoksullaşmasına yol açmıştır. Topraklarını satıp savıp, fabrikalara akın eder, gündeliklerin daha da düşmesine el verirler. O yıl, Dördüncü Duma'ya yedi Menşevik, altı da Bolşevik milletvekili seçilir. Bolşevikler Nisan'da *Pravda* (Haki-

kat) diye bir gazete çıkarır, Menşeviklerin gazetesini sürümce geride bırakırlar. Hükümetin gözü kara kovuşturmasına rağmen, sendika hareketi hızlanır, ve 1913 ve 1914'de, 1905 akınını bile gölgede bırakan bir grev fırtınasıdır başlar. 1914 baharında ve yaz başlarında, kimyasal maddelerdeki bazı bileşimler yüzünden zehirlenmiş olan Petersburglu kadın işçilerle Bakü petrol işçilerinin şikayetleri üstüne Putilov cephane fabrikası işçilerinin kurşunlanması olayı da binince, proletaryayı yeniden barikatlara koşturan bir hareket alır yürür. Bolşeviklerin hesabınca, sanayi işçilerinin üçte ikisi kendilerini desteklemektedir.

Çar savaşının yurtseverlik yaygaralarına kapılmayan hem Menşevik, hem Bolşevik milletvekilleri savaş ödeneklerine karşı cephe alır ve Duma oturumundan hep birlikte çıkar giderler. Bunun üzerine vatana hıyanetten yargılanır, ve çoğu Lenin'in yurtdışından göndermiş olduğu belgelerden derlenmiş kanıtlara dayanılarak, Sibirya'da ömür boyu sürgüne mahkum edilirler. Bununla birlikte Menşevik çoğunluğu, 1905'ten sonraki yılgınlık döneminde, yasadışı parti örgütünün, baskının büsbütün artmasına yol açtığı gerekçesiyle "tasfiye" edilmesini istemiş, Lenin de bunun sınıf kavgasından bütün bütüne vazgeçmek demek olacağını söyleyerek ayak diremiştir; ve 1912 Ocağındaki bir kongrede, Bolşevikler en sonunda Menşeviklerden kopmuş, Sosyal Demokratlar'ın bir hizbi olmaktan çıkmış, bağımsız bir parti kişiliği kazanmışlardır. 1915 Eylül'ünde Zimmerwald'da bütün harp aleyhtarı sosyalistlerin temsilci gönderdiği bir kongrede, Bolşevikler Üçüncü Enternasyonal'in çekirdeğini oluşturan milletlerarası bir komite kurarlar. Lenin, Cracow'dan, Zürih'den bile, 1902'de tasarladığı disiplinli örgütün büyüyüşünü, adeta elinin altındaymış gibi, duyar, izler.

1920 yıllarının başlarında Rusya'da bulunmuş olan Max

Eastman bu tasarıyı gerçekleştirecek insanları övülesi bir özlülükle betimlemiştir: "Rusya'daki bu devrimi gerçekleştirecek öyle harika bir kadın, erkek kuşağı yetişmiş ki! Bu ülkenin hangi ırak köşesine giderseniz gidin, otobüste ya da trende sakin, güçlü ve güzel insanlara rastlayacaksınız; ya tertemiz, feylesofça alınlı, yumuşak, kahverengi sakallı, orta yaşlı bir adam; ya kaşları keskinine köşeli, dudağının kıyıcığında analara vergi bir sertlik çizgisi, yaşlıca bir kadın; ya da teninin tazeliği daha yitmemiş, güzel, alımlı, ama üzerinde mavzerlerin namlusunu karşıdan seyretmişçesine bir hal, gençten bir kadın... 'Kim bu?' diye sorsan, 'Eski particilerden,' diyecekler. Terör hareketinin geleneğine göre büyütülmüş, o şehitler inancının sert ve yüce kalıntısından yoğurulmuş, çocukken insanlığı sevmesini, serinkanlılıkla düşünmesini, kendine egemen olmasını, ölümü kapı komşu saymasını öğrenmiş, gençliğinde yepyeni bir şeyi, pratikte düşünmeyi bellemiş, hapsin, sürgünün ateşinde pişmiş insanlardır bunlar. Bunlar Yuvarlak Masa Şövalyeleri ya da Samuray'lar gibi yer yerinden oynasa yiğitlikten caymayacağını dünya alemin bildiği seçkin bir soy, yüce bir yolun yolcuları olmuşlardır adeta; öyle bir soy ki ama, soylulukları geçmişten gelme değil, geleceğe dayanmakta."

İşin daha da şaşırtıcı yanı, bütün bu ordunun sürgündeki Lenin'e gözlerini çevirmiş oluşudur. Bu arada kendi de komünistliği benimsemiş olan Nikolay Suhanov, Rusya'ya dönüşünde Lenin'in nasıl karşılandığını anlatırken diyor ki: "Bütün Bolşevik çabası yurtdışındaki o can kafesinde oluşup kanatlanıyordu sanki, particiler onsuz kolu kanadı kırık kalıyordu; şimdi önünde övünçle durdukları işte bu ruhsal merkezdi, ve en kodamanları bile, Kutlu Sahanı arayan Şövalyeler gibi, onun etrafında pervaneydi."

6

LENİN PETROGRAD'DA

22 Ocak 1917'de, Lenin 1905 Devrimi üzerine gençlere verdiği bir konferansta, "Biz eski kuşağın insanlarıyız, bu gelen devrimin dönüm savaşlarını, ömrümüz yetmeyecek, göremeyeceğiz belki de," dedi. 15 Şubat'ta kardeşi Maria'ya yazdığı mektupta, Rusya'dan kendine açıklamasız yollanmış olan bir miktar paranın ne idüğünü soruşturduktan sonra diyor ki: "Nadya, 'Emeklilik maaşını almaya başladın artık,' diye alaya alıyor beni. Hah! hah! Güzel nükte, çünkü öyle ateş pahası ki herşey, üstelik asap bozukluğundan çalışma gücüm de öyle azaldı ki!"

Kurupskaya'nın anası ufak bir mirasa konmuştur, onunla yaşarlar. Viyanalı bir sarraf, savaş zamanı oluşu bahanesiyle, aktarma bedeli diye paranın yarısının üstüne oturmuştur, ellerine geçen bir bin dolar karşılığıdır. 1917'de durumları öyle kötüler ki Lenin kaynını araya koyup Kurupskaya'ya yazdıracağı bir eğitim ansiklopedisini yayımlama olanaklarını araştırır.

Zürih'de ilkin bir pansiyonda kalırlar, "İlyiç servisin sadeliğinden, yani kahvenin kırık kulplu bir fincanla sunulmasından, yemeğin mutfakta yenişinden ve konuşmaların yalınçlığından pek hazeder." Sonradan pansiyonun batakhane olduğu anlaşılır. "Uğraşına pek mağrur, ikide bir başarılarından söz eden" bir orospu, "pek seyrek konuşan, gene de kırk yılda bir söylediği kırık dökük sözlerden sağlam ayakkabı" olmadığı anlaşılan bir

adam vardır. Ilgilenmesine ilgilenirler bu insanlarla, ama Kurupskaya "yok yere başımıza bir bela gelir" diye diretir, bir kunduracının evine taşınırlar. Nerdeyse onaltıncı yüzyıldan kalma kasvetli bir evde tek bir oda tutarlar. O paraya daha iyi bir yer bulmak da mümkündür: Evin ta karşısında bir sosis fabrikası vardır, kokudan anca gece yarısı açabilirler camları, gündüzleri kitaplıkta geçirirler. Vladimir Ilyiç çıkmaz bir türlü bu evden, çünkü ev sahibesinin, "Askerler silahlarını asıl bu hükümete karşı çevirmeli," dediğini duymuştur. Öğlen yemeklerinde yulaf ezmesi yerler boyuna, üstelik ezmenin dibini tutturur hep ev sahibesi, Lenin de kadının yüzüne yan yan bakıp, "Kibar hayatı yaşıyoruz, hergün kızartma yiyoruz, baksanıza," der.

Vladimir'in kız kardeşine dediği gibi, sürgün yılları asap bırakmanıştır karı kocada. 1905'den sonra yeniden sürgüne alışması pek güç olmuştur, o zamandan beri de on iki yıl geçmiştir. Yoldaşları, 1905 tutuklamaları döneminden de kötü haldedirler, sapır sapır dökülürler. Bunlarda biri Lenin'in evinde bir buhran geçirir, asılmış olan kızkardeşinin hayalini görür. Bir başkası kürekte verem olmuştur, Davos'a gönderirler, ama kurtulamaz hastalıktan. Moskova ayaklanmasından sağ kurtulmuş yoldaşlardan biri de ziyarete gelir bir gün, "mısır saplarıyla süslenmiş, güzel güzel kızların sürdüğü zafer arabalarından" açar sözü, abuk sabuk konuşmaya başlar. Vladimir onu oyalarken, Nadya gidip bir deli doktoru getirir, adamcağızın açlıktan çıldırmak üzre olduğu anlaşılır. Daha sonra aynı yoldaş ayağına taş bağlayıp, Seine'e atar kendini. Rusya'da siyasal çalışmaları yüzünden iş bulamayan, çoluğuna çocuğuna bakamaz olan bir işçi yoldaş da, kafası bozulur, kışkırtıcı ajan olur. Içkiye verir kendini, bir akşam ev halkını evden kovalar, bacayı tıkayıp ateşler sobayı, sabahleyin ölü bulurlar zavallıyı. Yeni çeşit hafiyelerle uğraşırlar gayrı, köşe

başında bekleyip kolayca atlattıkları eski usul aynasızlar yerine, parti içinde sivrilen aklı başında, heyecanlı delikanlılar türer.

Paris'te Lafargueları görmeye gitmişlerdir, Kurupskaya Marx'ın kızıyla buluşmanın heyecanı içinde, kadınların devrimci hareketteki yeri üstüne bir sözler geveleyecek olur ağzında; sohbet bir türlü kıvamına gelmez. Lenin, Lafargue'a, Marksist gizemciler üstüne yazmakta olduğu *Materyalizm ve Amprio-Kıritisizm* adlı kitabından söz eder; Lafargue da dinsel inanın içtensizliği üzerinde söz birliği eder. Laura, kocasına yan gözle bakar, "Yakında inançlarına ne içten bağlı olduğunu gösterecek," der. Ikisinin birden intihar ettiğini duyduğu zaman, Lenin pek sarsılır. Işte o ara, Kurupskaya'ya, "Parti için çalışamaz olduğumuz anda, hiç sallanmadan Lafargueların yaptığı gibi ölmenin çaresine bakalım," der.

Kaynanası, Elizaveta Vasilevna, "Böyle yaşanır mı hiç! Nadyuşka'yı da öldürecek kendini de," derdi hep. Elizaveta Vasilevna 1913'te öldü. Son yıl Rusya'ya gideceğim diye tutturdu, ama orada da ona bakacak kimsesi yoktu, ölümünden az önce, "Na'payım, beklerim biraz daha, hep beraber gideriz memlekete," dedi. Yoldaşlar için canla başla çalışır, gömleklerine, yeleklerine gizli yayınları saklamak için "zırhlar" diker, satırları arasına gizli demeçler sokuşturmaya yarayan uydurma mektuplar düzerdi. Ihtiyarın yaşamına çeşni katmak için Vladimir ona hediyeler alırdı; bir bayram tatilinde cıgarasız kaldı diye, koca kenti taradı durdu. Kendini öteden beri sofu bellemişti, onlarla din konularında konuşmazdı hiç. Ama ölmezden az önce, dili açıldı, "Gençken çok dindardım, ama yaşadıkça, dünyayı görüp tanıdıkça, bunların saçma sapan şeyler olduğunu anladım," dedi. Ölüsünün yakılmasını vasiyet etti. Mart ayında sıcak bir gün, gezintiye çıkmışlardı, Berne ormanında bir sıranın üstünde Nad-

ya'yla bir yarım saat oturup muhabbet ettiler, dönüşte öldü.

Anasının ölümü üzerine Kurupskaya da yatağa düştü. 1913'te başlamış olan bir hastalığın üstelemesiydi bu. İlkin kalbinde bir ağrı başlamış, ellerine bir titreme arız olmuştu. Doktor, "Kalbiniz zayıf, sinirleriniz bozuk," demişti Cracow'daydılar o ara, evin alışverişini yapan kunduracının karısı, "Senin mi sinirin bozukmuş! Sizin gibi hanımların siniri bozuk oldu mu evde tabak, bardak komazsınız, ayol. Bir şeyciğin yok senin," derdi. Kurupskaya çalışamaz olmuştu, dağlara çıktılar Vladimir'le. Sonradan anlaşıldı meğer guatın varmış. Zaten Nadya herkesin kendini balığa benzetmesinden yakınır, alınırdı. İlk mektuplarından birinde görümcesi Anna'nın kendini ringa balığına benzetmesinden ve örgüt adı olarak ona "Balık" adının yakıştırılmasından sızlanır; ben de Nadya'yı Kremlin'de görmüş olan bir hanımdan onun için "morina balığı" dendiğini duymuştum. Guatır yüzünden ensesi şişti, gözleri de daha da dışarı uğrayınca, bu balığa benzerlik büsbütün artmış olsa gerek. Vladimir Berne'de ameliyat ettirdi onu, güç de bir ameliyat oldu, uyuşturmasız bir üç saat sürdü. Lenin de başkalarının acı çekmesi karşısında duyduğu her zamanki yıkıntının etkisinden güç kurtulmuş olmalı, o dönemdeki mektupları bu gerilimin belirtileriyle doludur.

Mart ortasında birgün, yeni kalkmışlardı sofradan, Nadya bulaşıkları yıkamıştı, İlyiç de kitaplığa gideyazdı, bir Leh yoldaş top gibi girdi içeri, "Duymadınız mı?" diye haykırdı. "Devrim oldu Rusya'da!"

Bu sefer Dünya Savaşı'nda uğranılan yenilgiler, 1905'te devrim sellerini engellemiş olan duvarları tüm yıkmış, deli çayların önünü açmıştı. Rus yenilgileri sonucu, Lehistan'daki kömür madenleriyle fabrikalar yitirilmişti; ülkenin yarı üretimi orduya

harcanıyordu. 22 Ocakta, Gapon'un gösterisinin yıldönümünde, Petrograd'da yüz elli bin kişinin katıldığı bir grev olmuş, Mart'tada bir genel grev başlamıştı; işçiler sokaklara akıyorlardı. Artık kur'a efradı köylülerle dolu bu orduyu işçilere karşı seferber edemiyorlardı. Kazaklar bile, Moskova ayaklanmasını bastırmış olan Semyonovski Alayı bile, asilerin tarafına geçti. Halk savaştan bıkmış usanmış, Çar'a güvenini bütünlük yitirmişti; Rasputin'in elinde oyuncak olan kral ailesi gizliden Almanlarla barış kumpasları kuruyordu; öte yandan savaşın sürüp gitmesinde çıkar gören büyük toprak ağalarıyla burjuvazi krallıktan yakayı sıyırmaya can atıyordu. Çar kargaşadan ırak olsun diye Genel Karargah'a çekilmişti; Petrograd'a dönmeye kalkınca, demiryolu işçileri trenini durdurdular. Koca tekerlekli makinesi stop etmişti; Çar tahtından vazgeçtiğini telgrafla bildirmek zorunda bırakıldı; bir kaç gün sonra da tutuklandı. Dördüncü Duma'yı da öbürleri gibi dağıtmaya davranmıştı ama bu sefer milletvekilleri sert çıktılar, geçici bir kurul kuruldu, o da bir Geçici hükümet atadı. Yürütme Kurulu hem Menşevikleri, hem de Bolşevikleri içine alan bir İşçiler Sovyeti, 1905'ten sonraki ölüm uykusundan, o Rus halk masalında bir yumurtanın kırılıp açılmasıyla ölen büyücü Koşçey'in kurbanlarından biri gibi silkindi, canlanıverdi; Yürütme Kurulu orduyu da aralarına alarak, söz konusu örgütü bir İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti haline getirdi.

Lenin havadis için yabancı gazetelerin eline bakıyordu; onların verdiği yanıltmaca ve kayırmaca haberlerin arasından ana etkenleri derleyip kavradı. Yeniden yayımlanmaya başlanan *Pravda* için Rusya'ya dönmeden önce yazdığı bir kaç yazıda, daha sonraki eylemine temel olacak varsayımları ortaya koydu. İktidar, birbiriyle bağdaşamaz olan iki çıkar grubunu temsil eden iki örgüt, yani Geçici Hükümet ile Petrograd Sovyeti arasında

sallanıyordu. Sovyet, barış, ekmek, özgürlük ve toprak isteyen halkın sözcüsüydü. Geçici Hükümet ise, kendi ne söylerse söylesin, liberalizm doğrultusundaki eğilimleri Romanovları başından atmaktan öte geçmeyen burjuva sınıfından devşirilmiştir. Savaş ve Donanma Bakanı Guşkov büyük bir Moskova fabrikatörü ve irat sahibidir; Dışişleri Bakanı Milyukov eski bir Tarih profesörüdür, Kadet Partisinin kurucusu, Rus burjuvazisinin elebaşısıdır; Adalet Bakanı, Kadetlerin bir parmak soluna kayan genç bir avukattır. Bu işte, kardeşinin idamından sonra Vladimir'e temiz sicil düzen ve hükümet sultalarına da anasının Vladimir'i göz altında tutup fitneye karışmasını önleyeceği yolunda inanca veren Simbirsk Jimnazyumu müdürü Kerenski'nin oğludur. Genç Kerenski, heyecan avcısı, ve kibar soyundan, ama epey başarılı bir hatiptir. Petrograd hanımlarının gözbebeğidir, bir yandan da şanlı işler göreceğine sofuca bir inancı vardır.

Bu hükümet, der Lenin, halka istediği şeyleri dünyada veremez. Halka barış veremez, çünkü Fransa'nın, İngiltere'nin bağışına bel bağlamıştır, karşılığında da onların savaşını sürdürmekle yükümlüdür; Ermenistan'ı, Galiçya'yı, Türkiye'yi emperyalistçe ilhak ve İstanbul'u zaptetme politikasını yadsıdıklarına ilişkin tek bir söz çıkmaz ağızlarından. Halka ekmek veremez, çünkü ekmek verebilmek için sermayenin, toprak ağalığının dokunulmazlığına dokunmak gerektir: Oysa burjuvazi, yapısı gereğince, mülkiyet ilkesini korumak zorundadır. Halka özgürlük veremez, çünkü oldum bittim halktan ödü kopan toprak ağalarıyla kapitalistlerin hükümetidir bu. Sovyet'in müttefikleri, olsa olsa, yurtiçinde ufak köylülerle öbür yoksul zümreler, yurtdışında da savaşmakta olan öbür milletlerin proleterleridir.

Devrim, henüz ilk ve geçici evresindedir, siyasal iktidarı burjuvazinin elinden koparıp almış değildir daha. İşçiler, köylüler

ve askerler ülkenin dört bir köşesinde, Petrograd Sovyeti'nin önderliği altında örgütlenmelidir. Eski polisin hesabını görüp bir "halk milisi" kurmalıdır; bu milis eldeki besini dağıtma işini üzerine almalı, "her çocuğa temizinden bir şişe süt vermeye, çocuklar sütsüz dururken zengin aile yetişkinlerinin süt içmesini önlemeye, Çar'la soylu takımının bıraktığı saraylarla kaşanelerin boş bırakılmayıp içlerine evsiz barksızların yerleştirilmesine bakmalıdır." Sovyet egemen olur olmaz, monarşinin ya da burjuva hükümetlerinin imzalamış olduğu antlaşmalardan kendilerini sorumlu saymadığını ilan etmeli, bütün gizli antlaşmaları yayımlamalıdır; bütün milletlere hemen ateşkes önermelidir; bütün sömürgelerin, bağımlı halkların kurtuluşunda direnmelidir; bütün ülkelerin işçilerine burjuva hükümetlerini devirip, iktidarı işçi Sovyetlerine göçermelerini önermelidir; burjuva hükümetlerinin savaşı yürütmek için etmiş olduğu borçları kapitalistlerin ödemesi gerektiğini ilan etmelidir, çünkü "işçilerle köylülerin bu borçların faizini ödemesi 'yıllar yılı cebinizi doldurmak için ne iyi ettiniz, lütfedip bizi birbirimize kırdırdınız' diye kapitalistlere bir de diş kirası vermesinden başka nedir ki!" "Gelelim, Rusya'daki gelişmeler üstüne döşendiği yazılarda 'proletarya için en başta gerekli iki şey varsa, biri demokrasi, biri de sosyalizmdir,' diye bizi uyaran Kautsky'nin öğütlerine! Güzel, ama ne demek istiyor bununla, anlıyamıyoruz ki. Çünkü Milyukov çıkıyor, demokrasi istiyor; ardından Kerenski dikiliyor önümüze, 'ille de Sosyalizm!' diyor..."

Beşinci mektup işte burada kesiliyor. Lenin Rusya'ya hareket etmiştir, mektubunu bitirmesine gerek kalmamıştır... İlk günler, nasıl bir çare bulayım da hemen Rusya'ya döneyim diye düşün düşün uykusuz sabahı etti. Fransızlarla İngilizler pasaport ver-

ni, aynı akla hizmet, durdurmuşlardı; Plehanov'la öbür milliyetçi sosyalistler ama, torpitoların kanadında bir İngiliz zırhlısıyla izzet ikram yurtlarına gönderiliyordu. Bütün bunlar Milyukov'un başının altından çıkıyordu. Rus konsoloslarına enternasyonalist sosyalistleri sakın koyvermeyin diye telgraflar çekmişti. İlkin Lenin'in uçakla gitmek aklına gelmiş, sonra gözü kesmeyip caymıştı. Derken düzmece bir pasaport uydurmayı düşündü; İsveç pasaportu olsa daha iyiydi, İsveçlilerden çünkü pek kuşkulanan olmazdı; işin kötüsü, İsveççe bilmiyordu hiç, acaba giderayak sınırda polisleri atlatacak kadar İsveççe öğrenemez miydi? Ya bir aksilik olursa ama? En iyisi hiç ağzını açıp konuşmamaktı; İsveç' te bir yoldaşa haber saldı Zinoviyev'le kendisine benzeyen İsveçli iki sağır dilsiz bulsun diye. Kurupskaya, "Olmaz öyle şey!" dedi. "Yolda uyuya kalır. Menşevikleri görürsün düşünde, 'Namussuzlar, namussuzlar!' diye küfre başladın mıydı, yakalandığınızın resmidir."

19 Mart'ta, Rusya'ya dönüş sorununu tartışmak üzere sürgünler arasında bir toplantı yapıldı. Martov, "Alman Hükümetiyle anlaşalım, Alman ve Avusturyalı tutsaklara karşılık, Almanya'dan geçmemize izin versinler," diye bir tasarı ortaya attı. Lenin daha önce akıl edemediği bu fikre dört elle sarıldıysa da, öbürleri rizikolu iş diye pek yanaşmadılar. Martov'un da içine kuşku düştü sonradan; tasarıyı gerçekleştiren Lenin oldu. Stockholm'daki bir yoldaşa gönderdiği mektupta, "Bilemezsin, böyle bir anda eli kolu bağlı oturmak ne büyük işkence!" diyor. Eli kolu bağlı da değildi ya, alçacık tavanlı odasında oturmuş *Uzaktan Mektuplar*'ı yazıyordu. Sonunda İsveç'teki yoldaşa bir tel çekerek "Petrograd Sovyeti'nin Başkanı Menşevik Çekeydze'yi burada takılıp kalmış Menşeviklerin geriye dönmesini sağlaması boynunun borcudur" diye kulpuna getirip kandıracak birini yollama-

sını istedi. Daha başka baskılar da oldu, sonunda, "Ulyanov hemen yola çıksın!" diye telgraf geldi. Hemen Almanya'nın İsviçre Elçisi'yle anlaşmaya varıldı, toplu halde Almanya'dan geçebileceklerdi. Almanların hesabı, Lenin'i de gönderip Rus Hükümeti'ni büsbütün felce uğratmaktı. Kavillerince Almanya'dan geçerken trenden inmeyecek, dışardan bir kimseyle görüşmeyecekler ve yanlarında bulunan İsviçreli sosyalistin izni olmadıkça, kimse trene giremeyecekti. Alman Hükümeti Lenin'in bir sendika temsilcisini kabul etmesinde ayak diredi. Lenin, "Binsinler trene, ama benden ahbaplık beklemesinler!" dedi.

Yola çıkabilecekleri haberi gelince, Lenin bir iki saat içinde kalkacak olan ilk trene binelim diye tutturdu. Kurupskaya, "Daha eşyaları toplayacağım, ev sahibesiyle hesap göreceğim, kitaplığa kitapları götürüp bırakacağım, bu kadar zamanda hazırlanamam, ben arkadan geleyim," dediyse de, Lenin kös dinledi. Olur a, geri dönmek zorunda kalırız diye bir kısım eşyalarını bir sandığa doldurup geride bıraktılar. Sonradan bu kiracıları üstüne bildiklerini yazmış olan ev sahibi, pek yüz vermezdi onlara. Frau Lenin odayı tutmak için ilk geldiğinde, karısının gözü tutmadı onu, "Belli, Rus tipi, görmüyor musun etekliği nasıl kısa!" diye odayı vermek istemedi. Ama Lenin gelince, iş değişti. Gördüler, kerli ferli bir adam. Oğlu, "Boğa gibi boynu var" derdi. Sonra da kirayı zamanında öderlerdi. Herr Lenin karısıyla çok iyi anlaşırdı. "Bizim evde kaldıkları sürece galiba hiç kavga etmediler. Frau Lenin de yumuşak başlı bir kadındı. İzin verdikti, bizim mutfakta, karımla birlikte pişirirdi yemeğini. Karımla dalaşmazlardı hiç, mutfak da avuç içi kadar bir yer, bir kişi güç sığıyor zaten, şaşardım hep nasıl anlaşıyorlar böyle diye. Frau Lenin başka işlere takmamış olaydı aklını, belli, iyi ev kadını olurdu." Frau Lenin, Frau Kammerer'e Rusya'ya dönmek istedikleri-

ni söylediğinde, Frau Kammerer, "O tekinsiz yere gidip de n'apacaksınız, hem de böyle bir zamanda!" diye kaygılandı. Frau Lenin, "Ama, Frau Kammerer," dedi, "işimiz var bizim orda görülecek. Burada aylak oturuyoruz." Kocası da, yola çıkmadan hemen önce, Herr Kammerer'e, "İşte böyle, Herr Kammerer," dedi, "barış olacak artık."

8 Nisan sabahı kalkan trendeki otuz Rus sürgünü arasında tek bir Menşevik bile yoktu. Yanlarında yolculuğun sorumluluğunu üzerine almış olan İsviçreli bir sosyalist vardı, Platten adında. Leh sosyalisti Radek de aralarındaydı. En yakın yoldaşlarından bazıları, Lenin'in Almanlardan yardım isteyip düşman bir ülkeden geçmeye karar vermekle işlediği densizlik karşısında küçük dillerini yutmuşlardı. Koştular istasyona, yolculara yalvarıp yakardılar, "N'olur gitmeyin!" diye. Lenin tek söz söylemeden trene bindi. Vagonda tuzakçı olduğundan kuşkulandıkları bir yoldaşı oturur buldu. "İğne üstünde oturur gibiydi, büzülmüştü yerine adam. Birden, baktık, Lenin yürüdü ona doğru, yakasından yakaladı, pek tabii bir şey yapıyormuş gibi, öyle kayıtsızlıkla, adamı kaldırdığı gibi fırlattı platformun üstüne."

Almanlar, "Bakın, Almanya'da yiyecek ne bol!" diye Ruslara gösteriş yapmak için yemeye boğdular onları, alışmamış zavallılar bu kadar yiyeceğe! Savaşın son döneminde savaşan ülkelerden hiçbirinde bulunmamış olan Lenin'le Kurupskaya, Almanya'dan geçerken, yetişkin erkeklerin kıtlığına şaşıp kaldılar: İstasyonlarda, tarlalarda, kent içlerinde, birkaç kadın, çocuk, ve ergenlik yaşında kızlarla oğlanlardan gayrı kimse görünmüyordu. Lenin Rusya'ya varınca tutuklanacaklarını inanıyordu, yolda hazırlamakta olduğu savunma söylevini yoldaşlarıyla tartıştı. Ama, çoğu, yalnız başına oturdu. Stuttgart'da Alman sendikacı,

bir süravi yüzbaşısıyla trene binip özel bir kompartımana yerleşti. Platten'in aracılığıyla halkların kurtuluşu adına Ruslara saygılarını iletti, görüşmek istediğini bildirdi. Platten kendisiyle görüşmek istemediklerini ve selamına da karşılık vermeyeceklerini söyledi. Ruslardan Almanlarla konuşan tek kişi bir yoldaşın dört yaşındaki oğlu oldu, kompartımanın kapısından uzattı içeri başını, Fransızca, "Kondüktör ne iş yapar?" diye sordu.

Stockholm'e yaklaşırlarken, Lenin Parti Merkez Komitesi'nin İsveç'de ille de bir bürosu olması gerektiğini belirtti. Başkente varışlarında İsveçli sosyalist milletvekilleri bunları karşıladılar, ağırladılar. Bekleme salonuna bir kızıl bayrak asmışlardı, dörtbaşı mamur bir de yemek yedirdiler. Radek, Lenin'i alıp, "Artık sen kamusal bir kişisin, üstüne başına bakman lazım," diye bir dükkana götürdü, bir çift papuç aldılar; ama iş, yeni palto, ya da yeni bir kat çamaşır satın almaya binince, Lenin cevabı dikti: "Rusya'ya ben manifaturacı dükkanı açmaya gitmiyorum ya!" dedi.

İsveç'ten Finlandiya'ya ufak Fin kızaklarıyla geçtiler. Platten ile Radek Rus sınırında durduruldular. Lenin, "Pazartesi gecesi, saat on birde orda olacağım," diye bir telgraf çekti. Kurupskaya'nın anlattığına göre, Ruslaşmış Finlandiya'da "her şey gözlerine bildik ve sevimli göründü, perişan üçüncü mevki vagonlar, Rus askerleri filan... Pek hoşlandılar." Askerler gene sokaklara dökülmüştü. İstasyonlar askerlerle doluydu. İhtiyar bir adam bir çocuğu kucaklayıp peynir verdi ağzına, bir yoldaş da pencereden eğilip, "Yaşasın Dünya Devrimi!" diye bağırdı, askerler şaşkın şaşkın etraflarına bakındılar. Lenin, Kamenev'le Stalin'in çıkarmakta olduğu *Pravda*'nın bazı sayılarını ele geçirdi, okudu, baktı ki, Geçici Hükümet'i barış görüşmelerine başlaması için sıkılamaktan ve Alman ordusu imparatoruna bağlı kaldığı süre-

ce, Rus askerinin de "yerinde sıkı durup kurşuna kurşunla, topa topla karşılık vermesi gerektiğini" uslu uslu ilandan söz ediyorlar.

Tam bu konudaki düşüncelerini anlatıyordu ki, trenin düdüğü çaldı, içeri askerler girdi. Soluk yüzlü bir teğmen Lenin'le Kurupskaya'nın önünde bir aşağı bir yukarı yürüdü, askerler hemen hemen boş bir vagona oturmaya gidince de gelip Lenin'in yanına çöktü. Laf açıldı, teğmenin de savunma harbine inanmakta olduğu anlaşıldı. Lenin harbe toptan son vermek gerektiğini söyledi, onun da yüzü sarardı. Başka askerler geldi vagona, Lenin'in etrafını aldılar, öyle kalabalık oldu ki, sıraların üstüne çıktı kimisi. İğne atsan yere düşmeyecekti. "Dakikalar geçtikçe, daha bir dikkatle dinlemeye başladılar, yüzleri kasıldı," diye anlatıyor Kurupskaya. Sorguya çekti hepsini, nasıl yaşadıklarını, ordudaki genel ruh halini soruşturdu: "Nasıl? Ne derece?" diye makine gibi soru soruyordu; orada bulunmuş olan bir gedikli anlatıyor bunları. "Kumandanlarınız kim? Devrimci görüşlü subaylar mı bunların çoğu? Astsubaylar var mı? Kumandanlık veriyorlar mı bunlara? Niye böyle az terfi oluyor? Demek harekat bilgileri yok, ondan kıdemli subaylara dayanmak zorundalar? Astsubayları terfi ettirmeli, çünkü erat ak eldivenlilere değil tabii, kendi içinden yetişenlere güvenir." Derken kondüktöre daha geniş bir vagon bulsun da şöyle toplantı gibi bir şey yapalım, diye haber yolladı ve bütün gece onlara "tezler"ini anlattı.

Sabahleyin, erken erken, Beloostrov'da, aralarında Kamenev'le Stalin de bulunan bir Bolşevik heyeti trene bindi. Yıllardır görmediği Kamenev gözüne ilişir ilişmez, Lenin, "*Pravda*'da neler yazıyorsunuz siz yahu?" diye girişti. "Eski sayıları geçti elimize az önce, epey veriştirdik size!" Lenin'in küçük kız kardeşi de ordaydı, bir de kadın işçiler heyeti vardı. Kadınlar Kurupska-

ya'dan bir şeyler söylemesini istediler. Kurupskaya heyecandan ağzını açıp bir söz söyleyemedi. Lenin de konuşsun istediler; yolcularının kimliğinden habersiz ama, önemli bir kişi olduğunu bilen tren görevlileri sırtlayıp götürdüler onu, büfenin önünde bir masanın üstüne çıkardılar. Yavaş yavaş kalabalık toplandı. Derken kondüktör göründü, demiryolculara kalkış saatinin geldiğini söyledi. Lenin konuşmasını kısa kesti. Tren istasyondan çıktı. Lenin yeni gelen yoldaşlardan, Petrograd'a varınca "Tutuklanır mıyız acaba?" diye sordu. Bolşevikler gülümsediler, bir şey demediler.

İki yüzyıl önce, Giambattista Vico, Avrupa'nın uzak bir köşesinde yazdığı kitaplarda, "toplumsal dünyanın insan eseri olduğunu" söylediyse de, daha biraz ileri gidip, ustası Grotius gibi, bütün toplumsal kuruluşların sadece insan yaşamı çerçevesi içinde açıklanabileceğini belirtmeye yanaşmamıştı. Grotius Protestandı, Rafizi'ydi, büyük kitabı aforoza uğramıştı; bu yüzden Vico, ustasının kitabını işlemeye bile korktuydu. O Katolik Napoli kentinde, Engizisyon'un gölgesi altında, Vico, Tanrıyı gönlünden, zihninden çıkarmamak zorundaydı.

Onsekizinci yüzyılın sonunda, insan toplumunun insan tarafından kurulduğunu söylemekle de kalmamış, üstelik toplumu yeniden kurmak istemiş olan Babeuf, başarısızlığını açıklarken şunları söylüyordu: "Bu rezil dönemde geçer akçe olan tutkuların bolluğuna ve kepazeliğine bir göz atmak, böyle bir tasarıyı gerçekleştirme olasılığının yüzde biri geçmeyeceğini anlamak için yeter de artar bile."

1917'de Vico'nun Tanrısı'nın kalıntısı, diyalektik kılığına girmeye özenmiştir belki ama, gayrı ne Papa, ne Protestan Sinodu korkusu kalmıştır. Lenin kendisini Petrograd'da getiren maki-

nistin makinesini bildiği kadar kesinlikle olmasa bile, toplumun denet kollarını epey tanır ve olasılıkları yüzde biri çok aşan bir keskinlikle hesaplayacak durumdadır ve insanlık tarihinde, ilk defa olarak, bir tarih felsefesi anahtarının tarihsel bir kilide uyacağı an gelmiştir.

Bu açacağı kapının gerisinde umduğunu pek bulamamış olsa bile, unutmayalım ki, Lenin büyük Marksistlerden peygamberce düşgörülere en az tutkun olanıdır ve umduklarını bulduklarına göre yeniden ayarlamada hiç çekincesi yoktur. Az önce yazdığı *Uzaktan Mektuplar*'da, Rus halkını beslemek için düşündüğü ivedi tedbirlerin "bir proletarya diktatoryası" düzenine mi, yoksa "proletaryayla yoksul köylünün devrimci-demokrat diktatoryası" na mı daha uygun düştüğü çeşidinden "kuramsal sınıflamalarla yitirilecek zamanımız yok," der... "Kuramı her şeyden önce ve her şeyden öte, *eylem için bir kılavuz* sayacak yerde, devrimin girift, ivedi, ve hızla ortaya çıkan pratik ödevlerini dar anlamlı bir 'kuram'ın Prokurustes yatağına uydurmaya kalkarsak, tamir edilmez bir yanılgıya düşmüş oluruz."

Michelet'nin geçmişin kayıda geçmiş olaylarını bir sanat eseri bütünlüğü içinde yeniden yaşama yolundaki çabalarını incelemiş ve tarih malzemesinin nasıl sanat örneği kalıbını her daim kırıp dışına çıktığını görmüştük. Lenin ise şu anda geleceğin tarihini belirleyecek olan eylemsel bir yönelim örneğini şimdiki zamanın olayları üstüne basmak üzeredir. Sonraki olaylar bu örneğe her daim tıpatıp uymuyorsa, bunda şaşacak bir şey yok. Önemli olan şey, insanoğlunun o anda içinde yaşadığı hırsları, korkuları, afallıkları altetmede ileri bir adım atmış oluşudur.

Finlandiya'dan gelen trenlerin son durağı, bugün, dışı alçı sıvalı viran bir istasyon yapısı; kirli bir pembe rengi, trenler için

dama dayandığı noktada dallanan ince sütunlu uzun bir de sundurması var. Bir yandan trenler giriyor, öbür yanda da bekleme salonlarına, büfeye ve yük yerine açılan kapılar. Yapının çapına, biçimine bakarsanız, modern bir Avrupa ülkesinde başkentin şatafatına değil, olsa olsa bir taşra kentine uygun sayılacak bir yapı bu; öte yandan oturula oturula tahtaları aşınmış sıraları, camekanlar içindeki etiketli keykleri, çörekleriyle ve orta sınıf girişimciliğinin dört bir yana yaymış olduğu bütün o yararlı kuruluşlara musallat tekdüzeliliğiyle Avrupa'da binlercesini gördüğümüz çeşitten ufak bir istasyon. Bugün, köylü kadınlar, çıkınları, sepetleri ve başlarında kocaman yağlıkları, sıraların üzerinde sakin sakin oturuyorlar.

Ama bu öyküleđiğim günlerde Çar için ayrılmış bir dinlenme salonu vardı; karşılamaya gelen yoldaşları, tren 16 Nisan gecesi geç vakit gara girdiğinde Lenin'i işte oraya götürdüler. Platformda hapisten, sürgünden kopup gelmiş yoldaşlar, karşıcı çıktı, gözyaşından yanakları ıslaktı çoğunun.

Lenin'in karşılanışını orada bulunan partisiz sosyalist, N. Suhanov anlatıyor bize. Lenin, Çar'ın odasına hızlı hızlı, nerdeyse koşar adımla gelmiş. Paltosunun önü açık; üşümüş gibi yüzü; elinde yoldaşların demin verdiği kocaman bir çiçek demeti var. Böyle seyirtip giderken, karşısına Petrograd Sovyetinin Başkanı, Menşevik Çekeydze çıkınca, rap diye duruyor, beklenmedik bir engele toslamış gibi. Çekeydze, gene yüzünde Lenin'i beklerkenki tasalı hal, o karşılama törenlerinde çekilen nutukların tafralı edasıyla başlıyor. "Lenin Yoldaş," diyor, "sana Petrograd Sovyeti ve bütün devrim adına Rusya'ya hoşgeldin derim... ama şu anda devrimci demokrasinin başlıca ödevinin devrimimizi hem dışardan, hem içerden her türlü saldırıya karşı korumak olduğu inancındayız... Ümit ederiz ki sen de bu amaca erişmemizde bi-

ze katılırsın..." Suhanov'un anlattığına göre, Lenin, sanki birkaç adım ötesinde olup biten kendisini hiç ilgilendirmiyormuş gibi duruyor; bir o yana, bir bu yana bakıyor, etrafına toplanmış olan kalabalığı süzüyor, hatta "Çar Salonu"nun tavanını inceliyor, ikidebir o eline hiç yakışmayan çiçek demetini düzeltiyordu. Sonunda komiteye dönüp arkasını ve söyleve de doğrudan doğruya karşılık vermeksizin, gerideki kalabalığa sesleniyor: "Sevgili Yoldaşlar, askerler, denizciler, işçiler," diye başlıyor, "sizlerin kişiliğinde muzaffer Rus devrimini, ve milletlerarası proleter ordusunun öncüleri olarak, sizi selamladığımdan sevinçliyim... Emperyalist haydutların savaşı Avrupa'da iç savaşın başlangıcıdır... Yoldaşımız Karl Liebknecht'in çağrısı üzerine halkın silahlarını kapitalist sömürücülerin üzerine çevireceği an uzak değildir... Almanya'da bir kaynaşmadır gidiyor. Bugün değil, ama az zaman sonra, belki de yarın, Avrupa kapitalizminin çöküşünü gözlerimizle göreceğiz. Sizin başardığınız Rus devrimi ilk darbeyi indirdi ve yeni bir devir açtı... Yaşasın uluslararası toplumsal devrim!"

Ve çıktı odadan. Dışarda, platformda, bir subay çıktı geldi, selama durdu ona. Lenin şaşaladı, selamı aldı. Subay komut verdi, süngü takmış bir denizci birliği hazırola geçti. Gar ışıldaklarla aydınlatılmıştı ve bando *Marseillaise*'i çalıyordu. Dört bir yandan akın eden halktan bir haykırış koptu. Lenin, "Bu ne?" dedi, irkildi. Devrimci işçilerle denizcilerin kendisini karşılamaya geldiğini söylediler. Hep bir ağızdan "Lenin! Lenin!" diye bağırıyorlardı. Denizciler selama durdular, komutanları Lenin'e tekmil verdi. Konuşmasını istedikleri kulağına fısladı. Lenin bir kaç adım yürüdü, melon şapkasını çıkardı, "Denizci yoldaşlar," dedi, "selamlarım hepinizi. Gerçi Geçici Hükümet'in bütün vaadlerine inanıp inanmadığınızı bilmiyorum. Ama şuna inanıyo-

rum, ki, size tatlı sözler ederken, bir alay şey vaat ederlerken, sizi ve bütün Rus halkını kandırıyorlar. Halk barış istiyor, halk ekmek istiyor, halk toprak istiyor. Onlar ise size savaş veriyorlar, ekmek vermiyorlar, açlık veriyorlar ve toprakları hâlâ toprak ağalarına peşkeş çekiyorlar... Sonuna dek, proletarya tam zafer kazanıncaya dek, toplumsal devrim için çarpışacağız. Yaşasın dünya toplumsal devrimi!"

"Olağanüstü bir şeydi o!" diyor Suhanov. "Durmamacasına çalışan, devrimin sıradan işlerine gırtlağına kadar dalmış, 'tarihte' göze batmayan günlük ihtiyaçlar ve acele yapılması gereken şeylerle haşır neşir olmuş bizler için apansız bir şimşek çakmış gibi oldu. Lenin'in tren vagonundan uğrayan sesi, 'dışardan bir ses'di. Devrimin göbeğinde 'hakikat' iniverdi üstümüze, uyumsuz değil, anlamını bozmacasına değil, ama yeni, çarpmacasına ve şaşırtıcı bir tınıyla bastırdı bizi." Lenin'in sadece, "dünya sosyalist devrimini ilan etmekte, dünya savaşıyla emperyalist düzenin çöküşü arasındaki çözülmez bağlantıya parmak basmakta değil, aynı zamanda 'dünya devrimi'ni ön plana almada ve rotamızı ona göre tutmamız ve çağdaş tarihin bütün olaylarını ona göre değerlendirmemiz gerektiğinde direnmede yerden göğe haklı olduğunu anlayarak" toparladılar kendilerini. Bütün bunların söz götürmez olduğunu anlamışlardı artık; ama bu düşüncelerin devrimin siyasal alanında nasıl yararlı kılınacağını gerçekten biliyor mu acaba diye soruyorlardı kendi kendilerine. Rusya'daki durumu gerçekten biliyor mu? Ama bu kuşku da şimdilik bir yana atılabilirdi. Lenin'in o çıkışı öyle olağanüstü bir şeydi ki!

Kalabalık Lenin'i dışarıya yanaşmış zırhlı arabalardan birinin yanına kadar sırtında taşıdı. Ahalinin sokaklarda toplaşmasını önlemek için elinden geleni yapmış olan Geçici Hükümet, bir yı-

ğın gösterisinde korkunç etkili olabileceğini bildiği bu zırhlı arabaları yasaklamıştı, ama Bolşevikler tınmamışlardı hiç. Arabanın üstüne çıkıp bir konuşma daha yapması gerekti. Garın önündeki alan hınca hınçtı; dokuma işçileri, maden işçileri, köylü askerler, denizciler hep ordaydı. Alanda elektrik ışığı yoktu, ama ışıldaklar altın sarısı yazılı kızıl bayrakları aydınlatıyordu.

Zırhlı araba yola koyuldu, ardından alay. Öbür arabalar Lenin'in aydınlığı belirsin diye, ışıklarını kıstılar. Bu ışıkta yolun iki yakasına dizilmiş işçi muhafızlarını görebiliyordu. Kurupskaya, "Devrimin o günlerini yaşamamış olanlar o görkemli güzelliği dünyada gözlerinin önüne getiremezler," diyor. Denizciler Kronştad üssündendi, ışıldaklar Peter-Paul Kalesi'nden. Çarın metresi ünlü balerinanın Bolşevikler tarafından sembolik bir hareket olarak ve sahibesini deli etmecesine Parti Merkezi yapılmak için işgal edilen Kısesinkaya Sarayı'na doğru gidiyorlardı.

Sarayın içi boy aynaları, billur avizeler, freskli tavanlar, ipek kaplı döşemeler, geniş merdivenler ve kocaman beyaz dolaplarla doluydu. Akıncılar, tunç heykellerle mermer küpidlerin çoğunu parçalamışlardı, ama balerinanın döşemeleri dikkatle bir yana istif edilmiş, yerine sade, yalın sandalyeler, masalar, sıralar, seyrek öyle, gereken yerlere serpiştirilmişti. Sade gazetelerle manifestoların arasında unutulmuş bir kaç Çin vazosu gelip geçenlerin ayağına takılıyordu. Lenin'e çay ikram edip hoşgeldiniz söylevleri çekmek istiyorlardı, o sözü taktik sorunlara çevirdi. Halk toplanmıştı Saray'ın dışında, Lenin'in konuşmasını istiyorlar, bağırıyorlardı. Balkona çıktı, başladı konuşmaya. Deli Petro'nun kalfasıyla işçisiyle onbinlerce insanı bataklarda ölüme yolladığı günden bu yana, bu kocaman ve lenduha kentin şatafatlı yapılarıyla susturduğu, ezdiği isyan duygusu adeta bir gece içinde kaynamış, kabarmıştı. Ve ancak parti toplantılarında

Marksist öğrenciler karşısında konuşmuş olan ve 1905'ten önce kamu önüne bir kez bile çıkmamış olan Lenin, bütün başıboş erke ve güçlerini toparlayan bir yetkeyle, sallanan güvenlerini sağlamlayıp dünyaya yaygın bir yankıya ulaştıracak bir sesle sesleniyordu onlara.

Gene de ilkin –dışarda duran Suhanov'un anlattığına göre– şaşaladıklarını ve ürktüklerini gösterici bazı belirtiler olmadı değil. Lenin'in boğuk sesi, "Haydut kapitalistler... Avrupa halkını çıkarları için kahretmiş sömürücü çetesi... Yurdu korumak kendi kendimize karşı kapitalistleri korumaktır," çeşidinden cümleleri beyinlerinde patladıkça, muhafız birliğinin askerleri bile, aralarında "Ne demek bu? Ne diyor bu adam? Insin buraya, görür o zaman gününü!" diye fısıldaştılar. Ama, Suhanov'un da belirttiği gibi, yüz yüze geldiklerinde de gününü göstermeye kalkan çıkmadı, ne de daha sonra böyle bir şeye yeltenen oldu.

İçeri girdi, ama gene çıkıp konuşmak zorunda kaldı. Döndüğünde bir toplantı yapıldı, hoşgeldin demeçleri uzadıkça uzadı. Troçki, Lenin'in, üzerine inen bu laf seline sabırsız bir yolcunun yağmurun bitmesini bir kapı ağzında bekleyişine benzer bir tedirginlikle katlandığını söylüyor. Ikide bir saatine bakıyordu. Kendine sıra gelince, iki saat konuştu ve dinleyicilerini yılgıya verdi.

"Yoldaşlarla buraya gelirken," dedi, "istasyondan bizi doğru Peter-Paul'e götüreceklerini sanıyorduk. Bakıyorum, boşunaymış telaşımız. Ama bu deneyimin gene de bir gün başımızdan geçebileceği düşüncesini de yabana atmayalım." Toprak reformu ve Sovyetler'in önerdiği öbür yasal tedbirlere boşverdi ve köylülerin kendi aralarında örgütlenip hükümetin müdahalesi olmaksızın topraklara el koyması gerektiğini belirtti. Kentlerde de işçiler fabrikaların yönetimini ellerine almalıydılar. Sovyet çoğunlu-

günu bir kalemde silkti attı, Bolşevikleri de haşladı. Proletarya devriminin eli kulağındaydı. Geçici Hükümet'e soluk aldırmamalıydılar. "Bize parlamenter demokrasi lazım değil. Bize burjuva demokrasisi lazım değil. Bize İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyetinden gayrı Hükümet lazım değil!"

Suhanov'a göre, bütün şaşırtıcı özüne ve açık seçik, parlak söylemine rağmen, konuşmanın göze çarpan bir eksiği vardı: O da, Rusya'da sosyalizmin kurulabilmesi için gerekli sosyal-ekonomik temellerin nesnel verilere dayanılarak çözümlenmemiş oluşuydu. Ama sözünü sürdürerek Suhanov, dışarı çıktığında, başına bir odun yemişçesine şaşkın ve sersemlemiş olduğunu anlatıyor. "Şunu anladım ki," diyor, "partisiz kalarak Lenin'in yolundan yürümeme imkan yok. İlk yazın esintileriyle tazelenen temiz havayı ciğerlerime çektim. Gün atmamıştı, ama tanyeri ağarmıştı." Toplantıya katılan genç bir bahriye subayı, "İlyiç'in sözleri, dünkü ve bugünkü taktikler arasına geri dönülmez bir çizgi çekti," diye yazıyor.

Ama önderlerin çoğu afallamıştı. O gece söylevin tartışması yapılmadı. Ama ertesi günü Lenin Sosyal Demokratlar'ın bir genel toplantısında bir borda ateşine daha kalkınca, ortalık karıştı. Bolşeviklerden biri, "Lenin Avrupa'da otuz yıldır boş duran bir tahta bu sözlerle adaylığını koymuş oluyor, Bakunin'in tahtını demek istiyorum. Lenin yeni sözlerle bize eski öyküyü anlatıyor; ilkel anarşizmin köhnemiş kanılarını yeniden önümüze sürüyor. Sosyal Demokrat Lenin, Marksist Lenin, gerçek Sosyal Demokrasimizin önderi Lenin gitti, bir başkası geldi yerine!" Kürsünün tam altında oturan Bogdanov, dinleyicileri, "Bu zırvaları alkışlamaya utanmıyor musunuz hiç? Rezil ettiniz kendinizi. Bir de Marksistim diyorsunuz utanmadan!" diye zılgıtlıyordu.

Lenin'in söylevinin amacı Bolşeviklerle Menşevikler arasında

yeni bir kaynaşma önerisini baltalamaktı, ama o anda az daha Bolşevikleri tam ters yöne sürükleyecek gibi oldu. 1903 bölüntüsünden sonraki muhalifleri gibi, o sırada Bolşeviklerin çoğu, Lenin'in bu söylevle kendi kolunu kanadını kırdığı kanısındaydı.

İlk gece, Kısesinkaya Sarayı'ndaki toplantıdan sonra, Krupskaya'nın anlattığına göre, akrabalarına, Anna İlyinişna ile Mark Timofeyeviç'in evine gittiler. Maria İlyinişna kaynı ve kızkardeşiyle oturuyordu. Vladimir İlyiç'le Nadya'ya ayrı bir oda hazırlamışlardı. Girince içeri, baktılar, Anna'nın üvey oğlu yataklarının başına bir kağıt asmış, üzerinde *Komünist Manifesto*'nun son sözleri yazılı: "Dünya İşçileri Birleşin!"

Krupskaya, İlyiç'e yavaşça şöyle dediğini anlatır: "Söze gerek yok, her şey anlaşıldı."

EKLER

EK A

KARL MARX: BİR PROLET-OYUN

(Amerikan Yazarlar Birliği'nin bir üyesi tarafından WPA tiyatrosu için yazıldığı bildirilmiştir.)

Almanya'nın Trier kentinde Von Westphalenlerin bahçesi. Genç Karl Marx girer. On beş yaşında, erkeksi görünümlü bir gençtir.

KARL MARX (Evin ikinci katındaki bir pencereye doğru seslenir). *Yoldaş Jenny! Oh Yoldaş Jenny!*

JENNY VON WESTPHALEN (başını pencereden çıkararak). *Merhaba, Karl. Hemen iniyorum.*

Ferdinand Lassalle sinsice girer. Marx'la aynı yaşlardadır. Gözlüklü, bıyıklı, sivri sakallıdır. Tepesindeki dik siyah saçlar bir yele gibi omuzlarına dökülmektedir.

LASSALLE. Bir dakika, Yoldaş Marx: Bir konuda sizi uyarmama izin veriniz. Jenny von Westphalen'e olan ilginiz, sizi sınıf ihanetinin eşiğine getirmiş bulunmaktadır. Unutmayınız, Fraülein von Westphalen feodal soyluluğa mensuptur. Siz ise işçilerle dayanışma halindesiniz!

MARX. Hayır, Yoldaş Lassalle. Yanılıyorsunuz. Doğru çizgi, liberal soyluluğun yanı sıra işçi sınıfını da kapsayan bir halk cephesidir. Sizin izlediğiniz çizgi ise bir sol sapmadır.

Jenny evden çıkar. Lassalle, bakışlarında nefret, sinsice uzaklaşır.

JENNY. Lassalle denilen o çocuğun buralarda dolaşmasını istemiyorum. Babam onun potansiyel bir faşist olduğunu söylüyor.

MARX. Yanılıyorsun, Jenny. Ferdinand bence iyi bir yoldaş. Suçlu olduğuna dair kesin bir kanıt olmadıkça onun lehinde düşünmeliyiz.

JENNY. Geçen haftaki toplantıda benimle flört etmeye çalıştı. Artık beni sinirlendirmeye başladığını söyleyebilirim, çünkü kendisiyle ilgilenmediğimi belli ettim ona. Şimdi de gerici Sophie Hatzfeld'in peşinden koşuyor.

MARX. Hımm. Pek tutarlı değil. İkide bir bana karışmasından da hoşlanmıyorum.

JENNY. Kimse bunu yapamaz, Yoldaş Karl!

MARX. Teklifimi düşündün mü? Mücadele ve sürgünü benimle paylaşacak mısın?

JENNY. Daima seninim, Karl.

Marx onu kucaklar

MARX. Gene de romantizm tuzağına düşmemeliyiz. Saat beşte bir fraksiyon toplantısı var. Geç kalarak disiplini bozmamalıyız.

Bonn Üniversitesi, Almanya. Profesör Hegel'in çalışma odası. Marx ve Engels, Alman öğrenci giysileri içinde kol kola girerler. Neşeyle gülüşmektedirler. Pencereden dışarı bakmakta olan, genç bir profesöre, Bruno Bauer'e rastlarlar.

MARX. Hey, Bruno, yaşlı çocuk! Neden bu kadar hüzünlüsün? Almanya'yı IV. Friedrich Wilhelm'in gerici feodal hükümetinden kurtarmak için bütün gücünü toplasan daha iyi edersin!

BRONO BAUER. İhtiyar Hegel benim akademik özgürlüğümü ihlal etti. Genç Hegelciler Birliği'nin başını çektiğim için benden nefret ediyor. Birlik ismini ondan aldı, ama o bunu reddediyor. Bana kürsümü terk etmemi emretti. İşittiğime göre, benim yerime Diyalektik ile Pragmatizm'in bir karışımını öğreten Sidney Cook adında çıkarcı bir uşağı geçirecekmiş.

MARX. Ne utanç verici! Hegel'in maskesini düşürmeliyiz!

Hegel girer. Yüzünde bir maske vardır. Biraz öne eğik duruşu, gözlükleri, beyaz bıyığı ve başının arkasına doğru atılmış bir tutam saçı kimliğine ihanet etmektedir.

HEGEL (riyakarca ellerini ovuşturur). Evet, evet, genç adamlar: Ne güzel, güneşli bir sabah! Böylesine güzel, güneşli bir günde hepimiz Diyalektiğe inanmalıyız!

MARX. Sizin Diyalektiğiniz biraz paslanmadı mı, Profesör?

Aylardır masanızın üzerinde duruyor. Bir kere bile elinize almadınız!

ENGELS. Küçük burjuva Araççılığı'ndan başka birşey öğretmediğinizi ve eğitsel yöntemler dediğiniz şeyin entelektüel zihin karışıklığından başka bir şeyin ürünü olmadığını herkes biliyor.

HEGEL (öfkelenerek). Görüşlerinizi ifade etme hakkınızı kaldırıyorum.

MARX ve ENGELS. Ha ha ha!

Neşeyle onun maskesini indirirler ve onu baş aşağı çevirirler.

MARX (*Diyalektiği masanın üzerinden kaparak*). Bu artık bizim Diyalektiğimiz! Gel, Bruno: GHB'ye katılmadın sen, onu cesaretle savunmana rağmen. Bugün kartını almalısın!

Üçü kol kola şarkı söyleyerek yürürler.

Savunun kaleyi, çünkü biz geliyoruz!

1848 Devrimi. Barikatların gerisi. Silah ve çatışma sesleri gelir. Engels, Lassalle ve Proudhon girerler. Engels'in başında kanlı bir sargı vardır.

ENGELS. Vay be! Amma ısındı ortalık. Feodal monarşiyi yıkmak için liberal burjuvaziyle güç birliği yaptık. Şimdi de haklı taleplerimizi güvence altına almak için liberalizmin çanak yalayıcılarına baskı yapmalıyız.

Marx bir evin kapsında belirir.

MARX. Demek böyle Friedrich. Demek hâlâ sokaklarda savaşıyorsun, öyle mi? Burjuva eğitimimiz sayesinde elde ettiğimiz entelektüel silahları kendi sınıfımızın kurumlarına çevirmek zorunda olduğumuzu bilmiyor musun?

LASSALLE: Entelektüel silahlar mı? Bize gereken bir hükümet darbesi!

MARX. Her zamanki gibi kariyeristsin, Yoldaş Lassalle! Bu yol karşı devrime götürür.

PROUDHON. Neden kooperatifler kurmuyoruz? Böylece daha fazla savaşmamız da gerekmez.

MARX. Senin felsefenin sefaleti işte budur, Proudhon. Amaçlarımıza ulaşacaksak şiddetten geri durmamalıyız. Sana gelince, Engels, senin yerin benimle birlikte orası (*çalışmakta olduğu evi işaret eder*). Diyalektiği himaye altına aldığımızı hatırla. *Komünist Manifesto* taslağını hazırladın mı?

ENGELS (*cebinden el yazması bir metin çıkarır*). Bir açılış olarak şu cümleyi nasıl buluyorsun "Avrupa'nın üzerinde bir hayalet dolaşıyor. Komünizm hayaleti."

MARX. Hayır, Friedrich, katiyen olmaz. Bu şekilde konulamaz. Şöyle demek lazım: "Avrupa'nın üzerinde bir hayalet dolaşıyor. Ilericilik hayaleti."

İşçi Enternasyonal'inin bir kongresi. Lassalle ve Bakunin, çevreyi kolaçan ederek boş salona girerler.

BAKUNIN. Bombayı getirdim. Kapının yanına koyacağım. Marx girerken patlatacağım.

LASSALLE. Bireysel terörizm gibisi yok!

Delegeler toplanmaya başlarlar. Aralarında Bruno Bauer ve Proudhon da vardır.

BRUNO BAUER (*Proudhon'a*). Yoldaş Marx'ın siyaset değişikliği konusunda bir duyuru yapacağı söyleniyor.

Marx ve Engels girerler. Engels'in yanında hayat boyu beraber olduğu Mary Burns vardır.

PROUDHON (müstehcen bir Fransız gülüşüyle). *Petite mademoiselle* nasıllar?

MARY BURNS. Bakınız, Proudhon bey, biz İrlandalılar bir zamanlar rüşvet karşılığında İngiliz emperyalizmine alet olmuş olabiliriz, ama bugün proletaryanın öncüsü durumundayız. Bana gayet medeni şekilde hitap ettiğiniz ve beni o pis Fransız isimlerinden biriyle çağırmadığınız için size teşekkür ederim.

ENGELS. Dikkatli olmalısınız, Yoldaş Marx. Gericiliğin kuduz köpeklerinin peşinize düştüğünü unutmayınız.

MARY BURNS. Ah güzel Allahım, İsa, Meryem ve Hazreti Yu-

suf adına. O çapkın Lassalle de burada!

ENGELS. Sana daha kaç kere söylemem gerekecek, Mary? Din halkların afyonudur.

MARX. Hayır, Friedrich, gençliğimde söylerdim onu. Ama bugün, Vatikan'la geniş bir halk cephesi ihtimalini dışlamamalıyız.

LASSALLE (Bakunin'e). Bombayı niye patlatmıyorsun?

BAKUNİN. Patlatırım patlatmasına da, nasıl açıklayacağız?

ENGELS (*dinleyicilere hitap ederek*). Sevgili liderimiz, Yoldaş Marx, yeni bir talimat verecek.

Uzun alkışlar. Marx kürsüde belirir. Coşkun alkışlar ve çığlıklar.

MARX. Yoldaşlar, bugün Avrupa'yı tehdit etmekte olan Burbonizm'le savaşmak zorundayız. III. Napoléon'un ilerici liderliği altındaki Fransız halkını, İtalya'da monarşiye karşı verdiği mücadelede desteklemeliyiz.

ENGELS. Yaşasın Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i.

Uzun alkışlar ve coşkun çığlıklar.

MARX. Burbonizm haydutlarının kökünü kurutmalıyız. Bunun için muhtaç olduğumuz silah, proletaryanın o mızrak başı, artık elimizin altında: Marksist-Hegelist diyalektik! (*Deri çantasını açar ve içinden parıltılı bir revolver biçimindekiy Diyalektiği*

çekip çıkarır. Bruno Bauer'e nişan alır.) İtiraf et Bruno Bauer. Burbon ajanlarıyla temas kurdun mu?

BRUNO BAUER. Kendim ettim kendim buldum. Paris'teki Hotel Adlon'da Dük de Guise'ten emirler aldım.

MARX (*Onu Diyalektik'le vurur, sonra sert bir hareketle Proudhon'a nişan alır*). Ve sen, Proudhon! İtiraf et!

PROUDHON. Alsace Lorraine'i İtalyanlara vermek için komplo hazırladım. Amacım, Louis Bonaparte ve Yoldaş Marx'a karşı bana yardımcı olmalarını sağlamaktı.

Marx onu vurur.

MARX (*Bakunin'e*). Ve sen!

BAKUNIN (*arlanmaz bir terörist tavrıyla*). Hain Lassalle'e seni katletmek için söz verdim.

MARX. Nerede o Lassalle, o Burboncu eşkıya?

BAKUNIN. Ülkeyi terk etti, sürüngen.

MARX (*Bakunin'i vurur*). Güzel. Daha tantanalı bir fesat hareketi içinde hain rolü oynamak için yaşayabilir artık.

ENGELS (*Diyalektiği Marx'ın elinden kaparak*). Ben de Yoldaş Marx'a sadakatsizlik ettim! Her şeyin sorumluluğunu üstleniyorum! Komplo hakında hiçbir şey bilmiyordum ve bu yüzden

onu önleyemedim. (*Mary Burns'ü ve kendini vurur.*)

MARX. Kudurmuş kurt Lassalle tarafından hazırlanan ve karşı devrimci memurlara ve işçilere eşit ücret talebiyle zehirlenen Gotha Programı'nı yırtıp atabiliriz artık. Sosyalist eşitsizlik ve demokrasi yolunda ileri!

Marx sakalını çekip çıkarır ve ardında Yoldaş STALİN'in gülümseyen yüzü belirir.

PERDE

EK B

MARX VE DİFERANSİYEL MATEMATİK

Karl Marx'ın, Engels'in büyük önem verdiği, ancak yayımlamaya ömrünün yetmediği matematik yazıları, Sovyet felsefe dergisi *Pod Znamenem Marksizma*'nın Ocak-Şubat 1933 sayısında yayımlandı. Bu konuda herhangi bir tartışmaya rastlamadığım için, yazıları Amerikan matematikçilerinin en seçkinlerinden birine gönderdim. Kendisi, nezaket göstererek, aşağıdaki raporu gönderdi.

Marx'ın matematik üzerine üç makalesi, diferansiyel matematiğin anlamını yeni yeni kavrayan, zeki (ama biraz kafası karışık) bir öğrencinin notlarını andırıyor. Bunların matematiğe ciddi bir katkı olarak düşünülüp düşünülmediğinden emin değilim.

Marx'ın esas olarak, en basit durumda sıradan bir polinom olan bir fonksiyonun;

(1) $y = f(x)$'in,

türevini almakla ilgilendiği görülüyor.

x'i, Δx kadar arttırdığımızı düşünelim. Bu durumda y'nin buna denk düşen artışı şöyle olur:

(2) $\Delta y = f(x + \Delta x) - f(x)$

O halde, (2) nin her iki tarafını Δx'e bölersek şunu elde ederiz:

(3) $$\frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{f(x + \Delta x) - f(x)}{\Delta x}$$

Şimdi, f(x), x'in sıradan bir polinomu ise, f(x +Δx) – f(x) de x ve Δx'in sıradan bir polinomudur. Ayrıca, bir faktör olarak Δx'e sahip olanlar dışında, bütün terimlerin f(x + Δx) – f(x)'te birbirini götürdüğünü kolayca doğrularız. Bu durumda ifade şu şekilde yazılabilir:

$$f(x + \Delta x) - f(x) = \Delta x.\phi(x, \Delta x)$$

(3)'ün sağ tarafındaki son ifadeyi yerine koyarsak ve Δx'i pay ve paydadan götürürsek, şunu elde ederiz:

(4) $$\Delta y/ \Delta x = \phi (x, \Delta)$$

Nihayet, (4)'te Δx = o (dolayısıyla, aynı zamanda Δy = o) yaparsak, aşağıdaki ifadeyi elde ederiz:

(5) $$\frac{o}{o} = \phi (x, o)$$

Başka deyişle, aşağıdaki "paradoks"a ulaşırız. (5)'in sol taraftaki elemanı anlamsız $\frac{o}{o}$ ifadesidir; ancak, şu işe bakın ki, sağ taraftaki eleman kesin bir anlama sahiptir ve aslında f(x)'in istenen türevinden başka birşey değildir!

Yukarıdaki gibi bir paradoksun bir diyalektik materyalist için fazla basit olduğunu ve sav, karşı sav, inkarın inkarı vb. vb. vb. ye ilişkin uzun tartışmalara yol açabileceğini görebilirsiniz. Bütün bunlara ilişkin herhangi bir düşünce öne süremiyorum. Bana kalırsa bu anlamsız metafizik laflardan ibarettir. Açık ve net bir matematiksel açıklama elementerdir ve felsefenin yüceliklerine uçmayı gerektirmez. Basit biçimde ifade etmek gerekirse şöyle olur:

Eğer A = B doğruysa, A/C =B/C'nin de *C'nin sıfıra yakın olmaması şartıyla*, doğru olduğu sonucuna varabiliriz. Eğer C sıfıra yakınsa, ikinci denklem, genelde, tamamen anlamsızdır.[6]

6) "Sıfıra bölmek" hiç kuşkusuz yanlış sonuçlara götürür. Aslında, 1 x 0 = 2 x 0

➡

Sonuç olarak, denklem (3)'ün ancak Δx'in 0'dan farklı değerleri için denklem (2)'den çıkması beklenebilir ve Δx = o'ı (3)'e yerleştirdiğimiz zaman, anlamsız bir sonuç (5)'e ulaşmamız şaşırtıcı olmamalıdır. Şimdi, bütün bunlara rağmen nasıl oluyor da, *(5)'in sağ tarafındaki eleman gerçekte f(x)'in türevi oluyor*? Basitçe şöyle. f(x)'in türevi, *tanımı gereği*, Δx, o'a yaklaştıkça $\Delta y/\Delta x$'in *yaklaştığı* değerdir. (*Yaklaşılan* değer kesin bir anlam taşır, ancak Δx = o'daki değer hiçbir anlam taşımaz.) Üstelik; (4)'ün sağındaki eleman (ki, o dışında Δx'in bütün değerleri için sol taraftaki elemana eşittir) sıradan bir polinomdur ve bu nedenle (sol taraftaki elemanın aksine) Δx = o için bile kesin bir değere sahiptir. Üstelik, bir polinom sürekli olduğu için, Δx sıfıra yaklaştıkça *yaklaşılan* değer, Δx = o'daki değerle özdeştir. Bu nedenle, ø (x, o) istenen türevdir.

Sonuç olarak, Marx'ın üç yazısının matematiksel yanında, görebildiğim kadarıyla yeni olan hiçbir şeyin bulunmadığını söylemek durumundayım.

Çeşitli fırsatlarla diyalektik materyalizmin gizlerini kavramaya çalıştım ve her defasında kafam karıştı ve şaşırdım. Engels'in ünlü *Anti-Dühring*'te (bizzat Üstad'ın görüşlerini yansıttığı düşünülür) matematiğe ayırdığı bir bölüm var. Ne yazık ki, bizatihi bu matematik tamamen saçmadır. Bir dizi ağır matematiksel hata üzerine karmaşık bir felsefi sistem inşa etmeye kalkışmak çok üzücü.

---

doğru bir denklemdir, çünkü her iki eleman da sıfıra varır. Ama açıktır ki, her iki taraftaki 0 faktörünü silerek 1=2 sonucuna varamayız.

EK C

ENGELS'TEN MARX'A, 13 ŞUBAT 1851

Engels'in, bildiğim kadarıyla bazı parçaları dışında hiç çevrilmemiş olan aşağıdaki mektubunu bütünüyle vermek yararlı olabilir. Bu mektup, 13 Şubat 1851'de, yeni bir ticari ısınmanın başladığı ve Marx'la Engels'in bir sonraki ağır iktisadi krize kadar ileri düzeyde bir isyan dalgasının beklenemeyeceğini kabul etmek zorunda kaldıkları bir sırada yazıldı. Eski hareketler parçalanmakta, yavaş yavaş yok olmaktadır. Aşağıda atlanan birinci paragraf Engels'in İngiliz Çartist hareketin liderlerinden, ki adı geçen Harney onlardan biriydi, ve Komünist Birlik'in Alman liderlerinden, sürgünde oynamakta oldukları rol nedeniyle hoşnut olmadığını göstermektedir. O sırada Marx, Engels'e şunları yazmış bulunuyordu (11 Şubat 1851): "Şimdiki halde, senin ve benim, kendimizi içinde bulduğumuz kamusal ve gerçek tecrit halinden çok memnunum. Bu durum, ilkelerimize ve konumumuza mükemmel biçimde uyuyor. Karşılıklı tavizlerden, sadece görünüşü kurtarmak için hoşgörülen eksik önlemlerden oluşan sistem ve bütün o saçma sapan değerlendirmeleri parti kamuoyuyla paylaşma yükümlülüğü; bütün bunlar, nihayet sona erdi."

Sevgili Marx...

Harney'in ahmaklığı ve patavatsızlığı *kişisel* olarak beni bütün diğer şeylerden daha fazla sinirlendirdi. Elbette *au fond* (te-

melde) fark etmiyor.

Nihayet bir kez daha, uzun süredir ilk kez, hangi ülkeden olursa olsun herhangi bir partiden gelecek ne popülariteye ne de desteğe ihtiyacımız olduğunu ve konumumuzun bu türden bütün pespaye kaygılardan tamamen bağımsız olduğunu göstermek için bir şans geçti elimize. Şu andan itibaren sadece kendimizden sorumluyuz ve bu bayların bize muhtaç olduklarını anladıkları an geldiğinde kendi şartlarımızı dikte edebileceğimiz bir durumda olacağız. O zamana kadar en azından huzur içinde olacağız. Gerçeği söylemek gerekirse, mutlak bir yalnızlık bile, en azından burada, dehşet verici biçimde kasvetli. *Mon Dieu* (Tanrım) Manchester'a geleli neredeyse üç ay oldu ve alıştım, üstelik *bachelor* (bekar) hayatı yaşıyorum. *Petit grands hommes*'un bizden ürkmelerinden şikayetçi olmamız için gerçekten de fazla sebep yok. Aslında bir partimiz yokken ve en azından resmen partimize mensup saydığımız, *sous réserve de les appeler des bêtes incorrigibles entre nous* insanlar uğraştığımız şeye ilişkin en temel bilgileri bile anlamazlarken, Tanrı bilir kaç uzun yıl boyunca Tom, Dick ve Harry sanki bizim partimizi oluşturuyorlarmış gibi davranmak zorunda kaldık? Resmi konumlardan veba gibi kaçan bizim gibi insanlar bir "parti" içinde kendilerini nasıl olur da evlerindeymiş gibi hissedebilirler? Her zaman popülerliğin içine tükürdük ve popüler olmaya başladığımız anda hep kendimizden kuşkulandık, o halde bir değerlendirmeler derlemesiyle, bizi de kendileri gibi değerlendirdiği için bize çok güvenen "parti"yle ne işimiz olabilir? Şu son yıllarda başımızdan attığımız o ahmak budalaların "doğru ve tam ifade"lerini artık dikkate almıyorsak, bu gerçekten de büyük bir kayıp değildir.

Bir devrim, sıradan dönemlerde toplumun gelişimini belirleyen kurallardan çok fiziksel yasalarla yönetilen gerçek bir doğal

fenomendir. Ya da daha doğrusu, devrim sırasında bu kurallar daha belirgin biçimde fiziksel karakter kazanır, zorunluluğun maddi gücü daha büyük bir şiddetle ortaya çıkar. Ve bu andan itibaren kişi bir partinin temsilcisi olarak belirir, karşı konulmaz doğal zorunluluğun girdabına kapılıp gider. Kişi ancak kendisini bağımsız tuttuğu, böylece gerçekte diğerlerinden daha devrimci olduğu ölçüde, sonunda elbette diğerleri gibi kendini kaptıracağı o girdaba girmekten en azından bir süre için kurtulabilir.

Bir sonraki olaylar gerçekleştiğinde bu konumu sürdürebileceğiz ve sürdürmeliyiz. Sadece hiçbir kamusal görev değil, mümkün olduğu ölçüde parti içinde de hiçbir resmi konum almamak, komitelerde vb. asla oturmamak, herkes için değerlendirmeler yapmak ve acımasız eleştirilerde bulunmak gibi hiçbir sorumluluk yüklenmemek ve bununla birlikte, o ahmakların hep birlikte kuracakları tezgahın bile bizi yoksun bırakamayacağı neşeli bir huzur. Yapabileceğimiz şey budur. Aslına bakarsan, bu şekilde, lafazanlardan çok daha devrimci olabiliriz, çünkü biz bir şeyler öğrenmeyi başardık, oysa onlar hiçbir şey öğrenmediler ve *çünkü son üç yıl içinde gördüklerimizden sonra, bu işlere merak saran herhangi birine kıyasla meseleyi çok daha soğukkanlı biçimde ele alabileceğiz.*

Şimdilik en önemli şey şudur: Fikirlerimizi bir biçimde basılı hale getirmek; ya üç ayda bir çıkan, *belirli kişilere* doğrudan saldırabileceğimiz ya da konumumuzu ortaya koyabileceğimiz bir yayın organıyla ya da bu örümceklerden herhangi birinin adını anma zorunluluğu olmaksızın aynı amaca hizmet eden kalıcı kitaplarla. Her iki yol da benim için tatminkardır: Uzun vadede ve gericilik kötüleştikçe, bana öyle geliyor ki, bu çizgilerden birincisini gerçekleştirme fırsatları azalacak ve ikincisi giderek daha fazla başvurmak zorunda kalacağımız yöntem olacak.

Bütün o göçmen takımını Siyasal İktisat'ınla yanıtladığın zaman, senin hakkında her zaman yayabilecekleri bütün o geri zekalı öykülerin kime ne faydası olacak?

Harney'e mektup işine yarın bakacağım. *En attendant salut.*

Sevgiler,
F. E

EK D

HERR VOGT VE MODERN ARDILLAR

III. Napoléon'un Fransız Devrimi'nin sürdürücüsü ve halkların büyük bir potansiyel kurtarcısı olduğunu düşünerek ona inananların son yüzyılının ellili yıllarındaki durum, Rusya'da Bonapartist gericilik sırasında Stalin'e ısrarla benzer bir rol biçen ve ona inanan yabancıların günümüzdeki durumunu andırmaktadır. Karl Vogt, Herzen ve diğerlerinin tanıklığına göre, asla Marx ve Engels tarafından resmedildiği gibi budala bir solucan olmayıp, Zooloji alanında üstün başarıları olan, dürüst ve iyi niyetli bir adamdı; Napoléon'un propagandasını yaparken, tartışmasız biçimde, insanlığın ilerlemesi için çalışmakta olduğunu hayal ediyordu.

İtalya'yla savaş bu liberal Bonapartistleri düş kırıklığına uğrattı; tıpkı Sovyet-Nazi paktının ve Rusya'nın Finlandiya'yı işgalinin liberal Stalinistleri düşkırıklığına uğratması gibi. Herzen'in anılarında, liberal Bonapartistlerden biriyle yaptığı görüşmeyi anlattığı ilginç bir bölüm vardır: "Garibaldi'nin ilk tutuklanışı sırasında Paris'teydim. Fransızlar kendi askerlerinin işgaline inanmıyorlardı. Toplumun çok farklı sınıflarından insanlarla karşılaştım. Müzmin gericiler ve rahipler müdahale istiyorlardı ama gene de kuşkuluydular. Tren istasyonunda seçkin bir *savant*, bana veda ederken şöyle dedi: "Sizin hayal gücünüz, benim sevgili kuzeyli Hamlet'im, öyle yapılanmış ki, siyah dışında hiçbir şe-

yi göremiyorsunuz; İtalya'yla savaşın imkansızlığının sizin için aşikar olmamasının sebebi bu. Hükümet, Papa uğruna savaşın bütün düşünen insanlarla karşı karşıya gelmesine yol açacağını gayet iyi biliyor; nihayet, siz de biliyorsunuz ki, bizler 1789'un Fransızlarıyız.'"

EK E

OTUZLARIN SONUNDA MARKSİZM

Marksizm göreli bir tutulma halindedir. Onun tarihindeki bir çağ sona ermiştir. Şu sırada geriye bakmak ve olanları görmeye çalışmak yararlı olablir.

"Marksizm" sözcüğünü rastgele kullandığımız zaman, ne kastettiğimizi, aslında kesin ve sabit bir şeyden söz edip etmediğimizi kendimize sorarak başlayalım.

Bizzat Karl Marx'ın Marksizm'i, özgün formunda, eski tarz Yahudiliğin, onsekizinci yüzyıl Rousseauculuğunun ve erken ondokuzuncu yüzyıl ütopyacılığının bir karmasıydı. Marx, kapitalist toplumun insan ırkını ruhsal değerleri nesnelere sahip olmanın verdiği tatmin uğruna terk etmeye zorlayarak yozlaştırdığını düşünüyor; ruh eski yerini aldığı zaman, insanlık onun sahte idollerini yıktığı ve koyun keçiden ayrıldığı zaman, o günün geleceğine inanıyordu. Bu ancak komünizmle, yani sınıfların olmadığı bir toplumu mümkün kılacak olan, üretim araçlarının ortak mülkiyetiyle gerçekleştirilebilirdi.

Rhinelandlı bir imalatçının oğlu, ailenin tekstil işlerinin Manchester kolunda çalışan ve işçi sınıfının yaşadığı sefalet karşısında dehşete düşen Friedrich Engels, Marx'ın dikkatini siyasal iktisada çekti ve ona sanayi sistemi üzerine veriler sağladı. Marx ve Engels, iktisadi etkenin insan toplumunun gelişiminde temel önemde olduğu sonucuna vardılar; ve Hegel felsefesinden

devrimci değişim ilkesini devralarak, zamanla, ilerleme mekanizmasının sürekli bir sınıf çatışması süreci olarak temsil edildiği bir tarih resmi oluşturdular. Hayatın zorunluluklarını sağlayan yöntemlerdeki her önemli değişim, mekanizmanın denetimini ele geçirmek için eski sınıflarla mücadele etmek zorunda olan yeni toplumsal ekonomik sınıfların oluşmasına yol açıyordu. Burjuvazi, kapitalizmin erken rekabetçi evrelerinin başarılı biçimde işlevini yerine getirmesi için zorunlu olan tüccarın ticaret yapma özgürlüğünü ve işçinin kendini kiralama özgürlüğünü engellemekte olan feodal sistemle mücadele etmiş ve onun işini bitirmişti. Kapitalist sistem son evrelerinde büyük ölçekli endüstrinin ve mali tekelin ancak devlet tarafından yönetilebilecek merkezileşmiş tek bir sisteme doğru mantıksal gelişiminin önünde bir engel halini aldığı zaman, sanayi proletaryası da aynı şeyi kapitalist sisteme yapacaktı.

Bu nedenle Marx ve Engels, işçi sınıfının oy verme hakkına sahip olmasını ya da daha iyi ücretlere veya koşullara ulaşmasını amaçlayan işçi örgütlerinin başarısı için ellerinden geleni yaptılar. Kırklı yılların İngiliz Çartist hareketini ve Komünist Birliği'ni, altmışlı ve yetmişli yılların İşçi Enternasyonali'ni, bütün bu hareketlerin üyelerini, işçi sınıfının temsilcileri olarak, Marksist tarih dramasında öncü rolü oynamakta olduklarına ikna etmeye çalıştılar.

1848 devriminin hemen öncesinde Marx'ın tahayyül ettiği haliyle bu drama bin yılın doğası içinde yer alan bir şeyin izleyeceği felaketli bir zirveye doğru hızla hareket edecekti. Engels geleceği Fransız Devrimi artı Kıyamet olarak tasavvur ediyordu. Ama daha sonra, her iki adamın düşüncesinin arka planını oluşturan feodal Almanya'da parlamenter mekanizma kurulduğu zaman, Marx tarafından eğitilmiş olan ama artık kendilerini Reichstag'a seçtirmeyi başaran Alman sosyalistleri, Marx'ın kehanetindeki toplumsal-

ekonomik çıkışsızlık ve Armageddon niteliğinde bir sınıf savaşı konusunda hiçbir şeyin kaçınılmaz olmadığını düşünmeye başladılar. İşçi sınıfının baskısı bazı reformların gerçekleştirilmesinde etkili olduğuna göre, sosyalist hedeflere düzenli ve evreler halinde uygulanan yasalarla ulaşılamayacağına inanmak için belki de hiçbir sebep yoktu. Ve hayatının son yıllarında bizzat Marx, İngiltere, Birleşik Devletler ve Hollanda gibi demokratik ülkelerde sosyalist devrimin barışçı parlamenter yöntemlerle gerçekleşebileceğini teslim etmeye başladı. Gene de bunun, daha güçlü olan gericilerin ayaklanmasına yol açabileceğini düşünüyordu.

Karl Marx, zaman zaman, Amerikan İç Savaşı sırasında Kuzey'in davasını desteklediğinde yaptığı gibi, demokratik ülkelerin kazanımlarını övdü. Ama daha çok, kendi kasvetli ve vahşi kişiliğini temsil eden Armageddon'un diliyle konuşur ve kendisiyle birlikte bizi de Armageddon'u beklemeye yöneltir. Marx, Parisli işçiler ve askerler burjuva hükümetine karşı ayaklandıkları ve kenti iki ay elde tuttukları zaman, düşündüğünden çok daha şiddetli bir yol izlemesine rağmen Komün'ü alkışladı. Komünarların yapmaya çalıştıkları gibi, burjuva kurumlarını basitçe ortadan kaldırmanın ve yerlerine sosyalist kurumları geçirmenin mümkün olduğuna asla inanmamış, proletarya diktatörlüğünün mevcut burjuva devlet mekanizmasının devralınmasıyla başlayacağını ummuştu.

Şunu da kaydetmek gerekir ki, Marx ve Engels'in uçsuz bucaksız eserinin tamamında, ilgilendikleri temel sorunlara yönelik önemli ölçüde değişik tutumlar bulmak mümkündür. Her şeyden önce, birbirinden farklı iki kişilik söz konusudur ve vurguları bir ölçüde farklıdır. Tek başına ele alındığında Engels, Marx'ın ölümünden sonra görüldüğü gibi, daha hoşgörülü ve siyasal bakımdan daha esnekti ve Diyalektik Maddecilik dedikle-

ri şeyin maddecilik yanı üzerinde bir ölçüde daha az ısrarlıydı; ve Karl Marx, kendi doğal eğilimleri içinde öylesine güçlü biçimde farklıydı ki, sahip olduğu o muazzam mantık mekanizması diyalektiği ve maddeciliği birbiriyle tutarlı kılmayı asla başaramadı: O aynı anda, hem engereklerden oluşan bir nesli yıkmak isteyen bir ahlakçı ve peygamber, hem de iktisadi süreçlerin nesnel bir analizini yapmayı amaçlayan bir bilimsel tarih öğrencisiydi. Marx ve Engels'in görüş noktalarının, faal bir bölümünü ele geçirebilecekleri devrimci bir işçi sınıfı hareketinin görünürdeki yakınlığı ya da görünürdeki ihtimal dışılığı konusunda da farklılaştığını; ve işçi sınıfını barikatın bir yanında, kapitalist sömürücüyü ise öte yanında gören '48'in genç savaşçılarının, kapitalist sistemin sonraki ve daha karmaşık evrelerde yol açtığı beklenmedik durumları hesaba katmak zorunda kalan, o sırada İngiltere'de sürgün yıllarını geçirmekte olan o yaşlı gözlemcilerle asla aynı görüşte olmadıklarını da eklemek gerekir.

Böylece Marx ve Engels'in yazıları, tıpkı Kutsal Kitap gibi, çeşitli doktrinlerin metinlerini donatmak için istismar edildi; ve farklı inanç gruplarınca hazırlanan farklı Marksist kurallar oluştu. Alman Sosyal Demokratları metinleri yumuşatmakta duraksamadılar; Marx-Engels Enstitüsü'ndeki Ruslar, metinleri yazıldığı haliyle yayımlarken, onlara "doğru" bir yorum getirmeye özen gösterdiler.

II

Marksizm Rusya'ya ilk kez, bir *Das Kapital* çevirisinin yayımlandığı 1868 gibi erken bir tarihte ulaştı ve seksenli yıllarda, Terörist hareketin II. Aleksandr'ın katliyle zirveye ulaşmasından sonra benimsenmeye başlandı. Ancak Almanların Marksizm'i saygıdeğer, akademik ve parlamenter hale getirmiş olmaları gi-

bi, Rusya'da da, ister istemez yasadışı bir hareket olan Marksizm, en etkin biçimiyle, dar, yoğunlaşmış, amansız ve acımasız hale geldi. Rusya'da radikalin ilk sorunu, anayasanın lafını bile işitmek istemeyen ve burjuva liberallerini bile kendi öğretim kurumlarından dışlayan feodal bir aristokrasiden kurtulmaktı.

Kendisine Lenin diyen Vladimir Ulyanov, seksenlerde ağır bir darbe yiyen profesyonel sınıfların bir kesimine mensuptu. Volga'daki Simbirsk vilayeti okullarının yöneticisi olan babası, II. Aleksandr'ın başlattığı eğitim reformları döneminde kariyer yapmış, soyluluk ünvanı kazanmış, selefinin katillerini cezalandırmayı amaçlayarak iktidara gelen III. Aleksandr'ın gericilik döneminde bütün çalışmalarının boşa gittiğini görerek erken emekli olmuş, enerjik ve onurlu bir adamdı. Lenin'in St. Petersburg Üniversitesi'nde öğrenci olan ağbisi Teröristlerin III. Aleksandr'ı katletmek için düzenledikleri bir komploya karıştı, polis tarafından yakalandı ve asıldı. İhtiyar Ulyanov belki de yaşadığı utanç nedeniyle felç geçirerek öldü ve Vladimir ailenin başına geçti. Oğlunun idamı yüzünden kendisini her nereye gitse dışlanmış durumda bulan annesine derin bir hayranlık duyuyordu ve birbiri ardı sıra ailenin başına gelen talihsizlikler ruhunun katılaşmasına neden oldu. Gençliğinin en delidolu yıllarında, önünün acımasız biçimde kesildiğini gördü. Önemli bir rol oynamadığı bir öğrenci gösterisi yüzünden, sırf Terörist'in kardeşi olduğu için Kazan Üniversitesi'nden atıldı ve hem yurtiçinde hem de yurtdışında eğitim görmesi yasaklandı. Bu düş kırıklığı döneminde Vladimir, Marx okumaya başladı.

Çarlık otokrasisinin haşinliği onunla savaşan grupların da haşinleşmesine yol açtı; ve Rus Marksizmi yetmişlerin Terörist hareketinin bazı özelliklerini devraldı. Lenin'in *Ne Yapmalı?*'da tasarladığı ve daha sonra Bolşevik ve Komünist partilerde ger-

çekleştirdiği eğitilmiş ve kendini adamış devrimciler zümresi, örgütçülüğü program yazmanın ve Komünist Birliği ile İşçi Enternasyonali'nin toplantılarına başkanlık etmenin ötesine asla geçmemiş olan Marx'ta yer almayan bir anlayışa dayanıyordu. Cahil Rus kitleleri karşısında Lenin onların devrimci entelektüellerden oluşan bir çekirdek tarafından yönetilmesi gerektiğini açıkça önermek ve Rus entelijansiyasının etkisiz laf ebeliği karşısında proleter hareketin bu üst sınıf önderlerinin sadece hatip ve düşünür değil, aynı zamanda Parti için fiilen çalışan gerçek anlamda sorumluluk üstlenmeye daima hazır kişiler olmaları gerektiği konusunda ısrar etmek zorunda kaldı. Lenin'in kendi faaliyetlerinin kaynakları, derin, karşı konulamaz ve içgüdüseldi. Onun başlıca güdülenmeleri, muhtemelen, Gorki'nin gayet empatik biçimde belirttiği gibi, acı çekmeye karşı duyduğu büyük bir nefret ve bu nefretin yanı sıra, garip biçimde kişi dışı bir form kazanan ve kendisini öteki güçlerle kapışan çıplak bir tarihsel güç olarak görmesini sağlayan bir savaşma tutkusuydu. Kendisine öyle bir disiplin kazandırmıştı ki, duygu daima kanaati besliyor ve kanaat daima eyleme yol açıyordu. Çarlık rejimi Rusya'yı, Lenin'ın ısrarla Emperyalist Savaş olarak nitelediği şeyin uzun süreli yıkımına ve katliamına soktuğu zaman, bu süreç en üst noktaya ulaştı.

Krenski Geçici Hükümeti'nin savaşı sürdürmek istemesi ve açlıktan kırılan Rus kitlelerine toprak ya da yiyecek dağıtmaya asla yanaşmaması, Marksist tarih anlayışının sağladığı, insanı büyüleyen o itici güç olmasa bile, Lenin'in onu devirmeye karar vermesi için tek başına yeterli olacaktı. Menşevik Martov gibi insanlar gayet haklı olarak, bir burjuva "demokratik" devletin Çarlık otokrasisinden işçilerin sosyalist devletine geçişi sağlamasını beklemeyen Lenin'in, Marx'ın açıkça öngördüğü ve daha önceleri

bizzat kendisinin de kabul ettiği yol ve yöntemi bordadan aşağı fırlatıp attığına işaret ettiler. Kadim köylü kornünleri sayesinde Rusya'nın, geniş ölçekli kapitalist sömürünün bütün evrelerinden geçmeksizin doğrudan sosyalist bir ekonomiye ulaşmasının mümkün olup olamayacağı konusunda genç Ruslar tarafından sorgulandığı zaman, Marx, daha önceleri Komün'ü onaylamasına rağmen, bu konuda gayet kuşkulu olduğunu ifade etmişti.

Ama Lenin, sonsuz polemiklerinde Marksist teoriyi fazla dikkate almadı: O fikirlerle değil, yaşanmakta olan gerçek olaylarla ilgileniyor, bilinçli biçimde, Çarlığın yıkılmasını mümkün kılabilecek bir çatlak, herhangi bir çatlak arıyordu. O an savaş sırasında geldiği zaman, burjuva Geçici Hükümet'inin çürüklüğünü ve çaresizliğini gördü ve Çar'ın pençesi gevşer gevşemez, tıpkı 1905'teki gibi 1917'de de gayriresmi otorite konumuna gelmekte olan işçi, köylü ve asker konseyleri (sovyetler) temelinde yeni bir hükümet türünü onun yerine geçirdi. Ancak, Marx'ın görüşlerini gözardı etmekle birlikte Lenin, Armageddon ruhuna içten bağlıydı; ve önce eyleme geçmek ve daha sonra, boş zaman bulduğunda –dediğim gibi bu genellikle pek zor olmuyordu– Marx ve Engels'te destekleyici metinler aramak gibi bir alışkanlığı vardı.

Lenin'in nihai amaçları hiç kuşkusuz insani, demokratik ve anti-bürokratikti; ancak koşulların mantığı Lenin'in amaçları için çok güçlüydü. Onun eğitilmiş devrimciler grubu, yani Parti, bir hükümetin başı olarak hoşgörüsüzlüğü, sinsiliği, gizliliği, siyasal muhaliflere acımasızlığı sürdüren bir zulüm makinesine dönüştü. Partinin başındakiler, Çarlık zamanında avlanmış kişiler olarak, bütün bunları bizzat yaşayıp öğrenmek zorunda kalmışlardı. Eski cahil, feodal Rusya'dan sınıfsız bir toplum çıkaracak yerde onlar, kısa süre içinde işçileri neredeyse Çar yanlısı sanayiciler kadar duyarsızca sömürmekte olan ve onları muhteme-

len Çar'ın yönetimindekinden de kötü bir muhbirlik sistemine maruz bırakan yeni bir denetleyici ve ayrıcalıklı sınıfın yükselmesini ve hakim olmasını teşvik ettiler. Lenin'in gerçekten başarmış olduğu şey, bir tür burjuva devrimiydi; durum bir bakıma Marx'a uygun biçimde gelişmişti, ama asla Lenin'in amaçladığı şey değildi. Lenin, sadece altı yıl iktidarda kaldıktan sonra, büyük bir kafa karışıklığı ve zihinsel acı içinde öldü; kendi adamlarından biri tarafından devre dışı bırakılmıştı. Bu adam, kayırmacılığı gayet iyi biliyor ve kamuoyunu aldatma konusunda asla duraksamıyordu.

Stalin'in diktatörlüğü altında, önce Sovyet Rusya'nın ekonomisini kapitalist ulusların düzeyine yükseltmek için ciddi bir girişim gerçekleştirildi. Sosyalizm ancak bu şekilde gerçeklik kazanabilirdi. Ancak, Rusların mekanik beceriksizliğinden ve idari yetersizliğinden ötürü bu konuda tamamen başarısız olunduğu zaman, Stalin, Leninist idealleri hızla gömdü, onları hâlâ savunmaya hazır olan bütün insanları idam etti ya da baskı altına aldı ve Rusya'ya yoksun olduğu güçlü burjuvaziyi vermek için elinden geleni yapan ve sonunda muhtemelen bizzat diktatör Stalin'e de hükmeden, memurlardan oluşmuş o grupların konumunu güçlendirdi.

Bu arada, Karl Marx'ın onca güvenle kehanette bulunduğu kısa devre Almanya'da fiilen gerçekleşmişti, ancak onun beklediğinden çok farklı sonuçlarla. Kapitalizmin süreçleri mülksüzleşmiş bir proletaryanın küçük bir kapitalistler grubuyla yüz yüze geleceği ve mülksüzleştirenleri mülksüzleştirmekten başka bir şey yapmayacağı bir krize otomatik olarak yol açacak yerde, Rusya'da olduğu gibi yeni bir tür orta sınıf, küçük burjuvazinin içinden çıktı ve işçi sınıfının tutkulu üyeleri arasına katılmakta en ufak bir zorluk çekmedi. Bu grup yeni bir devlet sosyalizmi türü oluştur-

mayı başardı. Bu devlet sosyalizminde hükümet, fabrikaları fiilen devralmaksızın, ancak gerektiğinde büyük kapitalistleri tasfiye ederek ve işçi sınıfının ciddi biçimde itaatsiz hale gelmesini önleyecek ölçüde refah içinde olmasını sağlayarak, yeni yönetici sınıfın çıkarlarına uygun biçimde planlıyor ve yönetiyordu.

III

Karl Marx, kapitalistleri kovan işçi sınıfı anlayışına iki hatalı analojiyle ulaşmıştı. Bunlardan biri proleterin konumunu Yahudi'nin konumundan tartışmak gibi muhtemelen bilinçdışı bir eğilimdi. Karl Marx'ın zamanında Alman Yahudileri aynı zamanda Yahudilik dünyasının sistemi anlamına gelen gettonun kısıtlamalarından henüz kurtulmaktaydılar; ve bu örnekte, toplumsal ve iktisadi ayrımcılığın eski kurbanları, kadim dini disiplinleri ve entelektüel eğitimleri sayesinde, dış modern dünyanın tekniklerini ve sorumluluklarını gayet kolay biçimde devralabildiler. Ne var ki proletarya, Yahudilerin aksine, hiçbir otorite geleneğine sahip değildi; onlar konumları gereği cehalet içinde ve fiziksel olarak zayıf durumda tutuluyorlardı. Marx'ın mülk sahibi sınıflarla emekçi sınıflar arasında genişleyen uçurumun ilk kez komünist bir devrime yol açacağı kehanetinde bulunduğu ülke, sanayileşmiş İngiltere, ayrıcalıksız sınıfların ileri derecede aşağılanmasının onların gelişmesini önlediği ve yavaş yavaş ruhlarını söndürdüğü ülke olarak ortaya çıktı. Marx'ın öteki hatalı analojisi, burjuvaziyle ilişkisinde işçi sınıfından beklenen davranışı, onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda burjuvazinin sergilediği davranıştan hareketle tartışmasıydı. Feodal toprak sahiplerini sonunda mülksüzleştiren Avrupalı orta sınıflar, nihayetinde, eğitimli, mülkü yönetme alışkanlığı olan ve kamusal işlerde deneyimli insanlardan oluşuyordu. Proletarya, Marx'ın umut bağladı-

ğı, en dipte yer alan proletarya, bu tür deneyimden ya da eğitimden neredeyse tamamen yoksundu; ve modern bir sanayi toplumunun yoksul ve cahil insanlarının ileri tekniklerde ilk kez ustalaştıklarında ve hayat standartları yükseldiğinde Karl Marx'ın burjuva olarak değerlendireceği özlemleri ve eğilimleri sergileme eğilimi gösterdiklerini artık gayet iyi biliyoruz. Bunu Birleşik Devletler'de gördük. Almanya ve Rusya'da oluşmakta olan yeni burjuvazi türünün gerçekten de en erken örneğini orada ürettik. Ancak bizimkisi, daha yüksek düzeyde gelişmiş, yani daha demokratik bir türdür; ve daha demokratiktir dediğim zaman sözcükleri gevşek anlamda değil, kesin anlamda kullanıyorum; gerçekten de bizde, bireysel sorumluluk, karar verme yeteneği, öteki ülklere kıyasla çok daha eşit bir dağılım göstermektedir.

O halde Marksizm'den geriye kalan hiçbir şey yok mu? Hâlâ doğru olarak kabul edilebilecek hiçbir temel Marksist fikir yok mu?

Yukarıda, sıradanlığa düşme riskini göze alarak, Marksizm'i tarihsel kökenleri bakımından tartıştım, çünkü bana öyle geliyor ki, liberal zihniyetin müptelası olduğu yön değiştiren genellemelerin sosyalist tarihin olguları tarafından sürekli biçimde düzeltilmesi hâlâ gerekli. Ama kuşkusuz, Marx ve Engels'in, Lenin ve Troçki'nin Marksizm'inde hâlâ yararlı biçimde kullanabileceğimiz ortak bir teknik; siyasal fenomenleri toplumsal-iktisadi koşullar içinde çözümlemeyi sağlayan bir teknik vardır. Marx ve Engels'in, sosyalizmi "bilimsel" hale getirmiş oldukları iddiası daha çok buna dayanıyordu: Onlar iktisadi güdüleri nesnel olarak ve yoğun biçimde inceleme yolunda ilk girişimi gerçekleştirdiler. Ne var ki bu, elbette, başka bir döneme ait olan bu insanların yaşadıkları olaylardan çıkardıkları sonuçlarda kendi zamanımızın olayları için bir anahtar bulmaya çalışmamız gerektiği anlamına

gelmez. Marksist yöntem ancak kendi gözleriyle görecek kadar gerçekçi ve kendi kafalarıyla düşünecek kadar cesur insanlar tarafından yeniden uygulanırsa geçerli sonuçlar verebilir.

Marksizm'in amaçlarına ve ideallerine gelince, onların artık haklı olarak kuşkulu bir özelliği vardır. Üretim araçlarının devlet tarafından devralınması ve proletaryanın yararına diktatörlük, tek başına, asla herhangi birilerinin mutluluğunu değil, ancak diktatörlerin mutluluğunu güvence altına alabilir. Otoriter Almanya'dan çıkan Marx ve Engels sosyalizmi otoriter koşullarda tahayyül etme eğilimindeydiler; ve onların peşinden giden, otokrasiden başka bir şey görmemiş bir halkın içinde bir başlangıç yapmak zorunda kalan Lenin ve Troçki de sosyalizmin bu yanını vurguladılar ve kendini bir otokrasi olarak sürekli kılan bir diktatörlük kurdular.

Ne var ki, bütün bunlar söylendiğinde geriye bütün büyük Marksistlerin paylaştığı daha önemli bir şey kalmaktadır: Doğuştan gelen ve gelir farklılığını temel alan sınıf ayrıcalığından kurtulma arzusu; bazılarının üstün gelişiminin sömürüyle, yani başkalarının bilinçli biçimde aşağılanmasıyla ödenmediği bir toplum; bizim ticari toplumumuzun olmadığı kadar homojen ve kooperatif ve kendi üyelerinin bilinçli yaratıcı zihinleriyle, sahip oldukları yeteneklerin en iyisiyle yönetilen bir toplum kurma iradesi. Ancak bu da kişinin kendi hayal gücünün ışığında ve kişinin kendi sağduyusunun yardımıyla ulaşılacak bir hedeftir. Çeşitli Marksist inanç gruplarının formülleri, hepsinde ortak olan diyalektik dogması da dahil olmak üzere, kutsal emir statüsünü öteki inanç sistemlerinden daha fazla hak etmez. Böyle bir görevin üstesinden gelmek, durmaksızın akıl ve içgüdüyü birleştiren uyarlayıcı bir egsersiz yapmamızı gerektirir.

EDMUND WILSON LENİN - TARİHİ YAZANLAR VE YAPANLAR

Edmund Wilson'ın başyapıtı 'Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar', Fransız Devrimi'nden Paris Komünü'ne ve 1917 Bolşevik Devrimi'ne dek uzanan bir zaman dilimi içinde ortaya çıkan devrimci siyasetlere, devrimci şahsiyetlere ve fikirlere ilişkin heyecan verici bir değerlendirme sunuyor.
Kitap, modern dünyanın oluşumuna ilişkin, filozoflarla, ütopyacılarla ve nihilistlerle capcanlı, unutulmaz bir resim çizmeyi başaran, aynı anda hem kapsamlı ve ayrıntılı hem de mantıklı ve coşkulu bir anlatım kurabilen, büyük ölçekli bir tarih çalışması.

Louis Menand'ın önsözüyle.

"Bütün bu insanları bütün bu zaman ve mekanlarda bir araya getiren, bu kitabı canlandıran ve ona organik bir bütünlük veren fikir, o büyük ve romantik Devrim düşüdür... Bir tarihsel unutkanlık çağında, 'Lenin-Tarihi Yazanlar ve Yapanlar'da tarihimizin büyük bir heyecanla ve vaatlerle hâlâ canlı, açık ve zengin olduğunu bize hatırlatabilir..."
Marshall Berman

Tarih Toplum Kuram - 31 www.ithaki.com.tr
ISBN 975-273-069-8
9789752730694

ithaki

LENİN - TARİHİ YAZANLAR ve YAPANLAR EDMUND WILSON

ithaki